TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE,

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE,

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN,

ONDER REDAKTIE VAN

Mr. W. STORTENBEKER, Jr.

DOKTOR IN DE REGTEN EN LETTEREN,

EN

W. P. GROENEVELDT.

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

DEEL XXII.

BATAVIA, **BRUINING & WIJT.** | 's HAGE **M. NIJHOFF.**

1875.

INHOUD.

BLADZ.

Geschiedenis van het vorstenhuis van Madura (vervolg). . . 1

Bijdrage tot de geschiedenis van den zeeroof in den Oost-Indischen Archipel, 1800—1802, door P. A. LEUPE. . . 90

Baros, door G. J. J. DEUTZ. 156

Reize in de Battaklanden in December 1866 en Januarij 1867, door J. A. M. VAN CATS BARON DE RAET. 164

Kerkelijk rapport van den Zendelingleeraar, DE VRIES. . . . 220

Iets over den oorsprong van het Communaal landbezit op Java, door C. F. VAN DELDEN LAËRNE. 254

Geschiedenis van het Vorstenhuis van Madura (vervolg van pag. 89) 280

Schets van het eiland Lombok, uit schriftelijke bescheiden en mondelinge berichten zamengesteld, door R. VAN ECK. . 311

Iets over de naamgeving onder de Alfoeren, door A. J. WILKEN. 364

Beschrijving der Bataviasche Jurisdictie en onderzoek naar de oorzaaken der meerdere ongezondheid van Batavia en deszelfs Rhee, alsmede waaraan de mindere bevolking, de wijnige opbrengst der producten, en de groote onveiligheid in dit anders vruchtbaar gewest toe te schrijven is; door Dr. W. M. KEUCHENIUS. 390

Een Smeekschrift van de Bataviasche Burgerij; door Mr. N. P. VAN DEN BERG. 532

Verbeteringen

deel XVIII.

Pag. 172 sprw. 1. *kajoené,* lees *kajoe né;*
" 178 " 27 *djarak,* " *djarang;*
" 180 " 34 *siråwanå* " *si Rawanå;*
" 181 " 40 achter *balangé* in vullen: *dadoewå;*
" 183 " 50 *doeri* lees *doerijan;*
" 186 " 57 *ketimoeni* " *ketimoené;*
" 368 regel 9 v. b. *paehhan* moet zijn *paehhaw;*
" — " 20 " *oepete* " " *oepĕti;*
" 369 Daar staat nihaw etc.

m. z. Daar staat: nihan moewah, djaga (oe) rang kadatangan koe sema, pangoerang dasa tjalagara, oepĕti panggenrens renma, maka soeka geui? oerang, maka rasa kadatangan koe koela-kadang koe baraja koe adi lantjeuk enz. Drie regels verder moet teuma gelezen worden reuma.

deel XXI.

Pag. 128 sprw. 91 *njapoet* lees *ngapoet;*
" 129 " 93 *ninggalang* " *minggalang;*
" 135 " 114 *tingkaijå* " *tingkagå;*
" 140 " 126 *waiangé* " *wajangé;*
" — " 137 Achter *Javanen* laten wegvallen afkeuren;
" — " 146 Lees 145;
haneké lees *hanaké.*

GESCHIEDENIS

VAN HET

VORSTENHUIS VAN MADOERA.

TWEEDE GEDEELTE (*).

32. *Majoor* VAN DER WIJCK legt een benteng aan te *Pisangan*.

Donderdag den 4^en^ (beter den 3^en^) *Djoemadilakir* (12 Jan. 1826) ging de *Majoor* van de genie VAN DER WIJCK naar *Pisangan*, om daar een *benteng* op te werpen. Hij had bij zich pionniers, 16 Madoerezen met geweren onder *Luitenant Raden* KOEDÅRĚNTJÅKÅ, en 150 (Madoeresche) piekeniers onder *Kapitein Raden Pandji* MANKOEKOESOEMÅ en de *Luitenants* KĚRTAJOEDÅ en WIRÅLAKSÅNÅ.

Te *Pisangan* komende, maakten zij eerst de plaats, voor de *benteng* bestemd, schoon. 's Avonds om 6 uur kwamen er *brandals*, en had er een gevecht plaats, dat echter om de invallende duisternis gestaakt werd. Van de Madoerezen werden er 3 gewond, hoewel niet gevaarlijk.

Zaturdag 's morgens kwam de *Luitenant* van de Madoeresche piekeniers, genaamd *Mas* DJÅJÅRĚKSÅ, met 50 man hen ook te *Pisangan* achter na. Ook kwam *Kapitein* VAN DE POLDER, Kommandant van de Madoeresche *Pradjoerits*, met *Mas Dĕmang Majoor* RĚKSÅNEGÅRÅ te *Pisangan* om mede te adsisteren bij het aanleggen van de *benteng*.

(*) Vervolg van Deel XX, bladz. 563.

33. Eenige mededeelingen van persoonlijken aard. Madoeresche geneesmeesters aangesteld. Terugzending van veel zieke Madoerezen.

Op Vrijdag den 12den (beter den 13den) *Djoemadi lawal* (23 Dec. 1825) vertrok *Sultan* PAKOE-NATANINGRAT (van *Soemĕnĕp*) van *Jogyå* en keerde tegelijk met *Resident* HARDY naar *Soemĕnĕp* terug.

Pangeran ADIPATI van *Madoerå* liet zijn bijzit *Raden* RĔSMIMINGSIH en al zijn goederen van *Soeråkartå* komen. Zij kwamen zonder ongeval te *Jogyå* aan.

De (*onder*) *Adjudant Kjai Lintang Koening* van *Madoerå* was niet genegen om soldij van het Gouvernement te ontvangen. Hij werd door een *loeràh* van *Balegå*, SINGÅPÅTRÅ genaamd, als (*onder*) *adjudant* vervangen.

Kapitein VAN DE POLDER en *Mas Dĕmang Majoor* RĔKSÅNĔGÅRÅ lieten den grond bij de *benteng* van *Pisangan* dagelijks schoonmaken, maar eenige dagen later werden zij beiden ziek, en naar *Jogyå* teruggezonden. *Kapitein* VAN DE POLDER kwam kort daarop te overlijden. In zijn plaats werd *Luitenant* POLAND Kommandant van de Madoerezen.

Er waren nog steeds veel zieken onder de Madoeresche soldaten, en velen stierven ten gevolge van ziekten. Dit was ook het geval met de lieden van andere natiën. Daarom stelde *Pangeran* ADIPATI eenige Madoeresche geneesmeesters aan, die voor rekening van den *Generaal* geneesmiddelen en amfioen moesten uitdeelen. Zij heetten *Kjai* GĔLAM, *Kjai* GOENOENG LABANG en BĔNDÅRÅ LIMAN Zij kregen tractement en vivres van het Gouvernement.

De troepen, die onder *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅADININGRAT van *Madoerå* te *Magĕlang* waren, ontvingen ook soldij, evenals die van *Jogyå*; de *Raden Toemĕnggoeng Majoor* kreeg evenveel tractement en vivres als de *Raden*

Pandji Majoor van *Jogyå*. Alleen kregen de *koelis* te *Magĕlang* dagelijks 1 pond vivres.

Op den 27sten (beter den 29sten) *Djoemadilawal*, (8 Jan. 1826), 's Zondags morgens heel vroeg, vertrok *Resident* LE CLERCQ van *Magĕlang* met *Majoor* DE BAST naar *Samarang*, daar *Resident* LE CLERCQ benoemd was tot *Resident* van de *Preanger Regentschappen*. Hij werd te *Magĕlang* opgevolgd door den heer DE SALIS, vroeger *Resident* van *Soerabâjå*. *Majoor* DE BAST werd eenige dagen na zijn komst te *Samarang* tot *overste* bevorderd. Hij keerde spoedig naar *Magĕlang* terug.

Generaal-Majoor VAN GEEN gaf op Vrijdag den 18den *Djoemadilakir* (27 Januarij 1826) last, dat al de zieke en oude Madoeresche soldaten, ten getale van 313, naar *Madoerå* moesten terugkeeren. Dezen last kregen ook de zieke en luije officieren; namelijk de *Kapiteins Rzden Pandji* DJAJENGASMÅRÅ, wegens langdurige ziekte en opgezwollen voeten, en *Raden* MANGKOEKOESOEMÅ wegens gebrekkige kennis en luiheid, en de *Luitenants* WIRÅLAKSÅNÅ, ten gevolge van vrouwenziekte, *Mas Dĕmang* SINGÅLÅGÅ en *Raden* DJÅJÅSĔNTIKÅ. Zij werden begeleid door 300 piekeniers (*pontang poelas*) en 3 vaandels.

Te *Jogyåkartå* bleven nu nog 600 piekeniers onder de *Kapiteins: Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ, *Raden Pandji* SOERJÅDIPOETRÅ, *Raden Pandji* WASINGSARI, *Raden Pandji* TEDJASMÅRÅ, *Raden Pandji* DEWÅKOESOEMÅ, *Raden Pandji* ADIKOESOEMÅ en de *Luitenants: Raden* MASTÅKOESOEMÅ, *Raden* SOERÅNADPÅDÅ, *Kjai* KĔBOKĔNÅNGÅ, *Kjai* SINGÅMĔNGGÅLÅ, *Kjai* SĔRANGBOKAT, *Raden* KĔRTÅJOEDÅ en *Mas* DJÅJÅRĔKSA. *Kjai* DJÅJÅLÅNÅ was aan de dysenterie overleden.

Alle gezonde *pradjoerits* kwamen des morgens voor het fort op het appél, met alle officieren. Dit deden ook de Madoerezen, Soemĕnĕppers en de Hollandsche soldaten. Nadat zij, die dien dag wachten moesten betrekken, er afgenomen waren, keerden allen naar hunne kwartieren

terug. Alleen op Maandag en Donderdag maakten de Madoeresche officieren hun opwachting bij *Pangeran* ADIPATI van *Madoerå* en bij *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT.

34. *Generaal-Majoor* VAN GEEN gaat naar *Magĕlang*, laat de zieke en ongeschikte Madoerezen naar *Madoerå* terugkeeren en vertrekt weer naar *Jogyå*.

's Morgens om 3 uur op Dingsdag, den 22sten *Djoemadilakir* (31 Jan. 1826) vertrok *Generaal-Majoor* VAN GEEN naar *Magĕlang*, medenemende een kolonne manschappen met *Pangeran* ADIPATI van *Madoerå* en *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT, in wier gevolg *Sajid* CHASAN en de *Mantris* zich bevonden. Te *Kalidjĕngking* ontmoette hij *Luitenant-Kolonel* DE BAST en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅ-ADININGRAT, die hem vandaar met troepen kwamen afhalen. Na wederzijdsche groeten vertrokken zij naar *Magĕlang*. De *Generaal* logeerde bij *Resident* DE SALIS en de beide Prinsen logeerden bij *Raden Toemĕnggoeng* DANOENINGRAT. De afstand van *Magĕlang* naar *Jogyå* is ongeveer 25 palen.

Raden Toemĕnggoeng Majoor TJÅKRÅ-ADININGRAT ontving een brief van *Zijn Hoogheid* den *Sultan* van *Madoerå*, waarin deze hem meldde, dat *Goesti Raden Ajoe Arja* DJAJENGASMÅRÅ, na een ziekte van 7 dagen, tengevolge van heete koorts op Zaturdag nacht den 19den *Djoemadilakir* (28 Jan. 1826) overleden was. Hij gaf den brief te lezen aan *Pangeran* ADIPATI en *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT. Deze tijding verwekte groote droefheid bij de Prinsen, bij *Raden Toemĕnggoeng Majoor*, bij *Sajid* CHASAN en bij al de overige leden van de vorstelijke familie. Aanstonds gingen zij den Grootmagtigen Opperheer bidden, dat Hij haar mogt barmhartig zijn en haar graf helder mogt verlichten.

Raden Toemĕnggoeng Majoor TJÅKRÅ-ADININGRAT kreeg nu

den last van *Generaal Majoor* VAN GEEN om al de zieke, oude en luije soldaten naar *Madoerå* terug te zenden, en andere krachtige lieden voor hen in de plaats te vragen. Hij voldeed aan dien last, en zond 140 *pradjoerits* terug en 121 *koelis*, benevens de 2 *Kapiteins*: *Raden Pandji* KĔRTASMÅRÅ en *Raden* SOEMÅDININGRAT en de *Luitenants*: *Raden* KOETÅMĔNGGÅLÅ, *Raden* SOERÅDIGDÅJÅ en *Kjai* DJÅJÅBRÅTÅ. *Raden Pandji Kapitein* DJÅJÅDIPOERÅ ontving de order om hen weg te brengen, en hun vervangers van *Madoerå* naar *Magĕlang* te geleiden. *Raden Pandji Kapitein* GÅNDÅKOESOEMÅ moest hen naar *Samarang* vergezellen.

Op Maandag morgen 28sten *Djoemadilakir* (6 Febr. 1826) keerde *Generaal Majoor* VAN GEEN met zijn troepen en met de beide Madoeresche Prinsen naar *Jogyå* terug. *Sajid* CHASAN bleef nog te *Magĕlang* om daar te herstellen, daar hij een weinig onwel was. *Luitenant Kolonel* DE BAST, vergezelde hen met zijn troepen, evenals *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅ-ADININGRAT met 140 piekeniers onder de *Kapiteins Raden Dĕmang*, POESPÅWIDJÅJÅ, *Raden Pandji* MANGOENASMÅRÅ, *Raden Arjå* DJAJENGRÅNÅ en *Raden Pandji* DJÅJÅLĔNKÅRÅ en den *Luitenant Mas* SOERÅPATI.

Omstreeks 8 uur te *Kalidjĕnking* komende, ging de *Generaal* onmiddelijk door naar *Pisangan*. De beide Madoeresche Prinsen bleven door een kort oponthoud een weinig achter.

Luitenants Kolonel DE BAST en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅ-ADININGRAT vertrokken met hun troepen naar het dorp *Kĕmbangan*, vlak ten zuiden van *Kalidjĕnking*. De afstand was ongeveer 5 paal, maar de weg was zeer moeijelijk. Te *Kĕmbangan* ontmoetten zij omstreeks 30 *brandals*, die bij het zien van de aankomende troepen de vlugt naar 't gebergte namen. Zij werden vervolgd en beschoten, en kregen 2 dooden.

Pangeran ADIPATI en zijn broeder bleven niet lang te *Kalidjĕnking*. Digt bij *Tempel* komende, vernamen zij, dat

een groot aantal gewapende *brandals* hen op den weg stond op te wachten. Daar de Prinsen geen ander gevolg bij zich hadden dan 15 ruiters als geleide, keerden zij naar *Kalidjěnking* terug. Toen de *Generaal* te *Pisangan* hoorde, dat de achteraan komende Prinsen door *brandals* werden opgewacht, gelastte hij 30 lansiers en huzaren hen af te halen. Te *Tempel* waren de *brandals* niet meer. De huzaren gingen toen naar *Kalidjěnking* om de Prinsen onder hun geleide te nemen. Aanstonds vertrokken de Prinsen van daar met de huzaren en lansiers als bedekking bij zich. De helft van 't geleide ging voor en de helft ging achter hen, als maatregel van voorzigtigheid. Om half vijf 's avonds ontmoetten zij *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅ-ADININGRAT op den weg ten noorden van *Tempel*, hij kwam van het westen, en de Prinsen van het noorden. Doch zij bleven op een afstand van elkander. De Prinsen te *Pisangan* komende vertrokken dadelijk naar de stad *Jogyåkartå*, waar zij behouden aankwamen.

Raden Toemĕnggoeng Majoor ging met zijn troepen naar *Kalidjĕngking*, overnachtte daar, en vertrok den volgenden morgen naar het dorp *Tempel* onder *Soeråkartå*. waar hij om half negen arriveerde. Hij bleef daar om er een *benteng* aan te leggen.

35. Krijgsverrigtingen van den *Pangerang* van *Pamĕkasan* in *Dĕmak*.

Op Maandag morgen den 29sten *Moeharam* (12 Sept. 1825), toen de Madoeresche troepen van *Samarang* naar *Jogyåkartå* vertrokken waren, ontving *Pangeran Adipati* MANKOE-ADININGRAT van *Pamĕkasan* een order van *Generaal-Majoor* VAN GEEN om met zijn troepen tegen de *brandals* in *Dĕmak* op te trekken. Daar zijn troepen al eerder daarheen gegaan waren, vertrok hij den anderen dag naar *Dĕmak*. Zijn twee zoons *Raden Arjå* NÅTÅDININGRAT en

Raden Arjå Djåjåwinåtå, die beiden nog jong waren, en zijn schoonzoon *Raden Arjå* Såsrådiningrat met drie geweren en acht *pånåkawans* begeleidden hem.

Te *Goemilah* zag de *Pangeran* een huis in brand staan, juist in de rigting van *Dĕmak*. Daarop ontmoette hij 3 personen, zijnde Madoerezen, die te voet gingen en door de *brandals* van hun kleederen beroofd waren. Zij vertelden hem, dat *Dĕmak* vol *brandals* was, en dat men hun getal niet eens kende.

Om die reden keerde de Prins terug. Bij de post *Manangis*, onder *Samarang*, traf hij den *Patih* van *Samarang* aan. De Prins had het plan den *Generaal* te verzoeken om hem maar een 20 tal soldaten medetegeven voor zijn reis naar *Dĕmak*. Op dat oogenblik kwamen er nog 10 Madoeresche *koelis* en één *Mantri* aan, die de *brandals* ook van hun kleederen beroofd hadden. De Prins liet nu den *Patih* iemand naar *Wånåkĕrtå* onder *Dĕmak* zenden, om zich van de waarheid (dier verhalen) te verzekeren. Hij kwam 's avonds om 6 uur te *Samarang* aan, en ging dadelijk naar *Kolonel* Hoorn en van dezen vergezeld naar *Generaal-Majoor* van Geen te *Bodjong*. Hij deelde daar al de berigten, die hij van *Dĕmak* had, mede.

De *Generaal* hoorde die mededeelinggen aan, en gaf daarna order aan de officieren om den volgenden dag naar *Dĕmak* op te rukken.

Dingsdag den 30sten *Moeharam* (13 Sept. 1825) ging er een kolonne van *Samarang* naar *Dĕmak* op marsch.

De *Pangeran* van *Pamĕkasan* ging dus met die kolonne mede, evenals *Pangeran Majoor* Amzah van *Soemĕnĕp* met 300 *pradjoerits*. Buiten de stad *Samarang* ontmoetten zij *Luitenant-Kolonel* Phitzinger met zijn kolonne en met al de *pradjoerits* van *Pamĕkasan*. Toen de *Generaal* hem vroeg naar de reden, waarom hij van *Dĕmak* was teruggetrokken, antwoordde hij, dat er zich in *Dĕmak* ongeveer 16000 *brandals* bevonden, met *Pangeran* Serang aan het hoofd.

Daarop gaf *Generaal-Majoor* VAN GEEN last aan den *Pangeran* van *Pamĕkasan*, om aan zijn *pradjoerits* eerst eten te verstrekken, en als zij gegeten hadden, naar *Dĕmak* op te rukken. Daarna vertrok de *Generaal* met zijn kolonne naar *Dĕmak* en evenzoo ook de *Pangeran* van *Pamĕkasan* en zijn troepen, nadat deze eerst gegeten hadden. Zij vertrokken om 2 uur met *Generaal-Majoor* VAN GEEN en *Luitenant-Kolonel* PHITZINGER. In het dorp *Taloek* onder *Dĕmak* bleven zij overnachten, omdat alle bruggen door de *brandals* vernield waren.

Den volgenden morgen, Woensdag den 1 *Sapar* (14 Sept. 1825), te *Boejaran* komende, zag men in de verte veel *brandals*. Daarop werd er gevochten, en van beide zijden geschoten, tot dat de *brandals* gingen vlugten. *Generaal-Majoor* VAN GEEN gelastte al de huizen, waarvan de eigenaren *brandals* waren, in asch te leggen.

Intusschen viel de duisternis in, zoodat men op den grooten weg bleef overnachten. *Luitenant Kolonel* PHITZINGER overleed in dezen nacht aan een buikziekte.

Om 1 uur 's nachts werden de troepen onverhoeds overvallen door *brandals*, die echter na een kort gevecht op de vlugt gingen.

Den volgenden morgen rukte men weêr op om de *brandals* te vervolgen. *Generaal-Majoor* VAN GEEN ging met de kolonne langs den grooten weg. De *Pangeran* van *Pamĕkasan* en zijn kolonne gingen regts van den weg door de *sawah*-velden, en de *Pangeran* van *Soemĕnĕp* ging wederom regts van die van *Pamĕkasan* en *Majoor* ELOUT, ook door de *sawah*-velden. Zij legden al de huizen van *brandals* in asch.

Zoo kwam de *Generaal* met zijn leger op de hoofdplaats *Dĕmak*, waar hij bij den Regent logeerde. De *Pangeran* van *Pamĕkasan* hield daar met zijn troepen ook zijn verblijf. Alle vijanden waren gevlugt.

Den volgenden morgen, Vrijdag den 3^{en} *Sapar* (16 Sept.

1825), keerde *Generaal-Majoor* VAN GEEN met zijn kolonne naar *Samarang* terug. Hij droeg den *Pangeran* van *Pamĕkasan* de taak op om met zijn kolonne de hoofdplaats te bewaken. Hij bleef de hoofdplaats *Dĕmak* dus bewaken met *Majoor* ELOUT, doch bivakkeerde op de *sawah*-velden, omdat de inwoners van *Dĕmak* met de *brandals* meêdeden.

De Prins van *Serang*, het hoofd der *brandals*, was met zijn aanhang naar het dorp *Tĕmor* onder *Dĕmak* gevlugt. *Raden Mas* SOEKOER vlugtte met al de zijnen naar het dorp *Nangen*, onder *Samarang*.

Zondag den 5^en^ *Sapar* (18 Sept. 1825) vroeg *Majoor* ELOUT van den *Pangeran* van *Pamĕkasan* 60 *Pradjoerits* ten einde daarmede het dorp *Dempet* onder *Dĕmak* te bezetten, tevens met *Luitenant* VAN DALM, omdat dat dorp verontrust werd door een groot aantal *brandals*, die aangevoerd werden door SÅRÅDIPOERÅ, een oom van den *Pangeran* van *Serang*.

Op Dingsdag werd *Majoor* ELOUT naar *Jogyåkartå* ontboden. Hij werd door *Kapitein* THEUNISSEN vervangen.

Op dien zelfden dag vertrok de *Pangeran* van *Pamĕkasan* met zijn leger naar het dorp *Dempet*, omdat veel *brandals* zich in het dorp *Gòdong* genesteld hadden. Te *Dempet* bleef hij overnachten.

Des anderen daags, Woensdag den 8^en^ *Sapar* (21 Sept. 1825), kwam hij in het dorp *Gòdong*. Van daar vertrekkende kwam hij met *Kapitein* THEUNISSEN en zijn troepen in het dorp *Kåmåløkå*, waar zij maar weinig *brandals* aantroffen, en deze gingen op de vlugt. Daarop liet de *Pangeran* van *Pamĕkasan* alle dorpen in brand steken.

Nu vereenigde de *Pangeran* zich in het dorp *Panawangan* onder *Poerwådadi* met *Kapitein* THEUNISSEN.

Op Vrijdag den 10^den^ *Sapar* (23 Sept. 1825) vertrok de *Pangeran* met zijn troepen, tegelijk met *Luitenant-Adjudant* VAN DALM, op verzoek van *Kapitein* THEUNISSEN, om den *Pangeran* van *Serang* en den *Patih* van *Dĕmak* met name

Djåjådipoerå op te zoeken. Toen zij bij de dorpen *Lawak* en *Karanganjar* digt bij het dorp *Serang*, ongeveer 13 paal van *Panawangan*, kwamen, troffen zij daar veel *brandals* aan, maar deze vlugtten weg, toen zij vervolgd werden.

Daarop gingen de *Pangeran* en *Luitenant* van Dalm met hunne troepen in het dorp *Sĕndanggadoeh*, de eigenlijke plaats van de *brandals*, en daar vonden zij de 2 stukken geschut van het Gouvernement, die *Pangeran* Serang buitgemaakt had. Zij namen die meê, en staken het dorp in brand. Van daar vertrokken zij naar het dorp *Mangen* onder *Dĕmak*, en bleven daar overnachten, omdat de duisternis hen overviel. Toen ('s nachts) om 2 uur de *brandals* kwamen, schoten zij op hen. Bij 't aanbreken van den morgenstond gingen de *brandals* weg. Toen vertrok de *Pangeran* van daar met zijn troepen en de beide stukken geschut.

Op Zaturdag ontmoette hij *Kapitein* Theunissen te *Poerwådadi* en gaf hem de stukken geschut over.

Eenige dagen later vertrok *Kapitein* Theunissen naar *Wiråsari*; *Kapitein* de Lasassie volgde hem op als *Kommandant* van *Poerwådadi*.

Deze verzocht den *Pangeran* van *Pamĕkasan* om met *Luitenant* van Dalm een patrouille te maken naar het dorp *Selå* onder *Joggå*, 7 palen van *Poerwådadi*.

Donderdag den 16den *Sapar* (29 Sept. 1825) 's avonds om 8 uur in het dorp *Majahan* komende, bleven zij daar overnachten. Volgens berigten waren de *brandals* in het dorp *Kĕbodjĕnkang*. Den volgenden morgen ging de *Pangeran* met zijn troepen naar dat dorp, doch hij vond er niets dan 2 pieken. Nadat hij de huizen in brand gestoken had, vertrok hij weder. Een halve paal verder ontmoetten zij *Kapitein* Mess en den Heer Harrarr met 8 *Djajengsĕkars*, die den *Pangeran* berigtten, dat men in *Selå* niets vinden zou. Om die reden ging de *Pangeran* naar het dorp *Krandan*, waar hij ongeveer 800 *brandals*, en daaronder omstreeks 80 man te paard, met 2 roode vaan-

dels zag. Zij werden handgemeen en van weerszijden werd er geschoten. De *brandals* schoten van de regter en linker zijde, en waren onzigtbaar, daar zij zich in het bosch schuilhielden. Daarom liet de *Pangeran* met geschut op hen vuren, en toen vlugtten zij naar 't gebergte. Zij die de *brandals* niet nazetten staken de huizen in brand. De *Pangeran* vervolgde hen vruchteloos. Om die reden ging hij zich te *Poerwådadi* weêr bij de andere troepen voegen, en gaf *Kapitein* DE LASASSIE kennis van het gebeurde. Ook zond hij een brief aan *Kolonel* HOORN, *Kommandant* van *Samarang*, waarin hij vergunning verzocht naar *Samarang* terug te keeren, omdat vele *pradjoerits* van *Pamĕkasan* ziek of aan ziekten bezweken waren. Tevens verzocht hij, zoo mogelijk, naar *Soeråkartå* of *Joggåkartå* te gaan, omdat de *Generaal* hem gedurende zijn expeditie in *Poerwådadi* niet te zien kreeg. Doch de *Kolonel* antwoordde (éerst) niet.

Op Donderdag den 8sten *Moeloed* (20 Oct. 1825) ontving de *Pangeran* van *Pamĕkasan* een brief van *Generaal-Majoor* VAN GEEN, waarin hem berigt werd, dat *Kapitein* DE LASASSIE naar *Samarang* geroepen was, en dat *Kapitein* MESS hem als *Kommandant* van *Poerwådadi* opvolgen zou. Tevens werd de *Pangeran* uitgenoodigd te *Poerwådadi* te blijven, omdat daar nog veel *brandals*, onder aanvoering van *Toemĕnggoeng Alapalap*, waren. Voorts was er besloten, dat zijn oudste zoon, met name *Raden Adipati* PRAWIRÅ-ADININGRAT tot het gevolg van *Generaal-Majoor* VAN GEEN te *Jogyåkarta* zou behooren. Ook ontving de *Pangeran* een brief van *Generaal* DE KOCK, die hem eveneens verzocht te *Poerwådadi* te blijven, omdat het daar nog niet rustig was. De *Pangeran* antwoordde daarop, dat hij aan het verzoek voldoen zou.

Zondag den 11den *Moeloed* (*) (23 Oct. 1825) deed *Kapi-*

(*) De schrijver schrijft *Rabingoelakir* maar meent *Rabingoelawal* of *Moeloed*.

tein Mess met den *Pangeran* van *Pamĕkasan* een togt naar het dorp *Kandangan* onder *Poerwâadi*. De Hollandsche troepen bestonden uit 15 Hollandsche en 20 Javaansche soldaten, benevens 16 *Djajengsĕkars* en 2 kanonnen. Die van *Pamĕkasan* bestonden uit 30 *pradjoerits* met geweren, 4 veldstukken en 100 piekeniers.

Bij het dorp *Kandangan* begon het gevecht dadelijk met geweervuur van wêerszijden. Het geknal en gebulder van de *Pamĕkasan* en de Gouvernements kanonnen klonk onophoudelijk. Ongeveer 30 *brandals* sneuvelden en de anderen vlugtten naar de bergstreken. De *Pangeran* liet hen vervolgen door 11 ruiters, en dezen gelukte het 10 personen gevangen te nemen. Zij bragten hen bij *Kapitein* Mess, en deze gaf toen last aan Djâjâdipoerâ, *Patih* van *Dĕmak*, om goed te waken voor het gewest *Grobogan*, omdat (de vijand) zich al in dat land gevestigd had, en daar de bruggen te doen herstellen. Djâjâdipoerâ vertrok met zijn troepen derwaarts, maar durfde zich niet in dat gewest te wagen. Hij staakte zijn togt midden op den weg, 2 palen van *Poerwâdadi*.

Op Maandag den 11den (beter den 12den) *Moeloed* (24 Oct. 1825) vertrokken de *Pangeran* en *Luitenant* van Dalm met hun troepen van *Poerwâdadi* om naar *Grobogan* te gaan. Toen zij *Grobogan* bereikten, waren de *brandals* al gevlugt. De *Pangeran* bleef daar één dag en één nacht en keerde toen naar *Poerwâdadi* terug.

Daarna ging de *Pangeran* met *Kolonel* Hoorn, waarnemend *Kommandant*, die van *Samarang* vertrokken was met 1000 man, om naar *Serang* te gaan. Men kwam op dien dag tot het het dorp *Penkol*, en bleef daar overnachten. Den volgenden morgen vertrekkende kwamen zij tot het dorp *Kejongoewi* onder *Soeråkartâ*. De *Kolonel* gaf daar aan de troepen van *Pamĕkasan* last om de huizen van het dorp *Soeroeh*, onder *Serang*, in brand te steken.

Op Maandag den 10den *Rabingoelakir* (21 Nov. 1825)

's morgens om 10 uur kwamen de *Pangeran* en *Kolonel* HOORN te *Serang*. Zij zagen daar in de verte *brandals* onder de wapens staan, en daarop wegvlugten. De *Pangeran* besloot toen alle huizen in brand te steken. Hij en de *Kolonel* sloegen hun bivak in de *sawah*-velden op, omdat er geen goede legerplaats was en men aan beide zijden hoogten en bosschen had.

Op dien dag kwam de *Adsistent-Resident* van *Sålåtigå*, genaamd VAN REEDE VAN OUTSHOORN, te *Serang* met veel gewapenden en met een zoon van *Pangeran Adipati* MANKOENĔRÅGÅ, met name *Raden Mas Panaji* MANGOENINGRAT, *Kapitein* van de kavallerie, vergezeld van 200 man.

De *Toemĕnggoeng* van *Pati*, die met zijn troepen oostwaarts getrokken was, kreeg geen vijanden te zien, omdat de *Pangeran* van *Serang* gevlugt was. *Kolonel* HOORN liet te *Serang* een *benteng* oprigten, en belastte *Raden Mas Pandji* MANGOENINGRAT en al zijn *pradjoerits* met de bewaking daarvan.

Vrijdag den 14^den^ *Rabingoelahir* (25 Nov. 1826) gaf *Kolonel* HOORN order aan alle troepen om *Serang* te verlaten, en trok daarop met den *Pangeran* van *Pamĕkasan* naar het dorp *Wånåparakan* onder *Soeråkartå*, van daar naar het dorp *Manggoet* onder *Poerwådadi*, van daar verder naar de dorpen *Ladji* en *Boeloe* onder *Jogyåkartå*, daarop naar het dorp *Lèjer* onder *Poerwådadi* en het dorp *Djoewarak* onder *Jogyåkartå* en nog naar andere dorpen om *brandals* te zoeken. Hij vond ze echter niet, omdat zij gevlugt waren. Nadat hij die plaatsen in brand gestoken had, vertrok hij weêr, en ging door woeste streken en bergachtige terreinen langs zeer moeijelijk begaanbare wegen, en zoo keerde hij naar *Poerwådadi* terug.

36. Expeditie van den *Pangeran* van *Pamĕkasan* in het *Madioensche*.

Op Dingsdag den 18den *Rabingoelahir* (29 Nov. 1825), zouden *Kolonel* HOORN en de *Pangeran* van *Pamĕkasan* hun opwachting maken bij *Generaal* DE KOCK (en gingen zij dus naar *Samarang*). Eenige dagen nadat zij te *Samarang* gekomen waren, kwam *Generaal-Majoor* VAN GEEN te *Samarang* op zijn reis van *Batavia*. Te gelijker tijd kwam de *Panĕmbahan* van *Soemĕnĕp*, die nu den titel van *Sultan* voerde, van *Jogyåkartå* te *Samarang*. Den volgenden morgen arriveerde *Generaal* DE KOCK te *Samarang*, komende van *Jogyåkartå*.

Zaturdag den 29en *Rabingoelahir* (10 Dec. 1825) kwam de heer VAN LAWICK VAN PABST, *Resident* van *Rĕmbang* in het tijdelijk verblijf van den *Pangeran* van *Pamĕkasan*, om hem op last van *Generaal-Majoor* VAN GEEN mededeelen, dat de *Pangeran* van *Serang* naar 't *Madioen*sche vertrokken was. De heer VAN LAWICK vroeg den *Pangeran* van *Pamĕkasan*, of hij genegen was naar *Madioen* te gaan. De *Pangeran* antwoordde: „Zeker wil ik wel, als de *Generaal* het be„veelt."

Daarop verzocht de heer VAN LAWICK den *Pangeran* met hem naar den *Generaal* te gaan. De *Pangeran* ging dadelijk mede, en toen zij bij *Generaal-Majoor* VAN GEEN gekomen waren, vroeg deze, of hij genegen was of niet om naar *Madioen* te trekken, en den *Pangeran* van *Serang* te zoeken; waarop de *Pangeran* antwoordde: „Wel zeker „ben ik daartoe genegen, want ik heb mijn land ver„laten om het Gouvernement te dienen. Alleen verzoek „ik een 50 tal geweren."

Daar er toen ter tijde te *Samarang* gebrek aan geweren was, gaf men hem maar 25 stuks.

Daarop zei de *Pangeran* dat zijn *Luitenant-Adjudant* VAN DALM ziek was, en niet meê kon gaan naar *Madioen*. De *Generaal* verzocht hem toen uit al de officieren één te kiezen, en daarop antwoordde de *Pangeran*: „als 't u be-

„haagt verzoek ik maar *Luitenant* VAN WALIS (*), die nu „te *Poerwådadi* is.

Zondag den 1sten *Djoemadilawal* (11 Dec. 1825) verliet de *Pangeran* van *Pamĕkasan* de stad *Samarang*, en keerde naar *Poerwådadi* terug. De Heer VAN LAWICK reisde weêr naar *Rembang*, en beloofde den *Pangeran*, dat hij met hem naar *Madioen* zou gaan.

Des Maandags kwam de *Pangeran* te *Poerwådadi*, en Dingsdags vertrok hij van daar, maar *Luitenant* VAN WALIS kon niet meêgaan, omdat hij erg ziek was. De magt, die de *Pangeran* medenam, bestond uit 230 met geweren of pieken gewapende *pradjoerits* en 4 inlandsche stukken geschut. De andere *pradjoerits* liet hij te *Poerwådadi* achter.

Hij bragt het dien dag tot *Wiråsari*, waar hij overnachtte. Den volgenden morgen vertrok hij weêr. In het dorp *Mĕndang ramĕsan* komende ontmoette hij een klerk van *Rĕmbang*, den Heer HARDY, die hem mededeelde, dat *Resident* VAN LAWICK om menigvuldige bezigheden niet meê kon gaan naar *Madioen*. Daarop vertrokken de *Pangeran* en de Heer HARDY. In het dorp *Kranjah* onder *Jogyå* ontmoetten zij *Pangeran* TJAKRANINGRAT van *Kĕdiri*. Zij bleven daar een nacht over.

Den volgenden dag, op Donderdag, vertrokken zij met den *Pangeran* van *Kĕdiri*, die maar ongeveer 50 man bij zich had; in het dorp *Kajĕn* onder *Poerwådadi* komende, bleven zij daar overnachten. Den volgenden morgen, op Vrijdag, vertrokken zij weêr, en kwamen in het dorp *Péngor*, in 't regentschap *Djågåråggå*, en daar bleven zij een nacht.

Op Zaturdag morgen weêr vertrekkende, kwamen zij te *Djågåråggå*. De *Pangeran* had dagelijks een afstand van 15 of 16 paal, langs zeer moeijelijke wegen, door woeste

(*) In de *Almanakken van Ned.-Indië* voor 1825 en 1826 is geen hiermede overeenkomende naam te vinden.

streken over bergen en door rivieren afgelegd. Daardoor was de marsch der troepen zeer vertraagd.

Op Zondag den 8sten *Djoemadilawal* (18 Dec. 1825), gingen de *Pangeran* van *Pamĕkasan*, de *Pangeran* van *Kĕdiri* en de Heer HARDY met de troepen weêr op reis, en kwamen 's avonds om 10 uur in het dorp *Sĕmen* onder *Djågåråggå*.

Maandag morgen bij het dorp *Kaniten* komende, zagen zij de *brandals* in de verte wegvlugten. Zij zetten hun togt dadelijk voort tot het dorp *Koekoer*, waar zij *Majoor* ELOUT met de Regenten van *Madioen*, *Raden Toemĕnggoeng* PRAWIRÅ SĔTIKÅ en *Raden Toemenggoeng* PRAWIRÅ-DIRĔDJÅ aantroffen. Dienzelfden dag 's avonds om 6 uur keerde *Majoor* ELOUT wêer naar zijn legerplaats in het dorp *Miling* onder *Madioen* terug. Op last van *Majoor* ELOUT moest *Raden Toemĕnggoeng* PRAWIRÅ SĔNTIKÅ bij den *Pangeran* van *Pamĕkasan* blijven.

In dien tijd vernam de *Pangeran* van *Pamĕkasan*, dat *Pangeran Majoor* AMZAH gestreden had met de *brandals* onder aanvoering van *Toemĕnggoeng* MANGOEN-NEGARÅ en dat de *brandals* daarbij overwonnen waren, terwijl hun aanvoerder in den strijd gevallen was.

Dingsdag den 10den *Djoemadilawal* (20 Dec. 1825) vertrok de *Pangeran* van *Pamĕkasan* met zijn gevolg en al zijn troepen naar het dorp *Miling*, om *Majoor* ELOUT daar te vervangen, omdat deze naar het dorp *Katokan* trok.

Woensdag morgen kwam hij te *Miling* en ontmoette daar den Heer MAC GILLAVRY, *Resident* van *Soeråkartå*, met zijn *pradjoerits*. Deze verzocht de *Pangerans* van *Pamĕkasan* en *Kĕdiri* met hem naar het dorp *Koekoer* terug te keeren, en toen zij bij dat dorp gekomen waren, bleven zij daar midden op de *sawah*-velden overnachten.

Den volgenden morgen rukten zij weêr op, en kwamen in het dorp *Gĕbjok* onder *Madioen*, waar de *Pangeran* van *Serang* zich genesteld had, maar hij was al van daar gevlugt. De huzaren van *Soeråkartå* zetten hem na, doch

vruchteloos daar het juist hard regende, en de wegen slecht waren. De *Pangeran* van *Pamĕkasan* rustte uit in het dorp *Sĕmboeng*.

Vrijdag den 13den *Djoemadilawal* (23 Dec. 1825) verzocht de Heer Mac Gillavry, *Resident* van *Soeråkartå*, den *Pangeran* van *Pamĕkasan* naar het dorp *Djaboeng* te gaan, omdat de *Pangeran* van *Serang* zich daar bevond, doch de *Pangeran* wilde liever slechts één dag rust houden, daar hij nu al 11 dagen lang zonder rusten door modder in den regen gemarcheerd had, en zijn ondergeschikte manschappen dientengevolge te vermoeid waren, en als zij dan 's avonds rust gehouden hadden, hadden zij moeten rijst stampen, om wat te eten te krijgen. Maar de Heer Mac Gillavry verzocht hem vriendelijk zooveel 't mogelijk was voort te trekken, omdat de *Pangeran* van *Serang* op een afstand van slechts 2 palen van daar vertoefde. Om die reden trok de *Pangeran* van *Pamĕkasan* met den Heer Hardy en *Pangeran* Tjakraningrat van *Kĕdiri* verder. Toen zij een afstand van ongeveer één paal hadden afgelegd, kwamen zij iemand, dien de Heer Mac Gillavry uitgezonden had om den *Pangeran* van *Serang* te bespieden, tegen, en deze vertelde den *Pangeran* van *Pamĕkasan*, dat de *Pangeran* van *Serang* naar het dorp *Simå* onder *Madioen* gegaan was. De Heer Mac Gillavry beval de zijnen dadelijk naar *Simå* op te rukken, en verzocht den *Pangeran* dit ook te doen. Het was een afstand van 5 palen. Toen zij te *Simå* kwamen, vonden zij het verlaten, en vernemende, dat de *Pangeran* van *Serang* naar het dorp *Gĕbĕk* onder *Madioen*, $1^1/_2$ paal van daar, gegaan was, rukte de *Pangeran* weêr verder. *Pangeran* Tjakraningrat van *Kĕdiri* reed te paard met zijn manschappen voorop. Te *Gĕbĕk* zagen zij *brandals* in de verte, en schoten de manschappen van den *Pangeran* inderhaast op hen. Daar nu de orde onder hen niet meer te herstellen was, gaf de *Pangeran* last om onder 't schieten met geweren en geschut voorwaarts te

gaan. De zoon van den *Pangeran* van *Pamĕkasan*, genaamd *Raden Arjå* Nåtådiningrat, toen 17 jaren oud, marcheerde ook mêe met een geweer in de hand. Zijn vader verbood hem dat te doen, en gelastte hem achter hem aan zijn regter zijde te gaan. Daarop zag de *Pangeran* zijn zoon nêervallen. Een kogel van de *brandals* had hem in de buik getroffen en hem geheel doorschoten. De *Pangeran* liet hem door zijn schoonzoon *Raden Arjå* Såsrådiningrat naar de achterhoede brengen, doch kort daarop stierf *Raden Arjå* Nåtådiningrat. Hij verliet deze wereld en keerde weder naar Gods barmhartigheid. De vader besloot nu in zijn bittere droefheid zelf mêe te vechten en een verwoeden aanval te doen. Vele van zijn *pradjoerits*, dien de tranen over de wangen liepen, gevoelden zich daartoe ook geneigd. En zóó rukten zij voorwaarts met doodsverachting. De *brandals* schrikten er van, vlugtten spoedig weg en werden zonder gevolg nagezet, doch 25 van hen sneuvelden.

Toen keerde de *Pangeran* van *Pamĕkasan* weêr terug naar het dorp *Simå*, om het lijk van zijn heldhaftigen zoon te reinigen en in een kist te leggen. Het werd van daar naar *Madioen* vervoerd en op de begraafplaats van *Ermåtå* begraven. Dit geschiedde in het jaar 1753. Zijn Hoogheid de *Sultan* was daarover zeer bedroefd, en deed zijn jongeren broeder inwendig verwijtingen, omdat deze zijn nog zoo jeugdigen zoon ten oorlog medegenomen had.

Toen de *Pangeran Adipati* van *Pamĕkasan* in het dorp *Simå* kwam, ontmoette hij daar de Heer Mac Gillavry, *Resident* van *Soeråkartå* en *Majoor* Elout met hun troepen, als mede *Pangeran-Majoor* Amzah en de zijnen. *Majoor* Elout liet toen zijn troepen oprukken naar het dorp *Gĕbĕg*, waar de *Pangeran* van *Pamĕkasan* gestreden had, doch vond daar niemand, omdat de *Pangeran* van *Serang* het al verlaten had; en alle *brandals* er uit verdwenen waren.

Maandag den 16den *Djoemadilawal* (26 December 1825)

rukte *Pangeran Adipati* van *Paměkasan*, op verzoek van *Majoor* ELOUT naar de hoogere bergstreken van de *Lawoe* om naar *brandals* te zoeken. De Hollandsche officieren *Luitenant* VAN DER WEES en *Kapitein* RÖZER met de *Soeměněp*-sche krijgsmagt gingen mede, maar de *Pangeran-Majoor* van *Soeměněp* niet. De Heer DEZENTJE met zijn huzaren van *Soeråkartå* zou hen den weg naar de hoogste bergstreken wijzen. Daarop beklom men de bergstreken van de *Lawoe*, maar de paarden konden daar om de steilte van den bergweg niet loopen. De Heer DEZENTJE ging dus wêer naar lagere streken. Toen de *Pangeran* op een vlak terrein, hoog op den berg, gekomen was, hield hij daar 2 dagen op om naar den *Pangeran* van *Serang* te zoeken, doch vond hem niet, daar de *Pangeran* naar elders gevlugt was.

Woensdag den 18den *Djoemadilawal* (28 December) kwam *Majoor* ELOUT en de Heer MAC GILLAVRY met hun troepen in die hooge bergstreek om den *Pangeran* aftelossen; doch niet lang nadat zij elkander ontmoet hadden keerden zij tegelijk met den *Pangeran* van *Paměkasan* en zijn troepen naar *Simå* terug.

Zij bleven daar één nacht, en den volgenden morgen trokken zij van daar om naar *Magětan* onder *Jogyå* te gaan. De Heer MAC GILLAVRY bleef te *Simå* achter. Zonder eenige ontmoetingen kwamen zij Donderdag, 's middags om 1 uur, te *Magětan*. Op den volgenden Zaturdag vertrokken de *Pangeran* van *Paměkasan*, *Luitenant* VAN DER WEES en de Heer HARDY met hun troepen van *Magětan*, tegelijk met den Heer COENRAAD PERSIJN en *Raden Toeměnggoeng* PRAWIRÅDIMĚDJÅ, *Regent* van *Madioen*. Zij kwamen in de hoofdplaats van 't regentschap *Maöspati*, 8 palen van *Magětan*, en bleven daar overnachten.

Zondag morgen den 22sten *Djoemadilawal* (1 Januarij 1826) vertrok de *Pangeran* van *Paměkasan* met zijn krijgsmagt naar de hoofdplaats van het Regentschap *Kartåardjå*, nl.

Pangongangan of *Wånåredjå* (*), 7 palen van *Maöspati*. Op last van *Majoor* ELOUT werd de *Pangeran* verzocht maar te *Wånåredjå* te blijven en nadere orders af te wachten, daar de *Pangeran* zonder troepen westwaarts gevlugt was. *Majoor* ELOUT en *Pangeran-Majoor* AMZAH van *Soemĕnĕp* waren toen nog te *Magĕtan*, maar vertrokken kort daarna naar *Awi*. De Heeren COENRAAD PERSIJN en HARDY, vroeger reeds genoemd, waren reeds naar hunne woningen in *Rĕmbang* teruggekeerd.

Zondag den 13^den^ *Djoemadilakir* (22 Januarij 1826) ontving de *Pangeran* een brief van *Majoor* ELOUT, waarin hij verzocht werd naar *Awi* te vertrekken. Hij voldeed aan dat verzoek, en liet bij zijn komst aldaar voor zich en zijn troepen tijdelijke verblijven inrigten.

Woensdag den 23sten *Djoemadilakir* (1 Februarij 1826) kreeg de *Pangeran* van *Pamĕkasan* bevel van *Majoor* ELOUT, waarbij hij verzocht werd met zijn krijgsmagt te gelijk met *Pangeran Majoor* AMZAH van *Soemĕnĕp* en zijn troepen naar *Jogyåkartå* te vertrekken. Nog dienzelfden dag verliet hij met *Pangeran Majoor* AMZAH van *Soemĕnĕp* en hun troepen *Awi*. Te *Paloetoeran* bleven zij een nacht rusten. Den volgenden morgen vertrekkende kwamen zij tot *Blorå*, waar zij weêr overnachtten. Toen vertrokken zij naar *Rĕmbang*, waar zij 2 dagen uitrustten. Daarop trokken zij naar *Pati*, *Koedoes* en *Dĕmak*; op elk van die plaatsen bleven zij één nacht. Den volgenden dag kwamen zij te *Samarang*, waar zij bleven om hun wapens te herstellen. Toen dat afgeloopen was, vertrok de *Pangeran* van *Pamĕkasan* uit de stad *Samarang* om naar *Jogyåkartå* te gaan. Hij nam 200 *pradjoerits* bij zich, en de anderen liet hij te *Poerwådadi* achter, om dat te bewaken, ten getale van 450 man. *Pangeran Majoor* AMZAH van *Soemĕnĕp* met zijn krijgsmagt vertrok te gelijk met hem.

(*) Thans *Madioen* genaamd.

Zaturdag den 11den *Rĕdjĕp* (18 Februarij 1826) kwam hij in goeden welstand te *Jogyåkartå*, waar hij *Generaal-Majoor* VAN GEEN en zijn neefs *Pangeran Adipati* van *Madoera* en *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT ontmoette. Dat was voor hen allen een groote blijdschap. De Madoeresche Prinsen boden hem hun eerbiedige hulde aan, en kusten zijn voeten, (als of hij) hun vader (was). De andere leden van het vorstelijke huis van *Madoera*, die te *Jogyåkartå* waren, boden ook den pas aangekomenen *Pangeran Adipati* van *Pamĕkasan* hun eerbiedige hulde aan. Tegelijk met hem kwam *Pangeran Majoor* AMZAH van *Soemĕnĕp* met zijn troepen te *Jogyåkartå*, en kwam met zijn krijgsmagt en bloedverwanten bij *Generaal-Majoor* VAN GEEN.

Op Maandag gingen de *pradjoerits* van *Pamĕkasan* een patrouille maken naar den berg *Gamping*, en den volgenden Vrijdag liet men hen naar de *benteng* van *Pisangan* vertrekken.

37. Aanval van de *brandals* op de *benteng* van *Tempel*.

Nadat *Luitenant-Kolonel* DE BAST en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅ-ADININGRAT van *Madoera* 13 dagen te *Tempel* onder *Soerâkartâ* geweest waren om daar een *benteng* op te werpen, kwamen er Zaturdag den 10den (beter den 11den) *Rĕdjĕp* (18 Februarij 1826) 's namiddags om 2 uur ongeveer 700 gewapende *brandals* met 4 vaandels uit het zuidoosten. *Luitenant-Kolonel* DE BAST bragt zijn troepen in de *benteng* dadelijk onder de wapens, terwijl de *brandals* in 3 afdeelingen voorwaarts rukten. De middelste afdeeling bestond uit ongeveer 60 uitgelezene mannen, en werd aangevoerd door een zoon van *Sultan* NGABDOEL-CHAMID, met name *Pangeran* ADINĔGÅRÅ, en verder door *Toemĕnggoeng* SĔTJÅNĔGÅRÅ, *Toemĕnggoeng* KĔRTÅNĔGÅRÅ en *Toemĕnggoeng* KĔRTÅPĔNGALASAN. De aanvoerders van de *Hadji's* heetten *Hadji* BOELKIJAH, *Hadji* TOELKIJAH en *Hadji* NOERKIJAH.

Toen de voorwaarts trekkende *brandals*, die de *benteng* wilden aantasten, wat naderbij gekomen waren, schoot men op hen met geschut en geweren. De *brandals* schoten met hun geweren terug, en zóó werd het een levendig gevecht, maar niet lang daarna trokken de *brandals* in kolonnes naar het zuiden terug.

De Hollandsche troepen kwamen toen uit de versterking om hen te vervolgen, en lieten maar 30 man in de *benteng* achter. Buiten de *benteng* komende, gelastte de *Kolonel* één *Luitenant* en 40 soldaten, tegelijk met 70 Madoeresche piekeniers onder *Kapitein Raden Pandji* MANGOEN-ASMÅRÅ en *Luitenant Mas* SOERÅNATI, de *brandals* te vervolgen. Daarop zetten deze de *brandals* na, die naar het westen de vlugt namen, terwijl de *Luitenant-Kolonel* en *Raden Toemĕnggoeng Majoor*, met ongeveer 30 Hollandsche huzaren en *Djajengsĕkars* aan het hoofd, de *brandals* in het zuiden vervolgden.

Toen zij een afstand van ongeveer één paal afgelegd haddden, bleven de *brandals* in het midden en zuiden staan, en werden met de huzaren op den zuidelijken rivieroever handgemeen. De *Luitenant-Kolonel* bevond zich met zijn troepen benevens één veldstuk en 2 handmortieren op den noordelijken oever. De huzaren, die met den vijand streden, werden overwonnen en vlugtten. Toen de *Luitenant-Kolonel* de huzaren zag vlugten gaf hij order aan ongeveer 50 Madoeresche piekeniers onder *Kapitein Raden Pandji* DJÅJÅLĔNKÅRÅ, om hen te hulp te komen. Deze staken spoedig de rivier over, maar toen zij digt bij de *brandals* gekomen waren, keerden velen naar den noordelijken rivieroever terug, en lieten *Raden Pandji* DJÅJÅLĔNKÅRÅ en zijn *loerah* SINGÅ-AMOEK met slechts 30 van hun makkers achter. Terwijl dezen den vijand met pieken bestookten, sneuvelden de *loerah* SINGÅ-AMOEK en zijn kameraad PAK BOEROENG van het dorp *Talomar* afkomstig, en 4 van de *brandals* sneuvelden ook. Maar na den dood van

Singå-amoek, gingen 5 van zijn kameraden, uit het dorp *Tambin* afkomstig, op de vlugt, daar zij bemerkten, dat de vijand hun te talrijk was. *Raden Pandji* Djåjålĕnkårå bleef nu nog over. Terwijl de *brandals* hem van alle kanten insloten, smeekten hem zijn 4 *pånåkawans*, die nog bij hem gebleven waren, om naar hun Heer terug te keeren, maar hij bleef onverzettelijk, en wilde niet retireren. De *brandals* naderden hem, en velden hun pieken, om hem met hun allen te doorsteken. Maar *Raden Pandji* Djåjålĕnkårå velde zijn piek, en deed dien (met zooveel kracht) trillen, dat geen een van de *brandals* hem durfde naderen. Intusschen was de *Kolonel*, die zich met zijn troepen op den noordelijken rivieroever bevond, naar de *benteng* teruggekeerd, uit vrees dat de vijanden, die uit het Oosten kwamen, de *benteng* zouden innemen, en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* dacht in 't geheel niet aan *Raden Pandji* Djåjålĕnkårå, die nog achtergebleven was, meenende dat deze wel in zijn gevolg zou zijn. Als hij maar eenigzins aan diens toestand gedacht had, zou hij aan het verzoek van den *Luitenant-Kolonel* om terug te keeren zeker niet voldaan, maar *Raden Pandji* Djåjålĕnkårå wel geholpen hebben.

Toen nu de Hollandsche troepen retireerden, pakten de *pånåkawans* hem van achteren aan en trokken hem naar den noordelijken oever, terwijl de *brandals* hen bij hoopen vervolgden en op hen schoten. Een van de *pånåkawans* werd door een kogel, die hem de dij doorboorde, getroffen. Op den noordelijken oever vond *Raden Pandji* zijn paard; hij besteeg het en bemerkte, toen hij op het paard zat, dat hij heete koorts en hoofdpijn had.

De Javanen, die het geschut voortsleepten, ziende dat de *brandals* meer en meer naderden, werden bevreesd dat zij achterhaald zouden worden, en gingen dus te gelijk met de kanonniers vlugten. Het veldstuk en de 2 handmortieren werden door de *brandals* buit gemaakt.

Toen de Hollandsche troepen wêer in de *benteng* geko-

men waren, deden de *brandals* pogingen om de *benteng* te overmeesteren, maar de Hollandsche troepen ontvingen hen met pelotonsvuur, en vuurden zonder ophouden met de kanonnen, totdat de vijanden omstreeks half zes begrepen, dat zij hun doel niet bereiken konden, daar de kogels als een regen neêrvielen. Zij trokken toen terug met het buitgemaakte veldstuk en de beide handmortieren. Dientengevolge waren de *Luitenant-Kolonel* en de officieren zeer bedroefd.

Den volgenden morgen om 11 uur kwamen er ongeveer 400 *brandals* met 3 vaandels uit het zuidwesten. Toen zij wat naderbij gekomen waren, schoten de Hollanders in de *benteng* op hen met geweren, kanonnen en handmortieren, en kort daarop retireerden zij.

Toen *Generaal-Majoor* VAN GEEN twee dagen later hoorde, dat *Luitenant Kolonel* DE BAST een nederlaag geleden, en 1 veldstuk en 2 handmortieren in handen van den vijand gelaten had uit gebrek aan kruid en kogels, zond hij met spoed kruid, kogels en 2 handmortieren onder geleide van huzaren en 40 soldaten met geweren.

Den daarop volgenden dag om 12 uur kwamen er ongeveer 400 *brandals*, die tulbanden droegen. De Hollanders beschoten hen met geweren, zwaar geschut en handmortieren. Niet lang daarna raakte het sundgatdeksel van een der kanonnen in brand, door dat het met de brandende lont in aanraking kwam. Daardoor ontstond in de *benteng* groote opschudding. Men maakte zich meester van het vuur en niet lang daarna was het uitgedoofd, zoodat men weêr met het kanon schieten kon. De *brandals* vlugtten, toen een of twee van hen door kogels getroffen waren.

Een paar dagen later kwamen zij op nieuw van verre naar de *benteng* schieten, maar toen de bezetting niet buiten kwam, gingen zij weêr heen.

Generaal-Majoor VAN GEEN zond 4 dagen later uit *Jogyâ*

troepen te hulp, onder aanvoering van *Majoor* LE BRON en *Majoor* VAN DER WIJCK met 12 officieren, aan 't hoofd van 26 Madoerezen met geweren onder *Luitenant Raden* KOEDÅRĔNTJÅNÅ, 25 Madoeresche piekeniers onder *Kapitein Raden Pandji* WASINGSARI, 60 *pradjoerits* met geweren van *Pamĕkasan* en 80 met pieken (ook van *Pamĕkasan*?)

Toen zij te *Tempel* aangekomen waren gingen *Luitenant Kolonel* DE BAST en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* met hunne troepen uit om de *brandals* op te sporen in de dorpen ten zuidwesten van de *benteng*, hun weg nemende door andere dorpen of door de *sawah*-velden.

Majoor LE BRON rukte langs den grooten weg weêr naar het zuiden, en ging na een paal afgelegd te hebben op zij westwaarts door de *sawah*-velden. Hij stak in de dorpen veel huizen in brand, terwijl de bewoners wegvloden. Om 12 uur ontmoette hij ongeveer 60 *brandals* met één vaandel, maar deze wilden niet vechten, en vlugtten maar.

Niet lang daarna sloegen de *Luitenant Kolonel* en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* oostwaarts op zij af om op den grooten weg te komen. Toen begon het hard te regenen. Op dat oogenblik keerde *Majoor* LE BRON met zijn troepen ook naar den grooten weg terug. Zij waren ongeveer een halve paal van de andere troepen verwijderd. Terwijl zij op den grooten weg halt hielden, kwamen omstreeks 12 uur ongeveer 700 *brandals* weêr midden op de *sawah*-velden met 4 vaandels en 2 bekkens. Zij werden handgemeen met de troepen van *Jogyå* (onder *Majoor* LE BRON). Terwijl zij op elkander schoten, hoorde *Luitenant Kolonel* DE BAST het geknal der geweren. Spoedig vertrok hij om de strijdende makkers te helpen. Het gevecht begon om 2 uur en duurde zonder ophouden tot 5 uur. Toen gingen de *brandals*, die zich in het noordwesten bevonden, noordwaarts om de *benteng* aan te vallen. *Luitenant Kolonel* DE BAST dit ziende, trok spoedig met zijn krijgsmagt

noordwaarts, maar toen de *brandals* dit zagen, keerden zij zich onder luid geschreeuw weêr naar het zuiden, ten einde hun makkers, die met de *Jogyå*sche troepen streden, te helpen. Doch deze troepen wilden niet meer strijden, omdat de *sawah*-velden zeer moeijelijk begaanbaar, vol diepe modder en water waren; daarom wilden de Hollandsche troepen niet weêr vooruitgaan, en het plan van de *brandals* was de Hollanders aantevallen, zoodra zij zich op de *sawah*-velden waagden. Toen eindelijk de avond inviel, werd de strijd gestaakt, en keerde ieder weêr naar zijn verblijf terug. *Majoor* LE BRON ging met zijn troepen naar de *benteng* van *Pisangàn*, maar liet 25 Madoeresche piekeniers onder *Kapitein Raden Pandji* WASINGSARI en 25 Madoerezen met geweren onder *Raden Luitenant* KOEDÅRĔNTJÅNÅ in de *benteng* van *Tempel* achter; want de Madoerezen, die de *benteng* van *Tempel* aanlegden, hadden zeer moeijelijk werk. Zij maakten de *benteng* met al zijn grachten in 29 dagen af. Daarna keerden *Luitenant-Kolonel* DE BAST en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* met hun troepen naar *Magĕlang* terug. In de *benteng* bleven één Hollandsche *Kapitein* en één Hollandsche *Luitenant* met ongeveer 70 Hollandsche, *Soemĕnĕp*sche en Javaansche soldaten. Bovendien bleven er 28 man van de troepen van *Raden Toemĕnggoeng Majoor* om met de daar pas genoemden de *benteng* te bewaken.

38. Een paar bijzondere voorvallen. Toenemende magt der *brandals*.

Op Donderdag den 29sten (beter den 30sten) *Rĕdjĕp* 1753 (9 Maart 1826) kwam *Raden Pandji* PRIJĔMBÅDÅ te overlijden, en keerde weder naar Gods barmhartigheid. Hij stierf aan koude koorts en diarrhèe. Zijn lijk werd achter de groote *mĕsdjid* van *Magĕlang* begraven.

Er werden 200 Madoeresche piekeniers uitgekozen, en gelast geweren te dragen. Hun *Kapiten* was *Raden Pan-*

dji GÅNDÅKOESOEMÅ, en hun *Luitenants* waren RĚKSÅDJÅJÅ en *Raden* SENAH. Hun onderofficieren of *loerah's* waren 8 in getal.

SAJID-CHASAN IDID was al naar *Jogyå* teruggekeerd. Hij had zijn weg over *Sålåtigå* genomen. Door de hulp van den Regent van *Magĕlang* reisde hij in een draagstoel.

In dezen tijd namen de troepen der *brandals* weder in aantal toe, en nu en dan kwamen zij digt bij de stad *Magĕlang*. De Hollandsche troepen boden hun weêrstand en werden nu en dan met hen handgemeen. Evenzoo namen de benden der *brandals* onder *Jogyå* ook toe. De gewijde begraafplaats van *Imågiri* werd door de *brandals* overrompeld, daar de *Toemĕnggoeng* van *Soeråkartå*, die die plaats bewaakte, op de vlugt ging. En zóó werd ook *Prambanan* door hen overrompeld, en vlugtte de bewaker, een man van *Soeråkartå*. De *bentengs* van *Gamping* en *Pisangan* werden nu en dan door de *brandals* verontrust, maar als het tot een gevecht kwam, maakten deze zich uit de voeten.

In dezen tijd zou de *Generaal* van *Batavia*, *Generaal* VAN DER CAPELLEN door iemand vervangen worden, die den titel voerde van *Commissaris-Generaal*.

39. Togten naar den berg *Gamping*, en naar *Kĕmbang Aroem*.

Op Vrijdag den 1sten *Roewah* (10 Maart 1826) maakten de Hollanders een expeditie naar 't westen van den berg *Gamping*. De Hollandsche troepen werden aangevoerd door *Kapitein* KOELMAN, die vroeger *Luitenant* ISAK genoemd werd (?), maar nu tot *Kapitein* opgeklommen was. Hij had een brigade bij zich, benevens 88 Madoeresche piekeniers onder *Kapitein Raden Pandji* DEWÅKOESOEMÅ en *Luitenant Kjai* KĚBOKĚNÅNGÅ. Toen zij ten westen van den berg *Gamping brandals* ontmoetten werden zij spoedig in orde geschaard, en kregen de Madoerezen order voor-

waarts te gaan en de *brandals* te naderen. *Raden Pandji* Dewåkoesoemå en *Kjai* Këbokënångå rukten toen met de hunnen voorwaarts. Toen de *brandals* retireerden en door de Madoerezen vervolgd werden, vlugtten zij zoo hard zij konden. Dit was de eerste keer, dat de Madoeresche *pradjoerits* den lof van *Generaal-Majoor* van Geen inoogstten, iets wat hun later ook te beurt viel. Tot dus ver waren alleen de *pradjoerits* van *Soemënëp* geprezen.

Dingsdag den 5de *Roewah* (14 Maart 1826) rukten de Hollandsche troepen wederom uit, en wel naar *Këmbang Aroem*, een zeer groot dorp ten westen van *Pisangan*. Zij werden aangevoerd door *Kapitein* Koelman en den *Kommandant* der Madoeresche *pradjoerits*, *Luitenant* Poland, en bestonden uit een brigade gewapenden, waaronder zich maar 50 Madoeresche piekeniers, onder *Kapitein Raden Pandji* Soemånëgårå en de *Luitenant Kjai* Këlokënångå en *Kjai* Sërang bakat met den *Adjudant* Rëksåtroenå bevonden. De soldaten van *Soemënëp* en de Hollanders namen een anderen weg. Digt bij het dorp *Këmbang Aroem* kon men het geschut niet meer voorttrekken van wege de diepe modder; daarom werden 25 Madoeresche piekeniers gelast het voortteslepen, en 25 van hen moesten het dorp aantasten, maar om de stevigheid van de *paggër* konden zij niet in het dorp komen. Wel deden zij aanhoudend pogingen om die *paggër* door te kappen, maar dit gelukte hun niet, door dat zij te weinig gereedschap om te kappen bezaten. *Raden Pandji Kapitein* Soemånëgårå trok vol heldenmoed zijn sabel, en kapte er meê, maar ook zonder gevolg. De *brandals* zaten rustig in het geboomte van het dorp, en schoten met hun geweren zonder ophouden.

Toen eindelijk de Hollandsche troepen aangekomen waren, en pelotonsvuur en het geschut op hen rigtten, gingen de *brandals* niet lang daarna aan de loop. De

Hollandsche troepen keerden toen allen naar de stad terug, zonder dat iemand eenig letsel bekomen had.

40. De Madoeresche barakken
te *Jogyå* in brand gestoken.
Togt naar *Kasambiråtå*.

Op Donderdag den 7den *Roewah* (16 Maart 1826) 's nachts om 1 uur werden de barakken van de Madoeresche piekeniers, die onder *Kapitein Raden Pandji* Dewåkoesoemå stonden en aan de oostkant van de *aloen aloen* opgerigt waren, door de *brandals* in brand gestoken; 3 Madoeresche piekeniers kwamen daarbij om het leven, en 6 werden gewond. Toen de Madoerezen naar buiten kwamen, vlugtten de *brandals* langs den grooten weg ten oosten van de *aloen aloen*, en daarna wist men niet waar zij gebleven waren.

Zondag den 10den *Roewah* (19 Maart 1826) vertrokken *Kapitein* Koelman en *Luitenant* Poland met een detachement troepen om een expeditie naar *Kasambiråtå* te doen. Met hen gingen 16 van geweren en 100 van pieken voorziene Madoerezen, onder de *Kapiteins Raden Pandji* Soemånĕgårå en *Raden Pandji* Adikoesoemå en de *Luitenant Kjai* Kĕbokĕnångå en *Kjai* Sĕrangbakat en den *Onder-Adjudant* Singåpåtrå. Nadat zij de stad verlaten hadden namen zij rust, en overnachtten te *Djĕnoe*.

Den volgenden morgen vertrekkende, kwamen zij bij het dorp *Kasambiråtå*. Zij troffen er *brandals* aan, maar deze wilden niet vechten en vlugtten. De Hollandsche troepen bleven toen in het dorp *Krapjak* om er te overnachten.

Den volgenden morgen rukten zij op naar het dorp *Palåså koening*, en toen zij er geen *brandals* vonden, keerden zij naar *Djĕnoe* terug, en hielden daar een oogenblik halt; van daar gingen zij naar *Wånåtjatoer*, waar zij ongeveer 300 *brandals* aantroffen. Zij werden dadelijk

handgemeen en beschoten elkander. Daarop werden de Madoeresche piekeniers gelast voorwaarts te gaan, en storm te loopen. Zij deden dit onder luid geschreeuw. De *loerah* SĔRANG DJÅJÅ en een andere *loerah*, die een zoon was van *Kjai* KĔBO KĔNÅNGÅ liepen het hardst vooruit. De *brandals* durfden met hen niet te vechten en vlugtten. Daarop wilden de huzaren met *Kapitein* KOELMAN, *Luitenant* POLAND en den *Onder-Adjudant* SINGÅPÅTRÅ de vlugtenden tegenhouden, maar zij werden daarin door een hoogen dijk belemmerd. Alleen de *Onder-Adjudant* SINGÅPÅTRÅ sprong er met zijn paard over, zette den aanvoerder der *brandals*, met name *Toemĕnggoeng* MALANGNĔGÅRÅ, achterna en stuitte hem in zijn voortgang. Toen hij zijn piek regt naar hem uitstrekte, riep hij hem toe: „ik ben een „Madoeresche tijger. Werp uw piek en *kris* weg, anders „zult gij door mijn piek sterven."

De *Toemĕnggoeng* wierp toen zijn wapens weg, maar daarop kwam een huzaar, die zijn pistool op hem loste, zoodat hij dood neêrviel. De *Onder-Adjudant* SINGÅPÅTRÅ raapte de piek en de *kris* op, en gaf die aan *Kapitein* KOELMAN. Daarop zette hij de vervolging weêr voort, tot dat *Kapitein* KOELMAN hem toeriep terug te keeren. Deze gelastte toen, dat men den gesneuvelden *Toemĕnggoeng* het hoofd zou afslaan, en de *Onder-Adjudant* SĔRANG DJÅJÅ bragt dat bevel spoedig ten uitvoer.

Om die reden was *Generaal-Majoor* VAN GEEN zeer voldaan over den *Onder-Adjudant* SĔRANG DJÅJÅ. Hij verhief hem tot *Luitenant*, en noodigde hem op zijn beurt met den *Kapitein* in het fort aan zijn tafel. De *Generaal* was zeer tevreden over het gedrag van *Raden Pandji Kapitein* SOEMÅNĔGÅRÅ, want het was nu al de tweede keer, dat zijn dapperheid duidelijk gebleken was. Daarom gelastte de *Generaal* dat *Raden Pandji Kapitein* SOEMÅNĔGÅRÅ en *Luitenant* SINGÅPÅTRÅ niet mogten te huis blijven als *Kapitein* KOELMAN of de *Generaal* een expeditie maakten.

41. *Pangeran Adipati* MANKOENĔGÅRÅ trekt zelf naar *Jogyå*. *Generaal* DE KOCK komt er ook. De *Pangeran* van *Pamĕkasan* gaat nieuwe troepen halen.

Pangeran Adipati MANKOENĔGÅRÅ te *Soeråkartå* besloot in eigen persoon tegen de *brandals* van *Jogyå* opterukken. Toen hij al veel troepen verzameld had en zijn onderdanen en bloedverwanten ten strijde gereed waren, vertrok hij met een talrijke krijgsmagt, met *gamĕlans* en dansmeiden, met zijn tafelgereedschap, met kasten en andere zaken, tegelijk met den Heer HENDRIK MAC GILLAVRY, *Resident* van *Soerakarta*. Te *Klàten* bleef hij met zijn leger en bloedverwanten wat vertoeven, den tijd met spelen, *gamĕlan*-muziek en dansmeiden kortende, ten einde zijn onderdanen en bloedverwanten in een aangename stemming te houden. Alles was zoo ingerigt als of zij niet op expeditie waren, alsof een aanzienlijk persoon voor zijn pleizier op reis was.

Pangeran MANKOENĔGÅRÅ had het voornemen het land, beginnende van het oosten en zoo verder naar het westen, van *brandals* te zuiveren. Daarom vestigde hij zich te *Klàten*. Hij zond veel onderdanen en bloedverwanten uit, om de dorpen ter regter- en ter linkerzijde van *Klàten* te onderwerpen, en zeer veel *dĕmangs* van dorpen hadden zich dan ook al aan *Pangeran Adipiti* MANKOENĔGÅRÅ onderworpen.

Op Zaturdag den 16^{den} *Roewah* (25 Maart 1826) 's middags om 12 uur kwam *Generaal-Majoor* VAN GEEN van *Jogyå* te *Klàten*, te gelijk met *Pangeren Adipati* SĔTJÅ-ADININGRAT van *Madoerå* en zijn broeder *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT en met *Pangeran Adipati* MANKOE-ADININGRAT van *Pamĕkasan*, ten einde *Pangeran Adipati* MANKOENĔGÅRÅ een bezoek te brengen. Deze bewees den *Generaal* en

de 3 *Pangerans* zeer veel eer. Maandag avond keerden de *Generaal* en de 3 *Pangerans* naar *Jogyå* terug.

Op Donderdag den 28sten *Roewah* (6 April 1826) kwam *Generaal* DE KOCK weêr te *Jogyå*. Hij voerde nu den titel van *Luitenant Gouverneur Generaal* DE KOCK. *Generaal-Majoor* VAN GEEN, *Pangeran Adipati* van *Madoerå* en zijn broeder, als mede *Pangeran Adipati* van *Paměkasan*, *Pangeran* AMZAH van *Soeměnep*, de *Pangeran* van *Jogyå* met *Raden Adipadi* DANOERÅDJÅ gingen hem te gemoet.

Woensdag den 4den (beter den 5den) *Poeåså* (12 April 1826) vertrok *Pangeran Adipati* MANKOE-ADININGRAT van *Paměkasan* van *Jogyåkartå* met het plan om naar zijn land terug te keeren en op nieuw troepen te verzamelen. Hij gaf het bevel over zijn troepen te *Jogyå* over aan zijn zoon den schoonzoon van Z. H. den *Sultan* van *Soeměnep*, met name *Raden Adipati* PRAWIRÅDININGRAT.

42. Eerste inname van *Plèred*.
Diverse mededeelingen.

Op Zondag den 8sten (beter den 9den) *Poeåså* (16 April 1826) deed *Generaal-Majoor* VAN GEEN een togt naar de sterkte, *Plèred* genaamd, omdat veel *brandals* zich daar genesteld hadden. Zij hadden die sterkte inwendig van alles voorzien, en 8 inlandsche veldstukken (*lilas*) op de muren geplaatst. Met hem gingen 150 van pieken en 19 van geweren voorziene Madoerezen mede, onder het opperkommando van *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT, en verder werden zij aangevoerd door *Raden Pandji Majoor* NÅTÅKOESOEMÅ, *Kapitein Raden Pandji* SOEMÅNĚGÅRÅ en de *Luitenants Kjai* SĚRANG BAKAT en SINGÅPÅTRÅ. Te gelijk met hen rukte een brigade troepen uit benevens de *pradjoerits* van PAKOEALAM en ongeveer 30 piekeniers van *Paměkasan*, allen te zamen ongeveer 2000 man.

Zij vertrokken 's morgens om 4 uur van de stad, en kwamen om half acht al bij *Plèred*. De *Generaal*, de

Hollandsche huzaren en de lansiers van PAKOEALAM, die door de zoons van PAKOEALAM aangevoerd werden, wenden zich met een bogt om tot achter de sterkte. De Hollandsche infanterie begon in 't front aanstonds te vechten, en schoot met het geschut op een afstand van 3 *baoe sawah's* tusschen hen en den vijand. Niet lang daarna ontvingen de piekeniers van *Madoerå* en *Pamĕkasan* en de Hollandsche troepen order om voorwaarts te rukken en de sterkte aantetasten. Zij werden aangevoerd door den *Adjudant* van den *Generaal*, *Kapitein* DE STUERS, *Kapitein* KOELMAN en *Luitenant* POLAND. *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT van *Madoera* werd door *Raden Pandji Majoor* NÅTÅKOESOEMÅ verzocht om maar bij de kanonnen te blijven. *Raden Pandji Majoor* NÅTÅKOESOEMÅ ging met de zijnen in stormpas en onder luid geschreeuw voorwaarts om de sterkte aantevallen.

De *brandals*, die zich op de muren der sterkte al gereed hielden, vuurden spoedig hun *lilas* af, en schoten met hun geweren, maar de Madoerezen lieten zich daardoor in hun stormpas niet ophouden, hoewel velen van de voet raakten, daar zij in de *borangs* trapten, die in de *sawah*-velden voor de sterkte lagen. Het rijpaard van *Raden Pandji Majoor* NÅTÅKOESOEMÅ, genaamd *Garĕntĕng*, en zijn stalknecht trapten er ook in, doch stoorden zich daar niet aan, maar gingen voort op den 3 vadem hoogen en 2 vadem dikken muur aantevallen. De opening in de vroegere (nu vervallene) poort was nu zeer sterk door een *paggĕr* van klapperboomen in drie rijën achter elkandèr gepalissadeerd. Zij deden hun best die te vernielen, ten einde er door te kunnen gaan. De geweerschoten op den muur volgden elkander al sneller en sneller op, maar de Madoeresche piekeniers schreeuwden onversaagd onder den muur, terwijl velen van hen onder 't verwoede geschreeuw dansten.

Raden Pandji Majoor NÅTÅKOESOEMÅ stond aan 't hoofd van hen die de klapperboomen vernielden. Toen men eens van

binnen op hem mikte, werd een Hollandsch soldaat, die regts van hem stond, getroffen en aan zijn linkerwang geschramd, zoodat het bloed er afdroop. Doch *Raden Pandji Majoor* bleef maar kalm zijn bevelen geven aan den *kĕbajan*, met name MAJANDANI, om de versperring spoedig te vernielen. De Hollandsche troepen schoten van buiten met het geweer en deden één van de *brandals* voor de poort sneuvelen.

Toen zij eindelijk een opening, groot genoeg voor één persoon, gekregen hadden, gingen zij onder hard roepen en schreeuwen naar binnen. De *brandals* verstrooiden zich toen en vlugtten. Zij klommen op ladders (om naar buiten of op den muur te komen?) Tegelijk rigtten de Hollandsche soldaten peletonsvuur op hen. Slechts weinigen van hen, ongeveer 40 man, deden bij de bestorming der sterkte mede.

Niet lang nadat de Madoeresche piekeniers vooruitgerukt waren, rukten *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT ook vooruit om in de sterkte te komen. *Raden Pandji Majoor* NÅTÅKOESOEMÅ hield zijn jongeren broeder *Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ bij de hand, en zoo bevalen zij met uitgetrokken sabel aan de troepen met spoed voorwaarts te gaan. Toen *Raden Pandji Majoor* eens omzag om de troepen, die achter gebleven waren, bevelen te geven, zag hij, dat *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT al met uitgetrokken sabel achter hem liep. Hij schrikte er van, liep haastig naar hem toe, en verzocht hem toch niet in eigen persoon aan 't gevecht deel te nemen. De *Pangeran* antwoordde: „maak u niet bezorgd om mij! maar ik kan het „niet over mijn hart krijgen oom alleen te laten: Ik wil „trachten de sterkte meê te bestormen."

Het gelukte den *Generaal* den *brandals*, die uit de sterkte vlugtten, den pas af te snijden. Van de Madoerezen werden 8 door *brandals* en 2 door geweerschoten gewond, maar daarvan waren zij spoedig genezen. Van de Hol-

landers werden 5 gewond, en van de *brandals* sneuvelden ongeveer 100 man. De buit bestond uit paarden, runderen en schapen. Nadat al de gebouwen in brand gestoken waren trokken al de troepen weêr van daar.

43. Diverse mededeelingen. Gevechten bij *Kalidjĕnking*, *Trajĕm*, en omstreken.

Op Zaturdag den 28sten (beter den 29sten) *Poeåså* (6 Mei 1826) keerde *Sultan* PAKOENATANINGRAT van *Soemĕnĕp* weder naar *Jogyakårtå* terug.

In die maand ontvingen de manschappen van *Pangeran Adipati* van *Madoerå* en van zijn broeder *Pangeran* SOERJÅADININGRAT rijst van 't Gouvernement; ieder kreeg per dag één pond.

Op den 6den van die maand werd *Mas Demang Majoor* RĔKSÅNEGÅRÅ wegens hevige dysenterie en gezwollen beenen naar *Madoerå* teruggezonden. Niet lang na zijn aankomst aldaar kwam hij te overlijden.

Op Donderdag den 11den (beter den 13den) *Poeåså* (20 April 1826) ging *Generaal-Majoor* VAN GEEN van *Jogyåkartå* op reis naar *Batavia*.

Woensdag den 25sten (beter den 26sten) *Poeåså* (3 Mei 1826) kwamen er nieuwe hulptroepen, met geweren gewapend van *Madoerå* te *Jogyå*. Hun Kapitein was een zoon van *Raden Arjå* POESPÅDININGRAT van *Balegå*, met name: *Raden Pandji* SÅSRÅWINÅTÅ. De *Luitenants* waren: *Raden* SĔTJÅDIPOERÅ, *Mas* SOERÅDILÅGÅ, *Raden* KIDANGGRINGSING en *Kjai* SOERÅJOEDÅ. De onder-officieren waren 7 en de gewone soldaten 113 in getal.

Luitenant-Kolonel DE BAST te *Magĕlang* kreeg een maand verlof, en werd in het Kommando opgevolgd door een *Luitenant-Kolonel* van *Batavia*, TIERLAM genaamd.

Dingsdag den 26sten (beter den 25sten) *Poeåså* (2 Mei

1826) kwamen en er ongeveer 500 *pradjoerits* van *Soeråkartå* ter versterking te *Magĕlang* onder aanvoering van *Raden Arjå Kolonel* TJÅKRÅWINÅTÅ.

In de maand *Poeåså* kregen de Madoeresche, met geweren gewapende, *pradjoerits* soldij (van het Gouvernement) te weten 5 Gld. de man per maand. *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅ-ADININGRAT ontving 50 Gld. per maand.

Op Vrijdag avond den 20sten (beter den 21sten) *Poeåså* kwamen er Madoeresche, met geweren gewapende *pradjoerits* te *Magĕlang*, onder *Kapitein Raden* POESPÅTROENÅ en de *Luitenants* TROENÅWÅNGSÅ en WANGSÅDIKÅRÅ. Al de manschappen, met inbegrip van de onder-officieren, tamboer, pijper en vaandeldrager waren 60 in getal.

Op Donderdag den 26sten (beter den 27sten) *Poeåså* (4 Mei 1826) vertrok er een expeditie van *Magĕlang*, om regts en links van *Kalidjĕnking brandals* op te sporen. Zij werd aangevoerd door *Kapitein* VAN DEN Bos en *Kapitein* HANSTAAT met 2 *Luitenants*. Er waren ongeveer 150 Hollandsche en *Soemĕnĕp*sche soldaten en huzaren bij. Tegelijk met hen vertrokken de *Kapitein* van de Madoeresche piekeniers, *Raden Pandji* DJÅJÅLĔNKÅRÅ en de *Luitenant Kjai* WIRÅDJÅJÅ en *Kjai* WANINGPATI met 50 Madoeresche piekeniers.

Te *Kalidjĕnking* komende bleven zij daar overnachten. Den volgenden morgen vertrokken zij naar *Trajĕm* en daar kwamen zij met ongeveer 70 *brandals* in gevecht, die kort daarop de vlugt namen. De Hollandsche krijgsmagt keerde toen naar *Kalidjĕnking* terug, onder weg de huizen van de dorpen *Madangan* en *Boeboesan* verbrandende.

Nadat zij 2 nachten te *Kalidjĕnking* vertoefd hadden, rukten zij op naar het dorp *Bålåpoepoeh*, digt bij den voet van de *Mĕrapi* liggende. Zij troffen daar ongeveer 30 *brandals* met een vaandel aan, maar deze gingen allen voor het op hen gerigt geweer- en geschutvuur op de vlugt.

Toen kwam er een Hollander, uit het dorp *Ampel* onder *Soeråkartå* afkomstig, genaamd de Heer DEZENTJE, met zijn

eigen troepen, ten getale van 20 man allen te paard; 10 van hen waren met sabels en 10 met geweren gewapend. Bij hen bevonden zich ongeveer 80 *pradjoerits* van *Panĕmbahan* Boeminåtå van *Soeråkartå*.

Niet lang daarna keerde *Kapitein* van den Bos naar 't westen terug en bleef in het dorp *Doekoen* overnachten. Den volgenden morgen ging hij, na de huizen aldaar in brand te hebben gestoken, naar *Balabag* om er te overnachten.

Den volgenden morgen keerde hij weêr naar *Kalidjĕnking* terug en bleef daar één nacht.

Den volgenden morgen trok hij wederom naar het westen. In het dorp *Nĕpen* komende liet hij een weg, die op *Trajĕm* uitkwam, aanleggen.

Zaturdag den 5den (beter den 6den) *Sawal* (13 Mei 1826) werden de Javanen, die aan dien weg werkten, door de *brandals* beschoten, maar deze vlugtten, toen de Hollanders tegen hen uitrukten, waarna de Hollanders naar het dorp *Nĕpen* terugkeerden.

Zij vertrokken den volgenden dag, en hielden zich een oogenblik te *Kalidjĕnking* op, om daarna weêr op marsch te gaan. Bij het dorp *Trajĕm* ontmoetten zij ongeveer 200 *brandals* met 2 vaandels, en toen werd men dadelijk handgemeen. Na een gevecht van ongeveer 4 uren werd de strijd gestaakt. De Hollandsche troepen sloegen daar hun bivak op. 's Nachts om 2 uur den 7den (beter den 8sten) *Sawal* (15 Mei 1826) kwamen de *brandals* terug en schoten op de Hollandsche troepen. Zij kwamen echter niet in 't open veld, maar lagen in een hinderlaag. Om 3 uur hield het schieten op.

Dingsdag den 8sten (beter den 9den) *Sawal* (16 Mei 1826) 's namiddags om 4 uur vertrokken op last van *Majoor* du Perron 50 Madoeresche *pradjoerits* met geweren onder *Kapitein Raden* Poespåtrolnå en *Luitenant Kjai* Wångsådikråmå van *Magĕlang* om de krijgsmagt te *Trajĕm* bij te staan. Zij kwamen om 6 uur te *Balabag* en bleven daar over-

nachten. 's Nachts om 12 uur werden zij door de *brandals* van alle kanten beschoten. De Madoerezen beantwoordden hun schoten en niet lang daarna trokken de *brandals* weg.

Den volgenden morgen vertrokken de Madoeresche *pradjoerits*, en kwamen om 11 uur te *Trajĕm*, waar zij aanstonds met de *brandals* slaags werden, maar deze gingen niet lang daarna allen op de vlugt. *Raden Kapitein* Poespâtroenâ vervolgde hen met de zijnen één paal ver. Hij werd hierom door *Resident* de Salis en *Majoor* du Perron geprezen.

Op Maandag den 14den (beter den 15den) *Sawal* (22 Mei 1826) werd *Raden Pandji* Djâjâlĕnkârâ naar *Magĕlang* teruggezonden, omdat hij aan steeds in hevigheid toenemende heete koortsen leed. *Raden* Poespâtroenâ met zijn soldaten en *Luitenant Kjai* Wirâdjajâ begeleidden hem.

Dingsdag den 15den (beter den 16den) *Sawal* (23 Mei 1826) kwam *Luitenant-Kolonel* de Bast van *Samarang* te *Magĕlang*, en nam het kommandement weder op zich. *Luitenant-Kolonel* Tierlam vertrok wegens ziekte van *Magĕlang* naar *Samarang*.

Den volgenden Zaturdag kwam *Pangeran* Koesoemâjoedâ van *Soeråkartâ* te *Magĕlang* met 500 *pradjoerits*. Zij werden den volgenden dag naar *Manoreh* onder *Kadoe* gezonden.

Op dien dag kwamen de Regenten van *Djapârâ* en *Toeban* ook te *Magĕlang*. Zij hadden *pradjoerits*, met pieken of geweren gewapend en geschut, te zamen 2000 man bij zich. Nadat *Raden Pandji* Djâjâlĕnkârâ van *Trajĕm* vertrokken was, werd die plaats voortdurend door *brandals* bezocht. Om die reden vertrok *Majoor* du Perron op Zaturdag den 19den (beter den 20sten) *Sawal* (27 Mei 1826) van *Magĕlang* naar *Trajĕm* met 70 soldaten, te gelijk met *Raden Kapitein Pandji* Gândâkoesoemâ en *Raden Kapitein* Poespâtroenâ, aan 't hoofd van 80 (Madoeresche) soldaten. *Raden Kapitein* Poespâtroenâ kreeg te *Balâbag* order om

daar met 50 man te blijven. *Raden Pandji* Gåndåkoesoemå ging met den *Majoor* naar *Trajĕm*.

Daar komende werden zij aanstonds handgemeen met een hoop *brandals* bestaande uit ongeveer 700 man, met 3 vaandels. De Hollandsche troepen weken om de talrijkheid van den vijand een weinig terug, maar hielden niet op met hun geweren te schieten. Na een strijd van 4 uren kregen de *brandals* het te benaauwd, en vlugtten, omdat een van hun aanvoerders, *Kjai* Hadji genaamd, sneuvelde, en er een regen van kogels, druiven en granaten uit de (Hollandsche) legerplaats op hen neêrviel. Aan de zijde der Hollanders werd één Madoeresche *Sergeant* Djåmĕnang genaamd, aan het hoofd ligt gewond.

Zondag den 20sten (beter den 21sten) *Sawal* (28 Mei 1826) 's nachts om 1 uur kwam *Luitenant-Kolonel* de Bast van *Magĕlang* om ook de bezetting van *Trajĕm* te adsisteren. *Raden Toemĕnggoeng Majoor* Tjåkrå-adiningrat met 12 *Djajengans* (*Djajengsĕkars?*), 16 Madoerezen met geweren en 33 met pieken onder de *Kapiteins, Raden Pandji* Soerådipoerå en *Raden Dĕmang* Poespåwidjåjå, en de *Luitenants Kjai* Wiradjårå en *Mas* Soeråpati gingen met hem mede.

Toen zij om 10 uur bij *Trajĕm* kwamen, werd men dadelijk handgemeen (met de *brandals*), maar *Luitenant-Kolonel* de Bast en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* namen geen deel aan den strijd. Zij stelden hun troepen voor de *pasanggrahan* in slagorde, terwijl *Majoor* du Perron met de vijanden streed. Niet lang daarna kozen al de *brandals* het hazepad.

Na het gevecht ging *Majoor* du Perron naar *Magĕlang* terug. *Kapitein Raden Pandji* Gåndåkoesoemå moest met 40 van zijn manschappen achter blijven ter bewaking van het dorp *Balabag*. *Luitenant-Kolonel* de Bast en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* bleven achter om *Trajĕm* te bewaken met 72 Holandsche soldaten en 2 Luitenants, benevens 89 Madoeresche piekeniers onder de *Kapiteins Raden Pandji* Soerådipoerå en *Raden Dĕmang* Poespåwidjåjå en 3 *Luitenants*.

Donderdag den 2den *Doelkidjah* (beter den 1sten *Doelkaïdah*) (7 Junij 1826) om 10 uur kwamen de *brandals*, ten getale van 800 man, van welke ongeveer 200 met geweren gewapend waren, en 4 vaandels, bij de legerplaats van *Trajèm*. Zij kwamen aanstonds met de Hollandsche troepen in gevecht, maar gingen, na een levendig geweervuur van beide kanten, allen op de vlugt. Daarop werden zij nagezet. De *brandals*, die uit het noordoosten gekomen waren, werden vervolgd door de *pândâkawans* van *Raden Toenmènggoeng Majoor*, die met karabijnen gewapend waren, en door 20 jagers. Die uit het zuiden werden vervolgd door *Luitenant-Kolonel* DE BAST en *Raden Toemènggoeng Majoor* met al zijn *pradjoerits*. Zij verbrandden alle huizen in het dorp *Godejan* onder *Jogyâ*, keerden toen allen ongedeerd naar *Trajèm* terug. Van de *brandals* waren 10, allen *Hadjis*, gesneuveld.

44. *Pangeran Adipati* MANKOENÈGÂRÂ te *Tandjoengtirtâ*. Tweede togt naar *Kèmbang Aroem*. Togt naar *Imâgiri*.

Nadat *Pangeran Adipati* MANKOENÈGÂRÂ, die met zijn troepen te *Klâten* gelegerd was, alle dorpen regts en links van *Klâten* aan zich onderworpen had, drong hij met zijn troepen westwaarts, en vestigde zich te *Tandjoengtirtâ*, een vervallen lusthuis van den verbannen *Sultan*, ongeveer 6 palen van *Jogyâ*. Hij rigtte zijn levenswijze daar in als een vorst in zijn paleis. Dag en nacht werd er gespeeld. Het leek niets op 't verblijf van een oorlogvoerenden held, maar wel op dat van een aanzienlijk man, die voor zijn genoegen op reis is.

Zijn bloedverwanten en onderdanen breidden de grenzen van zijn gebied intusschen uit, en onderwierpen de dorpen, regts en links van *Tandjoengtirtâ*. Vele dorpsbewoners onderwierpen zich aan hem.

Vrijdag den 18den (beter den 19den) *Sawal* (26 Mei 1826) kwam *Luitenant Gouverneur Generaal* DE KOCK in de *pasanggrahan* van *Tandjoengtirtå* om *Pangeran Adipati* MANKOENĔGÅRÅ een bezoek te brengen. *Pangeran Adipati* van *Madoera* en zijn broeder *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT en de Officieren gingen tegelijk met hem mede. *Pangeran Adipati* MANKOENĔGÅRÅ bewees zeer veel eer aan den *Generaal* en de beide Prinsen, die na te zamen gedineerd te hebben weêr naar *Jogyå* terugkeerden.

Op dien dag maakten de Hollandsche troepen een togt naar *Kĕmbang Aroem*, omdat daar veel *brandals* waren, en deze daar een *benteng* opgeworpen hadden. *Majoor* GEY voerde de Hollanders aan, en nam een brigade gewapenden mede, alsmede 25 Madoeresche *pradjoerits* met geweren onder bevel van *Kapitein Raden Pandji* SÅSRÅ WINÅTÅ en *Luitenant Mas* SOERÅDIRÅGÅ en een aantal *pradjoerits* met pieken van *Jogyå*, *Soeménĕp* en *Paměkasan*. Zijn magt bestond uit 100 man te zamen.

Te *Pisangan* komende, bleven zij daar overnachten. Om 5 uur 's morgens vertrokken zij weêr, en kwamen om 9 uur bij het dorp *Kĕmbang Aroem*. Zij hielden daar halt op een afstand van 2 *baoe sawah* velden van de *benteng*. Vooraan stonden *Kapitein Adjudant* DE STEURS en de *Kapitein* der artillerie VAN GEEN, zoon van den *Generaal*.

Nadat het geschut (in de *benteng*) afgeschoten was, wilden de Huzaren de *benteng* voorbijrennen, doch toen de *brandals* met geweren op hen schoten, keerden zij spoedig naar hun plaats terug. Daarop werden 4 *Kapiteins*, één van *Madoerå*, één van *Paměkasan*, één van *Soeménĕp* en één van *Jogyå* gelast met hun troepen de *benteng* te bestormen. Zij rukten met spoed voorwaarts; *Raden Pandji Kapitein* SÅSRÅWINÅTÅ van *Madoerå* verwijderde de versperring van den hoofdingang. De *Kapiteins* van *Soeménĕp*, *Paměkassan* en *Jogyå* deden dit aan de zuidoostkant van de *benteng*. Daarop kwam een Hollandsche *Luitenant*

bij den *Madoereeschen Kapitein* met den last om zich bij de 3 andere *Kapiteins* te voegen. Toen hij dit gedaan had, gingen zij te zamen voort de versperringen weg te kappen, terwijl de (Hollandsche) soldaten met hun geweren schoten en de kanonnen bulderden, en de *brandals* in de *benteng* zeer druk met hun geweren terugschoten. Daar nu de Hollandsche officieren met de pionniers vooruit rukten, om de *benteng* te verwoesten, onder het onafgebroken geweer en geschutvuur, waren de *brandals* niet tegen den kogelregen bestand en vlugtten.

De Hollandsche troepen traden toen de *benteng* binnen, onderzochten alle huizen, en vonden 4 *brandals*, die de *pradjoerits* van *Soemĕnĕp* bonden. Verder vond men maar één *brandal*, die door een kogel gedood was. Daarna werden de huizen in brand gestoken. Van de Madoeresche *pradjoerits* was de *Sergeant* MATJAN KÒPOK doodelijk door een kogel getroffen. Een soldaat, SINGÅLĔKSÅNÅ genaamd, was aan de linkerzijde gewond. Ook was één *koeli*, SOKANAH genaamd, door een kogel aan het hoofd getroffen en gestorven. De *brandals* gingen omstreeks 12 uur vlugten. De Hollandsche troepen bleven er overnachten.

Den volgenden morgen weêr op marsch gaande, kwamen zij om 7 uur te *Trajĕm*. Niet lang daarna kwam een korps *Boelkijås*, ten getale van 40 man uit het noorden, onder het aanroepen van Gods naam. De Hollandsche troepen kwamen onder de wapens, schaarden zich in slagorde, en rigtten, toen de vijanden nader kwamen, een gelederenvuur en een handmortier op hen. Toen daarop de *Boelkijås* retireerden en door de huzaren vervolgd werden, sabelden deze 7 van hen neder. Al de anderen vlugtten weg. De Hollandsche troepen (van *Jogyå*) trokken toen naar *Ampel* terug, overnachtten daar en gingen 4 dagen later naar *Jogyå* terug. Zij kwamen daar

aan op Dingsdag den 22en (beter den 23en) *Sawal* (30 Mei 1826) om 8 uur.

Maandag den 21en (beter den 22en) *Sawal* (29 Mei 1826) rukte *Kol.* Cochius naar *Imagiri* met een brigade; met hem gingen *Pangeran* Amzah van *Soemĕnĕp* en *Pang. Adip.* Prawirådiningrat van *Pamĕkasan* aan 't hoofd van 86 piekeniers onder *Kapitein Raden Pandji* Soemånĕgårå, *Luitenants Kjaï* Singåmĕnggålå en *Kjaï* Sĕrangbakat. Zij vertrokken om 5 uur uit de stad en kwamen om 10 uur te *Imagiri.* Zij stelden zich in positie, en niet lang daarna kwamen de *brandals* uit hun verblijven te voorschijn en stelden zich ook in slagorde; daarop begon het gevecht met wederzijdsch geweervuur. Toen werd *Raden Pandji* Soemånĕgårå gelast voorwaarts te rukken met de zijnen. De *brandals* ziende, dat zij dit deden vlugtten in der haast naar het gebergte. Om 1 uur keerden de Hollandsche troepen ongedeerd terug. Eerst gingen zij naar *Plèred,* en schoten bij hun komst aldaar 7 keer met geweren en 't kanon op hen, die in de sterkte waren, maar deze beantwoordden die schoten niet. Slechts uit één dorp juist ten noorden van *Plèred* schoot men 5 keer met het geweer terug. Daarom ontving *Raden Pandji* Soemånĕgårå den last om met de zijnen en *Luit.* Poland op dat dorp storm te loopen. Maar toen zij daar kwamen, waren de *brandals* al ontvlugt. Alle woningen werden daar toen in brand gestoken. *Luitenant* Poland trachtte de vlugtenden den pas aftesnijden, zette een van hen na, kwam met hem in gevecht en sabelde hem neêr. *Luitenant* Poland kreeg een piek steek in zijn lenden, maar niet gevaarlijk. Om half vier 's namiddags keerden allen naar *Jogyå* terug.

45. Tweede inneming van *Plèred.*
Diverse bijzonderheden.

Op Donderdag den 1sten (beter den 3den) *Doelkaïdah* (8 Junij 1826) werd *Raden Arja* Djajengkoesoemå, *Patih* van

Pangeran Adipati van *Madoerå* naar *Madoerå* teruggezonden, omdat hij aan heete en koude koorts leed. *Kjai* LINTANG-KOENING begeleidde hem.

Den volgenden morgen rukten de Hollanders weêr op naar *Plèred*, waar zich op nieuw veel *brandals* genesteld hadden. Aan 't hoofd van de troepen stonden *Kolonel* COCHIUS, *Luitenant-Kolonel* GEY, *Majoor* LE BRON, *Majoor* VAN DER WIJCK, *Majoor* ELOUT, *Resident* MAC GILLAVRY van *Soeråkartå*; verder *Kapitein-Adjudant* DE STUERS, *Luitenant-Adjudant* DE KOCK, *Kapitein* KOELMAN, *Luitenant* POLAND en andere *Luitenants*. Zij hadden een aanzienlijke krijgsmagt bij zich. Daaronder waren 77 Madoeresche piekeniers met de *Kapiteins: Raden Pandji* SOERJÅDIPOETRÅ en *Raden Pandji* ADIKOESOEMÅ en de *Luitenants Kjai* SĔRANGBAKAT, *Kjia* SINGÅMĔNGGÅLÅ en SINGÅPATRÅ. Ook waren er piekeniers van *Soemĕnĕp* en *pradjoerits* van MANKOENĔGÅRÅ bij. Allen te zamen waren er ongeveer 1000 man. Zij vertrokken om 4 uur en kwamen om 9 uur te *Plèred*.

De *pradjoerits* van MANKOENĔGÅRÅ, ten getale van ongeveer 2000 man, waren reeds op hun togt van *Tandjoengtirtå* naar *Plèred* op een bende *brandals* gestuit, en hadden hevig met hen gestreden.

Nadat men elkander aan de voorzijde der sterkte van weêrszijden hevig met geweren beschoten had, maakte *Kolonel* COCHIUS met zijn manschappen een wending, en belegerde de sterkte aan de zijden en van achteren. Daarop stelden de Hollanders de pionniers aan 't werk, en gelastten hen den muur der sterkte van nabij te bekruipen en een ton vol kruid in den grond te begraven onder den muur. Zij moesten dit vlak voor de gelederen der Madoeresche *pradjoerits* doen. Zij bevestigden een lont aan de ton, en lieten die aansteken door iemand, die zich schielijk verwijderde; niet lang daarna sprong de kruidton met een donderend geluid, als van een instortenden berg. De kruiddamp vervulde het geheele terrein. Terwijl het nog

geheel vol damp was, werden de Madoeresche *pradjoerits* gelast voort te rukken en op de sterkte storm te loopen. Daarvoor moesten zij ladders meênemen. Zij naderden de sterkte spoedig en ongemerkt en beklommen toen de ladders.

Toen de *brandals* op den muur het donderend geraas hoorden, vielen velen van hen verschrikt van den muur, maar toen de kruiddamp wat opgetrokken was, stelden velen zich weder in 't gelid, en schoten met hun geweren.

Het gelukte den Madoerezen de ladders te beklimmen, en in de sterkte te komen; daar liepen zij toen storm onder geleide van *Luitenant* POLAND en de Madoeresche *Luitenants Kjai* SĔRANGBAKAT en SINGÅPÅTRÅ, met de *loerahs* te zamen 44 Madoerezen, terwijl de anderen buiten op hun post waren. *Kapitein Raden Pandji* SOESJÅDIPOETRÅ kon de stormladders niet bestijgen, en *Raden Kapitein Pandji* ADIKOESOEMÅ mogt het na herhaalde pogingen ook niet gelukken, daar hij telkens maar van den ladder viel. *Luitenant Kjai* SINGÅMĔNGGÅLÅ liep er met een vaart naar toe, om op een ladder te klimmen, maar werd, voordat hij tot den ladder gekomen was, door een steen, dien de *brandals* van boven nêer wierpen, aan zijn hoofd zoo erg getroffen, dat hij bewusteloos met bebloede haren nêerviel.

Toen de Madoeresche *pradjoerits*, die in de sterkte gedrongen waren, onder luid geschreeuw en geroep stormliepen, vlugtten de *brandals* verschrikt van daar. Toen men hen vervolgde, werden velen van hen ook achterhaald en met pieken gestoken. *Luitenant* SĔRANGBAKAT liep met een vaart tegen een van de *brandals* aan, zoodat hij voorover op den grond viel. Zijn *loerah*, genaamd *Singådjarnikå*, kwam op een onbekende wijze om het leven.

Nadat *Kapitein* DE STUERS op de muur geklommen was, en de *brandals*, die door de Madoerezen vervolgd werden, ontmoette, schoten zij op hem. *Kapitein* DE STUERS liet zich op den grond vallen, en werd door de Madoeresche *pradjoerits* buiten de sterkte ondersteund. De *Kapitein* had 4

wonden bekomen: één in de regter zijde, één in de regterknie en één achter aan de hals. De Madoeresche *pradjoerits* maakten in der haast een draagbaar, en droegen hem spoedig naar achteren.

Toen de Madoeresche *pradjoerits* met *Luitenant* POLAND de *brandals* in de sterkte vervolgden, was het als of zij herten in een kraal vervolgden, zóó liepen zij daar binnen in allerlei rigtingen rond. Niet lang daarna kwamen de huzaren ook binnen, en namen deel aan de vervolging.

Overal lagen de lijken van de *brandals* op den grond. Velen van hen kwamen tot inkeer, en wierpen hun wapens weg, maar daar stoorden de huzaren zich niet aan; zij doodden hen maar. Velen braken door hun vervolgers heen, en kwamen zoo buiten de sterkte, waar zij door de krijgsmagt, die buiten de sterkte post gevat had, opgewacht werden. Eenigen van hen bragten er het leven af, en vlugtten in 't gebergte. Een Hollandsche *Luitenant* ELÈT (*) stierf aan een wond, die hij aan de regterzijde van *Kapitein* DE STUERS gekregen had. Onder de *Luitenants* van *Soemĕnĕp* was één gesneuveld en één gewond. In en buiten de sterkte waren (van de *brandals*) zoo om en nabij de 500 man gesneuveld.

De Hollandsche troepen maakten zich van veel paarden meester, en keerden daarop naar *Jogyå* terug. Alleen de *pradjoerits* van *Soemĕnĕp* bleven in de sterkte van *Plèred* post houden, en keerden 2 dagen later ook naar *Jogyå* terug.

Luitenant Gouverneur Generaal DE KOCK was zeer tevreden over 't geen de Madoeresche *pradjoerits* gedaan hadden, en prees de officieren en den heldenmoed der *pradjoerits* hoog. Bij het beklimmen van de stormladders was de Madoeresche *loerah*, met name JOEDÅLĔKSÅNÅ, het eerst op den muur geklommen, en had een vaandel van de *bran-*

(*) Volgens de officiële berigten *Luitenant* VÜRSTENBERG.

dals veroverd. Het was een wit vaandel met een rooden rand en een roode figuur in 't midden. Hij had het toen naar buiten geworpen, en zoo was het in handen van *Luitenant-Kolonel* GEY gekomen. Daarom werd de naam van *loerah* JOEDÅLĔKSÅNÅ door *Majoor* LE BRON opgeschreven. Even zoo werden de namen van de *Luitenants Kjai* SĔRANG BAKAT, SINGÅPÅTRÅ, SINGÅMĔNGGÅLÅ, van *Raden Kapitein Pandji* ADIKOESOEMÅ en van den *Kapitein* der *Soemĕnep*sche met geweren gewapende *pradjoerits*, met name DJÅJÅSASMITÅ, opgeschreven en aan den *Generaal* medegedeeld. Het vaandel werd door den *Generaal* aan *Pangeran Adipati* SĔTJÅ-ADININGRAT ten geschenke gegeven.

Op Zondag den 12^den^ (beter den 13^den^) *Doelkaïdah* (18 Junij 1826) kwam *Raden Adipati* MANKOE-ADININGRAT van *Paměkasan* wederom te *Jogyå* met troepen, en wel met lansiers, hun aanvoerders medegerekend 42 in getal, en 300 piekeniers.

Raden Toemĕnggoeng Majoor NÅTÅKOESOEMÅ kreeg nu vermeerdering van tractement, en wel 50 gld. in de maand. De *pradjoerits* met geweren genoten 5 gld. maandelijksche soldij, hun *loerahs* kregen 8 gld. en een *Luitenant* kreeg 16 gld. De piekeniers behielden hun 2 gld. 's maands. Van nu af tot later stonden de *pradjoerits* van *Soemĕnĕp* en *Paměkasan* gelijk met die van *Madoerå*. Dit geschiedde op Woensdag den 15^den^ (beter den 16^den^) *Doelkaïdah* (21 Junij 1826). De met geweren en snaphanen gewapende *pradjoerits* met den rang van onder-officier en daar beneden kregen toen ook kleeding.

Intusschen was *Luitenant* KĔBOKÅNÅNGÅ komen te overlijden. Zijn zoon, die *loerah* van de piekeniers was, werd op last van Zijn Hoogheid den *Sultan* van *Madoerå* tot *Luitenant* aangesteld met den naam van LÅMBOEKÅNÅNGÅ. Deze rangsverheffing had plaats op Woensdag den 23sten *Doelkaïdah* 1753 (28 Junij 1826).

Luitenant-Kolonel DE BAST en *Raden Toemĕnggoeng Majoor*

Tjåkrå-adiningrat van *Madoerå* hielden nog steeds het dorp *Trajĕm* onder *Magĕlang* bezet, en werden voortdurend op een afstand door de vijanden verontrust.

Op Maandag den 13den (beter den 14den) *Doelkaïdah* (19 Junij 1826) kwamen er 120 piekeniers als hulptroepen van *Madoerå* te *Magĕlang* onder *Kapitein Raden Pandji* Djåjådipoerå en de *Luitenants Raden* Adinågårå en *Raden* Djåjålåksånå.

Op Zondag den 19den (beter den 20sten) van die maand (25 Junij 1826) kwam *Luitenant Gouverneur-Generaal* de Kock in de legerplaats van *Trajĕm*, vergezeld van *Kolonel* Cochius, *Majoor* Elout, *Pangeran Adipati* Sådjå-adiningrat van *Madoerå* met zijn broeder *Pangeran* Soerjå-adiningrat en *Raden Adipati* Prawirå-adiningrat van *Pamĕkasan*. Zij kwamen om 10 uur te *Trajĕm*, en vertrokken om 1 uur naar *Magĕlang*. *Raden Toemĕnggoeng Majoor* deed hen uitgeleide, en bleef daar één nacht. Den volgenden morgen 6 uur keerde de *Generaal* naar *Jogyå* terug. *Raden Toemĕnggoeng Majoor*, *Majoor* du Perron en de *Resident* van *Magĕlang* begeleidden hem tot *Kalidjĕnking*. De *Generaal* ging van daar verder naar *Jogyå*, *Raden Toemĕnggoeng Majoor* keerde naar *Trajĕm* terug, en *Majoar* du Perron met den *Resident* naar *Magĕlang*.

Donderdag den 30sten *Doelkaïdah* (beter den 1sten *Bĕsar* of den 6den Julij 1826) werden *Raden Pandji Kapitein* Mangoenasmårå en *Raden Pandji Kapitein* Kårtåsari wegens ziekte naar *Madoerå* teruggezonden.

46. De troepen van Mankoenĕgårå te *Djåjåkoesoemå*. Expeditie naar *Dĕkså*. Gevecht bij *Baligoe* en *Kejong*.

Nadat *Luitenant Gouverneur-Generaal* de Kock van zijn reis naar *Magĕlang* teruggekeerd was, gaf hij order, dat alle *pradjoerits* zich gereed moesten houden, daar het plan

bestond om *Sultan* NGABDOEL-CHAMID te *Děkså* te belegeren. *Generaal-Majoor* VAN GEEN was ook weêr te *Jogyå* teruggekeerd.

Pangeran Adipati MANKOENĚGÅRÅ, die zich te *Tandjoengtirtå* gelegerd had, veranderde weder van legerplaats, nadat alle regts en links van daar liggende dorpen zich onderworpen hadden. Hij sloeg zijn verblijf te *Djåjåkoesoemå* op. Dit was ook een vervallen lustverblijf van den verbannen *Sultan*, en gebouwd als een *kraton* in 't klein. De aanleg van den tuin en de inrigting der gebouwen was zeer fraai. Het lag te midden van *sawah*-velden, en het water, dat daar afstroomde, was in den tuin geleid en liep rondom het lusthuis. Van daar dat de lusttuin *Djåjåkoesoemå* zoo fraai was.

De troepen van den Prins onderwierpen de regts en links liggende dorpen, zooals zij vroeger gedaan hadden.

Zij ontmoetten een man, die SANKI heette; hij zat goed in 't vleesch, en was zwart van vel. Zijn hoofdhaar hing verwilderd langs zijn nek en schouders. Hij had niets aan dan een *katok* (Javaansche korte broek) en was omringd van kleine jongens en dorpsbewoners. De troepen van MANKOENĚGÅRÅ vatten hem op, meenende, dat hij de *Goeroe* van de *brandals* was, maar dat bleek niet waar te zijn. Van zijn jeugd tot zijn ouderdom had SANKI niet geleefd zooals andere menschen: zonder woning, ongehuwd en ongekleed, uitgezonderd zijn *katok*, niets doende, dan hier en daar door wildernissen en in 't gebergte rondzwervende. Onder een dak wilde hij niet slapen. Soms sliep hij aan den kant van den weg, aan den oever van een rivier of op het zeestrand. Eigenlijk deed hij niets liever dan slapen en eten in een hoogen boom. In zijn kindschheid hield hij veel van 't klimmen in boomen, hij durfde zelfs wel op kleine takken klimmen. Als hij daar dan op stond had hij er schik in, dat men hem naliep. Wanneer hij iemand genezen had, wilde hij geen

geld daarvoor ontvangen, en vroeg maar wat te eten, en als men hem eten gegeven had klom hij er meê in den boom. Hij wendde geen andere geneesmiddelen aan dan bladeren; het trof wel eens dat de zieken genazen, en soms gaf hij wel eens juiste aanwijzingen. Hij sprak weinig, en met het spreken van beschaafde taal was hij opgehouden; *krâmâ* wilde hij niet spreken. Hij zat vol gekheden, en toen hij nog jong was, liepen de menschen hem soms achterna en als zijn moeder hem verzocht meê tegaan naar haar huis in het dorp *Pingiran* aan het zeestrand, weigerde hij dit te doen. Als hij zijn moeder aansprak, noemde hij haar *Emban*. Wanneer iemand hem soms een kleedje gaf, wilde hij het niet aannemen; nu en dan gaf zijn moeder hem wel een kleedje. Het geld, dat men hem gaf, verdeelde hij onder de kinderen, en waar hij ging, liepen de kinderen hem achterna. Als hij in de *kraton* of in de woning van een *Pangeran* of *Toemĕnggoeng* kwam, verscheen hij daar maar onverwachts. Ten tijde van den verbannen *Sultan* stond hij in de bijzondere gunst van den Vorst. Toen deze hem echter een volledig stel kleêren gaf, weigerde hij dat aan te nemen, en verzocht maar een *katok*, en toen men hem dan een van damast of zijde gaf, wilde hij die ook niet aannemen en verzocht niets dan een zwarte katoenen broek. Somwijlen, als de *Sultan* at, verzocht Sanki van de spijzen, daar hij 't meest van hield, doch hij zei dat niet in de *krâmâ* taal, en regt opstaande, en dan werd het hem gegeven. Hij nam het eten dan meê, klom in een boom, en at het daar op. Het geld gaf hij aan de kinderen. Zoo gedroeg hij zich ook jegens andere menschen.

Deze Sanki werd bij *Pangeran Adipati* Mankoenĕgârâ gebragt, en gedroeg zich toen ook zoo onbehoorlijk. Van daar werd Sanki bij den *Generaal* gebragt, en deze liet hem in het fort te *Jogyâ* in het blok zetten. Daar overleed hij na eenigen tijd.

De troepen van *Pangeran Adipati* MANKOENĔGÅRÅ hadden al veel dorpen onderworpen, en waren tot de dorpen *Bantoel*, *Slarong* en *Manger* gekomen; 1000 man hadden zich onderworpen.

Op Woensdag den 29sten (beter den 30sten) *Doelkaïdah* (5 Julij 1826) vertrok een Hollandsche krijgsmagt van *Jogyå* om *Sultan* NGABDOEL-CHAMID in *Dĕkså* te belegeren. Aan 't hoofd van die magt stonden *Kolonel* COCHIUS, *Majoor* VAN DER WIJCK en *Majoor* SOLLEWIJN met hun officieren, een brigade manschappen en 8 stukken geschut. De Madoeresche piekeners waren 100 in getal, met een *gamĕlang* en één trompet, onder aanvoering van *Luitenant* POLAND. Hun *Kapitein* was *Raden Pandji* TEDJASMÅRÅ en de *Luitenants* waren *Kjai* SĔRANGBAKAT en SINGÅPÅTRÅ.

Zij marcheerden westwaarts van *Jogyå* en waren te zamen 600 man sterk. Te gelijk met hen gingen 12 *Pangerans* van *Jogyå*, met de beide waarnemende voogden van den *Sultan*, met name *Pangeran* MOERDANINGRAT en *Pangerang* PANOELAR aan hun hoofd. De andere 10 *Pangerans* waren: *Pangeran* DANOEPÅJÅ, *Pangeran* ADIWINÅTÅ, *Pangeran* ADIWIDJÅJÅ, *Pangeran* NÅTÅBÅJÅ, *Pangeran* MARTÅSÅNÅ, *Pangeran* SOERJÅWIDJÅJÅ, *Pangeran* RIJÅKOESOEMÅ, *Pangeran* NÅTÅDIPOERÅ, *Pangeran* NÅTÅDININGRAT, en *Pangeran* POERWÅKOESOEMÅ. De *Toemĕnggoengs* waren 4 in getal: *Raden Toemĕnggoeng* KÅRTÅNĔGÅRÅ, *wĕdånå* van de regter *gĕdong*, *Raden Toemĕnggoeng* NITINĔGÅRÅ, *wĕdånå* van de linker *gĕdong*, *Raden Toemĕnggoeng* DJAJENGRÅNÅ en *Raden Toemĕnggoeng* RĔKSÅPRÅDJÅ. Voorts waren er 50 soldaten van de *kraton* met inbegrip van de *mantri's*, en ongeveer 12 bedienden van de Prinsen.

Op Donderdag des namiddags om 4 uur vertrok *Majoor* LE BRON van *Jogyå*, ten einde dadelijk met zijn brigade manschappen en de piekeners van *Soemĕnĕp*, te zamen 450 man, naar *Dĕkså* te marcheren. Hij begaf zich noordwaarts van *Jogyå*.

Toen *Luitenant-Kolonel* DE BAST en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅ-ADININGRAT van *Madoerå*, die *Trajĕm* bezet hadden, hoorden, dat die krijgsmagt naar *Dĕkså* op weg was, vertrokken zij ook met een brigade manschappen van *Trajĕm*, voornemens om zich bij de troepen, die *Dĕkså* belegeren zouden, aan te sluiten. Zij namen 40 Madoeresche *pradjoerits* met geweren, onder de *Luitenants Raden* SENAH en RĔKSÅDJÅJÅ, mede, alsmede 110 Madoeresche piekeners onder de *Kapiteins: Raden Pandji* SOERJÅDIPOERÅ, *Raden* DJÅJÅLĔNKÅRÅ, *Raden Pandji* DJÅJÅDIPOERÅ, en *Raden Dĕmang* POESPÅWIDJÅJÅ, en onder de *Luitenants Mas* SOERÅPATI, *Kjai* WANÈNGPATI, *Kjai* WIRÅDJÅJÅ, *Raden* ADINĔGÅRÅ, *Raden* DJÅJÅLĔKSÅNÅ en *Kjai* WÅNGSÅDIKÅRÅ.

Toen de troepen van *Trajĕm* bij *Dĕkså* gekomen waren, belegerden zij het van de voorzijde, terwijl die van *Jogyå* het van de achterzijde belegerden. Maar *Sultan* NGABDOEL-CHAMID wilde niet vechten, en vlugtte dadelijk naar *Imågiri*. De Hollanders baanden toen een weg om hem naar *Imågiri* te vervolgen, en rukten toen naar *Imågiri* op. Doch *Sultan* NGABDOEL-CHAMID wilde niet vechten, en verwijderde zich naar het dorp *Marijan* op den oostelijken *Prågå*-oever.

De Hollandsche troepen hielden halt in de dorpen *Paras*, *Tĕdoenan* en *Badji*, nadat zij de sterkte van *Imågiri* ingenomen hadden.

Generaal-Majoor VAN GEEN kwam de troepen van *Jogyå* op hun togt naar *Dĕkså* achterop, en had een aantal huzaren en vrijwilligers te paard, alsmede een Prins van *Soemĕnĕp*, *Pangeran* SADOELIN genaamd, medegenomen. Onderweg werd hij door een groot aantal *brandals* opgewacht, en het scheelde maar weinig, of het was met den *Generaal* slecht afgeloopen; alleen één *mantri* van *Soemĕnĕp* werd door de *brandals* met een piek dood gestoken. De *Generaal* ontsnapte hen spoedig, daar hij en zijn gevolg te paard reden. De *Generaal* sloot zich toen bij de troepen van *Kolonel* COCHIUS aan.

Op den 14den *Bĕsar* (19 Julij 1826) vertrok *Kapitein Raden* KOEDÅKALANGAN van *Madoerå* van *Jogyå* om de *benteng* van *Bårå-boedoer* onder *Magĕlang* te bezetten. Hij nam 70 soldaten met inbegrip van de onder-officieren mede. Bij zijn komst aldaar betrok hij die *benteng*.

Op Woensdag den 22sten (beter den 28sten) *Bĕsar* (28 Julij 1826) kwamen er hulptroepen van *Madoerå* te *Jogyå*, te weten 200 piekeniers onder de *Kapiteins Raden Pandji* KĔRTASMÅRÅ en *Raden* KOETAKOESOEMÅ en de *Luitenant Kjai* DJOERANGPANGANTEN, *Mas* AMONGDJÅJÅ, *Kjai* SINGÅMARITJÅ en *Raden* SINGÅ-DIKDJÅJÅ. Zij waren allen met pieken, genaamd *pontangpoelas*, gewapend.

In dezelfde maand *Bĕsar* zond *Pangeran Adipati* van *Madoerå* 581 vorstelijke pieken, onder geleide van *Mas* SOERÅDIRĔDJÅ, naar *Madoerå* terug. Zij werden van *Samarang* per schip naar *Madoerå* gevoerd.

Keeren wij nu terug naar *Generaal-Majoor* VAN GEEN, die de dorpen *Paras* en *Tĕdoenan* bezet had. Op Zondag den 24sten (beter den 25sten) *Bĕsar* 1753 (30 Julij 1826) keerden de *Pangerans* en *Toemĕnggoengs* van *Jogyå* met hun gewapend gevolg, te gelijk met *Kolonel* COCHIUS en *Generaal-Majoor* VAN GEEN, naar *Jogyå* terug. Zij werden begeleid door 4 huzaren, één Hollandschen *Luitenant* en ongeveer 60 Hollandsche, Madoeresche, *Soemĕnĕp*sche en Javaansche soldaten.

Een detachement Madoerezen onder *Raden Luitenant* KOEDÅRĔNTJÅNÅ, dat in de *benteng* van *Tempel* gelegerd was, ten getale van 41 man, had levensmiddelen naar *Dĕkså* gebragt, en maakte op den terugkeer naar *Tempel* de reis met de *Pangerans* mede. Maar 2 *Pangerans*, met name *Pangeran* ARJÅ-KOESOEMÅ en *Pangeran* NÅTÅDIPOERÅ, gingen niet met hen, en bleven in de legerplaats van *Paras*.

Toen de Prinsen met hun gevolg bij de dorpen *Baligoe* en *Kejong*, ten oosten van de *Prågå* gekomen waren, en op het punt stonden de rivier over te steken, en eenigen

den anderen oever al bereikt hadden, kwamen ongeveer 3000 gewapende *brandals* hen omsingelen. In den toen ontstaanden strijd waren de *Jogyâsche* troepen niet in staat den overtalrijken vijand het hoofd te bieden. De beide waarnemende voogden van den *Sultan*, *Pangeran* MOERDANINGRAT en *Pangeran* ARJÅ-PANOELAR sneuvelden. Bij het dorp *Ngĕrĕs* werden de andere *Pangerans* en *Toemĕnggoengs* door de *brandals* gevangen genomen. Slechts 2 *Pangerans* ontsnapten hun, en vlugtten naar de *benteng* van *Pisangan*, het waren *Pangeran* NÅTÅDININGRAT of *Pangeran* ADIWINÅTÅ en *Pangeran* POERWÅKOESOEMÅ. Aan één Hollandschen huzaar, 6 *Joyyâsche pradjoerits*, 12 personen van de ongeregelde troepen van *Jogyâ*, 6 Hollandsche soldaten en 6 Madoerezen van het garnizoen van *Tempel*, waaronder 2 gewonden, gelukte het ook te ontvlugten. Al de anderen sneuvelden of werden door de *brandals* gevangen genomen.

47. Nederlaag van de troepen van MANKOENĔGÅRÅ. Gevechten bij *Djâjâkoesoemâ*, *Kalasan* en *Kadjiwan*.

Op Woensdag den 27sten (beter den 28sten) *Bĕsar* (2 Augustus 1826) vochten de troepen, die te *Bantoelkarang*, *Slarong* en *Manger* gelegerd waren, met de *brandals*. Het gevecht begon van *Manger*. Terwijl de troepen juist aan 't eten waren, en hun geweren neêrgelegd hadden, vielen de *brandals* op hen aan. De lieden, die *Pangeran Adipati* onderworpen en uit volle vertrouwen met pieken gewapend en met zijn troepen vereenigd had, gingen weêr tot de *brandals* over. Zij vielen nu met hun pieken op de troepen van MANKOENĔGÅRÅ aan. Daardoor sneuvelden velen, en velen werden gewond. De rest vlugtte naar hen, die te *Slarong* gelegerd waren. De *brandals* vervolgden hen naar *Slarong*, en daar gingen toen de vroeger onderworpen lieden ook tot de *brandals* over.

De troepen van MANKOENĔGÅRÅ vlugtten daarop naar *Bantoelkarang*, en de *brandals* vervolgden hen derwaarts. Maar toen de onderworpenen daar ook tot de *brandals* overliepen, vlugtten allen, die den dood ontkomen waren naar *Djåjåkoesoemå*.

Van de troepen van MANKOENĔGÅRÅ sneuvelden één *Kapitein*, 2 *Luitenants* en 250 onder-officieren en soldaten. De *brandals* maakten 2 stukken geschut en meer dan 200 geweren buit.

Luitenant Gouverneur-Generaal DE KOCK was over die gebeurtenissen zeer ontstemd, en ontbood de Hollandsche troepen, die te *Paras* en andere plaatsen gelegerd waren. Dientengevolge rukte *Majoor* SOLLEWIJN met al zijn troepen naar *Jogyå* op. Nadat hij daar 3 uren vertoefd had, kreeg hij last om zijn togt naar het verblijf van *Pangeran Adipati* MANKOENĔGÅRÅ te *Djåjåkoesoemå* te vervolgen. Van de Madoeresche piekeniers, die mede naar *Dĕksâ* geweest waren, gingen er nog 50 mede; hun *Kapitein* was *Raden Pandji* TEDJASMÅRÅ, en hun *Kommandant* was *Luitenant* POLAND. De aanvoerder van de *Soemĕnĕp*sche *pradjoerits* was *Pangeran Majoor* AMZAH. *Majoor* LE BRON werd ook met een versterking naar *Djåjåkoesoemå* gezonden. *Generaal-Majoor* VAN GEEN was reeds van *Dĕksâ* te *Jogyå* teruggekeerd.

Nadat aan de *Jogyâsche Pangerans* het bovenvermelde ongeluk was overkomen, veranderde de houding van de geringe bevolking weder. Alle koopwaren stegen weêr in prijs en veel geringe lieden verhuisden met hun gezin naar elders.

Toen alle Hollandsche troepen, die te *Djåjåkoesoemå* gelegerd waren, ten strijde gereed waren, vertrokken zij des morgens op Vrijdag den 29sten *Bĕsar* (beter den 1sten *Moeharam*, d. i. den 4 Augustus 1826), en zij hadden nog niet lang gemarcheerd, toen zij de vijanden ontmoetten. Na een kort gevecht retireerden deze langzaam. De Hol-

landsche troepen vervolgden hen, terwijl zij al vechtende bleven retireren. De Hollanders bleven hen tot *Bantoel* vervolgen, en de *brandals* retireerden vechtende, maar hielden te *Slarang* stand en stelden zich daar in slagorde. De Hollandsche troepen gaven herhaalde malen pelotonsvuur, en schoten met korte tusschenpoozen met hun geschut, doch de *brandals* bleven rustig staan. Toen daarop de Hollanders het geweer- en geschutvuur vermeerderden, rukten de *brandals* onder luid geschreeuw en 't klinken der bekkens op hen aan. Daar de Hollandsche troepen vermoeid waren, en wel wisten, dat de vijanden veel talrijker dan zij waren, trokken zij weêr naar *Djâjâkoesoemâ* terug, terwijl de *brandals* hen vervolgden, zonder hen te durven naderen, daar de Hollanders hun weêrstand boden door uit de achterhoede met geweren en geschut op hen te vuren. Zij bivakkeerden te *Djâjâkoesoemâ*. Er waren veel *brandals* gesneuveld, terwijl van de Hollanders maar één soldaat gewond en één gekwetst was.

Op Zaturdag den 1sten (beter den 2den) *Moeharam* 1754 (5 Augustus 1826) bragten *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK en *Generaal-Majoor* VAN GEEN een bezoek aan de bezetting van *Djâjâkoesoemâ*. Met hen gingen *Pangeran Adipati* SĔTJÅ-ADININGRAT van *Madoerâ*, zijn broeder *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT en *Pangeran Adipati* MANKOE-ADININGRAT, van *Pamĕkasan*. Nadat zij de troepen geïnspecteerd hadden, keerde de *Generaal* met zijn gansche gevolg naar de stad terug.

Op Zondag kwam *Kolonel* COCHIUS met al de troepen, die van *Dĕkså* kwamen, weder te *Jogyâ*. Hij werd gevolgd door een detachement Madoeresche piekeniers, bestaande uit 56 man met inbegrip van de *gamĕlan*-spelers, stalknechts en één trompetter. Hun *Luitenants* waren *Kjai* SĔRANGBAKAT en SINGÅPÅTRÅ.

Op dienzelfden Zondag, 's avonds om half vijf, keerde *Pangĕran Adipati* MANKOENĔGÅRÅ met al zijn toepen naar

Jogyå terug. *Majoor* SOLLEWIJN en *Majoor* LE BRON bleven daar met al hun troepen en 100 *pradjoerits* van MANKOENĔGÅRÅ om *Djåjåkoesoemå* bezet te houden.

Den volgenden Dingsdag rukten de Hollandsche troepen, die te *Djåjåkoesoemå* waren, op, en hadden ten oosten van *Kalasan* een ontmoeting met *brandals*, die na een kort gevecht terugweken en naar *Kasambiråtå* vlugtten.

Terwijl de *brandals* vlugtten, kwamen *Pangĕran* NÅTÅBÅJÅ en *Pangĕran* MĔRTÅSÅNÅ, die nog gevangen gehouden werden, in het dorp *Lenkong* (tegen hun bewakers) in verzet. Zij sloegen deze van zich af, kwamen te *Jogyå* en maakten hun opwachting bij den *Generaal*.

Op den volgenden Woensdag vocht de Hollandsche krijgsmagt weêr met de *brandals*, ten noordwesten van *Kalasan*. Toen de *brandals* kort daarop vlugtten, en de Hollanders hen vervolgden, deden zij, als of zij naar *Kasambiråtå* vlugtten. De Hollanders hielden toen halt, en deelden levensmiddelen uit, maar voordat dat afgeloopen was, namen zij een van de *brandals* gevangen. Toen men hem vroeg naar de plaats, waar *Sultan* NGABDOEL-CHAMID zich bevond, deelde de gevangene mede, dat de *Sultan* zich in het dorp *Kadjiwan*, ten noordwesten van *Kalasan*, bevond.

Aanstonds gingen de Hollandsche troepen toen weêr op marsch. Maar digt bij *Kadjiwan* werden zij door een rivier in 't voortgaan belemmerd. Daar men de kanonnen en paarden niet over de rivier kon brengen, liet men die achter. De Hollandsche troepen staken de rivier over, beklommen den anderen oever, en kwamen daar op *sawah*-velden in diepe modder. Eensklaps trokken hun daar ongeveer 5000 *brandals* te gemoet onder aanvoering van *Sultan* NGABDOEL-CHAMID zelven. Er ontstond nu een hevig gevecht.

Nadat de *pradjoerits* van MANKOENĔGÅRÅ eenmaal pelotonsvuur gegeven hadden, werd hun orde verbroken, en gingen

zij op de vlugt, en de *Toemĕnggoengs* van *Jogyå* vlugtten ook, zoodat er maar weinig Hollanders met 48 Madoeresche piekeniers onder *Kapitein Raden Pandji* TEDJASMÅRÅ overbleven. Toen de *brandals* hen omsingelden, kreeg *Kapitein Raden Pandji* TEDJASMÅRÅ een schot in den linker schouder. De Hollandsche troepen retireerden, en wendden zich aarzelend op een zijpad. De *pånåkawans* wilden *Kapitein Raden Pandji* TEDJASMÅRÅ ondersteunen, maar toen deze bemerkte, dat zij daartoe niet in staat waren, gaf hij zijn piek, *Si* KÈPEK genaamd, en zijn *kris* aan den *pånåkawan*, met name PAH RABIJAH, met last om daarmede op den vijand aan te vallen. De *pånåkawan* haastte zich, en had het geluk 5 *brandals* te dooden. Daardoor waagden de *brandals* het niet te naderen, en schoten maar in de verte met hun geweren. Toen PAK RABIJAH echter bemerkte, dat de vijanden te talrijk waren, en zag, dat zijn heer *Raden Kapitein Pandji* TEDJASMÅRÅ tot zijn einde gekomen en naar Gods barmhartigheid teruggekeerd was, vlugtte hij, waar hij maar een uitweg vinden kon.

Van de Madoeresche piekeniers waren 10 gesneuveld, en 7 pieken raakten verloren. De Hollandsche troepen zetten hun vlugt met het overschot van de Madoeresche *pradjoerits* voort, en lieten een stuk geschut en 2 handmortieren in 's vijands handen vallen. *Majoor* SOLLEWIJN en zijn officieren (en manschappen) vlugtten zoo hard, dat zij vele van hun wapens verloren. *Luitenant* POLAND vlugtte zelfs zoo hard, dat hij zijn kleêren achterliet, en niets aan had dan een broek met zijn sabelschede. Gelukkig viel de duisternis juist, anders zouden velen van de Hollandsche troepen overvallen en afgemaakt zijn. Deze trokken allen naar *Djĕnoe* terug.

Op dienzelfden Woensdag kregen 150 Madoeresche piekeniers last om van *Jogyå* te vertrekken onder de *Kapiteins Raden Pandji* SOERJÅDIPOETRÅ en *Raden* KOETÅKOESOEMÅ, en de *Luitenants Kjai* DJOERANPANGANTEN, *Raden* SOERÅDI-

KAJÅ en *Kjai Mas* AMONGDJÅJÅ. Zij staakten hun togt te *Djĕnoe*.

Op Zaturdag nacht werden andermaal Madoeresche piekeniers, ten getale van 90 man, onder *Kapitein Raden Pandji* KĔRTASMÅRÅ en *Luitenant Kjai* SINGÅMRITJÅ gezonden. Deze bleven ook te *Djĕnoe*.

Woensdag den 5den (beter den 6den) *Moeharam* (9 Augustus 1826) brandde de *benteng* der Hollanders op den berg *Gamping* van zelf af, en zond men de troepen, die de *benteng* bezet hadden, naar *Jogyå* terug.

Luitenant Gouverneur-Generaal DE KOCK was in dezen tijd hoogst misnoegd, omdat de bevolking zoo innig aan *Sultan* NGABDOEL-CHAMID gehecht was. Hij verzocht *Pangeran Adipati* van *Madoerå* de Madoeresche troepen, die te *Djĕnoe* gelegerd waren, te inspecteren, en gaf hem *Majoor* ELOUT mede om den moed van de Madoeresche *pradjoerits* op te wekken. *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK en *Generaal-Majoor* VAN GEEN gingen des morgens ook naar *Djĕnoe* om de Hollandsche soldaten te inspecteren, en ook hun moed aan te wakkeren.

48. *Generaal* DE KOCK gaat naar *Soeråkartå* en verzoekt hulp van den *Soesoehoenan*. Gevechten bij *Dĕlanggoe* en *Kårtåsoerå*.

Zondag den 9den (beter den 10den) *Moeharam* (10 Augustus 1826) 's morgens om 4 uur vertrok *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK van *Jogyå* om naar *Soeråkartå* te gaan. *Generaal-Majoor* VAN GEEN vergezelde hem, maar zou slechts naar *Klàten* terugkeeren. *Pangeran Adipati* van *Madoerå*, zijn broeder *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT en *Pangeran Adipati* van *Pamĕkasan* begeleidden hem, maar keerden naar *Djĕnoe* terug. De beide *Generaals* namen een groot aantal Hollandsche troepen mede om tegen de *brandals* op te trek-

ken, daar de passage langs den grooten weg door de *brandals* gestremd was, en de post zelfs niet meer gaan kon.

Toen de Hollandsche troepen een tijd lang met de *brandals* gestreden hadden, sprong *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK met eenige huzaren vooruit en kwam te *Soeråkartå*. Men kon hem daarom met regt een groot, wijs en boven allen uitmuntend held noemen, die door een aantal vijanden heêndrong en bedreven was in 't aanwenden van allerlei middelen.

Bij zijn komst te *Soeråkartå* verzocht hij van Zijn Hoogheid den *Soesoehoenan* hulptroepen om het Hollandsche leger aan te vullen.

Generaal-Majoor VAN GEEN hield niet op alle dagen met de *brandals* regts en links van *Klàten* te vechten. Op den 14den (of den 15den?) *Moeharam* (19 Augustus 1826) keerde hij weêr met zijn troepen naar *Jogyå* terug. Alle Madoeresche *pradjoerits* waren ongedeerd; slechts 3 van hen bleven wegens ziekte te *Klàten* achter.

In dezen tijd hield *Sultan* NGABDOEL-CHAMID met zijn krijgsmagt het dorp *Dělanggoe*, digt bij *Soeråkartå*, bezet, en vele van de regts en links van daar liggende dorpen waren door hem verwoest. Daarom vertrok *Generaal-Majoor* VAN GEEN met zijn troepen, te gelijk met *Majoor* SOLLEWIJN, *overste* GEY en *Kolonel* COCHIUS met een brigade (van *Jogyå*). Verder gingen er 200 Madoeresche piekeniers mede onder de *Kapiteins Raden Pandji* KĚRTASMÅRÅ en *Raden Pandji* ADIKOESOEMÅ, en de *Luitenants* SINGÅPÅTRÅ, *Kjai* SĚRANGBAKAT, *Kjai* KEBOKĚNÅNGÅ, *Kjai* SOERÅNEDPÅDÅ, *Raden* MĚRTAKOESOEMÅ, *Mas* DJOERANGPANGANTEN, *Mas* AMONGDJÅJÅ en *Kjai* SINGÅMARITJÅ, met hun Kommandant *Luitenant* POLAND. De aanvoerder van de *Soemĕnĕp*sche *pradjoerits* was *Pangeran Majoor* AMZAH. Met de officieren en soldaten waren zij te zamen omstreeks 600 man in getal.

Zij vertrokken 's namiddags om 3 uur van *Jogyå* en kwamen op Vrijdag den 21sten (beter den 22sten) *Moeharam*

(25 Aug. 1826) 's avonds om 7 uur te *Kalasan*, waar zij bleven overnachten.

Den volgenden dag 's middags om 12 uur kwamen zij te *Klàten*, en daar bleven zij één nacht. Den volgenden morgen vertrekkende, kwamen zij bij *Dĕlanggoe*, en vereenigden zich met de krijgsmagt van *Soeråkartå*. Deze werd aangevoerd door *Pangeran Adipati* NGABÈHI, *Pangeran Arjå Mataram*, *Pangeran* NÅTÅPOERÅ, *Pangeran* PRINGGÅLÅJÅ, *Pangeran* BLATER en de *Boepahis Raden Toemĕnggoeng* SÅSRÅNĔGÅRÅ, *Kjai Toemĕnggoeng* KĔRTÅNĔGÅRÅ, *Toemĕnggoeng* PRAWIRÅBRÅTÅ en zijn ondergeschikte ambtenaren. *Ngabèhi* PRINGGÅDIPOERÅ, *Ngabèhi* BÅDJÅDIPOERÅ, en *Raden* SÅSRÅWIDJÅJÅ. De opperbevelhebber was *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK.

Op den volgenden Donderdag werden zij met de *brandals* handgemeen. Het gevecht begon om 11 uur, en werd gestaakt om 2 uur. De *brandals* bezetten het dorp *Gajaman*. *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK en *Generaal-Majoor* VAN GEEN keerden toen naar *Soeråkartå* terug, begeleid door de Hollandsche en inlandsche huzaren. Al de andere troepen legerden zich in het dorp *Dĕlanggoe*.

Den volgenden dag 's middags om 2 uur kwamen de *brandals* ongeveer ten getale van 5000 man. Zij stelden zich op in de slagorde *ardåtjåndrå* (d. i. *halve maan*) ten westen van het dorp, en strekten zich noordelijk tot aan 't oosten (van het dorp) uit. De Hollandsche en *Soeråkartå*sche troepen stelden zich spoedig in slagorde, die van *Soeråkartå* regts en de Hollanders links. Niet lang daarna werd men handgemeen, met levendigheid hielden zij elkander op een afstand. Kort daarna werd *Raden Toemĕnggoeng* SÅSRÅNĔGÅRÅ van *Soeråkartå* doodelijk door een schot van de *brandals* gewond, en daarop deinsden de *pradjoerits* van *Soeråkartå* terug, en vlugtten, 4 stukken geschut in handen van de *brandals* latende. De Hollandsche troepen wendden zich met een bogt naar den grooten weg, omdat zij te

weinig ruimte hadden om te ageren, en zij het door het vuur van de huizen, die de *brandals* in brand gestoken hadden, te benaauwd kregen.

Nadat de Hollandsche troepen zich op den grooten weg geschaard hadden, kwamen de vijanden van alle kanten opzetten. Zij werden handgemeen, en schoten over en weêr met levendigheid. Daarop werden 30 Madoeresche piekeniers met inbegrip van 2 *loerahs*, genaamd Bångså-tjåmåh en Djoemah met *Luitenant* Singåpåtrå, onder kommando van *Luitenant* Poland, gelast zich meester te maken van een vaandel en van het kruid van de *Soeråkartå*sche troepen, dat de *brandals* genomen hadden. Zij haastten zich aan dien last te voldoen, en maakten zich van het vaandel en het kruid meester.

Daarop kwam *Generaal-Majoor* van Geen van *Soeråkartå* met huzaren, en werd de *Luitenant* der huzaren Delatre gelast zich van de door de *brandals* genomene *Soeråkartå*sche kanonnen meester te maken. Nadat hij één genomen had, viel de duisternis in eens in, en scheidden de partijen. De Hollandsche troepen gingen naar *Kartåsoerå*, en bleven daar bivakkeren.

Van de Hollanders was *Majoor* Sollewijn door een schampschot aan een oog gewond. Den *Kapitein* der artillerie van Geen werd zijn regterdij door een kogel doorboord, en 5 soldaten waren gewond. Van de Madoeresche piekeniers was *Raden Luitenant* Mërtåkoesoemå gewond, daar zijn heup doorboord werd, en de *Kapitein* bij de met geweren gewapende *Soemënëp*pers, met name Djåjåsasmitå, was aan zijn regter voet gewond; 10 van zijn soldaten waren gewond, en 3 gesneuveld. Al de gewonden werden naar het hospitaal te *Soeråkartå* vervoerd.

Den volgenden morgen kwamen er 150 soldaten van *Samarang*, en 2 dagen later kwam *Luitenant-Kolonel* de Bast van *Magëlang* te *Soeråkartå* met 500 man. De *Kapitein* van de Madoeresche *pradjoerits* was *Raden Pandji* Djåjådipoerå,

en de *Luitenants* waren *Raden* ADINĔGÅRÅ en *Raden* DJÅJÅLĔKSÅNÅ.

Op den volgenden Vrijdag kwamen *Kolonel* COCHIUS en *'PangeranMajoor* AMZAH met hun troepen te *Klùten* om *Pangeran Adipati* MANKOENĔGÅRÅ af te halen. Onderweg streden zij met de *brandals*. Des Zaturdags keerden zij met *Pangeran Adipati* MANKOENĔGÅRÅ naar *Soerâkârtâ* terug.

In den morgen van Maandag kwamen er ongeveer 4000 *brandals* bij *Kârtâsoerâ*, en daarop kwamen de Hollandsche troepen ten westen van *Kârtâsoerâ* buiten hun legerplaats. Men werd handgemeen, maar 2 uren later vlugtten de *brandals*, terwijl de Hollandsche troepen bleven, waar zij waren. Om 12 uur kwamen de *brandals* terug met 2 spionnen, die een hamer en spijkers bij zich hadden, om het geschut te vernagelen. Toen dit ontdekt werd, werden zij gevat en beiden onthoofd. De Hollandsche troepen rukten nu vooruit en naderden den vijand, maar toen deze retireerde en niet vechten wilde, keerden de Hollanders weêr naar hun bivak terug.

Om 2 uur kwamen de *brandals* weêr terug, en traden de Hollandsche troepen op nieuw buiten hun legerplaats. Zij werden met hen handgemeen. Nadat zij elkander tot 5 uur hevig beschoten hadden, werden de Madoeresche piekeniers gelast op hen storm te loopen. Toen zij dit onder luid geschreeuw deden, werden de *brandals* verschrikt en vlugtten. De Madoeresche *pradjoerits* vervolgden hen, maar werden daarin door de diepe modder en den invallenden avond verhinderd. Zij staakten dus hun vervolging, terwijl de *brandals* hun vlugt voortzetten.

Van de Madoeresche *pradjoerits* was één piekenier door een kogel aan 't voorhoofd gewond, maar niet diep. Een *Soemĕnĕp*sche *Luitenant* was door een kogel gesneuveld. Een trompetter van de huzaren was door een pieksteek gewond en een inlandsche huzaar op dezelfde wijze. Van de *brandals* waren velen gesneuveld en gewond.

49. De jonge *Sultan* van *Jogyå* met de rijkssieraden binnen het fort gebragt. De vroeger verbannen *Sultan* keert naar *Jogyå* terug.

Op Maandag den 9den *Sapar* (11 September 1820) verliet *Pangeran* SOERJÅBRÅTÅ, broeder van *Sultan* NGABDOEL-CHAMID, die nog te *Jogyåkartå* gebleven was, stilletjes die stad, en vlugtte om zich bij zijn ouderen broeder den *Sultan* aan te sluiten. Deze bevond zich toen op den oostelijken *Prågå* oever.

De stad *Jogyåkartå* was toen in rep en roer, daar er geruchten gingen, dat de *brandals* de stad des nachts zouden overrompelen.

Op Dingsdag werden de goederen, die in de *kraton* aanwezig waren, in 5 groote kisten ter bewaring naar het fort gebragt. Woensdag avond werd de minderjarige *Sultan* met zijn jonger broeder en zuster naar het fort getransporteerd, omdat men vreesde, dat *Sultan* NGABDOEL-CHAMID hen heimelijk wegvoeren zou. Op Donderdag avond werden de *poesåkås* ook naar het fort gebragt. Zij bestonden uit 2 pieken, die ieder door 2 personen onder een gouden *pajoeng* gedragen werden. Voorts behoorden daartoe nog 10 pieken van verschillende soorten. Een er van had de gedaante van een *tjåkrå*, en anderen hadden weêr andere gedaanten. Ook waren er 2 geweren en andere voorwerpen, als 2 lantaarns, een kistje van *lontar*-bladeren, en andere kleine kistjes. (Dit alles) werd begeleid door een groot aantal *Pangerans*, *Toemĕnggoengs* en *Mantris*.

Dingsdag den 17den *Sapar* 1754 (19den Sept. 1826) vertrok *Generaal-Majoor* VAN GEEN met al zijn troepen van *Soeråkartå* om naar *Jogyåkartå* te gaan ter begeleiding van den verbannen *Sultan*, die van *Batavia* kwam in gezelschap van de Edele Heeren ENGELHARD en ANTING (MUNTINGHE), met een der vrouwen van den verbannen *Sultan*, *Raden*

Ajoe ANDAJANINGRAT genaamd en in der tijd de aanvoerster van de gewapende vrouwen, dik en groot van postuur, later onder de gemalinnen van den *Sultan* gerekend en tot *Ratoe Sultan* verheven, en verder met een nog jeugdigen zoon en 3 bijwijven, van welke twee den rang van *Raden Ajoe* hadden en één den rang van *Raden*.

Nadat zij te *Klàten* overnacht hadden, vertrokken zij den volgenden morgen. Ten oosten van *Kalasan* hadden zij een ontmoeting met de *brandals*, waarbij een Hollandsche schutter, die ook meêdeed, doodelijk door een kogel getroffen werd. Doch niet lang daarna vlugtten de *brandals*, en toen zette men de reis ongestoord voort, tot dat men te *Djěnoe* halt hield en het geleide, dat hen van *Jogyå* tegemoet gegaan was, aantrof. Dit bestond uit *Pangeran Adipati* van *Madoerå*, zijn broeder, *Pangeran Adipati* van *Pamĕkasan*, de *Pangerans* van *Jogyå*, *Raden Adipati* DANOERĔDJÅ en (de *poesåkås* bestaande uit) verschillende soorten van pieken en 2 geweren. Deze stoet kwam hen van *Djěnoe* afhalen. 's Namiddags om 4 uur vertrokken zij van *Djěnoe*.

Toen men de rivier van *Djěnoe* doorgegaan was, gingen *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK met den Edelen Heer MUNTINGHE in één wagen zitten. Daarop volgde *Sultan* SĔPOEH met zijn Gemalin *Ratoe Sultan* en een jongen zoon ook in één wagen, en daarop de wagen met de 3 bijwijven. De Edele Heer ENGELHARD bleef in zijn draagzetel zitten uit vrees dat hij togt zou vatten. *Generaal-Majoor* VAN GEEN bleef te paard zitten. En zoo gingen zij langzaam voort. Voor het fort stonden de troepen in 't geweer en de *Soemĕnĕp*sche piekeniers stonden ook aangetreden. Toen de stoet voor het fort gekomen was, werden er 17 saluutschoten uit de groote kanonnen gelost. Zonder zich in 't fort op te houden gingen zij dadelijk naar de kraton

Toen zij voor de *sitiinggil* gekomen waren, stegen zij

uit de rijtuigen. De *Resident* van *Jogyå* en de jeugdige *Sultan* traden hun daar te gemoet. *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK vatte *Sultan* SĔPOEH bij de regterhand, en de *Resident* van *Jogyå* vatte hem bij de linkerhand. Zoo gingen zij verder in de *kraton*.

Vooraan liepen 12 *gamboeks* (of dansers), en aan weêrszijden (van den weg) stonden *pradjoerits* uit de *kraton* met pieken en geweren gewapend. Bij de *pandåpå* komende, kwamen de vrouwen en Prinsessen hun te gemoet. *Ratoe* WETAN omhelsde *Sultan* SĔPOEH weenende. De Prinsessen liepen allen op hem toe, en kusten zijn voeten. *Sultan* SĔPOEH sprak niet, en hield zijn blik maar naar boven gerigt.

Niet lang daarna verwijderde *Ratoe Sultan* zich, en verzocht de vorstelijke vrouwen en Prinsessen met haar naar binnen in de *kraton* te gaan.

Sultan SĔPOEH zette zich toen neder op den gouden rijkstroon op een geel fluwelen met galon omboord kussen, met het gezigt naar 't oosten, midden in de *pandåpå*, doch een weinig aan de westzijde. Regts van hem zaten *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK, daar naast de Edele Heer MUNTINGHE en verder *Pangeran Adipati* PAKOE-ALAM, allen op stoelen. Links van *Sultan* SĔPOEH zat de minderjarige *Sultan* op een zilveren troon, en daarnaast zaten *Ratoe Sultan* en de *Resident* van *Jogyå* op stoelen. Het andere gezelschap bleef maar staan of zat gehurkt op de vloersteenen of op den grond. *Generaal-Majoor* VAN GEEN en *Pangeran Adipati* van *Madoerå* gingen dadelijk naar het fort, en vergezelden hen niet in de *kraton*.

Nadat zij daar een poosje gezeten hadden, riep *Sultan* SĔPOEH *Raden Adipati* DANOERĔDJÅ. Deze trad nader en ging, tot de hooge vloer van de *pandåpå* komende, op zijn hurken vooruit tot een afstand van de lengte van een piekstok. Toen ging hij op den grond zitten in een eerbiedige houding, en maakte een *sĕmbah*. Daarop vroeg

de *Sultan*, hoe laat het was, en DANOERĔDJÅ antwoordde, dat het al over half zes was. Niet lang daarna keerde DANOERĔDJÅ naar zijn (vroegere) zitplaats terug.

Na verloop van een poos, voldoende voor 't kaauwen van 2 *sirih* pruimen, namen *Luitenant Gouvernevr-Generaal* DE KOCK en zijn gevolg afscheid. *Sultan* SĔPOEH vergezelde hen tot aan den rand van den hoogen vloer van de *pandåpå*, en keerde toen terug, terwijl de *Generaal* met zijn gevolg verder naar het fort ging.

Den volgenden Zaturdag 's voormiddags om 11 uur maakten *Raden Adipati* van *Madoerå*, zijn broeder *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT en *Pangeran Adipati* van *Pamĕkasan* met *Sajid* CHASAN, *Raden Pandji Majoor* NÅTÅKOESOEMÅ, *Raden Pandji Kapitein* SÅSRÅWINÅTÅ en gevolg hun opwachting bij *Sultan* SĔPOEH, en wel met voorkennis van den *Generaal*. Toen zij bij de *Sriměnganti*-poort gekomen waren bleven zij staan, en ontmoetten 4 *Boepatis* in staatsiekleeding (met ontbloot bovenlijf) en een *wĕdoeng* in den gordel. Niet lang daarna werden 2 vrouwen tot hen gezonden, zij droegen ook een staatsiekleed om 't onderlijf met een *wĕdoeng* in den gordel, en zeiden tot *Raden Adipati* DANOERĔDJÅ, dat de *Sultan* hem met de *Toeměnggoengs* en de 3 *Pangerans* en hun gevolg verzocht binnen te komen. Alleen *Sajid* CHASAN werd met onderling goedvinden eerst achtergelaten. Daarop traden zij binnen met de 2 vrouwelijke boden voorop; op haar volgden *Raden Adipati* DANOERĔDJÅ, de 3 *Pangerans* en dan de *Toeměnggoengs*.

Sultan SĔPOEH zat in de *pandåpå* van zijn paleis met het gezigt naar het oosten op den hoogen vloer een weinig naar de oostzijde op de gouden *dampar*, regts van hem stond een kleine *dampar*, waar op de verguld zilveren *sirih*doos met gouden laadjes gezet was. De *Sultan* was gekleed in een wit officieel kostuum (*Sikĕpan Siwal moer pĕtak*) of baadje, en daarover droeg hij een donker rood fluwelen tabbaard (*djoebah*). Zijn hoofddoek was wit.

Vóór hem zaten een weinig ter regterzijde de *Joqyâsche Pangerans* op den lagen vloer in dienstkostuum zonder *dòdot*.

Toen de 3 *Pangerans* ten oosten van de *pandâpâ* onder de *tratak* (die de *pandâpâ* omringt) gekomen waren, stonden zij stil en maakten een *Sĕmbah*. Daarop verzocht de *Sultan* hen op den lagen vloer van de *pandâpâ* te gaan zitten, waar zij hurkende voor den *Sultan* zoo maar op den grond plaats namen. *Raden Pandji Majoor* Nâtâkoesoemâ en *Raden Pandji Kapiten* Sâsrâwinâtâ zaten bij de *Toemĕnggoengs* en *Raden Adipati* Danoerĕdjâ zat vóór de 3 *Pangerans*. Danoerĕdjâ deelde nu aan den *Sultan* mede, dat de 3 *Pangerans* en de 2 (andere) leden van het Madoeresche Vorstenhuis hun hulde aan den *Sultan* wenschten te betoonen. Toen de *Sultan* hun dat toestond, legden zij hun *kris* af en kusten zijn voeten. Daarop deelde Danoerĕdjâ aan den *Sultan* mede, dat *Sajid* Chasan buiten wachtte. Daar de *Sultan* niet wist, waar hij *Sajid* Chasan zou laten zitten, stelde *Pangeran Adipati* van *Paměkasan* hem voor, hem op den hoogen vloer, links van den *Sultan*, te laten zitten. Toen de *Sultan* dit goedvond, zond hij de beide bovenvermelde vrouwen om hem te roepen, en niet lang daarna kwam *Sajid* Chasan, niet kruipende, maar in een gebogen houding. Op een wenk van den *Sultan*, waardoor hij hem uitnoodigde hem de hand te geven, haastte *Sajid* Chasan daaraan te voldoen. De *Sultan* gaf hem staande de hand. Daarop ging *Sajid* Chasan met gekruiste beenen op den hoogen vloer zitten.

Nadat hun thee gepresenteerd was, kwam de minderjarige *Sultan*, en ging op de zilveren *dampar* links van zijn grootvader zitten. Deze liet hem aan *Sajid* Chasan de hand geven. *Sultan* Sĕpoeh gaf toen het restant van zijn thee aan den jeugdigen *Sultan* te drinken. Daarop liet hij zijn gasten naar huis gaan met zijn groeten aan de aanzienlijke personen in het fort. Toen zij zich verwijderden gingen de *Toemĕnggoengs* met *Raden Adipati* voor

aan. Op hen volgden de 3 *Pangerans* en hun ondergeschikten met *Sajid* CHASAN; van daar gingen zij naar het fort.

Op dien dag schreef *Sultan* SĔPOEH een brief, waarin hij de Prinsen, die zich aan den opstand aangesloten hadden, tot zich riep. De *poesåkås* en de groote kisten, die in het fort bewaard werden, werden den volgenden dag na de komst van *Sultan* SĔPOEH weêr in de *kraton* gebragt.

50. Eenige personaliën. Togten naar *Kali-awoe*, *Prambanan* en *Krapjak*. Gevecht bij *Prambanan*. Vivres van *Magĕlang* naar *Jogyå* gezonden. Togt naar *Bĕdåjå*.

Op Donderdag 19den *Sapar* 1754 (21 September 1826) werd de Heer DE SALIS als *Resident* van *Magĕlang* door den Heer VALCK vervangen.

Dingsdag den 24sten *Sapar* 1754 (26 September 1826) kwam de zoon van *Pangeran Adipati* van *Pamĕkasan*, een schoonzoon van den *Sultan* van *Soemĕnĕp*, met name *Raden Adipati* PRAWIRÅDININGRAT aan heete binnenkoortsen en buikziekte te overlijden. Hij werd achter de *mĕsdjid* in het dorp *Baloenjar* ten noorden van de paal, in 'tzelfde graf als de *Kalifa* van *Djipang*, begraven.

Op Woensdag den 25sten *Sapar* (27 September 1826) vertrok *Kolonel* COCHIUS met een brigade troepen en 100 Madoerezen onder *Kapitein Raden* KOETÅKOESOEMÅ en de *Luitenants Mas* AMONGDJÅJÅ en *Kjai* SĔRANGBAKAT van *Jogyå* ten einde zich te *Sålåtigå* te legeren.

Op Dingsdag den 1sten (beter den 2den) *Moeloed* (23 October 1826) 's morgens om 8 uur vertrokken *Kolonel* CLEERENS en *Resident* VALCK met een detachement troepen van *Magĕlang*, ten einde *brandals* in het dorp *Kali-awoe* te zoeken. Met hen gingen *Raden Toemĕnggoeng Majoor*

Tjäkrå-adiningrat van *Madoerå* met 17 Madoerezen van geweren voorzien en 43 Madoeresche piekeniers onder de *Kapiteins Raden Pandji* Gändåkoesoemå, *Raden* Poespåtroenå, *Raden Arjå* Djagengrånå en *Raden Dĕmang* Poespåwidjåjå en de *Luitenants* Soeråmĕnggålå, *Mas* Soeråpati en *Kjai* Waningpati.

Om 1 uur kwamen zij aan de *benteng* van *Bårâboedoer*, en na daar overnacht te hebben, vertrokken zij om naar *Manoreh* te gaan. Bij het dorp *Pĕti* troffen zij ongeveer 150 *brandals* met 2 vaandels aan, doch deze wilden niet vechten en schreeuwden maar boven op een heuvel. De Hollanders bekommerden zich niet om hen, en gingen maar verder. Om 1 uur kwamen zij te *Manoreh*, en daar hielden zij halt. Niet lang daarna kwamen dezelfde *brandals* van zooeven, en schoten op hen van een hoogte met geweren. De Hollanders schoten op hen met geschut en geweren, en niet lang daarna vlugtten de *brandals*, nadat er 8 van hen gesneuveld waren en een van hun aanvoerders, met name *Toemĕnggoeng* Djåjåmoeståkå, gewond was.

Om 1 uur rukten de Hollandsche troepen weêr noordwaarts op, en om 3 uur bereikten zij de *benteng* van *Soembĕran*, waar zij overnachtten. Den volgenden morgen vertrokken zij weêr om naar *Kali-awoe* te gaan, langs den weg alles verwoestende, en om 2 uur bereikten zij *Kali-awoe*. Daar hadden zich 2 aanvoerders van de *brandals*, met name *Pangeran* Mankoedjningrat en *Pangeran* Pakoeningrat, bevonden, maar nu was de plaats verlaten, en de huizen waren verbrand.

Niet lang daarna vertrokken de Hollandsche troepen weêr, om naar *Magĕlang* terug te keeren. Zij namen hun weg over *Bandoengan*, maar deze weg was zeer moeijelijk, en leidde over hoogten of daalde af in ravijnen. Zoodra zij ergens huizen vonden, staken zij die in brand. Toen zij om 2 uur in het dorp *Balĕntingan* kwamen, bleven zij

daar één nacht. Des morgens van daar vertrekkende, kwamen zij om 11 uur te *Magĕlang* terug. De zoo even vermelde *Pangeran* MANKOEDININGRAT was een kleinzoon van *Sultan* SĔPOEH en een zoon van *Pangeran* MANKOEDININGRAT, die te *Ambon* overleed.

Donderdag den 4den *Moeloed* (5 Oct. 1826) vertrok een brigade Hollandsche troepen van *Jogyå* om te *Prambanan* naar roovers te zoeken, 100 Madoeresche piekeniers, onder de *Kapiteins Raden Pandji* KĔRTASMÅRÅ, *Raden Pandji* ADIKOESOEMÅ, en de *Luitenant Mas* DJÅJÅRĔKSÅ, *Kjai* SINGÅMARITJÅ en SINGÅPÅTRÅ, en onder 't kommando van *Luitenant* POLAND, gingen mede. Onder weg *brandals* ontmoetende, kwamen zij dadelijk met hen in gevecht, maar een paar oogenblikken later vlugtten de *brandals*. De Hollandsche troepen bleven te *Kalasan* één nacht, en keerden den volgenden morgen naar de stad terug.

Op Vrijdag vertrok *Kapitein* KOELMAN met een detachement troepen en maar 25 Madoeresche piekeniers, te zamen ongeveer 100 man, om benoorden *Krappjak* naar *brandals* te zoeken. Daar komende, troffen zij *brandals* aan, en schoten op hen met geweren en 2 keer met geschut, doch de *brandals* rukten maar voorwaarts. Omdat de Hollanders maar weinig in getal waren, trokken zij vechtende naar *Djĕnoe* terug, terwijl de *brandals* hen vervolgden. Ten noorden van *Djĕnoe* bleven de *brandals* staan. Toen keerde het Hollandsche detachement weêr naar de stad terug.

Maandag den 8sten *Moeloed* (9 Oct. 1826) vertrok *Generaal-Majoor* VAN GEEN met een detachement troepen van *Jogyå* om levensmiddelen van *Klàten* af te halen. Hij nam 100 Madoeresche piekeniers onder *Kapitein Raden Pandji* SOERJÅDIPOETRÅ en de *Luitenants Mas* DJÅJÅRĔKSÅ en *Raden* SOERÅDIHDJÅJÅ mede. Ten noorden van *Prambanan* kwamen de Hollandsche troepen, die de levensmiddelen van *Klàten* begeleidden, met de *brandals* in gevecht. Toen de Hollandsche troepen, die van *Jogyå* kwamen, het geknal

der geweren hoorden, verhaastten zij hun gang, en toen zij digt bij de strijdende partijen kwamen gingen de vijanden op de vlugt in 't gebergte. De troepen van *Jogyå* namen nu de levensmiddelen over, en bragten ze naar *Jogyå*, onder 't kommando van *Overste* GEY. De troepen, die van *Klàten* gekomen waren, keerden naar *Klàten* terug.

Op Donderdag den 11^den^ *Moeloed* (12 October 1826) bragt *Luitenant* POLAND met een detachement van 100 Madoeresche en 10 *Pamĕkasan*sche piekeniers, onder de *Kapiteins Raden Pandji* SOEMÅNĔGÅRÅ en *Raden Pandji* SÅSRÅWINÅTÅ en den *Luitenant* SINGÄPÅTRÅ, levensmiddelen naar *Pisangan* en haalde tevens levensmiddelen van *Tempel*, waar zij van *Magĕlang* gebragt waren door *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅDININGRAT. Deze was onder weg voortdurend met de *brandals* slaags geweest. Op dienzelfden dag vertrok *Raden Toemĕnggoeng Majoor* met zijn troepen weêr naar *Magĕlang*. Het detachement van *Jogyå* nam de goederen in ontvangst en keerde toen naar *Jogyå* terug.

Op Vrijdag den 17^den^ (beter den 19^den^) *Moeloed* (20sten Oct. 1826) rukte *Majoor* VAN DER WIJCK met een detachement troepen uit naar *Bĕdåjå*. Hij nam 90 Madoeresche piekeniers en 10 piekeniers van *Pamĕkasan* mede, onder *Kapitein Raden Pandji* KERTASMÅRÅ, de *Luitenant* SINGÄPÅTRÅ en *Kjai* SINGÄMARITJÅ, den onderadjudant KĔRTATROENÅ en den *Kabajan* MADJANDARII en verder onder 't kommando van *Luitenant* POLAND.

Zij vertrokken 's morgens om 5 uur en troffen bij het dorp *Palåsåkoening* ongeveer 200 *brandals* aan, die van ter zijde op hen schoten, maar die vlugtten toen men van achteren terug schoot. Terwijl de Hollandsche troepen verder gingen, schoten de *brandals* van achteren op hen, en als zij gedaan hadden met schieten, verscholen zij zich om de geweren weêr te laden; dan kwamen zij weêr voor den dag en vuurden. Maar de Hollandsche troepen stoorden zich niet aan hen, en marcheerden rustig voort. Omstreeks

1 uur te *Bĕdåjå* komende, vonden zij daar geen *brandals*, uitgezonderd eenigen die vlugtten. Toen staken de Madoeresche piekeniers de huizen in brand, maar voor dat zij verbrand waren, viel de regen eensklaps in. Om 3 uur keerden zij naar *Jogyå* terug. De Madoeresche *Luitenant* DJAJENGPANGANTEN kwam aan de dysenterie te overlijden.

51. De *brandals* nabij *Soeråkartå*. Personalia. Geschenken van den *Sultan* van *Madoerå*. Gevechten te *Kalidjĕnking* en omstreken. Gevechten bij *Mangoen* en *Pĕtoeng*.

Te *Soeråkartå* waren de *brandals* tot digt bij de stad genaderd, en 100 Madoeresche piekeniers onder *Kapitein Raden Pandji* KOETÅKOESOEMÅ en de *Luitenants Kjai* SĔRANGBAKAT en *Mas* AMONGDJÅJÅ hielden de wacht op de *aloenaloen* te *Soeråkartå*, te gelijk met *Soemĕnĕp*sche van geweren voorziene *pradjoerits* en met Hollandsche soldaten. De *Kommandant* van de *Soemĕnĕp*pers was *Luitenant* MAC LEAN. Aan 't hoofd van de Hollandsche troepen stond *Generaal-Majoor* VAN GEEN.

Zoodra de *brandals* naderbij kwamen, rukten de Hollanders, Madoerezen en *Soemĕnĕp*pers uit om hen te bestrijden, te gelijk met de *pradjoerits* van *Soeråkartå*. Zelfs Zijn Hoogheid de *Soesoehoenan* stelde zich aan 't hoofd van zijn *pradjoerits*, die mede streden. Toen de *brandals* ten zuiden van de *kraton* kwamen, trokken de Hollanders en de *pradjoerits* van *Soeråkartå* tegen hen uit. Niet lang nadat zij in gevecht gekomen waren retireerden de *brandals*, en zoo deden zij herhaalde malen. Eens kwamen de Hollanders en de *pradjoerits* van *Soeråkartå* met hen in een ernstig gevecht, en trokken de *brandals* langzaam en vechtende terug.

Kjai Goeroe Mådjå vroeg toen aan *Sultan* Ngabdoel Chamid, wanneer de *Sultan* zelf aan den strijd zou deelnemen, daar zijn legermagt al zeer gedund was, en de *Sultan* nog niet gevochten had. Op die vraag van *Kjai* Goeroe Mådjå ging de *Sultan* voorwaarts, begeleid door 2 *pånåkawans;* want het was de gewoonte van den *Sultan* eenmaal gedane beloften te vervullen; en vroeger had hij aan *Kjai* Goeroe Mådjå beloofd dat hij zelf zou meêstrijden. Daarom wilde hij zich nu niet aan den strijd onttrekken, al werd hij dan ook maar begeleid door 2 *pånåkawans*.

Zijn leger, dat in wanorde geraakt en gedund was, rukte nu weêr vooruit, en nu werd er weêr levendig gevochten. De kogels van de Hollanders vielen zoo digt als een regen. Als de kanonkogels der Hollanders een boomstam troffen, brak deze af of spleet van een. *Sultan* Ngabdoel Chamid werd boven de linkerborst door een kogel getroffen, die zijn vel uitwendig maar wat schaafde. Daar de *brandals* het tegen dien kogelregen niet konden uithouden, en al veel dooden en gekwetsten hadden, retireerden zij en vlugtten. *Sultan* Ngabdoel Chamid keerde toen naar *Jogyå* terug, en bleef in het dorp *Djědjěněng* ten westen van den berg *Gamping*. Ook leed hij aan koorts.

Het leger van de *brandals* bleef het landschap *Padjang* nog bezetten.

Te *Jogyå* keerde de *Kommandant* Bouwensch naar *Samarang* te terug, omdat hij dikwijls ziek was. *Kapitein* Bat van *Soeråbåjå* volgde hem als *Kommandant* van het Hollandsche garnizoen te *Jogyå* op.

De *Luitenant* van de Madoeresche piekeniers, genaamd *Raden* Kěrtåjoedå werd wegens ziekte naar *Madoerå* teruggezonden.

In dezen tijd verminderde het aantal *brandals* niet, en waren de wegen onbruikbaar.

Pangeran Adipati van *Madoerå* en zijn broeder *Pangeran* Soerjå-adiningrat ontvingen nu en dan geschenken van

Zijn Hoogheid den *Sultan* van *Madoerå*, bestaande uit geld, kleederen, eetwaren of visch. Veel van die eetwaren en visch verdeelden zij onder de aanzienlijke Hollanders, de *Pangerans* en de *Ratoes* van *Jogyå*, of gaven zij aan Zijn Hoogheid den *Sultan* van *Jogyå*. Dientengevolge werd hun verstandhouding met *Pangeran Adipati* (van *Madoerå*) en zijn broeder al beter en beter. Evenwel hadden zij nog gebrek aan geld, daar zij veel bedienden hadden, die niet tot de *pradjoerits* behoorden.

Raden Toemĕnggoeng Majoor TJÅKRÅ-ADININGRAT, die te *Magĕlang* vertoefde, ontving nu en dan ook geschenken van den *Sultan*, bestaande uit geld, kleederen, eetwaren en visch.

Op Dingsdag den 9^en^ *Moeloed* (10 Oct. 1826) maakte *Kolonel* CLEERENS met een detachement troepen en met *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅ-ADININGRAT van *Madoerå* en 70 Madoeresche piekeniers, onder de *Kapiteins Raden Arjå* DJAJENGRÅNÅ, *Raden Pandji* GÅNDÅKOESOEMÅ en *Raden* POESPÅTROENÅ en de *Luitenants Mas* SOERÅPATI, WANINGPATI en *Raden* DIPÅMĔNGGÅLÅ een patrouille naar *Tempel*. Om 1 uur te *Kalidjĕnking* komende, hielden zij een oogenblik halt, en toen vertrokken zij wêer om naar *Kalidjĕnking* (?) te gaan. Om 2 uur kwamen zij bij het dorp *Soemåtĕngah*, waar zij ongeveer 150 *brandals* met 2 vaandels onder aanvoering van *Toemĕnggoeng* DJÅJÅPRANATA aantroffen. De *brandals* losten tot 15 keeren toe hun geweren, voor dat de Hollanders antwoordden, omdat zij zich nog in 't gelid moesten stellen. Toen gaven zij pelotonsvuur, rukten meteen vooruit en vervolgden den vlugtenden vijand. Nadat zij hen een halve paal ver vervolgd hadden, keerden zij wêer terug met veel buitgemaakte paarden, pieken en geweren. Veel *brandals* waren gesneuveld, nl. 4 *Ngaběki's* en 12 personen zonder rang.

Om 3 uur vertrokken de Hollanders en om 5 uur

's avonds kwamen zij in de *benteng* van *Tempel*. Om 6 uur vertrokken zij wêer, en om 6 uur kwamen zij te *Kalidjênking*, waar zij overnachtten.

Den volgenden morgen vertrekkende, kwamen zij om 10 uur te *Trajêm*. Na een oogenblik halt gehouden te hebben, gingen zij wêer verder, en kwamen om half een in de *benteng* van *Balabak*, waar zij overnachtten.

Zij vertrokken den volgenden morgen om naar *Ardigånå* te gaan, omdat de *Toemĕnggoengs* Kĕrtå Nĕgårå, Sĕtjå Mĕgårå en Wirå di Kårå zich daar bevonden. Zij kwamen daar om half twaalf, maar de *brandals* hadden het dorp reeds verlaten, en waren naar de *pasar Mangoen soekå*, digt bij de *Mêrapi* gegaan. Na een oogenblik rust vertrokken de Hollandsche troepen weêr; om 1 uur kwamen zij bij de *pasar Mangoen soekå*, en daar troffen zij ongeveer 400 *brandals* met 5 vaandels aan. De *brandals* gingen dadelijk op de vlugt, en toen men 3 keer met het geschut op hen geschoten had, vlugtten zij met nog meer spoed. De Hollandsche troepen keerden niet lang daarna naar *Balabak* terug. Zij kwamen daar om 2 uur en bleven er overnachten.

Den volgenden morgen vertrekkende, bereikten zij om 11 uur de stad *Magĕlang*.

Raden Toemĕngoeng Majoor Tjåkrå Adiningrat van *Madoerå* liet zijn oom *Raden Pandji Kapitein* Soerådipoerå naar *Madoerå* terugkeeren, omdat hij aan koorts leed.

Op Maandag den 29en *Moeloed* (3 Oct. 1826) rukte *Raden Toemĕngoeng Majoor* van *Magĕlang* op naar het dorp *Balabak*, tegelijk met *Kolonel* Cleerens, en een detachement troepen, waaronder maar 50 Madoeresche piekeniers, onder de *Kapiteins Raden Arjå* Djajengrånå en *Raden Pandji* Djåjalĕnkårå, en de *Luitenants Kjaï* Soeråmĕnggålå en *Mas* Soeråpati. Om 10 uur te *Balabak* komende, vonden zij daar geen *brandals*, daar deze volgens ingewonnen berigten naar het dorp *Mangoen* vertrokken waren. Daar-

om gingen de Hollandsche troepen naar *Mangoen*. Zij kwamen daar om 11 uur, en werden dadelijk met de *brandals* handgemeen. Deze waren ongeveer 300 in getal, en werden aangevoerd door *Kjaï* Oerawan, *Toemĕngoeng* Kĕrtânĕgârâ en *Toemĕngoeng* Wirâdikârâ. Niet lang daarna vlugtten de *brandals* met achterlating van een doode. De Hollandsche troepen vervolgden hen, en kwamen om 1 uur in het dorp *Gânâ*, waar zij overnachtten.

Den volgenden morgen vertrokken zij in een oostelijke rigting, en troffen in het dorp *Pĕtoeng* de *brandals*, die zij vervolgden, aan. Zij stonden op het *tĕgal*veld in orde geschaard onder luid geschreeuw, 't geklank van bekkens en 't geroffel van trommen. Toen de Hollandsche troepen naderbij gekomen waren, en hen beschoten, werd er van weêrszijden hevig geschoten. Niet lang daarna vlugtten de *brandals*; zij hadden 14 dooden.

Daarna vertrokken de Hollandsche troepen wêer, en kwamen om 1 uur in het dorp *Bono*, waar zij overnachtten. Den volgenden morgen gingen zij wêer op marsch, en wel naar *Siwoekan* digt bij den berg *Mĕrapi*. De weg daarheen was zeer moeijelijk begaanbaar. Toen zij aan den voet van de *Mĕrbaboe* gekomen waren troffen zij daar ongeveer 50 *brandals* aan, die dadelijk maar wegvlugtten. Om 12 uur kwamen zij te *Siwoekan*; daar zij dat dorp verlaten vonden, staken zij alle woningen in brand en vertrokken toen wêer. Om 2 uur kwamen zij in het dorp *Krogowanan*, en daar bleven zij één nacht.

Den volgenden morgen vertrekkende, kwamen zij om 11 uur te *Balabak*. Van daar begeleidden zij levensmiddelen naar *Kalidjĕnking*, waar zij om 11 uur aankwamen. Toen keerden zij naar *Balabag* terug, en daar arriveerden zij om 6 uur. Na daar overnacht te hebben, vertrokken zij weêr om naar *Magĕlang* terug te keeren. De *Boepati* van *Djapârâ*, die ook naar *Magĕlang* wilde gaan

om dan verder naar *Djapårå* terug te keeren, ging met hen mede. Om half twaalf kwamen zij te *Magĕlang*.

52. Afvalligen die naar de *brandals* overgaan. *Generaal* DE KOCK vertrekt naar *Soeråkartå*. De *Sultan* van *Soemĕnĕp* keert naar *Soemĕnĕp* terug. *Generaal* DE KOCK reist naar *Batavia*. De *Sultan* van *Madoerå* ontvangt geschenken van den *Koning*. Lof van den *Sultan*. *Pangeran* MANKOEDININGRAT onderwerpt zich.

Op Vrijdag den 2en *Djoemadilawal* (1 Dec. 1826) verwijderden zich de vrouw van *Pangeran* SOERJÅBRÅTÅ, die zich bij de *brandals* gevoegd had, alsmede één *Raden Ajoe* en 2 bijwijven van *Sultan* SĔPOE, die (bij zijn verbanning) te *Jogyå* gebleven waren, en *Raden Toemĕnggoeng* SÅSRÅDILÅGÅ, die van jongs af te *Jogyå* geweest was, met 2 *Luitenants*. Zij verlieten *Joggå* in 't geheim, gingen langs waterleidingen verder, en sloten zich bij *Sultan* NGABDOEL CHAMID aan. *Raden Toemĕnggoeng* SÅSRÅDILÅGÅ was gekrenkt, omdat *Sultan* SĔPOE hem al zijn betrekkingen ontnomen, en aan iemand, dien hij van *Batavia* had medegebragt, en wien hij den naam van *Raden Toemĕnggoeng* NÅTÅNĔGÅRÅ gaf, geschonken had, en omdat deze nu in hooge gunst stond.

Op Dingsdag den 6en *Djoemadilawal* 1754 (5 Dec. 1826) reisde *Luitenant Gouverneur Generaal* DE KOCK naar *Soeråkartå*, te gelijk met *Sultan* PAKOENATANINGRAT van *Soemĕnĕp*, *Pangeran Adipati* MANKOE ADININGRAT van *Pamĕkasan*, *Pangeran Adipati* SĔTJÅ ADININGRAT van *Madoerå* en zijn broeder *Pangeran* SOERJA-ADININGRAT. Zij waren vergezeld van SAJID CHASAN IDID, *Raden Pandji Kapitein* SOE-

MÅNĔGÅRÅ en *Raden Pandji Kapitein* SOERJÅDIPOETRÅ en alle *mantri's*, die niet bij de militairen ingedeeld waren. Alleen *Raden* POESPÅRĔDJÅ bleef achter om hunne woningen te bewaken.

Zij vertrokken om 6 uur en kwamen om 2 uur te *Klaten*, waar zij overnachtten. Toen zij den volgenden morgen weêr op reis gegaan waren, en bij de *benteng* van *Tĕlanggoe* kwamen, ontmoetten zij daar het gezelschap, dat hun van *Soeråkartå* tegemoet gekomen was; namelijk: *Resident* MAC GILLAVRY met *Pangeran Adipati* POEROEBÅJÅ en de andere *Pangerans*. Zij bleven daar eerst eten, en toen vertrokken zij wêer. Om 12 uur kwamen zij bij de *benteng* van *Kalitan*. Van daar werd de reis per rijtuig voortgezet. De *Generaal* werd door de troepen afgehaald, en ontving 21 zware saluutschoten. Zijn Hoogheid, de *Soesoehoenan*, wachtte hem in 't residentiehuis af. Bij de ontmoeting groetten zij elkander beleefd. De *Sultan* van *Soemĕnĕp*, de beide *Pangeran Adipati's* van *Madoerå* en *Pamĕkasan* en *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT gaven den *Soesoehoenan* de hand.

Nadat zij daar eenige dagen elk in een afzonderlijke woning gelogeerd hadden, vertrok de *Sultan* van *Soemĕnĕp* op Zondag den 11^en^ *Djoemadilawal* (10 Dec. 1826) van *Soeråkartå*, ten einde naar *Soemĕnĕp* terug te keeren, en daar op nieuw *pradjoerits* te verzamelen. Zijn 3 zoons: *Pangeran* AMZAH, *Pangeran* MOHAMMED en *Pangeran* SABOEDIN bleven te *Jogyå* achter.

Woensdag den 21^en^ *Djoemadilawal* (20 Dec. 1826) reisde *Luitenant Gouverneur Generaal* DE KOCK naar *Samarang*, om den *Commissaris Generaal* te *Batavia* te ontmoeten. *Pangeran Adipati* POEROEBÅJÅ, *Pangeran Adipati Ngabèhi*, en *Pangeran* ARJÅ *Mataram* gingen met hem mede. Maar het werd aan *Pangeran Adipati* van *Madoerå*, *Pangeran Adipati* van *Pamĕkasan* en *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT niet toegestaan hen te vergezellen. Zij bleven dus te *Soeråkartå* en ge-

noten van Z. Hoogheid den *Soesoehoenan* zeer veel beleefdheden. Ook de leden van het vorstelijke huis van *Soeråkartå* waren met hen op een zeer goeden voet.

Z. Hoogheid *Sultan* SĔTJÅADININGRAT kreeg den *Commissaris Generaal* bij zich te logeren. Deze nam een geschenk van Z. M. den *Koning* van *Nederland* voor Z. Hoogheid den *Sultan*, bestaande in een gouden medaille met gouden ketting, mede. De *Commissaris Generaal* bood zelf aan Z. Hoogheid den *Sultan* dat geschenk aan, en was ook zeer vriendelijk jegens den *Sultan*, die hem wederkeerig met de meeste eerbewijzingen en beleefdheden onthaalde. Zelden zou men toch iemand vinden, die zijn gasten zooveel attenties en zooveel gulle gastvrijheid bewees als de *Sultan* van *Madoerå*. Daarom hielden de hooggeplaatste personen zoo innig veel van Z. H. den *Sultan* van *Madoerå*. De *Commissaris Generaal* bleef één nacht te *Madoerå*, en keerde den volgenden morgen naar *Soeråbåjå* terug. Z. H. de *Sultan* deed hem uitgeleide naar *Soeråbåjå*.

Z. H. de *Sultan* van *Madoera* ontving de gouden medaille van Z. Maj. den Hollandschen *Koning* op Donderdag den 15^en^ *Djoemadilawal* 1754 (14 Dec. 1826).

Op Zondag den 11^en^ *Djoemadilawal* 1754 (10 Dec. 1826) kwam *Pangeran* MANKOEDININGRAT met zijn gezin te *Magĕlang* om zich aan het Gouvernement te onderwerpen, tot groote blijdschap van *Resident* VALCK en *Kolonel* CLEERENS. *Pangeran* MANKOEDININGRAT werd met veel eerbewijzen ontvangen, en logeerde bij DJÅJÅWISASTRÅ, *Patih* van *Magĕlang*.

53. Togt van *Kolonel* CLEERENS in *Bagĕlen*. Togt naar *Manoreh*. *Generaal* DE KOCK keert naar *Magĕlang* en van daar naar *Soerakarta* terug. Togt naar den berg *Djati*. *Pangeran* SOERJÅMATARAM en *Pangeran* PRANGWĔDÅNÅ onderwerpen zich.

Op Donderdag den 15^en *Djoemadilawal* (14 Dec. 1826) vertrokken *Kolonel* CLEERENS en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅADININGRAT van *Madoerå* met een kolonne van *Magĕlang*, om in het landschap *Bagĕlen* naar *brandals* te zoeken. Tevens zou *Pangeran* MANKOEDININGRAT zijn 3 broeders: *Pangeran* PAKOENINGRAT, *Pangeran* PAKOENINGPRANG en *Pangeran* TJÅKRÅNINGRAT, opzoeken. Er waren niet meer dan 60 Madoeresche *pradjoerits* met geweren of pieken bij, onder de *Kapiteins Raden* ARJÅ DJÅJENGRÅNÅ, *Raden Pandji* ARJÅ SĔKÅRÅ en *Raden* POESPÅTROENÅ en de *Luitenants Kjaï* WIRÅDJÅJÅ, *Kjaï* SOERÅMĔNGGÅLÅ, *Mas* SOERÅPATI, *Kjaï* WANINGPATI en *Kjaï* WÅNGSÅDIKÅRÅ.

Toen zij om 11 uur bij de benteng van *Soembĕran* kwamen, bleven zij daar den nacht over. 's Morgens om 2 uur werd *Raden Kapitein Pandji* DJÅJÅLĔNKÅRÅ door Raden *Kapitein* POESPÅTROENÅ doorstoken, en regts in de buik en aan zijn regterhand verwond. Men vatte *Raden Kapiteins* POESPÅTROENÅ dadelijk, en knevelde hem. Op de vragen, hem door *Raden Toemĕnggoeng Majoor* gedaan, wilde hij niet antwoorden. In 't geheel gedroeg hij zich als iemand, die een ander een kwaad hart toedraagt. Daarop werd hij in de *benteng* van *Soembĕran* in arrest gehouden. *Raden Kapitein Pandji* DJÅJÅLĔNKÅRÅ was erg verwond, jammerde als een *kĕdasih* (een onheil spellende vogel), en droeg *Raden Toemĕnggoeng Majoor* op om zijn eerbiedige hulde aan den *Sultan* van *Madoerå* aantebieden, benevens zijn zoon *Raden* NGABDOEL KAMEN, opdat de *Sultan* dezen als zijn opvolger in dienst mogt nemen. Zaturdag den 17^en *Djoemadilawal* 1754 (16 Dec. 1826) 's morgens om half zeven kwam hij te sterven. Zijn lijk werd onder geleide van *Kjaï Luitenant* SOERÅMĔNGGÅLÅ met 30 soldaten en één Hollandschen sergeant naar *Magĕlang* vervoerd. Bij 't oversteken van de *Prågå* viel het lijk in 't water en verdween; 2 dagen lang zocht men er naar, doch vruchteloos, daar het juist hoog water in de rivier was. Op

last van den *Resident* (van *Magĕlang*) werd *Raden* Poespåtroenå te *Magĕlang* in 't blok gezet, en na verloop van eenigen tijd naar *Madoerå* teruggezonden.

Den volgenden morgen vertrokken de Hollandsche troepen en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* met gevolg van *Soembĕran*, en kwamen om 10 uur bij de *benteng* van *Manoreh*, waar zij ongeveer 200 *brandals* aantroffen. Zij schoten met geweren op elkander, en niet lang daarna vlugtten de *brandals*. De Hollandsche troepen keerden naar *Soembĕran* terug, en bleven daar overnachten.

Den volgenden morgen rukten zij op om naar *Bagĕlen* te gaan. Om 11 uur kwamen zij in het dorp *Krasakkoedjå*, de plaats, van waar de troepen van *Pangeran* Mankoe-adiningrat afkomstig waren. Zij overnachtten daar, en vertrokken den volgenden morgen wêer. Om 11 uur kwamen zij bij den berg *Djati* onder *Bagĕlen*, en daar troffen zij een voorpost van *brandals* aan, bestaande uit ongeveer 50 man. Nadat deze 8 keeren op de Hollandsche troepen geschoten hadden, schoten deze maar een keer met geweren en geschut terug, en toen vlugtten de brandals. De Hollandsche troepen keerden naar het dorp *Krasakkoedjå* terug, en bleven daar overnachten. Den volgenden morgen rukten zij wêer op om naar *Magĕlang* terug te keeren. Om 10 uur kwamen zij te *Soembĕran*, waar zij halt hielden, toen vertrokken zij weêr en bereikten om 3 uur de stad *Magĕlang*.

Op Vrijdag den 23en *Djoemadilawal* (22 Dec. 1836) rukte *Kolonel* Cleerens weêr uit, te gelijk met *Pangeran* Mankoediningrat; 52 Madoerezen met pieken of geweren onder *Kapitein Raden Arjå* Djajengrånå en de *Luitenants Kjaï* Wångsådikårå, *Kjaï* Waningpati en *Raden* Dipåmĕnggålå waren er ook bij. *Raden Toemĕnggoeng Majoor* had juist hoofdpijn (en ging dus niet meê). Hij vertrok des morgens om naar de *benteng* van *Manoreh* te gaan.

Woensdag den 28 *Djoemadilawal* (27 Dec. 1826) kwam

Luitenant Gouverneur Generaal DE KOCK van *Samarang* te *Magĕlang*. Des Vrijdags daarop ging hij met den *Resident* en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅ-ADININGRAT van *Madoerå*, onder geleide van niet meer dan 30 *Djajengsĕkars* naar *Manoreh*. Bij hun aankomst troffen zij daar ongeveer 80 *brandals* op een hoogte aan, die dadelijk op de vlugt gingen en door de Hollandsche soldaten nagezet werden. Om half een keerde de *Generaal* met zijn gevolg naar *Magĕlang* terug.

Maandag den 3en *Djoemadilakir* (1 Jan. 1827) vertrok de generaal weêr van *Magĕlang* over den berg *Pingid* om uit te komen op *Sålåtigå* en van daar naar *Soeråkartå* terug te keeren. Hij kwam op denzelfden dag in welstand te *Soeråkartå* aan, en ontmoette daar *Pangeran Adipati* van *Madoerå*, *Pangeran Adipati* van *Pamĕkasan* en *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT.

Donderdag den 7en *Djoemadilakil* (4 Jan. 1827) volgde *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅ-ADININGRAT van *Madoerå Kolonel* CLEERENS naar de *benteng* van *Manoreh*, doch bij zijn komst aldaar was de *Kolonel* afwezig, daar hij naar het dorp *Toeban* onder *Bagĕlen* was opgerukt. Den volgenden dag kwam de *Kolonel* met de zijnen te *Manoreh*, en ontmoette *Raden Toemĕnggoeng Majoor* met groote blijdschap.

Op Woensdag den 12en *Djoemadilawal* (10 Januari 1827) vertrokken de *Kolonel* en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* met een kolonne troepen naar *Manoreh* om naar den berg *Amidjårå* in *Bagĕlen* te gaan, ten einde daar de zoons van *Sultan* NGABDOEL CHAMID, met name *Pangeran* DINÅKOESOEMÅ, *Pangeran* SOERJÅKOESOEMÅ en *Pangeran* SOERJANINGRAT aan te vallen. Om 2 uur troffen zij in het dorp *Bĕbĕngan* ongeveer 500 *brandals* aan, onder aanvoering van die 3 *Pangerans*. Aanstonds schoten zij met geweren op elkander, terwijl de *brandals* op den berg en de Hollanders daar beneden stonden. Niet lang daarna beklommen deze den

berg, en schoten met pelotonsvuur op hen, waarop de *brandals* van schrik wegvlugtten. De Hollandsche troepen zetten hen na tot aan den berg *Djati* in *Bagĕlen*. Daar de regen om 3 uur inviel, en het door een zwaren nevel zeer donker werd, kon de *Kolonel* de *brandals* niet tot het dorp *Amidjårå* vervolgen, en keerde hij om 5 uur naar *Manoreh* terug.

Den volgenden Zondag rukten de *Kolonel* en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* op nieuw van *Manoreh* op, om naar het dorp *Amidjårå* te gaan, en de 3 bovenvermelde *Pangerans* van daar te verjagen. Om 12 uur bij den berg *Amidjårå* komende vonden zij dien verlaten. Zij staken alle woningen daar in brand, en keerden toen naar *Manoreh* terug.

Den daarop volgenden Donderdag vertrok de *Kolonel* met al zijn troepen naar *Kalisat* onder *Magĕlang* om daar een broeder van *Pangeran* MANKOENINGRAT, met name *Pangeran* SOERJAMATARAM en *Pangeran* PRANGWĔDÅNÅ te ontmoeten, daar deze zich aan het Gouvernement wilden onderwerpen. Toen zij om 4 uur te *Kalisat* kwamen, en de *Pangerans*, die zich zouden onderwerpen, daar niet aantroffen, trok de *Kolonel* met *Raden Toemĕnggoeng Majoor* en zijn troepen in een zuidelijke rigting naar den berg *Djatis Kĕntjånå*, en wachtte daar tot 6 uur op de komst der *Pangerans*. Dewijl zij toen nog niet gekomen waren, keerde de *Kolonel* met zijn gevolg terug naar *Manoreh*.

Den volgenden morgen kwam *Pangeran* SOERJÅMATARAM gevolgd door slechts 5 *pånåkawans* te *Manoreh*. De *Kolonel* nam zijn onderwerping aan, en salueerde hem met 7 saluutschoten. *Pangeran* PRANGWĔDÅNÅ was nog op den berg *Badjing* om voor zijn gezin te zorgen. De *Kolonel* zond toen iemand, om met *Pangeran* SOERJÅMATARAM mede te gaan om hem aftehalen. Op dien dag kwam *Pangeran* PRANGWĔDÅNÅ met zijn gezin te *Manoreh*. Zijn troepen en goederen had hij op den berg *Gèger Badjing* achtergelaten,

uit vrees dat *Sultan* NGABDOEL CHAMID (zijn plan) mogt vernemen.

Verhalen wij nu weder van *Pangeran Adipati* van *Madoerå* te *Soeråkartå*. Op Zaturdag den 15^en^ *Djoemadilakir* (13 Januari 1827) kreeg *Raden Luitenant* MÅRTÅKOESOEMÅ een kogelwond aan zijn been, bij gelegenheid van een gevecht bij *Kalitan*. Met voorkennis van den *Generaal* werd hij naar *Madoerå* teruggezonden, en van een pas voorzien. Hij ging te *Samarang* op een schip, en stapte te *Grĕsik* aan wal.

Zondag den 1^en^ *Rĕdjĕp* (28 Januari 1827) kwam de *Patih* van *Pangeran Adipati* van *Madoerå*, met name *Raden Arjå* DJAJENGKOESOEMÅ van *Madoerå*, te *Soeråkartå* met geld, kleederen, eetwaren en visch.

54. *Sultan* NGABDOEL CHAMID te *Dĕkså*. Bezetting van de Hollandsche *bentengs*. Gevecht bij *Trajĕm*. Diverse mededeelingen. *Sultan* NGABDOEL CHAMID in *Padjang*. *Generaal* DE KOCK komt te *Jogyå* en keert naar *Soerakarta* terug. *Resident* VAN LAWICK te *Jogyå*. Verstrekte tafelgelden.

Sultan NGABDOEL CHAMID was intusschen naar *Dĕkså* teruggekeerd. Zijn leger bestond uit ongeveer 4000 man, want vele inwoners van *Bagĕlen* volgden hem. Hij had het voornemen om zich van 't gewest *Kadoe* meester te maken. Om die reden hielden de Hollanders zich in de *bentengs* marschvaardig.

De *benteng* van *Balabak* was door een kolonne van 400 man uit *Jogyå* bezet. De *benteng* van *Trajĕm* werd bewaakt door een kolonne van 200 man uit *Jogyå* onder *Majoor* VAN DER WIJCK, en die van *Kalidjĕnking* door een

kolonne van 200 man uit *Jogyå*, onder een *Kapitein* der artillerie. De *benteng* van *Manoreh* was bezet door een kolonne van *Magĕlang* onder *Kolonel* CLEERENS en *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅ-ADININGRAT van *Madoerå* met 64 van geweren voorziene Madoeresche *pradjoerits* onder *Kapitein Raden Pandji* GÅNDÅKOESOEMÅ en de *Luitenants Kjaï* WÅNGSÅDIKÅRÅ en *Raden* SENAH, benedens 40 Madoeresche piekeniers onder *Kapitein Raden Arjå* DJAJENGRÅNÅ en de *Luitenants* SOERÅPATI, *Kjaï* WANINGSARI, *Kjaï* WIRÅDJÅJÅ en *Raden* DIPÅMĔNGGÅLÅ.

Op den 12^en^ *Djoemadilakir* (10 Jan. 1827) had er een treffen plaats tusschen de bezetting van *Trajĕm* en de *brandals*. Na een poosje vlugtten deze. De *Luitenant* van de met geweren gewapende Madoerezen, genaamd RĔKSÅDJÅJÅ werd daarbij door een kogel aan de slapen gewond; doch zonder ernstige gevolgen.

Op Zaturdag den 15^en^ *Djoemadilakir* 1754 (13 Januari 1827) kwam *Raden Pandji Kapitein* WASINGSARI van *Madoerå*, die in de *benteng* van *Tempel* in bezetting lag, aan een buikziekte van 3 dagen te overlijden. Hij werd ten zuiden van de *benteng* van *Tempel*, ten westen en niet ver van den grooten weg begraven.

Op Donderdag den 27^en^ *Djoemadilakir* (25 Jan. 1827) werd *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅ-ADININGRAT van *Madoerå* met zijn manschappen van *Manoreh* naar de stad *Magĕlang* teruggezonden, terwijl er Hollandsche infanteristen, huzaren en *Djajengsĕkars* van het garnizoen van *Magĕlang* gezonden werden om de *benteng* van *Manoreh* te bewaken.

Maandag den 9^en^ *Rĕdjĕp* 1754 (5 Febr. 1827) werd *Raden Toemĕnggoeng Majoor* TJÅKRÅ-ADININGRAT door den *Sultan* van *Madoerå* verheven tot *Pangeran* ATMÅDJÅ-ADININGRAT.

Donderdag den 12^en^ *Rĕdjĕp* (8 Febr. 1827) kwam *Luitenant Gouverneur Generaal* DE KOCK te *Magĕlang* en gaf

order aan *Pangeran Majoor* ATMÅDJÅ-ADININGRAT om alle zieke (Madoerezen) naar *Madoerå* terug te zenden. Hij bleef niet lang te *Magĕlang*, en keerde toen naar *Soerå-kartå* terug.

Sultan NGABDOEL CHAMID hield intusschen het landschap *Padjang* met zijn troepen bezet. Zelfs had er op Zaturdag den 28^en^ *Rĕdjĕp* (24 Febr. 1827) een gevecht plaats tusschen zijne troepen en de Hollandsche, bestaande uit één kolonne van *Kalitan*, één kolonne van *Singåsari* en één kolonne van *Djatinom*. *Sultan* NGABDOEL CHAMID week terug, nadat er honderden van de zijnen gesneuveld waren, maar hij bleef in het landschap *Padjang* toch nog rondtrekken.

Donderdag 10^en^ *Roewah* 1754 (8 Maart 1827) kreeg *Pangeran Majoor* ATMÅDJÅ-ADININGRAT verlof om naar *Madoerå* terug te keeren, daar hij zijn dochter gaten in de ooren wilde laten steken, echter onder belofte dat hij in de maand *Doelkaïdah* zou terugkeeren (naar *Magĕlang*). Alleen *Luitenant Kjaï* WIRÅDJÅJÅ vergezelde hem. Toen hij te *Samarang* gekomen was, reisde hij per rijtuig naar *Sidajoe*, en op Zaturdag den 11^en^ (beter den 12^en^) *Roewah* (10 Maart 1827) kwam hij in welstand te *Madoerå* aan.

Luitenant Gouverneur Generaal DE KOCK, die te *Soerå-kartå* zijn verblijf hield, evenals *Pangeran Adipati* van *Madoerå*, *Pangeran* SOERJÅADININGRAT en *Pangeran Adipati* van *Pamĕkasan*, was bijzonder bevriend met de *Pangerans* van *Soerå-kartå*, en noodigde hen zelfs beurtelings bij zich ten eten.

Op Zaturdag den 5^en^ *Roewah* 1754 (3 Maart 1827) vertrok *Luitenant Gouverneur Generaal* DE KOCK van *Soerå-kartå*, en keerde terug naar *Jogyå*, tegelijk met *Pangeran Adipati* van *Madoerå*, zijn broeder *Pangeran* SOERJÅADININGRAT en *Pangeran Adipati* van *Pamĕkasan*. Nadat hij te *Klaten* overnacht had, vertrok hij den volgenden morgen van daar, en kwam in welstand te *Jogyå* aan.

Op Zaturdag den 12^en^ *Roewah* (10 Maart 1827) werd *Resident* VAN SEVENHOVEN van *Jogyå* vervangen door *Resident* VAN LAWICK VAN PABST, *Resident* van *Rĕmbang*.

Op Donderdag den 17^en^ *Roewah* (15 Maart 1827) vertrok *Luitenant Gouverneur Generaal* DE KOCK van *Jogyå*, om naar *Soeråkartå* terug te keeren, tegelijk met den afgetreden *Resident* van *Jogyå*, den Heer VAN SEVENHOVEN, die naar *Batavia* wilde terugkeeren, en *Pangeran Adipati* MANKOEADININGRAT van *Paměkasan*, die na zijn terugkeer (te *Soeråkartå*) naar *Paměkasan* zou vertrekken om op nieuw *pradjoerits* te verzamelen, omdat er van zijn troepen te *Jogyå* maar weinigen waren overgebleven, deels tengevolge van ziekte, deels omdat velen gevlugt en naar *Paměkasan* teruggekeerd waren. Op dienzelfden Donderdag werden de zieke Madoeresche *pradjoerits*, op bevel van den *Generaal*, naar *Madoerå* teruggezonden, nl. de *Luitenants Kjai* SOEMÅJOEDÅ met 11 van geweren en 35 van pieken voorziene *pradjoerits*, waaronder ook *Kjaï* GOENOENG LABANG begrepen was. Zijn werden begeleid door *Raden Luitenant* SOERÅNADPÅDÅ.

Op Woensdag den 23sten *Roewah* (21 Maart 1827) deelde de *Resident* VAN LAWICK VAN PABST aan *Pangeran Adipati* SĔTJÅADININGRAT van *Madoerå* mede, en verzocht hem niet ten kwade te duiden, dat de *Pangeran* en de anderen niet meer in het fort zouden komen eten. „Als „u 't goedvindt, zal ik u (een toelage) geven voor „tafelgeld in uw tijdelijk verblijf. Ik zal dan meteen „ook geld geven om gras voor de paarden te koopen. „Ik doe dat alleen, omdat ik door zware lasten en tal „van bezigheden gedrukt ben."

De *Pangeran* antwoordde: „goed! ik zal mij gaarne „schikken naar al wat de *Resident* verlangt."

Op den volgenden Donderdag geschiedde dit. *Pangeran Adipati* SĔTJÅADININGRAT van *Madoerå* ontving maandelijks 200 gulden voor tafelgeld, en 80 gulden per maand fou-

rage voor 12 paarden. *Pangeran* SOERJÅADININGRAT kreeg 100 gulden tagelgeld en 42 gulden fourage voor 6 paarden per maand. De *Pangerans* van *Soemĕnĕp*, nl. *Pangeran* MOHAMMAD en *Pangeran* SABOEDIN, kregen ook ieder 100 gulden (tafelgeld) en 42 gulden fourage voor paarden. *Pangeran* AMZAH was al in 't genot van een bezoldiging. SAJID CHASAN IDID kreeg ook 100 gulden in de maand voor tafelgeld. Verder verzocht de *Resident* aan *Pangeran Adipati*; dat SAJID CHASAN aan de beraadslagingen mogt deelnemen, iets wat de *Pangeran* zeer gaarne aan den *Resident* overliet.

(*Wordt vervolgd.*)

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS

VAN DEN

ZEEROOF IN DEN OOST-INDISCHEN ARCHIPEL

1800—1802.

DOOR

P. A. LEUPE.

„Un bâtiment de commerce fut un jour attaqué par quarante praux de pirates dans le détroit de *Banka*. Deux habitants de *Soemanap*, dans l'île de *Madura*, nommés PHEFFERKORN et WENSING, se trouvaient à bord de ce bâtiment, et ne voyant aucune chance de résister aux pirates ou de leur échapper, *ils les laissèrent monter en grand nombre à bord et firent alors sauter le bâtiment;* telle était donc la crainte qu'inspiraient alors les pirates, qu'on préférait la mort plutôt que de tomber entre leurs mains. Mr. VAN BRONCKHORST, alors Résident de *Soemanap*, fit élever un monument pour perpétuer ce souvenir d'une aussi rare intrépidité".

Deze regelen leest men in de Inleiding eener allerbelangrijkste Verhandeling over den Zeeroof in den Indischen Archipel, opgenomen in Le Moniteur des Indes (*) onder den titel: Notices Historiques sur les pirateries dans l'Archipel Indien Oriental et sur les mesures prises pour les réprimer par le Gouvernement Neêrlandais dans les trente dernières années, par Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT, Secrétaire Général au Ministère des Colonies. In genoemde Inleiding geeft

(*) 1846, No. 8, bladzijde 158 en volg.

de geachte schrijver in algemeene trekken een overzigt van de volkeren die zich aan dit bedrijf overgeven, eene beschrijving van de vaartuigen die ze daartoe bezigen, hunne bewapening en bemanning, alsmede van de maatregelen welke reeds ten tijde der Oost-Indische Compagnie werden genomen om aan hunne rooverijen paal en perk te stellen.

In het laatst der vorige eeuw bereikte dit euvel eene ongekende hoogte; had het ook in de bedoeling van den schrijver gelegen om meer uitvoerig te behandelen wat door de Hooge Regering te *Batavia* hier tegen werd gedaan, dan zoude hij ongetwijfeld niet nagelaten hebben te vermelden het plan, — door den Buitengewoon Raad van Indie, Jan Greve, Gouverneur van *Java's* Noord-Oostkust aan Gouverneur Generaal en Raden in 1789 ingezonden, — ter beveiliging van de Comptoiren en Regentschappen, maar waaraan door de vele inconvenienten en bezwaren, die daarmede verzeld zouden hebben gegaan, geen gevolg kon worden gegeven.

In December 1792 werd namelijk door den opvolger van Greve, Pieter Gerardus van Overstraten, nadat deze met de kapiteins ter zee Just Philip Mann, Jan Paardekoper, W. de Groot, J. C. Baane en andere deskundigen in eene uitvoerige correspondentie was getreden over het soort van vaartuigen daartoe te bezigen (*), de kosten daarvoor benoodigd en hoe die te vinden, een „nader plan ter beveiliging van de Comptoiren, mitsgaders der particuliere handelaars langs *Java's* Noord-Oostkust tegen de steeds meer en meer ondernemend wordende Zeeroovers"

(*) Opmerking verdient dat door den Kapitein ter Zee en eerste Informator in de Marine School te *Samarang* Steinmetz, en den Equipagien Opzichter Bossostiel mede aldaar, voorgesteld werd hiertoe te gebruiken Boegineesche padoeakangs, die met eenige vertimmering beter geschikt zouden zijn dan de voorgestelde galeijen en waarvan de kosten van aanbouw of aankoop veel minder dan deze zouden bedragen.

aan Gouverneur Generaal en Raden van Indië ingezonden.

Het plan mogt de goedkeuring der Hooge Regering wegdragen, en VAN OVERSTRATEN werd gekwalificeert hieraan een begin van uitvoering te geven (*).

Maar ook nu werd aan de gunstige verwachtingen die men er van koesterde weldra de bodem ingeslagen; de ongelukkige positie, waarin na 1795 onze bezittingen zich bevonden, gaven den zeeroovers ruimschoots gelegenheid hunne rooverijen met des te meer stoutmoedigheid voorttezetten, en zoo mogelijk op nog grooter schaal te drijven dan tot dus verre het geval was. Geheele vloten, in onderdeelen gesplitst, bedekten den archipel, en wee het inlandsche vaartuig dat door hen ontmoet werd.

Dit was het geval met het vaartuig aan den Resident van *Sumanap* VAN BRONCKHORST behoorende en hiervoren uit de Inleiding der Notices Historiques aangehaald. Het bevreemde mij echter daar niet bij te zien opgegeven wanneer dit plaats had gehad; evenmin vond ik dit bij de schrijvers die aldaar worden genoemd (†).

Het kwam mij belangrijk genoeg voor om hiernaar eenig onderzoek in het werk te stellen, en dit te meer daar er bij de genoemde schrijvers in het opgeven der namen van een hunner eenig verschil bestaat, (§) en vooral, omdat de details van het vermelde feit minder volledig zijn.

Mijne nasporingen waren niet vruchteloos. Onder de door mij geraadpleegde, uit Indië in het jaar 1803 overgekomen papieren kwam mij in handen eene Memorie, door den Oud Vaandrig en Burger van *Makassar* J. G. SMIDT, op den 7den Mei 1802 aan Gouverneur Generaal en Raden

---

(*) Missive dd. 25 Januarij 1793.

(†) De *Oosterling*, II deel, bl. 111, en *Handleiding tot de kennis der Aardrijkskunde van N. Indie*, bl. 77.

(§) de Oosterling heeft *Weissing*, waarvoor in de Handleiding staat *Wensing*.

van Indië ingediend, behelzende een verhaal van zijn wedervaren sedert hij op den 8sten September 1800, als gezaghebber en eigenaar van een padoeakang in gezelschap van den gezaghebber WERSCHING, — deze op een vaartuig, behoorende aan den Heer VAN BRONCKHORST, Resident van *Sumanap*, — het eiland *Madura* verliet om naar *Palembang* te stevenen en aldaar handel te drijven; hunne ontmoeting met de zeeroovers ten gevolge waarvan de brave WERSCHING besloot liever het kruid in brand te steken dan zich levend aan zijne vijanden overtegeven; de gevangenschap van SMIDT onder de zeeroovers, zijne verlossing, zijn verblijf op *Linga*, en eindelijk zijne terugkomst op *Java*.

Men vindt in dit verhaal van een ooggetuige van dit zoo merkwaardige feit nog al afwijkende bijzonderheden met hetgeen we hierover in de *Oosterling* lezen, als onder anderen:

1. Dat de rooversvloot uit 64 stuks vaartuigen bestond en niet uit 40;

2. Dat in dit verhaal WERSCHING genoemd wordt als gezaghebber, en niet PHEFFERKORN.

3. Dat niet het geheele vaartuig is in de lucht gesprongen, maar slechts de bovenkajuit; zoodat dan ook later het vaartuig is kunnen worden gerepareerd en op *Linga* is verkocht;

4. Dat WERSCHING zijn been verloren had wordt hier niet gezegd; wel dat hij aan het regterbeen en aan den linkerarm gekwetst was geworden;

5. Dat PHEFFERKORN, of zoo als hij bij SMIDT wordt genoemd PEPERCOORN (†), *niet* in de lucht is gevlogen, zoude blijken uit het gezegde van SMIDT, dat hij met eenige *Sumanappers* overboord is gesprongen en onder het zwem-

---

(†) PHEFFERKORN schijnt de ware naam te zijn geweest; die naam bestaat nog op *Madura*.

men naar de padoeakang van SMIDT door de roovers is afgemaakt;

6. En eindelijk, dat er niet slechts een paar menschen zijn ontkomen, maar dat, volgens SMIDT, 14 Sumanappers het leven hebben behouden.

Het blijkt niet dat behalve de reeds genoemde twee Europezen, zich nog andere aan boord der beide vaartuigen hebben bevonden; zoodat het niet onwaarschijnlijk is dat eenige van de Sumanapsche matrozen de gevangenschap der zeeroovers zijn ontkomen, en den Resident VAN BRONCKHORST met het gebeurde hebben bekend gemaakt.

Eere zij nogmaals toegebragt aan den Resident JOHAN MEYNDERT VAN BRONCKHORST, die de dapperheid zijner onderhoorigen aan de vergetelheid wist te ontrukken. Moge de zorg voor de instandhouding van het monument hun ter eere opgerigt steeds hun ter harte gaan, wien het bestuur over het eiland *Madura* is opgedragen.

Maar behalve dat we hier het gebeurde op den 22sten September 1800 in het ware daglicht zien gesteld, bevat de Memorie buitendien allerbelangrijkste bijzonderheden betreffende den zeeroof in die dagen, als: de namen der voornaamste hoofden, hunne sterkte, de plaatsen waar ze zich gevestigd hadden, hunne verhouding tot den Sulthan van *Lingga*, alsmede de gebeurtenissen die er destijds op dat eiland en *Riouw* plaats hadden, en waarmede — daar ze door een ooggetuige worden opgegeven — aangevuld kan worden hetgeen de heer NETSCHER in zijne belangrijke beschrijving van een gedeelte der residentie *Riouw* daarover vermeldt (*).

Gouverneur Generaal en Raden van *Indië* achtten deze Memorie van dat belang, dat nadat ze op den 15^{den} Junij 1802 hierover eene afzonderlijke lectuur hadden gehouden,

---

(*) Tijdschrijft voor Indische Taal- Land- en Volkenkunde, 2^{e} deel, blz. 108 seq.

besloten werd met den meesten spoed eene expeditie gereed te maken ten einde de zeeroovers in de *Lampong* baai aantetasten en zoo mogelijk te vernielen. Met welken uitslag dit geschiedde deelen we achter de memorie in eenige weinige regelen mede.

De Memorie van SMIDT werd aangeboden bij brief van den volgenden inhoud:

Aan Zijn Hoog Edelheid den Hoog Edele Groot Achtbare Heer JOHANNES SIBERG, Gouverneur Generaal, benevens de Wel Edele Gestrenge Heeren Raden van Nederlandsch-Indie.

Hoog Edel Groot Achtbare Heer en Wel Edel Gestrenge Heeren.

De ondergeteekende neemt ootmoedig de vrijheid aan U Hoog Edelhedens te presenteren het journaal van zijne ongelukkige gevangenschap in dewelke hij is gevallen bij de zeeroovers, waardoor hij van alles ontbloot, zonder de geringste middelen om weder op nieuw te kunnen beginnen en nog daarenboven met eene familie belast is.

Redenen die hem de vrijpostigheid doen nemen zich te wenden tot de Regenten en weldoenders dezer landen, met nederige bede om hem in zijn ongeluk te gemoet te komen.

Bij het journaal blijkt dat de gemelde zeeroovers een établissement te *Lampong* hebben. Het is onnoodig om U Hoog Edelhedens te beschrijven hoe nadeelig hun verblijf aldaar is, en indien U Hoog Edelhedens wijze doorzigt mogten goed vinden om dit barbaarsche volk van

daar te verdrijven, zoo offereert den teekenaar U Hoog Edelhedens zijn persoon als wegwijzer; als oud soldaat van de Compagnie te vegten en élucidatie te geven aan den kommanderenden officier, zoowel van de situatie van het land, als de rivier en het fort.

Hunne Hoog Edelhedens permitteren dat ik dit onderdanigst request met een kleine aanmerking eindige.

Ik heb gehoord dat men mij beschuldigt de djoelong-djoelong van den Heer Bronckhorst niet bijgestaan te hebben; deze beschuldiging zal zoowel een zeeman als een militair verwonderen, 1°. mijn vaartuig was een padoeakang, slecht zeilend en slecht gewapend, 2°. de djoelong-djoelong is bekend voor een goede zeiler en was goed gewapend met 20 ps. kanons en 4 rantakka's (*), zoo dat de gezaghebber van de djoelong-djoelong verpligt was om mij te adsisteren en ik hem niet.

Het blijkt, en die teruggekomen zijn moeten het getuigen, dat toen het djoelong-djoelong gesprongen is, twee planken daarvan in mijn vaartuig zijn gevlogen, waardoor nog twee van mijn volk gekwetst zijn geworden; bewijzen, dat wij digt bij malkander waren en malkander adsisteerden.

Batavia, den 3 Mei 1802.

't Welk doende,
(was get.) J.-G. SMIDT.

(*) Een ligt soort van geschut; later ook lilla's genamd.

Korte Memorie aangaande mijn ondernomen reis naar *Palembang*; op den 8sten September 1800. Vertrokken van *Sumanap*, benevens de djoelong-djoelong van den Ed. Resident BRONCKHORST, ongelukkig genomen binnen *Massiparrij* op den 11 September, de *Sumanapsche* djoelong-djoelong ten 10 uur des morgens en mijn padoeakang ten 12 uur 's middags door 64 ps. groote en kleine *Magindanosche* roofvaartuigen. Verlost op den 7den Mei 1801 en op den 15den Mei op *Linga* gearriveert met mijn vriend en verlosser HAMAT.

In deze navolgende aanteekeningen wordt dikwijls van zeeroovers aangehaald, weshalve ik de namen daarvan hier aan den lezer bekend make.

Deze natien zijn onderscheiden, echter sorteren zij alle onder den Sulthan van *Magindano* en zijn ook de magtigste van alle andere zeeroovers.

Llanoenders (*)
Diedoenders
Magindanoenders
Timorezen.

} Deze vier differente namen zijn maar eene natie.

De andere natien, die ook zeeroovers zijn, meleren zich niet met de boven genoemden.

NB. De namen van verscheiden soorten van roofvaartuigen die ik bij de zeeroovers ontmoet heb zijn:

1. Balloors, zijnde de grootste soort en voeren 50 à 60 riemen.

(*) De Llanans, een volk van *Magindanao*, een eiland in de *Manilhas*, en de *Didons* van 's gelijken uit de *Manilhas*, doch van een ander eiland. (Brief van den sergeant Hartman aan den opperkoopman en opperhoofd Hoffman te *Bandjermasin* van *Poeloe Laut* den 28sten Junij 1789).

2. Binta's, hebben hare roers van achteren en voeren 40 riemen.

3. Penjajaps, voeren een à twee lagen met riemen van 30, 40 à 50 pees.

4. Lantjangs van 12 tot 15 vadem lang, tot 50 riemen voerende.

5. Gagaps, zijnde de snelste roofvaartuigen en voeren 24 à 30 riemen.

6. Entervaartuigen, de gevaarlijkste van alle de voornoemde, hebben ook gelijk de binta's van voren en achteren roers, en zijn bemand met 50 à 60 koppen; zoo zij vaartuigen bij nacht overvallen, gebruiken zij scheppers en geen riemen en overrompelen dezelve zeer stil, zoo er geen goede wacht gehouden wordt.

Op den 20sten April 1800 mijne reize van *Grissée* naar *Makassar* aangenomen, echter eenige contanten op *Sumanap* te goed hebbende, was ik genoodzaakt mij derwaarts te begeven. Ongelukkig moest ik in den tijd van 22 dagen zeilens tot *Sumanap* veel tegenspoed ondergaan; met verlies van mijn achterste mast, en het roer aan bakboord zijde door zware oostewinden in stukken geraakt zijnde, arriveerde ik den 12den Mei op *Sumanap*. Twee dagen na mijne aankomst aldaar heb ik eenige timmerlieden van den burger Pfeifer bekomen om mijn padoeakang weder in orde te brengen en was ook gereed om naar *Makassar* te stevenen, echter vernomen zijnde, dat zich aan de westkant van *Java* eenige Engelsche oorlogschepen in het vaarwater bevonden, werd op zijn HoogEdelhedens order embargo op alle vaartuigen gelegd. Omtrent na verloop van een maand weder openkomende, bedankten mij de 14 op *Grissée* medegenomen Javansche matrozen en zijn teruggekeerd; ik vernam naar de reden waarom, die mij ten antwoord gaven, dat zij bang waren voor de Engelschen,

dus bestond mijne sterkte nog uit 7 Makassaarsche matrozen.

Ik vernam naar andere Djoeroe moedis en matrozen op *Sumanap*, maar alle moeite was te vergeefsch tot op den 18den Augustus, toen werd ik door behulp van den Burger Dwaries geadsisteert met een roerganger, een bootsman en 12 matrozen; toen was ik, mij zelve medegerekend, 22 koppen sterk, doch de reis naar *Makassar* te vervorderen met een onbezeilde padoeakang, was mij in het midden van de oostmoesson niet mogelijk en te gevaarlijk te ondernemen; ook kon ik niet zonder groote schade te lijden naar *Grissée* terugkeeren.

Alzoo resolveerde ik eenige voor *Makassar* medegenomen goederen op *Sumanap* te verkoopen en in stede van de zelve overwalse negotie in te koopen en onder geleide van het djoelong-djoelong van den Ed. Resident Bronckhorst mij naar *Palembang* te begeven.

Op den 6den September achtermiddags ten 3 uren op *Kuliangges* afscheid genomen hebbende van den heer Bronckhorst, die mij gedurende mijn verblijf op *Sumanap* alle adsistentie en veel goeds bewezen had, geleidde mijne huisvrouw mij tot aan de djoelong-djoelong; wij namen afscheid van malkanderen; zij vertrok weder naar *Grissée* en ik ging onderzeil, helaas! mijn ongeluk te gemoet.

Den 8sten dito, 's avonds ten 7 uren gingen wij bij het eiland *Kiliginting* (*) ten anker en des 's morgens weder onderzeil en zeilden tot 's avonds ten 9 uren, wanneer wij onder den berg *Agong* ons anker lieten vallen.

Den 6den dito zeilden wij en bereikten het eiland *Sapoedi*.

Den 10den dito s' morgens ten 7 uren ontving den gezaghebber Wersching een brief van *Sumanap*, hem door

---

(*) Gili Genting.

den Heer Bronckhorst toegezonden; den inhoud van dezelve heeft hij mij niet bekend gemaakt, alleen dat zijn Ed. mij liet groeten, onder toewensching van een spoedige en gelukkige reis; op denzelfden dag gingen wij voor *Killingang* (*) voor anker.

Den 11^den^ dito 's morgens vorderden wij onze cours, de wind was ons gunstig.

Den 14^den^ dito kregen wij het gebergte van het eiland *Banka* te zien; ik maakte dit bekend aan Wersching; echter zijn bij zich hebbende djoeragan laut, Tjondro, zeide van neen, staande houdende dat dit het gebergte van *Blitong* was; 's avonds den 14^den^ September ten 6 uren praaide de gezaghebber Wersching van cours te veranderen, ik volgde hem.

Den 16^den^ dito 's morgens omtrent half vijf uren, seinde mij Wersching door vier vuurpijlen en een kanonschot om wat nader bij hem te komen; ik naderde tot dat ik door het dieplood ontwaarde iets minder dan twee vadem diepte te hebben. Ik ging voor anker en gaf Wersching contrasein. Omtrent half zes uren 's morgens ontdekte ik dat de djoelong-djoelong op de modder vast was geraakt; nadat de zon was opgerezen, bevonden wij ons beneden het buiten rif *Scoppong*, omtrent 6 mijlen — blijkens mijn medegenomen zeekaarten — lager dan het rivier van *Lampong* (†) en *Sepoetih;* wij zagen duidelijk het gebergte van *Bantam*.

Den ongelukkigen Wersching heeft drie dagen en drie nachten veel werk en moeite met zijne schepelingen moeten aanwenden om de djoelong-djoelong weder buiten het rif en vlot te brengen; dus kan niemand anders beschuldigd

---

(*) Het eiland *Keangilang* of *Kangean?*

(†) Volgens het bijgevoegde kaartje de *Begadoengan*, die met de *Sepoetih* onder een mond in zee valt.

worden als den stommen djoeragan laut Tjondro, die het gebergte van *Banka* naar *Blitong* ging verplaatsen, en wederom de bergen van *Bantam* van het gebergte *Munto* (*) te zijn voorgaf; alzoo hebben wij 5 dagen en 8 nachten gedurende onder goeden wind, verkeerde cours gezeild, om ons ongeluk te gemoet te gaan.

Den hemel is bekend wat den Sumanapper Tjondro, bij zijn arrivement op *Sumanap*, den Heer Bronckhorst heeft wijs gemaakt; het is gelukkig voor hem, dat den goeden Wersching en Pepercoorn beide dood zijn, anders zoude hij wat anders bij zijne terugkomst ontmoet hebben.

Den 19den dito gingen wij 's avonds ten 7 uren onder zeil; de wind was goed, en

Den 20sten dito 's morgens ten half 7 uren raakten wij binnen het eiland *Massiparrij*. (*Lucipara of Noesa Pari*).

Na 6 uren ontwaarden wij aan stuurboordszijde van ons 6 ps. groote penjajaps, cours nemende langs *Banka;* omtrent half 7 uren ontdekten wij midden in de straat een chaloup opgetuigd op zijn goed Hollandsch, voerende Hollandsche vlaggen en wimpel; wij avanceerden nog gedurig en raakten binnen de bogt van den zoogenaamden *Pasarpoetie*, alwaar wij 24 ps. balloors gewaar werden, die allen achtereen en digt onder den wal voor anker lagen. Ik zette direct mijn sampang uit en begaf mij naar den gezaghebber Wersching; bij mijne aankomst vondt ik hem benevens Pepercoorn en den onbekwamen Djoeragan Laut, bovendeks op de kajuit te zamen koffij drinken; ik gebruikte ook eenige kopjes en beraadslaagde onder ons, wat toch deze 24 vaartuigen, de chaloup en de overigen, die bereids onderzeil waren naar *Banka* om boven winds van ons te komen, voor vaartuigen mogten zijn. Wersching vroeg aan den Tjondro, gij zijt hier beter bekend

---

(*) *Muntok* op *Banka*.

dan ik, wat dunkt U? Hij gaf ten antwoord, de Magindanosche zeeroovers hebben geene chaloupen op zijn Europeesch toegetuigd, het is Raden Japhar van *Palembang*, die hier doet kruissen om de negotianten aftewachten en dezelve veilig binnen *Palembang* te brengen.

Ik antwoordde van neen, en zeide dat het zeeroovers waren, weshalve ik aan Wersching verzocht om bij hem en Pepercoorn aan boord te blijven, vermits ik reeds order bij mijn vertrek van de padoeakang aan Djoema mijn verpandeling had gegeven, dat hij bijaldien ik mogte op het djoelong-djoelong blijven en hij van zeeroovers overvallen werd, hij benevens de rest zich best mogelijk moesten verdefenderen.

Nadat zijlieden met haar drieen zich hadden beraadslaagd en in de Sumanapsche taal gesproken, die ik niet magtig ben, gaf mij den gezaghebber ten antwoord, vriendt Smidt, het beste dunkt mij te zijn, dat ieder op zijn eigen vaartuig blijft. Ik verzocht nogmaals en zeide tot hem: UEd. heeft zelve op *Kaliangan* (*) gehoord wat ik aan den Heer Bronckhorst beloofd heb, namelijk om bij ontmoeting van Engelsche vaartuigen, een ieder van ons zich op de best mogelijke wijze moest zoeken te redden, doch bij verschijning van Inlandsche vijanden, ik mij bij UEd. op het djoelong-djoelong zoude begeven om zulks tegen alle aanvallen, zoo het mogelijk is, te bewaren. Echter bleef hij bij zijne meening, dus vervoegde ik mij weder op mijn padoeakang en ordonneerde direct alles in orde te brengen om slaags te kunnen gaan, dewijl de voormelde vaartuigen reeds alle onderzeil waren om boven winds van ons te komen.

Ten 9 uren op dezelfden morgen werden wij door de voorgemelde 24 balloors en de chaloup, welke laatste een

---

(*) *Kali Anget*, de haven van *Sumanap*.

12 ponds en twee 8 ponds kanonnen van voren voer, allerhevigst aangegrepen; de wind verflaauwde; echter avanceerden wij nog en bereikten den zoogenoemde bogt *Ajer itam*; achter dezelve bevond zich de rest ten getale van 35 groote en kleine prauwen, die de somma van 64 ps. vol maakten en ons een nacht en anderhalve dag zonder ophouden op het allerijsselijkste vervolgden. De vijanden waren 3200 koppen sterk; daarentegen wij met beide vaartuigen 70 man uitmaakten. Dus een tegen vijf en veertig te vechten is naar mijn dunken een zaak van volstrekte onmogelijkheid. Omtrent 10 uren kregen wij op eenmaal finaal stilte van wind; wij defendeerden onze beide vaartuigen met alle mogelijkheid; om 2 uren 's achtermiddags kreeg ik een ongelukkig schot met een 8 ponder kanonkogel, die mijn roer aan bakboordszijde, benevens den boven roerbalk in flinters sloeg, door mijn witte poeijersuiker en mijn rijst, die onder de voorkajuit geplaatst was, heen vloog en het arantaka bolder (*) van voren aan stuurboordszijde medenam, en mij vervolgens aan mijn verdere tegenweer schrikkelijk veel schade veroorzaakte; doch had ik geene dooden, maar enkeld twee gekwetsten, den Doodo en mijn pandeling Patie, daardoor gekregen.

Door dien ongelukkigen schot raakte ik regts van de djoelong-djoelong af en deed de grootste moeite om mijne tankillangs planken met eenige stukken hout en bindrottings bij malkanderen te schorren zooveel als mogelijk was om mijn roer aan stuurboordszijde te gebruiken. In dien tusschentijd verwijderde zich den gezaghebber Wersching van mij, liet roeijen zooveel als hij konde, echter werd hij, zoo wel als ik, op het ijsselijkste vervolgd. 's Avonds om 5 uren kregen wij een weinig Oost Noord Ooste wind.

(*) Stutten voor op deze vaartuigen waarop dit, ligt soort van geschut geplaatst kan worden; ook *rantaka* genaamd.

Wij roeiden ook onder gestadig schieten en kwamen na 6 uren 's avonds weder bij het djoelong-djoelong. De goede Wersching praaide mij en vroeg hoeveel dooden of gekwetsten ik had; ik bedeelde hem geen dooden, maar alleen twee gekwetsten te hebben en vernam van hem dat zijn volk nog allen wel was.

Omtrent half 7 uren 's avonds de wind wat meerder doorkomende zette Wersching alle zeilen bij, roeide te gelijk en verliet mij; ik zeilde en roeide zooveel mogelijk was met een onbekwaam roer en zonder behulp van mijne Javasche matrozen, die zich van het begin van het gevecht achter de rijst beneden de kajuit en God weet waar nog meer verschuild hadden; dus bleef ik met 7 Makassaren, waarvan twee gekwetst waren, en den braven doch naderhand vermoord wordende Djoeroemoedi Bapa Ramang, op *Sumanap* te huis hoorende, bovendeks om mij tegen 6 balloors en 4 penjajaps een gansche nacht te verweren; gemelde 10 vaartuigen hebben op order van Datoe Loekoes de vloot verlaten om mij achteruitblijvende te vervolgen, hetwelk ik na dato vernomen heb. Om middernacht sprongen twee Sumanapsche matrozen over boord om zich door zwemmen naar *Banka* te redden; wij waren digt onder *Banka;* den hemel is bekend of dezelve verdronken of levend den wal bereikt hebben. Tot drie keeren toe 's morgens om 4 uren hebben de zeeroovers hare enterladders op mijn padoeakang laten vallen, doch zonder effect, wijl zij telkens door mijne kanonnen en lila's afgeslagen werden.

Den 22 dito 's morgens verloor ik mijn jongen, genaamd Banto, die naast mij door een arantaka of lilakogel doodgeschoten werd, toen hij bezig was, een lila aan bakboordszijde te laden; ik liet hem in een sarong van mij inwikkelen en bergde hem omlaag binnen de kajuit; naderhand hebben hem de zeeroovers met nog twee anderen overboord geworpen.

Om 6 uren 's morgens ontmoeten wij ons weder en zijn ook bij malkanderen gebleven tot dat wij het ongelukkige lot ondergaan moesten beiden genomen te worden. Om half 8 uren kreeg ik weder een kanonkogel, die mij niet alleen mijn vaartuig veel beschadigde, maar ook den Boegineesch Boeasaka deed sneuvelen, zoo dat ik reeds drie dooden en drie gekwetsten aan boord had.

Omtrent 8 uren ging de wind finaal liggen. De zeeroovers sloegen allarm op alle hunne vaartuigen op de gongons om een generale aanval op ons te doen. De goede Wersching was in den morgenstond gekwetst geworden aan zijn regterbeen en linkerarm; zijn vaartuig was verschrikkelijk geramponeerd, de spiegel van achteren beneden de roers, de berghouten, alles was door de kanonkogels geheel verpletterd en daar en boven waren onze beide vaartuigen lek.

Wersching alzoo geen de minste hoop tot redding meer ziende resolveerde zich om het kruid, dat in $1^1/_2$ vaatjes bestond en in de kajuit geplaatst was, in brand te steken en ingevolge van dien was ten 10 uren des morgens op den 22 September het rampzalig oogenblik, dat de kajuit van de djoelong-djoelong in de lucht vloog en de goede maar ongelukkige Wersching, benevens 30 brave schepelingen (meest alle Boeginezen te *Tallangoe* te huis hoorende) hun leven verloren; twee kajuits planken vlogen binnen mijn padoeakang; 20 man zeeroovers waaronder zich Datoe Ali en Raden Moha bevonden werden mede in de lucht geslingerd; 14 Sumanappers hebben het leven behouden.

Zestien zeeroovers half verbrand, benevens 10 à 14 gezonde Sumanapsche matrozen sprongen over boord, onder welke zich ook de brave Pepercoorn bevondt, die regelregt naar mij toe kwam zwemmen en zijn leven zocht te redden; doch het behaagde den Almachtige niet; een zeeroovers sampan, die gezonden was hunne verbrande makkers tot hulp te komen, ontmoette hem digt achter

mijn padoeakang en de daarop zijnde roovers vermoordden hem in het water door drie steken met pieken.

Een Makasaar van mij, genaamd Ali, schoot een met druiven wel geladen lila (mijn laatste schot) op de sampang af, waardoor twee man gedood en drie gekwetst werden en de overige over boord sprongen en hun sampang verlieten.

Jammer was het dat de zeeroovers het kruidkoffer bijna vol kruid in de handen viel; was hetzelve bovendeks geweest en in brand geraakt, er zoude gewis geen stukje van de djoelong-djoelong overgebleven zijn.

Nadat de zeeroovers nu gedaan hadden om de djoelong-djoelong, die in brand stond en waaraan zij met wel meer dan 300 man aan bezig waren, te blusschen, kwam de geheele magt op mij af, dewelke bestond uit de voorheen gemelde 64, zoo groote als kleine vaartuigen, die in het generaal aan geschut voerden (zoo als ik naderhand vernomen heb) 143 ps. kanonnen en 157 ps. arantaka's en lila's. Het was op mijn horologie 11 uren toen zijlieden een bataillon's quarré om mij formeerden; mijn achtermast werd overboord geschoten; de wind was doodstil; ik was niet in staat om een vaâm lang voorwaarts, of achterwaarts te avanceren noch te retireren; om half twaalf uren besloot ik met mijn geheele zeemagt, dewelke nog met mij uit 5 koppen bestond, het voorbeeld van den braven en dapperen gezaghebber Wersching te volgen, en onszelve het leven te benemen, om het niet onder de handen der bloeddorstige roovers op eene veel gruwzamer wijze te eindigen. Echter werd ik door mijn jongen, Massa, in mijn voornemen tegen gehouden; ik ben, zeide hij, twee jaren slaaf geweest van Panglima Rahman; gewis is dezelve bij deze vloot, hij is een Maleijer en den zoogenaamden Panglima prang van A... Doeang van *Linga*. Ik zal den digtst achter ons liggende balloor praaijen, toebehoorende aan Datoe Lintang. Ik stemde dit

met de bij mij bovendeks zijnde vier man toe; hij praaijde Datoe Lintang en vroeg of Panglima Rahman bij deze vloot was of niet; hem werd geantwoord van ja; hij vroeg verder waar zijn vaartuig was, voor of achter ons. Datoe Lintang gaf hem ten antwoord, regterhand van uw padoeakang, die met roode vlag en guis, wit en geel geschilderde kleine penjajap is Panglima Rahman van *Linga*; vervoeg UEd. zich spoedig bij hem; wij hebben order van den Sulthan van *Lingga* geen padoeakangs te nemen; na hem gesproken te hebben kunt u direct uw reize vervorderen.

Ik was op dit antwoord iets hersteld, dewijl toen ik over zeven jaren met twee vaartuigen op *Riouw* negotieerende, de zoogenaamde Rahman dikwijls bij mij aan boord kwam en mij dierhalve zeer wel bekend was; ik begaf mij alzoo, benevens mijn stuurman en Massa, in mijn kleine sampan en roeide bij de aangewezen penjajap, die ter regterhand digt bij ons lag; nabij komende vroeg mijn jongen Massa aan een bovendeks zijnde Panglima, is dit het vaartuig van Rahman? Direct verscheen de Generaal Admiraal van de geheele rooversvloot, namens Datoe Bona, een jong kerel, praaijde mij, „ho blanda! zoo gij niet door den achter u volgende sampan wilt vermoord zijn, komt dan direct binnen boord bij mij", en ordonneerde aan zijn Panglima Bessi, zijne in elke hand hebbende klewangs te bergen. Thans zag ik wel dat ik ten opzigte van Panglima Rahman te vinden bedrogen was. Ik ging aan boord bij hem; hij ontving mij vriendelijk. „Naar het zeeregt van ons, zijt gij u padoeakang kwijt", sprak hij tegen mij; liet vervolgens koffij klaar maken en eenige confituren opdisschen; ik moest eeten en drinken ongeacht mijn gemoed vol van nijd was, omdat mij voor ditmaal dood of levend wraak op mijne vijanden te nemen, mislukte; en ofschoon ik in anderhalve dag niets genuttigt had, voelde ik evenwel nog niet den geringsten honger.

Zijn vrouw geboortig van *Lampong* (die voor twee jaren het ongeluk had gehad door de Magindanosche zeeroovers bij nacht stormenderhand overvallen, en haar vader Pangeran van *Sepoetih* zijnde, vermoort te worden, met nog 150 man, benevens hunne vrouwen en kinderen, gevangen genomen en in slavernij gebragt was) zat naast hem buiten de kajuit van het vaartuig. Deze ontdekte aan mijn linkerhand een rozenring van vaderlandsch maaksel met een schoonen in de midden ingevatten diamant, benevens met nog 6 kleine rondom bezet. „Blanda", zeide zij, „geef mij uw ring, ik zal dezelve tot gedachtenis van u dragen." Ik trok den ring direct van mijn vinger en gaf hem aan haar, en deze ring is de naaste oorzaak dat ik het leven behouden heb.

Terstond sprak Datoe Bona: „gij blijkt goedhartig te zijn; van al uw goed is u deze aan mijn vrouw afgegevene ring alleen overgebleven; ik zweer u bij God en mijn Propheet Mohamat dat u niemand het geringste kwaad zal mogen doen; zijt geenzins bevreest, gij zijt van nu aan tot in de andere wereld mijn broeder, zoodra zich eene gelegenheid opdoet om naar *Palembang*, *Bantam* of naar *Java* te kunnen vertrekken zal ik u terugzenden; zoo geen van deze zich opdoet zal het beste zijn u aan den Sultan van *Lingga* te overzenden, die zal zeker bij gelegenheid met een zijner vaartuigen u naar *Java* terug doen keeren".

Nadien ik door de zeeroovers ten opzigte van Panglima Rahman bedrogen was, ben ik niet weder teruggekeerd naar de padoeakang; een lange broek met een kabaai was mijn gansche rijkdom.

Des anderen daags werd ik, benevens mijn Makassaarsche stuurman, verplaatst naar een balloor, zijnde een vaartuig van Datoe Bona, onder het gezag van Panglima Itam; deze Itam was een volmaakte tiran; 40 dagen moest ik op de harde planken bovendeks logeren, bij dag in de

hitte van de zon en des nachts onder den blooten hemel liggen; mist, wind en regen was mijn combaarsch; het slechtste eeten en drinken dat maar wezen kon moest ik voor lief nemen; geen kom noch piering werd mij vergund; twee klapperdoppen was mijn geheele huisraad, tot dat ik eindelijk het geluk had, dat Datoe Bona terugkwam, die een kleine reize met vier vaartuigen had gedaan naar het eiland *Bangka*, medebrengende 12 kleine jongens en 16 mooije meiden; hij had op gemeld eiland eene kleine negorij overvallen, dezelve verbrand, eenige menschen vermoord, en wat jong en mooi volk was, medegenomen en op *Lampong* verkocht.

Op den 2den November kwam Datoe Bona aan boord van het vaartuig van Panglima Itam en vroeg aan hem „waar is mijn broeder Smidt?" Schoone eer, broeder van een roover en moordenaar genoemd te worden! echter in deze situatie was mij die broederschap toch voordeelig. Direct werd ik geroepen; ik verscheen; hij sprak mij vriendelijk aan: „broeder Smidt, hoe gevalt u dat zeeroovers leven?" Stilzwijgen was mijn antwoord. Hij vernam na mijn slaapplaats en vroeg nader aan zijn Panglima, wat voor dagelijks onderhoud hij mij deed geven. „Gelijk wij andere schepelingen genieten", was het antwoord. Ik hernam zijne gezegdens met deze woorden: „Panglima gij hebt mis, gij verhaald leugens aan uw heer en prins; geen hond kan slechter behandeld worden als ik van u behandeld ben; zoo ik op heden van dit vaartuig niet verlost kan worden verzoek ik dat UEd. — tegen Datoe Bona sprekende — mij vermoord of laat vermoorden, op wat wijze het UEd. behaagd." Direct vertrok hij en nam mij mede, bragt mij bij zijn broeder Datoe Panglima Aender, ordonneerde aan zijn vrouw om mij eenige lange broeken en baatjes te maken, bezorgde mij twee fijne matten, twee hoofdkussens, een nieuwe sprei, moest dagelijks met Panglima Aender en zijn vrouw eeten en bezorgde mij een goede

slaapplaats in de voorkajuit van zijn sampan. Ik bleef ook op dit vaartuig tot dat het op den 10den December door de Engelschen verbrand werd, dat ik nader zal opgeven op wat wijze zulks gebeurt is en vooreerst hier melden, hoe veel vaartuigen de zeeroovers genomen hebben binnen den tijd van twee maanden.

Den 18den September drie dagen vóór dat wij genomen zijn:

1°. Toean Said Aboebakar, met verlies van	12	dooden,	4	gekwetsten.
2°. 22 dito. de djoelongdjoelong van den Heer Bronckhorst	30	"	6	"
3°. De teekenaar zijn padoeakang	3	"	3	"
4°. 12 October. Anachoda Patti zijn kruid in brand geraakt	48	"	—	"
5°. 16 October. Een pendjajap van Raden Japhar. .	8	"	2	"
6°. 20 October. Een goenting van *Bawean*.	7	"	3	"
7°. 12 November. Een pendjajap van *Biliton* naar *Palembang*	6	"	5	"
8°. 14 dito. De lajar seret van den djoeragan Jawi; verlaten	—	"	—	"
9°. 18 dito. De lajar van den zoon van den Sulthan van *Palembang*.	3	"	—	"
10°. 22 dito. Een chaloup van Said Ali en Said Abdoellah	16	"	8	"

Somma 10 stuks vaartuigen, 133 dooden, 31 gekwetsten.

NB. Bij alle deze genomene vaartuigen zijn van de kant der zeeroovers gebleven: 39 dooden en 26 gekwetsten, en op den 10den December (door de Engelschen) roovers gebleven . . . 66 " " 30 " benevens twee Panglima's en vier Radens . 6 " —

Somma 111 dooden en 62 gekwetsten

Alle deze ongelukkige vaartuigen zijn stormenderhand genomen binnen den tijd van twee maanden dat ik op zee of in de Straat van *Palembang* over en weêr met de zeeroovers heb moeten zwerven; doch eenige dagen hebben zij zich ook verschuild binnen de groote rivieren, die bijna alle onbewoond zijn. De roovers hebben hier en daar binnen dezelve huizen of een soort van kleine negorijen, alwaar zij met hunne vaartuigen naar toe vlugten, ook om te repareren en hun vermaak te nemen.

Tot verwondering van vele ervarene zeelieden zal ik zoo best mogelijk opgeven, zoo wel de verscheidene soorten van die 64 rooversvaartuigen, met de namen van hunne Commandanten of Hoofden, als ook het getal van haar geschut en deszelfs caliber; vele zullen denken dat het onmogelijk was, maar ik heb de gelegenheid gehad alles stiptelijk op te nemen binnen den tijd van zeven en een halve maand dat ik bij deze verfoeilijke moordenaars op zee, in *Lampong*, *Sepoetih* en *Toelang Bawang* heb moeten rondzwerven. Om hier een soort van plan te geven:

Deze 64 zeerooversvaartuigen zijn met haar hoofden sterk 3200 man:

			Lila's Kanonnen Kaliber.				
Datoe	Bona	3 Chaloupen tot Balloors gemaakt	12	9	à	6	"
"	Loekoes	4 Balloors en Pendjajaps	8	6	"	4	"
"	Lintang	2 Chalonpen tot Balloors gemaakt	6	6	"	8	"

			Lila's	kanon- nen	Kaliber.
"	MAMAT	2 Pendjajaps ieder met 30 riemen	4	4	6 "
"	TONSING	4 Pendjajaps ieder met 40 riemen	12	9	4 "
"	SOEROEDING	4 Pendjajaps ieder met 30 en 36 riemen . . .	8	8	4 "
"	TALLA	1 Tiang Salla-Salla met 40 riemen	3	9	8 "
"	AKOEB	4 Pendjajaps ieder met 30 riemen	8	8	6 "
"	ANTANG	6 Pendjajaps ieder met 34 riemen	16	16	3 "
"	CAPITAN	8 Pendjajaps ieder met 28 riemen	16	16	4 "
"	TAMEIJ	2 Balloors ieder met 36 riemen	4	4	4 "
Pangeran	TIDONG	1 Bark tot Balloor met 60 riemen in twee lagen .	4	1	12 "
Toean	HADJIE	3 Balloors ieder met 30 riemen	6	6	6 "
Raden	TOEA	1 Chaloup met Vaderlandsch zeil en tuig .	8	3	1 12 " 2 8 "
Raden	MOEDA	2 Chaloupen Balloors met 40 riemen	8	4	2 6 ℔ 2 8 "
Panglima	AENDER	2 Pendjajaps ieder met 30 riemen	4	4	4 "
"	MOEDA	4 Pendjajaps ieder met 36 riemen	8	8	6 "
"	PIANG	2 Pendjajaps ieder met 24 riemen	6	4	3 "
"	SANEL	2 Pendjajaps ieder met 20 riemen	4	4	2 "
"	ITAM	1 Pendjajap met 16 riemen	3	2	2 "
"	JOESSOEP	3 Pendjajaps ieder met 20 riemen	6	6	2 "
"	SALLE	3 Entervaartuigen met 50 riemen, lengte 14 vadem	3	12	2 "

64 Stuks Vaartuigen, 2 en 1 ℔ Lila's 157, en 143 Canons.

11 Datoes.
1 Pangerang.
1 Toean Hadjie.
2 echte Prinsen.
49 groote en kleine Panglima's.

Zamen 64 Roovers Hoofden.

Kaliber van hare kanons en lila's:

2	stuks	van	12	℔	78	van	2 ℔
15	"	"	8	"	79	"	1 "
35	"	"	6	"			
47	"	"	4	"			
20	"	"	3	"			
24	"	"	2	"			
143	Kanons				157	Lila's.	

Te zamen kanons en lila's 300 stuks.

Op den 14den November werd door alle de zeerooversshoofden de buit bij malkanderen gebragt en nadat de genomen vaartuigen en geroofde goederen onder hen verdeeld waren, een groote tractatie gehouden.

25sten dito kwamen alle de Hoofden, Prinsen en Panglima's bij malkanderen en hielden op de djoelong-djoelong eene vergadering, wie van henlieden verlost zoude worden om naar *Lingga* te vertrekken; na gehouden vergadering zijn 7 Datoes of Radens met 24 Panglima's, 5 stuks geroofde vaartuigen en 32 ps. van haar eigen prauwen, onder het lossen van kanonschoten, den 26sten dito naar *Lingga* vertrokken en lieten hunne vlaggen en wimpels waaijen; mij ongelukkige mislukte het om naar *Lingga* te geraken, vermits Datoe Bona te beurt viel *Lampong* en *Sepoetih* te bewaren met 7 Datoes of Radens en 30 Panglima's benevens 1600 man jonge sterke zeeroovers en moordenaars. Datoe Bona bleef gedurig nog liggen achter de zoogenoemde bogt *Tandjong Priok* om nog meer vaar-

uigen of buit af te wachten, vermits hun tooverboek, op zijn Mohamedaansch genaamd Koutika, hem zulks beloofde.

Waarlijk den 10den December 's morgens om 9 uren ontdekten wij ook twee Engelsche oorlogsloepen voor *Massiparrij* binnen zeilende; omtrent 10 uren nog 2 dito 's; deze vier schepen laveerden over en weêr om hunne medeconfraters aftewachten, die zich ook om 12 uren bij de vier gemelde schepen bevonden, namelijk twee barken, twee chaloupen en een sala-sala met een mooi drie mast padoeakang; dus was de Engelsche vloot 10 ps. vaartuigen sterk.

Zij gingen gezamenlijk onder zeil en zeilden bovenwinds van ons; omtrent 3 uren s' achtermiddags gingen zij over stag en keerden regelregt naar ons toe. Ik merkte direct wat deze Engelsche van zins waren. Omtrent 4 uren naar den middag zonden zijlieden twee welgewapende schuiten naar ons toe en begaven zich bij de grooten balloor van Raden Moeda, hebbende een tolk bij zich; dezelve praaijde tegen de zwarte zeeroovers wie zijlieden waren en van waar zij van daan kwamen, en vroeg verder of den Engelschen tolk benevens twee officieren bij hen aan boord mogten komen. Alleen de zwarten vertrouwden de blanken niet; het antwoord was „neen". Direct verscheenen omtrent een 50 welgewapende Llanoenders met klewangs bovendeks, en scholden ijsselijk: „Gij blanke honden, gij Europeesche verkens, onbesnedene Kafirs"; en meer andere schandelijke schimpredenen, stieten zij uit tegen deze twee Engelsche schuiten. Verders riepen zij, zoo gij honden niet terstond van hier vertrekt, zoo zullen onze kanonnen u wat beters doen voelen.

De Engelschen stoorden zich weinig aan hunne gezegdens, roeiden door ons heen regelregt naar den wal. Wij lagen met 37 vaartuigen omtrent twee snaphaanschoten van den wal af, binnen den grooten bogt van *Tandjong Priok;* een pandjajap lag binnen den mond van de rivier,

om dezelve met hoog water boven op den wal te halen en te repareren; naar deze vervoegden zich de Engelsche schuiten en speelden met vier kanons en klein geweer omtrent vijf minuten zoodanig op denzelven, dat de roovers overboord sprongen en naar den wal zwommen. Een van de twee Engelsche schuiten beënterde de roovers prauw; men wierp de dooden overboord en de gekwetsten werden direct in stukken gekapt, zoodat zij op deze pandjajap 24 man met twee Radens verloren hebben, behalven eenige mooije vrouwen en kinderen, die met het vaartuig, hetwelk zij op sleeptouw namen, naar de vloot overgebragt werden. Niets werd er van dit vaartuig afgenomen dan alleen de menschen, die in zes vrouwen of meiden en vier kinderen bestonden; en vervolgens de pandjajap in den brand gestooken en laten drijven, wat gebeurde tegen 6 uren 's avonds; de in vlammen staande pandjajap gaf in het vallen van den avond tusschen licht en donker eene zeer fraaije vertooning en geleek wel eene illuminatie te zijn.

Wij deden veel moeite om buiten deze bogt te geraken, maar stroom en wind waren ons tegen; omtrent 7 uren zeer duister zijnde, detacheerden de Engelschen drie gewapende schuiten naar ons toe; de vaartuigen gingen ook onder zeil en naderden op ons aan, speelden gedurig met lichtbollen om hunne afgezondene schuiten en de rooversvaartuigen te kunnen zien; de kanonnen van hunne schepen en barken vuurden wederkeerig op de zwarte rooversvaartuigen, het regende kanonskogels, echter van weinig effect. Maar nu werden wij beter begroet. In de Tiang sambong van Datoe Bona, waarin ik mij bevond met 68 koppen, zoo mannen, vrouwen als kinderen; (zoo) namen de eerste twee op ons afgeschoten houwitsers de bovenkajuit mede overboord met acht roovers, waaronder zich een Llanoen van den Prins bevond. Het huilen, schreeuwen en ijsselijk kermen der vrouwen en kinderen veroor-

zaakte dat den Tiang sambong volstrekt in wanorde geraakte.

Ik geloof dat het niet langer was dan omtrent vijftien minuten toen zich al 14 dooden en zes zwaar gekwetsten, waaronder vier vrouwen met drie kinderen waren, op ons vaartuig bevonden. Het kanonvuur der schepen en overige vaartuigen van de Engelschen duurde onophoudelijk voort, en de Engelschen aan stuurboordszijde digt bij ons komende om te enteren, haalden wij onze schuit aan bakboordszijde bij en begaven ons met man, vrouw en kinderen overhals en overkop daarin; omtrent de helft Llanoenders sprongen overboord en redden zich met zwemmen; wij roeiden naar den wal en geen tien minuten na dato stond den Tiang sambong reeds in volle vlam, met alle de door Datoe Bona geroofde goederen van vijf genomene vaartuigen die op dezelve geborgen waren.

Ik waardeerde de verbrande goederen op de som van 10,000 Spaansche matten. De Engelschen vervolgden gedurig de roovers. verbranden de genomen lajar seret van den djoeragan Tawi, waarbij 9 roovers gedood en 16 gekwetst werden; de rest ontvlugte met een Llanoender sampan naar den wal; verder werd de groote chaloup van Datoe Seroeding verbrand; dezelve was gemonteert met 3 lila's van 2 pd. en 3 ps. 8 pd. kanonnen van voren; 17 roovers werden daarbij gedood en 14 gekwetst, die zich door behulp van een sampan met den rest der gezonden naar de wal gered hebben; door veele moeite hebben de Llanoenders twaalf dagen daarna het geschut van gemelde chaloup weder uit het wrak van het verbrande vaartuig opgehaald.

Omtrent half twaalf uren middernacht werd voor de drie naar ons afgezonden schuiten sein gedaan, bestaande in 6 lichtbollen en 12 kanonschoten van het Engelsch admiraalschip. De Engelschen keerden terug zonder een man te verliezen. O! wat waren de Llanoender zeeroovers blij dat zij zich van de Engelschen verlost zagen; doch waren

bij deze affaire van hun 66 man benevens 8 Radens gesneuveld en 36 gekwetst geworden; van welke laatste ook ruim de helft naar den duivel is gegaan. De vermiste vrouwen en kinderen van de roovers waren 16 meiden en 10 kinderen, waarvan zekerlijk eenige levend of gekwetst door de Engelschen mede genomen, eenige doodgeschoten en ook wel sommige geblesseerde met de vaartuigen verbrand zullen zijn.

Thans keer ik terug om te verhalen wat mij wedervaren is sedert dat ik des avonds op den 10^{den} December met een partij Llanoenders, benevens haar vrouwen en kinderen, door behulp van een kleine schuit naar den wal gevlugt was; ik sukkelde allerellendigst door de modder heen tot omtrent 4 uren des morgens; mijn baatje was ik kwijt geraakt en een oude lange broek was mijn geheele rijkdom.

Ik zat in de modder tot aan den hals en kon niet verder avanceeren; wij waren verdeeld, hier eenige en daar eenige; bij mij bevond zich eene kraamvrouw met haar kind en een olijton, benevens haar man en nog twee Llanoenders; staan en gaan konden wij niet meer, waar wij zaten moesten wij blijven; door de muskieten die zich hier bij millioenen bevonden werden wij op het allerijsselijkst geplaagd; drie dagen en drie nachten zonder eeten en drinken; een soort van schelpen die ik naast mij vondt was mijn onderhoud; in deze situatie wenschte ik mij den dood.

Den vierden dag, op den 13^{den} December nadat de Engelschen de straat van *Palembang* verlaten hadden, ontwaarden wij 's morgens omtrent 9 uren twee kleine pandjajaps langs den wal roeijen, om die van de vier verbrande vaartuigen gevlugten op te zoeken, die een getal van 168 koppen, zoo mannen, vrouwen als kinderen uitmaakten.

Het duurde tot op den 14^{den} dito tot wij bij malkan-

deren waren; gemelde twee pandjajaps hadden eenige slechte verversching medegebragt met eenige tonnen brak water; echter heb ik in mijn gansche leven nooit smakelijker gegeten en gedronken als ik toen deed.

In het bosch *Tandjong Priok* zijn binnen die drie dagen en drie nachten door honger en dorst gestorven drie vrouwen en twee kinderen, benevens 12 door de Engelschen gekwetste Llanoenders.

Den 15^{den} December, als wij gereed waren, vertrokken wij naar de rest van de overige rooversvaartuigen en arriveerden bij Datoe Bona op den 16^{den} binnen de groote rivier *Ajer Itamal* waar de Llanoenders gezamenlijk gevlugt waren.

Deze rivier ligt omstreeks 6 mijlen beneden de bogt van *Tandjong Priok;* wij bleven daar 14 dagen liggen om 12 balloors en pandjajaps te vertimmeren die door de Engelschen zeer geramponeert waren. Hier in deze onbewoonde akelige streek werd ik hevig door een heete koorts aangegrepen; twintig dagen heb ik gelegen zonder iemands hulp: brak water en slechte kost was mijn medicijn; nooit dacht ik van deze ziekte weder op te zullen komen, doch den Almagtigen zij eeuwig geprezen, ik kwam weder tot mijne vorige gezondheid.

Na 14 dagen de roovers hunne vaartuigen klaar hebbende, hielden zij tractatie en trokken gezamenlijk 's morgens ten 3 uren op met drie balloors en pandjajaps, stevenende naar *Toelang Bawang, Lampong* en *Sepoetih* en arriveerden aldaar den 4^{den} Januarij 1801. O Hemel! wat was ik blij; deze streek scheen tegen de vorige een paradijs te zijn; hier was aan levensmiddelen geen gebrek en alles goedkoop; ik werd door mijn nieuwen Llanoenschen broeder begunstigt met 11 matten zilvergeld, om een en andere verversing die luste te kunnen koopen.

Deze voornoemde negorijen sorteren onder den koning van *Bantam* en leverden eertijds een groote menigte van

peper, oliphantstanden, vogelnesten, renosterhoorns enz. naar *Bantam* op; ik heb naar de prijzen van alles vernomen:

1 pikol	peper	Rs.	1—32.
1 „	witte dito.	„	2—24.
1 „	eerst soort witte vogelnestjes .	„	400—
1 „	oliphantstanden waarvan 4 op een pikol gaan	„	20—
1 „	of 2 ps. olijphantstanden . . .	„	45—
1	beste witte rijst.	„	—30.
Renoster hoorns,	witte soort een ps. .	„	2—
Id.	zwarte id. 1 ps. .	„	1—24.

De overige mondkosten en vruchten zijn alle zeer goedkoop; het is te beklagen dat zich de Llanoender zeeroovers meester van deze plaatsen hebben gemaakt.

De inlanders hebben aldaar voorleden jaar Datoe Bona voor hun hoofd aangenomen en hem den naam van Raden *Lampong* en *Sepoetih* gegeven, alleen uit vrees om niet voor de tweede keer overvallen en geplunderd te worden, gelijk voor eenige jaren gebeurd is.

Den 16^den^ Januarij kwamen twee Tommongons, drie Pangerans en Raden Dalem beneden om hun compliment aan hun gearriveerden Heer en Meester Datoe Bona afteleggen; dezelve vonden gelegenheid om mij ter zijde te spreken en verzochten mij onder storten van tranen, om toch bij mijne retourreize, het mogte zijn naar *Batavia* of naar *Bantam*, aan Hunne Hoog Edelhedens bekend te maken, op wat wijze zijlieden thans zoo goed als in slavernij onder de magt van deze verfoeilijke wereldmonsters vervallen waren, en verzochten, zoo het mogelijk is, om adsistentie aan hunnen wettigen Heer den Sulthan van *Bantam* of aan Zijn Hoog Edelheid van *Batavia*.

Ik bevind het voor iemand, die de gesteldheid van *Sepoetih* en *Lampong* kent, gelijk hij mij thans bekend is, zeer wel mogelijk met een goede expeditie Madoereesche en Sumanapsche militairen, onder geleide van eenige gecoura-

geerde Europeesche militaire officieren deze kanailles, die zich thans aldaar ten getale van omtrent 2000 bevinden, uitteroeijen en te verdelgen, zonder daartoe groote schepen of vaartuigen te gebruiken; djoelong-djoelongs en goede chaloupen zijn toereikende genoeg om het doelwit te bereiken. Echter was het zeer dienstig als de Sulthan van *Palembang* daarin adsisteerde om met Palembangsche balloors en pandjajaps de rivier van *Lampong* te sluiten.

Van harte gaarne zal deze vorst zijn uiterste best doen om zich op eene of andere wijze aan deze roovers te wreken, door dewelke zijn buiten-eilanden totaal geruineerd zijn, voornamelijk het eiland *Banka*, hetwelk voor dezen rijkdommen aan tin den Sulthan van *Palembang* leverde, en nu binnen den tijd van 8 (? *) jaren door de roovers geheel bedorven is; de menschen vermoord, duizenden in slavernij gebracht en zoo als mij het volk verklaard heeft 150 schoone negorijen verbrand. Thans bevinden zich hier nog bij de 200 vrouwen van gemeld eiland, die de zeeroovers aldaar met geweld weggenomen en voor zich tot vrouwen behouden hebben, benevens nog ruim 80 Lampongsche vrouwen, die voor eenige jaren met het verbranden van acht schoone negorijen, een roof dezer honden zijn geworden en thans hunne vrouwen zijn.

De nieuwe negorij van de zeeroovers met hun fortres is zoo als ik hier vertoon (†) en bezet met 14 kanonnen van 6 en 8 pd. kaliber; binnen het fortres bevonden zich bij mijn vertrek van *Lampong* reeds 96 gemaakte huizen om aldaar hun vast verblijf te nemen; echter vertrokken hunne vaartuigen in de oost- en west moesson achter *Bantam* naar *Indramaijoe* tot *Marondе* langs *Java, Mandelika, Karimon Java, Cheribon* tot *Japara*, om alles te rooven wat zij kunnen krijgen. Datoe Bona gereed zijnde met 27

(*) Er staat min of meer onduidelijk 85 jaren.

(†) Zie bijgevoegde teekening.

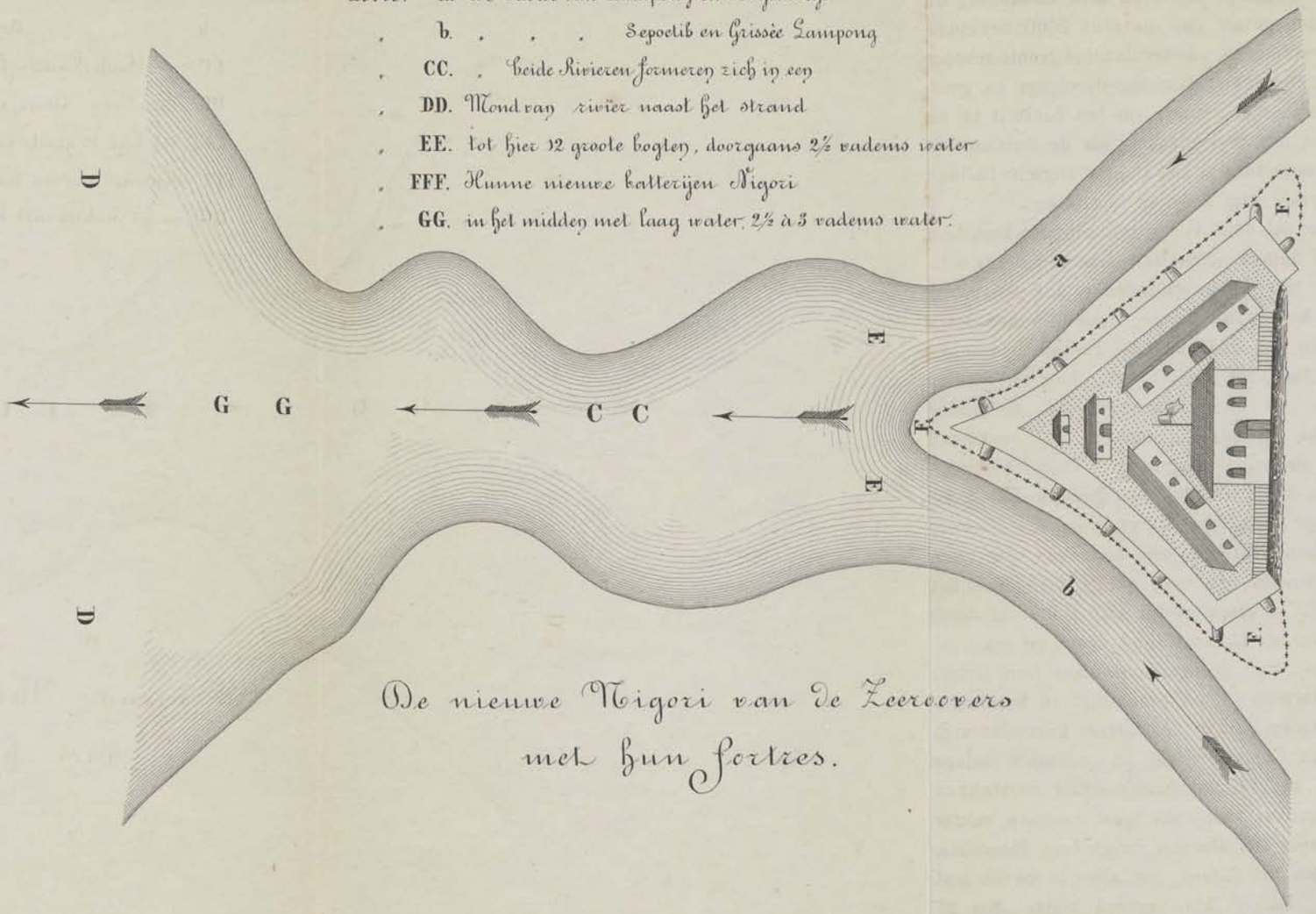

De nieuwe Nigori van de Zeeroovers
met hun fortres.

wel gewapende vaartuigen liet alle zijne gon-gons slaan, om zijne onderhebbende moordenaars en Panglima's bij een te doen komen en gaf orders aan twee Radens en vier Panglima's om met zes groote balloors te blijven, ten einde *Lampong* en *Sepoetih* te bewaren, benevens 600 Llanoenders, die dagelijks palissaden en bamboezen moesten kappen om bij zijne terugkomst het nieuwe fortres met de huizen klaar te hebben. Nadat Zijn Hooggeborene de roovers orders uitgegeven had liet hij 12 Mohamedaansche papen bij zich komen en hielden zij een paar uren bedestond, om in het rooven en menschenvermoorden wel te slagen en gaf daarna een tractatie aan alle zijne onderhoorigen. Ik heb zelve met mijn oogen gezien, dat Datoe Bona ruim 100 spaansche matten aan de inlanders van *Lampong* heeft gegeven voor hoenders, eendvogels, eijeren, rijst, geiten, karbouwen, enz.

Deze tractatie werd op den 28sten Januarij gegeven; 18 hoofden van *Lampong*, *Sepoetih*, *Bakka Danga* (*) en *Grissée Lampong* bevonden zich bij dezelve; den 29sten 's avonds was het gedaan, na een Mohamedaansch gebed gehouden te hebben.

Op den 1sten Februarij ging hij onder het lossen van 47 kanonschoten onder zeil en begunstigde mij met nog 8 spaansche matten. „Soedara Belanda", zeide hij, „zoo gij gebrek hebt, vraag aan mijn broeder, die zal u niets laten gebreken; ik heb reeds order daartoe gegeven, ook zoo UEd. het niet meer bevalt om langer bij ons te blijven, kan UEd. bij gelegenheid naar *Saloemba* vertrekken: ik zal u mijn signet geven dat gij bij het ontmoeten van onze natie voor de tweede keer buiten gevaar zijt."

Op den 24sten Julij kwam Datoe Bona van zijn togt achter *Bantam* terug, met 25 vaartuigen; twee had hij door

(*) Waarschijnlijk *Pegadoengang*, het *Bagadoengan* van het kaartje. (Red.)

zware stormwinden verloren. Arme ongelukkige Javanen! 6 van hunne negorijen waren door Datoe Bona uitgeplunderd en in brand gestoken; 650 jonge meiden, mooije jonge Javanen en kleine jongens heeft hij binnen *Lampong* gebragt; drie prauwen met 80 koppen, vrouwen en kinderen naar herwaarts gezonden, twee groote pendjajaps naar *Mampawe* met 200 koppen om die ongelukkigen daar te verkoopen. Mijn huiswaard Intji Hamat heeft een moeder met haar dochtertje, die door de Llanoenders op *Lampong* aangebragt was, gekocht voor 56 spaansche realen. Ik heb de moeder ondervraagd, hoeveel negorijen de roovers verbrand en geplunderd hadden en zij heeft mij de zes hieronder volgende opgenoemd:

1. *Baneijtang;*
2. *Goenong Tjeda;*
3. *Jampang;*
4. *Binonanga;*
5. *Boelatihien;*
9. *Galong Soekat.*

Alle deze vermelde negorijen hooren onder het gezag van den Sulthan van *Bantam*. Bij de terugkomst van Datoe Bona achter *Bantam* van daan, was ik reeds verlost, en met de Maleijers naar *Lingga* vertrokken.

Op den 22sten April arriveerden hier vijf Maleische negotianten met vijf prauwen pendjajaps van *Lingga* komende om te negotieren.

Dien dag was mijn geluksdag; ik maakte mij direct bekend aan een van dezelve, genaamd Intji Hamat, een oprechte en weldenkende Inlander; hij kwam bij mij, vernam naar mijn naam, vroeg naar mijn verblijfplaats op *Java*, hoe en op wat wijze ik het ongeluk had gehad in handen van de zeeroovers te vallen, enz.

Ik beantwoordde alle zijne aan mij gedane vragen; direct stelde hij mij gerust. „Broeder, ik ben uw verlosser", zeide hij, „en als het gebeuren mogt dat ik gebrek aan contanten

zoude hebben zoo zal ik mijne wapenen en goederen verpanden om u uit de handen van deze verfoeilijke roovers te redden".

Hij hield zijn woord en verloste mij op den 7den Mei voor 100 spaansche realen, die hij moest betalen aan den broeder van Datoe Bona, Panglima Aender, die evenwel geen order had van zijn broeder om een penning losgeld van mij te eischen; echter hij verklaarde aan Intji Hamat, „die 100 matten, die ik van u vroeg, zijn alleen voor Smidt zijn onderhoud en kleederen, die hij van den 22sten September tot den 7den Mei, zijnde $7^1/_2$ maanden, bij ons Llanoenders genoten heeft".

Dank zij eeuwig de Goddelijke voorzienigheid! Wij vertrokken op den 9den Mei 1801, 's avonds om 8 uren met vijf prauwen van *Lampong* en arriveerden op den 10den Mei daaraanvolgende gelukkig op *Lingga*.

Den 16 Mei begaf ik mij onder geleide van den zwager van Hamat, genaamd Abang Hoegoes naar den Sulthan van *Lingga* in mijne klederen daar ik in gekomen was; namelijk een oude lange broek en een gescheurd baatje. Ik werd in deze rooversuniform zeer koel onthaald, en de Sulthan ontving mij op de djoelong-djoelong van den heer Resident Bronckhorst, dat reeds al vertimmerd was en tot een pandjajap gemaakt, en waaraan zij thans bezig waren om hetzelve te schilderen.

Op eene geruime distantie hielden mij zijne slaven tegen om mij bij dezen wereldgod niet te digt te doen naderen. De Sulthan vroeg naar mijn naam, wie ik was, waar ik van daan kwam, en wat vaartuig mij door de zeeroovers ontnomen was. Ik beduide zijn HoogEdelheid deze djoelong-djoelong, benevens een padoeakang, beide nieuwe vaartuigen.

Hij vroeg verders, wat lading, hoeveel wapens en amunitie beide vaartuigen in hadden gehad? Ik verhaalde hem alles nader, op wat hoogte wij door de roovers genomen waren, hoe sterk zij waren geweest, hoe lang wij

ons verweerd hadden, en eindelijk op wat wijze ik in het leven was gebleven. Doch alle zijne vragen waren onder schijn van vriendschap, dewijl hij naar den bekenden weg vroeg, vermits hem ons overkomen ongeluk beter bekend was, als ik het opgeven konde.

Hij vroeg mij verder of de Llanoender Prinsen en Panglima's mij alle bekend waren. Ik antwoordde van ja, en noemde hem de namen een voor een op. Ik verzocht aan den Sulthan om de djoelong-djoelong en mijn padoeakang terug te mogen hebben indien het konde geschieden, en beduide Z. H. nader, dat ik op *Lampong* vernomen had, door een brief aan Datoe Loekoes van *Panoebo* gezonden en geadresseerd aan Datoe Bona, dat nog een gedeelte van diegene op *Panoebo, Soengi-Lanjoet, Sinkep* en *Mapar* huisvesten, dewelke mijn vaartuig beënterd hebben en de djoelong-djoelong hier gebragt, en beide vaartuigen aan Z. H. verkocht voor de somma van 1650 Rs. Spaansch; en vermits alle de voormelde plaatsen onder Z. H. bestier sorteerden, hij mij zoude gelieven te adsisteren; en hem tevens wijs makende, dat ik door zijn HoogEdelheid van *Batavia*, benevens nog twee andere betrouwde en op de djoelong-djoelong gesneuvelde Europezen, in geheime commissie gezonden waren om zoo het mogelijk was, hoe spoediger hoe beter van *Palembang* en *Lingga* terug te keeren. Door deze reden geloofde ik eenige invloed te zullen bereiken en mogelijk van de zeerovers de waarde van de negotie en de vaartuigen wederom te bekomen, daar het den Sulthan maar een woord kostte om zulks ten uitvoer te brengen. Alleen het antwoord dat ik kreeg was dit: „Zoo gij voorleden jaar was hier gekomen, zoude ik u geadsisteerd hebben en beide vaartuigen teruggegeven; thans is het te laat; ik heb beide van Datoe Loekoes gekocht en voldaan. en zoo UEd. ziet zijn zij reeds vertimmerd en tot Maleische vaartuigen gemaakt". Na gedaan discours onder ons beiden

liet Z. H. Intji Ali bij zich komen en ordonneerde hem mij bij den kapitein Chinees naar de Chineesche kamp te brengen, dewelke mij onderhoud moest bezorgen tot dat ik met een zijner vaartuigen of met een ander weder naar *Java* kon terug keeren. Ik bedankte hem voor zulke complimenten en zeide: „Weest niet bekommerd voor mijn onderhoud hier op *Lingga*; Intji Hamat bezorgt mij de kost en hij heeft op *Lampong* 100 Spaansche matten voor mij betaald, die naar het zeggen der Magindanosche zeeroovers, voor kost en kleederen waren die ik van henlieden binnen $7^1/_2$ maanden op zee en aan den wal genoten heb, en thans naakt en bloot zijnde, ben ik bang met mijn vertrek van *Linga* een tweede rekening van den kaptein Chinees te zullen krijgen". Hij scheen eenigzins kwaad te worden (doch het was mij onverschillig), en gaf mij ten antwoord: „Geenzins bekommerd u een tweede rekening te voldoen; ik voldoe zelve wat u van nooden heeft aan den kapitein Chinees". Ik repliceerde hierop: „Z. H. gelieve mij hierin te excuseren; de manier van ons Hollanders is deze: als iemand onder onze vrienden of bondgenooten te huis hoorende, gelukkig of ongelukkig bij ons arriveert, en nog voornamelijk die een ampt of kwaliteit bekleed, zoo wordt dezelve wel onthaald en onderhouden. Nooit heb ik gezien dat fatsoenlijke Inlanders of Europezen door ons bij de Chinezen zijn geplaatst". „Zijn de Chinezen dan geen fatsoenlijke menschen, vroeg hij hier op?" „Ja! was mijn antwoord, in den omgang met henlieden en ook om te negotieeren, verkeeren wij sterk met die natie; maar wij Europezen eeten geen rotten, muizen, katten, honden en slangen; dit zijn de redenen dat ik een afkeer van die natie heb om bij hen te logeren". Hiermede scheen hij voldaan te zijn.

Na omtrent twee uren lang binnen de djoelong-djoelong op eene distantie van tien voeten ver, omlaag bij andere gemeene inlanders of slaven gezeten te hebben, verzocht

ik om naar huis te mogen gaan. Z. H. was echter thans wat vriendelijker als in het begin. „Toean Smidt, hebt een weinig geduld; ik zal mijn kassier gaauw naar mijn Dalm zenden om 100 matten kostpenningen, die uw huiswaard Intji Hamat op *Lampong* voor u verschoten heeft, aan u terug te geven". De kassier kwam, ik ontving de contanten, maakte mijn compliment en keerde terug.

Ik zal hier iets buiten mijn bestek gaan om de onlusten te melden, die omtrent over een jaar (hier?) voorgevallen en nog niet geëindigd zijn. Raden Ali en Ankoe Krain (de laatste een Boegineesche Prins van geboorte en schoonzoon van den eerstgemelde) hebben beide zich meester gemaakt van *Riouw*, en Ankoe Moeda, benevens zijn oom Ankoe Assam de vlugt doen nemen naar *Boelang*.

Ankoe Moeda blokkeert *Riouw* digt bij *Boelang Tapa* met 80 ps. groote vaartuigen, waarvan de helft Timorezen en Llanoenders zijn, om den toevoer van rijst en andere levensmiddelen aftesnijden. Echter schuilen de Engelschen mede hier onder; tot twee keeren zijn kleine scheepjes en barken van *Malakka* naar *Riouw* gezonden met levensbehoeften. Ankoe Moeda is op den 28sten Mei 1801, bij het vertrek van een Engelsche bark met dezelve slaags geraakt; de bark was zeer geramponeert en genoodzaakt de vlugt weder naar *Riouw* te nemen en den tijd aftewachten tot hij onder geleide van andere kleine Engelsche scheepjes weder naar *Malakka* konde terug keeren. Ongelukkig voor vele negotianten zijn van het begin dezer Riouwsche onlusten verscheiden vaartuigen door Ankoe Moeda genomen en naar *Boelang* opgebragt, als:

1 bark van *Batavia*, toebehoorende aan den Luitenant Chinees; de djoeragan bevindt zich thans nog op *Riouw*.

1 chaloup van *Soerabaija*.

1 gonting denkelijk ook op *Java* te huis hoorende; door den djoeragan verlaten.

1 schoone bark toebehoorende aan den kapitein Chinees

van *Batavia*; waarop de Engelschman William Thomas Boston zich als stuurman bevond; bij zijn vertrek had den djoeragan een pas ontvangen van Zijn Hoog Edelheid te *Batavia* om naar *Siak* te stevenen en in zee, digt bij het eiland *Bawean* zijnde, had hij eerst aan het scheepvolk bekend gemaakt, dat de bark regelregt naar *Malakka* gedestineert was, hetwelk een zoodanige opstand onder de Javanen verwekt had, dat indien Boston niet aan boord was geweest denkelijk den Chinesche djoeragan benevens de andere Chinezen zouden zijn vermoord geworden. William Thomas Boston verklaarde mij onder eede dat de Chinesche djoeragans Lim Bienko en Lim Tjonko voorzien waren met een Engelsche pas van den Gouverneur van *Bengalen*, zoo ook dat onder de rijke Chinesche negotianten te *Batavia* zich nog meer bevinden, die zulke passen voor een hoogen prijs van de Engelschen bekomen, om op zee buiten alle gevaar te zijn.

Hunne negotie bestaat in niet anders als arak, eenige suiker en gesmokkelde rijst, die zijlieden aan onze vijanden de Engelschen leveren. Ik heb veel moeite gedaan om van de Chinezen een Engelschen pas magtig te worden, maar te vergeefs. Boston beloofde mij, zoo de gelegenheid het permitteerde er een te kunnen bekomen, hij die aan mij zouden afgeven.

Boston, die op den 9^{den} September 1801 den berg *Blitong* passeerde, werd door 6 groote balloors, gevoerd door Raden Japhar van *Monto* aangevallen en twee dagen en een nacht schrikkelijk vervolgd; echter de wind meer doorkomende den 11^{den} September 's avonds verlost, zeilende tot in de straat van Riouw, dat ook wel de passage naar *Malakka*, *Siak*, *Johor* en *Poeloe Pinang* is. 's Morgens ten half acht uren ontdekten zijlieden circa 20 ps. groote Llanoender vaartuigen die voor anker lagen, vermits er dien morgen finaal geen wind was.

Boston na al zijn kruid op *Blitong* verbruikt te hebben,

resolveerde om met 6 Chinezen en 28 Javaansche matrozen, eenige kleinigheden mede te nemen en met de schuit, die wel met zeilen voorzien was, te vluchten en hun koers naar *Lingga* te nemen en ook gelukkig hier arriveerde op 15 September.

Gemelde stuurman Boston heb ik benevens zijn kapitein en overige officieren in het jaar 1799 onder *Timor Deli* genomen en op *Batavia* opgebragt met den goerab van Steenbergen, op welke ik op zijn verzoek als kommandant ageerde, echter vrijwillig.

Den 20sten September hebben de Maleijers en Llanoenders een nieuwe en groote lajar serret genomen, hetwelk met zout en eenige olij geladen was en op *Sampang Madura* te huis hoorde. Ik ben zelve naar *Boelang* gezeild om het te koopen voor den Sulthan, die mij contanten medegaf; doch de Llanoenders wilden het liever aan de Chinezen dan aan mij verkoopen.

Ook wegens de bark van den Engelschen Stuurman Boston gaf mij Z. H. commissie om ware het mogelijk die van Ankoe Moeda te koopen voor de som van 2500 Spaansche matten, om die weder naar *Batavia* terug te zenden; echter ben ik onverrigter zake op den 10den December weder naar *Lingga* vertrokken.

Vier padoeakangs komende van *Malakka* zijn genomen en het scheepsvolk vermoord en twee van die vaartuigen naar *Boelang* en twee naar *Panoebo* opgebragt. Twee groote zoogenaamde toopvaartuigen, geladen met rijst en andere negotie, komende van *Siam*, digt bij *Riouw* genomen; 36 Chinezen vermoord, alleen vier in het leven gelaten en alle vier op *Lingga* voor 24 Spaansche matten verkocht.

Op *Panoebo* een lajar serret met een chaloup opgebragt; zoo als mij verhaald is, hoort de chaloup te huis op *Soerabaija* en de lajar serret op *Sumanap*, echter heb ik bij geen van de schepelingen kunnen komen om hen daarover te ondervragen.

Den 6den September arriveerde alhier gelukkig den djoeragan van den heer Bronckhorst van *Sumanap*, met brieven, om zoo het mogelijk was de djoelong-djoelong weder terug te bekomen; doch onverrigter zaak is gemelde djoeragan Bapa Thieng op den 22sten November weder teruggekeerd. Zoo zijn Ed. de heer Bronckhorst 2000 Spaansche matten naar *Lingga* zend, zal hij denkelijk de djoelong-djoelong zonder wapens terugkrijgen.

Ik heb mijn uiterste best aangewend bij mijn arrivement op *Lingga* om de djoelong-djoelong en padoeakang terug te bekomen, het mogt dan ook zonder lading zijn. De Sulthan vroeg mij naar de waarde van de wapens, kruid en amunitie, die op de djoelong-djoelong en mijn padoeakang waren geweest. Over deze aanvraag was ik eenigzins blij, en dacht zonder andere hinderlagen door dien verborgen vijand van onze natie geholpen te zullen worden, en beloofde hem op den volgenden morgen zoo het Z. H. behaagde, eene schriftelijke opgave te overhandigen, omtrent de waarde van beide vaartuigen, alsmede aangaande de wapens en amunitie.

Op den 24sten Julij 's morgens vervoegde ik mij weder bij hem en overgaf hem twee lijsten, beide geschreven in de Maleische taal door den broeder van mijn huiswaard, Intji Soloman, naar mijne opgave, en stuk voor stuk gespecificeert, van de djoelong-djoelong en mijn padoeakang op de best mogelijke wijze, zooveel als mij ten opzigte van eerst gemeld vaartuig bekend was. Het bedrag der wapens en amunitie van de djoelong-djoelong beliep . . . . . 1150 Reaal Sp.
en van mijn padoeakang . . . . . 650 " "

Somma . . . 1800 " "

Het spijt mij hiervan geen copie gehouden te hebben; dikwijls heb ik beide inventarissen terug verzocht, toen ik mij in mijne meening bedrogen zag, maar niet bekomen.

Ik zal ook niet vergeten hier aan te halen, dat zoodra ik door behulp van eenige vrienden in betere kleeding als bij mijne aankomst kon verschijnen, ik ook direct door den Sulthan vriendelijker en met meer achting onthaald werd. Ja! zelfs liet hij mij door een zendeling meenigmaal halen, als ik somtijds in drie à vier dagen niet bij hem geweest was. Ik begón ook eene fabel uit Gellert's fabelen op Maleische wijze na te maken om dagelijks beter in de gunst van dien tijger te geraken.

Voor eenige dagen werd door den Engelschen Gouverneur van *Malakka* hier gezonden den Burger Pieter Bueth, met een brief, inhoudende dat in de maand Maart van dit jaar een bark van *Malakka* was vertrokken, inhebbende aan Engelsche negotie een kapitaal van 20,000 Sp. matten en tot nu toe niet geretourneert; dat er narigten op *Malakka* gekomen waren, dat gemelde bark door de Llanoenders genomen was, twee daarop zijnde Europezen vermoord en de rest, Inlanders of Maleijers op *Lingga* verkocht waren.

Zeer sterk was deze brief van den Engelschen Gouverneur, behelzende verder, dat indien de voornoemde bark hier op *Lingga* of op andere onder het gezag van den Sulthan liggende eilanden door de zeeroovers was opgebragt, zoo als het gerugt liep, die in nature naar *Malakka* te zenden of de somma van 40,000 Sp. matten in kontanten aan den Gouverneur van *Malakka* daarvoor te voldoen, en in gebreke van dezen wettigen eisch, zij zich zouden genoodzaakt vinden om alle vriendschap aftebreken en de waarde van hunne negotie, volk en vaartuig op *Lingga* zelve te doen betalen.

Omtrent twee maanden na den ontvangst van bovengemelden brief, werd er order aan alle de Maleijers en Boeginezen gegeven, om zoowel hier als op de eilanden *Ponoebo*, *Sinkep*, *Soengie Langoet* en *Mapar*, nieuwe batterijen aanteleggen; dus wordt hier dag en nacht zonder ophouden

daaraan gearbeid. De Sulthan bevind zich dagelijks zelve bij het werk; ook heeft hij 60 ps. balloors en pandjajaps laten monteren met volk en van alle levensbehoeften doen voorzien.

De gerugten gingen dat de Sulthan naar *Riouw* zoude stevenen, doch hij vertoeft met zijn geheele vloot nog op *Mapar* om fortressen te maken; de Sumanapsche djoelong-djoelong ageert als admiraalschip bij deze vloot.

Tot heden zijn de ingezetenen van *Lingga* nog zelve onbekend welke vijanden zij te verwachten hebben, echter geloof ik wel dat het toean Said Ali of Raden Ali van *Siak* zal wezen, welke 120 groote vaartuigen klaar heeft; ook zijn hier en op *Siak* de gemeene Maleijers onbewust wat Raden Ali van zins is om te doen of met wie hij beginnen zal. Echter was voorleden jaar een Siaksch chaloup van *Java* komende, en gevoerd door toean Said Abdoellah binnen *Massiparrij* genomen en 18 Siaksche Maleijers benevens den broeder van Said Abdoelah vermoord, hetwelk ik hiervoren bij de aanteekening der tien genomen verscheiden vaartuigen reeds bekend gesteld heb. Hierdoor wordt gezegd dat Raden Ali zich aan de Llanoenders wreken wil en denkelijk *Lampong* en *Sepoetih* zal beoorlogen; den Hemel sta hem bij, dat zijne denkelijk naar derwaarts stevenende expeditie gelukkig arriveren, om het op *Lampong* en *Sepoetih* nieuw aangelegde roovers-nest te demolieeren, waarin zich thans ruim 2000 roovers versterkt hebben.

Den 24sten November 's avonds arriveerde alhier een kleine gagap van *Blitong* met 6 Bataviasche matrozen en eenige Chinezen om die hier te verkoopen. Dezelve waren van *Batavia* vertrokken en eenige mijlen boven *Indramaijoe* van acht vaartuigen 's nachts overvallen; het grootste gedeelte van het volk vermoord en het vaartuig of pantjalang op *Blitong* opgebragt.

Het spijt mij zonder kontanten te zijn, vermits ik

mijne weinige geleende penningen voor gambier besteed heb; anders zoude ik de arme Chinesche en Bataviasche matrozen terug gekocht hebben om geen slaven van de Maleijers te worden.

Alzoo 14 ps. verscheiden soorten van vaartuigen, zoo als ik hiervoren bekend gesteld heb, zijn sedert den tijd dat ik op *Lingga* ben gekomen op *Boelang*, *Panoebo*, *Sinkep* en *Blitong* opgebragt, zonder degeene die door Raden Japhar genomen en op *Muntok* opgebragt zijn, welke ik niet kan opgeven, omreden ik geen vast narigt daarvan heb kunnen opsporen.

Het zoude kunnen gebeuren, dat mijne wettige Heeren en Meesters een vast narigt van mij verlangden, hoe veel rooversvaartuigen, benevens de sterkte der manschappen en van welke natie, mij gedurende den tijd van mijn gevangenschap en nadat ik verlost was geworden op *Lingga* in de onderhoorige eilanden bekend zijn geworden. Uit dien hoofde heb ik hiervan een exacte aanteekening gehouden en zal dezelve hier bekend stellen.

Op *Lampong*	30 ps.	groote en kleine Llanoender roofvaartuigen.
	10 "	nieuwe, den 22 Aug. bijgekomen.
	40 "	vaartuigen op *Lampong* en *Sepoetih* onder Datoe Bona, waarop zich bevinden 1500 man moordenaars.

Op *Panoebo*, *Soengie Lanjoet*, *Lingga* en *Sinkep*	28 ps.	vaartuigen	met 1000	Llanoenders.
Op *Boelang*	30 "	"	" 1200	"
Op *Parimatta* (*)	16 "	"	" 600	"
Te zamen	114 ps.	vaartuigen	met 4300	man moordenaars Llanoenders.

(*) Waarschijnlijk Karimatta nabij Borneo's Westkust, dat destijds onder het rijk van *Linga* behoorde (Cornets de Groot, Moniteur I. 196).

Op *Blitong*	20 „	van *Siak*	De sterkte van deze twee natien aan volk is mij onbekend; van enkelde hunner vaartuigen heb ik vaste narigt.
Op *Massiparrij*	30 „	„ Raden Japhar	

Totaal . . . 164 rooversvaartuigen die mij bekend zijn.

Den 30sten November is hier op *Boelang* gearriveert den gezaghebber van Ankoe Moeda, komende van *Malakka*, met een schuit van de bark van Ankoe Moeda, die de Engelschen met lading en alles gearresteert hebben; de redenen waarom zijn hier nog onbekend; echter den voorleden jaar van *Riouw* gevlugten kapitein Chinees is aan den Burger Adriaan van *Malakka* 4300 Rijksdaalders Spaansch debet, voor ontvangen negotie; denkelijk dat dit de oorzaak is waarom de bark van Ankoe Moeda gearresteert is.

Den 2 December hebben wij hier op *Boelang* door eenige met een sampan aangekomen Chinezen narigt ontvangen dat de van *Makassar* gevlugte zoogenaamde Aria Mampoe, zijnde de schoonzoon van den koning van *Boni* door den Engelschen Gouverneur van *Malakka* weggejaagd is en thans met tien vaartuigen op *Johor* is binnen gekomen. Zijn op *Poeloe Pinang* aan den Engelschen Ascot gedaan verzoek om adsistentie van vier à vijf schepen met volk benevens zijne 10 corra-corra's, onder geleide van hem naar *Makassar* te (laten) stevenen, *Makassar* te bemagtigen en hem tot koning van *Boni* te bevorderen, is op *Poeloe Pinang* gretig aangenomen.

Hij heeft ook brieven van Ascot ontvangen om naar *Malakka* te brengen. Op *Malakka* komende en wel onthaald wordende, dacht Aria Mampoe *Malakka* met amok te overvallen, maar is met zijn prauwen en volk door de Engel-

schen schandelijk weggejaagd, en heeft dus onverrigterzake weder naar *Johor* terug moeten keeren; hij is een groote zeeroover en heeft reeds verscheiden vaartuigen genomen (*).

Den 12^den^ dito arriveerde alhier op *Boelang* met een kleine sampan Ankoe Moeda van *Poeloe Tapa* (?), om vergadering te houden met den hier aangekomen Datoe Bandara Radja van *Pahan* (†), die op den 20sten November met 24 ps. pendjajaps gearriveert is, om over de onlusten van *Riouw* met Ankoe Moeda te handelen, en zoo het mogelijk is, vrede onder deze familie te maken. Doch Bandara heeft na alle gedane moeite den 26 December de prauw van *Boelang* naar *Lingga* afgezonden, om bij den Sulthan aldaar rapport afteleggen, dat hij niets uitgerigt had, en zal na ontvangene orders van Z. H. genoodzaakt zijn *Boelang* te verlaten en naar *Pahan* terug te keeren.

Den 13^den^ dito 's morgens ten 8 uren kwamen 10 oorlogschepen, onder welke twee driedekkers waren, buiten *Boelang* ten anker; de geheele negorij *Boelang* of beter het roofnest *Boelang* was in rep en roer, en dachten niet anders als dat de Engelschen eene landing wilden doen; van den morgen tot den avond hebben zij hunne vlaggen en wimpels laten waaijen, en zijn 's avonds ten 6 uren weder onder zeil gegaan, stevenende regelregt naar de Straat van *Palembang*.

Den 15^den^ dito arriveerde alhier een kleine gagap van *Malakka*, gevoerd door Intji Ali, met eenige kleine negotie.

(*) Van dezen befaamden zeeroover hier AROE MAMPOE genaamd, is sprake in de Missives van den *Palembangschen* resident PALM van 26 Maart 1803 enz. als hebbende toen in gezelschap van Panglima RAHMAN eenige plaatsen op *Banka* geplunderd, de gereedliggende tin weggevoerd, veel volk vermoord, enz.

Het blijkt uit deze brieven — die mede zeer uitvoerige berigten over de zeeroovers behelzen — dat ze toen nog door die van *Lingga* ondersteund werden; zie hier achter op den 26sten Februarij 1802.

(†) Rijk op de Oostkust van het schiereiland *Malakka*.

Ik begaf mij bij hem om te vernemen, waar of die 10 voor eenige dagen hier gepasseerde schepen naar toe waren gegaan; hij bedeelde mij naar *Batavia* om zoo het mogelijk is eene landing te ondernemen; verhaalde verder dat de Engelschen de in het voorleden jaar van *Batavia* medegenomen inlanders van *Maronde*, ten getale van 200 man, bij zich hadden om denkelijk hunne militairen bij *Maronde* te doen landen en de Marondenaars als wegwijzers te gebruiken; echter zullen zij wachten tot dat nog 70 van *Bengalen* komende schepen zich bij hen vervoegd hebben.

Den 27sten dito arriveerde een zendeling van den Sulthan van *Lingga* hier op *Boelang* met een brief aan Datoe Bandara, benevens Ankoe Moeda. Den inhoud daarvan was deze:

„Onder vriendelijke groete schrijft Sulthan Mohamad benevens zijn onderhebbende Radens en Raadslieden hier op *Lingga* en andere onderhoorige plaatsen onder ons gebied, deze letteren, ordonnerende onder vriendelijk verzoek Uwe Hooggeboren Ankoe Moeda, Raden te *Boelang*, benevens andere op *Boelang* onder Uw Hooggeboren gezag zich bevindende Radens en Panglima's, onder geleide van onzen hier afgezondenen Raden en Broeder, Datoe Bandara van *Pahan*, om binnen den tijd van 10 dagen zich gezamenlijk naar herwaarts te vervoegen om zoo het mogelijk is alle onlusten tusschen ons en Raden Ali, benevens den zich op *Riouw* bevindenden Boegineschen Prins Ankoe Krain, best mogelijk bij te leggen, en een einde te maken aan het ruineren van vele ongelukkige negotianten, ook andere nog onbewuste, digt bij *Riouw* passerende vaartuigen te gemoet te komen."

Alleen Ankoe Moeda bekommerde zich weinig om de order die hij ontvangen had en beantwoordde op den 30sten December den brief van den Sulthan in de volgende bewoordingen:

„Hooggeboren Vorst van *Lingga* en verdere onder uw

vorstelijk gezag onderhoorige plaatsen, benevens de aldaar zich bevindende Raadslieden, doe ik den van Uwe Hoogheid ontvangen brief van den 27sten December A°. 1216, benevens onze onderhoorige Leden en Panglima's resolveerden en besloten voornemens kort (te) beantwoorden.

„Om mij thans naar *Lingga* te begeven is mij benevens mijne Raadslieden en onderhoorige Panglima's volstrekt onmogelijk vermits ik bang ben voor de tweede reize met suiker (*) gevangen te worden; eenmaal op zulke wijze de proef op *Riouw*, voorleden jaar, ondergaan hebbende, verexcuseert Z. H. mijne vrijpostigheid hier te melden, om mij voor de tweede keer daarvoor te bewaren. Alleen verwacht ik op deze mijne letteren een gunstig en spoedig antwoord; zoolang zal ik mij van *Riouw* naar *Boelang* begeven tot den eisch in deze mij toegestaan wordt of niet: alle vijandelijkheden zullen van nu aan tot eeuwig onder ons Neven ophouden en direct na ontvangst van 10000 sps. matten alleen (voor) mijne op *Riouw* geleden schade aan wapens, kruid, amunitie, amphioen, gambier, huisraad en meerdere kleinigheden. Wie dezelve voldoet is mij hetzelfde, Uwe Hoogheid of Ankoe Krain Boegies of Raden Ali en dan zal ik mij benevens mijne Raadslieden en Panglima's gezamenlijk naar *Lingga* begeven en een vredenstraktaat na Uw Hooggeboren orders teekenen."

„Vinden integendeel mijne letteren en wettigen eisch geen invloed, dan retourneer ik ten spoedigsten weder naar *Riouw*, en zal verder naar geen stilstand van wapenen of vredesonderhandelingen meer luisteren. Wreken zal ik mij aan beide zich thans op *Riouw* bevindende hoofden, Raden Ali en Ankoe Krain Boegies."

„Zijn Hoogheid den Sulthan van *Lingga* verzoek ik spoedig, ten hoogsten binnen den tijd van 15 dagen, voldaan te zijn

---

(*) Met zoetigheid?

of niet, mij antwoord te bedeelen en zelf door leven of dood, een einde van deze onlusten zonder Uwe Hoogheids hulp of bijstand, door mij alleen ten uitvoer te brengen. Verders doet den teekenaar dezes onderdanigst Uw Hooggeboren groeten en blijft den Sulthan Mohamads van *Lingga* eeuwig getrouwe en opregte dienaar''.

(NB. Een zeer goed vriend zijnde van Ankoe Moeda zijn Secretaris op *Boelang*, zoo heb ik zulks van hem vernomen; ook verscheiden Hollandsche brieven van *Samarang* en *Batavia* gelezen.)

Op den 13den, den 15den, den 16den en eindelijk op den 20sten December, zijnde vier verscheiden keeren, heb ik mij naar Ankoe Moeda begeven, eerstens om mijne commissie aan hem bekend te maken, namenlijk om den bark van den kapitein Chinees te *Batavia*, gevoerd door Thomas Boston, hiervoren gemeld weder terug te koopen; alleen den Sulthan had mij geen last gegeven om meer dan 2500 sps. matten daarvoor te betalen, om die aan zijnen wettigen bezitter naar *Batavia* terug te zenden en mij begunstigd 3 à 4 honderd pikols gambier daar in te laden voor mijne moeite om naar *Boelang* te reizen. Doch mijne gedane reis en onkosten waren vergeefsch, vermits een Said Hachmat over eenige dagen herwaarts kwam van *Lingga*, enkeld ook om het gemelde vaartuig te koopen, en door mij reeds van tevoor van 2000 tot 2500 gesteigerd zijnde, heb ik opgehouden hooger te bieden, doch Said Hachmat zal denkelijk kooper zijn geworden voor de somme van 3000 sps. matten, zonder kanonnen of anderzins; ook waren bijna al de hoofdtouwen geruineerd en door de Llanoënders in stukken gekapt.

Vergeefsch is het voor ons Europezen om vrienden te zoeken hier op deze rooversnesten; ik verklaar onder eede

dat de Maleijers gezworen vijanden van ons zijn; ja! zelfs als wij onze prauwen en goederen hier aantreffen, reeds verkocht of nog in handen der zeeroovers zich bevinden, en verzoeken boven verzoeken doen, alles is vergeefsch. Wij worden nog uitgelachen; zijlieden achten ons niet zoo veel om naast hen te mogen zitten, verfoeijen ons en sorteren ons onder de Chinezen en andere heidenen. Echter heb ik mijn rol op *Lingga* zoo goed gespeeld, dat ik van dag tot dag dieper in de gunst van den Sulthan ben gekomen; zelfs doet hij mij thans boven anderen of naast hem plaatsen; hij verzocht mij verscheiden malen en zeide: „Smidt, kom jaarlijks met mijn bark op *Lingga* negotieeren, ik heb hier een mooi erf met klappers en andere vruchtboomen bezet onlangs van een mijner overleden Ooms gekregen; heeft UEd. behagen hetzelve te accepteren, ik zal u met alles waaraan u gebrek heeft adsisteren; ook zoo uw huisvrouw van zins is herwaards te komen zal mij zeer aangenaam zijn; somwijlen is u bevreesd voor zijn Hoog Edelheid te *Batavia;* kom aan! ik zal voor u verzoeken". Doch voor alle zijn dienstpresentatien heb ik hem hartelijk bedankt, beloovende Zijn Hoogheid jaarlijks met zijn bark over en weder te stevenen, mits hij mij telkens buiten onkosten of andere uitgaven 35 à 40 kojans negotie permitteerd.

Op die wijze ben ik ook bewaard voor de Engelschen en nog beter voor de zeeroovers, dewijl hij zelve onder een dekmantel een admiraal van hen is.

Den 26sten December zijn 60 ps. pandjajaps van Ankoe Moeda hier op *Boelang* binnen gekomen, waaronder zich 45 Llanoender prauwen bevinden; van welke 13 pandjajaps naar *Ponoebo* en *Lingga* zijn binnen geloopen om op *Lingga*, *Sinkep*, *Soengie Lanjoet*, *Ponoebo* en *Mapar* hun poeassa of vastenmaand te houden. Echter hebben die zeeroovers orders van Ankoe Moeda ontvangen, drie dagen na de vastenmaand zich hier te verzamelen en weder

onder zeil te gaan om gezamelijk stormenderhand *Riouw* te hernemen.

Den 4^den^ Januarij 1802 ben ik met een pantjalang naar *Riouw* gezeild, benevens toean Said Hachmat, nadat ik van den 1e December tot nu onverrigter zake op het roofnest *Boelang* mij opgehouden had.

Ik zal hier alleen in het kort melden dat het Hoofd op *Boèlang* of de zoogenaamde Ankoe Moeda een slecht sujet, een onbeleefde buffel, een groote roover en moordenaar is. Ook zal ik niet vergeten hier aan te halen hoeveel man van onze ingezetenen, ongelukkige Javanen, zich thans nog op *Lingga*, *Ponoebo*, *Sinkep*, *Mapar*, *Soengie Lanjoet* en *Boelang* bevinden, die door de roovers verkocht zijn en op *Madura*, *Sumanap*, *Samarang*, *Grissée*, *Soerabaija*, *Pamakassan* en het eiland *Bawean* te huis hooren.

100 koppen in dienst van den Sulthan.
170 " op zijn barken en overige vaartuigen.
185 " onder de Boeginezen en Maleijers.
145 " in slavernij onder de ingezetenen van *Monto*.
140 " op het roofnest *Boelang* en *Panoebo*.
60 " hier en daar, die hun kost zoeken.
50 " nieuwelingen, in het voorleden jaar hier aangebragt.

850 koppen te zamen waaronder zich 4 vrouwen bevinden.

Alle deze arme Javanen worden zeer streng behandeld en harder dan andere natien van slaven, die zich bij de ingezetenen bevinden; verscheiden zijn er die het geluk hebben door de vlugt verlost te worden.

Den 8sten Januarij op *Riouw* gearriveert, alwaar ik den Djoeragan van den bark van den Sulthan op *Lingga* aantrof; mijn weinige rijst had ik reeds alle verruild tegen gambier; 36 pikols rijst is hier een Maleische koijang; de

waarde van de rijst is hier een pikol rijst tegen een pikol gambier.

Ik heb mij 14 dagen op *Riouw* opgehouden en ben verscheiden malen bij Raden Ali en nog meer bij den Bonischen Prins Ankoe Krain verzocht; beide zijn zeer beleefde menschen, hebben mij veel vriendschap bewezen; eenige van hun volk mij tot lijfwacht vergunt, vermits deze plaats thans geheel in disorder is, door den nog voortdurende oorlog tusschen hen en Ankoe Moeda; echter floreert *Riouw* meer dan *Lingga* en *Boelang*; de roovers durven zich hier niet zien of hooren laten. Na mijne weinige bezigheden alhier verrigt te hebben, ben ik op den 23sten dito weder naar *Lingga* vertrokken en heb klarigheid gemaakt, om zoo het den hemel behaagd spoedig naar *Java* terug te keeren.

Den 25sten dito heeft Panglima Rahman benevens Ankoe Saliem consent van den Sulthan van *Lingga* bekomen, om met 26 groote en wel gewapende pandjajaps, benevens nog vier gagaps in zee te gaan om Raden Japhar op te zoeken en met denzelven te oorlogen en zelfs hem op *Muntok* te attacqueren, echter het is alles onder schijn; om te oorlogen is den naam, maar de negotianten zullen het van dit jaar beter gewaar worden. Gemelde Panglima Rahman is een van de beroemdste zeehelden en roovers onder de Maleijers en andere natien; in naam is hij met 26 pandjajaps onderzeil gegaan; alleen aan mij verklaarde hij dat zijn vloot in 50 ps. groote en kleine vaartuigen bestond, en den 25sten Februarij van hier vertrekken zal tot onder *Java*, *Blitong*, *Sepoetih*, *Lampong*, *Bawean*, waar hij zich hier en daar zal laten zien.

Ook is er eene vrouw, met name Ratoe Mas, zijnde de weduwe van Radja Ali, die voor omtrent 16 jaren tegen de Edele Compie. oorloogde en *Malakka* blokkeerde, alwaar hij ook gesneuveld is. Gemelde Ratoe Mas is voor omtrent zes weken van hier met 3 pandjajaps in zee gegaan om

te rooven; zij kleedt zich in manskleederen, is bijna 36 jaren oud, en ook redelijk mooi van persoon.

Alle deze gedoentens zijn den Sulthan van *Lingga* zeer wel bekend, echter laat hij er niet het geringste van merken; aan mij vroeg hij verscheiden malen, of er nog rijkelijk vaartuigen op *Java* waren, die van zins zijn herwaarts te komen om te negotieëren; ik bedeelde hem, genoeg om alle Maijers hier rijk te maken, indien ze alle het ongeluk mogten hebben van genomen te worden; dat echter de Hollansche natie met allen dien nog geen gebrek zal lijden.

Binnen den tijd dat ik van *Lingga* naar *Boelang* en *Riouw* gezeild ben, is hier een klein Engelsch scheepje gearriveert om te negotieeren; bij deszelfs vertrek naar *Poeloe-Pinang* is den Engelschman William Thomas Boston daarmede weggegaan, en heeft van mij arme sukkelaar nog 10 spaansche matten geleend, zonder mij die te voldoen. Ook zijn de matrozen benevens den djoeragan en overige Chinezen van de reeds voorgemelde bark gevoerd door Thomas Boston, allen van hier met de een of andere vaartuigen weder naar *Java* vertrokken; na mijne terugkomst van *Riouw* heb ik er geen een meer gezien.

Den 2den Februarij is van hier met een kleine gagap vertrokken, de gewezen Tommenggoeng van *Tagal* (of zoo hij hier in de wandeling genoemd werd Toean Hadjie Tommenggoeng) naar *Bali Karang Assam*. Zooals ik door een van zijn volk vernomen heb, heeft hij een brief van de Engelschen van *Malakka* ontvangen om zich derwaarts te begeven. De Engelschen hebben gemelde Toean Hadjie voor een jaar van de *Kaap* hier gebragt (al waar hem zijn Hoog Edelheid van *Batavia* voor een 14 à 15 jaren in verbanning naartoe had gezonden) en hem de kwaliteit van Groot Majoor gegeven.

Aan gemelde Tommenggoeng is hier op *Lingga* verscheiden malen zijne gadjie door de Engelschen van *Malakka*

gezonden; 50 sps. matten ontvangt hij tot zijn onderhoud; de Sulthan van *Lingga* heeft hem gedurende zijn verblijf aldaar vele weldaden bewezen.

Gemelde Toean Hadjie is ook de zwager van den Prins van *Madura;* zijn huisvrouw Ratoe bevind zich thans nog op *Bankallang* in den dalem van den Prins.

Ik geloof vast dat eene Engelsche politiek daarmede verbonden is, hem zoo spoedig als mogelijk naar *Karang Assam* te vervoegen; ook is zoo als ik vernomen heb, een brief van hier aan den Prins van *Madura* gezonden, met een negotiant die op den 20sten Januarij weder naar *Sampang Madura* vertrokken is, denkelijk om bekend te maken zijne afreize van *Lingga* naar *Madura* of naar *Bali*. De redenen waarom hem de Engelschen hier van *Lingga* naar *Karang Assam* doen verhuizen, heeft mogelijk heden of morgen ten gevolge, dat hij door behulp van de Balinezen of de Engelschen aan de Oost-Kust van *Java* ergens zoekt te landen om zich te wreken wegens zijne zevenjarige verbanning.

Den 4den Februarij is van *Boelang* een zendeling met een kleine gagap alhier gearriveert, gezonden door Datoe Bandara van *Pahan*, die aan den Sulthan van *Lingga* bekend maakte, dat hij over eenige dagen hier zal komen, om rapport aan Z. H. afteleggen van hetgeene hij onder groote moeite heeft uitgevoerd bij Ankoe Moeda aangaande den oorlog op *Riouw*.

Den 6den Februarij nader door een pandjajap van *Boelang* vernomen hebbende, dat Raden Pahan alle de Timoreesche roovers, die zich tot hulp van *Riouw* op *Boelang* bevonden heeft doen vertrekken; hier op *Sinkep*, *Soengie Lanjoet*, enz. enz. zijn ook de meeste verhuist en hebben eene vloot van 20 vaartuigen bij malkanderen verzameld om regelregt naar *Lampong* te stevenen; dat Datoe Bona aldaar eene vloot van 63 roofvaartuigen bij malkanderen heeft en omtrent 3500 man sterk is.

Zooals ik hier van eenige Llanoender Hoofden vernomen heb, zijn de roovers op order van Datoe Bona opgeroepen om derwaarts te komen, aan zijn medeconfraters bekend makende: „dat dewijl de Hollanders thans nog hunne handen vol hebben met de Engelschen, zoo ordonneer ik u alle zich herwaarts te verzamelen om ons gezamenlijk op het beste te versterken en eene nieuwe kolonie op *Sepoetih* en *Lampong* aanteleggen, vermits de inwoonders alhier thans mijne onderdanen zijn en mij voorleden jaar als Raden van *Lampong* hebben voorgesteld".

Den 10den dito is eindelijk Raden van *Pahan* hier op *Lingga* met 24 pandjajaps gearriveert; al tweemaal is hier vergadering gehouden over de affaires van Ankoe Moeda op *Boelang* en Raden Ali benevens Ankoe Krain te *Riouw*. Echter heb ik van den Sulthan nog niets gewaar kunnen worden; zoo ik iets naders ontdekken kan, hoe deze oorlog beslist wordt, ten goede of ten kwade, zal ik niet vergeten aanteekening daarvan te houden; geen ander bezigheden hier op *Lingga* hebbende, zoo zal ik geenzins nalatig zijn om alles wat ik in mijn ongelukkigen staat gezien, gehoord en ondervonden heb, voor mijne wettige heeren en meesters open te leggen.

Tevens verzoek ik nedrigst aan mijn HoogEdèle heeren en meesters dit onnoozele papier gunstig aan te nemen; alles wat ik dacht noodig te zijn heb ik opgenomen en zal ook onbeschroomd dit hiervoren aangehaalde met eede bevestigen.

Geschreven in de straat van *Palembang*, *Lingga*, *Boelang*, *Riouw*, *Soengie Lanjoet*, *Ponoebo*, *Sinkep* en *Mapar* door uw HoogEdelhedens onderdanigsten dienaar.

(was geteek.) J. G. SMIDT.

Batavia, den 20 Februarij 1802.

In het ommestaande blad heb ik beloofd zoo ik vernemen mogt, wat op *Lingga* omtrent den Riouwsche oorlog mogt verhandeld worden, hetzelve te zullen melden. Zoo kan ik thans bedeelen, dat na vier gehoudene vergaderingen door den Sulthan en de zendelingen van *Riouw* en *Boelang* besloten is, namenlijk: dat Raden Ali op *Riouw* het gezag zal behouden zoo lang hij leefd, dat echter geenszins erfelijk op zijn kinderen zal zijn. Ankoe Krain Boegies zal als tweede stem ageeren; alle voorvallen de procesaffaires onder de Chinezen, Maleijers, Boeginezen en negotianten zullen bij hem ter examinatie gebragt worden en na gedaan onderzoek zal hij rapport daarvan moeten afleggen aan Raden Ali, om vervolgens met hen beiden benevens een Panggawa, dus onder hen drieen, te beslissen. Eerstdaags zal een nieuwe Panggawa hier benoemd en naar *Riouw* afgezonden worden. Krain Boegies zijn ampt is mede niet erfelijk voor zijne nakomelingen, alles vervalt na beider afsterven aan den Sulthan van *Lingga* of aan zijn twee zoons; tevens zal *Riouw* de afgaven, en wat eertijds het gebruik was aan den Sulthan alhier aftegeven, jaarlijk naar *Lingga* overzenden en de twee zich thans aldaar bevindende Radens of Hoofden zullen den naam van dienaars en onderdanen van den Sulthan op *Lingga* dragen. Deze thans beslotene vergaderings artikelen werden in twee geschriften, eene naar *Boelang*, het andere naar *Riouw*, 's morgens afgezonden; zijnde geteekend door den Sulthan, benevens Datoe Bandara en Toeankoe Boenssa Als dezelve op *Riouw* en *Boelang* geaccepteert worden, zoo is den oorlog geëindigd en zoo niet dan wordt van weerskanten weder op het nieuw begonnen.

Lingga den 26sten Februarij 1802. Ik geloof dat het crediet en het grootste betrouwen sedert lange jaren herwaarts thans gedaan is tusschen den Sulthan van *Lingga* en de Magindanoschen zeeroovers, en wordt er klarigheid gemaakt om alle deze zeemonsters onder het gebied van

Lingga sorteerende te doen verhuizen. De oorzaak is deze: gisteren avond den 27sten Februarij arriveerden eenige kleine gagaps met mannen, vrouwen en kinderen, die het geluk hebben gehad te ontvlugten, komende van *Poeloe Lima*, vervoegden zich bij den Sulthan en rapporteerden aan hem dat de inwoonders van gemeld eiland gisteren des middernachts door twee Magindanosche of Timoresche vaartuigen in den diepsten slaap overvallen zijn geworden, vele mannen en vrouwen vermoord, een groot getal medegenomen, de negorij geplunderd en verbrand hebben. Hoe veel menschen de zeeroovers medegenomen en in slavernij gebracht hebben is nog niet bekend, dewijl de lieden hier en daar in bosschen gevlugt zijn.

Van de vermoorde mans- en vrouwspersoonen, waaronder zich eenige kinderen bevinden, is gerapporteerd 65 koppen te zijn. Dit eiland is digt bij *Lingga*, omtrent 4 mijlen zeilens; toen ik van hier naar *Boelang* vertrokken ben, heb ik mij daar twee uren opgehouden om wat gedroogde visch en pisang te koopen; de negorij is omtrent de 80 huizen groot; buiten dezelve bevinden zich hier en daar meer huizen digt bij de groote negorij en bevolkt met omtrent 800 zielen.

Ik bevond mij juist bij den Sulthan toen de gevlugten arriveerden om rapport van hun ongeluk afteleggen; ik heb mijn best gedaan om rijkelijk vuur aan te stooken, ten einde die moordenaars ten vollen buiten den gunst van den Sulthan te stellen. Hij beloofde mij onder eede, bij mijn terugkomst van *Java* geene van die natie onder zijn gebied meer te zullen ontmoeten.

Op den 8sten Maart, nadat de op den 27sten Febr. verzonden papieren over de hier beslotene vredensartikelen aangaande *Riouw* en *Boelang* op beide plaatsen gearriveerd zijn, is geen van beide zoo min op *Riouw* als op *Boelang* geaccepteert; denkelijk dat de Sulthan binnenkort ge-

noodzaakt zal zijn afstand van deze plaatsen te doen. (*)

Nadat Raden Ali en Ankoe Moeda Krain de alhier genomene besluiten ontvangen hebben, heeft zich den laatstgemelden met een Engelsche bark van *Riouw* naar *Malakka* begeven, edoch zijne goederen, vrouw en kinderen op *Riouw* gelaten. Ik heb voorheen reeds aangehaald dat de Engelschen zich hieronder verschuilen en in korten zullen de Maleijers op *Lingga* en *Boelang* het gewaar worden.

Een Engelsch officier, die voorleden jaar in de maand November met een Arabisch scheepje hier was om te negotieeren, verklaarde mij dat zijne natie van dit jaar eene nieuwe kolonie op *Riouw* zal oprigten, die naar alle presumtie den Engelschen meer voordeelen opleveren zal aan peper, gambier, zwart ebbenhout en kamfer dan *Poeloe Pinang*.

Den 9^{den} dito is hier nader in de vergadering besloten, vermits Ankoe Krain Boegies zich naar *Malakka* begeven heeft, dat Radja Pahan op den 15^{den} dezer met zijn 24 pandjajaps en vermeerdering van volk en wapens, ndero gevolg van 30 ps. wel gewapende vaartuigen van den Sulthan van hier naar *Riouw* zal vertrekken; wordt hij aldaar van Radja Ali als vriend ontvangen, dan is het wel; zoo niet dan volgt den oorlog weder op nieuw onder deze familie.

Eindelijk den 20sten Maart heb ik afscheid genomen van den Sulthan van *Lingga*. Het was reeds over de drie maanden besloten dat ik met een zijner barken naar *Java* zoude vertrekken, doch het saisoen om een spoedige terugreize te gemoet te zien reeds gepasseert zijnde, zoo resolveerde ik met een Boegineesch pantjalang, die op *Lingga* te huis

---

(*) In April 1803 hield Radja Boelang, anders Radja Moeda genaamd, *Riouw* met eene vloot geblocqueert. Brief van *Palm*, Resident te *Palembang* van 13 April 1803.

en aan den Anachoda Tjakko behoord, vermits dezelve naar *Grissée* gedestineert was, mij op dezelve te begeven en met Gods Almagtige hulpe, naar mijn kleine huishouding, dat nu twee jaren geleden is toen ik dezelve verlaten heb, weder terug te keeren, dat ook gebeurd is.

Den 20sten Maart zijn wij gevorderd tot buiten het gezigt van *Lingga*.

Den 21sten dito passeerden wij de eilandjes genaamd *Poeloe Doea*, alwaar wij eene prauw ontmoeten.

Den 23sten dito 's morgens passeerden wij *Blitong*; buiten *Blitong* aan de westkant ontmoeten wij 16 zeeroovers, die zeil op ons maakten, echter de wind ons gunstig zijnde, verlieten zij ons en keerden weder terug.

Den 24sten Maart passeerden wij *Poeloe Naka*, 's middags kregen wij stilte.

Den 28sten dito, een halve dag met halver wind gezeild.

" 29sten " onze koers genomen, dag en nacht goede wind.

Den 30sten dito. Oost-Zuid-Oosten wind.

" 1sten April. Op *Cheribon* gearriveert.

" 2den " Mijn arrivement bekend gemaakt.

" 3den " Bij den Edele Resident eene visite afgelegd.

Den 4den " Eene verklaring op het Comptoir afgegeven.

Den 5den " Nog op *Cheribon* om een vaartuig aftewachten dat mij naar *Batavia* over brengt.

Den 8sten dito. Is Intji Hachmat naar *Grissée* vertrokken.

" 9den " Op *Cheribon* ziek.

Hoe menigmaal heb ik mij voor dezen als militair in dienst der Ed. Compagnie in het grootste levensgevaar bevonden, waarvan ik de getuigenissen nog schriftelijk kan aanwijzen; onder het hoog loffelijk bestier van den zalig overledenen Heer Gouverneur en Directeur Paulus

Godefredus van der Voort, die als Hoofd over Comp. Militairen en een corps Makassaren en Boeginezen ageerde bij het innemen van *Goa* en meer andere fortressen, verscheidene kwetsuren bekomen, waar zelfs twee keeren het paard onder mijn lichaam doodgeschoten werd. Doch de Goddelijke voorzienigheid heeft steeds over mij gewaakt en uit alle gevaren gelukkig gered. Maar thans ben ik ongelukkig en ten eenemale geruineert, zoo den Hemel mij niet begunstigd om door de barmhartigheid mijner regenten en andere medelijdenden vrienden ondersteund te worden, om op nieuw te kunnen beginnen; alsdan zoude ik onder den Goddelijken Zegen in continuatie van gezondheid in staat zijn mijne geledene schade te herstellen.

Op *Java* digt aan de zeekant is mij een plaats bekend, echter links en regts omtrent drie à vier mijlen geene negorijen, daar bevind zich een riviertje; langs hetzelve verre landwaarts in zijn aan de kant over en weder de allerschoonste witte tinbanken. Dezelve kunnen zonder groote onkosten aan zijn Hoog Edelhedens van *Batavia* geopend worden. Ik heb verscheiden keeren naar *Sinkep* gezeild, dat omtrent vier mijlen zeilens van *Lingga* is, om stiptelijk na te speuren, hoe die aarde genomen, gewasschen en klaar gemaakt wordt; ook de oven hoe die gemaakt en de aarde daarin gesmolten wordt.

Zoo Zijn Hoog Eds. of mijne Heeren Meesters behagen in mogten vinden, dan verzoek ik nedrigst mij tot deze nieuwe fabriek te emploijeren; ik zal niet in gebreke blijven, blijken van voldoening op te geven; naar mijn gissing is met vier vuurovens een begin te maken, dat met omtrent 60 of 70 battoors in de tijd van een jaar 12 à 15 duizend Spaansche matten opleveren zal, de pikol tegen 10 Spaans gewaardeert; met het maken aan onderhoud van de hulpelingen en battoors zal een pikol omtrent 8 Spaansche matten komen te staan.

Kort verslag van den afloop der expeditie tegen de zeeroovers in de *Lampong*baai.

Het was — zoo als we in het voorwoord hebben vermeld — dat de Hooge Regering te *Batavia* op den 15^den^ Junij 1802 een besluit nam tot het uitrusten eener expeditie tegen de zeeroovers in de *Lampongs;* hiertoe werden bestemd de volgende schepen en vaartuigen:

's Lands Brik de *Echo,* Kapitein-Luitenant van Kervel.
" " " *The William,* de Eerste Luitenant ter zee Fitoris.
's Comp. scheepje de *Patriot,* Kapitein ter zee Bouberg.
" Bark " *Vrouw Jacoba* " " Stoep.
" " " *Beschermer* " " van Wijn.
" " " *Goede Trouw* " Luitenant Bol.
" Pantjalang de *Vrede* " Jansen.

Zes gewapende Chaloupen om door genoemde vaartuigen op sleeptouw genomen te worden, als:

de Ligter de *Reiger.*
" " *Commissie.*
" " *Verbetering.*

Een groote Houtprauw.
Twee kleine "
Vier Kruisprauw Majang's van den Land-Commissaris.
De Kruisprauw Majangs of flotille van den Commandant der Sambauwrezen.
Tien gewapende vaartuigen van den koning van *Bantam.*
De Transportschepen.
De Brik *Carolina,* oud kapitein Verhagen.
De Bark de *Jonge Maria,* " Boudewijns.
De Chaloup *Sophia Charlotte,* oud Luitenant Mark.

Behalve de gewone bemanning op deze schepen en vaartuigen werden nog ingescheept ten einde daarvan bij landingen gebruik te kunnen maken:

125 Mariniers onder bevel van den titulair Majoor en Luitenant in 's Lands dienst Gerbrands.
50 Jagers, } Kapitein Militair en Aide de Camp
350 Infanteristen, } Zwartz.
tot hetzelfde einde werden nog mede gegeven drie twaalfponders met het daarbij behoorende gereedschap.

Tot Chef dezer expeditie werd benoemd de Kapitein Luitenant Isaak van Kervel, aan wien tot zijn Adjudant toegevoegd was de oudvaandrig der Comp. en Burger van *Makassar* J. G. Smidt, de schrijver der voorgenoemde Memorie.

Tot verzamelplaats werd de baai van *Bantam* aangewezen om aldaar met de vaartuigen van den koning versterkt te worden, zoomede om met Z. H. benevens den Titulair Gouverneur en Directeur Beijnon te kunnen raadplegen over de beste en meest geschikte maatregelen die zouden kunnen dienen tot een goed succes, en vooreerst tot het heroveren van het landschap *Lampong Poetih* en verder om de zeeroovers zooveel schade en nadeel toe te brengen als mogelijk was. Den Chef der expeditie werd gelast allen mogelijken spoed te maken en voor *Bantam* niet langer te vertoeven dan noodig was (*).

Door verschillende omstandigheden liep het aan tot den 22sten Julij, dat de voor de expeditie ter reede van *Batavia* gereed liggende schepen en vaartuigen deze verlieten en koers naar *Bantam* stelden, waar ze op den 27sten daaraanvolgende 's avonds ten $6^1/_2$ uur op de buitenreede ten anker kwamen.

Tien dagen later, op den 5den Augustus, werd eerst het anker weder geligt, en na eene reis van negen dagen kwamen de schepen op den 13den Augustus ten 1 uur vóór de rivier *Poetih*; maar de zeeroovers, die van hunne

(*) Instructie voor den Kapitein Luitenant VAN KERVEL, 29sten Junij 1802.

aantogt kennis hadden bekomen, waren er niet meer; vier dagen te voren hadden ze *Lampong Poetih* ontruimd.

In het journaal van den kapitein Bouberg van het scheepje de *Patriot*, lezen we hier over het volgende:

„Om 10 uren kwam de kommandant van Kervel met zijne twee Adjudanten (zijnde de Luitenant ter zee Pool en de vaandrig Smidt) en kapitein van Wijn bij mij aan boord; — de wind toen O. zijnde gaf mij den kommandant order om onder zeil te gaan; stuurden tot en om de W. N. W.; N. W.; N. W. ten N.; N. ten W. en N. naar de rivier van *Lampong Poetih*, passeerden de dieptens van $3^1/_2$, 3, $3^1/_2$, 4 en weder $3^1/_2$ vaam.

„Om $^1/_2$ 12 uren liet den kommandant sein doen als dat hij op 't scheepje de *Patriot* aan boord was; en om 1 uur kwamen wij met het gros der vloot op de diepte van $3^1/_2$ vaam slikgrond voor de rivier *Poetih* ten anker; peilden toen de rivier N. N. W. $^2/_3$ W.; gisten $^3/_4$ mijl daarvan af te zijn.

„Zoodat wij eindelijk na eene reis van 22 dagen de plaats van onze bestemming bereikten; daar de distantie van *Batavia* over *Bantam* naar de rivier *Poetih*, die gezeild moest worden, niet verder was dan 40 mijlen en indien de kommandant van Kervel zich niet langer dan vier dagen te *Bantam* had opgehouden, en gezeild had als de gelegenheid het permitteerde, dan hadden wij die reis met de vloot (na de winden die er toen gewaaid hebben) waarschijnlijk in den tijd van 8 dagen kunnen afleggen, en bijaldien dit was geschied, dan hadden wij de zeeroovers eene importante schade kunnen toebrengen, die de expeditie wel waardig was geweest, als zijnde de rivier *Poetih*, vier à vijf dagen voor onze komst door 75 à 80 zeerooversvaartuigen in der haast en vlugtend verlaten, zoo als ons door verscheiden inwoonders van *Lampong Poetih* verhaald is.

„Ja zelfs was er gisteren morgen nog een groote roovers-

balloor uit de rivier naar zee gezeild; terwijl de brikken de *Jacoba Maria* en de *Beschermer* er bereids voor geankert lagen; doch bij gebrek van kleine vaartuigen, kon kapitein Stoep hen niet vervolgen, om reden gemelde balloor digt onder de wal wegroeide". (*)

Den 14den Augustus vertrok de Kommandant van Kervel, met eenige gewapende sloepen de rivier op, om de plaats op te zoeken waar de zeeroovers hunne vestiging hadden gehad; hij vond die acht uren opwaarts aan een landtong; hij stak de overblijfselen van gebouwen en vaartuigen in den brand, waarna hij de rivier weder afzakte (†). Een paar dagen daarna ging de vloot weder naar *Bantam* onderzeil, nadat aan den Luitenant Fitoris door den Kommandant order was gegeven met eenige onder zijn bevel geplaatste vaartuigen te blijven kruissen op de hoogte van deze rivier en *Toelang Bawah*.

En hier mede was de expeditie, waarvan men te *Batavia* zooveel verwachting koesterde, vruchteloos afgeloopen (§), en waaraan was dit toe te schrijven? Den Kapitein Bouberg hiervoren genoemd eindigt het door hem ingezonden journaal dezer expeditie op de volgende wijze:

„Den 27sten Augustus 's middags ten 1 uren deed de Kommandant sein voor mij om bij hem aan boord te komen; op stond voer ik naar de brik de *Echo;* verstond

---

(*) Ook de Kapitein Luitenant Jansen van de Pantjalang de *Vrede* heft dezelfde klagt aan in zijn journaal op dien dag: „waren dus eindelijk na 22 dagen reis gehad te hebben ter plaatse onzer bestemming, hebbende wij in al dien tijd niet altoos..... (het volgende onduidelijk) goede winden, niet meer *dan Circa* 38 à 40 *mijlen distantie afgezeild*".

(†) Zie eene afteekening van de rivier hierachter.

(§) Door den Kapitein-Luitenant van Kervel werd bij dagteekening van den 2den September 1802 een kort voorloopig rapport over de expeditie ingezonden; het uitvoerig rapport daarover was den 17den September nog niet bij de Hooge Regering ingekomen, waarom de G. G. Siberg in zijn missive van dien datum bij hem hierop aandringt. Het schijnt echter niet te zijn ingekomen.

SITUATIE PLAN

van

Den vernielde Campong

gelegen in den Rivier

Lampong Poetie

opgenomen door A. Brandel

1at. ord. Lieut. van de GENIE.

a. Afgebrande Paalen en Staaken van Bamboese Huizen.

b. Overblijfsels van afgebrande Huizen aan de Beekant.

Ondoordringbaare Bosſen en Moerasſige Wildernisſen.

Ondoordringbaare Bosſen en Moerasſige Wildernisſen.

Ondoordringbaare Bosſen en Moerasſige Wildernisſen.

HET RIVIER LAMPONG POETIE.

Roed Thien 5 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 R. Roeden

aldaar van Kommandant van Kervel, alsdat hij goedgevonden had om mij met het scheepje de *Patriot*, benevens de brikken *Jacoba Maria* en *Goede Trouw*, in het vervolg onder de orders van den 1en Luitenant Fitoris een togt op de zeeroovers te laten doen en nadat den Kommandant van Kervel mij in de beleefdste termen bedankt had voor mijn devoïr in deze expeditie gehouden, zoo nam ik afscheid van hem en voer weder naar boord; verheugd zijnde dat ik onder de orders van den wispelturigsten man des werelds ontslagen was. Een man die door zijne overdrevene heerschzucht niet geschikt is om over eenige zijner natuurgenooten, veel minder over een eskader het gezag te voeren; want een regtschapen chef tragt de harten zijner subalternen te winnen, om er, als het gevaar daar is, zoo veel vaster op te kunnen vertrouwen. Doch de Kommandant van Kervel daarentegen heeft gedurende de geheele expeditie niet anders in het oog gehad, dan om de gemoederen van de officieren van het eskader van zich te verwijderen, door de minachting die hij dezelve bij aanhoudendheid bewees; doch wij hadden alle voorgenomen om als brave officieren, ten striktste alle zijne orders zoo als dezelve gegeven werden stilzwijgend te obedieëren, opdat hij Kommandant, indien de expeditie niet wel uitviel, (ons) alsdan niet kon beschuldigen er de oorzaak van te zijn.

„Indien hij kommandant toen wij van hier vertrokken (en hij toch eerst op *Bantam* moest binnenloopen) direct eenige vaartuigen had afgezonden om met allen spoed de rivier van *Poetih* te blocqueren, dan hadden de zeeroovers ons waarschijnlijk niet ontkomen en wij waren in de occagie geweest om hun eene schade toe te brengen, die voor hen in geen tien jaar te herstellen was, daar het een groot different is 75 à 80 zeerooversvaartuigen meer of minder op de Javasche kust te hebben dan wel niet; ja! ik durf verzekeren alsdat men die schuimers na dat

verlies weinig meer op de kust ontdekt zou hebben, daar het er thans weder vol van dat gespuis is, dat waarschijnlijk meest die roovers zijn, die vier dagen vóór onze komst aan de rivier *Poetih* van daar zijn weggevlugt. Doch de kommandant van Kervel heeft met 's Comp^{s}. officieren: (die alle een reeks van jaren in deze gewesten zijn:) van het begin der expeditie af tot het einde toe geen de meeste raad gepleegd; daar wij ons flatteeren, dat wij hem kommandant omtrent het een en ander deze expeditie betreffende veel licht zouden hebben kunnen geven om dezelve van een goed gevolg te doen zijn. Doch hij is volgens zijn gezegden politiek, soldaat en zeeman, en weet dus alles in alles, en daar moet hem geen mensch voorbij loopen, alhoewel hij (als het 't nuttige betreft) veeltijds stilstaat, en hij wil maar in het geheel niet gedoogen dat hem zulks op eene billijke wijze onder het oog gebragt wordt daar hij finaal voor alle reden onvatbaar is; het geene dan ook ten gevolge heeft gehad dat de met zoo veel kosten vervaardigde expeditie naar de rivier *Poetih*, tegen alle verwachting niet zeer voordeelig is afgeloopen." (*).

Na deze argumentatie zal het wel overbodig kunnen geacht worden hierover breeder uit te wijden, alsmede om hier al verder op te nemen wat Gouverneur Generaal en Raden, bij hunne secrete missive van den 28 September 1802, aan de Bewindhebberen van de Generale O. I. Comp. uitmakende den raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen, over den uitslag dezer expeditie vermelden.

Alleen maken we met een enkel woord melding, dat de Brik de *Echo*, gevoerd door den kapitein luitenant van Kervel, op den 31sten Mei 1802 in de bogt van *Anjer* en den 5^{den} Junij voor *Batavia* het anker liet vallen, en over-

(*) Aan boord *de Patriot* ter reede *Batavia* den 20sten September 1802.

brenger was der tijding van de gesloten vredenspreliminairen in *Europa*, en dat zijn kortstondig verblijf in *Indië* — hij vertrok weder naar het vaderland in de eerste dagen van October 1802 — zich gekenmerkt heeft door hooggaande onaangenaamheden tusschen hem en de Hooge Regering aldaar, zoodat deze laatste bij genoemden secreten brief verzochten „te willen effectueren, dat de meergemelde kapitein luitenant van Kervel nimmer in eenig emploij naar deze gewesten gezonden werd", enz.

Noot behoorende bij pag. 131 regel 12.

Den Arabier *Said Ali Binsech* is met 16 gewapende pandjajaps van *Siak* aan de *Soensang* gekomen, heeft van daar aan den *Sulthan* en kroonprins een brief gezonden met kennisgeving dat hij daar was gekomen om van H.Ed. te verzoeken de som van 10.000 Sp. m., die den raden *Japhar* hem schuldig was en bij weigering dnarvan dat hij naar *Muntok* wilde gaan, om ze van hem met geweld aftevorderen, tot welk einde hij binnen 4 dagen nog 30 gewapende pandjajaps verwachtende was en den Vorst van *Siak* hem daarin stond te ondersteunen met 200 vaartuigen.

Hij Said Ali is aan den Sulthan vermaagschapt en heeft van hem een onechte nicht in huwelijk, is echter zoo goed als van het Hof verbannen; heeft zich sedert dien tijd (3 jaren) naar *Siak* begeven en is daar met een naastbestaande van den Sulthan *Ali bin Osman* gehuwd en heeft aldaar daardoor veel invloed en vermogen bekomen.

De schuld van Raden *Japhar* spruit voort dat zekere *Said Abdoellah Kaph?* van *Siak* een vaartuig naar *Banka* heeft gezonden om tin in te ruilen. Het vaartuig is door R. J. gearresteerd en herwaarts gezonden en de lading gespoliëert, welke zaak hij zich nu aantrekt, even als den moord door gene Raden aan een Said gepleegt en die hij nu wil wreken.

(Brief van *Palembang* van 26 April 1803 van *Aart Qierrijn Palm* Ass. Resident).

Toean Kadier, zoon van den *Radja Goeroe Marsakot*, die in een gevecht te Rambei, waar hij reeds negen kampongs had verwoest, sneuvelde.

De vorst *Goeroe Marsakot* die, zooals hierboven is gezegd de Hindoes nabij het stroompje *Aijer Boesoek* aantrof, vestigde zich vervolgens daar, doch brak later weder op en stichtte een kampong stroomopwaarts, ter plaatse thans onder den naam van *Loboe Toewa* of *Kotta Toewa* bekend.

Onder *Toean Kadier* en de vijf na hem regerende vorsten, als: *Radja Bangsawan, Radja Nafsoe, Radja Makoedoem, Radja Kadier* en *Radja Manoersah*, werden verschillende kampongs gesticht, waarvan alleen de namen nog in herinnering zijn gebleven.

Onder de regering van laatstgenoemden vorst hield een blanke zich een korten tijd te *Aijer Tirie*, nabij het stroompje *Aijer Boesoek* op, en dreef aldaar handel; en werd van de zeezijde een inval gedaan door een volk, dat men Gara Gasie noemde, dat al de kampongs vernielde en de bevolking uiteendreef.

De overlevering zegt dat dat volk buitengewoon groote hoofden en oogen had. Toen het *Baros* weder verliet, stichtte de *Radja Manoersah* de beide kampongs *Kotta Bnrijang* en *Kotta Goegoek*.

Na hem, tot en met heden, hebben volgens de overlevering nog elf vorsten geregeerd, als: *Radja Kiraman, Radja Moealas, Radja Bongsoe, Radja Katjiek, Soetan Mara Pangkat, Soetan Bagindo Radja, Soetan Selon, Soetan Lembak Toewa, Soetan Main Intan, Soetan Oegama* en *Soetan Mara Talang*, waarvan de vijf laatsten onder het Nederlandsch gezag, onder den titel van Toeankoe Radja *Baros*.

De omstreek in de nabijheid van *Aijer Boesoek* is thans begroeid met een oud zwaar bosch, terwijl het bosch van *Loboe Toewa* of *Kotta Toewa*, waar men thans nog eenige ladangs vindt, van jongeren datum is en hoogstens zestien jaren telt.

Toen in 1844 hier een aanvang werd gemaakt met de peperkultuur, begon men, behalve op andere plaatsen, ook daar, waar nu *Ladang Tenga* gelegen is en vervolgens verder N. W. waarts op, het vroegere zware bosch te vellen, omdat den grond aldaar voor die kultuur de noodige geschiktheid werd toegekend.

Zoo ontginnende kwam men ook ten laatste te *Kotta Toewa*, waar, bij het bewerken van den grond, brokken van aardenwerk en andere voorwerpen werden gevonden van een anderen vorm, stof en maaksel, dan die in den tegenwoordigen tijd in gebruik, en rees aldus het vermoeden, dat in verloopen jaren daar een ander volk moest gevestigd zijn geweest. Bij het bewerken van den grond werden van tijd tot tijd op enkele plaatsen gouden en zilveren versierselen, ook gouden en zilveren muntstukjes gevonden.

Dit gaf aanleiding dat in 1850 en 1851 en ook later, verschillende personen opgravingen deden, die niet zonder vrucht waren.

Menig aarden voorwerp, dat voor de wetenschap welligt van waarde had kunnen zijn, werd stukgeslagen om de zich daarin bevindende waarden te onderzoeken.

De gouden en zilveren voorwerpen die men vond, werden versmolten en tot andere van hedendaags maaksel verwerkt, zoodat het nu een zeldzaamheid is een van die opgegraven voorwerpen, die blijken droegen van den Hindoetijd afkomstig te zijn, te krijgen.

Niet alleen te *Loboe Toewa*, maar ook op de heuvelrij hier vorenbedoeld werden gouden en zilveren versierselen opgedolven en wijst men u, op de plateaux van die heuvelrij, nog de plaatsen aan, waar in verloopen jaren, tijdens de Hindoes, de kampongs *Kwalo Baros*, *Kotta Poegoe*, *Kotta Bariang*, *Oedjong Tana*, *si Mangarie*, *Pintoe Raija* en *Pansoer* gelegen waren.

Loboe Toewa ligt $1^1/_2$ uur gaans van het etablissement

te *Baros*. Zoodra men de rivier *Batoe Garigis* ter hoogte van de kampong *Moediek* over is, gaat men in noordwestelijke rigting op.

Onmerkbaar rijst nu het terrein, terwijl men een voetpad volgt, dat door de sawavelden leidt en u na circa een half uur loopens te *Ladang Tenga* brengt.

De grond is daar vrij vruchtbaar, zoodat men dan ook daar, waar vroeger pepertuinen stonden, verscheidene vruchttuinen aan elkander grenzende vindt.

Na *Ladang Tenga* te zijn doorgegaan, waartoe men twintig minuten noodig heeft, begint een niet zeer boschrijke grond, afgewisseld met ilalangvelden.

Het voetpad dat men volgt, rijst nog steeds onmerkbaar, en na een klein stroompje, *Soengei Radja*, dat zich als 't ware verliest in een breeden moerasachtigen bedding met struiken en boomen begroeid, aan de uitwatering in zee *Soengei Matjo* genoemd, te hebben doorwaad, komt men vervolgens te *Loboe Toewa*.

Oppervlakkig ziet men daar van de vroegere opdelvingen geen andere teekenen dan eenige gaten in den grond; doch zoo men opmerkzaam tusschen de ilalang rond ziet, ontdekt men hier en daar stukken van ruw en verglaasd aardewerk, stukken metselsteen enz.

De overlevering zegt, dat in vroegere jaren te *Loboe Toewa* een steen werd gevonden, die aan twee zijden beschreven was, doch dat die steen, tijdens de Oost-Indische kompagnie in 1857 hier gevestigd werd, door en op last van den Radja van *Baros*, Soetan Mara Pangkat, overgrootvader van den tegenwoordigen Radja van *Baros*, is vernield geworden. Men weet de plek niet aan te wijzen waar die steen gestaan heeft, wat, zoo men het terrein met zijn veelvuldige boomen, struiken en ilalangvelden in aanmerking neemt, niet te verwonderen is.

Niet ver van de plaats, waar de vroegere opgravingen hebben plaats gehad, werd mij een drietal steenen aan-

gewezen, geheel met mos begroeid en die daar in een besloten en beschaduwd plekje, tot een of ander bijgeloovig doel later geplaatst moeten zijn geworden.

Bij onderzoek bleek mij, dat die drie steenen een volmaakte zeskante kolom vormden, hoog 0,83 meter, zwaar gemiddeld 0,22 tot 0,25 meter; aan drie zijden met zeer duidelijk Hindoeschrift beschreven.

Bij de veelvuldige vroeger door mij ingestelde onderzoekingen was ik reeds in het bezit gekomen van een stuk steen ter groote van gemiddeld 0,22 kub. meter, welk stuk steen onder een der stijlen van een ladang huisje daar ter plaatse was gevonden, doch de eigenaar van dat huisje wist mij niet te zeggen hoe hij aan dien steen gekomen was.

Deze steen was aan de voor- en achterzijde beschreven met Hindoeschrift, doch niet zeer duidelijk en vermoed ik, dat dit stuk steen een gedeelte is van den steen door Soetan Mara Pangkat in 1857 verbrijzeld.

Toen Radja *Goeroe Marsakot* het terrein te *Kotta Toewa* koos om een kampong te stichten, heeft hij zulks vermoedelijk gedaan omdat de grond daar hooger is gelegen dan die te *Aijer Boesoek*, die zeer moerasachtig is.

De beide stroompjes *Soengei Radja* en *Aijer Boesoek*, die welligt vroeger van beteekenis waren, hebben ten tijde van die nederzetting waarschijnlijk moeten voorzien in de behoefte aan drinkwater, want de gesteldheid van den grond is zoodanig, dat aan het graven van waterputten niet te denken valt; zelfs *Ladang Tenga*, dat veel lager gelegen is, heeft geen overvloed van drinkwater en bij het graven van putten treft men eerst op een diepte van ± vier el, water aan.

Een kloof in den grond te *Loboe Toewa*, niet ver van de plaats, waar de hierboven bedoelde drie steenen werden gevonden, schijnt evenwel vroeger gelegenheid aangeboden te hebben tot het verkrijgen van drinkwater;

althans, toen ik in die kloof een el of tien neêrgedaald was tot op den beganen grond, wees men mij de overblijfselen aan van een cylindervormigen houten put.

De bodem van dien put was droog en gelijk met den beganen grond, terwijl de wand door verloop van tijd tot scherpe kegels vervormd, gemiddeld 0,30 N. el boven den grond uitstak.

Oppervlakkig gezien zou men veronderstellen, dat die wand uit verschillende deelen van zware stukken hout bestond, doch het bleek later, dat die uit vier stukken, waarschijnlijk van zware uitgeholde boomstammen van de houtsoort Marantie kasiek was zamengesteld, die te zamen een cylinder vormden van circa een N. el middellijn.

Bij opgraving bleek dat de bewanding van gemelden put slechts 0,50 N. el in den grond reikte; het hout was echter gaaf en alleen door de strooming van water van onderen rond, en aan de buitenzijde met gleuven uitgespoeld; de voegen waren echter ongeschonden en de dikte van het hout daar $0,11^1/_2$ N. el.

De wijze van maken van dien waterput, die niet van een bekenden tijd herkomstig is, en de deugdzaamheid van de houtsoort, waaruit de bewanding bestaat, zoodat zelfs dat gedeelte, wat in den zeer vochtigen grond besloten was, nog geene sporen van verrotting droeg, doet vermoeden dat die put van zeer ouden datum is.

De geringe diepgang van den put, zoo als hij nu gevonden is, doet vermoeden, dat de gedaante van die kloof door tijd verandering heeft ondergaan en ze in vroeger jaren belangrijk minder diep moet zijn geweest en de put alzoo dieper.

Waarschijnlijk heeft het regenwater, dat van de vlakte derwaarts stroomde die kloof door verloop van tijd dieper gevormd, waardoor bij het wegspoelen der aarde, de bewanding meer en meer werd ontbloot en door inwerking van de buitenlucht tot verrotting overging tot zoo

ver als zij zich nu vertoont en zou welligt, bij meerdere toename in diepte der kloof, binnen eenige jaren niets meer van die bewanding zijn overgebleven.

Baros, 14 Maart 1873.

REIZE IN DE BATTAKLANDEN

in December 1866 en Januarij 1867,

DOOR

J. A. M. VAN CATS BARON DE RAET.

Kontroleur bij het binnenlandsch-bestuur op de bezittingen buiten Java en Madura.

Reeds lang had ik het voornemen de Battaklanden te bezoeken, ten einde te trachten eenige kennis omtrent de zeden en gebruiken van de bewoners dier landen op te doen.

Ik kon hiertoe echter niet zoo spoedig geraken als ik wenschte, daar ik in den beginne van mijn verblijf te Deli genoegzame bezigheden had met de goede verstandhouding tusschen de leden der vorstelijke familie, die vrij talrijk zijn en elkander langen tijd vijandig gezind waren geweest, te herstellen.

Het landschap Serdang, dat, ofschoon ons gezag erkend hebbende, zich later had teruggetrokken, gaf mij geene mindere moeijelijkheden, en evenzoo Langkat, waar slechts een gedeelte der hoofden den Pangeran als vorst wilde erkennen.

Dit uitstel van de uitvoering van mijn voornemen had trouwens voor mij zijne voordeelige zijde. Namelijk zou ik, hadde ik de reis vroeger ondernomen, zeker meer aan gevaar zijn blootgesteld geweest, doordat de Battaksche bevolking, tegen den Maleijer (wegens afpersingen, roof, den verkoop van vrouwen en kinderen en andere mishandelingen, door haar in vroegere dagen geleden) met haat en nijd bezield, alligt in slechte bejegening mij aangedaan, een middel zou gezien hebben om zich op den Maleijer te wreken.

Na een bijna driejarig verblijf te Deli vermeende ik de vorsten en leden der vorstelijke familiën te hebben verzoend, de bevolking genoegzaam te hebben leeren kennen, den Battakkers de gelegenheid te hebben gegeven om hunne regtmatige klagten bij den Sultan en mij in te brengen; en daar de Battakkers met welke ik in aanraking was gekomen, mij de verzekering hadden gegeven, dat men mij geen leed zou doen, besloot ik tot eene reis naar de Battaklanden.

Vooraf moest ik trachten bevriend te raken met den Si Baja van Boekoem, wiens kampong als het ware de sleutel is tot dat gedeelte van het gebergte, dat aan Deli cijnsbaar is.

Deze Si Baja van Boekoem erkent den Sultan van Deli niet en is alleen bevriend met den kedjoeroehan van Senembah, een der vier soekoehoofden van Deli.

Over de middelen om dit hoofd, steeds gewoon roof, moord en plundering uit te oefenen, te ontmoeten, peinsde ik geruimen tijd; de Sultan van Deli toch had den Si Baja verscheidene malen opgeroepon om hangende kwestiën tusschen Maleijers en Battakkers te onderzoeken doch nimmer had hij aan die oproepingen gehoor gegeven.

Goede raad was dus duur. Ik bedacht, dat het niet kwaad zou zijn, zijn vriend den kedjoeroehan van Senembah in den arm te nemen; waarom ik in het laatst van November op reis ging naar Petoembah, waar de kedjoeroehan zijn verblijf houdt.

Per sampan pandjang over zee gegaan tot Pertjoet, kwam ik, na de rivier van dit landschapje, onder den Sultan van Deli staande, vier dagen te zijn opgevaren, te Petoembah aan.

Alhier besprak ik de zaak met den kedjoeroehan, en spoorde hem aan, een vertrouwd persoon te zenden om den Si Baja van Boekoem te bewegen, mij te komen ontmoeten.

Wij kwamen toen overeen, dat de kedjoeroehan hem zijn zwaard zou zenden, hetwelk hij gewoon was den Si Baja bij oproepingen of bevelen te doen toekomen, en ik, als teeken van mijne waardigheid, den kontroleurs-degen zou medegeven.

Twijfelende of hij gehoor zou geven aan die oproeping, voegde ik daarbij een rood lakensch buisje en hoofd-doek, als blijk mijner goede gezindheid, en gaf den zendeling bovendien een brief aan den Si Baja mede, waarin ik hem aanspoorde, te Petoembah te komen.

Ik bleef verscheidene dagen op antwoord wachten, doch zag niemand verschijnen, noch Si Baja van Boekoem, noch zendeling. Het was trouwens niet te verwonderen: het had in de laatste dagen aanhoudend geregend, de regen had den weg onbegaanbaar gemaakt, zóó zelfs dat men mij, toen ik voorstelde den Si Baja te gemoet te gaan, ten antwoord gaf, dat men tot aan de schouders door de slijk moest waden.

Daar een langer verblijf te Petoembah tot niets leidde, indien de Si Baja van Boekoem niet voor mij verscheen, en mogelijk meer gewigtige zaken mij te Deli of elders konden roepen, besloot ik de terugreis aan te nemen. Bovendien regende het van den morgeu tot den avond, en leverde de kampong, eenige hier en daar als het ware heen geworpen huizen, bewoond door Battakkers of Maleijers, niets aanlokkelijks op.

Vóór mijn vertrek sprak ik met den kedjoeroehan af om, zoo de Si Baja nog kwam, dezen te bewegen met hem naar Deli te gaan, waar hij den Sultan van Deli en mij zou kunnen ontmoeten. Zoo de Si Baja zulks echter niet verkoos uit vrees vóor herhaling van vroegere slechte bejegening, beloofde ik op het eerste berigt van zijn komst te Petoembah mij nogmaals derwaarts te zullen begeven, overtuigd, dat ik hem wel zou overreden mij naar Deli te volgen.

De kedjoeroehan verklaarde er niet voor te durven instaan, dat de Si Baja hem naar Deli zou willen vergezellen, en verzocht mij, bevrijd te mogen zijn van straf, zoo de Si Baja mogelijk aan zijn voorstel geen gehoor gaf. Ik beloofde zulks en vertrok daarop naar Deli.

Naauwelijks ternggekeerd, kreeg ik berigt van den kedjoeroehan van Senembah, dat de Si Baja van Boekoem was aangekomen te Petoembah. Ik antwoordde, dat ik binnen drie dagen dáár zou zijn.

Dienzelfden dag had ik eene ontmoeting met den Sultan van Deli en de voornaamste leden der vorstelijke familie, en beloofde hem alles te zullen doen om den Si Baja te bewegen voor hem te verschijnen.

De Sultan glimlachte daarover, en, naar het mij voorkwam, was zijne Hoogheid in de meening, dat ik niet zou kunnen bewerkstelligen wat hij reeds zoo dikwijls te vergeefs had beproefd.

Den volgenden morgen ging ik dus nogmaals op reis naar Petoembah. Deze maal deed ik de reis veel spoediger. De kedjoeroehan van Pertjoet had vroeger, toen ik mijn voornemen had te kennen gegeven, dat landschap te komen inspecteren, een middel trachten te vinden om mijne genegenheid te herwinnen, die hij vermeende verbeurd te hebben door zijne weigering om den Sultan van Deli als zijn vorst te erkennen, waarover ik hem had onderhouden, en daarom een weg laten maken over land naar Petoembah, die mij de moeite en het tijdverlies van het opvaren der Soengei Pertjoet, die zeer snel stroomend is, zou sparen.

Dit werk, bij mijne eerste reis naar Petoembah aangevangen, was thans voltooid. Ik was daardoor in de gelegenheid te paard in twee dagen van Pertjoet tot mijne bestemming te komen.

De weg, drie el breed, loopt aanvankelijk over een effen terrein, en, zoo als mij den tweeden dag bleek, rijst later

eenigszins op een boschrijk terrein. Hij is zeer gemakkelijk te berijden.

Het was de eerste maal gedurende mijn verblijf op deze kust, dat ik naar behooren gebruik kon maken van mijne paarden.

Te Petoembah des middags te $4^1/_2$ ure gearriveerd, bragt de kedjoeroehan van Senembah mij terstond een bezoek en zeide mij, dat de Si Baja van Boekoem bepaald besloten had niet naar Deli te gaan. Ik verzocht dat hoofd toen, den Si Baja vóór mij te willen brengen, die niet lang daarna verscheen met een groot Battaksch gevolg.

Nadat hij eenige oogenblikken had gezeten, presenteerde ik hem eenig gebak en andere lekkernijen, welke hij met zijne lieden gretig nuttigde, en scheen hij zich zeer op zijn gemak te gevoelen.

Ik meende van deze gelegenheid te moeten gebruik maken en haastte mij dus bij hem, nog niet gewoon een blanke te aanschouwen — zooals het mij ten minste toescheen uit het aanhoudend en verwonderd aanstaren, dat hij en de overigen mij deden — met mijne propositie voor den dag te komen. Tot mijne bevreemding nam hij die aan, en wij bepaalden, dat wij den volgenden dag gezamenlijk ten 6 ure naar Deli zouden vertrekken. Hij stelde echter de voorwaarde, dat de kedjoeroehan van Senembah niet van hem zou scheiden. Ter bepaalder tijd was ik gereed, doch eerst te 9 ure kon ik er toe komen den Si Baja van Boekoem in eene praauw te krijgen. Evenals de meeste Battakkers verslaafd aan opium, verlangde hij eerst een pijpje te schuiven.

Nadat ik mij overtuigd had, dat twee praauwen, waarin de Si Baja van Boekoem en de kedjoeroehan van Senembah, met hun gevolg, waren afgestoken, steeg ik te paard.

Ik kwam des avonds, na snel te hebben gereden, te 7 ure te Pertjoet aan en bleef er den volgenden dag over, omdat de praauwen nog niet waren aangekomen. Des

namiddags te 5 ure van den tweeden dag na onze afreize kwamen de kedjoeroehan van Senembah en de Si Baja van Boekoem ten huize van den kedjoeroehan van Pertjoet, waar ik mijn intrek had genomen.

Wij bepaalden hier des avonds, dat wij den volgenden dag gezamenlijk naar Deli zouden gaan. Toen ik des morgens, per sampan pandjang, die ik bij mijne reis naar Petoembah had achtergelaten, wilde vertrekken, had ik weder moeijelijkheid met den Si Baja, die zeide de reis over zee naar Deli niet te durven doen. Ik gaf hem te verstaan, dat hij niet behoefde te vreezen, en zoo kwam hij een dag na mij te Deli aan.

Nog niet bekend met den Sultan van Deli, verzocht de Si Baja zijn intrek bij mij te mogen nemen tot dat hij Zijne Hoogheid had ontmoet. Ik stond hem zulks natuurlijk toe, ofschoon het niet onder de aangenaamste zaken mag gerekend worden, een battaksch hoofd met gevolg tot gasten te hebben. Ik gaf den Sultan terstond kennis van zijn komst, en wij bepaalden, dat de Si Baja van Boekoem den volgenden dag aan hem zou worden voorgesteld.

Op het bepaalde uur ging ik met hem naar des Sultans woning, vergezeld van den kedjoeroehan van Senembah en een vijftigtal volgelingen, allen Battakkers.

Ik reed hun te paard vooruit, om meer beteekenis aan de zaak te geven.

De Sultan, ofschoon vele grieven tegen den Si Baja hebbende, ontving hem zeer voorkomend en bood hem verschillende soorten van gebak aan. Nadat hij deze genuttigd had, bood de Sultan hem een geschenk aan, bestaande in een hoofddoek en een zwart lakensch buisje. Hij scheen hiermede zeer ingenomen; want dat, wat hij pas had bekomen, trok hij terstond aan over het rood lakensch buisje, hetwelk ik hem ten geschenke had gezonden, om hem te bewegen, mij te Petoembah te komen ontmoeten.

Hij scheen echter niet veel lust te gevoelen, Deli lang met zijn bezoek te vereeren, want reeds den tweeden dag van zijn aanwezen aldaar verzocht hij verlof om terug te keeren naar Boekoem.

Ik deelde dit den Sultan mede, en wij oordeelden het pligtmatig, hem eens zijne vroegere handelingen onder het oog te brengen; waarom wij overeenkwamen, dat de Sultan den volgenden morgen een raad zou beleggen en ik dien zou bijwonen.

Ik gaf den Si Baja van Boekoem hiervan kennis, alsmede den kedjoeroehan van Senembah, zonder wiens bescherming hij zich verlaten scheen te gevoelen.

Beide verschenen op het vastgestelde tijdstip met hun gevolg, en de Si Baja werd gewezen op het vele kwaad, dat hij begaan had tegen de Maleijers, als diefstal, roof, moord als anderszins.

Hij verzocht en verkreeg daarvoor vergiffenis, en beloofde alles in het werk te zullen stellen om den handel met het gebergte te verlevendigen. De Sultan beloofde het Battaksche volk de meest mogelijke bescherming, wanneer het van het gebergte kwam.

„Dat ik steeds van roof heb geleefd" — zeide de Si Baja van Boekoem — „is, omdat ik geen ander middel van bestaan heb."

De Sultan gaf hem na de vermaning kennis, dat ik het plan had met de vier soekoe-hoofden eene reis naar het gebergte te doen, en vroeg hem zekerheid, dat mij geen leed zou wedervaren. Hij beloofde mij te beschermen en zelfs mij op mijnen togt te zullen vergezellen. Nadat de Si Baja eenig gebak had genuttigd, scheidde de vergadering en keerde de Si Baja van Boekoem, na als teerkost op reis wat opium van mij te hebben verzocht, naar zijn kampong terug.

Nu vastbesloten naar het gebergte te gaan, kreeg ik aanleiding de uitvoering van mijn voornemen te verhaasten,

doordien een engelsch luitenant der infanterie, de heer C. H. Sheppard, met ditzelfde doel van Poeloe-Penang, waar hij in garnizoen lag, naar Deli was gekomen, zoodat ik hem voorstelde gezamenlijk de reis te maken, niet wetende wat zijne bedoeling met die reis mogt wezen. Ik maakte alzoo de noodige toebereidselen; terwijl de Sultan de vier soekoe-hoofden, welke, zooals Zijne Hoogheid mij zeide, meer speciaal met Battaksche hoofden door handel in aanraking kwamen, aanschreef, mij te vergezellen.

Deze vier soekoe-hoofden waren de Orang Kaja Agoe, ook genaamd Orang Kaja Indra di Radja, van de soekoe Soeka Piring, Orang Kaja Stiha Radja, van de soekoe XII Kotta, Orang Kaja Sri di Radja, van de soekoe X Kotta, en de kedjoeroehan van Senembah van de soekoe Roemah Reh. Als vertegenwoordiger van den Sultan van Deli, vergezelde mij de oom van den Sultan, Radja Moedin genaamd. Wij gingen den . . . . . December op reis, terwijl zich bij ons aansloot de heer Albert Breker, industrieel te Deli.

Des morgens te 9 ure van Laboean, de hoofdplaats van Deli, vertrokken, kwamen wij des namiddags te 5 ure te kampong Baroe aan.

Wij passeerden de kampong Alaij, kampong Gengah, Kampong Besar, Rantoe Blimbing, Mertoeboeng, Rengas Sambilan, Kotta Bangon, Mabar, Rengas Sekoepang, Poeloe Braijan, Gloegoer, Medan, Kesawan en Tebing Tinggi. Ofschoon deze woonplaatsen den naam van kampong dragen, kunnen ze eigenlijk niet als zoodanig beschouwd worden.

Een hier en daar verspreid huis zal men toch wel geen kampong noemen, en dus mag men veeleer aannemen, dat deze naam aan een streek is gegeven. De bevolkingen van deze kampongs hebben een hoofd of oudste, die den titel van Datoe voert en uitspraak doet in geringe zaken, waarop geldboeten worden toegepast. Gewigtige, als

moord, vergiftiging, zware diefstallen, worden naar den Sultan van Deli verwezen.

Het terrein, waar langs wij reden, is effen; eerst bij Tebing Tinggi wordt het eenigszins heuvelachtig. De weg is niet meer dan een voetpad, steeds kronkelend, omdat het zooveel mogelijk de rivier van Deli volgt, die zich in verscheidene bogten slingert. Langs den weg heeft men verscheidene klappertuinen, nootmuscaattuinen en vele arenpalmen.

Boven Tebing Tinggi heeft men eenige pepertuinen, die door Battakkers worden aangelegd en onderhouden. Deze lieden gaan overeenkomsten aan met de Maleische bevolking om, onder genot van zeker voorschot, peper te planten en te leveren, gemeenlijk tegen den prijs van $ 10 per een honderd gantangs, hetgeen gemiddeld een voordeel van $ 4 voor den Maleijer oplevert, daar de prijs te Laboean gewoonlijk op $ 14 wordt gesteld.

In vroeger tijd waren er in deze streken vele pepertuinen; maar door de aanhoudende onlusten, die onder des Sultans grootvader en later onder zijn vader, Sultan Osman, plaats hadden tusschen de Battakkers onderling, zijn er vele vernield, verlaten en uitgestorven, en hebben vele Maleijers er van afgezien om de Battakkers te laten planten, bevreesd hun voorgeschoten geld op die wijze te verliezen; en thans is er slechts weinig geschikte grond voor die kultuur, daar de anders daarvoor te bezigen boschgronden nog niet lang genoeg onbebouwd hebben gelegen om met voordeel gebruikt te worden. De pepertuinen, die ik zag, waren goed onderhouden; de ranken waren geleid langs dedap, zekere houtsoort, die spoedig groeit en gelijkmatige schaduw afwerpt.

De Maleische bevolking houdt zich hoofdzakelijk onledig met den rijstaanplant, en had hare padi sedert drie maanden op het veld.

Padi en peper worden in kleine sampans langs de rivier

afgevoerd, omdat deze zeer ondiep is. Alleen wanneer het in het gebergte zwaar heeft geregend, rijst het water soms twee à drie vadem in den tijd van een uur. Dit gebeurt evenwel alleen in den regenmousson een paar malen, en dan zijn de wegen en tuinen voor eenige uren als in eene rivier herschapen.

Te Kampong Baroe gekomen ten huize van den Datoe, Orang Kaja Indra di Radja, die ons zou vergezellen, vroeg ik waar de kampong was, en kreeg ik ten antwoord, dat de lieden alle verspreid in ladanghuisjes woonden.

Ik spoorde hem aan, te trachten hen te bewegen, zich in eene kampong te vereenigen, hetgeen hij beloofde te zullen doen. De Maleijers onder den Orang Kaja Indra di Radja maken een tweehonderdtal huisgezinnen uit.

Wij bleven den volgenden dag te Kampong Baroe, waar ik een bezoek kreeg van het battaksche kampongshoofd van Deli Toewa, de eerste battaksche kampong, die wij verder gaande moesten passeeren. Dit hoofd heeft den titel van panghoeloe.

Omdat ik te Kampong Baroe moeijelijkheden had in het bekomen van koelies voor het transport der bagage, riep ik de hulp in van den panghoeloe van Deli Toewa, die mij beloofde daartoe den volgenden morgen de noodige Battakkers te zullen zenden, zoo als hij ook werkelijk deed, en wij vervolgden den 15den de reis.

Te 8 ure vertrokken, kwamen wij te $11^1/_2$ ure te Deli Toewa aan, na eenmaal de rivier te zijn overgetrokken.

Ongeveer een uur aan deze zijde van die kampong kwamen wij aan eene aarden borstwering, die, naar men zeide, vroeger de versterkingsplaats geweest was van de bevolking van Deli Toewa tegen den vijand, die haar over zee kwam verontrusten.

Vroeger waren in die versterking, die eene uitgestrektheid van een kwartier uurs in het rond heeft, verscheidene woningen, die later door brand zijn vernield.

Naar verhaald wordt, zou Deli Toewa vroeger aan zee hebben gelegen, en groote schepen nabij die kampong hebben kunnen ankeren.

In 1866 zond ik eene lilla van zeer oud model, in die versterking gevonden bij gelegenheid van het omwerken van een rijstveld, ten geschenke aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Steeds meer klimmende bij het voortgaan op een heuvelachtig terrein, kwamen wij te Deli Toewa aan, en wij verbleven daar een paar uren.

Wij waren tot nabij Deli Toewa steeds de rivier gevolgd, die van daar af, zelfs voor zeer kleine praauwen, niet bevaarbaar is.

Wij dachten bij het zien van het groot aantal personen, dat ons aan den ingang der kampong opwachtte, in eene groote battaksche kampong te komen, doch bemerkten slechts zeven woningen. Niet kunnende veronderstellen, dat zoo weinig woningen genoeg waren om huisvesting te verleenen aan zooveel menschen, deed ik een onderzoek naar de zaak en vernam ik, dat de kampong een zestal maanden geleden bijna geheel was afgebrand; alleen de woningen, welke wij zagen, waren bewaard gebleven; zoodat een tweehonderdtal zielen deze nederige stulpen zamen moest deelen. Deze woningen zijn alle op den vlakken grond gebouwd, en bestaan uit één vertrek, in het midden waarvan een doorloop is, leidende naar eene deur, die in het achterste gedeelte van het huis is aangebragt.

Regts en links van dien doorloop is het verblijf der verschillende familiën, die daar hun intrek hebben genomen.

Iedere huishouding heeft haar afzonderlijk verblijf, dat 's nachts van de andere gescheiden wordt door het ophangen van stukken lijnwaad.

In het midden van ieder derzelve is een open haard, waar allen hunne rijst kooken. Het is niet te verwonderen, dat die woningen van binnen zwart zijn als roet,

en dat een Europeaan in zulk een gebouw het geen uur zou kunnen uithouden, zonder bijna door den rook te stikken.

Toen wij het gebouw van de voordeur tot aan de achterdeur doorliepen, traanden onze oogen, alsof wij een doode beweenden

De bevloering is van aarde, de omwanding van bamboe, en de bedekking van idjoe; aan de laatste kon men duidelijk zien, dat ze reeds verscheidene jaren telde, door het vele mos, dat er op groeide.

De woning van het kampongshoofd is dertig voet lang en tien voet breed.

In geen der woningen is een raam, zoodat er steeds donkere nacht heerscht.

De bevolking bestaat uit Battakkers; evenwel heeft de kleederdragt der mannen veel overeenkomst met die der Maleijers. De maleische sarong en hoofddoek, en de maleische taal, die duidelijk gesproken wordt, zouden doen denken, dat men zich bevond in een maleische kampong, zoo niet de varkens, die daarin vrij rondloopen, het tegendeel bewezen.

Van een vervallen gebouw werd terstond bij onze aankomst de omwanding weggenomen; op den grond werden matten uitgespreid, en wij werden uitgenoodigd daarop plaats te nemen.

Na een oogenblik toevens kwamen de vrouw, dochter en moeder van den panghoeloe kampong ons verwelkomen; zij boden ons sirih aan, welke door haar zelve werd voorzien van betelnoot, gambir en kalk. Aan geen andere personen dan de voormelde is het toegestaan, die aan te bieden.

Nadat wij de sirih hadden ontvangen, die het eene beleediging is te weigeren, en wij ze behendig aan een van onze volgelingen hadden gegeven, werden door de jongelingen en daarna door de jonge meisjes eenige dansen uitgevoerd, die bestaan in eenige gracieuse bewegingen van armen en voeten.

De maagden zullen nimmer tot den dans overgaan, vóór dat deze is geopend door de jongelingen. De dans werd opgeluisterd door handgeklap en een geluid binnen 's monds, dat wel iets geleek op het gegons van een bij.

Toen de dans was afgeloopen, liet ik eene speeldoos, die ik expresselijk had medegenomen om de Battakkers te amuseren, eenige airs spelen, waarmede allen, vooral de jonge meisjes, zeer waren ingenomen; zoodat men elkander verdrong om dat instrument te kunnen beschouwen.

De heer Sheppard had eene dwarsfluit medegebragt, doch dit instrument, door hem zelven bespeeld, scheen weinig aanlokkelijks voor hen te hebben; ten minste zij namen er weinig notitie van. De kleederdragt der jonge meisjes is zeer eenvoudig, bestaande uit een kleed, dat boven de borst wordt vastgemaakt en tot aan de enkels reikt; de uiteinden ervan zijn voorzien van franjes; verder een soort van slendang, die ook boven de borst wordt vastgehecht en tot aan de heupen reikt. In de ooren dragen zij een eigenaardig sieraad, van zilver, dat vrij zwaar is en eene lengte heeft van een span. Dit sieraad wordt aan het hoofdhaar bevestigd, en eerst bij den dood uit de ooren genomen.

De sarongs en slendangs worden in de kampong door de meisjes zelve geweven, de oorsieraden en haarnaalden, die sommigen dragen, en welke even als de eerste van zilver zijn, worden door de goudsmeden in de kampong vervaardigd. De oorsieraden worden door den goudsmid in de ooren geklonken, zoodanig dat ze er niet kunnen uitgenomen worden zonder breken.

De gehuwde vrouwen maken slechts weinig werk van haar toilet en loopen tot aan den buik naakt; een kleed, dat tot aan de kniën reikt, is het eenige kleedingstuk.

De kleine kinderen loopen naakt.

Ik zag eene moeder, die haar kind zoogde, dat zeker

vier jaar oud was; een oogenblik daarna zag ik het kind als een haas wegloopen en met zijne kameraden spelen.

Deze menschen kwamen mij over het algemeen voor gezond en sterk te zijn, en men verzekerde mij ook, dat er zich zelden ziektegevallen voordoen; alleen de pokziekte had in de laatste jaren vele personen ten grave gesleept.

Nadat wij bergat of pola, zooals de Battakkers het noemen, het sap van den arenpalm, hadden gedronken, zouden wij verder gaan en eerst de kampong nog eens rondzien. Aan de woning van den panghoeloe gekomen, vertelde mij Radja Moedin, vernomen te hebben, dat eene vrouw daar in ketenen was opgesloten. Wij gingen naar haar toe om de reden daarvan te onderzoeken, en zij deelde ons het volgende mede, dat mij van het Battaksch in het Maleisch vertolkt werd.

„Mijn zoontje had door met vuur te spelen brand gesticht in de woning van het kampongshoofd. Mijn man, bevreesd voor straf, was daarop gevlugt, en om hem te bewegen terug te keeren, heeft men mij in boeijen gesloten."

De ongelukkige vrouw zat in een hok, acht voet lang en vijf voet breed, met haar kind, een zuigeling; haar linkervoet was met een ijzeren pen in eene wigge van hout vastgeklonken. Verder had zij een ijzeren ketting om den hals, die aan die wigge was bevestigd door spijkers, en aan haar hals met een koperen slot.

De keten had die lengte, dat zij zich in eene zittende, doch moeijelijk in eene liggende houding kon bewegen, en alsof deze manier om haar het ontvlugten te beletten nog niet voldoende was, had men haar een touw om den hals gedaan, dat aan het achterste gedeelte van het hok was bevestigd.

Het was afgrijslijk om te zien, hoe vermagerd, bleek, verwaarloosd deze vrouw er uitzag. Zij hield niet op met weenen, begrijpende, dat ik belang in haar lot stelde.

Ik vroeg den panghoeloe kampong naar de oorzaak van

hare inhechtenisneming, en deze verklaarde mij die even als zij had gedaan, en verzocht onze decisie in de zaak.

Ik toonde hem toen aan, dat het niet billijk was, deze vrouw, welke onschuldig was, op die wijze te behandelen. De panghoeloe begreep zulks daarop ook, doch zeide beschaamd te zijn haar te bevrijden, omdat hij haar eenmaal in ketenen had gezet, en verzocht ons zulks voor hem te willen doen.

Toen de vrouw daarop van hare kluisters was ontdaan, trachtte zij te loopen, doch hare voeten konden haar niet meer dragen en zij viel op den grond neder. Zij had reeds 6 bintangs (maanden) op die wijze doorgebragt, was nimmer gereinigd; al hare behoeften had zij op dezelfde plaats gedaan.

Wij namen haar toen onder de armen en bragten haar half kruipende in de woning van den panghoeloe.

De dankbaarheid was uit hare oogen te lezen. Wij bevalen haar in de bescherming der huisgenooten aan en verlieten daarop de woning.

Men verzekerde mij, dat, zoo iemand op die wijze eenigen tijd geboeid gezeten heeft, er verscheidene dagen noodig zijn om aan de beenen de natuurlijke kracht terug te geven, waarvoor inlandsche medicijnen worden gebezigd.

Wij gingen nu verder, nadat men mij kippen en eijeren had aangeboden, waarvoor ik echter bedankte, omdat de reis nog lang was en ik moeite had die zaken mede te nemen, en wij kwamen te 4 ure te Tankahan aan, na steeds geklommen en gedaald te hebben langs een gedeeltelijk boschrijk terrein, afgewisseld door tuinen en ladangs (rijstvelden).

Tankahan is een gering plaatsje met drie woningen en een open balei-balei, in welke laatste wij overnachtten.

Het hoofd was zeer voorkomend en bood ons palmwijn aan; ook eenige kippen en eijeren, en bezorgde ons de noodige koelies ter transportering der goederen.

Wij gingen den volgenden morgen verder naar Salah Boelan, steeds in zuidwestelijke rigting.

Dit gedeelte van den weg rijst minstens vijf honderd voet. Men ontmoet twee steilten, die ijzing wekken en welke men moeijelijk te paard kan passeren. Een andere weg, waar langs de paarden gevoerd werden, is nog minder aanteraden, daar de weg veel langer en buitendien zoo smal is, dat men, te paard gezeten, veel kans heeft in de diepte te vallen.

De eene weg is nabij Lima Moekoer, de andere nabij Salah Boelan. Verder passeert men driemaal de rivier van Deli, die daar niet meer diep is; bij zeer hoogen waterstand echter kan men, tusschen de groote steenklompen door, de reis voor een gedeelte slechts per kleine sampan en niet zonder levensgevaar doen, en is de Battakker vaak genoodzaakt twee of drie dagen aan den oever te wachten. Wij troffen het, dat het in het gebergte niet zwaar had geregend, en konden dus goedschiks aan de overzijde komen; de paarden evenwel hadden nog veel kans hunne voeten te breken, en er zijn verscheidene voorbeelden van, dat paarden, door Battakkers overgevoerd, door den stroom zijn medegesleept en tegen de steenen verpletterd.

Wij trokken de rivier over bij de kampong Lima Moekoer, voorts nabij Talong Doerian en vervolgens nabij Salah Boelan, steeds in zuidwestelijke rigting gaande.

Voorbij Lima Moekoer hielden wij eenige minuten halt in eene loods, waar de mannen, vrouwen en meisjes van de nabijgelegen kampong Soeka Moelia ons kwamen verwelkomen door een geschenk van eenige witte kippen, eene geit en eijeren. Men drong er op aan, dat wij in de kampong zouden overnachten, maar, daar wij plan hadden verder te gaan, bedankten wij daarvoor. Ik gaf de meisjes eenige geschenken, bestaande in koralen, ringen, kammen, spiegeltjes, doosjes, naalden en roode katoenen slendangs, die zeer bij het battaksche volk gewild zijn, en aan

het kampongshoofd een rood lakensch buisje en gebatikde hoofddoek, waarna wij den togt voortzetten naar onze bestemming en zij zeer tevreden naar hunne kampongs terugkeerden.

Nabij Tankahan des middags in de rivier badende, hadden wij daar een verbazend grooten steen in de rivier gezien, die zeker drie vademen in middellijn had en kegelvormig toeliep, en mij voorkwam van veel vroegeren tijd te zijn en door eene eruptie of iets dergelijks op die plaats te zijn gekomen; de overige steenen in de rivier waren veel kleiner.

Tusschen Soeka Moelia en Salah Boelan toonde men mij aan den oever van de rivier een anderen steen. Vermoeid van het loopen, was ik daarop een oogenblik gaan zitten. De mij volgende Maleijers vroegen mij toen of ik niet bang was voor den duivel, en waarschuwden mij, dat mij, nu ik op dien steen had gezeten, zeker leed zou wedervaren.

Ik beschouwde dien steen toen nader, en bemerkte, dat daarop in basrelief iets voorkwam, dat wel eenigszins de gedaante van een persoon voorstelde, met een arm, waaraan de hand ontbrak, en twee beenen tot aan de knieschijf; ook hoofd en lijf, als van een mensch, waren eenigszins aan te wijzen. Het bijgeloof heerscht, dat vroeger een persoon, door den duivel bezeten, op die plaats was gestorven, en dat zijn ligchaam was vastgehecht geraakt aan den steen en die teekenen had nagelaten. Ik geloof, dat de natuur dit gewrocht heeft daargesteld. De Battakkers echter beschouwen dezen steen als heilig en brengen er aanhoudend offeranden. Had ik de heiligheid ervan geweten, natuurlijk had ik mij er niet op nedergezet; maar de Battakkers verklaarden wij later, dat ik een persoon was, verre boven hen verheven, en dat de booze geesten zeker mijne handeling niet ten kwade zouden duiden.

Even vóór wij Salah Boelan bereikten, moesten wij eene zeer moeijelijke steilte, zeker meer dan driehonderd voet hoog, beklouteren, waarbij wij telkens op zware poreuse steenen stuitten.

De hooge ligging van evengenoemde kampong maakt het bekomen van water er lastig. Ik vermoedde, dat de bevolking zelden baadde, en zij zag er dan ook vuil genoeg uit.

Salah Boelan is even als Tankahan een kleine kampong, omgeven van eene dubbele bamboezen omheining.

In deze kampong vond ik eenen Battakker, geketend op dezelfde wijze als de vrouw te Deli Toewa, van welke ik boven heb gesproken. Ik vroeg hem naar de reden daarvan en kreeg tot antwoord, dat hij door het kampongshoofd beschuldigd was van diefstal van een hoofddoek.

Het kampongshoofd zeide, dat zulks eene onwaarheid was, en verhaalde mij, dat de bedoelde Battakker, behoorende tot een andere kampong, door hem op zekeren dag, toen hij te huis kwam, was aangetroffen in zijne woning, sprekende met zijne vrouw. Daar hij dit reeds meermalen had opgemerkt, had hij, onzeker omtrent de verstandhouding tusschen dien persoon en zijne vrouw, goedgeoordeeld hem op die wijze te straffen.

De man zag er uit als een geraamte en had ongeveer achttien maanden op die wijze zijn leven gesleten.

Wij verzochten aan den panghoeloe kampong medelijden met dien man te hebben en hem te bevrijden.

Eerst scheen hij hiertoe niet genegen, doch na eenige minuten bedenkens stond hij ons verzoek toe, onder beding, dat de bevrijde zich verbond om nimmer weer de kampong te betreden.

Van daar namen wij de reis aan naar Boekoem, steeds klimmende en dalende. Op sommige punten had men houten pennen in den grond gestoken om ons bij wijze van ladder te dienen, daar het anders onmogelijk was om af

te dalen, wegens de gladheid, door de aanhoudende regens van de maand November veroorzaakt.

Op eene plaats, Laut Peysei genaamd (uit de soengei Petoenbah, boven Pertjoet, haar water krijgende) moesten wij een bergrug beklimmen, die ons door zijne hoogte en steilte deed ijzen.

Ik kan verzekeren dat ik nimmer in mijn leven een zoo zwaren klimtogt heb ondernomen; met levensgevaar moet men zich op zijne handen verlaten, waarmede men de vervaarlijke groote steenklompen moet vastklampen, die zóó glad zijn, dat zulks bijna eene onmogelijkheid is. Verder zijn de steunpunten voor de voeten zooverre van elkander verwijderd, dat men, zonder lange beenen te hebben, ze moeijelijk kan bereiken.

Ik was dikwijls genoodzaakt, mij aan mijne armen te laten optrekken. In den beginne had ik, de enorme hoogte niet beseffende, met te groote kracht geklommen, om een voorbeeld aan de volgelingen te geven. Eenmaal kon ik niet verder en hing ik zeker drie minuten aan een stuk steen; en toen ik een oogenblik naar beneden zag, schrikte ik van den afgrond, die onder mij gaapte.

Hoe ik boven kwam weet ik nog niet; en ik raad ieder reiziger aan, den anderen, niet ver van dáár zijnden weg te nemen, waarlangs mijne paarden werden gevoerd, en die oogenschijnlijk langer maar door het meerdere gemak, dat hij aanbiedt, veel verkieslijker is.

Toen wij den top bereikten, vonden wij onze paarden reeds gereed.

Wij kwamen toen op een klein plateau, en na een kwartier uurs hadden wij onze bestemming voor dien dag bereikt, na nabij de kampong Boekoem nog eenmaal te hebben gedaald en geklommen.

Alhier kwamen wij te 5 ure aan, en na een poosje te hebben uitgerust in de balei, begonnen wij de kampong eens nader op te nemen.

Op een heuvel gebouwd, aan den voet waarvan zich uitgebreide sawahs en ladangs vertoonen, is zij vrij sterk tegen eenen inlandschen vijand. Uit de balei kan men de zee duidelijk onderscheiden. Deze kampong is met regt als een lustoord te beschouwen.

De woningen zijn allen van zware, drie duim dikke houten planken zamengesteld, gedekt met doek (idjoe) en gebouwd op palen. Een stuk hout, waarin treden zijn gekapt, dient tot trap om tot de voorgaanderij van het gebouw te komen, dat een voor- en een achterdeur heeft. Binnen heeft men links en regts een open haard en, door dat er geen ramen zijn in die woningen, voortdurend een stikdonkere nacht. Alleen de beide deuren verschaffen een weinig licht.

Alle woningen waren voor een paar jaren opgebouwd; de kampong was door brand vernield geworden. Een jongere broeder van den Si Baja van Boekoem wenschte gaarne aan het bestuur te komen en had een gedeelte der kampongbewoners weten te bewegen zijne partij te kiezen; daardoor ontstond oneenigheid tusschen de beide broeders, met het gevolg dat de kampong in de asch werd gelegd.

De Si Baja kreeg bij die gelegenheid, in een gevecht met zijn jongeren broeder, van dezen een houw met een zwaard in den hals, zoodat hij bewusteloos bleef liggen en voor dood werd weggedragen; de jongere broeder redde zich door de vlugt.

Thans zijn die broeders weder verzoend; de jongere durft evenwel de kampong van den Si Baja niet betreden, vreezende, dat er verraad schuilt in de aanhoudende aanzoeken zijns broeders om terug te keeren.

In het midden der kampong staat eene graftombe, die de beenderen bevat van de moeder van den Si Baja. Deze graftombe is op palen gebouwd, 3 voet hoog van den grond, en heeft eene planken bevloering; daarboven heeft

men op ongeveer 4 voet weder eene planken bevloering en omwanding; daarin is een gat aangebragt, dat leidt naar de plaats onder het dak, waar de beenderen in een open kistje zijn gelegd, dat een lengte heeft van $1^1/_2$ voet en een breedte van een voet; in hetzelve vindt men bovendien sirih, gambier en kalk voor de afgestorvene. Van buiten zijn op die tombe allerhande figuren geschilderd, als: olifanten, tijgers, slangen, gondels, rijtuigen, paarden, dansers, danseressen, muzijk, enz.

Boven aan het dak zijn aan de vóór- en achterzijde twee karbouwenkoppen aangebragt, uit hout gesneden en, evenals het dak, met idjoe bekleed. Verder heeft men in die kampong een open gebouw op palen, met idjoe gedekt, waarin twee lange balken, ieder met twaalf openingen. Dáár vereenigen vrouwen en jonge meisjes zich om rijst te stampen. Voorbij dit gebouw gaande, hielden allen op met stampen; eene oude vrouw nam het woord en verzocht mij uit den weg te willen gaan, daar zij bevreesd was mij te bestuiven. Ik antwoordde, dat zij zich daarover niet behoefde te bekommeren, waarna zij zeide, dat zij nimmer iemand gezien had zoo blank als ik, en dat ik zeker de zoon van God was; want Sri Maha Radja (de grootste en meest gevreesde vorst van Teba) was ook wel blank, maar toch niet zooals ik. Een spotvogel antwoordde daarop, dat ik de kleinzoon van God was, hetgeen zij voor goede munt aannam.

Bij mijn komst te Boekoem was de Si Baja afwezig. Hij was nog niet teruggekeerd van zijne reis naar Deli en kwam eerst den volgenden dag aan.

Ook de soekoehoofden waren nog niet aangekomen, behalve de Orang Kaja Indra di Radja, die mij van Kampong Baroe af vergezeld had. Wij bleven de soekoehoofden dus inwachten en vertrokken den 22sten van Boekoem naar Sampoen.

Te Boekoem dachten wij na al ons klimmen reeds op

het gebergte te zijn, maar men zeide ons, dat wij van daar uit een halven dag moesten klimmen om op het gebergte te komen.

Te 6 ure vertrokken, steeds door zwaar bosch marcherende, en hier en daar door kleine stroompjes, die hun water van het gebergte krijgen, kwamen wij tegen 10 ure, na verscheidene malen te hebben geklommen en gedaald, aan een plaats, waar het zeer naar zwavel riekte, en wij meenden, dat zich zeker in den omtrek een zwavelbron moest bevinden.

Het water uit het beekje smaakte er echter niet naar, en de Battakkers konden niet opgeven van waar die reuk kwam.

Tegen den middag waren wij ten laatste op het eigenlijk gebergte, dat zich als een plateau voordoet en vanwaar het oog met verrukking staart op de kegelvormige bergtoppen, die zich rondom vertoonen, en waarvan de goenoeng Blerang de voornaamste is en den meesten indruk maakt. Zijn krater, aanhoudend rookend en zwavel brakend weerkaatst prachtig in de zon.

Verder ziet men hier en daar eenig geboomte, waartusschen de verschillende kampongs zijn gelegen, die men eerst kan naderen door klimmen en dalen langs een weg, welke door de natuur is gevormd en op vele plaatsen veel overeenkomst met een tunnel heeft. Dikwijls moet men, aan den voet van een ravijn gekomen, een honderd voet klimmen, en men bereikt kampongs, vanwaar men een uitgestrekt gezigt heeft over het plateau, dat er uitziet alsof het één groote graszoode ware.

Toen wij ons een oogenblik hadden verlustigd in dit prachtig gezicht, stegen wij te paard.

De eerste kampong, die wij bereikten, was Negri Djawa. Onderweg daarheen kwamen honderden Battakkers ons te gemoet, die, van geweren voorzien, ons met een aantal schoten verwelkomden. Eenige voornamen van hen waren

te paard en boden den Radja Moedin en den Orang Kaja Indra di Radja, die de reis tot zoover te voet hadden gedaan, een paard aan om op die wijze verder te gaan.

Nadat wij ons links en regts hadden bewogen en de verzamelde menigte ons goed in oogenschouw had genomen, konden wij de reis vervolgen, voorafgegaan door een gids te paard, met twee lansen gewapend, waarvan hij de eene vóór zich uithield in de regterhand en de andere op den rug in de linkerhand.

In de kampong, die vrij hoog ligt, werden matten voor ons uitgespreid en ons den palmwijn aangeboden.

Negri Djawa is omgeven door een bamboezen omheining en heeft eene bevolking van driehonderd zielen met twintig woningen. Men drong er op aan, dat ik daar zou overnachten; maar omdat onze bestemming was Sampoen, welke kampong wij dien dag hoopten te bereiken, bedankten wij voor het aanbod en gingen tot de tweede kampong, Oedjoeng Sampoen genaamd. Deze kampong is iets kleiner dan de vorige; men ontving ons er even-goed en trachtte ons ook hier overtehalen den nacht door te brengen. Wij bedankten daarvoor, om dezelfde reden als te Negri Djawa en ook omdat wij onze goederen al gedeeltelijk van Boekoem hadden vooruitgezonden, ten einde niet andermaal verpligt te zijn op de planken te logeren, zooals ons reeds een paar malen was overkomen. Ofschoon wij zwaar vermoeid waren van den langen togt, gingen wij alzoo verder tot Sampoen, waar wij ons logies in de balei opsloegen en spoedig van top tot teen werden opgenomen door de battaksche mannen en vrouwen, die elkander om strijd een plaats betwistten om ons goed te kunnen beschouwen.

Wij zouden eindelijk het middagmaal gaan gebruiken en konden niet nalaten om, van alle kanten aangegaapt, een middel te zoeken om een oogenblik van die lastige lieden bevrijd te worden. Ik liet daarom in het midden

der kampong mijn speeldoos brengen; allen togen er naar toe, en wij konden op ons gemak eten.

Wij legden ons al vroeg te slapen, want de thermometer teekende des avonds te 7 ure 56°. Des nachts te 3 ure was hij tot 52° gedaald.

Den volgenden morgen kwamen de hoofden der naburige kampongs mij een bezoek brengen; aan ieder hunner schonk ik een rood lakensch buisje en hoofddoek.

Tegen den middag werd mij een os ten geschenke gegeven dien ik liet slagten en onder de vele mannen en vrouwen verdeelen, welke van heinde en verre waren toegestroomd.

Ik ging tegen 2 ure na den middag eene wandeling maken buiten de kampong en zag dáár op het gras een zeshonderdtal mannen, vrouwen en kinderen zitten, voorzien van groote potten met rijst, raauw en half gekookt vleesch en een boomblad tot bord. Die menschen aten zoo gulzig, dat ik geloofde, dat zij uitgehongerd waren. Als toespijs zag ik iets geelachtigs, gevuld in bamboezen kokers, waar ieder als het ware om vocht.

Ik vermoedde, dat dit eene delicatesse moest wezen, en vroeg naar den inhoud. Niet weinig was ik verwonderd, toen men mij zeide, dat dit de uitgeperste excrementen van het rund waren, die, gekookt en vermengd met het bloed van het dier en een weinig rooden peper eene der grootste lekkernijen zijn.

Eene moeder, met een zuigend kind van ongeveer zes maanden, spoelde die vuiligheid in haar mond en, na den mond van het kind te hebben geopend, liet zij die daar invloeijen.

Wij bleven hier den dag over, en den volgenden dag te 6 ure vertrokken wij naar Si Braija, waar wij te 3 ure aankwamen. Een hoofd, met den titel van Si Baja, voert daar het gezag, zich cijnsbaar erkennende aan den Orang Kaja Indra di Radja van Kampong Baroe; trou-

wens het bleek ons, dat hij die cijnsbaarheid niet ver uitstrekt, want met zeer veel moeite kregen wij tegen betaling van een dollar twee kippen.

Wij werden door de bevolking, evenals in de overige kampongs, van hoofd tot voeten opgenomen. Wij logeerden in de kampong en kozen weder de balei tot onze verblijfplaats; deze was echter zeer smerig, en moest vooraf behoorlijk gereinigd en, waar groote openingen waren, door planken aangevuld worden. Dit was de beste plaats, die wij konden uitkiezen; want een viertal nabijgelegen kampongs was of zonder balei of de huizen verkeerden in zulk een slechten toestand, dat wij daarin ons verblijf niet durfden nemen. Het hoofd had voor ons in zijn eigen kampong eene woning beschikbaar gesteld, die er redelijk uitzag, maar zoo laag van verdieping was en zoo zeer stonk naar rook en smerigheid, dat wij ons liever vergenoegden met ons logies te kiezen in de balei van die andere kampong; bovendien, het terugstootend gelaat van dien Si Baja deed ons een weinig op onze hoede zijn.

Des morgens, toen wij ontwaakten, vonden wij nabij de balei eene koe gereed staan, die wij aannamen; tevens verzocht ik hulp om onze goederen te transporteren naar Baroe Djahai, dat drie uren vandaar is gelegen in zuid-oostelijke rigting.

Schoorvoetende beloofde de Si Baja ons daartoe personen te zullen verschaffen. Na lang talmen kwamen er eindelijk eenige opdagen, doch de Si Baja zelf verscheen niet; en na nog langer toeven vernam ik, dat hij naar zijne ladang was gegaan met het grootste gedeelte zijner menschen.

Ik spoorde toen degenen, welke opgekomen waren, aan om onze goederen op te nemen en naar Baroe Djahai te brengen. Daar ik zag, dat het hun niet scheen te bevallen, nam ik hen bij de hand en bragt hen lagchende bij de goederen; dat hielp ook niet; zij weigerden allen en liepen de een na den ander ter sluik weg.

Wij waren nu genoodzaakt onzen volgelingen te verzoeken de bagage zelven te dragen. Gelukkig duurde het niet lang; want de Si Baja van Baroe Djahai, de moeijelijkheden vernomen hebbende, waarin wij verkeerden, zond ons zijn oudsten zoon met een groot aantal Battakkers te gemoet, die terstond onze goederen oppakten en naar hunne kampong bragten.

De weg daarheen was een effen terrein met uitgestrekte gras- en rijstvelden, die men bezig was voor den aanplant gereed te maken.

Nabij de kampong Baroe Djahai werden wij gesalueerd met eene massa geweerschoten. Mannen, vrouwen en kinderen van de kampong zelve en van de naburige kampongs waren toegestroomd om ons te zien.

De vrouwen hieven aanhoudend een driewerf hoerah aan, in het Battaksch tjelap genoemd, dat een oorverdoovend geschreeuw is.

De paarden, niet gewoon aan zulk een geraas, sprongen en steigerden, doch de bevolking bekommerde zich daar niet over; het schieten en schreeuwen duurde voort, en wij mogten de kampong niet betreden vóór dat men ons van voren, van achteren en op zijde had beschouwd.

Nadat deze ceremonie was afgeloopen, nam de togt naar de kampong een aanvang. Aan het hoofd stelde zich de kedjoeroehan van Senembah; daarop volgde de Si Baja van Baroe Djahai met zoons en volgelingen, terwijl de geweren aanhoudend links en regts van ons werden afgeschoten.

In de kampong gekomen, bemerkten wij twee lange opene bamboezen loodsen, die ons tot verblijf zouden strekken. Deze gebouwen waren zes voet hoog, daaronder gerekend de palen van twee voet hoogte, waarop zij stonden, en leverden niet veel gemak, doch waren voldoende om ons gedurende den nacht er in neder te vlijen. Wij sloegen daarom bij aankomst in de kampong ons bivouac op, op het gras, en het duurde niet lang of het hoofd van Baroe

Djahai en de bevolking, mannen, vrouwen en kinderen, schaarden zich om ons en betastten ons aan verscheidene deelen des ligchaams.

Wij schenen bij allen verwondering te wekken, en niet één scheen vrees voor ons te koesteren, want allen hadden vergenoegde en lagchende gezigten.

Nadat wij uitgerust waren, haalde ik uit mijn voorraad een rood lakensch buisje, omzet met verguld passement, te voorschijn, en ik bood het den Si Baja ten geschenke aan, waarmede hij zoo ingenomen was, dat hij zijnen lieden gelastte een driewerf hoerah aan te heffen, dat evenals vroeger een schrikwekkend geraas veroorzaakte.

Des avonds verwarmden wij ons, bij eene koude van 52° Fahrenheit aan een groot vuur, waarbij wij ons avondmaal nuttigden.

Den volgenden morgen willende gaan baden, bemerkten wij, dat wij zeker een drie honderd voet moesten dalen om aan de badplaats te komen. Wij lieten ons daardoor echter niet afschrikken en namen een bad in een door de natuur gevormden vijver, die zijn water krijgt van eene leiding, waarin een bamboe is aangebragt.

De meeste kampongs in de Battaklanden worden op die wijze van water voorzien.

Baroe Djahai is zwaar bevolkt; men schat het aantal zielen op een duizendtal.

Hoe zoo groot getal personen in die kampong een nachtverblijf kan krijgen, is mij onbegrijpelijk, want in het geheel zag ik slechts een vijftal woningen; de overige waren eenigen tijd geleden alle door brand vernield. Branden komen hier meermalen voor. Eene der wijzen om in den oorlog vijandige gezindheid te toonen bestaat namelijk in het des nachts heimelijk binnensluipen en brandstichten in de kampong.

Des morgens te 10 ure zond de Si Baja de oudsten van de kampong ons mij eene koe ten geschenke te geven, die

ik liet slagten en onder mijne volgelingen verdeelen; ook een gedeelte ervan werd volgens gebruik aan de hoofden gegeven.

Te 11 ure kwamen de vrouwen van den Si Baja mij sirih aanbieden, en ik gaf haar eenige geschenken.

Te 12 ure, toen wij zouden vertrekken, zag ik eene groote beweging; veel volk verzamelde zich op een punt, niet ver van ons verblijf, en het duurde niet lang of eene commissie kwam mij uit naam van den Si Baja verzoeken om een wit battaksch paard te willen aannemen als gedachtenis aan mijne komst in zijne kampong. Radja Moedin, als den Sultan van Deli vertegenwoordigende, ontving een bruin paard. Ik nam het aanbod aan, en daarop trad, onder een enorm geraas, een vijfhonderdtal personen van allen leeftijd, dansende en springende, voorwaarts; zelfs oude vrouwen, wier leeftijd ik op 60 à 70 jaren schatte, namen daaraan deel, voorafgegaan door muzijk, bestaande in een fluit, twee trommen en twee soorten van violen, de een met twee, de andere met drie snaren; die met twee snaren wordt niet met den strijkstok bespeeld, en zou dus eigenaardiger guitarre kunnen genoemd worden.

(De battaksche namen voor die instrumenten zijn: voor fluit, sroenei; voor trom, genderang; voor viool, rebab; voor de guitarre, ketjape. De ketjape wordt bespeeld met een stukje sega van den arenboom, dat eene lengte heeft van een duim, en gehouden wordt tusschen den duim en den wijsvinger).

Kort daarop kwamen zij voor mijn nederig verblijf. Boven het witte paard, dat regts en links bij den teugel werd geleid, hield een der voornaamsten van de kampong een geelen regenscherm, ten teeken van grootheid; het paard werd al steigerende voorgebragt, en moest daarna zijn groet maken, bestaande in het aannemen van eene zittende houding, zijne voorbeenen uitgestrekt.

Nadat dit driemaal was geschied, werd het mij aangeboden.

Ik gaf daarna aan allen eenige geschenken; aan de zoons van den Si Baja lakensche buisjes; ook zoo aan zijne panghoeloes; aan den Si Baja zelven nog een rooden zijden zakdoek, die van hand tot hand ging en ieders verwondering opwekte.

Nadat deze plegtigheid, die gepaard was gegaan met geweerschoten, was afgeloopen, vervolgden wij onze reis en werd ons op dezelfde wijze uitgeleide gedaan als wij bij onze aankomst ingehaald waren.

Des avonds te $6^1/_2$ ure kwamen wij in de kampong Senaman, waar wij nachtverblijf hielden. Senaman is eene redelijk groote kampong en levert een prachtig gezigt op naar de Goenoeng Blerang, Goenoeng Kwali en Goenoeng Baros.

Te Senaman zat evenals te Salah Boelan een Battakker in ketenen en wel deze op de zoldering van de woning van het kampongshoofd.

Radja Moedin gaf mij hiervan kennis. Ik riep toen het kampongshoofd, dat mij zeide, hem op die wijze gestraft te hebben omdat de man, gast uit een naburige kampong, slapende naast den broeder van den panghoeloe kampong, de onvoorzigtigheid had gehad in den slaap te urineren, en zoo dien persoon te hebben geraakt; dit was eene beleediging en zij konden zulks niet zonder straf laten.

Ik vroeg toen of dit niet met eene boete kon beëindigd worden, en gelukkig vond de panghoeloe kampong zulks goed; de boete werd gesteld op zes dollars en door de familie voldaan.

De Battakker had toen het geluk zijne vrijheid terug te bekomen, maar een paar dagen moest voorbijgaan vóór hij die kon erlangen, want hij was tengevolge van het dragen der ketenen niet in staat aanstonds te gaan.

De kampong wemelde van runderen en buffels en ook hier werd ons een rund aangeboden.

Wij vertrokken van hier des morgens te 9 uur en kwamen te 3 uur te Naga Seriboe aan. Aldaar stond men ons niet toe verder te gaan, daar het hoofd (panghoeloe) afwezig was en men hem eerst van onze aankomst wilde verwittigen.

Wij moesten alzoo tot zijne terugkomst wachten en vertoefden tot 5 uur. Toen de panghoeloe echter niet verscheen, zetten wij onze reis voort om nog vóór den donker te Kenalang te kunnen zijn, dat wij voor onze plaats van bestemming voor dien dag hadden gekozen.

Onderweg ontmoetten wij den broeder van den panghoeloe, die een goedhartig, open gelaat heeft en een vrij dom voorkomen. Uit zijne gesprekken bleek echter, dat hij zoo dom niet was; want hij zeide, met een tiental paarden naar Poeloe Penang te willen gaan, om die daar te verkoopen, en verzocht mijne medewerking door hem een pas te geven; hij vroeg mij verder, of ik borg wilde zijn, dat hem daar geen kwaad zou worden gedaan en men hem niet zou verkoopen. Ik beloofde, hem de gelegenheid om derwaarts te gaan te verschaffen, en verzekerde hem, dat hij daar even veilig was als te Deli.

Ik stelde hem voor, met ons mede te gaan naar Kenalang, doch hij raadde ons aan terug te keeren naar Naga Seriboe, omdat de avond reeds begon te vallen en wij moeijelijk vóór den donker die kampong zouden kunnen bereiken; — ik antwoordde daarop, dat wij bij onze terugkomst in die kampong zouden overnachten, maar vastbesloten waren om te trachten den volgenden dag de Laut Tawar te bereiken. Wij vervolgden dus onze reis, van hem vergezeld, en kwamen te $6^1/_2$ uur te Kenalang aan.

Deze kampong is redelijk groot; de bevolking bestaat uit een driehonderdtal personen. Men had mij gezegd, dat in de balei van die kampong de schedels hingen van de Battakkers, die opgegeten waren; dit bleek mij bij onderzoek onwaar te zijn; er waren echter lieden, die verze-

kerden, dat men ze op het hooren van onze komst had afgenomen en verborgen in de woning van den panghoeloe kampong, wetende, dat ik mij reeds verscheidene malen over het onmenschelijke van het menscheneten had uitgelaten.

Den volgenden morgen vervolgden wij onze reis naar Poerbo Seriboe. Wij moesten daarbij Poerbo passeren, waar wij halt hielden om de vorstin van deze streken, die van allen het meeste gezag heeft, te complimenteren, en ook en wel hoofdzakelijk om door eene ontmoeting met haar de gelegenheid te bekomen om tot het meer te gaan en gevrijwaard te worden tegen mogelijk leed.

Datoe Orang Kaja Stiha Radja van Amperan Perak, een der soekoehoofden van Deli, met haar zeer bevriend, — vroeger logeerde hij te haren huize ruim een jaar — had een bode vooruitgezonden om haar van onze komst kennis te geven, zoodat wij spoedig geïntroduceerd waren en bij haar ontvangen werden.

Deze onafhankelijke vorstin, wier echtgenoot reeds jaren is overleden, voert zelve het bestuur. Haar oudste zoon deelt dit met haar, maar schijnt mij toe een dom mensch te zijn.

Zijne kleederdragt onderscheidde zich van die der overige kampongbewoners door fijnere stof; aan zijn hoofddoek was boven het voorhoofd een zilveren keten bevestigd van vier duim breedte, die reikte van boven het regter- tot het linkeroor.

Ik heb bemerkt, dat deze dragt zich bepaalt tot den stam van Tebå Tebå; want slechts te Kenalang en Naga Seriboe had ik hetzelfde gezien. Zijn sarong en slendang waren van fraai geweven katoen met verschillende schakeringen.

De vorstin, een dikke matrone, ontving ons zeer voorkomend in hare woning. Hare dikte is verbazend, en met moeite kan zij zich bewegen; zij weegt stellig meer dan drie honderd pond.

Wij namen plaats op den grond, waarop matten uitgespreid waren, onder eenen houten hemel, steunende op vier pilaren, en de lengte en breedte hebbende van een gewoon ledikant.

Het houtwerk er van was met prachtig snijwerk voorzien, en de pilaren hadden van boven tot beneden eene bedekking van zilveren platen, die op de meeste plaatsen zoo zwart waren van rook en roet, dat men bijna niet zou denken daaronder zilver te vinden.

Dat het er zoo smerig uitzag, is echter niet te verwonderen, want digt bij was de open haard.

Boven dezen zag ik eene massa kinnebakken van karbouwen liggen, die moesten dienen als teeken van grootheid, door aan het publiek te toonen, dat er door haar reeds zooveel karbouwen waren geslagt.

Het huis zelf is geheel onderscheiden van de overige battaksche woningen, die ik betrad. Een breede trap van zwaar hout leidt naar de voorgaanderij, die een planken omwanding heeft van vier duim dikte. Van daar komt men, na de voordeur te zijn ingegaan, in de binnengaanderij, waarin links van den ingang de plaats is, waar wij ons nederzetten, en regts de open haard zich bevindt. Deze gaanderij is voorzien van vier luiken, die tot ramen dienen. Na deze binnengaanderij te zijn doorgegaan, komt men aan de eigenlijke woning, wier bevloering twee voet hooger is dan die gaanderij. Links en regts van den doorloop of gang naar achter heeft men kamers, die alle, vier in getal, van deuren zijn voorzien, doch welke ik niet heb betreden uit vrees van onbescheiden te zijn. Achter heeft men een groote zaal, waarin zich de volgelingen ophouden en in welker midden zich een open haard bevindt.

De vorstin van Poerbo betoonde zich zeer verwonderd over mijne komst in hare kampong. Ik zeide haar, dat het vele, wat ik gehoord had over het prachtige van het

meer, mij gelokt had om hierheen mijne schreden te rigten.

Gedurende mijn bezoek haalde ik een der werkjes van den heer van der Tuuk te voorschijn, geschreven in de tebasche taal. Ik vroeg aan de vergaderde personen of zij dit konden lezen, en het bleek, dat zij dit slechts gedeeltelijk konden; eenige letters schenen te verschillen, zooals mij bij vergelijking van de alphabetten ook is gebleken.

Toen ik wilde vertrekken, stond de vorstin mij niet toe verder te gaan, en trachtte zij mij te bewegen, bij haar te blijven overnachten.

Ik drong toen ten zeerste aan op hare toestemming om nog dienzelfden dag het meer te mogen bereiken, en beloofde, bij mijn terugkomst in hare kampong een paar dagen te zullen vertoeven, terwijl ik haar beleefd verzocht om hulp ter transportering der bagage. Daar de Datoe Orang Kaja Stiha Radja nog was achtergebleven, konden wij slechts met zeer veel moeite vergunning bekomen om verder te gaan; want zij zeide te vreezen, dat dit de goedkeuring van den datoe niet zou wegdragen.

Nadat ons personen waren verschaft om als gidsen te dienen en onze goederen te dragen, gingen wij tegen den middag verder, en kwamen wij, na eerst door sawahs te zijn gemarcheerd en een honderd voet te hebben geklommen, op een effen terrein. Hier stegen wij te paard en reden tot drie uur in den namiddag voort, toen wij aan het punt kwamen, waar wij moesten dalen.

Het bleek ons ras, dat onze trouwe dieren ons niet verder van dienst konden zijn: de weg, die naar het meer voert, daalt zóó regtstandig, dat er voor hen gevaar was hunne beenen te breken. Ik zond ze daarom naar Poerbo terug.

Aan den rand van den bergtop staande, keek ik overal rond, om de plaats te zoeken, waar wij moesten nederdalen; want, ofschoon men van weg gesproken had, vond

ik geen teeken van een weg. Men toonde mij toen een pad van een voet breedte, of, liever gezegd, een kloof, waar overal stukken steen uitstaken.

Wij huiverden op het gezigt er van en dachten er lang over of wij naar beneden zouden gaan. Dan, het panorama, dat wij vóór ons hadden, lachte ons zoo zeer aan, en ook het denkbeeld, het meer te hebben bereikt, aan welks oever nimmer een europeaan was geweest, had voor ons zooveel aantrekkelijks, dat wij alle vrees om den hals te breken op zijde zetten. Na ons eenige oogenblikken te hebben verlustigd in het gezigt van de kampongs, die tusschen de sawahs verspreid liggen en welker grootte niet veel meer scheen dan die van kaartenhuizen, lieten wij, handen en voeten gebruikende en meer eene zittende dan staande houding aannemende, ons zakken.

Dikwijls bekroop ons angst; want de steenklompen waren zoo broos, dat zij onder onze voeten wegbrokkelden. Eindelijk kwamen wij beneden, na verscheiden sawahs te hebben doorwaad; het regtstandig afdalen had ons drie uren gekost. Onze moeite echter werd ruimschoots vergoed, want wij waren nu aan het meer en vonden digt aan den oever eene nieuwe woning, behoorende aan den Radja van Poerbo en nog niet bewoond, bestemd tot verblijf voor het volk, dat een praauw van den Radja had te bewaken, die diende om op roof uit te gaan, en waarvan de Battakkers der overzijde van het meer reeds dikwijls getracht hadden zich meester te maken bij stikdonkeren nacht.

Na uitgerust te zijn van onze vermoeidheid, dachten wij al spoedig over een middel om aan de overzijde van het meer te komen; doch de meesten van ons gevolg waren nog ver achtergebleven, en ook de zoon van de vorstin van Poerbo zou eerst den volgenden dag komen.

In een helderen maneschijn deden wij dien avond een wandeling langs het meer en namen daar een frisch bad in het ruime sop, dat toen zoo glad was als een spiegel.

Den volgenden morgen namen wij de praauw, die diende om op roof uit te gaan, in oogenschouw. Ze was lang 81 voet en uit een uitgeholden boomstam vervaardigd, waarvoor men *ingoel*hout, dat te Kenalang gevonden wordt, gebruikt; de diepte was 4, en de breedte 6 voet.

Aan den boeg was een vrouwenbeeld van hout uitgesneden, dat ver naar boven uitstak; aan het achterste gedeelte was aan een stuk hout een groote paardestaart vast gemaakt, die de vlag moest voorstellen. Deze praauwen dragen geene masten, daar aan zeilen niet valt te denken wegens de vele kronkelingen, die het meer maakt, en de verschillende winden, die men ontmoet.

Behalve deze soort van praauwen heeft men er nog van mindere lengte, zooals ik er eene zag van 60 voet lang, 5 voet breed en 3 voet diep. Verder zijn er nog kleine praauwen van 10 voet lengte en 2 voet breedte, waarin slechts één man met zijne vischnetten kan plaats nemen om de heerlijke visch te vangen, die genaamd wordt *endelep* en waarvan wij er verscheidene nuttigden.

Deze vischsoort heeft een zwarte huid met schubben, is lang 9 à 10 amsterdamsche duim en 4 duim breed.

Verder heeft men nog in het meer de navolgende vischsoorten, als:

ikan, maleisch *djoeroeng*, de grootste soort van visch, iets grooter dan de vorige;

itoe, maleisch *limbat*, iets minder lang dan de *endelep* (maleisch *goemoes*), zwart van vel, ongeschubd;

dijkej, blank van vel met schubben, er uitziende als eene jonge *ikan senangin;*

djankal djankal, zwart van vel, lang 7 duim; heeft veel overeenkomst met de visch, waarvan de maleische benaming is *tebel sisi;*

rendo, zwart van vel, lang 6 duim, ongeschubd;

dikiris, lang $2^1/_2$ duim en breed $^1/_2$ duim, blank van vel;

garampang, lang 6 duim, breed 2 duim, en zwart van huid.

Voor de laatste soorten kent men geene maleische benaming. Men durft met de praauwen niet ver het meer ingaan; want als een rukwind komt, slaan die ranke vaartuigen ligt om, en op die wijze hebben reeds verscheidene personen het leven verloren.

De diepte van het meer is zeer verschillend. Aan den oever heeft men 3 voet water, iets verder gaande 6 voet, vier vadem van den oever 50 voet, twaalf vadem van den oever 50 vadem, en in het midden tot 150 vadem water.

De visschers hebben dan ook lange netten van veertig tot vijftig vadem lengte, of, meer eigenlijk genaamd, schakels, waarmede zij de visch vangen, die bij aankomst steeds genoegzame liefhebbers vindt of ook wel op de markt (in het battaksch *tega* genaamd) aan den oever van het meer verkocht wordt.

Toen ik aan het meer was, woonde ik zulk eene markt bij, waar men turksche tarwe, boomwol, indigo, sirih, kalk en betelnoot verkocht, die tegen andere zaken worden ingeruild als: garen, naalden, wit katoen, hoofddoeken, spiegeltjes, doosjes en andere zaken.

De koperen duiten, te Deli gangbaar, worden niet als betalingsmiddel aangenomen; alleen de spaansche dollar wordt als zoodanig erkend, waartegen men dus ook goederen inruilt.

Paarden worden veel tegen wit katoen geruild, en door dat het witte katoen hier den dubbelen prijs haalt van dien te Deli, kan de Maleijer dikwijls goedkoop paarden bekomen.

De prijs der paarden is verschillend en afhankelijk van grootte, ouderdom, kleur en sterkte; ze worden betaald met $ 20 tot $ 90; een paard van $ 140 is eene zeldzaamheid, en deze prijs wordt alleen voor een fraai wit paard betaald.

De tebasche kapmessen (maleisch *parang*, tebasch *goepat*, en door den stam Karou Karou *sikin* genoemd) zijn bekend voor hunne hardheid en deugdzaamheid. Ik kocht er een voor een dollar om als model te dienen.

Deze kapmessen worden gemaakt van de ijzeren banden, die om de katoenbalen zijn, welke te Deli ingevoerd worden.

Deze ijzeren banden worden door de Chinezen bewaard om te worden verkocht aan de Battakkers, die te Laboean ter markt komen en ze weder in de Battaklanden met groote winst van de hand zetten.

Na veel praten en wederpraten huurde ik de beide zoo even beschreven grootste praauwen voor de reis naar de overzijde van het meer voor $ 16. Tegen den middag kwamen het hoofd van Poerbo, de oudste zoon van de dikke vorstin, benevens de vier soekoehoofden, die achter gebleven waren, aan.

Wij spraken toen over het vertrek, doch daarvan kwam dien dag niets, en er werd bepaald, dat de praauwen den volgenden dag zouden worden te water gelaten.

Ook den volgenden dag werden wij te leur gesteld; want, ofschoon wij, om de Battakkers te animeren, zelven hadden medegewerkt als leeuwen, om de praauwen in het meer te krijgen, hielden zij op met slepen. Toen ze halverwege te water waren gelaten, konden wij, wat wij ook deden om hen aan te sporen, hen niet bewegen, het werk te beëindigen.

Het was 4 uur in den namiddag geworden, en zij zeiden, dat het niet mogelijk was, dien dag het meer over te steken en den zelfden dag nog terug te keeren; en overnachten wilden zij niet, bevreesd om vermoord en opgegeten te worden.

In de maleische hoofden en andere personen, die mij volgden, vond ik ook weinig steun; deze schenen even bevreesd, en dus werd de reis uitgesteld tot den volgenden dag.

Wij hoopten toen stellig te gaan; maar jawel! nu was er weder een ander beletsel, en dat was, ik moest beloven 's morgens te vertrekken en nog denzelfden dag terug te keeren; want zonder dat durfde men mij niet volgen.

Niet anders kunnende, was ik wel verpligt hunnen wensch in te willigen, en alzoo werden de noodige riemen bijeengehaald; doch die schenen niet voldoende te zijn. Voorts was een gedeelte der maleische lieden en ook der Battakkers, die mij zouden vergezellen, dien dag naar de kampong Poerbo teruggekeerd om medicijnen te koopen tegen vergiftiging, waarvan een flesch met $ 1 betaald wordt; zelfs de Orang Kaja Indra di Radja van Kampong Baroe, die mij van den aanvang der reis vergezeld had, kocht zulk een flesch medicijn; zoodat, dewijl onder de afwezigen de meeste roeijers waren, wij gedwongen waren te bepalen, den volgenden morgen te 6 uur te vertrekken.

Ook dien dag hadden wij weder te wachten tot dat het hoofd van Poerbo gegeten had, wiens maal hem van Poerbo gebragt werd.

Ongeduldig over dat lang dralen, ging ik rond onder de Maleijers en Battakkers, die hun bivouac hadden opgeslagen in de lange loods, waarin de rooverspraauw van den vorst van Poerbo bewaard wordt.

Ik vond daar ieder mijner soekoehoofden met zijne lieden bezig met het kooken hunner rijst. Ieder had zijn eigen departement; de Battakkers vermengden zich niet met de Maleijers.

In het battaksch kwartier vond ik den zoon van de vorstin van Poerbo juist aan het eten, en was ik in de gelegenheid op te merken, dat hij alléén eet, uit een groot groen bord (hetgeen een teeken van grootheid is).

Nadat hij gegeten had, ontvingen zijne om hem heen zittende volgelingen ieder een door hem zelven rondgedeeld wordende handvol van de overblijfselen van zijn maal, waar allen naar hunkerden. Zij beschouwen het

als een groote eer, iets van het maal van den vorst te mogen ontvangen, en er ontstaat dikwijls twist, omdat sommigen trachten een dubbele portie te bekomen, en anderen daardoor verstoken worden van het deel, dat zij anders zouden gekregen hebben.

Eindelijk zouden wij vertrekken; maar nu hadden wij weder moeijelijkheid om het benoodigd aantal roeijers te bekomen, want het grootste gedeelte ging liever in de andere praauw, waarin zich Radja Moedin bevond.

Verscheidenen wendden ziekten voor; en toen ik zag, dat aan deze geen einde zou komen, besloot ik te trachten om mijne praauw maar alleen te voorzien van roeijers en de andere des noods te laten achterblijven.

Ik nam daarom den broeder van den panghoeloe van Naga Seriboe, die mij van zijne kampong af tot aan het meer vergezeld had, in den arm, en door diens tusschenkomst had ik spoedig 80 roeijers, 40 aan iedere zijde, zoodat wij met eenige mijner vertrouwelingen, die mij volgden, 93 personen in getal waren. De broeder van den panghoeloe van Naga Seriboe was loods en stond vóórop in de praauw, steeds zijn ligchaam in beweging brengende, half dansende, om de roeijers aan te sporen meer kracht bij te zetten. Wij hielden den oever aan deze zijde van het meer en gingen zeer langzaam vooruit; hier en daar werden van de bevriende kampongs een paar roeijers opgenomen, en zoo was ons getal geklommen tot 98 personen.

Er schenen echter ook vijandig gezinde kampongs te wezen, want na een uur varens ongeveer werden wij minder aangenaam verrast door verscheidene met geweren voorziene personen langs den oever, gereed om op ons los te branden, terwijl zich in de verte reeds eenige geweerschoten lieten hooren, waarschijnlijk met de bedoeling om ons vrees aan te jagen.

Daar ik een 8-tal geweren aan boord had en wist,

dat de Battakkers slechte mikkers zijn en mijne geweren in handen van goed geoefende personen waren, veroorzaakte dit ons geen vrees.

De panghoeloe verzekerde aan de gewapende oeverbewoners, dat wij met goede bedoelingen kwamen, en gaf hun te verstaan, dat wij blanken waren, en het plan hadden naar de overzijde van het meer te gaan, waarop zij hunne wapenen lieten zakken.

Op reis kwamen wij verscheidene personen tegen van de naburige kampongs aan deze en ook aan de overzijde van het meer, die naar Poerbo Seriboe gingen, om markt te houden; alle gezeten in praauwen van 30 à 40 voet lengte, even als de onze uit een uitgeholden boomstam vervaardigd.

Bij het oversteken voeren wij langs twee kleine eilanden, waar de Tebabewoners gaan offeren aan de booze geesten. Deze eilanden zijn onbewoond en heeten poeloe Menindau en Semingindau. Na ongeveer vier uren te hebben geroeid, kwamen wij behouden aan de overzijde, terwijl het water glad was als een spiegel.

Wij gingen terstond aan wal en verzochten bij het kamponghoofd van de meest naburige kampong te worden toegelaten.

Deze was in zijne ladang, maar het duurde niet lang of hij verscheen en noodigde ons in zijne woning, waar hij slendangs had uitgespreid boven de plaats, die hij ons aanwees om te gaan zitten.

De woning was niet veel verschillend van de andere, door mij vroeger beschreven; alleen een weinig lager bij den grond en met hooger dak.

Nadat ik een oogenblik had gezeten, deelde ik eenige geschenken uit aan hem en de omstanders, die intusschen tot eenige honderden waren vereenigd in en nabij de woning, waar wij vertoefden. Ik werd betast aan armen, beenen en aangezigt, hetgeen (gelijk ik uit hunne vrien-

delijke gezigten bemerkte) niet was om mij leed te doen, maar om mij goed te beschouwen.

Het kamponghoofd was zeer ingenomen met mijn komst, naar het mij voorkwam, en wilde mij overhalen om te overnachten; wat ik moest weigeren uithoofde van mijne belofte, aan de mij vergezellende Battakkers.

Ik vroeg hem of ik nog ver verwijderd was van Singa Maha Radja, en kreeg ten antwoord, dat ik na twee dagen kon komen in de kampong Benkara, waar deze verblijf houdt. Tevens zeide hij mij, dat, zoo ik van plan was Singa Maha Radja te bezoeken, hij niet durfde mede gaan, omdat hij met de kampongs langs den weg daarheen in vijandschap was.

Het scheen in het algemeen, dat men weinig lust had mij daarheen te brengen, want de weg werd mij afgeschilderd als zeer moeijelijk, altijd klimmend en dalend. Later hoorde ik, dat de weg redelijk goed was, en men mij wel bij Singa Maha Radja zou hebben willen brengen, zoo hij vooruit van mijn komst verwittigd ware geweest. Wat daarvan waar is, weet ik niet.

Singa Maha Radja is zeer bevriend met den panghoeloe van Naga Seriboe en had twee maanden vóór mij Naga Seriboe bezocht en dáár zeer kunstmatige dansen voor het publiek uitgevoerd.

Men verhaalt van hem, dat hij haar op de tong heeft; er zijn er, die zeggen, dat zijn tong zwart is.

Buiten zijne woning moet aan de omwanding eene menigte dollars zijn geklonken, en in zijne kampong zou eene woning zijn, waarin zich kinderen bevinden, wier werk het is, de slangen van Singa Maha Radja te voeden, voor welke beesten hij grooten eerbied betoont.

Ook de broeder van den panghoeloe van Naga Seriboe raadde mij ten sterkste af verder te gaan; en daar de Battakkers van Poerbo en Poerbo Seriboe mij verzocht hadden niet te overnachten en ik hun vertrouwen moest

behouden voor mijne terugreis, dacht ik het beter terug te keeren.

Buitendien, de poging om zonder 's Gouvernements toestemming door te dringen tot de westkust van Sumatra in een onbekend land, waar ik op niemands hulp kon rekenen, zou mij ligt in moeijelijkheden hebben gewikkeld.

Het kamponghoofd verzocht mij, de hollandsche vlag te mogen voeren en hem er een te willen schenken. Ik wist mij niet uit de verlegenheid te redden, dan door hem te zeggen, dat ik hem er gaarne een zou schenken, doch er geen had mede gebragt.

Na de naburige kampongs te hebben bezocht, die er eveneens uitzien als alle battaksche kampongs aan deze zijde van het meer, doch waar blijkbaar minder welvaart heerscht, te oordeelen naar den bouwvalligen toestand der woningen en de armoedige kleeding, keerden wij terug.

Het kamponghoofd, dat mij gastvrij in zijne woning had ontvangen, gaf mij een geit ten geschenke bij mijn vertrek.

Juist toen wij van wal zouden steken, kwam de andere praauw, met een 60-tal roeijers bemand, aan.

Allen verontschuldigden zich, ook Radja Moedin en het soekoehoofd Datoe Indra di Radja van Kampong Baroe, wegens hun lang achterblijven; doch het bleek mij al spoedig, dat de vrees hen had weêrhouden digt bij ons te blijven, en dat zij uit de verte zich hadden willen overtuigen, dat wij goed ontvangen werden, alvorens zelven aan wal te komen.

Niemand van hen betrad dan ook den oever, en het was op aller gezigten te lezen, dat zij vergenoegd waren te kunnen terugkeeren.

De terugreis ging veel sneller, allen roeiden om het hardst, en het scheen een wedstrijd, welke der beide praauwen het eerst zou aankomen.

Het roeijen ging gepaard met gezang, en de riemen

werden met zulk een kracht in het water geslagen, dat wij druipnat werden door het water, dat zij schepten en in de boot wierpen; waarbij nog kwamen de golven, die van tijd tot tijd in de praauw sloegen, door dat het water onstuimig was geworden als eene zee. Een zware wind was opgestoken, en wij waren zeer tevreden, na anderhalf uur roeijens behouden aan deze zijde van het meer teruggekeerd te zijn, eensdeels omdat de avond begon te vallen, en anderdeels omdat men bij zwaren wind en golfslag met die ranke praauwen ligt kan omslaan.

Wij bragten den oudejaarsavond aan het prachtige meer door en namen den volgenden morgen de terugreis aan naar Poerbo. Men wees ons gelukkig nog een anderen weg, wel langer maar gemakkelijker te beklimmen dan de steilte, die wij afgedaald waren.

Deze weg was werkelijk minder steil, doch zeer glad, en dikwijls moest men zich aan de grasscheuten vasthouden om tegen uitglijden te waken. Hoezeer dikwijls leidende langs den rand van den bergrug, is deze weg verre van zoo gevaarlijk te zijn als de boven beschrevene.

Ik mag niet onvermeld laten, dat men op beide wegen een zoetwaterbron ontmoet, welker helder water eene ware verrassing is voor den vermoeiden reiziger.

Na een paar uren klimmens waren wij gelukkig den top te hebben bereikt.

Eenige minuten rust op het gras, en wij gingen verder naar Poerbo. Onder weg ontmoetten wij velen onzer volgelingen, die den anderen weg hadden gekozen en nu te vermoeid waren om verder te gaan; sommigen hadden zelfs de koorts gekregen. Het verheugde mij, tegen den avond allen behouden te Poerbo te zien, waar ik des namiddags te $4^1/_2$ uur was aangekomen.

De heer Shepperd had ons aan het meer verlaten; hij wilde vooruit gaan, bevreesd zijn verlof te zullen overschrijden. De heer Breker en ik bleven tot den 4^{den} Ja-

nuarij te Poerbo, gedachtig aan mijne belofte om bij mijne terugkomst in de kampong der dikke matrone te zullen overnachten.

Ik gaf der vorstin en haren zonen eenige geschenken. Hare zoons, drie in getal, hadden mij tot het meer vergezeld.

Aan den oever van het meer gezeten, buiten onze woning, had ik dien lieden eenige badjoes, hoofddoeken en snuisterijen willen geven; doch zij hadden ze niet willen aannemen. De reden daarvan bevroedde ik niet, doch bij onderzoek bleek het, dat zij niet hadden gedurfd zonder toestemming der vorstin van Poerbo; waarom ik ze den dag na mijne terugkomst te Poerbo distribueerde. Ook toen waren zij huiverig, de geschenken aan te nemen; want (zeide men mij ter zijde) de vorstin van Poerbo wilde mij ook een geschenk geven, bestaande in een fraai zwart paard, dat gezonden was naar Si Anter, eene battaksche streek, onder Batoe Barah behoorende, waar een huwelijksfeest zou plaats hebben tusschen een lid der vorstelijke familie van Poerbo en een van Si Anter; en de vorstin wachtte op de terugkomst van dit paard om het mij aan te bieden.

De vorstin van Poerbo is geboortig van Si Anter en door huwelijk te Poerbo gekomen. Hare voorzaten hadden veel gezag gehad; doch de vele onlusten, die in deze streken steeds hadden geheerscht, hadden haar een groot deel van haren invloed doen verliezen. Evenwel, de betrekking tusschen Si Anter en Poerbo wordt nog altijd onderhouden door onderlinge huwelijken.

Ik liet de vorstin weten, dat zij hare goede gezindheid jegens mij voldoende getoond had en zich dus geen moeite moest veroorzaken over dit tegengeschenk, en tevens dat het mijn vast voornemen was den volgenden dag te vertrekken.

Mij werd toen, om toch eenig souvenir van mijn aanzijn in hare kampong te behouden, een klein battaksch

paard aangeboden, dat door mij werd aangenomen maar kort na mijn aankomst te Deli stierf.

De paarden, die ik had medegenomen van Deli, hadden door de reis naar het gebergte veel geleden; en gedurende mijn verblijf aan het meer hadden mijne bedienden te Poerbo veel moeite gehad om voldoend voedsel voor hen te krijgen, daar het snijden van het lage gras zeer veel tijd vorderde; bovendien kenden de bedienden de Battaksche taal niet, zoodat zij al werk genoeg hadden om zich zelven voedsel te verschaffen.

Toen ik vernam, dat mijne paarden bijna gebrek hadden geleden, gaf ik daarvan kennis aan den tweeden zoon der vorstin, die zich dadelijk bereid verklaarde het noodige voedsel voor de paarden te gaan zoeken, ons uitnoodigende hem te vergezellen. Zonder te weten wat zijne bedoeling was, gingen wij eerst een eind door het bosch, dat met laag kreupelhout was begroeïd, en toen kwamen wij aan rijstvelden en tuinen, waar men nabij de woningen turksche tarwe had te droogen gelegd. Overal vroeg hij eenige stuks, en van degenen, die minder genegen schenen ze te geven, nam hij ze maar weg.

Het was mij toen klaar, dat, evenals de Maleijers, ook de Battakkers zich soms aan willekeurige handelingen overgeven, en ik deed den vorstenzoon vertolken, dat zijne handelwijze mij zeer bevreemdde.

O! (zeide hij) dat is niets; dit is zoo onze gewoonte. Het zijn onze lieden, en als ons iets ontbreekt, worden zij zoo behandeld. Zij mogen wel blijde zijn, van het juk der slavernij, waaronder zij aan gene zijde van het meer gebukt gingen, te zijn bevrijd; terwijl wel niemand hen van hier zal halen en zij niet durven wegloopen.

De woningen dezer lieden zijn gelijkvloers, van bamboe opgetrokken en zeer armoedig; zij hebben een lengte van 8 à 9 en een breedte van slechts 5 à 6 voet. Gelukkig dat de temperatuur, die hier heerscht (56°. Fahrenheit),

tegen de epidemiën beschermt, die zeker in warme luchtstreken in zulke ongezonde woningen zouden ontstaan.

De sterfte onder de Battakkers is dan ook niet zoo groot als die onder de Maleijers, bij welke de invloed eener onzuivere atmosfeer door de hitte wordt verergerd.

Zouden hier Christen-zendelingen niet van dienst kunnen zijn?

Ik had medelijden met de armoede der lieden, welke van het weinige, dat zij bezitten, nog moesten afgeven aan den vorst, en gaf hun eenige geschenken.

Er mag niet geschoten worden op een apensoort, *siamang* genaamd (battaksch *himbod*), waarvan een zestal gevoed wordt te Poerbo en in eenige groote rondom de kampong staande boomen verblijf houdt.

Men verzocht mij ten dringendste daarop te letten, en velen zeiden mij, dat ik, niet gehoor gevende aan den raad, mijne handeling met den dood zou bekoopen.

Ik had volstrekt geen plan dezen dieren leed te doen, en gaf daarvan de verzekering.

Den 4den Januarij des morgens te 9 uur vertrokken van Poerbo, waar men nog eerst te onzer eere een karbouw had geslagt, kwamen wij des namiddags te 4 uur te Naga Seriboe, waar wij ook, volgens onze afspraak, verpligt waren te overnachten.

Ook hier is de bevolking bekend als verlekkerd op menschenvleesch.

Ik vroeg den panghoeloe of werkelijk een stuk menschenvleesch eene lekkernij is, en kreeg ten antwoord: „Ik weet, dat u daarvan niet houdt; want men heeft mij overal verteld, dat u met afschuw over het menscheneten heeft gesproken. Maar menschenvleesch is zeer lekker, zoet; de lekkerste beetjes zijn de palmen der handen, het hart, de ooren en de onderbuik. Deze gedeelten worden voor ons vorsten afgezonderd; het overige is voor onze lieden, die daarvan met graagte nuttigen. Maar u moet er bij weten, dat wij nimmer

jemand ter dood brengen, zoo wij niet overtuigd zijn van zijne schuld in eene of andere zaak."

Terstond na mijne aankomst had ik doen onderzoeken of het waar was, wat men mij verteld had, namelijk dat het half vergane hoofd, de schedel van een Battakker, dien men twee jaren vroeger had opgegeten, nog te vinden was.

Mijn gezelschap legde zich gedeeltelijk te ruste van vermoeijenis, in de open balei, en spoedig kwamen mijne vertrouwelingen terug met het berigt, dat zij dit half vergane hoofd gevonden hadden.

Daarop steeg ik te paard, van hen vergezeld, om het mede te nemen. Eenigen van mijn geleide durfden het niet opnemen, en ik gaf toen een zijden zakdoek; het werd daarin geknoopt, in de kampong gebragt en zorgvuldig in mijne kleederkist gestopt.

Het scheen echter, dat men eenige achterdocht had gekregen; want den volgenden morgen vroeg de panghoeloe van Naga Seriboe, of het waar was, hetgeen hij gehoord had, dat wij een schedel hadden medegenomen; is het waar, (zeide hij) beken het dan; want wij mogen volgens onze zeden geene schedels van personen, die met den dood zijn gestraft, in onze kampongs bewaren: daardoor zou onheil komen over het land, dat wij besturen.

De Maleijers van de oostkust van Sumatra, even als zoo vele andere Maleijers, voor een groot gedeelte niet bevreesd om een valschen eed te zweren, verklaarden plegtiglijk, dat dit niet het geval was, en zoo bragt ik dien halven schedel naar Deli.

De vrouw van den panghoeloe van Naga Seriboe gaf mij den volgenden morgen een paar oorbellen ten geschenke, zoo als de vrouwen van den battakschen stam Karou-Karou en hare kinderen gewoon zijn te dragen boven in het oor.

Deze oorbellen zijn gemaakt van zeer licht goud, dat

gevonden wordt aan gene zijde van het meer, en waarvan ik mij vroeger reeds een ring had verschaft, daar vervaardigd.

De panghoeloe gaf mij een oud in tebasch schrift geschreven boek ten geschenke, dat, hoewel er smerig uitziende, eenig licht kan spreiden over de taal, die de Battakkers van dezen stam bezigen.

Dit boek, zeide hij mij, heeft het vermogen om te beschermen tegen ziekten. Zoo men het bij zich draagt, is het een voorbehoedmiddel daartegen; de Maleijers noemen zulks een hadjimat; het heeft bovendien de kracht om de booze geesten af te weren; ook moeten daarin vele geneesmiddelen voorkomen tegen verschillende kwalen.

Dit boek kan misschien van nut zijn voor de wetenschap, en daarom wil ik het gaarne afstaan, minder bekend zijnde met de battaksche taal. Mogelijk zijn er personen, zooals b. v. de heer van der Tuuk, die daarvan partij zouden kunnen trekken om eene vergelijking te maken tusschen de talen, die aan deze en aan gene zijde van het meer gesproken worden.

Vóór mijn vertrek werd mij nog een veulen ten geschenke gegeven, dat, even als het paard, te Poerbo ontvangen, spoedig na mijn aankomst te Deli overleed.

De panghoeloe zeide, zich gaarne onder onze bescherming te willen stellen, en verzocht mij eene nederlandsche vlag. Ik antwoordde ook hem, dat ik er geen had medegenomen, doch later in de gelegenheid hoopte te zijn weder naar het gebergte te komen, en dan zou trachten aan zijn wensch te voldoen. Het mag wel eenige verwondering baren, dat de onafhankelijke stam om onze driekleur vroeg; terwijl de hoofden, cijnsbaar aan de soekoehoofden van Deli, zich daarover in het geheel niet hadden uitgelaten.

Ik moet aannemen, dat de invloed der soekoehoofden op hunne zoogenaamde *eigene* Battakkers hiervan de oor-

zaak is, en zij dat verzoek, zoo het hun is gedaan, hetgeen ik wel geloof, zoo al niet hebben tegengewerkt, dan toch niet hebben voorgestaan. De ontvangst toch in het algemeen was zoo voorkomend en welwillend, dat het mij toeschijnt, dat de battaksche stammen, die ik ontmoette, wel regtstreeks onder ons bestuur zouden willen wezen, bevrijd als zij in den laatsten tijd zijn van de knevelarijen en afpersingen, die zij voorheen van den Maleijer hebben ondergaan. Het is echter ook mogelijk, dat de soekoehoofden er de hand niet in durfden hebben, uit vrees dat, zoo zulks den Sultan van Deli ter oore kwam, zij welligt konden gestraft worden wegens ondermijning van zijn gezag.

Na nog eenige geschenken te hebben gegeven, nam ik de reis te 9 uur aan naar Si Braja. Ik had daarin wel niet veel trek wegens de minder goede ontvangst op mijne heenreize, maar daar ik met den Si Baja van Baroe Djahai afgesproken had den 6^{den} Januarij in zijn kampong terug te komen om met de verschillende Si Baja's en panghoeloe's over hunne belangen te spreken, en hij mij gezegd had, dat, wanneer er zaken waren tusschen de panghoeloe's of Si Baja's of met die hoofden, die zich onder de bescherming van Deli hadden gesteld, gewoonlijk eene plaats buiten de kampong Si Braja voor de behandeling werd gekozen, en dit een gebruik was van oude dagteekening, waaraan hij niets durfde veranderen, was ik wel verpligt nogmaals Si Braja te bezoeken.

Nabij de kampong gekomen, vernam ik, dat de Si Baja niet dáár was en er nabij het water Lau Biang (eene rivier, die ontspringt uit het gebergte Delongsepisaupisau) eene loods was opgeslagen, waar men mij wachtte.

Wij moesten toen nog een kwartier verder rijden naar de plaats, die als neutraal terrein wordt beschouwd en waar alle zaken beslecht worden.

Aldaar gekomen, hoopten wij op eene aangename rust-

plaats, maar wij vonden ons zeer teleurgesteld. Op het terrein, door geen enkelen boom beschaduwd, waren drie loodsen, een kleine en twee groote; de kleine, bestemd voor mij en mijne volgelingen, de groote voor de hoofden met hunne volgelingen, die verwacht werden.

Zij waren voorzien van bamboezen bevloering, maar de bamboezen waren zoo ver van elkander verwijderd, dat men veel kans had de beenen te breken; ook was mijne loods zoo laag, dat men er half kruipende moest ingaan, en slechts bedekt met boombladeren, die bij regen ons volstrekt niet zouden beschut hebben. Daarbij kwam nog, dat onze eetwaren en bagage ver achter waren, zoodat wij ons op die bamboezen ribben moesten nedervlijen, zonder voedsel noch deksel, bij eene koude van 55° Fahrenheit. Het was dus niet te verwonderen, dat wij ons niet zeer op ons gemak gevoelden, en, dien nacht geen oog digt doende, maar ons zoo goed mogelijk verwarmende aan eenig gesprokkeld hout, reikhalsden naar den morgenstond.

Toen de dag was aangebroken, gingen wij naar de kampong Si Braja, waar wij de komst der opgeroepen hoofden zouden afwachten, en de Si Baja ons eene geschikte, nog weinig gebruikte woning, waarvan de eigenaar afwezig was, tot verblijf aanwees.

De panghoeloe kwam mij voor meer voorkomend te zijn dan vroeger. Ik vernam, dat hij toen verstoord was geweest, omdat hij mij gaarne in zijn kampong had willen doen overnachten, terwijl ik mijn nachtkwartier in een aangrenzende kampong had opgeslagen, die mij aanlokkelijker voorkwam, omdat daar een balei was.

Bovendien had hij een ontmoeting gehad met den Si Baja van Baroe Djahai, die hem beangst had gemaakt, door hem te zeggen, dat hij door mij gestraft zou worden wegens het gebrek aan eerbied, dat hij jegens mij betoond had, door, terwijl ik zijn gast was, zijn kampong te ver-

laten en naar zijn rijstveld te gaan. Hij had daarop met den Si Baja van Baroe Djahai de loodsen opgerigt, waarover ik zoo even sprak.

Tegen den middag van dien zelfden dag slagtte de Si Baja een os te mijner eere; en, nadat ik last gegeven had dien op de gebruikelijke wijze te verdeelen, deed ik een uitstapje naar de markt, die een uur rijdens van daar gehouden werd op een verheven punt onder een zeer grooten boom, den eenigen, dien ik op het gebergte van die grootte zag. Deze boom werpt zeer veel schaduw, en daaronder zet een gedeelte der marktbezoekers zich met zijne koopwaren neder.

De markten worden om den anderen dag gehouden op verschillende plaatsen en bij beurten; om voor de koopers en verkoopers de afstanden te beperken, houdt men die in het open veld buiten de kampongs; en heeft de een het voordeel, de markt dezen dag digt bij zijn kampong gehouden te zien, de andere heeft dat voordeel een volgenden marktdag, zoodat hieruit nooit oneenigheden ontstaan en de markten steeds drok bezocht worden.

De koopwaren bestaan in oranje-appelen, sirih, kalk, betelnoot, katoen, indigo, turksche tarwe, naalden, spiegeltjes, doosjes, garen, hoofddoeken en paarden, die tegen elkander verruild worden.

Men had mij vroeger gezegd, dat de paarden in het wild liepen bij groote massa's, hengsten en merries ondereen. Dit is voor dat gedeelte der Battaklanden, dat ik bezocht, eene grove onwaarheid. Men zou zelfs dikwijls denken, niet in het land der paarden te zijn; zóó weinig ziet men er.

De paarden worden, nog jong zijnde, per seloe (praauw) van de overzijde van het meer naar deze zijde gebragt, de vier voeten te zamen gebonden; en ieder paard vindt bij den eigenaar een stal met bamboezen (zelden houten) omwanding en bamboezen vloer.

Hoogstens éénmaal in de week worden ze gebaad, en overigens blijven ze in den stal tot zich een kooper voordoet.

De paarden, die ik op de markt zag, waren niet fraai, en men zeide mij, dat de beste paarden steeds werden bewaard in de kampongs en aan het oog van het publiek onttrokken om met meer winst te kunnen worden verkocht dan op de markt wordt behaald.

De Battakker, die een paard wil verkoopen, gebruikt daarvoor een tusschenpersoon, die u zegt, dat hier of daar een paard is, dat zeer fraai is, doch hij verzoekt u stipte geheimhouding van die mededeeling. Deze tusschenpersoon krijgt voor het aanprijzen der waar, in geval van verkoop, eenig voordeel van den verkooper, die zich houdt of hij volstrekt niet in verstandhouding met den handlanger staat

Menig Maleijer laat zich op die wijze vervoeren om, zonder het paard te hebben gezien, een hoogere som te bieden dan hij eerst van plan was uit te geven.

Vroeger werd op deze markten veel handel gedreven in slaven; maar dat heeft opgehouden, daar de uitvoer er van in den laatsten tijd door de vorsten van de oostkust van Sumatra wordt tegengehouden. Evenwel geloof ik, dat in de omstreken van de Lau Tawar toch nog wel slaven worden verhandeld, die echter niet zooals vroeger van hand tot hand gaan, maar bij den primitieven kooper blijven.

Nadat wij eenige oranje-appelen, die zeer zoet van smaak zijn, hadden geruild tegen eenig garen, keerden wij terug naar Si Braja, waar inmiddels eenige hoofden van de kampongs, die den volgenden dag zouden bijeen zijn, waren aangekomen.

Den 7den Januarij kwamen die hoofden, welke niet te ver van Si Braja wonen, aan. Zelfs waren daar vertegenwoordigers van de vorstin van Poerbo en den vorst van Naga Seriboe, die zich als onafhankelijk beschouwen.

Omdat ik er tegen opzag, in de brandende zon, tegen het middaguur, met de verzamelde hoofden en hunne volgelingen hunne belangen te bespreken aan den oever der rivier, waar de loodsen waren opgeslagen, stelde ik voor, de vergadering te houden op een groot plein vóór de kampong, waar eenig jong geboomte stond en dus eenige schaduw was. Allen vonden dit goed; slechts het hoofd van de kampong Benoe Raja wilde niet, bevreesd van te zullen worden opgevat wegens de vele misdaden, die hij had gepleegd.

Ik deed hem weten, dat hij zich op mij kon verlaten; doch hij liet antwoorden, dat hij instantelijk weigerde boven te komen. De zendelingen zeiden, dat hij en zijne bevolking, ons wantrouwende, reeds bezig waren, hunne geweren te laden. Ik drong er toen niet verder op aan, en hield de vergadering zonder hem, in tegenwoordigheid van eene ontelbare menigte Battakkers, in wier midden ik plaats nam. Allen, zoowel hoofden als minderen, waren gewapend met geweren en lansen; sommigen droegen er twee. Het bleek mij daaruit, dat zij elkander niet zeer vertrouwden. De meeste hoofden bragten klagten in tegen het hoofd van de kampong Benoe Raja, waar het slechte volk van de andere kampongs zijn toevlugtsoord zocht en veel kwaad werd gebrouwd.

Ik raadde hun aan te trachten, die zaken in der minne te schikken, en in geval hun dat niet mogt gelukken, zich te vereenigen om dat hoofd voor zijne onheusche handelingen te doen boeten.

Ik nam deze gelegenheid waar om de hoofden te wijzen op de verkeerde handelingen, die zij zelven omtrent hunne onderdanen pleegden, door hen voor het geringste misdrijf in ketenen te klinken en hen alzóó, dikwijls tot hunnen dood, gevangen te houden in een hok, waarin men zich bijna niet kan bewegen.

Ik toonde hun de barbaarschheid aan van zijn even-

mensch te verkoopen als een paard of karbouw of hem op te eten, of ook wegens eene boete of schuld, die niet betaald werd, elkanders kampong te verbranden.

Ik spoorde hen aan, dat in den vervolge na te laten, en deelde hun mede, dat bij mij herhaaldelijk er over geklaagd was, dat Maleijers, die naar het gebergte gingen, door Battakkers op verraderlijke wijze waren aangevallen en vermoord.

Ik zeide hun, wel te weten, dat de Battakkers vroeger door de Maleijers dikwijls waren beroofd en mishandeld, en gedwongen geworden hunne handelsartikelen tegen door den Maleijer willekeurig vastgestelde prijzen af te staan; doch wees er tevens op, dat, zoo als hun ook moest gebleken zijn, zulks in de laatste jaren niet meer geschiedde, en zij dus alle wraak wegens vroeger ondervonden leed moesten laten varen.

Ik gaf hun de verzekering, dat zij op de meeste bescherming van den Sultan van Deli en mij konden rekenen, en dat zij steeds hunne grieven bij ons konden voorbrengen, en deze altijd naar regt en billijkheid zouden onderzocht en beslecht worden.

Allen verklaarden zeer ingenomen te zijn met onze goede bedoeling, en beloofden wederkeerig bescherming en regtvaardige beslissing in zaken tusschen Battakkers en Maleijers, die naar het gebergte kwamen.

Ten teeken dat zij met elkander verbroederd waren, besloten de hoofden op mijn aanraden gezamenlijk een maaltijd te houden, waartoe ieder, naar mate van den rijkdom zijner kampong, een karbouw, os of geit beschikbaar stelde, benevens de noodige rijst.

Deze maaltijd werd in de open lucht gehouden.

Nadat dit maal was afgeloopen en ik de hoofden en bevolking nog ten dringendste had aangespoord, met hunne handelsartikelen naar de kustplaatsen te komen, hetgeen allen beloofden, nam ik afscheid, tevreden over den goeden uitslag mijner bemoeijingen.

Ik vervolgde de reis naar Negri Djawa, waar ik beloofd had op mijne terugreis te zullen overnachten. Ik werd hier zeer voorkomend behandeld en vertrok den volgenden morgen, na eenige geschenken te hebben uitgedeeld. De panghoeloe had mij eene koe met kalf ten geschenke willen geven, doch ik was verpligt die achter te laten uithoofde van den afstand, dien ik nog vóór mij had, tot Boeloe Aur, waar wij langs een zwaar beslijkten weg tegen ongeveer 8 uur 's avonds aankwamen.

Te Boeloe Aur overnachtten wij in een open gebouw buiten de kampong. Des avonds te 10 uur kwam een gedeelte der bagage aan en een ander deel den volgenden morgen te 8 uur, gedragen door oude vrouwen en jonge meisjes.

Ik gaf die allen eenige geschenken en, daar de reis haast was afgeloopen, een goed maal van de resterende proviand.

De vrouw van het kamponghoofd bragt mij een bezoek en verontschuldigde de afwezigheid van haar man; ook haar en de kampongmeisjes, die haar vergezelden, gaf ik eenige geschenken. Ik vertrok daarop naar Soeka Moelia, een kampong niet ver van Tankahan, en kwam daar des namiddags te $5^3/_4$ uur aan.

Soeka Moelia is een kleine kampong en ligt niet aan den zoogenaamden grooten weg. De bevolking schijnt zeer goed gezind te zijn.

Ik kan van die kampong niet anders zeggen dan dat ze zeer smerig en, hare grootte in aanmerking genomen, nog al bevolkt is.

Den volgenden morgen te 9 uur gingen wij verder tot Kampong Baroe, dat wij te $3^1/_2$ uur bereikten, na nog eerst Deli Toewa te hebben aangedaan, waar de panghoeloe mij een kogel toonde, die vroeger in de versterking nabij de kampong was gevonden en door mij gekocht werd voor vijf gulden. Na te Kampong Baroe te hebben

overnacht, vertrokken wij des morgens te $6^1/_2$ uur en kwamen des namiddags te 4 uur behouden te Deli terug.

Onder weg werden wij door ieder, die ons tegenkwam, van harte geluk gewenscht met onze behouden terugkomst, te meer daar er reeds geruchten hadden geloopen, dat wij door de Battakkers vermoord en opgegeten waren. Den volgenden morgen kwam de Sultan mij bezoeken en eveneens geluk wenschen.

De terugreis is minder aangenaam geweest dan de heenreis, door dat het in de laatste dagen tusschen den voet van het gebergte en Deli zwaar had geregend.

Ik mag echter niet nalaten de battaksche hoofden, die ressorteren onder den Orang Kaja Indra di Radja, soekoehoofd van Kampong Baroe, te prijzen voor den ijver, dien zij besteed hadden om den weg, die op mijne heenreize gedeeltelijk was schoon gemaakt, geheel in orde te maken en zoo net af te werken, dat men bijna de glibberigheid, door den regen veroorzaakt, vergat. Een bewijs, dat de Orang Kaja Indra di Radja onder de Battakkers, aan hem cijnsbaar, veel invloed heeft, met uitzondering van den panghoeloe van Si Braja, over wien ik hierboven sprak en die zich weinig aan hem schijnt te storen.

Ik moet gul bekennen, dat ik veel dank ben verschuldigd aan de vier soekoehoofden van Deli, die mij de reis naar het gebergte hebben vergemakkelijkt en meer bijzonder aan den Orang Kaja Indra di Radja, die mij gedurende de geheele reis geen oogenblik heeft verlaten.

Hij was de eenige, die met Radja Moedin mij in een andere praauw dan de door ons gebezigde vergezelde naar de overzijde van het meer Laut Tawar.

Het meest ben ik echter dank schuldig aan den Sultan van Deli, die als vorst van het landschap mij in de gelegenheid stelde deze reis te doen.

KERKELIJK RAPPORT,

van den Zendelingleeraaar

DE VRIES,

te

AMAHEI (CERAM). (*)

HOOFDSTUK I.

Werkkring van den Zendelingleeraar.

De werkkring van den Zendelingleeraar te Amahei strekt zich uit over de gemeenten Amahei, Makariki, Awaïa, Elpapoetih, Roemahkai en Tihoelalè.

Het zielental en het getal lidmaten dier gemeenten is als volgt:

	zielental	aantal lidmaten
Amahei. . .	1000	190
Makariki . .	441	82
Awaïa . . .	68	9
Elpapoetih. .	1005	119
Roemahkai .	500	70
Tihoelalè . .	243	47
Totaal	3257	517

(*) De Directie van het Bat. Gen. v. K. en W. heeft gemeend, aan dit stuk, dat haar is ter hand gesteld van wege het Protestantsch Kerkbestuur, als eene bijdrage tot de kennis en waardering van tegenwoordige toestanden op Ceram en van den invloed der pogingen tot beschaving, aldaar aangewend, in haar tijdschrift eene plaats te moeten inruimen, zonder daarom evenwel geacht te willen worden in de inzigten van den verslaggever te deelen. (Red.)

HOOFDSTUK II.

Stoffelijke toestand der gemeenten.

§ 1. Kerken.

De toestand der kerken is hier even als op geheel Ceram allerellendigst.

Die van Amahei is een oud vervallen gebouw met zeer dikke muren, waarin eenige kleine openingen zijn, die tot ramen dienen maar meer op schietgaten gelijken en het hunne bijdragen om de kerk het aanzien te geven van een verlaten blokhuis uit de dagen van De Vlaming. Ziet de kerk er van buiten alles behalve oogelijk uit, van binnen is het nog erger gesteld. Ruwe balken dienen tot banken. De pilaren hangen de een al scheever dan de ander. Een zolder schijnt door den bouwmeester overbodig geacht te zijn. De preekstoel, een uitgeholde boomstam van p. m. 75 duim diameter, is nog het beste van alles.

De kerk te Elpapoetih is in 1863 afgebroken; school en kerkgebouw zijn daar thans, even als te Awaïa, één. Het plan bestaat echter om te Elpapoetih een nieuwe kerk te bouwen, maar het zal ook dáár wel gaan als hier op Amahei, waar de bevolking in 1865 voor een jaar vrijgesteld werd van Gouvernementsdiensten om eene nieuwe kerk te bouwen, waarvan tot nog toe niets gekomen is en wel niets komen zal.

Het is waar, er zijn vrij wat houtwerken (zooals het heette) voor de kerk gekapt; ook werd er eene aanzienlijke hoeveelheid kalk gebrand, maar gebouwd en getimmerd is er niet; althans niet aan eene nieuwe kerk. De bevolking heeft echter niet stil gezeten. Voor den regent van Amahei bouwde zij een nieuw huis.

Nu dat in het begin dezes jaar afgebrand is, bouwt de regent een nieuw huis, zoo groot en zoo ruim, dat het op het oog wel een kerk gelijkt.

§ 2. Kerkelijke fondsen.

Deze bestaan hier tot nog toe niet. Tot Julij 1867 werden de door de gemeenten in de zoogenaamde „peti doemah" gegeven gelden op het einde van iedere maand bij den ambtenaar alhier bezorgd, die ze per kwartaal aan den Assistent-resident te Saparoea zond, door wien ze, naar ik meen, werden overgemaakt naar Ambon.

Hierin is echter sedert Julij 1867 eenige wijziging gebragt door den Resident van Ambon, die mij magtigde om, in afwachting dat ook hier, even als te Noessa Laut, Haroekoe en Saparoea een kerkeraad kon worden benoemd, de kerkegelden te ontvangen en te beheeren. Daar ik in het vormen van een kerkeraad geslaagd ben, zullen er, hoop ik, langzamerhand voor iedere gemeente de noodige gelden bijeengebragt worden om zich een Avondmaals-stel of iets van dien aard aan te schaffen.

Vooral met het oog op den slechten toestand der kerken is het van groot belang om de door de gemeenten bijeengebragte gelden, voor zoo ver die niet aan de armen besteed behoeven te worden, aan te wenden tot verbetering der kerken of, waar nieuwe gebouwd worden, tot aankoop van glas, ijzerwerk, verw, enz.

HOOFDSTUK III.

Evangeliebediening.

§ 1. Prediking.

Op Amahei, mijn eigenlijke standplaats, predik ik iederen zondag in het laag maleisch of, beter gezegd, in het plat maleisch. Mijne buitengemeenten zijn te ver van hier gelegen om er beurtelings des zondags godsdienstoefening te houden. De naastbij gelegene, die van Makariki, ligt $2^1/_2$ uur van hier. Dat is nu wel niet ver, maar om er

te komen, moet ik over zee en behoef ik de hulp van 18 personen. Door op zondag te gaan, zou ik die menschen van hunnen rustdag berooven, en alzoo een niet prijzenswaardig voorbeeld aan de bevolking geven omtrent het heiligen van den dag des Heeren. Ik ben dus wel genoodzaakt mij zondags alleen bij de gemeente alhier te bepalen.

De Evangelieprediking gaat hier met eigenaardige moeijelijkheden gepaard; moeijelijkheden, waarmede ook wel mijne medebroeders te doen hebben, maar toch niet in die mate als ik hier op Ceram. Immers, terwijl op Saparoea, Noessa Laut en Haroekoe het maleisch in den regel verstaan wordt, vindt men hier slechts zeer weinigen, die er iets van verstaan. Op Ceram wordt de „bahasa tanah" (de landtaal) gesproken, en daarom bekommert zich bijna niemand om het maleisch. In huis en in de geheele zamenleving wordt het zelden gebruikt. Van daar komt het dan ook, dat de kinderen, als zij op school komen, beginnen met maleisch te leeren spreken. Stelden de ouders het onderwijs hunner kinderen nu maar op prijs, door hen geregeld naar school te zenden, dan zoude het maleisch spoedig algemeen verstaan worden en het onderwijs stellig betere vruchten dragen dan nu; terwijl tevens de Evangelieprediking meer nut zou stichten.

In de landtaal prediken heeft ook zijn bezwaren. Bij de catechisatie bedien ik er mij wel eens van, en ja, dan word ik verstaan, maar ieder ergert er zich over, dat er één woord uit de „bahasa" in de kerk wordt gebruikt.

Ik versta de volkstaal nog niet goed, maar al verstond ik ze volkomen, dan zou ik er niet in prediken. Van Ekris heeft het beproefd, maar is er van teruggekomen. Het is te aanstootelijk voor de bevolking, die er zich door beleedigd acht. Voorzeker een treurig verschijnsel.

Zondags behandel ik meestal bijbelsche geschiedenis. Ook verklaar ik nu en dan een van de gelijkenissen. Ik

doe mijn best om zulks zoo eenvoudig mogelijk te doen, en toch ondervind ik telkens, dat de gemeente mij niet, of ook wel geheel verkeerd begrijpt. Lang heb ik dit aan mij zelven geweten en het er voor gehouden, dat ik met het maleisch niet genoegzaam bekend was om mij voor den eenvoudige verstaanbaar en duidelijk uit te drukken. Volgens getuigenis van de Broeders Verhoeff en Bossert spreek ik het maleisch verstaanbaar genoeg om op Saparoea en Noessa Laut overal verstaan te worden. De schuld schijnt dus wel grootendeels aan mijne hoorders te liggen, die bijna geen maleisch kennen en geen moeite willen doen om het te leeren. De meesten komen ter kerk uit gewoonte; zeer enkelen uit behoefte. Geregeld ter kerk komen is voor menigeen een voldoende grond om te zeggen: „Bèta mela„koekan agama radjin sakali"; en dat beteekent: „Indien „ik geen goed christen ben, wie dan?" En daar het komen ter kerk reeds een afdoend bewijs van godsdienstigheid is, vraagt niemand verder zich zelven af: „Waarom „kom ik in de kerk? Ik heet een christen, maar ben ik „het wel? Leef ik wel zoo als het behoort?"

Ik wil niemand hard vallen, en allerminst de ouden van dagen, die van jongs af bijna nooit iets anders hoorden dan de zoo moeijelijk te verstane preeken van Ds. Caren, die sommige meesters altijd nog verkiezen boven de veel duidelijker preeken van Ds. Kam. Onder de jongere lidmaten der gemeente zijn er gelukkig eenige, die steeds belangstellend luisteren en het gehoorde beter weten te onthouden dan vroeger, en dit geeft grond om te hopen, dat het woord des levens langzamerhand meer en meer eene plaats in de harten zal vinden.

Maar vóór dit kan geschieden, moeten er nog vele ingewortelde heidensche gebruiken en zeden overwonnen en uitgeroeid worden. Lang kan het nog duren, eer het Evangelie zegepraalt. Degelijk onderwijs op de scholen zal den weg moeten bereiden.

§ 2. Doop en Avondmaal.

Hier op Amahei wordt geregeld eens in de twee maanden door mij gedoopt, en in de buitengemeenten doe ik dat telkens als ik er kom, namelijk twee of driemaal in het jaar. Het Avondmaal wordt hier ter plaatse driemaal in het jaar bediend, en in de andere gemeenten op iedere bezoekreis.

Bij mijne komst alhier vond ik een groot aantal ongedoopte kinderen, wier ouders meerendeels in concubinaat leefden, ofschoon er voor hen niet het minste beletsel bestond om te trouwen. Ik weigerde hunne kinderen te doopen, ten einde hen te bewegen zich wettig aan elkander te verbinden. In het eerst verwekte deze maatregel eenige ontevredenheid; sommige verstoutten zich te zeggen: „Nu, de kinderen zullen toch wel groot worden, al wor„den zij niet gedoopt"; maar langzamerhand begon de maatregel zeer goed te werken, en hij doet dat nog. Niet lang duurde het of enkelen traden in het huwelijk. En toen nu de kinderen dier wettig gehuwden werden gedoopt, en de ouders, voor zij ver zij lidmaat waren, wederom tot de tafel des Heeren mogten naderen, toen — ik zeg het met dankbaarheid jegens God — zeiden velen hunnen zondigen levenswandel vaarwel en lieten, na ondertrouwd te zijn, hun huwelijk op de gebruikelijke wijze inzegenen. Vooral is dit het geval geweest in de gemeente van Elpapoetih. Op mijne laatste bezoekreis mogt ik er 60 paren trouwen. Korter of langer hadden allen reeds op ongeoorloofde wijze met elkander geleefd.

Dat ik zoo velen konde trouwen, heb ik grootendeels te danken aan den heer Genet, destijds militaire kommandant alhier, tijdelijk met het burgerlijk gezag belast, die gedurende zijne inspectiereis, waarop ik hem vergezelde, op mijn verzoek de genoemde 60 paren ondertrouwde. In andere negorijen deed hij hetzelfde, en ook hier op

Amahei mogt ik tijdens zijn kortstondig bestuur menig huwelijk inzegenen.

In November 1867 gaf de heer Genet het bestuur over aan den voor Amahei benoemden kontroleur Hennige, die, even als de heer Genet, er op uit is het sluiten van huwelijken te bevorderen, door het den kleinen man zoo gemakkelijk mogelijk te maken en hem kosteloos te helpen.

§ 3. Catechetisch onderwijs.

Het aantal mijner catechisanten bedraagt tegenwoordig 70, waarvan 40 tot het vrouwelijk en 30 tot het mannelijk geslacht behooren. Met beide seksen wordt afzonderlijk catechisatie gehouden. Beiden, zoo mannen als vrouwen, zijn in twee klassen verdeeld.

Tot de eerste klasse behooren degenen, die kunnen lezen en schrijven. Hun getal is echter zeer gering. Ik gebruik bij het onderwijs met hen het door Broeder Verhoeff vervaardigd vragenboekje, waarvan vóór korten tijd een tweede druk verscheen bij de heeren Bruining & Wijt te Batavia. Voor het overige moet ik mij bepalen bij mondeling onderrigt, en dat gaat, onder aanhoudend verhalen en herhalen, langzaam vooruit. Vooral geldt dit van de ouden van dagen, die in hunne jeugd niet ter school gingen en wier begripsvermogen zeer gering is. De Bijbel voor de jeugd van van der Palm dient mij bij het mondeling onderrigt tot leiddraad. Ik kies natuurlijk de geschiedkundige bijzonderheden, die gemakkelijk kunnen begrepen worden, en zoek door voorbeelden, uit het dagelijksch leven ontleend, alles zoo duidelijk mogelijk te maken. De bijbelsche platen van Jozef Schotz te Mainz bewijzen mij hierbij goede diensten. Met behulp daarvan is het mij althans gelukt, de paradijsgeschiedenis, den moord van Kaïn, den zondvloed, de geboorte van Christus, enz. in aller geheugen te prenten. Tafereelen uit

de bijbelsche geschiedenis wissel ik nu en dan af met enkele tafereelen uit de kerkgeschiedenis of met bijzonderheden, die in verband staan met de verbreiding des Christendoms en waaruit duidelijk blijkt, dat de Christelijke Godsdienst beter is dan ieder andere. Om hun den jammer te schetsen, dien afgoderij te weeg kan brengen, vertel ik van Jaggernauth's wagen, het slingerfeest, het offeren van kinderen en het verbranden van weduwen met de lijken harer echtgenooten, en die vertellingen helder ik door platen en teekeningen zooveel mogelijk op.

Vraagt men nu: „Worden die verhalen begrepen?" dan moet ik antwoorden: „Alleen door degenen, die ten deele „maleisch verstaan en oplettend luisteren". Ik zeg, die ten deele maleisch verstaan, omdat er bijna niemand onder hen gevonden wordt, die zoo veel maleisch verstaat, dat hij het onderwijs, hoe eenvoudig het ook zij, volgen en begrijpen kan. Dit geldt zelfs ook van degenen, die tamelijk vaardig in den Bijbel weten te lezen.

De oorzaak hiervan is niet ver te zoeken.

Het kind leert van moeders schoot af in de landtaal spreken en begint eerst in de school maleisch te leeren: maar een groot aantal woorden, die het daar leert spellen en uitspreken, verstaat het niet. Zoodra de kleine een weinig lezen kan, krijgt hij zijn leesboek. Tot vóór korten tijd was dit uitsluitend de Bijbel, waarin hij ten langen leste vlug leerde lezen en waarvan hij soms heele gedeelten van buiten leerde opzeggen. Maar dat vlug lezen en van buiten leeren heeft zeker nooit eenig nut gesticht, omdat het bijbelmaleisch voor kinderen ten eenenmale onverstaanbaar is. Gelukkig is er in den laatsten tijd te dezen opzigte veel verbetering gekomen. De Bijbel verlaat als leesboek meer en meer de school en wordt vervangen door doelmatiger leer- en leesboeken.

Evenwel is er grond om te vreezen, dat het met de kennis van het maleisch, ja met de geheele verstandelijke

ontwikkeling der bevolking over eenige jaren nog veel slechter zal gesteld zijn dan nu; want sints de ouders weten, dat zij niet meer beboet worden, indien zij de kinderen te huis houden, dat het geene verpligting (titah) meer is om ze naar school te zenden, sints dien tijd is het getal schoolkinderen op de meeste plaatsen steeds verminderd. Op Makariki kwamen onlangs van de 80 niet meer dan 15 in de school, en nog wel niet zeer getrouw. Nalatigheid in 't schoolgaan kan niet anders dan nadeelig werken op de ontwikkeling der bevolking. Wie nog ter school gaan verlaten haar voor goed in het 12de of 13de jaar. Middelen om het geleerde te onthouden hebben zij niet, en lust er toe evenmin. Vóór het 16de of 17de jaar wil niemand liefst op de catechisatie komen. Het leeren voor lidmaat zou dan te lang duren. Komen zij ten laatste ter catechisatie, dan is het op de school geleerde zoo al niet geheel dan toch grootendeels vergeten, zoodat het dan zeer moeijelijk gaat om hen eenigszins met de grondwaarheden des Christendoms bekend te maken. Deden zij dan althans nog hun best om het gehoorde te onthouden, en kwamen zij geregeld, dan zou het leeren zeker beter gaan dan nu.

Met alle catechisanten houd ik tweemaal per week catechisatie en wel donderdag en maandag. Iederen maandag avond houd ik daarenboven Bijbellezing met de door mij aangenomen lidmaten. Sommigen komen echter zeer zelden; enkelen nooit. Zij schijnen het er voor te houden, dat wie eenmaal de „pangkat sedik" verkregen heeft, zich om geen onderwijs meer behoeft te bekommeren.

§ 4. Herderlijk bezoek.

De ervaring heeft mij geleerd, dat er hier van eigenlijk gezegd huisbezoek geen sprake kan zijn. Het mist zijn doel. Meermalen beproefde ik het, maar telkens was mijn pogen vruchteloos. Kwam ik een huis vóór in, dan liepen zij, die ik opzoeken wilde, veelal de achterdeur uit

of klommen als katten op den zolder. En gelukte het mij ook al een enkelen keer, iemand, die niet weg liep, te vinden, dan was het toch ondoenlijk een vertrouwelijk gesprek aan te knoopen, want overal werd ik vergezeld door een troep nieuwsgierige jongens, die, waar ik ging, binnen zochten te sluipen of door deur en venster mij aangaapten. Wel werden zij nu en dan weggejaagd, maar na zich een oogenblik verstrooid te hebben, kwamen zij terug; wel verbood de regent, dat iemand mij volgen mogt, maar het hielp niets. Verlang ik tegenwoordig dezen òf genen te spreken, dan verzoek ik hem bij mij aan huis te komen. Wordt iemand ziek, dan ga ik dien, zoodra ik het verneem, bezoeken, en help hem des verkiezende met medicijnen. Weinigen zijn genegen die te gebruiken. Zij houden zich liever aan de inlandsche geneesmiddelen. Wormkruid en chinine worden nog al gebruikt. Zelden geeft men mij echter kennis, wanneer er iemand ziek geworden of gestorven is. De meesten zijn bang, dat ik zal komen om naar hunne zieken te zien, en dragen daarom zorg, dat ik niets van hen zie en hoor. Soms is dit uit vrees, dat ik medicijnen ingeven zal of de bijgeloovigheden, waardoor zij de ziekte pogen te verdrijven, te keer zal gaan. Er zijn echter ook gevallen, waarin men om andere redenen mij onkundig houdt van sommiger ziekte. Ja, ik huiver bijna om het neder te schrijven, hoe ongelooflijk het ook schijne, er doen zich gevallen voor, waaruit duidelijk blijkt, dat alleen de vrees, dat de zieke herstellen zal, oorzaak is, dat hem geen geneesmiddelen worden toegediend. Wie ouden van dagen of gebrekkigen te verzorgen heeft, begroet (in den regel) den dood als een welkomen bode, indien deze hem van hen bevrijdt. En om dat „bevrijden" te verhaasten, verzorgen sommigen hunne naaste bloedverwanten dikwijls zeer slecht of laten hen geheel aan hun lot over.

Zoo gebeurde het nog onlangs, dat er twee personen in

hetzelfde huis aan koorts leden; de een was een wees, door zijn oom als „anak piara" (voedsterkind) aangenomen. Ongelukkig werd hij vóór een paar jaren geheel blind. De andere daarentegen, een eigen dochter, was gezond en sterk van ligchaamsbouw. Voor haar liet hij chinine vragen, en ik gaf die. Toen ik nu een paar dagen later hoorde, dat er iemand in dat huis overleden was, dacht ik niet anders dan dat dit de zieke was, voor wie ik chinine had gegeven. Bij onderzoek bleek mij echter, dat niet de dochter maar de arme blinde jongen overleden was.

Ik vroeg zijn oom en voogd: „Waaraan is hij gestorven? „Wat heeft hem gescheeld?" Hij antwoordde: „Hij had „de koorts, Mijnheer." Toen ik daarop tot den man zeide: „Maar waarom hebt gij dan ook voor hem geen genees-„middelen gevraagd? hij zou misschien nog wel gebeterd „zijn", — kreeg ik half lagchend ten antwoord: „Toewan, „bekin apa dengan dia itoe jang boeta djoega"; d. i. volgens het spraakgebruik van hier: „Maar Mijnheer, wat zouden „wij met hem doen? hij was immers toch blind."

Gemakkelijk zou ik meer voorbeelden van gelijken aard kunnen aanhalen. Dit eene is echter genoeg om te doen zien hoe treurig het er hier onder de zoogenaamde christenen nog uitziet; hoe weinig de les „Hebt uwe naasten „lief gelijk u zelven" behartigd wordt.

§ 5. Dienstreizen.

Mijne buitengemeenten, alleen Makariki uitgezonderd, kan ik slechts twee, hoogstens drie maal 's jaars bezoeken, omdat het in de oostmoeson, die gewoonlijk in Mei begint en met October eindigt, bijna ondoenlijk is de zuidkust van Ceram te naderen. De zee is dan meestal zeer onstuimig en de aanhoudende oostewinden doen op de kust eene zoo hevige branding ontstaan, dat het landen met eene orembaai niet, dan met levensgevaar kan geschieden.

In de onmiddellijke nabijheid dezer plaats werd in de vorige maand nog een tamelijk groot boegineesch vaartuig tegen de klippen verbrijzeld. Mijne bezoekreizen verrigt ik meestal in de maanden October en April. In elke gemeente vertoef ik twee of drie dagen, indien ik er het Avondmaal bedien. De eerste dag wordt gewoonlijk doorgebragt met catechisatie houden, en wel hoofdzakelijk met diegenen, die lidmaat wenschen te worden. Na afloop der catechisatie doop ik in den regel. Vroeger deed ik dit na afloop der godsdienstoefening, maar daar ben ik van teruggekomen. Die regeling mag op andere plaatsen goed zijn, op Ceram is zij niet aan te raden.

Hoe ik het ook inrigt en mijn best doe om te zorgen, dat het doopen in behoorlijke orde geschiedt en dat daarbij de noodige stilte en eerbied worden in acht genomen, het helpt maar niets. De een maakt al meer beweging en drukte dan de ander, zoodat het doopen met eene luidruchtigheid gepaard gaat, die op eene vendutie al hinderlijk genoeg zoude zijn. En dan staat er om de kerk en vóór de ramen altijd nog een troep toeschouwers, die waarlijk de stichting niet vermeerderen en de stilte evenmin, want doordien zij telkens door de marinjo's weggejaagd (geslagen) worden, en soms zeer onzacht, kost het hun wel eens moeite om in geregelde orde af te trekken.

Toen ik voor het eerst de gemeente van Awaïa bezocht en aldaar godsdienstoefening hield, behandelde ik de gelijkenis van den goeden Herder. Terwijl ik dit deed, kwamen er op eens eenige Alfoeren binnen loopen, met hunne kinderen op den arm en op den rug. Zij kwamen om de kinderen te laten doopen.

Geen hunner, zoo mannen als vrouwen, had een enkel kleedingstuk aan, tenzij de „tidako" een kleedingstuk mag heeten. Ik heb gemeend die kinderen niet te moeten doopen. Immers zou zulk doopen, op zijn best genomen, doelloos wezen en zelfs strijdig met het doel der zending,

dat niet door doopen, maar slechts door onderwijzen kan bereikt worden onder heidenen. Alfoeren toch, die zoo gedoopt worden, zonder vooraf behoorlijk onderrigt te hebben genoten, blijven wat zij zijn, en hiermede is de zending niet gebaat. Zij lijdt er veeleer schade onder.

Daar genoemde Alfoeren, naar het scheen, minder uit eigen beweging kwamen, maar hoofdzakelijk omdat de meester gezegd had, dat alle kinderen gedoopt „moesten" worden, was dit voor mij eene reden te meer om den doop te weigeren.

Gaat het doopen steeds met luidruchtigheid gepaard, bij het Avondmaal worden daarentegen overal de meeste stilte en orde in acht genomen. Langzaam, met eerbied en ontzag, misschien wel met vreeze en beving, nadert elk tot den Avondmaalsdisch. Het opstaan van tafel en het terugkeeren naar de gewone zitplaatsen gaat mede zoo stil als maar mogelijk is.

HOOFDSTUK IV.

Kerkeraden.

Zamenstelling en werkzaamheden.

De onlangs alhier zamengestelde kerkeraad bestaat uit de volgende personen, die allen door de gemeente gekozen zijn. Tot diakenen werden gekozen:

Eliza Pattiasina, eerste meester,
Paulus Koehoewal, derde „ ,
Nikolaas Latoemeten, doctor djawa;

terwijl tot ouderlingen werden benoemd:

Jakobus Wattimena eervol ontslagen regent,
Paulus Titalè, gewezen vaccinateur.

De werkzaamheden van den kerkeraad zijn nog niet vele. Door een der diakens wordt bij elke godsdienstoe-

fening met een zakje gecollecteerd voor de kerk. Twee hunner tellen na het uitgaan der kerk het gecollecteerde, houden daarvan behoorlijk aanteekening, en laten daarna het geld te mijnen huize bezorgen, waar het bij de armengelden bewaard wordt. De collecte vor de armen geschiedt door de „peti doemah," die daartoe telkens in de kerk gebragt wordt. De sleutels er van zijn onder mijne berusting, terwijl de kist beurtelings door een der diakens bewaard wordt. Eens in de maand wordt de kist geledigd en wel in het bijzijn der diakenen, die dan, even als ik, aanteekening houden van het bedrag der gecollecteerde armengelden, welke gewoonlijk *f* 2,50 tot *f* 4 per maand bedragen.

Voor de kerk wordt er zondags soms een gulden, soms ook maar veertig of vijftig cent gecollecteerd.

De armengelden der gemeenten Elpapoetih, Awaïa en Makariki worden thans ook iedere maand aan mij afgedragen. De opbrengst van Elpapoetih en Makariki is zoo wat gelijk aan die van Amahei, terwijl Awaïa het niet hooger brengt dan zestig cent. Op Makariki is een bedeelde, die iedere maand *f* 3,33$^1/_2$ ontvangt.

Ten behoeve van iedere gemeente is een kasboek aangelegd, waarin van de ontvangst en uitgaaf harer gelden naauwkeurig verantwoording geschiedt.

Op mijne dienstreizen vergezelt mij nu een der ouderlingen. Beiden bewijzen mij daarbij steeds goede diensten. Door hen toch word ik met alles wat in de gemeenten voorvalt tot in bijzonderheden bekend, terwijl ik vroeger daarvan zoo wat niets te weten kwam of slechts de halve waarheid vernam. Veel heb ik in dit opzigt vooral aan den ouderling Titalè te danken. Dertig jaren heeft hij onafgebroken op Ceram doorgebragt. Door zijne betrekking van vaccinateur kwam hij met de bevolking der verschillende negorijen gedurig in aanraking en vond hij alzoo ruime gelegenheid om de zeden en gewoonten van

Ceram's bewoners te leeren kennen. Op Saparoea, waar hij geboren en groot geworden is, was hij in vroeger jaren „toewah agama." In ontwikkeling staat hij ver boven de bevolking alhier. Zijne Bijbel- en Evangeliekennis mag zeldzaam en zijn gedrag voorbeeldig genoemd worden.

HOOFDSTUK V.

Zedelijkheid en Godsdienst.

Met den zedelijken en godsdienstigen toestand der christenbevolking is het hier inderdaad treurig, zeer treurig gesteld. Het is waar, de bevolking heet sints lang christen, en oogenschijnlijk is zij dat, want overal worden scholen en kerken gevonden. Het Gouvernement getroost zich jaar op jaar opofferingen genoeg om verlichting en beschaving te verspreiden, en toch schoot het Christendom hier tot nog toe geen wortelen en heeft het hoegenaamd niet als een zuurdeesem gewerkt. Het mist alle geest en leven, ja, is eigenlijk weinig meer dan een versteende vorm. Misschien is dit ten deele toe te schrijven aan de wijze, waarop het Christendom hier ingevoerd is, of ook wel een gevolg van de weinige zorg, in later tijd aan het onderwijs besteed; maar het hoofdbeletsel tegen den vooruitgang des Christendoms zal te allen tijde wel geweest zijn wat het nu nog is, n. l. gehechtheid aan de zeden en gewoonten van het voorgeslacht.

Die gewoonten en instellingen zijn heilig in aller oog, en daarom geeft men ze voor niets ter wereld prijs, maar houdt men er als het ware met hand en tand aan vast, zonder te vragen of zij niet in strijd zijn met het Evangelie, dat toch voor ieder christen het eenig rigtsnoer van geloof en wandel moet zijn.

§ 1. Huiselijk leven.

Indien er van eigenlijk huiselijk leven op Ceram sprake

kan wezen, dan zal men het naaste aan de waarheid zijn door te zeggen: het huiselijk leven is er een soort van familieleven en dus ten naaste bij patriarchaal. Verscheidene leden eener familie wonen in een en hetzelfde huis. Trouwt een jongman, dan brengt hij zijne vrouw gewoonlijk in het ouderlijke huis en blijft daar met haar inwonen. De jonge man en vrouw behooren ook dan nog in alles aan den vader onderdanig te zijn. In alles moet de vader (of grootvader) gekend worden, en in verreweg de meeste gevallen geschiedt diens wil. De huwelijksband is los en wordt door de mannen weinig in eere gehouden. De meesten hunner hebben, vóór zij in het huwelijk treden, kinderen bij deze of gene vrouw, soms ook wel bij 3 of 4 vrouwen te gelijk. Om die kinderen bekommeren zij zich echter weinig. Bij het sluiten van een huwelijk worden weinig pligtplegingen gemaakt. Buiten weten der ouders laat menige jonge dochter zich schaken (lari bini). De schaker zorgt slechts, dat hij een gedeelte der harta (huwelijksprijs), bestaande uit eenige borden en een stuk wit of zwart katoen, in het huis zijner bruid nederzet. Gewoonlijk wordt er een brief van den volgenden inhoud bijgelegd: „Uwe dochter behoeft gij niet te „zoeken. Zij is bij mij. Gij kunt haar komen zien." Na een paar dagen komt de geheele familie van de bruid deze opzoeken, en dan brengt ieder wat mede voor het huwelijksfeest. De een brengt pisang, een ander aardvruchten, een derde arak, enz. Genoemde artikelen worden echter niet als een huwelijksgeschenk gebragt. Integendeel, de bruidegom of eigenlijk diens vader is verpligt, alles wat er gebragt wordt te betalen tegen den prijs, die door de familie der bruid bepaald is, en dat is meestal het 3 à 4 dubbele der gewone waarde. Het huwelijksfeest duurt dikwijls dagen lang. Dag en nacht wordt er dan op tifa en gong geslagen. Bij afwisseling worden er zoogenaamde pantons gezongen, en het meest

van al wordt er arak en jenever gedronken. Zoodanig huwelijk nu is in het oog der bevolking wettig. Verbindende kracht heeft het echter zóó weinig, dat het niet zelden gebeurt, dat, vóór nog bovengenoemde artikelen betaald zijn, de man zijne vrouw weder verlaat (wegjaagt) om eene andere te trouwen of, beter gezegd, eene andere te koopen.

Het zamenwonen van vele bewoners in één huis is inderdaad eene pest voor de zedelijkheid. De beperkte ruimte der huizen noodzaakt de bewoners, bij dag en nacht onder elkander te zijn. De kinderen, die altijd naakt loopen, zien in huis maar al te dikwijls hunne ouders hetzelfde doen, en zoo wordt alle gevoel van schaamte jegens elkander uitgeschud. Oud en jong, getrouwden en ongetrouwden slapen meermalen in een en hetzelfde vertrek, zonder dat er de minste afscheiding tusschen de verschillende slaapplaatsen is. Bevalt eene vrouw, dan is het niets ongewoons, indien daarbij kinderen van 6 à 7 jaar of ouder tegenwoordig zijn. Kinderen, tot den huwbaren leeftijd gekomen, beginnen zamen te leven, en de ouders zien daarin geen kwaad. Integendeel, sommigen zien zelfs gaarne, dat hunne dochters voorspoedig zijn in het krijgen van kinderen zonder trouwen. Velen zijn bepaald tegen het huwelijk. Trouwen zij, dan gaan de kinderen met haar het ouderlijke huis uit, en dat zien de ouders ongaarne. Deze toch verliezen alsdan alle aanspraak op hunne kleinkinderen en daardoor ook het vooruitzigt, dat zij er op hunnen ouden dag hulp en steun in zullen vinden. Nog niet lang geleden verzette daarom een vader zich krachtdadig tegen het voorgenomen huwelijk zijner dochter met den man, met wien zij reeds lang zamenleefde en bij wien zij twee kinderen had. Hij zeide eenvoudig: „Zij mag „kinderen krijgen zooveel zij wil, maar trouwen zal ze „nooit." Aan dat alles is het dan ook voornamelijk toe te schrijven, dat bijna niemand zich om het levensgedrag

zijner dochters bekommert. Ja, het ontbreekt niet aan voorbeelden, waarbij ouders zelven de oorzaak zijn, dat hun kroost den breeden weg des verderfs opgaat. Bij het zoogenaamde „lepas kain kadoe" ontslaan toch de ouders zelven hunne dochters van alle op- en toezigt en geven zij haar alzoo vrijheid om een ontuchtig leven te leiden.

Daar het lepas kain kadoe of kadoet ook elders in gebruik is en ik niet weet of het daar op dezelfde wijze geschiedt als hier, deel ik tot verklaring er van het volgende mede.

Zoodra een meisje voor de eerste maal de menstrua krijgt (dapat kain kottor), dan is zij tijdelijk „pamali." Zij verwisselt de gewone sarong dan met eene grovere soort, die door de inlanders zelven vervaardigd wordt en „kain kadoe" heet. Opdat niemand haar te zien zal krijgen, moet zij zich op zolder verborgen houden. Zoolang zij pamali is, d. i. zoolang zij kain kadoe droogt, mag zij geen gekookt eten gebruiken maar moet zij zich tevreden stellen met drooge sago en gedroogde visch en nu en dan een weinig pisang. Dit pamali duurt nu eens van 7 tot 30 dagen, dan eens 4 of 5 maanden, al naarmate de ouders meer of minder gegoed zijn. Het afleggen der inlandsche sarong, het eigenlijke lepas kain kadoe gaat altijd met een groot feestmaal gepaard. Wie de middelen heeft om er het noodige voor aan te schaffen heft het pamali meestal spoedig op; terwijl de arme daarentegen veel langer tijd noodig heeft om alles voor zijn feest bijeen te brengen en daardoor genoodzaakt wordt zijne dochter vaak ten koste harer gezondheid opgesloten te houden.

Zoodra alles in gereedheid is, worden bloedverwanten en vrienden uitgenoodigd, bij het lepas kain kadoe tegenwoordig te zijn. Na den nacht feestvierend doorgebragt te hebben, gaan al de gasten vroeg in den morgen, klokke vijf, met de jonge dochter naar deze of gene badkom, om

haar daar te baden en van kleeding te doen verwisselen. In triumf wordt vervolgens de prinses van het feest, in alfoersche kleederdragt gedost, weder huiswaarts geleid. Vóór nu het eigenlijke feestmaal begint, komt eene oude vrouw de plegtigheid voltooijen door van de verschillende geregten een weinig af te nemen om het de in feestgewaad zittende dame in den mond te stoppen, die dit dadelijk moet inslikken. Na van het eten tevens een weinig op zolder weggestopt te hebben, eindigt de oude vrouw met te zeggen: „Zoo waar gij dat eten ingeslikt hebt, „zoo waar zijt gij nu ook bevrijd van de kain kadoe, en „zoo waar zijt gij nu ook vrij in alles. Wilt gij trouwen, „dat is goed. Wilt gij in ontucht leven, dat is ook goed. „Uwe ouders mogen dat niet tegengaan."

En zoo worden de ouders zelven oorzaak, dat hunne dochters zich, ten tijde dat zij het meest de ouderlijke zorg en waakzaamheid behoeven, overgeven aan een zedeloos en ongebonden leven. De meesten mijner catechisanten hebben kinderen te hunnen laste. Het leven in ontucht vangt bij sommigen, terwijl zij nog op school zijn, aan.

Christelijke elementen zijn hier in het huiselijke leven vooralsnog niet zigtbaar. Van opvoeding heeft niemand eenig begrip. Door dwaze toegevendheid worden de kinderen eerst door en door bedorven, terwijl zij later onbarmhartige kastijdingen ondergaan, ja zelfs op 5- en 6-jarigen leeftijd onmenschelijk met den rotting geslagen worden. Liefde en eendragt vindt men weinig, twist en verdeeldheid overal.

Ieder denkt slechts aan zich zelven en zorgt voor zich zelven, en wie dit niet meer doen kan is diep te beklagen. De onverantwoordelijke wijze, waarop men zieken behandelt, vooral indien deze oud of gebrekkig zijn, is reeds boven gebleken. Sterft een van dezen, dan daalt hij on-

beweend ten grave, en zijne uitvaart wordt met kaart en dobbelspel gevierd en eindigt in dronkenschap.

§ 2. Kerkelijk leven.

Is het hier treurig gesteld met het huiselijk leven, met het kerkelijke is het even zoo. De gemeente telt hier 1000 zielen, waarvan 190 lidmaat zijn. Bij een eenigszins getrouw kerkbezoek zouden dus gemakkelijk iederen zondag 250 menschen ter kerk kunnen komen; zelden komen er echter meer dan 100, dikwijls niet meer dan 40. Verreweg de meesten blijven te huis of gaan werken in het bosch en de tuinen. Wie geen lidmaat is of daarvoor niet leert, acht zich niet geroepen om, behalve op het Kerstfeest, in de kerk te verschijnen. De christelijke feestdagen, die elders met naauwgezetheid gevierd worden, zijn hier niet te onderscheiden van gewone zondagen. Op den 2den Paasch- en Pinksterdag is de opkomst zeer gering, terwijl op Hemelvaartsdag de kerk bijna ledig blijft. Het Kerstfeest wordt door allen gevierd; de kerk is dan meestal overvol. Bidden geschiedt zeer weinig. In zeer enkele gevallen verzoekt men mij, voor zieken of zich op reis begevenden te bidden in de kerk. Vaker wordt de voorbede der meesters ingeroepen; maar dan moet een goed gebed ook goed betaald worden. Onlangs zeide mij een meester (de man was blijkbaar zeer verontwaardigd): „Wel, Mijnheer, is dat hier een volk, zijn dat christenen! „Vóór zij naar Ambon gingen, heb ik op hun verzoek „een gebed voor hen gedaan. Nu komen zij terug, hebben „alle sago verkocht, maar bij mij komen zij niet" (lees: „mij betalen zij niet voor het gebed); maar wacht, een „andere keer." Ik heb hem aangeraden om dien anderen keer beide, bidden en geldaannemen, maar te laten. Of hij het doen zal? Ik vrees neen.

De Bijbel dient bij velen nergens toe dan om hem bij

zich te hebben in de kerk. Hierop zijn echter ook uitzonderingen. Het Nieuwe Testament wordt hier en daar ijverig gelezen, maar ach, zoo weinig verstaan en begrepen. Maleische lectuur wordt vooral op Elpapoetih met graagte gekocht en gelezen. Het meest gezocht zijn de volgende werkjes. „Pengantarnja orang berdosa kapada „Allah dan kamoelian". De spelling en woordvoeging maken dit boekje voor menigeen onverstaanbaar. Het is dan ook minder gewild dan de „Ilmoe doenja" — „*Bunjan*" — „Permoelâan dan kasoedâhan" van Roskott en de, „Kitab „batja akan segala machloekh" van Graafland. Enkele hoofden koopen ook wel „Tjermin mata bagi segala orang „jang menoentoet pengatahoewan". Vermeerdering van lectuur is eene dringende behoefte, van welker vervulling iets goeds voor de bevolking te wachten is. Zij kan een krachtig middel zijn om beschaving en verlichting aan te brengen en leiden tot eene betere opvatting en juistere waardeering van het Christendom, dat hier tot nog toe zoo weinig invloed ten goede heeft uitgeoefend.

Nog altijd staat het kerkelijk leven hier op eenen lagen trap van ontwikkeling. Kennelijk is het in vele opzigten ontaard en verbasterd. Zoo heeft de Doop bij voorbeeld over het geheel weinig beteekenis op Ceram. Sommigen hechten er echter zeer aan, omdat volgens hen de Doop eene groote waarde heeft en eene zaligmakende kracht uitoefent, of ook wel omdat zij er allerlei bijgeloovigheden aan verbinden. Het Avondmaal daarentegen wordt hoog, zeer hoog geschat, en trouw bezocht. Waarom het zoo hoog geschat wordt, is mij tot nog toe niet regt duidelijk geworden. Naar het mij voorkomt, is dit minder, omdat het eene instelling van den Heer zelven is, of eene gedachtenis aan Zijn lijden en dood, maar omdat een goede Avondmaalsviering volkomene schuldvergiffenis bewerkt; ja, ik vrees, dat het maar al te vaak een kwijtbrief voor de zonde wordt. Minder schijnt het ook aan te komen

op berouw en ootmoed dan wel op het goed gedrag aan de tafel. De minste afwijking van den gewonen regel, het geringste verzuim, de kleinste vergissing kan den Avondmaalszegen in een vloek doen verkeeren. Wie eenmaal aan tafel zit, mag niet meer opstaan of ruimte maken voor een ander. Treedt iemand tot den disch en hij vindt geen plaats meer om aan te zitten, dat is een teeken, dat voor hem ook in den hemel geen plaats zal zijn.

Wie kort na het Avondmaal ziek wordt ziet daarin veelal eene straffe Gods, omdat hij het Avondmaal niet *zoo* vierde als dat volgens zijne begrippen had moeten geschieden. De voorgaande maand leverde nog een voorbeeld van dien aard op. Kort na de viering des Avondmaals werd iemand ziek. Het was een oude man. Een der meesters berigtte mij, dat hij bij hem geweest was en dat hij zeer ziek scheen te wezen. Dadelijk ging ik nu den zieke opzoeken. Bij onderzoek bleek mij, dat hij aan eene keelontsteking leed. Het is waar, de ontsteking was vrij evig, maar bij eene doelmatige behandeling zoude er alle hoop op herstel zijn geweest. Hij weigerde echter volstandig geneesmiddelen te gebruiken, daar dit volgens hem toch niets baten zou. „Ach, Mijnheer!" zeide hij tot mij, „toen ik onlangs aan het Avondmaal geweest ben, heeft „mij een groot ongeluk getroffen. Het dubbeltje, dat ik „op de schaal wilde leggen, is toen op den grond gevallen. Ik had geen ander bij mij, en daarom heb ik er 2 „centen in gelegd. Later heeft de toewah agama het dub„beltje wel opgenomen en in de schaal gedaan, maar dat „kon niets meer helpen. Daarom is het, dat ik ziek ben. „Ik heb toen dadelijk gezegd: dit is mijn laatste Avond„maal geweest. En nu moet ik sterven. God wil het. „Hij straft mij." En de arme man is gestorven.

Daar hij volstrekt geen medicijnen gebruiken wilde, duurde het niet lang of de ontsteking nam dermate toe, dat hij niets meer konde eten of drinken. Hij is ten

laatste van honger en uitputting bezweken. Dag aan dag bezocht ik hem. Mijne bezoeken waren hem welkom. Gevoel van zonde en onwaardigheid ontbrak hem geenszins. Bad ik voor hem, dan bad hij mede. „Christus „alleen kan mij behouden en zaligmaken," betuigde hij, en ik geloof, dat in de doodsure het vertrouwen op Gods genade zijn troost en steun is geweest. Zoo lang ik hem gekend heb, kwam hij niet alleen ijverig ter kerk, maar was ook voorbeeldig van levenswandel. Inderdaad, ik meen het er voor te mogen houden, dat hij het opregt met het Christendom meende.

En toch was diezelfde man ook ijverig voorstander van zeden en gebruiken, die niet in overeenstemming zijn te brengen met het Evangelie. Zoo stond hij bekend als ingewijde in de leer van het besnijden en in het uitoefenen der besnijdenis zelve. Wie onder de christenen zich wilde laten besnijden, liet dit door hem doen, omdat hij door eene langdurige ervaring een meester in die kunst was geworden. Het klinkt inderdaad vreemd, dat christenen (en verreweg de meesten laten het doen) zich laten besnijden, en dat iemand, die als een uitmuntend christen bekend staat, dat doet, namelijk het besnijden. En toch is dit ook al weder zoo vreemd niet, indien men maar bedenkt, dat mahomedaansche en alfoersche en heidensche elementen hier zoozeer met het Christendom vereenzelvigd en er in opgenomen zijn, dat dit laatste soms bijna onkenbaar is, en langzamerhand die eigendommelijke godsdienstvorm in het leven is geroepen, die de christencerammer voor de ware, voor de christelijke houdt, en waarvan hij, uit vrees, dat hem eenig ongeluk zal treffen, niet gemakkelijk zal afwijken. Het naleven of het waarnemen van de vormen dier Godsvereering is voor de groote menigte niets dan sleur.

Uit gedachteloosheid ontdekt niemand eenige tegenstrijdigheid, ofschoon er de grootste tegenstrijdigheden bestaan.

Rekenschap van laten en doen vraagt niemand zich zelven af. Op de vraag: „Waarom doet gij dat zoo of zoo?" of „Wat beteekent dit of dat?" volgt steeds tot antwoord: „Biasa bagitoe" (het is zoo de gewoonte) of „Biasa deri „dholo" (het is een oud gebruik). Het christelijk-kerkelijk leven bepaalt zich dan eigenlijk ook tot het in acht nemen van vormen en het deelnemen aan uiterlijke plegtigheden, zonder dat daardoor eenigen invloed op het hart wordt uitgeoefend. Gaarne wil ik het betrekkelijk goede, dat er in die gehechtheid aan vormen gelegen is, erkennen; langzamerhand kan het misschien leiden tot aanbidding in geest en in waarheid. Maar aan den anderen kant is het niet te ontkennen, dat juist dat vormelijke, dat nemen van den schijn voor het wezen, dikwijls treurige vruchten oplevert. Hoe velen toch maken zich zelven diets, dat zij, omdat zij ijverig ter kerk gaan, ware christenen en alzoo erfwachters des Hemels zijn. Dat vormelijke leidt tot zelfverheffing, tot dwaze hoovaardij, tot minachting en verguizing van alfoer en mahomedaan; dat waarnemen van vormen leidt tot eigengeregtigheid; het sluit den weg tot zelfkennis af en de behoefte aan verlossing buiten, en belemmert de aankweeking van ootmoed en nederigheid; ja, die zelfgenoegzaamheid, dat hangen aan het uiterlijke, doet velen het Kerstfeest ontheiligen, doordien zij het tot een dronkenmansfeest verlagen. Wie anders zelden of nooit den drempel der kerk overschrijdt, doet dat op het Kerstfeest toch even als de ijverigste kerkganger. De geheele negorij, ja, elk huis wordt schoon geveegd en vóór den ingang van elk huis een licht ontstoken. „De Heer Jezus komt de negorij binnen", en daarom moeten overal lichten branden. Men wenscht elkander geluk met de woorden „Slamat kadjadian." Oude veeten en geschillen worden bijgelegd. Heinde en ver hoort men liederen en psalmen aanheffen, zoodat alles het voorkomen heeft van eene waardige viering van het Kerstfeest.

Maar zoo is het helaas niet; want dat psalmzingen wordt aanhoudend met een fermen dronk arak of jenever afgewisseld. De meesten worden zingende dronken, rollen tegen den grond en slapen hun roes uit. Op het jongste Kerstfeest kwamen verscheidene personen dronken in de kerk. Treurig is het voorwaar, dat het schoone Kerstfeest zoo wordt ontheiligd; bedroevend, dat zoovelen, die in Christus naam gedoopt zijn en belijdenis des geloofs hebben afgelegd, zich in niets van den gewonen alfoer onderscheiden dan daardoor, dat zij oneerlijker, redeloozer, in één woord slechter zijn dan hij.

En toch ziet de christen-cerammer met voorname minachting neder op den alfoer en acht zich geregtigd dien te bedriegen en door valsche eeden te misleiden. Tot nog toe is de invloed des Christendoms gering geweest op Ceram; als zuurdeesem heeft het zijnen weldadigen en herscheppenden invloed nog weinig kunnen doen gelden in het maatschappelijke leven, en lang zal het misschien nog duren eer hierin eenige verandering ten goede komt. Van mijn werk durf ik te dezen opzigte wel iets maar toch altijd slechts zeer weinig verwachten, omdat dit zich, behalve het prediken, bepaalt tot het bedienen van Doop en Avondmaal en het houden van catechisatiën met volwassenen, die, op enkele uitzonderingen na, lezen noch schrijven kunnen en meestal zeer gehecht zijn aan de zeden en gebruiken hunner voorouders. Zij zijn gelijk aan oude boomstammen, die zich zeer moeijelijk laten buigen. Als zendelingleeraar mag ik mij met schoolonderwijs hoegenaamd niet inlaten. Mogt ik dit, mogt ik zelf deel nemen aan het onderwijs, en stonden de meesters daarbij onder mijn toezigt, dan zou ik mijns inziens meer nut kunnen stichten dan nu. Van een goed geleid onderwijs is bepaald iets goeds voor de toekomst te verwachten, want nu reeds is dáár, waar in de laatste jaren goede meesters werkzaam zijn geweest, verandering en vooruit-

gang te bespeuren. Op Elpapoetih is die vooruitgang zeer merkbaar. De regent dier plaats was vroeger zelf meester, stond als zoodanig gunstig bekend. Bijna iederen dag komt hij persoonlijk onderzoek doen of de kinderen behoorlijk ter school komen. Nalatigheid der ouders wordt niet gestraft maar berispt, en dit blijkt voldoende te zijn om hen te bewegen de kinderen niet meer te huis te houden.

Van de drie meesters, aldaar werkzaam, munt de tweede, Jungerman genaamd, in kunde en ijver boven de beide andere zeer ver uit. Zijn vader was een europeaan en officier bij het indische leger. Hij overleed te Ambon. Zijn zoon, de tegenwoordige meester, werd aanvankelijk in het weeshuis en later op het instituut voor inlandsche onderwijzers geplaatst. De goede verwachtingen, die men toen reeds van hem had, stelt hij niet te leur. Waar regent en meester zamen werken, daar moet het onderwijs wel gunstig werken op de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling van het jongere geslacht, dat in het vervolg, door een gepast godsdienstig onderrigt geleid, zeker het nietige van het heidensche bijgeloof zal leeren inzien en het laten varen.

Niet door dat bijgeloof met kracht te bestrijden of door gestrenge geboden tegen te gaan, zal het plaats maken voor de kennis van God en het Evangelie der behoudenis; — van goede scholen en geschikte meesters is in dit opzigt meer, zoo niet alles te verwachten.

§ 3. Maatschappelijk leven.

Het maatschappelijk leven op Ceram komt in de hoofdzaken geheel overeen met dat van de omliggende ambonsche eilanden. Het bestuur wordt in de verschillende negorijen waargenomen door regenten, die allen dezelfde magt hebben, doch in rang niet gelijk staan. Hadja is de hoogste titel, daarop volgt de waardigheid van pati, dan die van orang kaja en eindelijk die van gezaghebber.

In rang en aanzien staan de gezaghebbers veel lager dan de andere regenten. Zij nemen het bestuur meestal tijdelijk waar, wanneer bij het overlijden van een regent de wettige troonsopvolger te jong is om het bestuur te aanvaarden. De regenten worden in het bestuur bijgestaan door de kapala's soa (wijkmeesters), die met hem een soort gemeenteraad uitmaken. De kapala's soa moeten zorgen, dat dat de door den regent gegeven bevelen in hunne soa (wijk) worden opgevolgd, en dat de helft der hun ondergeschikte werkbare mannen, om de maand, elkander afwisselt tot het verrigten van negorij- en gouvernementsdiensten. Zes maanden van het jaar is de kleine man vrij. Wel zou hij langer vrij kunnen zijn (vooral in groote negorijen, waar de eigenlijke negorij- en gouvernementsdiensten volstrekt niet drukkend zijn), maar dat laten de regenten hem niet. Zij laten de bevolking dan te hunnen voordeele werken, en wie zal het hun kwalijk nemen? De regenten krijgen geen cent tractement, en toch moeten zij overeenkomstig hun stand leven en zich kleeden. Komt een reizend ambtenaar hunne negorijen inspecteren, dan willen zij hem even gaarne goed ontvangen, als hij wenscht goed ontvangen te worden. Dus .....

In den vrijen tijd houden de mannen zich onledig met sagokloppen en visschen, of gaan nu en dan naar de alfoersche negorijen aan de overzijde der baai om daar pisang, kladdi, obi's en andere aardvruchten te koopen of in te ruilen tegen messen en parangs. Wegens de steenachtigheid van den grond willen genoemde vruchten hier bijna niet groeijen. Gaat de man sago kloppen, dan vergezellen hem veelal vrouw en kinderen, die dan, even als hij, een geheele maand in het bosch blijven. In de nabijheid van Amahei is de sago schaarsch. Op Makariki is zij daarentegen overvloedig, en daarom halen de amaheijers hunne sago in den regel van die plaats, te meer omdat zij ze daar

veilig en rustig kunnen kloppen. Op andere plaatsen, zooals b. v. op Latoe, is het gewaagd eenigszins landwaarts in sago te bewerken, omdat de alfoeren daar zeer behendig koppen snellen. Daar de grond hier ter plaatse voor tuinbouw ongeschikt is, ziet de bevolking zich genoodzaakt op een verren afstand van Amahei, in de nabijheid van Makariki, tuinen aan te leggen. Het gevolg daarvan is, dat ieder huisgezin, behalve een huis in de negorij, ook nog een in het bosch heeft, om daar in te wonen, als de man vrij is van negorijdiensten.

Van half Junij tot Augustus wordt de bevolking zooveel mogelijk vrijgelaten van de gewone diensten, om de rijsttuinen in orde te brengen. Alles trekt dan naar het bosch. De schooljeugd is dan een maand vrij en gaat dus ook mede. De kerk blijft in dien tijd zoo goed als ledig, en van mijne catechisanten zie ik niet meer dan een zesde gedeelte verschijnen. De geheele negorij is dan als uitgestorven. In het bosch daarentegen heerscht eene ongewone bedrijvigheid. Iederen nacht wordt er bij tifa en gong gedanst en feest gevierd. De christen is dáár in alles alfoer.

Het gereed maken en bezaaijen der padituinen duurt zoolang, omdat er slechts bij tusschenpoozen aan gewerkt wordt. De meeste tijd wordt besteed aan de jagt op herten, varkens, koeskoes of buideldieren en slangen. Slangenvleesch, en wel dat van de patolaslang en de zoogenaamde oelar itam, is voor alfoeren eene lekkernij. Hetzelfde geldt van de koeskoes. De orang kaja van Awaïa wist mij onlangs te vertellen, dat slangenvleesch wel tienmaal zoo lekker is als dat van herten en varkens.

De padi of rijst, die hier aangeplant wordt, is bij lange zoo goed niet als de Java- en Menadorijst. Zij is grootendeels rood, klein van korrel en slecht van smaak. Om een pikol rijst te krijgen, zijn minstens 9 mandjes padi van *f* 1. het mandje (timbiel) noodig. Opmerkelijk is het, dat deze rijst bij aanvankelijk gebruik dikwijls

buikaandoeningen veroorzaakt, hetgeen dan ook eene reden voor europeanen is om ze niet dan bij hooge noodzakelijkheid te gebruiken. De inlanders gebruiken ze echter, doch slechts nu en dan. Het grootste gedeelte der ceramsche rijst wordt voor kippenvoeder gebruikt en is als zoodanig op Ambon zeer gewild.

Door tusschenkomst van den Resident van Ambon heeft de bevolking onlangs eene aanzienlijke hoeveelheid zaaipadi van Java gekregen, waarvan reeds een gedeelte gezaaid is. Er is dus alle grond om te verwachten, dat de rijstkultuur op Ceram eene aanmerkelijke verbetering te gemoet gaat. Aanzienlijk zal de aanplant wel nooit worden, dewijl er hier op de zuidkust bijna geen geschikte rijstgronden zijn. Sago, het hoofdvoedsel der bevolking, is hier niet alleen in voldoende hoeveelheid aanwezig om in de behoefte te voorzien, maar er wordt daarenboven nog veel aan de bewoners van Noessa Laut en Saparoea verkocht of regtstreeks uitgevoerd naar Ambon.

Daar de prijzen van sago op Ambon, al naar gelang er ingevoerd wordt, zeer afwisselend zijn, worden sommige sagohandelaren daardoor wel eens teruggehouden om hun produkt daar ter markt te brengen. Zij verkoopen het daarom liever aan makassaarsche of boeginesche handelaren of ruilen van dezen sarongs, borden, koperdraad, geweren, er tegen in.

Voor het bedrag der op Ambon verkochte sago worden aldaar weder andere benoodigdheden gekocht, en wel in de eerste plaats arak en jenever, welke artikelen hier dan tegen eene winst van 50 à 60 pct. van de hand worden gezet. De meeste sago wordt natuurlijk door de regenten verkocht.

Bepaalde takken van nijverheid zijn hier niet. Een ambonsch burger is hier als smid werkzaam. Een paar personen, die hem vroeger wel eens hielpen, weten ook een weinig te smeden. Een gewezen slaaf treedt nu

en dan als metselaar op. Schaaf, beitel en dissel weet bijna ieder te hanteeren, althans voor zoo ver dat noodig is om een praauw te maken. Bij het bouwen van huizen voor den kleinen man komen genoemde gereedschappen weinig te pas. Slechts één persoon is timmerman van ambacht. Hij werkt zeer goed, vooral nu hij door mijn tusschenkomst de noodige gereedschappen uit Holland gekregen heeft. Vischnetten en het daartoe benoodigde garen vervaardigt de bevolking zelve. Ceramsche matjes worden in elke negorij geweven. Op Tamilouw is dit een bepaalde tak van nijverheid. Materialen voor den aanbouw van huizen zijn hier overvloedig, en toch denken slechts enkelen er aan om goede huizen te bouwen. De meesten vergenoegen zich met in huizen te wonen, die eigenlijk niet gebouwd doch zoo maar wat in elkander geflanst zijn.

Op enkele uitzonderingen na kunnen de amaheijers verregaand onzindelijk heeten, en daaraan is het, meen ik, hoofdzakelijk toe te schrijven, dat er hier zoovele huidziekten voorkomen, als scabies, farus, boba, lepra. Daarenboven is zeker een derde der bevolking met cascadoe overdekt.

In het dagelijksch leven gedragen de cerammers zich rustig. Lastig zijn zij niet. Vechtpartijen komen in de negorij zelden voor. In het bosch schijnt er nu en dan wel eens een kloppartij te zijn. Oneerlijkheid en diefstal mogen volkszonden heeten. Wat bruik- en eetbaar is dient steeds zorgvuldig weggesloten te worden. Liegen en bedriegen is mede zeer algemeen.

Het afleggen van valsche getuigenis komt maar al te dikwijls voor, en meineed behoort niet tot de zeldzaamheden. De burgerlijke eed heeft op Ceram niet de minste beteekenis.

Van meer gewigt is de eed, die in de kerk met de hand op de offerkist wordt afgelegd. Verreweg de meeste waarde wordt gehecht aan het zweren bij de batoe astana

(offersteen), die aan de zijde der Bailéo ligt. Het afleggen van dezen eed geschiedt onder het aanroepen der voorvaderen en in tegenwoordigheid der zoogenaamde kapala's dati, personen, die wel geen eigenlijk deel aan het bestuur hebben maar er toch een grooten invloed op weten uit te oefenen. Hunne betrekking is zeer tweeslachtig. In hun geslacht en dati (buurt) zijn zij „oudsten." Ontstaat er eenig geschil over de tot de dati's behoorende sagoboomen, dan zijn zij verpligt, dat tot een goed einde te brengen. Zoo gebeurt het dikwijls, dat twee personen aanspraak meenen te hebben op dezelfde sagoboomen, hetgeen meestal een gevolg is van onbekendheid met de juiste grensscheiding tusschen de verschillende afdeelingen van het tot de dati behoorende sagobosch. In zeer enkele gevallen valt er aan kwade trouw te denken; het blijkt wel eens, dat de steen, die tot grensscheiding dient, opzettelijk is verplaatst. Is dit geschied, dan wijzen de kapala's dati de ware grens aan en dienen vervolgens bij den regent eene aanklagt tegen den misdadiger in.

Ofschoon de kapalas' dati verpligt zijn ligte negorijdiensten te verrigten, worden zij veelal daarvan vrijgelaten, en wel het meeste dáár, waar de bevolking of de regent bijgeloovig en afgodisch is; want dáár zijn zij priesters, toovenaars, duivelbezweerders, ja, profeten en wat niet al, en treden zij als zoodanig de ontwikkeling en beschaving, die het Christendom aanbrengt, belemmerend in den weg. In hoeverre zij persoonlijk het Christendom vijandig zijn, is moeijelijk te bepalen, omdat lidmaten en getrouwe kerkgangers even goed als ieder ander tot kapala's dati gekozen worden. Zij blijven dan nog in de kerk komen tot tijd en wijle zij tot afgodspriesters gewijd zijn. Het schijnt, dat zij bij die wijding de kerk afzweren en vervloeken, daar zij later die tot geenen prijs willen binnentreden of aanraken. Dit bleek duidelijk, toen onlangs de regent van Soehoekoe de aan hem ondergeschikte

kapala's dati gelastte om te helpen aan het witten der kerk. Zij weigerden door te zeggen: „Sla ons liever dood. „Ander werk zullen wij doen; maar helpen aan de kerk, „dat doen wij nooit." De regent meende zijn gezag te moeten handhaven, door de weêrspannigen in de kerk te slepen (zij moeten zeer onzacht binnen gekomen zijn) en dáár den gegeven last te herhalen. Of zij toen aan zijne bevelen voldaan hebben of anderen, die met hen in de kerk gesloten waren, voor hen gewerkt hebben, weet ik niet. Het laatste komt mij het waarschijnlijkst voor.

Aangenomen zelfs, dat enkele der kapala's dati het Christendom niet vijandig zijn, dan brengt toch de rang, dien zij in het familie- en maatschappelijk leven bekleeden, hen er toe om veel te verrigten wat strijdig is met het Evangelie. Het zou inderdaad eene te gewaagde poging zijn, indien ik al de verrigtingen der kapala's dati zou willen beschrijven, aangezien ik omtrent veel nog niet genoegzaam op de hoogte ben. Alleen het volgende teeken ik hier aan, in de hoop, dat ik later breedvoeriger omtrent hun werk zal kunnen berigten.

Is er gebrek aan visch, dan is het de pligt der kapala's dati om die met klapperwater naar het strand te lokken (roepen), hetgeen met aanbidding der voorouders gepaard gaat. Bij de groote afgodsfeesten treden zij op als priesters en brengen zij als zoodanig hulde aan een 20-tal schedels en een klein gouden afgodsbeeld. Uit een dier schedels wordt de door den opperpriester (moetakei) gezegende sagoweer gedronken. Op het gouden afgodsbeeld stellen zij het meeste prijs. Tijdens het heerschen der cholera in 1866 werden op raad der kapala's dati alle afgoden bij elkander in een soort kast gezet met het kleine gouden popje aan de spits. Het gouden beeld werd toen in een kom met water gedompeld, waarvan vervolgens de geheele bevolking een weinig dronk. De ongelukkigen hoopten daardoor gevrijwaard te zijn tegen

de cholera. In die hoop werden zij echter droevig te leur gesteld, want kort daarop werden velen hunner door de ziekte weggemaaid. De vorm der afgodisch vereerde voorwerpen is zeer onderscheiden. Ieder van de voorvaderen afkomstig voorwerp kan als zoodanig gebezigd worden, en daaraan is het dan ook toe te schrijven, dat niet alleen gesneden beelden en pieken maar zelfs gebroken borden en flesschen onder de goden gerangschikt worden.

Op de meeste plaatsen begint de invloed dezer priesters merkelijk te verminderen. Het is waar, dat het volk, ofschoon het bij afgodsaanbidding nog altijd tegenwoordig is, toch bij lange na niet meer zoo bang is als vroeger voor het vloeken en tooveren der kapala's dati. Hun zon gaat als die der kakian-priesters onder. Natuurlijk blijft hun invloed dáár het grootst, waar de bevolking het domst en bijgeloovigst is.

HOOFDSTUK VI.

Bijzondere mededeelingen.

Met mijne medezendelingen, behalve met Bossert en Verhoeff, kom ik weinig in aanraking dan door briefwisseling. Mijne verhouding tot Verhoeff is, doordien wij behuwdbroeders zijn, natuurlijk eenigszins anders dan tot de overigen, die ik slechts zelden ontmoet. Ceram is wat te ver van de andere posten verwijderd om vaak met de op deze werkende broeders in aanraking te komen.

De meesters in mijnen werkkring zijn mij, meen ik, niet kwalijk gezind. Over het geheel zijn zij vriendelijk en voorkomend. Invloed en magt kan ik niet op hen uitoefenen, en er den schijn van aannemen wil ik niet. Zij meenen niets met mij te maken te hebben, en dit is hun dan ook al vaak genoeg gezegd om het te begrijpen; weshalve het maar het beste is, hen te laten voor wat zij zijn.

Tusschen de meesters en den zendelingleeraar bestaat hier evenmin een band als tusschen hem en de hadja pati's. Beiden zien in ons lastige bewakers. De meesters zien zich door de zendelingen in hunne vermeende regten verkort. Vroeger toch konden zij huwelijken inzegenen, enz., en nu mag dat niet meer. De regenten zien in de zendelingen lastige bespieders, die in het geheim (?) hun gedrag, dat veelal zeer onzedelijk is, nagaan. Zij doen wat zij willen, en hoe onbeteekenend zij op zich zelven ook mogen zijn, zij hebben eene magt in handen, waarmede zij in het geheim als despoten regeren. Het is moeijelijk, op den duur vrede met hen te houden.

Bijzonderheden, der vermelding waardig, heb ik verder niet mede te deelen.

IETS OVER DEN OORSPRONG

VAN HET

COMMUNAAL LANDBEZIT

OP

JAVA,

DOOR

C. F. VAN DELDEN LAËRNE.

Wanneer wij bij het nagaan van de verschillende toestanden, die geheerscht hebben en nog heerschende zijn in den Indischen Archipel, onze aandacht vestigen in het bizonder op de rechten, die de onderscheidene volken buiten *Java* hebben of geacht worden te bezitten op den grond, waarop zij zich hebben gevestigd, dan dringt zich onwillekeurig de gedachte bij ons op, dat vroeger ook dáár, waar de maatschappelijke toestand zoowel door de verschillende invloeden van buiten als door de diep ingrijpende maatregelen der elkander afwisselende regeringen en dynastiën groote veranderingen heeft ondergaan, — dat ook dáár gelijke instellingen moeten bestaan hebben, die niet dan in den loop der eeuwen in de tegenwoordige zijn opgelost.

Wel is waar zal men bij een onderzoek, als waarvan hier sprake is, uit den aard der zaak genoodzaakt zijn zich veel te bewegen op hypothetisch gebied, en dit te meer naar mate men hooger opklimt in het grijze verleden; doch wij vermeenen veilig te mogen vertrouwen, dat onze gissingen en gevolgtrekkingen eerst dan zullen verworpen

worden als ongegrond en te gewaagd, indien het blijken mocht, dat zij den toets niet kunnen doorstaan van een nauwgezette vergelijking met bekende toestanden noch gewettigd worden door waarnemingen van bestaandefeiten.

Van de oudste tijden her leefden de volken van den Indischen Archipel in stammen verdeeld, zoo als thans nog het geval is in een aanzienlijk gedeelte van *Sumatra*, *Borneo*, *Celebes*, de *Molukssche* en *kleine Soenda*-eilanden.

Langzamerhand vormden eenige stammen zich tot een patriarchaal-democratischen staat, of, wat ons meer waarschijnlijk voorkomt, de grootere stammen zullen zich van lieverlede een suprematie hebben aangematigd over de kleinere, die daarin hebben berust, met het oog op de meerdere veiligheid en den grooteren steun, die zij door die afhankelijkheid verwierven.

Komt zulk eene vereeniging tot stand, dan zal weldra uit de onderlinge vermenging, die een natuurlijk gevolg daarvan is, een staatseenheid geboren worden, welke, als vertegenwoordigster van het algemeen, in de rechten treedt der eerste samenstellende deelen; — zoo gingen de bizondere grenzen van het gebied van elken stam verloren, om plaats te maken voor die van den nieuwen staat.

„Op *Sumatra* b.v.b. schijnt de maleische bevolking reeds vóór hare vestiging in stammen of soekoe's verdeeld te zijn geweest. (*)

„Hoe het bestuur toen was ingericht kan nog worden nagegaan uit de samenstelling er van, zoo als het thans nog in de *Padangsche Bovenlanden* wordt aangetroffen.

„Dat bestuur was en is nog zuiver patriarchaal. Zoo lang de familiën van de vier oorspronkelijke stamvaders

---

(*) Zie Résumés van het onderzoek naar de rechten, welke in de gouvernementslanden op *Sumatra* op de onbebouwde gronden worden uitgeoefend.

nog bij elkander bleven, was de oudste in elk dier familiën het hoofd en dus de eerste in den stam.

„Reeds spoedig echter moet hierin verandering zijn gekomen, toen die familiën eene grootere uitbreiding kregen, en vooral toen de noodzakelijkheid ontstond voor nieuwe nederzettingen, om in het onderhoud te kunnen voorzien.

„Bij die uitbreiding werd de band tusschen de familiën allengs minder, en bleef alleen over een gelijknamigheid van stam, waardoor de oude bloedverwantschap in herinnering bleef.

„Een gevolg daarvan was, dat ook elke familie, elke boeah paroet, wier leden zoodanig in aantal waren toegenomen, zich afscheidde en zich stelde onder de bizondere leiding van den stamvader van elk geslacht.

„Was geen twist de aanleiding van zulk eene afscheiding, of werd men niet genoodzaakt door overbevolking, dan bleven de familiën, hoewel ieder afzonderlijk door een oudste vertegenwoordigd, bij elkander, en de gezamenlijke hoofden van alle boeah paroet's in denzelfden stam vormden het bestuur der soekoe.

„Van ouds her was het bestuur in de soekoe in handen van meer dan één persoon, en waren geen soekoehoofden als vertegenwoordigers van den geheelen stam bekend." —

„Eerst bij de vestiging van het nederlandsch gezag kwam hierin verandering.

„Opmerkelijk is het, hoe juist dáár, waar het veelhoofdig bestuur is verbasterd, waar niet alleen een enkel persoon in de soekoe eenige suprematie begon uit te oefenen, maar ook bij de concentratie van het gezag, de eigenlijke panghoeloe's (van „oeloe", eerste) op den achtergrond werden gesteld, hoe ook dáár een overgang is waar te nemen van een patriarchalen regeringsvorm tot eene meer absolute overheersching.

„Die overgang wordt te sterker waargenomen, al naar mate men het bestuur waarneemt in die maleische lan-

den, welke verder van de eerste nederzetting (*Tanah Datar*) zijn gelegen." —

Ook op het eiland *Ceram* vindt men de inheemsche alfoersche bevolking verdeeld in twee hoofdstammen, die in zeden en gebruiken aanmerkelijk van elkander verschillen, en steeds in onderlinge vijandschap leven.

De eerste, *Patah Siwa* (*), bewoont het westelijk gedeelte, terwijl de andere stam, *Patah Lima*, zich meer naar het bergachtig oostelijk gedeelte des eilands heeft teruggetrokken.

De *Patah Siwa* vormt thans een bondgenootschap van drie kleine stammen of soa's, die naar de drie voornaamste rivieren van het schiereiland *Elpapoetih* de namen dragen van *Talla*, *Eti* en *Sapoelewah*.

De Patah-Limaërs, die veel minder ruw zijn dan hunne krijgshaftige naburen, bestaan uit eene vereeniging van onderscheidene stammen of ifan's, die mede bepaalde landschappen of amani's bewonen (†).

Geschiedt de vereeniging echter door wapengeweld en dus met tegenzin, dan handhaaft iedere stam, zoo veel mogelijk de grenzen van zijn gebied, daar zijne belangen niet dezelfde zijn als die van den overheerschenden stam.

Zoo treft men in de *Pasoemah*, evenals in de meer onafhankelijke *Battah*-landen marga's aan, die van ouds her de andere stammen, welke daar vertegenwoordigd zijn, overheerschen en wier leden het uitvoerend gezag in handen hebben, als een recht, dat bij erfopvolging in de rechte linie overgaat (§).

„Het grondgebied, geoccupeerd door de verschillende kampongs, die allen de suprematie van den Radja Panoesoenan (hoofd) erkennen, wordt djandjian (federatie) genoemd.

(*) Zie T. v. J. T. L. en V., deel XVI. *Patah* beteekent corps, lichaam of vergadering. *Siwa* is negen; *lima* vijf.

(†) Zie *Willer*. *Boeroe* en zijne exploitatie.

(§) Zie Résumés enz.

„Door de behartiging van het gemeenschappelijk belang wordt echter geen inbreuk gemaakt noch op de zelfstandigheid van de negeri's, noch op die van de stammen, welke te zamen de federatie vormen."

Schier alle rijken en staten, die thans nog in den Archipel gevonden worden, hebben hun ontstaan te danken aan nederzettingen, nabij de kusten, van handelaren en kolonisten, die geleidelijk zoowel door hunne meerdere beschaving, hunnen grooteren rijkdom als anderszins op de eenvoudige inboorlingen een zekeren invloed verwierven, dien zij weldra gebruikten om deze geheel tot onderwerping te brengen.

Voorbeelden van een dergelijken loop der gebeurtenissen vindt men te over in de latere, ons meer bekende geschiedenis van de wording der staten, vooral op de grootere eilanden.

Men herinnere zich slechts de opkomst der staten op de kusten van *Borneo*, de wording en den bloei van het machtige rijk van *Palembang*, van de verschillende vorstendommen van *Noord-Sumatra* en *Zuid-Celebes*, om niet te spreken van het ontstaan der rijken van *Ternate* en *Tidore* en last not least van de groote en machtige staten op *Java* zelf.

Uit hetgeen ons bekend is geworden van de minder beschaafde volken van deze eilandengroep mogen wij alzoo veilig afleiden, dat ook die volken, welke thans onder een monarchalen regeeringsvorm leven, vroeger de patriarchaal-democratische staminstellingen hebben gekend.

Nergens toch in den Archipel hebben rijken bestaan die door alléénheerschers werden bestuurd; nergens vereenigden de vorsten alle staatsgezag in hun persoon, nergens zelfs werden zij erkend als te zijn uitsluitend eigenaars van den grond.

Dit blijkt ten duidelijkste uit het feit, dat, bij de eerste komst der hollanders in deze gewesten, de tractaten —

welke aanvankelijk slechts ter bescherming van onzen handel dienden — niet werden gesloten met den vorst alléén, maar immer in overeenstemming en met goedkeuring der rijksgrooten, die menigmaal in regeeringsaangelegenheden een grooten, ja, beslissenden invloed uitoefenden.

In *Atchin* staan de hoofden der drie stammen of sagi's in zooverre zelfs boven den Sulthan, dat deze verplicht is in alle regeeringsaangelegenheden hen te raadplegen, en hunne toestemming noodig heeft om iets ten uitvoer te brengen, terwijl zij integendeel hem slechts mededeeling behoeven te doen van hetgeen zij besloten hebben, waaraan hij zich onvoorwaardelijk moet onderwerpen.

Bij deze hoofden berust niet alleen het recht, om een nieuwen Sulthan uit het regeerend stamhuis te verkiezen, maar ook de macht om hem af te zetten, indien hij van de landsgebruiken afwijkt, of iets doet wat zij voor de welvaart des rijks nadeelig achten.

Ook in het rijk van *Siak* berust het bestuur in handen van den Sulthan, bijgestaan door den Rijksbestierder en een raad, samengesteld uit de vier orang's besar dalem of grootwaardigheidbekleeders des rijks, en de vier hoofden der stammen of soekoe's.

In andere rijken, b. v. b. *Sambas*, *Macassar* en *Boni*, treft men denzelfden regeeringsvorm aan.

Ook dáár wordt de macht der vorsten binnen enge grenzen beperkt, in het eerste rijk door de invloedrijke orang kaja's of atsal's negeri (wortel des lands), in de laatste landen door de hadats of rijksraden.

Wanneer wij, na dezen vluchtigen blik op den algemeenen politieken toestand in den Indischen Archipel, het oog wenden naar *Java*, en den loop zijner eerste geschiedenis volgen, dan zullen wij ook dáár schier dezelfde toestanden terugvinden.

In de vóór-hindoeperiode zullen ook op dit eiland de inboorlingen geleefd hebben in stammen, die onder de leiding zullen gestaan hebben van het stamhoofd en van de oudsten, die zij zelven verkozen.

De leden der verschillende stammen woonden hoogst waarschijnlijk niet in weinige woningen te zamen, maar waren over eene groote uitgestrektheid lands verspreid en leefden — evenals dit nog plaats vindt bij de weinig beschaafde volken in den Archipel — in den hoogsten eenvoud op hunne akkers, die zij door eerste occupatie of ontginning als hun uitsluitend eigendom beschouwden.

Een in het Bantamsche algemeen bekend spreekwoord zinspeelt op een dergelijken toestand:

„Tiang hawoer, atep bloeboer.

Sa-taoen tjitjing, ka-doewa maboer."

(d. i. Een stijl van bamboe en opgeraapte atep.

Wij vestigen ons gedurende één jaar en verhuizen het tweede.)

Zoo ontstond al vroeg het privaat-eigendomsrecht, dat, in de *Soenda*-landen grootendeels in stand gebleven, vooral in *Bantam* het zuiverst bewaard schijnt te zijn (*).

Nog heden vindt men op *Java* verspreide overblijfselen van misschien éénmaal machtige stammen.

De tengerezen in het oosten, de bedouï's in het westen bevestigen dit vermoeden.

Zelfs zijn wij na het vorenstaande geneigd aan te nemen, dat de *Preanger-regentschappen*, waar nog tjatjah's of troepen gevonden worden, reeds vroeg bewoond werden door stammen, die — evenals zulks op *Sumatra* veelvuldig plaats vond, onder de benamingen van III, IV, IX, X, enz. kota's — een soort bondgenootschap vormden,

---

(*) Over *Bantam's* oude geschiedenis werden mij door den oud-Resident van dat gewest, *B. van Baak*, eenige eigenhandige aanteekeningen ten gebruike afgestaan.

onder het bestuur van oudsten, van wie de tegenwoordige regenten misschien geacht kunnen worden de afstammelingen te zijn, ja — wellicht zou het niet bezijden de waarheid zijn, zoo wij het getal stammen bepaalden uit het vroegere aantal regentschappen.

Heerschzucht en onderlinge naijver der verschillende stammen zullen aanleiding gegeven hebben de grenzen van ieders gebied zoo nauwkeurig mogelijk te bepalen; — op die wijze ontstonden landschappen, die, aanvankelijk onder de leiding der oudsten, na de komst der hindoe's onder éénhoofdig bestuur geraakten.

Degeen, die zich aldus als opperheer opwierp, trad in de rechten van den stam op de onbebouwde en woeste gronden binnen het gebied, zoodat weldra de andere hoofden (oudsten) geen onderhoorigheid, maar alleen onderhoorigen telden, die dikwijls zeer verspreid op hunne eigen akkers leefden.

Op dezen toestand doelen de javaansche benamingen of titels van Pangéwoe, Pangatoes, Panjèkēt, Panglawé of hoofden over 1000, 100, 50 en 25 gezinnen.

Toen na den grooten javaschen oorlog van 1754 het oude rijk van *Mataram* gesplitst werd in *Solo* en *Djokjo*, werden geene landstreken maar hoofden en onderhoorigen (tjatjahs) verdeeld; — en het is juist dáaraan toe te schrijven, dat langen tijd in de Vorstenlanden eene verwarring heerschte, die tot allerlei intrigues aanleiding gaf, en waaraan eerst later een einde werd gemaakt, door ruiling om en weder van de zoo zonderling door elkander verspreide landstreken.

Volgens de commissie voor het onderzoek naar de rechten, welke op *Sumatra* op de onbebouwde gronden worden uitgeoefend, verliet, bij de splitsing van het landschap *Pakantan* (*Battak*-landen) in twee koeria's, een deel der bevolking de moederkampong en vestigde zich in de nabijheid, onder de bevelen van een broeder van den Panoe-

soenan (hoofd). Men deed echter geen afstand van de rechten op de gronden, welke reeds ontgonnen waren. Het gevolg daarvan was, dat thans nog de gronden der koeria's *Pakantan Boekiet* en *Pakantan Loemba* verspreid en door elkander liggen, en de bepaling van het grondgebied alleen afhankelijk kan zijn van ontginningen door de ingezetenen van de eene of de andere koeria.

Beide koeriahoofden hebben echter gelijke rechten op de woeste gronden (roebaton) binnen het gebied van het landschap.

Het zou niet wel mogelijk zijn met zekerheid uit te maken in welken toestand *Java* werkelijk verkeerde bij de komst der eerste hindoe's.

Meer dan waarschijnlijk kwamen deze niet als kolonisten of veroveraars — gelijk de phoeniciërs in *Noord-Afrika* en de romeinen in het zuiden van het Iberisch schiereiland — maar als handelaren in deze gewesten.

Zij schijnen in den beginne zich op de kustplaatsen gevestigd te hebben, waar zij, volgens een thans nog algemeen in den Archipel heerschend gebruik, in afzonderlijke wijken zullen gewoond hebben.

Den inboorlingen gaven zij den naam van orang *Djawa* in tegenstelling van de orang *Dalem*, met welken titel zij zich zelven en hunne volgelingen, die binnen hunne wijken leefden, gewoon waren te bestempelen.

Door hunne kunde, door de invoering hunner meer verfijnde zeden en gewoonten, hunner kunsten en wetenschappen, verkregen de eerste hindoe's spoedig eenigen invloed, die langzamerhand door hunne huwelijken met de dochters der aanzienlijken aangroeide, en dien zij door alle middelen steeds wisten te vermeerderen en te handhaven.

Dit zal de aanleiding geweest zijn, dat hunne landgenooten in grooteren getale op dit eiland zich kwamen nederzetten, en Java van lieverlede door hindoe's werd gekoloniseerd.

Aan de stammen, die zij hier aantroffen of, juister gezegd, aan de landschappen, die deze bewoonden, gaven zij den naam van *desa*.

Dit sanskrit-woord, dat in de beteekenis van grondgebied nog in het echt maleisch gebruikelijk is, beteekent landstreek.

In *Vóór-Indië* heette het hoofd van een distrikt of landschap, dat voor de inning der belasting moest zorg dragen *desa-dikar* of *desa-atikar*, eene benaming, welke later, tijdens het Mogolrijk, voor die van *zemindar* heeft moeten plaats maken.

Reeds in de wetten van *Menou* is beschreven „dat land, hetwelk ligt tusschen *Hemawat* (het sneeuwachtige oord) en *Vindhaija* tot het oosten van *Vineswara* (*Guzerat*) en het westen van *Prijag* (*Allahabad*), is beroemd onder den naam van *Medha desa* of het midden-landschap" (*).

Voor het woord landschap gebruikte de soendanees niet het hindoesche *desa*, maar het zuiver soendasche woord *lēmboer*.

Thans weet hij niet juist meer wat eigenlijk een *lēmboer* is, en wordt dikwijls zoowel een gehucht, een dorp, een loerahschap of geheel distrikt door hem lēmboer genoemd.

Het is wel opmerkelijk, dat het woord desa of dessa in de *Soenda*-landen, alwaar de hindoesche invloed in sommige streken weinig of niet geheerscht heeft, verdwijnt, naarmate men westelijker komt.

Onder de zuid-bantamsche bevolking worden er velen gevonden die zelfs het woord dessa niet kennen; terwijl dit woord in het noorden van *Bantam* in zwang zal gekomen zijn in den tijd, toen de hindoe-javanen onder *Hassan Oedin* de Islâm aldaar invoerden.

De hindoe-kolonisten, die spoedig de aanzienlijken en

(*) Zie *Houghton's* institutes of *Menu*, VII § 21.

oudsten verdrongen, zullen zich zeker aan het hoofd gesteld hebben van die landschappen of dessa's.

Alzoo ontstonden waarschijnlijk de vele kleine hindoerijken, waarvan de duistere overlevering gewag maakt.

Van eene indeeling van de verschillende rijkjes in distrikten en gemeenten, zooals die thans gevonden worden, was geen sprake; zij bevestigden den bestaanden toestand en regeerden het volk door de oudsten der stammen, die alle om den kraton van den vorst bleven wonen.

Op het eiland *Bali*, waar het hindoeïsme de diepste wortels heeft geschoten, en waar men met recht verwachten zou, een geheel anderen politieken toestand te zullen aantreffen, worden nog dezelfde staminstellingen teruggevonden.

De heer *P. L. van Bloemen Waanders* zegt in zijn „Aanteekeningen omtrent de zeden en gebruiken der Balinezen, inzonderheid van *Bolèlèng*," voorkomende in het Tijdschrift voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde 1858:

„Zooals ik boven reeds met een paar woorden aantoonde, is de inrichting van het Bolèlèngsch bestuur wellicht éénig in hare soort, en valt het uiterst moeilijk eene verklaring daarvan te geven.

„Evenmin als er een geregelde indeeling van het rijk in regentschappen of distrikten gevonden wordt, even zoomin bestaat hier een geordend dorpsbestuur. Immers, het zijn niet de dessa's of gezamenlijke inwoners daarvan, welke zich een hoofd kiezen, doch de afzonderlijke onderdanen.

„De weinige eensgezindheid, die tusschen de dorpsbewoners bestaat, doet telkens den band verbreken, zoo noodzakelijk om orde en rust te bewaren.

„Twintig, ja, zelfs vijftien huisgezinnen eener dessa scheuren zich, om eene nietigheid, van het overig gedeelte los en stellen zich onder de bevelen van een Poenggawa, wiens woning wellicht uren ver van de hunne verwijderd is.

„Zelfs bij verhuizing naar eene andere dessa zijn ze niet verplicht zich aan het gezag van den Pĕmbĕkĕl, alwaar zij hun nieuw verblijf vestigen, te onderwerpen."

En verder:

„Nademaal nu, zooals wij hierboven zagen, het gebeuren kan, dat in één en dezelfde dessa zelfs tot tien Poenggawa's het gezag uitoefenen."

En later:

„Bebouwde gronden en weilanden zijn *individueel* eigendom. De eigendom van gronden wordt verkregen door eerste occupatie, aankoop, erfenis en schenking. Bij iedere verpanding, verkoop of overdracht van een erf, woning of sawah en tagalvelden wordt een bewijs van wege den vorst uitgereikt.

„De eigenaar heeft het recht om naar *willekeur* over zijne gronden te beschikken.

„Ook zijn vele alang-alangvelden particulier eigendom geworden.

„Niemand heeft het recht bosch of onbebouwde gronden te ontginnen, dan wel in bezit te nemen zonder verlof van den vorst of den sĕdahan, die van wege den vorst daartoe de bevoegdheid heeft gekregen.

„Zonder gewichtige en overwegende redenen wordt deze vergunning nooit geweigerd.

„Éénmaal van dien grond bezit genomen hebbende, blijft die onverdeelde eigendom van den ontginner."

In *Zuid-Celebes*, waar de vorsten en adelijken kennelijk van hindoe-polynesischen oorsprong zijn, in tegenstelling van het volk, dat van zuiver polynesisch ras is, behooren de woeste gronden aan den staat.

De vorsten hebben als privaat-personen grondeigendommen, en in hun kwaliteit van regeerende vorsten bezitten zij kroondomeinen, die in een stuk over *Taneïte en Barroe*, voorkomende in het Tijdschrift voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde, door den heer *J. Bakkers* „ornamentsvelden worden genoemd.

De schrijver zegt in dat stuk:

„Sterft een grondbezitter zonder bekende nabestaanden achter te laten, dan komen zijne velden of andere gronden ten voordeele van den regeerenden vorst of de vorsten, door wie dan ook de opbrengsten worden genoten.

„Dergelijke velden behooren, volgens gebruik, noch tot de ornamentsvelden noch tot het persoonlijk eigendom van den vorst, maar worden bewerkt door hem of haar, die het vorstelijk gezag in handen heeft, zoodat zoodanige velden door den vorst niet mogen verkocht of aan anderen ten geschenke gegeven worden.

„Mag men geloof hechten aan hetgeen mij dienaangaande zoowel in *Tanette* als in *Barroe* is medegedeeld, dan zoude van zoodanige velden en gronden aanteekening in een afzonderlijk register gehouden, en zoo zich later daarop rechthebbenden voordoen mochten, die velden en gronden aan hen teruggegeven worden."

In zijne nota betreffende het partikulier landbezit op *Celebes* (*) zegt diezelfde schrijver, dat bebouwde gronden immer *individueel* bezeten worden, en slechts de onontgonnen terreinen, weideplaatsen, bazaars en begraafplaatsen gemeenschappelijk eigendom zijn.

Wel vermag de eigenaar alleen zijn grond verpanden; maar die transactie staat volkomen gelijk met verkoopen, want veelal worden daarop zulke hooge sommen beleend, dat die nimmer, althans hoogst zelden, kunnen worden afgelost.

Gemeentegronden, zooals die op *Java* en wellicht nog op andere plaatsen worden aangetroffen bestaan, kan men zeggen, op geheel *Celebes* noch in de gouvernements- noch in de vorstenlanden, met uitzondering van de hiervoren bedoelde.

Ook in de maleische landen ter *Sumatra's Westkust* behooren alle onbebouwde gronden, welke nooit ontgonnen

---

(*) Tijdschrift van Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde, deel XVI.

zijn geweest, aan de negeri, binnen welker bepaalde grenzen zij gelegen zijn. Zij zijn ter beschikking van al de ingezetenen der negeri, onverschillig van welke soekoe zij zijn, en kunnen door hen in kultuur worden gebracht met medeweten van de gezamenlijke panghoeloe's, die, als vertegenwoordigers van de negeri, het regt van uitgifte (oelaijat) hebben (*).

Die vergunning strekt alléén als middel om later, zoo noodig, zijn eigendomsrecht op den gekultiveerden grond tegenover aanmatigingen van anderen te doen gelden.

In het Bantamsche leefde in het begin der 16e eeuw een stam, aan het hoofd waarvan, volgens de volksoverleveringen, een zekere *Poetjoek Oemon* stond (†).

De woeste gronden binnen het gebied van dien stam konden door de leden ontgonnen worden met voorkennis van het hoofd.

Bebouwde gronden werden toen evenals thans nog *individueel* bezeten.

Slechts één akker werd hiervan uitgezonderd; deze behoorde aan de gemeente en werd ook gemeenschappelijk bewerkt. Op dezen grond, *hoema sérang* of *sésérangan* genaamd, werd de rijst geteeld, benoodigd voor de jaarlijksche feesten.

Men beweert, dat het stambestuur eenmaal gevestigd was te *Bantên girang*; deze bewering is niet onwaarschijnlijk, aangezien in de nabijheid de tegenwoordige hoofdplaats der residentie, *Sérang* gelegen is, welke plaats voorzeker haren naam ontleent aan een destijds daar aanwezige *hoema sérang*.

Nog vindt men in dat gewest vele dorpen, die den naam dragen van *Sérang* (bvb. *Karang-Serang, Serang Namb.*, enz.)

(*) Zie Résumés enz.

(†) Vergelijk geschiedenis der *Soenda*-landen door *J. Hageman Jcz.* Tijdschrift van Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde, deel XVI.

Toen *Poetjoek Oemon* voor de zegevierende wapenen van *Hassan Oedin* zwichtte, verdween hij (ngahiang); waarschijnlijk nam hij de vlucht naar de woeste streken van *Oedjoeng Koelon*.

Het overblijfsel van het oude stambestuur verplaatste zich later naar meer herbergzame oorden, en het zou geen te gewaagde gissing zijn, de in centraal *Bantam* gevestigde Bedouï's te beschouwen als de afstammelingen van den eenmaal machtigen stam van *Poetjoek Oemon*.

In een handschrift, over de bantamsche geschiedenis handelende, komt het navolgende voor.

„Maulana Hassan Oedin ngandika anggawa sakéhé abdi kinen gawé desa ing pagoenoengan wĕwĕngkĕn Bantĕn, maka Kidjongdjo woes loenga lan mernahakĕn ing alas sawidjie-widjie ing wĕwĕngkĕn negri Bantĕn anadening araning desa ing goenoeng sawidji-widji ija itoe araning kang anggawé desa doeloeh-doeloeh (di oeloet oeloet?), maka telah ing massa iki doewé araning desa Pagoenoengan Bantĕn, sawoessa paragat amĕrnahakĕn sakéhé ing (desa).

1°. Kidjongdjo abalik ing Bantĕn girang (*Kidjongdjo* en *Agoes Djong* waren volgens de overlevering de eerst bekeerden in de grot van *Bantĕn girang*, en werden ijverige apostelen van *Hassan Oedin*.

Van hen worden gezegd af te stammen degenen in *Bantam*, die het praedicaat Mas, Entol of Agoes voor hun naam hebben).

2°. Angraksa Bantĕn Praboe Dewa Ratoe.

3°. Doedoek ing Panaitan, Praboe Anggalarang Angraksa Bantĕn.

4°. Doedoek ing Tandjoeng toewa Angraksa Bantĕn Praboe Langgang (Langlang?) Boewana.

5°. Doedoek ing goenoeng ĕlor Angraksa Bantĕn, Praboe Moending Kalepan.

6°. Doedoek ing Poentjak Manik goenoeng Karang Angraksa Bantĕn Brama Kandali.

7°. Doedoek ing Tandjoeng Poetjoek Angraksa Bantĕn Praboe Mandité.

8°. Doedoek ing goenoeng Kendēng Angraksa Bantĕn Langgang (Langlang? Kaling Kankareng.

9°. Doedoek ing goenoeng Palosari Angraksa Bantĕn Praboe Séda Sakti.

10°. Doedoek ing goenoeng Krawang Angraksa Bantĕn kang Moesna.

Kang Angraksa Bantĕn ana sapoeloeh kéhé Adjar ing kang tetep abdiné ikoe Maulana Hassan Oedin".

Hetgeen beteekent, dat *Hassan Oedin* last gaf om dessa's te maken op het grondgebied van *Bantam*; dat *Kidjongdjo* zich tot dat einde overal heen begaf, en dat de dessa's werden genoemd naar de eerste aanleggers.

Hierop volgt een opgave van de namen der 10 dessahoofden en de plaatsen, waar zij zich vestigden.

Onder aan staat: „die het toezicht (bestuur) voerden over *Bantam*, waren tien hoofden (adjar, kluizenaar, apostel), en zij waren de dienaren van heer *Hassan Oedin*.

Ook in het tegenwoordige distrikt *Sadjirah* moet vroeger een kleine stam of een onderdeel eens stams geleefd hebben, en wel onder het bestuur van een hoofd, *Sanghiang Rama* geheeten. Volgens de legende moet deze twee kinderen gehad hebben, één zoon *Ki Sadjirah* en ééne dochter *Nji Somang*.

Bij het overlijden van *Sanghiang Rama* splitste zich de stam in twee onderdeelen, en wel in *Sadjirah* en *Somang*, aan het hoofd waarvan twee Ngabehi's tot in het begin dezer eeuw stonden.

Eerst onder het bestuur van den resident *Tobias* werden deze officiëel onderdistrikten genoemd en later in vijf en twintig dessa's verdeeld, waarom bepaalde politiegrenzen werden getrokken.

Wij gelooven uit al het voorgaande vrijelijk te mogen afleiden, dat gedurende de hindoeperiode en geruimen tijd daarna op *Java* geene kleine gemeenten bestonden,

die eigen gronden bezaten en die met uitsluiting van andere dessa's eigendomsrechten uitoefenden op de binnen hunne grenzen gelegen onontgonnen gronden.

Verder is gebleken, dat men aan het woord desa of dessa nog de oude beteekenis van landstreek toekende en niet van een gemeente of dorp, daar over het geheele rijk van *Bantam* slechts tien dessahoofden werden aangesteld, die den hoogen titel van Praboe voerden.

Tevens hebben wij het bewijs trachten te leveren, dat van de vroegste tijden óók op *Java* het *individueel* grondbezit moet bestaan hebben.

Thans rijst van zelve de vraag, wanneer en op welke wijze het privaat-eigendomsrecht heeft moeten wijken voor het communaal bezit, gelijk het thans op *Java* bestaat.

Reeds geruimen tijd duurt de strijd omtrent den oorsprong van het gemeente- (hier gemeenschappelijk, rouleerend) bezit op *Java*; weinige onderwerpen hebben in den laatsten tijd een zoo groote verscheidenheid van meeningen uitgelokt, en aanleiding gegeven tot het ontwikkelen van zulk een tal van uiteenloopende en tegenstrijdige beschouwingen.

Vroeger gehouden voor een zuivere Mohamedaansche instelling, niettegenstaande de Islâm geene andere gemeentegronden kent dan de algemeene weiden en publieke plaatsen, wordt het thans door velen geacht van hindoeschen oorsprong te zijn.

Volgens deze laatsten zou men, met de invoering van de natte rijstcultuur, ook de noodige waterwerken door de vereenigde krachten van velen tot stand hebben gebracht.

De velden, aan die irrigatiewerken gelegen, waren niet allen even vruchtbaar, even gemakkelijk te besproeien en te bebouwen, zoodat, om bevoorrechting uit te sluiten, de toevlucht werd genomen tot periodieke verdeeling der gronden.

Hoewel ons deze meening niet onwaarschijnlijk voorkomt, achten wij het bewijs dier stelling nog niet geleverd, te minder daar toch bij de hindoes het eigendomsrecht reeds van ouds her bekend was, en zelfs beschermd werd door wetten, die nog den grondslag vormen van het tegenwoordige recht.

In de wetten van Menou komt o. a. het volgende voor (*).

„Wijze mannen, die oude tijden kennen, beschouwen deze aarde (*Prithivi*) als de vrouw van koning *Prithi*, en zij beslissen alzoo, dat bebouwd land de eigendom is van dengene, die het bosch heeft weggekapt, of van dengene, die het land heeft schoongemaakt en beploegd, en dat de antilope de eigendom is van den eersten jager, die het dier doodelijk heeft getroffen."

De noodige irrigatiewerken zullen toen reeds, gelijk thans nog algemeen zoowel op *Sumatra* als op *Bali* geschiedt, tot stand zijn gekomen door onderling hulpbetoon en met goedvinden der betrokken personen, die daardoor de akkers, die zij reeds bezaten, meer productief trachtten te maken.

Wel vinden wij voorbeelden, in lateren tijd, dat waterleidingen werden gegraven op hoog bevel; doch dit gebeurde slechts zelden en bij uitzondering.

Zoo bvb. werd in *Bantam* in de tweede helft der 17de eeuw, onder den Sulthan Agoeng, het groote werk volbracht, dat thans algemeen bekend staat onder den naam van Sulthan's kanaal of *Tirtajasa* (waterwerk).

De verkregen sawahs werden hoogstwaarschijnlijk in erfelijk gebruik afgestaan aan de arbeiders, op voorwaarde dat zij een zeker gedeelte van het produkt of een zekere bij overeenkomst vastgestelde hoeveelheid per bouw als huur of *lelandjan* aan den vorst zouden opbrengen.

Tegenwoordig hebben velen de meening omhelsd, dat eerst sedert het europeesch bestuur het communaal landbezit ontstaan is.

(*) *Houghton's* Institutes of Menu.

De heer *H. J. Tijdeman* zegt daaromtrent in zijn brochure, getiteld:

„Was het grondbezit op *Java* oorspronkelijk communaal of individueel?"

„Het cultuurstelsel, in verband met andere oorzaken, (?) bracht verandering in die individueele rechten op den grond, en het communaal bezit, dat in dat stelsel paste, werd toen door het volk (?) ingevoerd en geprefereerd, (?) omdat het hem de meeste waarborgen voor een billijke regeling aan de hand deed."

Wij willen het niet ontveinzen, dat de invoering van het cultuurstelsel groote veranderingen heeft veroorzaakt in het grondbezit op *Java*, en dat zeker aan dat stelsel voor het meerendeel moet worden toegeschreven de verbazende uitbreiding, die thans het gemeentebezit heeft verkregen; maar wij gelooven, dat de oorsprong daarvan hooger moet gezocht worden.

Noch het Hindoeïsme noch de leer van Mohamed hebben volgens onze innige overtuiging op den thans bestaanden toestand rechtstreeks eenigen invloed uitgeoefend.

Onzes inziens moet het privaat-eigendomsrecht reeds ten tijde der oost-indische compagnie langzamerhand op den achtergrond zijn geraakt, om vermoedelijk onder het bestuur van *Mataram's* laatste vorsten den eersten gevoeligen slag te ontvangen.

In den tijd, dat de eerste bewoners van dit eiland onder hunne eigen stamhoofden leefden, bestond er geene belasting op den grond.

Wel heerschte de gewoonte — welke bij schier alle onbeschaafde volken wordt teruggevonden —, dat, indien iemand buiten het grondgebied van zijn eigen stam woesten grond ging ontginnen, hij aan den op dien grond rechthebbenden stam, d. i. aan het hoofd daarvan als vertegenwoordiger der leden, eenige halmen van zijn gewas moest afstaan; doch deze retributie, thans nog in *Zuid-Bantam*

bekend onder den naam van *pekoekoesoet*, geschiedde slechts ter handhaving en als eene erkenning der politieke rechten van dien stam op den onontgonnen grond, en is meer te beschouwen als een aangenomen beleefdheidsvorm.

Dit zelfde gebruik vindt men niet alleen terug in de meeste andere gewesten van *Java*, onder de benamingen van *klilan, penganjarangan, wang paneksi, gobangan*, enz., maar ook op *Sumatra* (*).

De grondbelasting schijnt het eerst door de hindoes ingevoerd te zijn, aan wie zij reeds bekend was als één der bronnen van des Konings inkomsten.

Zoo lezen mij in de wetten van Menou het volgende (†):

„Laat de Koning de handelaren verplichten om belasting te betalen op hunne verkoopbare goederen.

„Van het vee, de edelgesteenten, het goud en zilver, welke ieder jaar tot de hoofdsom worden gevoegd, $^1/_{50}$ gedeelte, van graan $^1/_8$ gedeelte, $^1/_6$ of $^1/_{12}$ naarmate van het onderscheid van den grond en van den arbeid, noodig om denzelven te bebouwen.

„Hij mag ook nemen $^1/_6$ gedeelte van de zuivere jaarlijksche vermeerdering der boomen, vleesch spijzen, honig, gezuiverde boter, reukwerken, bloemen, wortelen en vruchten."

Verplichte personeele diensten ten behoeve van den stam waren mede niet bekend.

Op de leden rustte wel de algemeene verplichting om voor de belangen van den stam in de bres te springen, doch dit gebeurde slechts in het geval zijne integriteit in gevaar werd gebracht.

Van het praesteeren dier diensten waren natuurlijk uitgesloten de grijsaard en de gebrekkige, de jonggehuwde, dien men eenigen tijd met vrede liet, en de nieuweling, dien men in de gelegenheid stelde zich in den stam te huis te gevoelen.

(*) Zie Résumé's enz.

(†) Houghtons Institutes of Menu.

Groote werken werden tot stand gebracht door onderling hulpbetoon.

Zoo b. v. b. wordt thans nog in de *Minahassa* de zware veldarbeid gemeenschappelijk verricht.

De landbouwers vereenigen zich tot een compagnieschap of *mapaloe*, aan het hoofd waarvan een der leden wordt gesteld, die het werk bepaalt en regelt. Dergelijke vereenigingen geschieden ook bij het bouwen van huizen, het aanleggen van tuinen, enz. (*).

Ook in de *Padangsche Bovenlanden* kent men samenwerking van verscheidene personen, *tobą*, en samenwerking van de gansche negeri, bij het tot stand brengen van werken ten algemeenen nutte of *pekaredjoän daroe* (†).

Toen de hindoe's en na hen de mohamedanen zich tot heeren des lands hadden opgeworpen, ging het vrijwillig hulpbetoon van lieverlede over in een gedwongen, om zich eindelijk onder het nederlandsch gezag geheel op te lossen in de zoogenaamde verplichte heerendiensten.

Stond vroeger een eigenaar van bamboe of nipah-bosschen geheel vrijwillig en om een stamgenoot te helpen, die hem misschien vóór dien tijd door zijn handenarbeid had verplicht, aan dezen het produkt af zijner aanplantingen tot het oprichten eener woning, thans wordt hij door den overheerscher gedwongen die materialen kosteloos te leveren.

Werd eerst, volgens oud gebruik, de arbeider gevoed door dengene, wien hij hulp verleende, spoedig geschiedde het zonder eten, zonder loon.

Zoo ging de *soembangan* (vrijwillige bijdrage) eindelijk over in de *poendoetan* (wat geëischt wordt).

(*) Tijdschrift voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde, deel XIII. Mededeelingen van wege het Nederl. Zendel. Genootschap, deel VIII.

(†) *A. W. T. Verkerk Pistorius*, Studien over de inl. huishouding in de *Pad. Bovenlanden*.

Nimmer heeft vroeger in de inlandsche maatschappij de verplichting om in persoon op te komen, gerust op den grond; want, gelijk gezegd is, hadden de hoofden dikwijls geene onderhoorigheid maar slechts onderhoorigen, die zeer verspreid op eigen akkers leefden.

De diensten, die deze laatsten voor hun hoofd moesten verrichten, bestonden hoofdzakelijk in handenarbeid, het bouwen van woningen, het transporteeren van goederen, enz.

Zij waren in het eerst niet drukkend, maar werden later door de willekeur, waaraan men was blootgesteld, de plagerijen en afzetterijen onder allerlei vorm van de mindere hoofden, voor den kleinen man schier ondragelijk.

Om ook hen te treffen die te ver van de woonplaats hunner hoofden woonden om de verplichte diensten geregeld te kunnen praesteeren, werd een personeele belasting of wang lawang ingevoerd.

Deze retributie bestond voor de landbouwers in het opbrengen van een vast contingent of van een proportioneel gedeelte van den oogst, en was, gelijk thans nog, bekend onder den naam van *padjëg* en *tjoeké*-belasting.

Vóór de komst der hollanders kende men dus eene soort van grondbelasting op *Java*; maar, was deze in den aanvang gemakkelijk op te brengen, na de uitbreiding van het europeesch gezag werd zij spoedig zoodanig opgevoerd, dat zij weldra voor den landbouwer schier ondragelijk werd.

Na den grooten oorlog van 1672 kwamen al de havenplaatsen van *Java's* noordkust in het bezit van de oost-indische compagnie, die tevens voor zich den alleenhandel in de meest winstafwerpende produkten had weten te bedingen.

De vorsten van *Mataram* werden daardoor beroofd van het aanzienlijkste gedeelte hunner inkomsten.

Met de inkrimping hunner revenuen ging tevens gepaard eene aanzienlijke vermeerdering der uitgaven, zoowel ter bestrijding van de gemaakte oorlogskosten, als ter voldoening hunner meer en meer stijgende behoefte aan

de europeesche artikelen van weelde, die onze handelsvloten van alle kanten aanvoerden.

Die uitgaven verdubbelden nog, toen, na den vrede van 1755, het groote rijk van *Mataram* in twee van elkander onafhankelijke vorstendommen werd gesplitst.

Beide hoven *Solo* en *Djokjo* hadden gelden noodig, die slechts gevonden konden worden door eene hoogere opvoering der bestaande belasting.

Zoowel de vorsten zelven als hunne hooge staatsdienaren zochten toen hunne inkomsten zooveel mogelijk te vermeerderen, door aan den meestbiedende het recht te verpachten om belasting te heffen van de opgezetenen hunner apanages.

Dat de pachters en onderpachters van hunnen kant zich tegen schade zochten te dekken, door de kleine landbouwers meer en meer te doen opbrengen, behoeft wel geen betoog.

Door den druk, den landman aldus opgelegd, ging langzamerhand de waarde van den eigendom en eindelijk het eigendomsrecht zelf grootendeels verloren.

Gelijk algemeen bekend is, bestond van de vroegste tijden op *Java* de gewoonte, dat men eens anders grond kan bewerken tegen het genot van de helft of van een derde der opbrengst.

Dergelijke overeenkomsten — in de *Padangsche Bovenlanden* bekend onder de namen (*) di perdoea-i en di pertiga-i — heeten hier memaro en merteloe-contracten en worden nog dikwijls aangegaan.

Wanneer iemand zijn sawah verhuurt, dan kan de rekening aldus worden opgemaakt:

$^1/_3$ als huur voor den eigenaar,

$^1/_3$ als belooning voor den bewerker van den grond, en

$^1/_3$ voor diverse onkosten, als: belasting, buffels, zaadpadi, etc.

(*) Zie Résumés.

Indien nu, door opdrijving van het belastingcijfer, de onkosten meer dan $^1/_2$ of $^2/_3$ van den oogst bedragen, dan schiet er weinig of niets over voor den arbeider zelven; deze huurt dus geene gronden meer, maar zoekt den kost op andere wijze te verdienen.

Wat gebeurt nu?

De rijke grondeigenaar, die meestal de middelen zal gemist hebben om al zijne velden door afhangelingen of boedjangs te doen bewerken, zal nu genoodzaakt zijn ze zelf te bebouwen.

Heeft hij evenwel vele sawahs of tegallans, dan zal natuurlijk een groot gedeelte daarvan moeten braak liggen.

Dit nu strijdt ten eenemale met de belangen van den belastingheffer of van hem, die in zijne plaats tot de inning daarvan gerechtigd is.

De pachter, door zijn bekël krachtig geruggesteund, zocht dus die braakliggende gronden te doen bewerken door lieden, die, geen land bezittende, toch genegen waren die velden te bearbeiden, indien hun slechts her voortuitzicht werd geopend zelf een gedeelte der vruchten van hunnen arbeid te kunnen plukken.

Waren deze laatsten echter niet in staat te voldoen aan hetgeen door den pachter was bepaald en vastgesteld, dan werden hun eenvoudig de velden ontnomen en aan anderen toegewezen, die geschikter en tevens genegen waren de gestelde verplichtingen na te komen.

Op deze wijze trad de pachter op eigen gezag in de rechten van den grondeigenaar, en werd alzoo het bezit van een groot gedeelte der ontgonnen velden feitelijk afhankelijk gesteld van den wil en het vermogen om de bepaalde belasting op te brengen.

Toen eindelijk door de ontzettende uitbreiding, die aan de verplichte diensten werd gegeven, de lasten zoo hoog stegen, dat zij in geenen deele meer in verhouding stonden

tot de baten, die de grond kon afwerpen, toen weigerden ook die personen de gronden langer te bearbeiden.

Uit dezen toestand nu kon men niet anders geraken dan door eene onderlinge regeling, waarbij allen gelijkelijk de lasten dragen, doch ook de voordeelen genieten zouden.

Zoo ging het privaat-eigendomsrecht te niet en trad het gemeenschappelijk bezit daarvoor in de plaats.

Men wachte zich evenwel uit het voorgaande al dadelijk de gevolgtrekking te maken, dat de verandering, die het grondbezit onderging, overal op gelijke wijze geschiedde. Geenszins.

Op plaatsen, die te ver in de binnenlanden lagen of op te grooten afstand verwijderd waren van het centrum van gezag, bleef het individueel eigendomsrecht tot in deze eeuw gehandhaafd.

Voor het nederlandsch Gouvernement was het weggelegd, daarin eene algeheele verandering te brengen.

Bij resolutie van 13 Augustus 1830 had de invoering plaats onder anderen van de verplichte suikercultuur. Gelijk bekend is, ging *van den Bosch* uit van de grondstelling, dat de inlander verplicht was $^2/_5$ van zijn oogst aan den souverein op te brengen, en dus zeer goed één vijfde van zijn grond met een gedwongen cultuur kan bebouwen, mits hij vrij van landrente zij.

Het is hier de plaats niet om uit te weiden over het al of niet rechtmatige dezer stelling, noch de veranderingen na te gaan, die deze regeling spoedig onderging.

Dáár, waar reeds gemeentebezit bestond, was het gemakkelijk één vijfde der gronden voor de verplichte cultuur af te zonderen; maar in die streken, waar het individueel bezit op den vóórgrond trad, ondervond men bezwaren, die noode konden overwonnen worden, zonder het aangenomen beginsel geheel of gedeeltelijk los te laten.

In die streken toch, was het niet wel doenlijk, het pro-

dukt zoo goedkoop te leveren, als op die plaatsen, waar het communaal bezit de overhand had, aangezien de bebouwing der vele kleine, zeer uit elkander verspreide stukjes grond, de contrôle over den aanplant en het transport van het gewas enorme kosten na zich sleepten, die het produkt bezwaarden.

Was het wonder, dat men, het doel steeds voor oogen houdende, al spoedig er toe overging, ook dáár het privaatrecht te verkrachten?

GESCHIEDENIS

VAN HET

VORSTENHUIS VAN MADOERA.

(*Vervolg van pag.* 89.)

Op Zaturdag den 4^en^ *Poeåså* (31 Maart 1827) deden *Majoor* VAN DER WIJCK met een detachement troepen en *Luitenant* POLAND met 25 van geweren voorziene Madoeresche *pradjoerits* onder *Luitenant Raden* SĔTJÅDIPOERÅ en 100 Madoeresche piekeniers onder *Kapitein Raden Pandji* SOERJÅDIPOETRÅ een togt met het doel om levensmiddelen van *Tempel* te halen, en de woningen regts en links van *Pisangan* in brand te steken. Zij vertrokken 's morgens om 5 uur van *Jogyå* en kwamen omstreeks half tien digt bij *Tempel,* toen zij daar vijanden ontmoetten. Dadelijk kwamen zij in gevecht. Nadat zij elkander een uur lang met geweren beschoten hadden, gingen de *brandals* op de vlugt, en toen zetten de Hollanders hun togt naar *Tempel* voort. Na hun komst bleven zij daar ongeveer 2 uur lang en toen vertrokken zij om naar *Jogyå* te gaan. Op de plaats, waar zij pas gestreden hadden, werden de Madoeresche *pradjoerits* gelast de *brandals* in de dorpen op te jagen. De *brandals* wilden echter niet vechten en vlugtten. Niet lang daarna vertrokken de Hollanders en de Madoeresche *pradjoerits,* en om 2 uur kwamen zij te *Pisangan,* waar zij bleven onvernachten.

Den volgenden morgen vertrokken de Hollanders, terwijl de Madoeresche *pradjoerits,* die met geweren en pieken

gewapend waren den last kregen om naar *brandals* te zoeken. *Toemĕnggoeng* Soerådilågå van *Pisangan* voegde zich met 200 gewapenden bij hen en *Luitenant* Poland voerde het kommando. De Hollandsche troepen bleven maar op den grooten weg op hen wachten. Toen de Madoeresche *pradjoerits* in een dorp kwamen, werden zij dadelijk met *brandals* handgemeen, maar deze vlugtten niet lang daarna. Nadat zij de huizen in brand gestoken hadden en de Madoeresche *pradjoerits* met *Toemĕnggoeng* Soerådilågå op het punt stonden om zich weer bij de Hollandsche troepen, die op den grooten weg stonden, te vereenigen, kwamen de *brandals* en schoten op hen van achteren. Maar toen de Madoeresche *pradjoerits* zich met de Hollandsche troepen vereenigd hadden zetten zij hun togt voort, terwijl een groot aantal *brandals* van achteren van de linker en regter zijde op hen schoot, want de *brandals* hadden zich in de klappertuinen verscholen. De Hollandsche troepen beantwoordden hun schoten al verder trekkende.

Ten Noorden van *Malati* hielden zij een weinig halt om met hen te vechten, en nadat één van hun aanvoerders gesneuveld was, vlugtten de *brandals*. Van de Hollandsche troepen was één *Luitenant* aan de wang gewond. Een Hollandsche en een Ambonesche soldaat hadden wonden aan een knie, en een Madoerees aan het hoofd. *Raden* Soerådikdjåjå, *Luitenant* van de Madoeresche piekeniers, kreeg een schampschot aan de vreeg van zijn voet.

Toen de Hollandsche troepen verder trokken, kwamen de *brandals* terug, en schoten op hen van achteren en aan de beide zijden. De Hollandsche troepen beantwoordden hen terwijl zij verder trokken. Op 3 paal afstands van de stad staakten de *brandals* hunne vijandelijkheden. En zoo keerden de Hollandsche troepen naar *Jogyå* terug.

Maandag den 11^{en} *Sawal* (7 Mei 1827) rukte *Kolonel* Cochius uit met een detachement troepen, waarbij zich 100 Madoeresche piekeniers, onder *Kapitein Raden Pandji*

Soemånëgårå en de *Luitenants Kjaï* Këbokënångå, *Kjaï* Singåmaritjå en Singåpätrå en een *Soeměnëpsche Majoor* met zijn soldaten bevonden, om een expeditie te doen naar *Kletjå*, vlak ten zuiden van *Jogyå*. Om 11 uur te *Kletjå* komende, begon het gevecht met de *brandals* dadelijk. Zij beschoten elkander met geweren, en wel op een korten afstand, maar men kon toch maar weinig *brandals* onder het oog krijgen. Zij werden aangevoerd door een broeder van *Sultan* Ngabdoel Chamid, en droegen witte tulbanden en geele tabbaarden. Hoewel de Hollanders met grof geschut en geweren op hen schoten, verroerden zij zich niet, en liepen op hun gemak voor hun legerplaats heen en weêr. Toen de strijd ongeveer 1 uur geduurd had, trokken de *brandals* naar een groot dorp terug, zoodat men hen niet meer zien kon. Nadat de Hollanders de huizen in brand gestoken hadden, namen zij den terugtogt naar de stad aan. Bij het dorp *Kabanaran* komende, staken zij dit in brand, en daarna vertrokken zij weder. Om 5 uur kwamen zij bij den weg naar *Djåjåkoesoemå*, waar zij veel *brandals* ontmoetten. Er had een levendig gevecht plaats, totdat de invallende duisternis de partijën scheidde. Toen keerden de Hollanders naar de stad terug met een aanzienlijken buit, bestaande uit kippen, eenden, ganzen, *padi*, rotting- en stroomatten. Van de Hollandsche troepen was één man gesneuveld; het was een Ambonesche soldaat, die een schot kreeg, dat hem van de borst tot den rug doorboorde. Ook werd één *Soeměnëpsche* lansier gewond.

Een 25 tal sterke, gezonde Madoeresche *pradjoerits*, met inbegrip van den *Luitenant*, den *sergeant* en den korporaal, werd uitgekozen, en tot corpsjagers gevormd. Zij behielden wel hun pieken, maar droegen nog een pistool in den gordel. Bij hen werden 25 Madoeresche van geweren voorziene soldaten gevoegd, die al lang onder de Hollanders gediend hadden, voorts één *Luitenant*, de Heer Vogel.

De *Luitenant* bij de met pieken gewapende jagers heette

Kjaï Kĕbokĕnangå. De sergeanten waren Lĕmboetĕngårå en Badjoesangårå en Joedålĕksånå. De sergeanten kregen elk 8 gld., de korporaals en soldaten elk 5 gld. maandelijksche soldij.

Woensdag morgen om half twee, op den 11^en^ (beter den 12^en^) *Sawal* 1754 (16 Mei 1827) kwam *Raden Pandji kapitein* Adikoesoemå aan de dysenterie te overlijden. Zijn lijk werd achter de groote *mĕsdjid* begraven.

Kapitein Kommandant Buschkens werd tot *Majoor* bevorderd en kreeg den last om het land van *Banjoemas* bezet te houden. *Kapitein* Prager volgde hem op als kommandant van het fort te *Jogyå*.

In dezen tijd waren er weder een groot aantal *brandals* te *Jogyå*. Zij versperden vele wegen en naderden de stad in grooten getale. *Sultan* Ngabdoel Chamid vertoefde toen te *Banjoelèren*.

Raden Pandji Majoor Nåtåkoesoemå werd op verlangen van het Gouvernement door Z. H. den *Sultan* van *Madoera* bevorderd tot opvolger van zijn vader, met den naam van *Raden Toemĕnggoeng* Djåjå-adiningrat. Zijn vroegere naam werd aan zijn oudsten zoon *Raden* Kerbålå gegeven en deze heette dus van nu af *Raden Pandji* Nåtåkoesoemå. Tevens werd hem de vroegere betrekking van zijn vader, nl. die van *Patih* van *Ratoe* Ajoenan opgedragen. In de maand *Sawal* van het jaar 1754 werd die verheffing en naamsverandering te *Jogyå* bekend gemaakt.

Op Vrijdag den 28^en^ (beter den 29^en^) *Sawal* (2^en^ Mei 1827) rukte *Kolonel* Cochius met een kolonne troepen uit. Daaronder waren 97 Madoeresche piekeniers en jagers, aangevoerd door *Kapitein Raden Pandji* Soerjådipoetrå en de *Luitenants Kjaï* Singåmaritjå, *Kjaï* Singåmĕngålå en den luitenant van de jagers *Kjai* Kĕbokĕnangå. Zij vertrokken 's morgens om 5 uur uit de stad om naar de *benteng* van *Tempel* te gaan. Zij arriveerden daar denzelfden dag, en sloegen er hun bivak op. Elken dag maakten zij patrouilles

naar de *bentengs* van *Pisangan* en *Kalidjengking* en naar de regts en links van *Pisangan's benteng* gelegene dorpen. Het gelukte hun ook *brandals* te ontmoeten, doch deze wilden niet vechten en vlugtten maar. Na verloop van 10 dagen keerde *Kolonel* COCHIUS naar *Jogyå* terug; *Majoor* VAN DER WIJCK verving hem als Kommandant van de kolonne te *Tempel*.

Zaturdag den 29sten *Sawal* (beter den 1sten *Doelkaïdah* d. i. 26 Mei 1827) kwamen de Madoeresche piekeniers, die *Kalitan* bewaakt hadden, te *Jogyå*, tegelijk met hun *Majoor*, genaamd *Majoor* DE DUDZEELE en een kolonne troepen. Er waren 68 Madoeresche piekeniers bij, waaronder 21 met pieken gewapende jagers. Hun *Kapiteins* waren *Raden Pandji* DJÅJÅDIPOERÅ en *Raden* KOETÅKOESOEMÅ. Hun *Luitenant* was *Kjai* SĔRANGBAKAT. Te *Kalitan* waren 33 zieken, waar onder 3 *Luitenants*, *Mas* AMONGADJÅJA, *Raden* DJÅJÅLĔKSÅNÅ en *Raden* ADINĔNÅRÅ achtergebleven.

Nadat *Sultan* SĔPOEH te *Jogyå* gekomen was, ging hij elken Vrijdag zijn gebed in de *mĕsdjid* doen. Hij liet zich daarheen dragen in een *tandoe* (*toedoelawah*), en werd dan begeleid door veel *Pangerans*, door *Raden Adipati* DANOERĔDJÄ en zijn *Boepati's*. Nu en dan ging hij naar de zuider-*aloen-aloen*, om bij 't excerceeren van zijn *pradjoerits* tegenwoordig te zijn. Dan reed hij op een witten schimmel, genaamd *Kjai* ENDRÅTJÅPÅ. Van achteren beschouwd, zag hij er dan nog jeugdig uit. Zijn gemalinnen reden aan zijn beide zijden: *Ratoe* SULTAN aan zijn regter- en *Raden Ajoe* WETAN aan linkerzijde. *Raden Toemĕnggoeng Majoor* WIRÅNĔGÅRÅ was in rang verheven, en voerde nu den titel van *Raden Adipati Luitenant-Kolonel* WIRÅNĔGÅRÅ.

56. De *benteng* van *Gowoh* bezet door de troepen van *Raden Adipati Luitenant-Kolonel* WIRÅNĔGÅRÅ. Togt van *Tempel*

naar *Bědâjâ*. *Sultan* NGABDOEL CHAMID trekt steeds rond. *Raden Mas* BAPAK of *Pangeran Adipati* NÅTÅPRÅDJÅ onderwerpt zich, en wordt belast met de bezetting van *Djěrodjogan*. Togt naar *Româ* in *Bagelen*.

Op Zaturdag den 11^den^ (waarschijnlijk fout voor den 14^den^, beter dan 15^den^) *Doelkaïdah* (9 Junij 1827) rukten des *Sultans pradjoerits* van de *kraton* in een oostelijke rigting uit, en wel 800 man, met geweren en pieken gewapend. Zij werden aangevoerd door *Raden Adipati Luitenant Kolonel* WIRÅ-NĚGÅRÅ. De aanvoerder van de troepen, die niet tot de *kraton* behoorden, was *Raden Toemĕnggoeng* SINDOE-NĚGÅRÅ met 7 ondergeschikte buiten-Regenten. Aan hun hoofd stonden *Panghoeloe* MANKOEKOESOEMÅ en *Panghoeloe* ADIKOESOEMÅ, jongere broeders van *Sultan* SĚPOEH. 's Morgens om 6 uur rukten zij uit de stad. Toen zij zich ten oosten van *Kalasan* bevonden, kwamen zij met de *brandals* in gevecht. Zij waren door een rivier van hen gescheiden. Nadat zij een poosje gestreden hadden, retireerden de *brandels* oostwaarts, en de *pradjoerits* van de *kraton* trokken terug in een westelijke rigting. Bij de *benteng* van *Gòwok* en *Djěnoe* hielden de troepen van de *kraton* halt, en sloegen daar hun bivak op.

Zondag den 15^den^ (beter den 16^den^) *Doelkaïdah* (11 Junij 1827) vertrok *Majoor* DE DUDZEELE met een kolonne (Holl.) troepen en de Madoeresche piekeniers, die van *Kalitan* gekomen waren, onder *Kapitein Raden Pandji* DJÅJÅDIPOERÅ en de *Luitenants Kjai* SĚRÅNGBAKAT (van *Jogyâ*) naar *Gowok*, om daar het opzigt te houden over de *pradjoerits* van de *kraton*. Na zijn komst te *Gowok* vereenigde hij zijn kolonne met die troepen, en rukte in een noordoostelijke rigting op tot

aan *Gingsirkoelon*, doch daar zij geen *brandals* aantroffen keerden zij naar *Gowok* terug, en sloegen daar hun bivak op.

Zaturdag den 14den (beter den 15den) *Doelkaïdah* (9 Junij 1827) vertrok *Majoor* VAN DER WIJCK, die zich te *Tempel* bevond van daar om de *brandals* te *Bĕdâjâ* in te sluiten. Hij voerde een kolonne aan met de Madoeresche *pradjoerits*. die hem vroeger gevolgd hadden. *Majoor* VAN DER WIJCK bragt 2 nachten op den weg door, want op alle wegen ontmoetten zij *brandals*, die echter niet wilden vechten. Zij staken de huizen in brand. Des maandags ten zuiden van *Bĕdâjâ* komende, vonden zij daar een groot aantal *brandals*. Zij kwamen dadelijk met elkander in gevecht, en bestookten elkander van weêrszijden. Daar echter de Hollandsche troepen veel minder in getal waren zoodat de *brandals* hen van alle kanten omringden, en het terrein zeer veel bezwaren tegen een gevecht opleverde om de modder en de diepe rivieren, bleven zij daar de komst van de andere kolonnes, die volgens afspraak de *brandals* zouden komen belegeren, afwachten. Toen deze echter na een poos niet kwamen opdagen, en een wiel van een der stukken geschut brak, trok *Majoor* VAN DER WIJCK al vechtende terug en kwam behouden te *Jogyâ*. Slechts één *Soemĕnĕpsche* soldaat had een kogelwond aan den linkerarm bekomen. Des Woensdags vertrok *Majoor* VAN DER WIJCK met zijn kolonne van *Jogyâ* met het plan om de dorpen rond te gaan en te doorzoeken, en zoo naar *Tempel* terugtekeeren.

De troepen van de *kraton*, die te *Gowok* gebleven waren, lieten geen dag voorbijgaan zonder de grensdorpen te onderwerpen, en 't gelukte hun dan ook, dat vele *dĕmangs* van die dorpen zich aan *Raden Adipati Lvitenant Kolonel* WIRÂNĔGÂRÂ onderwierpen. *Sultan* NGABDOEL CHAMID had in dezen tijd geen vaste verblijfplaats, en trok maar steeds rond om de plaatsen, waar zijn troepen gelegerd waren te inspecteren. Ook vaardigde hij een legerorder

uit, waarbij hij aan zijn troepen verbood met de vijandelijke Hollanders te vechten; ingeval men die ontmoette, moesten zij maar vlugten. Later zou hij in het dorp *Baleberan* zelf aan den strijd tegen de Hollanders deelnemen.

Donderdag den 26sten (beter den 27sten) *Doelkaïdah* (21 Junij 1827) vertrokken *Resident* VAN LAWICK VAN PABST, *Pangeran Adipati* van *Madoerå*, zijn broeder *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT, begeleid door SAJID-CHASAN, *Raden Majoor* DJÅJÅ-DININGRAT, *Raden Arjå* DJAJĔNG-KOESOEMÅ en verder door *Raden Adipati* DANOPRÅDJÅ en een jonger broeder van *Raden Mas* PAPAK, met name *Raden Toemĕnggoeng* MANKOE-DININGRAT naar de *benteng* van *Gowok*, om *Raden Mas* PAPAK of *Pangeran Adipati* NÅTÅPRÅDJÅ, zoon van den te *Ambon* overleden *Pangeran* MANKOE-DININGRAT en kleinzoon van *Sultan* SĔPOEH aftehalen. Hij was een jonger broeder van *Pangheran Adipati Kolonel* MANKOE-ADININGRAT, die zich aan het Gouvernement onderworpen had en zich nu onder bewaking van het Gouvernement te *Magĕlang* bevond, en wien 2000 *baoe sawahs* waren toegezegd, als mede het bestuur over de *Jogyå*sche landen *Padjang*, *Mataram*, *Serang*, *Seselå*, *Gagatan*, *Haras* en *Soekåwati*.

Kolonel COCHIUS ging hem van zijn verblijfplaats afhalen, en werd daarbij begeleid door het detachement, dat van *Kalitan* gekomen was onder *Kapitein Raden Pandji* DJÅJÅ-DIPOERÅ; zijn ondergeschikte officieren gingen met hem mede. Alleen de *Majoor* bleef te huis om de stad te bewaken. Ook gingen de *Soemĕnĕpsche* Prins met name *Pangeran* MOHAMMAD, en één *Jogyå*sche *Boepati*, genaamd *Raden Toemĕnggoeng* SINDOE-NĔGÅRÅ, den togt meêmaken.

Des morgens om 5 uur vertrokken zij van *Gowok* in een zuid-oostelijke rigting. Omstreeks 8 uur kwamen zij in het dorp *Branjakan*, de verblijfplaats van *Raden Mas* PAPAK. De *Kolonel* hield daar met zijn troepen op de *sawah*-velden halt. *Raden Toemĕnggoeng* SINDOENĔGÅRÅ begaf zich alleen naar de woning van *Raden Mas* PAPAK, en kwam

niet lang daarna weêr buiten met het verzoek aan den *Kolonel* om *tandoes* voor 't vervoer van het gezin van *Raden Mas* PAPAK. Toen men hem die gegeven had, ging hij op nieuw in de woning, en kort daarop kwam *Raden Mas* PAPAK buiten zijn *pasanggrahan*, met zijn vrouw en een gevolg van ongeveer 300 mannelijke en vrouwelijke personen. Zijn *kamisĕpoeh* was zijn eigen oom van moeders zijde, genaamd *Pangeran* SOEMÅWIDJÅJÅ van *Serang*. Zijn *Patih* was zijn zwager *Raden Toemĕnggoeng* NÅTÅWIDJÅJÅ. Onder zijn gevolg waren 6 *Toemĕnggoengs*, nl. *Raden Toemĕnggoeng* WARSÅKOESOEMÅ, *Raden Toemĕnggoeng* SASTRÅWIDJÅJÅ, *Raden Toemĕnggoeng* MANKOEDIRDJÅ, *Raden Toemĕnggoeng* SOEMÅDIRDJÅ, *Raden Toemĕnggoeng* SÅSRÅDIWIRJÅ en *Raden Toemĕnggoeng* SOEMÅWINÅTÅ. Den *Kolonel* ontmoetende, werden wederzijdsche groeten gewisseld, en toen vertrokken zij. Om 11 uur kwamen zij digt bij de *benteng* van *Gowok*.

Resident VAN LAWICK VAN PABST, die in de *pasanggrahan* van *Gowok* vertoefde, zat daar niet in gezelschap van anderen, maar liep geheel alleen heen en weder achter de *pasanggrahan*. Hij had geheel andere manieren dan de meeste Hollanders. Soms was het of hij schrikte, en dan hield hij zijn hoofd vast, of sloeg zich op de borst. Nu eens zag hij naar boven naar de lucht, en dan eens sloeg hij zijn oogen ter aarde. Als men hem zoo zag, geleek hij wel krankzinnig te zijn, maar hij was het werkelijk niet. Dat was zoo zijn manier van doen, als hij over iets peinsde. Zijn lichaamsgestalte was groot, breed, stevig en sterk. Men zou op 't oog van hem niet zeggen, dat hij een scherp verstand had, en toch zou men inderdaad onder *Residenten* bezwaarlijk iemand vinden, die *Resident* VAN LAWICK VAN PABST in kunde evenaarde. Daardoor was het hem gelukt, *Pangeran Adipati* NÅTÅPRÅDJÅ op zijn zijde te krijgen. Zeker iemand te *Jogyå* zeide: „*Resident* VAN LAWICK VAN PABST doet zijn best om *Pan-*

„ngeran *Adipati* Nåtåprådjå tot onderwerping te brengen, „maar al duurt het nog zoo veel jaren, zoo zal *Pangeran* „Nåtåprådjå zich toch niet willen onderwerpen." De man, die dat zei, was van *Soeråkartå* afkomstig, behoorde tot de bloedverwanten van Mankoenëgårå en heette *Raden* Djåjåadimoeljå. Hij was zeer bedreven in het zetten van diamanten en brillanten op de wijze der Hollanders, en leefde ambteloos in de wijk van Danoerëdjå. Toen de *Resident* van Lawick van Pabst vernam, dat die man dat gezegd had, werd hij vertoornd, en liet hem van *Jogyåkartå* naar *Samarang* verbannen.

Toen de *Resident* hoorde, dat *Pangeran Adipati* Nåtåprådjå gekomen was, liep hij haastig naar buiten, en ging hem tot buiten de *benteng* te gemoet, gevolgd door al zijn togtgenooten van *Jogyå* en door *Raden Adipati Luitenant-Kolonel* Wirånëgårå en de *Boepatis*, die *Djënoe* bezet hadden. Nadat *Pangeran Adipati* Nåtåprådjå van zijn paard gestegen was, gaf hij den *Resident* de hand, en trad met hem de *pasanggrahan* binnen. Zij namen op stoelen plaats, *Pangeran Adipati* Nåtåprådjå ter regter- en *Pangeran* Serang ter linkerzijde van den *Resident*. Daarop werd er 7 maal met geweren en geschut gesalueerd. Voorts stelde de *Resident* de Madoeresche *Pangerans* aan *Pangeran* Nåtåprådjå voor, en deze gaven hem toen de hand. Op dezelfde wijze wisselde *Pangeran* Nåtåprådjå groeten met *Sajid* Chasan en *Pangeran* Serang. Daarna kwamen *Raden Adipati* Danoerëdjå en *Raden Adipati Luitenant-Kolonel* Wirånëgårå met hun *Boepatis* op hem toeloopen en hem groeten. *Pangeran* Nåtåprådjå en zijn *Boepatis* waren op zijn Arabisch gekleed, alleen *Pangeran* Serang was in Javaansch kostuum. Maar toen hun wijn gepresenteerd werd, dronken zij daarvan met bijzondere gretigheid. Na verloop van eenige oogenblikken (p. p. een tijd benoodigd tot het kaauwen van 3 *sirih*-pruimen) nam de *Resident Pangeran Adipati* Nåtåprådjå

en *Pangeran* SERANG met zich in een kamer. Alleen *Raden Adipati* DANOERĔDJÅ ging meê in de kamer. Na verloop van eenige weinige oogenblikken (p. p. genoeg om één *sirih*-pruim te kaauwen) moesten de *Boepatis* van NÅTÅPRÅDJÅ ook in de kamer komen. Niet lang daarna kwamen zij weêr buiten en toen zetten allen zich aan tafel om te eten. Na 't eten vertrokken zij om naar de stad te gaan. *Sajid* CHASAN ging voorop als ambtgenoot van de *kaoems* van *Pangeran Adipati* NÅTÅPRÅDJÅ. Zij kwamen omstreeks half drie te *Jogyå*. *Pangeran Adipati* NÅTÅPRÅDJÅ en de zijnen kregen logies in de *dalĕm* van DANOERĔDJÅ.

Zaturdag den 28sten (beter den 29sten) *Doelkaïdah* (23 Junij 1827) 's morgens om 10 uur bragt de *Resident Pangeran Adipati* NÅTÅPRÅDJÅ op audientie bij *Sultan* SĔPOEH.

Op Vrijdag den 11den (beter den 12den) *Bĕsar* (6 Julij 1827 werd *Pangeran Adipati* NÅTÅPRÅDJÅ met zijn troepen op expeditie gezonden naar *Koetågĕde* (of *Pasargĕde*) te gelijk met *Majoor* DE DUDZEELE, die *Gowok* bezet had, en zijn detachement en de Madoeresche *pradjoerits* onder *Kapitein Raden Pandji* DJÅJÅDIPOERÅ en de *Luitenants Kjai* SĔRANGBAKAT en *Raden* ADINĔGÅRÅ en anderen. *Kolonel* COCHIUS met zijn huzaren en *Soemĕnĕp*sche lansiers voerde het opperkommando.

Toen zij op de grens van *Pasargĕde* gekomen waren kwamen zij aanstonds met de *brandals* in gevecht. Deze werden te *Pasargĕde* aangevoerd door *Hadji* SAMPARWATI. Kort nadat het gevecht begonnen was, gingen de *brandals* op de vlugt. *Pangeran Adipati* NÅTÅPRÅDJA met zijn troepen en *Majoor* DE DUDZEELE met de zijnen sloegen toen hun bivak op in het dorp *Djĕrodjogan*, zuid west van *Pasargĕde*, ongeveer een paal daarvan daan. *Kolonel* COCHUIS keerde toen met zijn gevolg naar de stad terug. Er waren naar gissing 7 *brandals* gesneuveld en velen van hen waren gewond.

Op den daaropvolgenden zaturdag werd *Raden Toemenggoeng* SINDOERĔDJÅ, die te *Gowok* gelegerd was, naar 't landschap *Romå* in *Bagĕlen* gezonden. Hij nam niet veel ge-

wapenden mede en had één *Boepati*, met name *Raden Toemenggoeng* PRAWIRÅ KOESOEMÅ, bij zich; hij moest dien togt tegelijk met een kolonne van *Magĕlang* doen.

De *pradjoerits* van de *kraton* en de anderen bleven te *Djĕnoe;* het gelukte hun nog meer dorpen tot onderwerping te brengen.

57. Herhaalde aanvallen van de *brandals* op *Djĕrodjogan*. Inspecties van *Kolonel* COCHUIS en *Generaal* DE KOCK aldaar. Gebeurtenissen te *Madoerå*. Nieuwe Madoeresche hulptroepen gezonden. De *benteng* van *Soergåbratan* in brand gestoken. Aanval op *Jogyå*. Nieuwe Hollandsche troepen naar *Djĕrodjogan* gezonden. De *benteng* van *Dånålåjå*.

Zondag morgen om half zes vertrokken *Resident* VAN LAWICK en *Kolonel* COCHIUS met *Pangeran Adipati* van *Madoerå* en zijn broeder en met de zoons van PAKOEALAM, *Pangeran* SOERJÅNINGRAT en *Pangeran* SOERJÅPOETRÅ naar de verblijfplaats van *Pangeran Adipati* NÅTÅPRÅDJÅ te *Djĕrodjogan*. Zij namen geen andere gewapenden mede dan huzaren en lansiers van PAKOEALAM.

Nadat zij ongeveer om half zeven des morgens in het dorp *Djĕrodjogan* gekomen waren en *Pangeran Adipati* NÅTÅPRÅDJÅ en *Majoor* DE DUDZEELE ontmoet hadden, gingen zij kort daarop naar *Pasargĕde*, dat ook door de troepen van *Pangeran Adipati* NÅTÅPRÅDJÅ bezet was, en toen keerden zij naar de stad terug, waar zij even voor 10 uur 's voormiddags aankwamen.

Even na 4 uur 's namiddags hoorde men in de stad een hevig kanongebulder van de kant van *Pasargĕde*. *Kolonel*

Cochius trok toen uit de stad met eenige gewapenden, om de troepen van *Djĕrodjogan* te helpen. De *brandals* waren van 3 zijden op *Djĕrodjogan* aangerukt, van het oosten, zuiden en westen, en waren ongeveer 3000 man sterk. Zij hadden 26 vaandels bij zich. Dadelijk ontstond er een levendig gevecht, maar de *brandals* durfden niet te naderen, omdat de Hollanders zeer druk met hun kanonnen, handmortieren en geweren schoten. Het gevecht begon even na half vier 's namiddags, en tot half zes hielden de *brandals* stand. Zoodra zij echter den *Kolonel* met zijn gewapend gevolg zagen aankomen, retireerden zij.

Nu ontvingen de Madoeresche *pradjoerits* onder *Raden Pandji Kupitein* Djåjådipoerå en de *Luitenant Kjai* Sĕrangbakat en *Raden* Adinĕgårå en hun collegas van minderen rang, geadsisteerd door één handmortier, order om de *brandals* te vervolgen. Zij deden dit met de meeste voortvarendheid, doch zonder gevolg, daar de *brandals* haastig in de dorpen vlugtten en de duisternis inviel. *Kolonel* Cochius bleef dien nacht te *Djĕrodjogan;* slechts de huzaren werden naar de stad teruggezonden. Aan de zijde der Hollanders was maar één van de pioniers aan de regterhand gewond. Van de *brandals* waren 8 gesneuveld en velen gewond.

Donderdag den 17^{den} (beter den 18^{den}) *Bĕsar* (12 Julij 1827) keerde *Kolonel* Cochius met zijn gevolg naar de stad terug.

Den volgenden dag kwamen de *brandals* andermaal te *Djĕrodjogan.* Zij waren naar gissing 3500 man sterk. Dadelijk begon het gevecht. De partijen bestookten elkander tot 6 uur, als wanneer de *brandals* afdeinsden, en zich in de omliggende dorpen begaven. Aan de zijde der Hollanders was één *Luitenant,* met name Rombeek, door een kogel, die echter niet doordrong, in de borst getroffen.

Zondag den 20sten (beter den 21sten) *Bĕsar* (15 Julij 1827) kwamen de *brandals* op nieuw *Djĕrodjogan* overvallen. De Hollanders schoten dadelijk een mortier af, zoodat de *brandals* niet durfden te naderen, want zij konden de uit-

eenspringende granaten van het mortier, die als een fijne regen rondom hen neêrvielen, niet weêrstaan; daarom trokken zij zich weêr in hun dorpen terug.

Den volgenden dag, 's morgens om half zes, vertrokken *Resident* VAN LAWICK en *Kolonel* COCHIUS met *Pangeran Adipati* van *Madoerå*, zijn broeder *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT, *Sajid* CHASAN en *Raden Toemenggoeng Majoor* DJÅJÅ-ADININGRAT en met de *Soemĕnĕp*sche Prinsen, *Pangeran* MOHAMMAD en *Pangeran* SABOEDIN en eindelijk met *Raden Adipati* DANOERĔDJÅ van *Jogyå* om *Pangeran* NÅTÅPRÅDJÅ een bezoek te brengen. Zij hadden 12 *Soemĕnĕp*sche huzaren en lansiers bij zich. Om 7 uur te *Djĕrodjogan* komende gingen de *Resident*, *Raden Adipati* DANOERĔDJÅ en *Sajid* CHASAN dadelijk naar de *pasanggrahan* van *Pangeran Adipati* NÅTÅPRÅDJÅ, terwijl de anderen in het kamp van de Hollanders op de *sawah*-velden bleven. Na verloop van eenige oogenblikken volgde *Kolonel* COCHIUS den *Resident;* na een poos kwam de *Resident* met zijn gezelschap buiten de *pasanggrahan*, en ging naar het kamp, waar hij de *Pangerans*, die hem gevolgd hadden, aantrof.

Toen vertrokken zij om de *benteng* van *Dånålåjå*, ten westen van *Pasargĕde* aan den rivieroever buiten de kom van *Pasargĕde* te inspecteren. Na afloop van die inspectie keerden zij naar de stad terug. Het dorp *Djĕrodjogan* lag ongeveer 4 palen van de stad verwijderd.

Zijn Hoogheid *Sultan* TJÅKRÅADININGRAT II van *Madoerå* was ten hoogste verblijd over de komst van zijn schoonzoon, *Pangeran* ATMÅDJÅ-ADININGRAT, van *Magĕlang* en was hem zoo zeer genegen, dat hij hem een hoogeren rang gaf, en hem de betrekking van *Mas Dĕmang* RĔKSÅNĔGÅRÅ als *Binnenpatih* opdroeg. Ook gaf de *Sultan* een feest voor hem, toen hij zijn dochtertje de oorlellen liet doorboren. De *Sultan* was door en door vrolijk, terwijl hij bij het souper aanzat, en danste met de aanzienlijke Hollanders en zijn jongeren broeder *Pangeran Adipati* van *Pamakasan*.

Z. H. de *Sultan* ontving ook een eerbewijs van het Gouvernement, daar hem 12 Hollandsche soldaten met één korporaal, één sergeant, één tamboer, één pijper en 2 korporaals voor de ordonnanciën, te zamen 18 Hollanders aangeboden werden, om gelijk vroeger als schildwacht bij de *pântjâniti* wacht te houden.

Daarop gaf Z. H. de *Sultan* aan *Raden Adipati* KOESOEMÅ DININGRAT last om weêr *pradjoerits* te verzamelen, ten einde zijn zoon *Pangeran* ATMÅDJÅ-ADININGRAT te vergezellen, als hij naar *Magĕlang* terugkeerde, hoewel hij nog wat ongesteld was. *Raden Adipati* KOESOEMÅ-ADININGRAT bragt na verloop van eenige dagen 2 kompagnieën *pradjoerits* bijeen. Hun *Kapiteins* waren een zoon van *Raden Arjå* DJAJĔNGRAT, die te *Jogyå* overleden was, met denzelfden naam als zijn vader en *Raden* SOEMÅDININGRAT. De *Luitenants* heetten *Raden* TJÅKRÅKOESOEMÅ, een zoon van *Raden* TJÅKRÅKOESORMÅ, die te *Dĕmak* door een kogel van de *brandals* gedood werd, *Raden* DJÅJÅNĔDPÅDÅ, *Kjai* WIRÅDJÅJÅ en *Kjai* KOEDÅPANGROEMPAK. *Raden Adipati* KOESOEMÅ-ADININGRAT deelde dan Z. H. den *Sultan* mede, dat hij al 2 kompagniën met hun officieren verzameld had, doch de *Sultan* wilde eerst de herstelling afwachten van zijn zoon, wiens ziekte nog maar niet wilde wijken en zelfs in hevigheid toenam, doch eindelijk meende de *Sultan*, dat de 2 kompagnieën niet langer op hem konden wachten. Zij werden dus nog in de maand *Bĕsar* van 't jaar 1754 naar *Jogyå* gezonden. Eerst werden zij ingescheept. Zij stapten te *Samarang* aan wal op dingsdag den 16^{en} *Bĕsar* (10 Julij) en op woensdag den 17^{en} *Bĕsar* (11 Julij 1827), en werden toen naar *Magĕlang* gezonden op bevel van den *Kolonel*, Kommandant van *Samarang*. Toen *Raden Kapitein Arjå* DJAJĔNGRAT met zijn ondergeschikten te *Magĕlang* gekomen was, bleef hij daar niet lang. Hij kreeg toen order om de *benteng* van *Tempel* te bewaken.

Op maandag den 21^{en} (beter den 22^{en}) *Bĕsar* (16 Julij

1827) vertrok *Kolonel* Cochius van *Jogyå* naar *Djĕrodjogan* met 200 soldaten, omdat deze plaats volgens berigten wederom door de *brandals* zou bezocht worden. Den volgenden dag om 12 uur was de stad *Jogyå* in groote opschudding en in rep en roer. De menschen liepen van de *pasar* weg, en velen keerden naar hun huizen terug, omdat het gerucht ging dat de *brandals* de chinesche kamp en de *benteng* van *Soerjåbratan* in brand gestoken hadden. De Kommandant, *Kapitein* Prager liet dadelijk de troepen onder de wapens komen en plaatste ze voor het fort. De *pradjoerits* van *Madoerå*, *Soemĕnĕp* en *Pamĕkasan* werden ook onder de wapens voor het fort in 't gelid gesteld. *Luitenant* Poland vroeg daarop aan *Raden Toemĕnggoeng Majoor* Djåjå-adiningrat van *Madoerå* eenige Madoerezen om naar die *brandals* onderzoek te doen. *Raden Toemĕnggoeng Majoor* gaf hem 40 Madoeresche piekeniers mede met 8 vaandels, waarop een zwarte aap geschilderd was, onder de *Kapiteins Raden Pandji* Soemänĕgårå *Raden Pandji* Kĕrtasmårå, en *Raden Pandji* Dewåkoesoemå. Zij gingen in een noordwestelijke rigting, en zagen na een marsch van ongeveer 2 palen naar gissing 200 *brandals* op den westelijken rivier oever, ten noordwesten van de *benteng* van *Boeloe*, onder de wapens staan. Maar toen de *brandals* de Madoerezen zagen, trokken zij zich in afdeelingen naar 't westen terug. Daarop ging *Luitenant* Poland weêr naar de stad.

Op denzelfden maandag 's middags, om 12 uur werd het legerkamp van *Djĕrodjogan* aangevallen door ongeveer 4000 *brandals* met 40 vaandels, kanonnen en *lilas*, tamboers en pijpers, aangevoerd door *Pangeran* Adisoerjå en *Hadji* Samparwaii en de *Boepatis Toemenggoeng* Rĕdjånĕgårå en *Toemenggoeng* Kĕrtåpangalasan. De aanvoerder van de *Boelkijås* heette *Raden Toemĕnggoeng* Ngabdoël wachab. *Sultan* Ngabdoel Chamid voerde zelf het opperkommando, en bevond zich achteraan in het dorp *Pandåwå*. Dadelijk werd men handgemeen, en beschoten de partijen elkander met

geweren tot half zeven. Daar de avond toen inviel werd het gevecht gestaakt en keerde ieder naar zijn verblijf terug. Aan de zijde der Hollanders werden 2 huzaren door een kogel gewond en één jager kreeg een kogel in zijn regterdij, die echter niet diep doordrong. De *brandals* hadden ook gesneuvelden en gewonden.

Dingsdag avond om half negen werd de *benteng* van *Soerjåbratan* door *brandals* in brandgestoken, en werd er één uur lang gevochten, maar de vijand was in 't geheel niet te zien door de nachtelijke duisternis. Ook verschool hij zich in de struikgewassen en in de rivier. Zij waren 2000 in getal en werden aangevoerd door *Pangeran* SOERJÅBRÅTÅ en *Pangeran* SOEMÅNĔGÅRÅ en door de *Boepatis Toemenggoeng* TJÅKRÅNĔGÅRÅ en *Toemenggoeng* SĔTJÅPRAWIRÅ. Deze stelden toen hun troepen op den berg *Gamping* op. Den volgenden morgen om 10 uur kwam *Kolonel* COCHIUS met zijn gevolg van het legerkamp van *Djĕrodjogan* te *Jogyå* aan.

Woensdag morgen om half zes kwamen *Resident* VAN LAWICK en *Kolonel* COCHIUS met *Pangeran Adipati* van *Madoerå*, en zijn broeder *Pangeran* SOERJÅ-ADININGRAT, vergezeld van *Sajid* CHASAN, *Raden Toemenggoeng Majoor* DJÅJÅ-ADININGRAT en *Raden Adipati* DANOERĔDJÅ wederom te *Djĕrodjogan*. Zij namen slechts 6 huzaren en 12 lansiers mede. Toen zij daar even na half zeven gekomen waren gingen de *Resident* en *Raden Adipati* DANOERĔDJÅ dadelijk naar *Pangeran Adipati* NÅTÅPRÅDJÅ, terwijl de anderen in de Hollandsche legerplaats bleven, die echter eenige oogenblikken later ook naar genoemden *Pangeran* gingen. Daarop namen zij afscheid, en vertrokken allen weder. Alleen *Sajid* CHASAN werd achtergelaten om *Pangeran* NÅTÅPRÅDJÅ 1 of 2 dagen lang te adsisteren, daar het te *Pasargĕde* nog niet geheel pluis was. De *Resident* en zijn gevolg gingen te *Dånålåjå* aan, om de *benteng* te inspecteren, en keerden toen naar *Jogyå* terug.

Op denzelfden dag 's namiddags om 4 uur kwamen de troepen van *Djĕrodjogan* weêr met de *brandals*, ten getale van ongeveer 4000 man, in gevecht, daar deze hen van alle kanten insloten. Na een levendig geweervuur van weêrskanten maakte de invallende duisternis omtreeks 7 uur een einde aan het gevecht. Van de *brandals* waren één *Toemĕnggoeng* en één *Ranggå* door een kanonskogel gedood, en van de lieden zonder rang waren 8 gesneuveld en 10 gewond. De Hollanders bleven alleen zonder letsel.

Niet lang nadat het geweervuur had opgehouden te *Djĕrodjogan*, werd de stad *Jogyå* door de *brandals* ten westen van het fort op $^1/_4$ paal afstand aangevallen. Zij bevonden zich ten zuidwesten van het fort, en strekten zich uit tot het noordwesten. Doch men kon hen niet zien; men hoorde hen maar schieten en schreeuwen. Het gelukte hun een onbewoond huis ten noordwesten van het fort, achter de Chinesche kamp in brand te steken. De Hollanders, die met hen vochten, waren (eerst) slechts de soldaten, die daar de wacht hadden. Later werden zij door een paar pelotons uit het fort versterkt. De andere troepen stonden voor het fort marschvaardig in 't gelid. Na een half uur vechtens trokken de *brandals* weder naar het westen terug.

Op zondag den 25^{en} *Bĕsar* (20 Julij 1827) kwam *Majoor* VAN DER WIJCK met al zijn troepen en met de Madoeresche *pradjoerits* en hun officieren van *Tempel* te *Jogyå*.

Zaturdag nacht om half twaalf werd de stad *Jogyå* weêr door *brandals* aangevallen. Zij bevonden zich ten noordwesten van het fort achter de chinesche kamp, maar de Hollandsche troepen stoorden zich niet aan hen; alleen zij die de wacht hadden, boden hun weêrstand. Na een gevecht van een half uur trokken de *brandals* weêr westwaarts terug.

In dienzelfden nacht om half een werd *Djĕrodjogan* door *brandals* verontrust maar deze vlugtten zuidwaarts naar

hun verblijven, toen de Hollanders hen met geweren en geschut beschoten.

In dienzelfden nacht, 's morgens om 4 uur vertrok *Majoor* VAN DER WIJCK met een detachement en met den *Kapitein* der Madoeresche piekeniers, *Raden Pandji* SOERJÅ DIPOETRÅ en gevolg van *Jogyå* om de bezetting van *Djĕrodjogan* te versterken. *Kolonel* COCHIUS had het kommando. De *pradjoerits* van de *kraton*, die de *benteng* van *Gowok* bezet hielden, vertrokken van daar om te *Djĕrodjogan* te adsisteren. Zij kwamen om 6 uur te *Djĕrodjogan*, en rukten toen op naar de verblijfplaatsen der *brandals*. De bezetting van *Djĕrodjogan* ging niet met hen mede, daar zij *Djĕrodjogan* moest bewaken. De troepen van de Hollanders en die van de *kraton* hadden nog niet ver geloopen, toen zij op een aantal van ongeveer 5000 *brandals* met omstreeks 60 vaandels stuitten. Deze openden dadelijk een levendig gevecht met de Hollandsche krijgsmagt. Terwijl zij elkander bestookten, betoonden de *brandals* buitengemeen veel moed. De *pradjoerits* van de *kraton* bevonden zich in den linkervleugel en werden door *Kolonel* COCHIUS in den levendigen strijd aangevoerd. Het gevecht begon om half zeven. Omstreeks 8 uur kregen de Hollandsche huzaren met de *Soemĕnĕp*sche lansiers, de Madoeresche met pieken en geweren gewapende jagers, met *Luitenant Kjai* KĔBOKĔNÅNGÅ aan 't hoofd, order om op te rukken. Zij haastten zich dat bevel te volbrengen.

De Hollandsche huzaren stootten op het corps *Boelkyås*, dat door *Kjai* MÅDJÅ aangevoerd werd. Een huzaar kreeg een piksteek onder den navel. Een van de *Boelkyås* sneuvelde door een kogel. Toen de huzaren onder het vechten terugdeinsden, kwamen de Madoeresche jagers in 't gevecht. Zij losten hun geweren, maar de *brandals* rukten voorwaarts, bleven dit doen, toen zij voor de tweede maal beschoten waren, zoodat de jagers zich nu met hun pieken teweerstelden. Het werd nu een verward gevecht

met pieken. De Madoeresche piekeniers verlangden met pieken tegen pieken te strijden, want als de *brandals* naar hen staken, staken zij mis, maar als de Madoerezen naar hen staken beten de *brandals* in 't zand. Op die wijze gelukte het den Madoereschen *pradjoerits* een aantal van 15 *brandals* te doen sneuvelen, terwijl velen gewond werden.

Toen daarop de *brandals* terugtrokken, vervolgden de Hollandsche troepen hen, maar als zij hun vervolging staakten, schoten de *brandals* weêr naar hen. Toen zij dit gedaan hadden, en weêr vlugtten, was het intusschen 1 uur geworden, en daar de troepen van de Hollanders en van de *kraton* zich vermoeid gevoelden door de vervolging, keerden zij naar *Djĕrodjogan* terug. *Kolonel* Cochius ging weêr naar de stad.

Den volgenden morgen rukte *Majoor* van der Wijck weêr uit met een detachement troepen naar de plaats, waar de *brandals* zich bevonden. Deze vochtten nu ook zooals den vorigen dag: zoodra men hen nazette, vlugtten zij, en als men de vervolging staakte, rukten zij weêr vooruit. Het gevecht begon 's morgens om half zeven, en duurde tot half twaalf. Daar de Hollandsche troepen zich nu vermoeid gevoelden keerde het detachement van *Majoor* van der Wyck naar de stad terug. Van de Hollanders was één gewond, en ook één van de *Soemĕnĕp*sche *pradjoerits*. De *brandals* hadden naar gissing veel gesneuvelden en gewonden, maar zoodra een van hen sneuvelde of gewond werd, voerden zij hem spoedig naar achteren; van daar dat men het aantal van hun gesneuvelden niet wist.

Op Dingsdag den 29sten (beter den 30sten) *Bĕsar* (24 Julij 1827) kwam *Luitenant Gouverneur-Generaal* de Kock van *Soeråkartå* te *Jogyå* te gelijk met *Sultan* Pakoe-Nataningrat van *Soemĕnĕp*. De *Resident* (van *Jogyå*), *Kolonel* Cochius, de Madoeresche en *Soemĕnĕp*sche *Pangerans*, en die van de *kraton* alsmede *Raden Adipati* Danoerĕdjå met zijn *Boepatis* kwamen hem te *Djĕnoe* te gemoet.

Donderdag, den 2en *Moeharam* 1755 (26 Julij 1827) keerde *Majoor* VAN DER WYCK met zijn detachement naar de *benteng* van *Tempel* terug, maar de *Kapitein* van de Madoeresche piekeniers, *Raden Pandji* SOERJÅDIPOETRÅ met zijn 61 manschappen en de *Luitenants Kjai* SINGÅMĔNGGÅLÅ en *Kjai* SINGÅMARITJÅ liet hij in de stad *Jogyå* achter. Hij nam alleen *Luitenant Kjai* KĔBOKĔNÅNGÅ met zijn 27 jagers naar *Tempel* mede. De eerstgenoemden nam hij niet mede, omdat er nu te *Tempel* al Madoeresche *pradjoerits* waren, nl. *Raden Arjå Kapitein* DJAJĔNGRAT met zijn onderhoorigen.

Op dienzelfden donderdag ging *Luitenant Gouverneur-Generaal* DE KOCK 's morgens om half zes naar *Djĕrodjogan*, vergezeld van den *Resident, Kolonel* COCHIUS, den *Sultan* van *Soemĕnĕp* met zijn zoon, *Raden Adipati* van *Madoerå* met zijn broeder, en verder van al de PAKOEALAMSche *Pangerans* en *Raden Adipati* DANOERĔDJÅ. Omstreeks 7 uur te *Djĕrodjogan* komende, werd hij met luide kanonsalvo's begroet. Hij inspecteerde daarop de troepen, die te *Djĕrodjogan* buiten het dorp kampeerden. Ten westen en ten zuiden kampeerden de Hollanders, en de Madoeresche *pradjoerits*, in het noorden de troepen van *Pangeran Adipati* NÅTÅPRÅDJÅ en de *Soemĕnĕp*sche *pradjoerits* en in het zuiden de troepen van de *kraton*. *Pangeran Adipati* NÅTÅPRÅDJÅ en *Pangeran* SERANG kwamen den *Generaal* in het kamp der Hollanders te gemoet. Na afloop van de inspectie ging de *Generaal* wat uitrusten in de *pasanggrahan* van *Pangeran Adipati* NÅTÅPRÅDJÅ en gaf dezen een geschenk, nl. een sabel met vergulde schede. Een half uur later keerde de *Generaal* terug, en deed onderweg de *benteng* van *Dånålågå* aan. Van daar ging hij naar *Jogyå*.

Op dienzelfden dag kwamen er ongeveer 20,000 *brandals* te *Djĕrodjogan*. Eerst vochten zij met de Hollandsche troepen, die in het zuiden stonden. Die uit het oosten kwamen, vochten met de *pradjoerits* uit de *kraton* tot 6 uur. Het was een levendig geweervuur van beide zijden.

Daar de avond toen inviel, werd het gevecht gestaakt, en keerden de *brandals* weêr naar hun verblijven terug. Velen van hen waren gesneuveld en gewond.

Op Vrijdag kwamen de *brandals* ten getale van 1500 man terug. De Hollanders trokken hun te gemoet met de huzaren, jagers en een peloton soldaten met geweren. Toen de *brandals* spoedig terugtrokken, vervolgden de Hollanders hen tot aan den rivieroever. Onder luid geschreeuw, het geklank van de *gamelan* en 't zwaar gedreun van de *běndés* omsingelden zij daar de Hollanders. Toen men dit te *Djěrodjogan* bemerkte, ontving *Raden Kapitein Pandji* Djåjådipoerå van *Madoerå* den last om hen met een peloton soldaten te volgen. Er ontstond nu een hevig gevecht, dat om 7 uur gestaakt werd; toen keerde elke partij naar haar verblijfplaats terug. Er waren veel *brandals* gesneuveld en gewond, maar aan de zijde der Hollanders waren allen zonder letsel.

Zaturdag nacht kwamen er Hollanders, die pas uit Holland gearriveerd waren, tot versterking te *Djěrodjogan;* omstreeks 300 man met de huzaren. Hun aanvoerder was *Luitenant Kolonel* Ledel. *Kolonel* Cochius ging met hem mede. Om 6 uur 's morgens rukten zij uit naar de plaats, waar de *brandals* zich bevonden. Er ontstond een levendig gevecht, maar niet lang daarna vlugtten de *brandals*, daar zij veel dooden en gekwetsten hadden. De troepen keerden naar *Djěrodjogan* terug, maar *Kolonel* Cochius en *Luitenant Kolonel* Ledel gingen weêr naar *Jogyå*.

Op dienzelfden zaturdag, 's middags om 1 uur werd er te *Jogyå* ook met de *brandals* gestreden, maar de Hollanders bekreunden er zich niet om; alleen zij, die op de wacht waren, streden met hen. De *brandals* bevonden zich ten noordwesten en ten zuidwesten van het fort; na een half uur heen en weêr schieten trokken zij in een westelijke rigting terug.

Op dingsdag den 7^en^ *Moeharam* 1755 (31 Julij 1827) keerde

Luitenant Gouverneur-Generaal DE KOCK naar *Soerâkartâ* terug, hij nam zijn weg over *Magĕlang*.

Maandag den 13^en^ *Moeharam* (6 Aug. 1827) 's middags om 12 uur kwamen er weêr ongeveer 600 *brandals* te *Djĕrodjogan*. Zij rukten in 3 afdeelingen voorwaarts van 't zuiden, noorden en westen. Zij kwamen met de Hollanders in gevecht en vuurden op hen met geweren. De Madoeresche met pieken gewapende jagers streden zelfs met hun pieken, en maakten 4 *brandals* af. Zij staken 2 van hun hoofden op pieken; 10 *brandals* stierven aan kogelwonden, en velen van hen werden gewond. Om 6 uur werd het gevecht gestaakt. De Hollanders maakten één vaandel buit.

Op den daarop volgenden dingsdag 's namiddags keerde *Majoor* DE DUDZEELE met zijn detachement tegelijk met *Raden Pandji Kapitein* DJÅJÅDIPOERÅ en zijn manschappen naar *Jogyâ* terug. De *pradjoerits* van de *kraton* gingen weêr naar *Gowok*, omdat de *benteng* van *Gowok* nu gereed was. Op dien dag bezetten al de andere troepen van *Djĕrodjogan* de *benteng* van *Dânâlâjâ*. De kommandant van die *benteng* had maar den rang van *Kapitein*. De *Soemĕnĕp*sche piekeniers hielden buiten de *benteng* de wacht. Ten noordwesten en digtbij legerde *Kapitein* DALIJOE (*van Ganzen?*) zich met zijn kolonne en met de *Soemĕnep*sche piekeniers. *Pangĕran Adipati* NÅTÅPRÅDJÅ bivakkeerde met zijn troepen ten noorden digt bij de *benteng*.

Zaturdag den 18^en^ *Moeharam* (11 Aug. 1827) vertrok *Kolonel* COCHIUS met een kolonne benevens 25 met geweren en 75 met pieken gewapende Madoeresche *pradjoerits* onder de *Kapiteins Raden Pandji* SÅSRÅWINÅTÅ en *Raden Pandji* DEWÅKOESOEMÅ en de *Luitenants Kjai* SINGÅMĔNGGÅLÅ en SINGÅPÅTRÅ en onder kommando van *Luitenant* POLAND uit de stad. Te *Gowok* vereenigde hij zijn magt met de *pradjoerits* van de *kraton* om ten noordoosten van *Kalasan* het land rond te gaan en te doorzoeken daar men ver-

haalde, dat *Sultan* NGABDOEL CHAMID zich ten noordwesten van *Kalasan* bevond met zijn leger, en zelfs den geheelen vorigen dag met de kolonne van *Klàten* gevochten had. *Kolonel* COCHIUS ging die streek 2 dagen lang rond, maar kwam niet tot een gevecht. Hij zag de *brandals* wel in de verte, maar als deze de Hollandsche krijgsmagt zagen, gingen zij maar dadelijk vlugten. Daarom keerde *Kolonel* COCHIUS des maandags met zijn kolonne naar *Jogyå* terug. De *pradjoerits* van de *kraton* gingen weêr naar *Gowok*.

Majoor DE DUDZEELE vertrok op maandag van *Jogyå* met een kolonne om naar *Klàten* te gaan. De Madoeresche *pradjoerits* van *Raden Pandji Kapitein* DJÅJÅDIPOERÅ gingen met hem mede.

28. Vruchtelooze onderhandelingen met *Kjai Goeroe* MÅDJÅ. Lof van *Sajid* CHASAN.

Luitenant Gouverneur-Generaal HENDRIK MERCUS DE KOCK en *Kolonel* NAHUYS, die te *Soeråkartå* resideerden, kregen bezoek van afgezanten van *Kjai Goeroe* MÅDJÅ, den *Goeroe* van *Sultan* NGABDOEL CHAMID. Deze *Kjai Goeroe* MÅDJÅ was een Mohammedaansch geleerde, die onderwijs gaf in het dorp *Mådjå* onder *Soeråkartå*. Hij zond *Hadji* NGABDOEL WAHAB en *Hadji* ZAKARIJÅ. Daar de *Generaal* niet goed wist wat *Kjai Goeroe* MÅDJÅ met zijn brief bedoelde, omdat die brief in 't Arabisch geschreven was, liet de *Generaal Sajid* CHASAN IDID, die zich te *Jogyå* bevond, bij zich komen. Toen deze te *Soeråkartå* gearriveerd was, werd hij verzocht in overleg te treden met *Toewan* WALIMA ISTOERI, *Toewan* SEH CHAMID BIN CHATIB en *Toewan Hadji* AMZAH. Zij kwamen overeen, dat de zin van dien brief van *Kjai Goeroe* MÅDJÅ nog niet duidelijk was.

Daarop zond de *Generaal* een antwoord aan *Kjai Gaeroe* MÅDJÅ, en liet *Sajid* CHASAN IDID tegelijk met de afgezanten

naar *Kjai Goeroe* Mådjå te gaan, om van hem de uitlegging van den brief te vragen. *Sajid* Chasan werd daarbij vergezeld van Walima istoeri, die vooropging, en verder van *Seh* Achmad bin Chatib, *Hadji* Amzah en den schrijver van *Resident* van Lawick, genaamd *Mas* Prawiråsåsrå, afkomstig van *Rèmbang*.

Op Vrijdag den 30sten *Moeharam* (beter de 1en *Sapar*) 1755 (24 Augustus 1827) vertrok *Sajid* Chasan idid met zijn gezelschap en met de afgezanten van *Kjai Goeroe* Mådjå van *Soeråkartå*. Toen zij te *Klàten* gekomen waren, werden de afgezanten van *Kjai Goeroe* Mådjå met nog 3 personen vooruitgezonden. Deze bleven in het dorp *Djoemankalan* overnachten. Den volgenden morgen keerden de lieden, die *Sajid* Chasan gezonden had met 2 *Ranggås*, door *Kjai Goeroe* Mådjå afgezonden naar *Klàten* terug. Bij hun komst te *Klàten* zeiden de afgezanten: „*Kjai Goe-*„*roe* Mådjå en *Pangeran* Ngabdoel rachman ngoeman Ali-„basah Chasan basari hebben ons met goedkeuring van „*Sultan* Ngabdoel Chamid gezonden en bieden de groeten „aan van uw vader *Kjai Goeroe* Mådjå van de *Goestis* en „van al de aanzienlijke en geringe *Nijåkås*, en verzoeken „u, zoo gij 't goedvindt dat gij met uw gevolg morgen „vroeg om 1 uur in het dorp *Djoenoed* een bijeenkomst „hebt met *Kjai Goeroe* Mådjå, *Pangeran Ngabèhi* Ngabdoer-„rachman, *Pangeran* Ngabdoel Madjid en een aantal van „400 à 500 aanzienlijke en geringe *Nijåkås*."

Zondag morgen om 5 uur vertrokken zij van *Klàten* en toen zij in het dorp *Djoenoed* gekomen waren, ontmoetten zij *Kjai Goeroe* Mådjå, *Pangeran Ngabèhi* Ngabdoerrachman, *Pangeran* Ngabdoel madjid en ongeveer 400 of 500 aanzienlijke en geringe *Nijåkås*. Nadat zij gezeten waren en elkander welkom geheeten hadden, bragt *Toewan* Walima istoeri de groeten over van *Luitenant Gouverneur-Generaal* de Kock, den *Commissaris Generaal* en *Kolonel* Nahuys en de groeten van al de *Nijåkås* aan *Kjai Goeroe* Mådjå,

Pangeran Ngabèhi NGABDOERRACHMAN, *Pangeran* NGABDOEL MADJID en de *Nijåkås*, waarvoor deze hun dank betuigden. Toen werd er rondgepresenteerd.

Daarop gaf *Toewan* WALIMA ISTOERI den brief van den *Generaal* over. *Kjai Goeroe* Mådjå nam den brief aan, en gaf hem aan *Kjai* GAZALI met verzoek hem te lezen. Nadat deze den brief gelezen had zei *Kjai Goeroe* Mådjå: „dat zal in 't eind mijn bloed kosten, want het zal het „bloed kosten van de mijnen met een welriekenden geur „van *kastori*."

Toewan SEH ISTOERI vroeg hem toen: „*Kjai* Mådjå wat „is de bedoeling van die woorden van den brief, dien de „door u afgezondene *Hadjis* gebragt hebben, luidende: *an-„latal soeäla baladil djawi wahtoeni moeslimin?* die uitdruk-„king begrijp ik niet goed."

Kjai Goeroe Mådjå antwoordde: „laat ons eerst gaan „eten, en dan zal ik u die woorden uitleggen."

Daarop gingen zij eten. Na het eten zei *Kjai* Mådjå: „met wien van u vijven moet ik spreken?"

Toewan SEH ISTOERI antwoordde: „zooals 't u maar belieft."

Toen zei *Kjai* Mådjå: „de zin van de woorden *wahtoeni „moeslimin* is deze: wacht gij op nadere bevelen, verlangt gij opheldering?"

Daar allen zwegen, antwoordde *Toewan* SEH ISTOERI: „maar dat *bevelen afwachten en opheldering vragen*, dat vat „ik niet."

Hij had nog niet uitgesproken, toen *Kjai* Mådjå hem vroeg: „hoe hebt gij die woorden dan opgevat?"

Toewan SEH antwoordde: „elk naar zijn eigen meening."

„Wel nu dan," zei *Kjai* Mådjå: „de beteekenis van de „woorden *wahtoeni moeslimin* is deze: „gij moet tot mijn „vorst komen met de allerbeste bedoelingen. Het is mijn „plan niet de kinderen en kleinkinderen van *Adam* te

„doen omkomen, of de Hollanders of anderen tot den „*Islam* te bekeeren, tenzij zij het zelf verlangen. Ik „beveel het hun niet, en verbied het hun niet. Ik ver„lang, dat de *Commissaris Generaal* de uitvoering van de „bepalingen van den *Islam* op *Java* aan mijn vorst toever„trouwt, dat ik de geschillen tusschen de Javaansche „natie en de Hollanders beslecht, en dat gij mij vergun„ning vraagt, als de Hollanders met hun bondgenooten „willen strijden. Verder vraag ik u: is de *Commissaris „Generaal* Koning of plaatsvervanger van een Koning?"

Toewan SEH antwoordde: „hij is des Konings plaatsbe„kleeder, en door den Koning gezonden."

Daarop zei *Kjai* MÅDJÅ: „als hij de plaatsvervanger van „een Koning is, weiger ik te komen als hij mij roept. „Zoo hij wil, laat hem hier komen, want ik ben ook een „plaatsbekleeder van een vorst. Laat de *Commissaris Ge„neraal* hier komen, en als hij niet wil, laat ons dan oor„log voeren."

Pangeran NGABDOERRACHMAN zei daarop: „ik stel voor „den oorlog 3 dagen uit te stellen."

Waarop *Toewan* SEH ISTOERI zei: „ik wensch (nader) on„derrigt te worden (omtrent den zin uwer woorden)."

Maar *Pangeran* NGABDOERRACHMAN wilde hem niet onderrigten, en zei eindelijk: „ik beloof een uitstel van 5 dagen."

Daarop verzochten *Toewan* SEH en zijn gevolg een schriftelijk antwoord, maar *Pangeran* NGABDOERRACHMAN antwoordde: „een schriftelijk antwoord is niet noodig, want „gij zijt vertrouwde personen."

Toewan SEH en zijn gezelschap namen nu afscheid en vertrokken. Bij hun komst te *Sveråkartå* deelden zij den *Generaal* alles mede, wat zij bij die zamenkomst gehoord hadden. De *Generaal* betuigde zijn hartelijken dank aan *Sajid* CHASAN en aan hen, die met hem mede gegaan waren. Daarop keerden zij naar hun woningen terug.

Van dien tijd af rees *Sajid* CHASAN nog meer dan vroeger in de gunst en 't vertrouwen van den *Generaal* en andere Heeren. Het was Gods beschikking, dat *Sajid* CHASAN IDID het aanzien genoot van een Mohammedaansch geleerde, zoowel te *Jogyåkartå* als te *Soeråkartå* Zijn landgenooten waren met innige liefde aan hem gehecht. Hollanders, Javanen, Chinezen, allen hielden veel van hem, en hoeveel te meer zouden zijn eigen landgenooten niet van hem houden?

59. Personalia, *Magělang* door *brandals* verontrust. Aankomst van nieuwe Madoeresche hulptroepen aldaar. Togt van *Kolonel* CLEERENS naar *Bagělen*. Verplaatsing van Residenten.

Resident VAN LAWICK van *Jogyå* verzocht de *Emban* van *Pangeran Adipati* van *Madoerå* met name *Bok Emban* SOEMÅ, met boodschappen heên en weêr in de *kraton* te zenden. Dit geschiedde op verzoek van de *Ratoes* aan den *Resident*. Zij bragt nu dus de boodschappen over, en daardoor werd de *Resident* de reden gewaar, waarom de menschen in de *kraton* zoo verlegen waren.

Op Dingsdag den 27sten (beter 28sten) *Mocharam* (21 Aug. 1827) maakten *Raden Kapitein Arjå* DJAJENGRAT van *Madoerå* en *Raden Kapitein* SOEMÅDININGRAT, die van de *benteng* van *Tempel* gekomen waren, hun opwachting bij *Pangeran Adipati* van *Madoerå* te *Jogyå*, ten einde *Kjai* WIRÅDJÅJÅ aan hem voor te stellen, omdat *Pangeran Adipati* op last van Z. H. den *Sultan* van *Madoerå* en met voorkennis van *Kolonel* COCHIUS verzocht had, dat deze *Luitenant* onder zijn bevelen zou staan. In zijn plaats werd een zoon van *Luitenant* SOERÅPATI, die te *Magělang* gestorven

was, toen nog *loerah* van de Madoeresche piekeniers te *Magĕlang*, tot *Luitenant* aangesteld. Want nadat zijn vader gestorven was, beval Z. H. de *Sultan* zijn zoon *Pangeran Adipati*, dat *Mas* SOERÅPATI zijn vader als *mantri* met den naam van SOERÅPATI zou opvolgen. Deze werd nu de opvolger van *Luitenant Kjai* WIRÅDJÅJÅ. Woensdag avond keerden *Raden Kapitein Arjå* DJAJĔNGRAT en zijn gevolg met *Mas Luitenant* SOERÅPATI weder naar *Tempel* terug.

Na het vertrek van *Pangeran Majoor* ATMÅDJÅ-ADININGRAT waren de Madoeresche *pradjoerits*, die te *Magĕlang* in bezetting lagen, aan de zorgen van *Raden Pandji Kapitein* GÅNDÅKOESOEMÅ toevertrouwd. De *brandal Pangeran* PAKOENINGRAT had de gewoonte te *Magĕlang* met zijn bende van 300 man, waarvan 50 man geweren hadden, des nachts in te breken en te rooven, of des nachts de menschen op straat uit te plunderen, en zoodra de Hollanders tegen hem uitrukten, naar 't gebergte te vlugten.

Woengsdag den 15^den^ *Moeharam* (8 Aug. 1827) werd *Raden Luitenant* KIDANGGRINGSING wegens ziekte naar *Madoerå* teruggezonden. Z. Hoogheid de *Sultan* van *Madoerå* gaf *Raden Adipati* KOESOEMÅ-ADININGRAT last, om weder troepen onder de wapens te brengen, daar deze zijn zoon *Pangeran Majoor* ATMÅDJÅ-ADININGRAT op zijn terugreis naar *Magĕlang* zouden vergezellen. De *Sultan* besloot hem ook zijn zoon *Goesti Raden* NGABDOEL SAMAD, die nog maar 15 jaren oud was, mede te geven, opdat hij aan de ongemakken (van 't krijgsleven) mogt gewennen. Na verloop van eenige dagen rapporteerde *Raden Adipati* KOESOEMÅ-ADININGRAT aan den *Sultan*, dat hij al 160 *pradjoerits* bijeengebragt had, onder *Kapitein Raden Pandji* SOERÅDIPOERÅ en *Luitenant* DJÅJÅBRÅTÅ. Doch daar de ziekte van *Pangeran Majoor* ATMÅDJÅ-ADININGRAT toen weêr in hevigheid toenam, besloot de *Sultan*, dat zijn zoon *Goesti Raden* NGABDOEL SAMAD die *pradjoerits* zou geleiden.

Op Donderdag morgen om 8 uur den 15^den^ (beter den

14den) *Sapar* 1755 (6 Sept. 1827) vertrok *Goesti Raden* NGABDOEL SAMAD met zijn *pradjoerits* van *Madoerâ's* hoofdstad naar de reede van *Sambilangan*, en daar bleef hij op een transportschip van *Soeråbâjâ* wachten. Den volgenden Woensdag vertrok hij met al zijn troepen van *Sambilangan* op een schip.

Vrijdag den 30sten (beter den 29sten) *Sapar* (21 Sept. 1827) kwam *Raden* NGABDOEL SAMAD te *Magĕlang*, ontmoette den *Resident* van *Magĕlang* en den *Kolonel*, en vereenigde zijn troepen met die, welke te *Magĕlang* waren. Deze waren daarover zeer verheugd.

Op Vrijdag den 7den *Moeloed* (28 Sept. 1827) vertrok *Kolonel* CLEERENS van *Magĕlang* om met zijn kolonne naar *Bagĕlen* te gaan. *Goesti Raden* NGABDOEL SAMAD ging met hem mede, vergezeld van *Raden Arjâ Kapitein* DJAJĔNGRÅNÅ en de *Luitenants Kjai* SOERÅMĔNGGÅLÅ en *Kjai* DJÅJÅBRÅTÅ met 69 van pieken en 10 van geweren voorziene *pradjoerits*. Bij hun komst te *Kalibâtâ* bleven zij daar overnachten. Den volgenden morgen vertrekkende, kwamen zij bij het dorp *Maron*, waar zij slechts 30 *brandals* aantroffen, die 3 keeren op de Hollanders schoten, en toen, door de huzaren nagezet, naar den berg *Maron* vlugtten. Zij werden door 2 *Toemĕnggoengs* aangevoerd. Toen zij allen naar den berg *Maron* gevlugt waren, zetten de Hollanders hun togt voort naar het dorp *Kĕmboelan* onder *Bagĕlen*, en bleven daar overnachten. Na verloop van 3 dagen vertrokken zij weder. Bij *Brinkilan* komende, ontmoetten zij *brandals*, en raakten met hen slaags. Deze vlugtten kort daarna. De huzaren vervolgden hen, en bragten allen, die hun in handen vielen, ongeveer 40 man, om het leven. Toen keerden de Hollanders naar *Kĕmboelan* terug.

Resident VAN LAWICK te *Jogyâ* werd benoemd tot *Resident* van *Samarang* en de *Secretaris* VAN RHEEDE nam tijdelijk de betrekking van *Resident* van *Jogyâ* waar. De *Resident* van *Soeråkårtâ* werd ontslagen tengevolge van een ver-

keerden brief, dien hij aan *Sultan* NGABDOEL-CHAMID geschreven had. *Kolonel* NAHUYS volgde hem op als *Resident* van *Soeråkårtå* en werd tevens *Resident* van *Jogyå*. *Resident* HARDY werd *Resident* van *Rĕmbang* en werd als *Resident* van *Madoerå*, *Soemĕnep* en *Pamĕkasan* door den Heer W. J. D. VOGEL opgevolgd.

(*Wordt vervolgd.*)

SCHETS

VAN HET

EILAND LOMBOK,

UIT SCHRIFTELIJKE BESCHEIDEN en MONDELINGE BERICHTEN

ZAAMGESTELD

DOOR

R. VAN ECK.

LOMBOK

I.

NAAM, LIGGING EN GESTELDHEID VAN HET EILAND.

Het tweede in de rij der kleine Sunda-eilanden is Lombok, gelegen tusschen 8° 12′ en 9° 1′ Z. B. en 115° 44′ — 116° 40′ O. L. Het heeft eene uitgestrektheid van 103.5 □ geograf. mijlen of 2500 □ palen — dus ongeveer gelijk aan den vlakken inhoud van Bali — en wordt begrensd: ten Oosten door *Straat Allas* of *Gilacië*, ten Noorden door de *Java-zee*, ten Zuiden door de *Indische-zee* en ten westen door *Straat Lombok*. Zijn eigenlijke naam is *Sasak*, gelijk de bewoners dan ook steeds — uitgezonderd door Europeanen — *orang Sasak* of *anak Sasak* genoemd worden. Hoe men er toe gekomen is om dit eiland den naam van *Lombok* te geven, is niet met zekerheid te zeggen. Alleen weet men, dat op de oostkust, tegen de noordelijke helling van het gebergte en aan de uitwatering van eene ruime kreek, een aanzienlijk dorp verscholen ligt, hetwelk

dien naam draagt en waar — volgens getuigenis van de inlanders — in vroegeren tijd een der Sasaksche vorsten zijn' zetel heeft gehad. Men vindt er tans nog de overblijfselen van een groot paleis. Nu is 't zeer wel mogelijk, dat vroegere zeevaarders bij het passeeren van Straat Alas deze plaats aandoende om water en andere levensmiddelen in te nemen, haar — ten regte of ten onregte — voor de hoofdstad van het eiland gehouden hebben. Ongeveer $^1/_2$ mijl benoorden het dorp vinden de schepen een goeden ankergrond in 14 vademen, terwijl kleinere vaartuigen tot digt aan de plaats, in eene baai van $^1/_2$ à $^3/_4$ mijl in omtrek, kunnen naderen. Gelijk in de meeste havenplaatsen van Lombok zijn ook hier varkens, eenden, klappers, rijst en suikerriet in overvloed te krijgen.

Ook op de westkust treft men een punt aan, dat door de inlanders *Lombok* genoemd wordt. Wel zoekt men hier te vergeefs naar dorp en ankerplaats, doch wie zal zeggen of dezen er vroeger niet geweest zijn.

Dat overigens de naam Lombok reeds bij de eerste komst van onze voorvaderen in deze wateren aan het eiland gegeven is, blijkt o. a. hieruit, dat hij reeds voorkomt in de instruktie, waarmede de O. I. Compagnie den admiraal *Steven van der Hagen* bij diens vertrek uit het vaderland in 1603 had voorzien. In dat stuk heet het n. l. „dat ook op *Lombou* (Lombok) goedkoop en veel rijst „te bekomen is, die dagelijks met vele praauwtjes naar „Bali wordt vervoerd." (*)

De oorsprong van den naam *Sélaparang*, dien de vorsten van Lombok bij hunnen titel voegen, ligt nog in 't duister. Wij vinden daarvan het eerst melding gemaakt in oude aanteekeningen — ons door eene vriendelijke hand ter inzage afgestaan — waarin wordt gezegd, dat „de vorst van

(*) Zie *de Jonge* „De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indie", Derde Deel, blz. 160.

Sélaparang de hulp der Balinezen inroept in eenen oorlog met Sumbawa." Verder leest men bij Valentijn van „Salamparang, een eiland onder de Baliërs staande", waaruit zou volgen dat dit woord oorspronkelijk Sasaksch is en de oude naam was van het eiland of — waarschijnlijker nog — van een der afzonderlijke koninkrijkjes, waaruit Lombok voorheen bestond en die successievelijk door de Balineezen — zie beneden — overmeesterd zijn. Voor dit laatste pleit ook, dat men tans nog aan den voet van den berg *Rendjani*, dus in het Sasaksche gedeelte van het eiland, een dorp aanwijst, dat dezen naam draagt. Op den klank afgaande zouden we daarentegen Sélaparang — zaamgesteld uit *Séla* en *parang* — voor een Balineesch of liever gezegd, Javaansch woord houden.

Volgens Dr. van Hoëvell in zijne „Aanteekeningen op het verhaal van „Abdullah" (Tijdschrift van N. Indië, VII^de^ jaargang) hebben de vorsten van Lombok eerst in lateren tijd dezen titel aangenomen en wel — naar het heet — om daardoor den radja van Kaloengkoeng, die zich heer van Bali en Lombok noemt, op onschuldige wijze eene poets te spelen. „Laat zijne hoogheid — dus fluisteren zij tans hunnen onderhoorigen toe — koning van Lombok zijn: ons land heet geen Lombok maar Sélaparang!"

Wat het uitwendig voorkomen en physisch karakter van den bodem betreft, gelijkt Lombok veel op Bali, waarvan het door straat Lombok gescheiden is. Verder gaat echter de overeenkomst niet. Vergelijkt men b. v. beider natuurlijke voortbrengselen, dan springt terstond in 't oog, hoe we hier te doen hebben met twee eilanden, die, hoe digt ook bij elkander gelegen en hoe nauw in menig opzicht verbonden, elk voor zich tot een ander gedeelte van dezen archipel behooren. Wallace, in zijn bekend werk „Insulinde" (zie vertaling van Prof. P. J. Veth), spreekt van een *indisch* en een *australisch* gebied, en deze verdeeling behoudende, kan men zeggen dat, waar Bali de

uiterste oostelijke grens van het eerste vormt, op Lombok het australisch gebied een aanvang neemt. Een aanschouwelijk beeld van dezen overgang geven, zouden we haast zeggen, de *Goenoeng Agoeng* op Bali en de *Rendjani* op Lombok, die door bovengemelden natuuronder zoeker de „tweelingvulkanen" genoemd worden, doch waarvan de inlanders vertellen, dat de laatste de voet van den eerste is. De Goenoeng Agoeng staat dan daar als representant van het westelijk of indisch gedeelte, wat eveneens in den geest dezer boedhistische eilanders gesproken is.

Intusschen behoeft men niet zoo hoog op te klimmen om bewijzen te zoeken voor de waarheid van hetgeen de wetenschap heeft verkondigd. Ze liggen voor de hand. Zoo o. a. worden op Bali nog tijgers en wilde katten aangetroffen, die op Lombok geheel onbekend zijn. Daarentegen vindt men hier de witte kakatoea en eene soort van kleine, zeer schoone papegaai, welke men te vergeefs op eerstgemeld eiland zal zoeken. Alleen op *Noesa* (zoo noemen 't de inlanders kortweg) of *Pandita-eiland*, dat tot Kaloengkoeng behoort, ziet men eenige exemplaren van deze vogelsoort rondvliegen. Verder, van de apenfamielje kent men op Lombok alleen de grijze soort, terwijl op Bali ook nog de *poète* (hirengan) of zwarte aap gevonden wordt. Eindelijk, in 't plantenrijk, valt terstond op de afwezigheid van lontarboomen, die op Bali, met name in 't noord-oostelijk gedeelte, zoo talrijk zijn. De enkele stammen, die hier en daar op de westkust van Lombok worden aangetroffen, zijn door Balineezen van Karangasem derwaarts overgebracht en nemen daar de plaats in van de vreemde planten in onze tuinen.

De kusten van Lombok hebben dit voor op die van Bali, dat vaartuigen van niet al te groot kaliber ze bijna overal kunnen naderen zonder gevaar van aan den grond te raken, of op blinde klippen te verzeilen. De beste

ankerplaatsen bevinden zich op de oost- en westzijde van het eiland. Het meest komt in aanmerking de bij Indianen en Europeanen wel bekende reede van *Ampenan*, in de baai van dien naam, waar zelfs de grootste schepen op langeren of korteren afstand van den wal een veiligen ankergrond vinden. Aangezien echter deze baai open ligt voor de N. W. winden, en ook de buitengemeen sterke stroom, die in straat Lombok heerscht, nu en dan zijn invloed doet gelden, is 't in den westmoeson minder geraden om hier binnen te loopen. In elk geval wordt het landen gedurende die maanden van wege de hevige branding moeielijk en op sommige dagen bepaald onmogelijk (*). De schepen liggen dan veiliger in *Laboean Tring*, ongeveer 16 palen bezuiden Ampenan. Wijlen de heer King, die — gelijk bekend is — van 1832 tot 1848 op Lombok woonde en al zeer spoedig de groote voordeelen inzag, welke deze laatste haven voor handel en scheepvaart aanbood, heeft hier in 1835 eene werf aangelegd, waar hij zijne schepen liet bouwen en ook aan anderen toestond om hunne vaartuigen de noodige herstelling te doen ondergaan. En dat hij goed gezien had, bewezen hem de talrijke inlandsche en europeesche vaartuigen, die hier voor en na hun anker kwamen uitwerpen. O. a. vond het Engelsch oorlogschip de Britomart in 1841 niet minder dan zeventien walvischvaarders te dezer plaatse bijeenliggen, die deze haven waren binnengeloopen om drinkwater en andere benoodigdheden in te nemen. Laboean Tring zou dan ook zonder twijfel de eerste haven- en handelsplaats van het eiland geworden en gebleven zijn, ware 't niet, dat het land in den omtrek gebleken is te ongezond te zijn om eene vestiging op groote schaal toe te laten. Zelfs de inboorlingen

(*) Zie over deze ankerplaats en de waarschijnlijke oorzaak van de hier heerschende branding blz. 270 en 284 van „Insulinde". Vergelijk ook Gregorij „Zeemansgids" blz. 70 en volgd.

hebben op sommige tijden veel van het klimaat te lijden en vallen als slachtoffers van de heerschende koortsen, die, naar men beweert, veroorzaakt worden door de uitwaseming der bosschen, waarvan genoemde plek aan drie zijden is ingesloten. De heer King heeft zich dan ook eindelijk genoodzaakt gezien zijne scheepstimmerwerf op te breken, nadat het grootste gedeelte van zijne werklieden, uit Europeanen, Boegineezen en Javanen bestaande, aan de koorts bezweken was. Sedert heeft de handel als voorheen zich geconcentreerd te Ampenan, en loopen de schepen alleen Laboean Tring binnen als wind en zee een langer verblijf in de noordelijke baai onmogelijk maken.

Om een bewijs te geven van de groote belangrijkheid van Ampenan als handelsplaats stippen we hier nog aan dat, volgens geloofwaardig bericht, in 1858 niet minder dan vijf en tachtig raschepen op hare reede het anker hebben uitgeworpen.

Andere goede ankerplaatsen op de Westkust zijn: *Tandjoeng Karang* en *Padang Réjak*. Op de oostkust vindt men de baai van Lombok, waarover boven reeds gesproken is. Verder *Laboeán Hadji*, een weinig lager, en eindelijk *Pidjoe* tegenwoordig, naar het schijnt, de beste haven aan deze zijde. De zuidkust heeft slechts ééne goede ankerplaats, n.l. *Telok Blongas*, waar 't echter alleen in den westmoeson veilig is. In het noorden komt het meest in aanmerking de kleine baai van *Soegijan*, vroeger berucht door de zeeroovers, die hier van hunne rooftochten kwamen uitrusten en uit dankbaarheid voor de hun door de Sasakkers verleende gastvrijheid, de vreedzame dorpsbewoners nu en dan van have en goed beroofden. O. a. hebben zij nog in Mei 1856 deze plaats afgeloopen. Overigens kan men met N. W. winden deze kust op verschillende punten vrij gemakkelijk naderen, doch aangezien de dorpen aan deze zijde zeer schaarsch zijn en men van hier uit slechts met groote moeite in de meer bewoonde

streken komt, zoo spreekt 't van zelf, dat de schepen liever elders hun fortuin gaan beproeven. Alleen in tijd van oorlog, b.v. voor het maken van omtrekkende bewegingen, zou deze kust misschien van eenig belang kunnen worden.

De talrijke eilandjes, die Lombok van alle zijden omringen, zijn, volgens Zollinger, van eene zeer nieuwe formatie. Niet een daarvan is bewoond.

Gelijk we boven reeds opmerkten, komt Lombok wat de geologische formatie en 't uitwendig voorkomen betreft, vrij wel met Bali overeen. Het bestaat gelijk dit als uit éénen berg, op welks oppervlakte hooge toppen, heuvelen en vlakten elkander op 't schilderachtigst afwisselen. Volgens opgave van den natuuronderzoeker Zollinger, die in 1846 een bezoek aan Lombok bracht, wordt het eiland doorsneden door twee bergketenen, een in 't noorden en een in 't zuiden, die door eene met heuvelen bezaaide vallei van elkander gescheiden zijn. De noordelijke keten, die bij kaap Rombeh in 't N. W. een aanvang neemt en, alleen met eene groote gaping ongeveer in 't midden van het eiland, tot kaap Pandampandam op de Oostkust doorloopt, is geheel vulkanisch, wat met de zuidelijke niet of altans in mindere mate het geval schijnt te zijn. Ook is zij meer dan deze voorzien van uitstekende toppen, waarvan enkelen zich tot op eene aanmerkelijke hoogte boven de oppervlakte der zee verheffen. De voornaamste hiervan is de meergemelde Rendjani (*), welks hoogte op ruim 11000 voet wordt geschat. Deze spits is dezelfde, die bij de zeevaarders onder den naam van „Piek van Lombok" bekend staat. In de oogen der inlanders is 't de „heilige" berg, op welks kruin, die tot aan den hemel reikt, de geesten der afgestorvenen

(*) Niet *Rindjani* gelijk Zollinger en anderen schrijven.

zich verzamelen, tot tijd en wijle zij geschikt worden geacht om het verblijf der goden binnen te gaan. Had Zollinger dit laatste geweten, hij zou begrepen hebben, waarom het zooveel moeite kostte een behoorlijk geleide te vinden, toen hij eindelijk den radja van Mataram de vergunning had „afgeperst" om den Rendjani te mogen beklimmen, en ook waarom hij ten slotte toch nog op een anderen top aanlandde (*). In 't zelfde geval zou Wallace zeker eene bladzijde minder in zijn boek hebben geschreven, en wel blz. 282, waar hij zijn verhaal van de „zeldzaamheid van geesten op Lombok" als eene echte bijdrage tot de natuurlijke historie van het eiland ten beste geeft. Het geheim van een en ander zit in hetgeen we boven mededeelden. Geen rechtgeaarde Sasakker of Balinees waagt zich anders dan bij hooge noodzakelijkheid op dezen berg, die voor hen is wat de zuid-zee-eilanders *taboe* noemen. Gaat nu en dan een gezelschap Balineezen daartoe over, b.v. om op den top te offeren en te bidden, dan wordt de tocht niet dan onder vreezen en beven en met inachtneming van 't voorgeschreven ceremoniëel aangevangen en voortgezet (†). Zoo is 't, onder meer, op den Rendjani streng verboden om iemand bij zijn titel aan te spreken of — voor zoover 't Balineezen geldt — de door het kastenstelsel geboden eer te bewijzen. En met reden! Waar de geesten van groot en klein, van rijk en arm onder de hoede van hellegoden pêle-mêle bij elkander wonen, daar zou 't van de zijde der menschen eene grove aanmatiging zijn om met de tjatoer djalma (kasteverdeeling) voor den dag te komen. Daar zijn allen gelijk. Zelfs de vorst des lands, al noemt hij zich ook de eerste onder de menschenkinderen, is hiervan niet uitgesloten. Zoodra heeft hij niet den heiligen berg tot op

(*) Zie de beschrijving van zijne reis in Deel XXII van de Verhandelingen van het Batav. Genootschap van K. en W.

(†) Vergelijk hierbij het verhaal van Wallace blz. 313 en volgd.

zekere hoogte beklommen, of zijne dienaren laten het gewone *tjokor hi ratoe* — of hoe zij den koning overigens betitelen —, varen en verwisselen dit met bapa gedé of — gelijk de echte Sasakker zegt — *ama b'lé*, en moet Zijne Majesteit zich dus tevreden stellen met den hoogsten titel, dien men een lid van de laagste of Soedrakaste geven mag.

Andere voorname toppen in 't noorden zijn de goenoeng *Sangkaréjan* — elders *Sangkora* genoemd — g. *Wajan* en g. *Bandéra*.

De zuidelijke keten heeft geene geïsoleerde kruinen. Volgens den heer Zollinger zou hier het hoogste uitstekende punt zich nauwelijks tot 1000 voet verheffen.

Bijna al de bergen van Lombok zijn tot op eene aanmerkelijke hoogte met schoone bosschen en kreupelhout bedekt. Aan goede houtsoorten schijnt het eiland echter niet bizonder rijk te zijn. Sommige schrijvers over Lombok noemen onder de uitvoerartikelen ook het *sandelhout* op, doch Zollinger beweert geen enkel exemplaar van deze boomsoort te hebben aangetroffen. De waarheid schijnt hier in 't midden te liggen, daar toch een Balinees, die eene voetreis van de oostkust naar Mataram maakte, ons verzekert, dat hij een vijftal tjandanastammen op zijnen weg heeft ontmoet. Intusschen, zoo lang Lombok nog voor het grootste gedeelte tot de terra incognita behoort, is 't moeielijk om uit te maken wie hier gelijk heeft. Ook de berichten der inlanders verdienen in dit opzicht weinig vertrouwen. Het eiland is niet zeer sterk bevolkt en daar ook de cultivatie van den grond nog niet die uitbreiding gekregen heeft, welke men in de laatste jaren op het naburige Bali waarneemt, zoo blijven deze bosschen meest onaangeroerd liggen en toont alleen hier en daar eene afgebrande plek aan, dat het maagdelijk wovd door menschenvoeten betreden is. De Sasakker weet dus zelf niet wat schatten zijne bosschen in hunnen schoot verborgen houden. Met dat al verdient 't onze aandacht, dat zij zich

in zeker opzicht, meer dan b. v. de wouden op Java, voor onderzoek en exploitatie leenen, n. l. in zooverre, dat de ruimte tusschen de over 't algemeen niet zeer zware boomstammen minder dan elders door heesters, klimplanten, rotan, enz. wordt ingenomen. Alleen de krenpelboschjes maken hierop eene uitzondering. Altans Wallace geeft van dezen als een eigenaardige karaktertrek op, dat ze zeer „doornig" zijn. „De struiken zijn doornig, de slingerplanten zijn doornig, zelfs de bamboe is doornig" schrijft hij op blz. 278. „Alles groeit er met haken en tanden en in onoplosbare verwikkeling dooreen, zoodat het doorgaans niet wel mogelijk was zich een weg door het hout te banen".

Uit hetgeen boven gezegd is zal men reeds hebben opgemaakt, dat op Lombok alleen de lagere streken bebouwd zijn. Zij leveren echter, dank zij de buitengewone vruchtbaarheid van den grond, voldoenden oogst op om in de dagelijksche behoeften van de bevolking te voorzien. Deze vruchtbaarheid is het land hoofdzakelijk verschuldigd aan het water, dat steeds, dus ook in het drooge jaargetijde, in ruime hoeveelheid aanwezig is. Talrijke rivieren en beekjes, die uit de bergen — met name de noordelijke — ontspringen, doorkronkelen het land in alle richtingen en laten zich bijna overal gemakkelijk aanwenden om de velden onder water te zetten. Bedoelde rivieren, waaronder geene enkele die bevaarbaar is, wat in zulk bergachtig land niemand vreemd toeschijnt, worden voor een groot gedeelte gevoed door een groot meer, dat zich op den berg Rendjani, tusschen de toppen Wajan en Sangkaréjan, bevindt. Het ligt ongeveer 7800 voet boven den zeespiegel en schijnt het Baratanmeer aan den voet van den bergtop *Pangélingan* op Bali, verre in uitgestrektheid te overtreffen. Volgens opgave van Zollinger, die het op een afstand gadesloeg, moet het verscheidene palen lang en breed zijn.

Over de vruchtbaarheid van Lombok sprekende, worden

we als van zelf herinnerd aan de groote schade, die de bekende eruptie van den Tambora op Sumbawa in de maand April van 1815 aan dit eiland heeft toegebracht. Meer dan eene halve eeuw is sedert die gebeurtenis verloopen; en nog altijd kan men op sommige plaatsen, met name aan de oevers van enkele rivieren, de overblijfselen zien van den asch- en steenregen, die toen de Sasakkers van het oosten tot het uiterste westen met totalen ondergang bedreigde. Op enkele punten lag de asch twee voet hoog opgestapeld! Het meest hadden natuurlijk de laaggelegen, d. i. de bebouwde streken te lijden, en er was dan ook, toen eindelijk de Tombora had uitgewoed, geen lang onderzoek toe noodig om de bevolking de treurige ontdekking te doen maken, dat geheele rijen sawahs zoo niet voor altijd dan toch voor eene reeks van jaren voor den rijstteelt verloren waren. Het natuurlijk gevolg hiervan was, dat gebrek en hongersnood zich bij de verschrikkingen van deze vreeselijke uitbarsting kwamen voegen. Wel deed zich het gebrek aan rijst niet dadelijk gevoelen, dank zij ook der Sasakkeren gewoonte om het geoogste produkt tot vijf en zes jaar toe in de schuren te bewaren, doch vroeg of laat moest de dag komen waarop velen, voornamenlijk onder den kleinen man, hun laatsten voorraad bras naar het rijstblok brachten. Volgens eene officieele opgave uit dien tijd — ook door den regerings-kommissaris V. d. B. overgenomen (*) — zouden ten gevolge van een en ander ruim 200.000 Sasakkers het leven verloren hebben! Nu mag men dit getal zeker veilig als zeer overdreven aanmerken, doch men kan er uit zien welken indruk de verwoesting in die dagen heeft te weeg gebracht. Op dit oogenblik nog spreken de Lombokkers niet dan met siddering over de eruptie van den Tombora op Sumbawa!

(*) Zie zijn verslag in de „Oosterling" Deel I blz. 183.

Ook op den meergemelden Rendjani moet omstreeks dienzelfden tijd eene uitbarsting hebben plaats gevonden. Zeer waarschijnlijk was dit in 1818, toen ook Boelèlèng op Bali grootendeels verwoest is en aldaar — volgens getuigenis van ouden van dagen — omstreeks duizend menschen jammerlijk zijn omgekomen. Als gewoonlijk weten echter de inlanders den juisten datum niet meer met zekerheid op te geven.

Aangezien Lombok, gelijk we straks zullen zien, onder één hoofd, den radja van Mataram, staat, verwondert 't ons niet dat de wegen hier over 't geheel genomen veel beter zijn dan op Bali. Hoe meer afzonderlijke rijkjes op deze eilanden bestaan, des te minder is men er op bedacht om de kommunikatie met de buitenwereld gemakkelijk te maken. Het tegenovergestelde zou gelijkstaan met eene uitnoodiging aan de buren om een weinig gewenscht bezoek te komen afleggen. De vorsten van Lombok hebben geen burenbezoek — anders dan van over de zee — te vreezen en daaraan schrijven wij 't dan ook hoofdzakelijk toe, dat men bijna overal gemakkelijk te paard of te voet van de eene naar de andere plaats komen kan. De kroon van alles spant echter de weg van Ampenan naar de hoofdstad Mataram, die ruim 3 paal lang en 50—60 voet breed is en met zijne aan weerszijden geplante vijgeboomen, een ware lustweg heeten mag. Ook in de voormalige residentie Karangasem moeten de wegen en straten niets te wenschen overlaten. „Ik ken" zegt een bezoeker in 1858 „in gansch Nederl. Indië geene plaats met opzicht tot het aantal en de breedte der wegen, die met Mataram en Karangasem zou kunnen wedijveren. De hoofdweg die van West naar Oost door beide plaatsen loopt heeft eene breedte van niet minder dan 100 à 120 voet Rhijnl.. Paralel met dezen weg zijn nog 2 of 3 andere wegen van mindere breedte, terwijl een kwistig aantal van zijwegen de overige rechthoekig doorsnijdt, en de

stad in eene menigte van wijken of blokken verdeelt. Te betreuren is 't echter, dat deze macht van prachtige kommunikatie lijnen niet beter onderhouden wordt en men er niet toe overgaat om over de menigvuldige riviertjes en waterleidingen bruggen te slaan." Alleen in de binnenlanden maken ravijnen, bergkloven en rotssteenen het reizen minder aangenaam. Deze moeielijkheden schijnen echter niet van dien aard te zijn, dat men ze niet met een weinig inspanning uit den weg zou kunnen ruimen. Stond Lombok slechts onder een europeesch bestuur en wilde dit zich ook met de kommunikatie belasten, b. v. door overal, waar zulks noodig bleek, de rivieren te overbruggen, we twijfelen er niet aan of men zon binnen weinig jaren het eiland met het grootste gemak in zijne lengte en breedte kunnen bereizen.

Wat hierboven gezegd is van het klimaat op de Zuidwestkust van Lombok, geldt van de meeste laaggelegen streken van dit eiland. 't Is er, in één woord, vrij ongezond. Men schrijft dit hoofdzakelijk toe aan de uitdampingen van den vulkanischen grond en van de bosschen, wat zeker niet onwaarschijnlijk klinkt. Zooveel staat vast, dat de alom heerschende koortsen, die het geheele jaar voorkomen doch in den regentijd de meeste slachtoffers maken, hier niet als elders veroorzaakt worden door moerassen. Deze toch zijn op Lombok, dank ook de steile stranden en den rotsachtigen bodem der zee, zeer zeldzaam. Volgens Zollinger zouden ook leverziekten menigvuldig voorkomen. De kinderpokken keeren op geregelde tijden terug — gewoonlijk om de zes of zeven jaar — doch schijnen hier minder gevaarlijk te zijn dan b. v. op Bali. De vaccine is natuurlijk nog onbekend, wat de Lombokkers, altans de Balineezen onder hen, trouwens geen ongeluk noemen, aangezien ook zij de meening zijn toegedaan, dat een van de pokken geschonden gelaat een vrijbrief is om na den dood regelrecht naar den hemel te gaan. Zij

spreken dan ook over deze ziekte als over de — syphilis, die hier — om zoo te zeggen — eene bij groot en klein welbekende endemie is.

Nu we toch over ziekten spreken, kunnen we hier nog bijvoegen, dat het getal doekoens of balijans op Lombok zeer beperkt is, terwijl de geneeskundige kennis van die weinigen hoofdzakelijk bestaat in het zoogenaamd *Semboeh*, d. i. het spritsen van gekauwde kruiden op den mond of andere door eenige kwaal aangetaste lichaamsdeelen. Ook in de apotheek der priesters vindt men weinig meer dan *djimats* en *mantra's* of tooverspreuken. De kennis van geneeskundige kruiden, waarvan het eiland toch gewis ook de noodige soorten zal opleveren, schijnt onder deze inlanders bij die van Java en Bali verre achter te staan. Het verwondert ons dan ook niet, dat de Lombokkers, met name die van het Westen, vaak bij Europeanen, die te Ampenan of daar in de buurt gevestigd zijn, om medicijnen komen aankloppen. De overige bewoners, die — gelijk we zullen zien, — mohammedanen zijn en in dit opzicht even als hunne geloofsgenooten elders meer uitsluitend op hunne priesters en wonderdokters vertrouwen, doen dit natuurlijk slechts in den hoogsten nood. Intusschen lijdt 't geen twijfel, dat een Europeaan, waar hij zich ook met der woon neerzette, door middel van kinine en andere medicamenten, zich vrij spoedig de genegenheid van groot en klein zal kunnen verwerven.

II.

Bevolking, bestuur en betrekking tot het N. I. Goevernement.

In het vorige hoofdstuk vindt de lezer beurtelings van *Sasakkers* en *Balineezen* gewag gemaakt. We haasten ons die schijnbare verwarring op te helderen, door een en

ander mede te deelen van de bevolking op Lombok. Deze is, wat trouwens weinigen onbekend zal zijn, uit twee verschillende famieljes of stammen zaamgesteld, n.l. de *Sasakkers* of oorspronkelijke bewoners en de *Balineezen*, die van over de straat gekomen en de overheerschers zijn. Aangezien deze laatsten zich om politieke redenen op een bepaald punt van het eiland — de noord-westkust — hebben geconcentreerd, is Lombok ook uit een statistiek oogpunt in twee ongelijke helften verdeeld, waarvan het grootste of oostelijk gedeelte, in de wandeling kortweg *dangin djoering* genaamd, bijna uitsluitend door geboren Sasakkers bewoond wordt.

Boven zeiden we reeds, dat Lombok veel minder bevolkt is dan Bali. Bij Zollinger en anderen vinden wij het getal bewoners op ruim 400.000 zielen geschat, wat overeenkomt met de door ons ontvangen opgaven, die het getal *pengajahs* of dienstplichtigen op 90.000 stellen. Slechts een negende gedeelte hiervan behoort tot het overheerschend ras; de overigen zijn geboren Sasakkers. Deze laatsten belijden den mohammedaanschen godsdienst, terwijl de Balineezen, even als hunne broeders op het moedereiland, Hindoes zijn. Het juiste tijdstip van de invoering van den Islam op Lombok is niet met zekerheid aan te geven. De inlanders weten daarvan niet meer te vertellen dan wat vervat is in het door ons — Soerabaiasch Handelsblad, Mei 1873 — medegedeeld sprookje van *Mantring Moder*, zoon van een hond en kleinzoon van eene zeug, die door Batara Indra tot hoofd van de mohammedanen op Java en Sasak werd aangesteld. Om der kuriositeitswille laten we bedoeld sprookje hierachter als aanhangsel volgen.

Voor zoover kan worden nagegaan hebben de Balineezen reeds vroeg pogingen in 't werk gesteld om Lombok aan zich te onderwerpen. Daaraan schrijven wij 't dan ook hoofdzakelijk toe, dat in meergemelde instruktie van dit eiland gesproken wordt als staande onder het gebied „van

den Coninck van Baly." Zij staken echter eerst in grooten getale de straat over in 1723, toen, zooals we boven ter loops opmerkten, de vorst van Sélaparang hunne hulp tegen Sumbawa had ingeroepen. Na afloop van dezen krijgstocht, die ten nadeele van laatstgenoemd eiland uitviel, zijn zij voor goed op Lombok gebleven, dat veertien of vijftien jaren later, natuurlijk niet dan na hevigen tegenstand van de zijde der landsgrooten, tot een wingewest van *Karangasem* op Bali gemaakt werd. Ditmaal was 't de vorst of *datoe* van *Praja* geweest, wiens verzoek om hulp de vreemdelingen den weg tot de alleenheerschappij baande. In het bekende werk van Dr. van Hoëvell wordt deze tweede en laatste expeditie van Karangasem — Bali aldus beschreven (*): „Toen hij — n. l. de vorst van Praja, die door andere datoe's van het eiland werd aangevallen — zag, dat hij zou bezwijken, zond hij een gezantschap naar den vorst van Karangassam op het eiland Bali, met verzoek om hem hulp te verleenen tegen zijne vijanden. *Ratoe Gadé Ngoerah*, de koning van Karangassam op Bali, haastte zich, aan dit verzoek te voldoen, omdat hij daarin het middel zag, om zijne magt (voor goed) op Lombok te vestigen. Hij sloot een verdrag met den vorst van Praja, waarbij hij zich verbond, om dezen in de handhaving zijner onafhankelijkheid tegen zijne vijanden bij te staan. Al wat hij overigens op Lombok zou bemagtigen, zou zijn eigendom worden. Eene talrijke expeditie verliet, in eene menigte praauwen, de stranden van Bali, stak de straat over, die beide eilanden van elkander scheidt, en viel de vijanden van Praja aan. Tegen deze magt waren de kleine vorsten van Lombok niet bestand; de een na den ander werd ten onder gebragt; weldra had de koning van Karangassam alle distrikten veroverd, en toen hem niets meer te bestrijden viel, bragt hij ten laatste ook Praja onder zijnen

(*) Zie „Reis over Java, Madura en Bali", IIe Deel. blz. 172.

schepter. Sedert dezen oogenblik zijn de inboorlingen van Lombok, allen Mohammedanen zooals wij gezien hebben, onder de overheersching van Baliers."

En op 't oogenblik bestaat die overheersching nog. De eenige verandering, welke sedert heeft plaats gevonden, in deze, dat, tengevolge van erfopvolging en van de bekende gebeurtenissen in 1849, Karangasem op Bali met *Mataram*, de nieuwe hoofdstad op Lombok, van rol verwisseld hebben en eerstgenoemd rijk van het laatste afhankelijk geworden is. De tegenwoordige vorst van Karangasem erkent den radja van Lombok, *Goesti Wajan Karangasem*, als opperheer, zonder wiens goedkeuring hij geen enkel gewichtig besluit nemen mag.

In 1764 hebben de oude Sasaksche vorsten, nu gesteund door die van Sumbawa, hunne geloofsgenooten, nog eene poging gewaagd om hun gebied te heroveren en de vreemdelingen te verdrijven. Edoch zonder gelukkigen uitslag. Hunne onderwerping is er slechts des te volkomener door geworden. Sedert schijnen de Sasakkers met gelatenheid zich aan het harde juk hunner overheerschers te hebben onderworpen. Alleen vernamen wij te Boelèlèng dat in Nov. van het jaar 1855 andermaal onlusten op Lombok waren ontstaan, tengevolge van eenen op last van den vorst van Mataram gepleegden moord op drie hadji's, die aldaar veel invloed moeten hebben gehad. De Mohammedanen, met name die van bovengemeld landschap Praja, namen dit zoo kwalijk, dat zij naar de wapenen grepen en als één man Mataram de gehoorzaamheid opzeiden. Zij durfden dit te eerder te doen, omdat de door hen naar Sumbawa en Bima afgezonden boodschappers met het bericht waren teruggekomen, dat de radja's van daar besloten waren om naar Lombok over te steken en hunne geloofsgenooten in hun verzet te komen steunen. Vóor 't echter daartoe kwam, kreeg de radja van Mataram bericht van den opstand, en haastte hij zich *negen* der belha-

mels gevangen te nemen, waarvan een viertal onmiddellijk werd ter dood gebracht. De overigen zond men naar Karangasem-Bali, waar zij een verhoor ondergingen, tengevolge waarvan nog tal van andere Sasakkers en een paar Arabieren in de gevangenis dwaalden. Hiermede nog niet tevreden, werd van wege den vorst van Mataram bevel gegeven, dat alle inlanders, voor zooverre zij den Islam beleden, hunne wapens moesten inleveren, terwijl hun op poene des doods verboden werd eenige door den Koran voorgeschreven godsdienstplichten, waaronder het dagelijksch gebed, te vervullen.

In hoeverre deze berichten juist zijn, kunnen wij niet beslissen. Onder hetzelfde voorbehoud deelen wij een ander gerucht mede, volgens hetwelk in het begin van 1856 meer dan vier honderd huisgezinnen van Lombok naar Sumbawa zijn uitgeweken om zich daardoor aan de vervolgingen van de zijde der Balineezen te onttrekken.

Oorspronkelijk hadden de Balineezen op de westzijde van het eiland vier rijkjes gesticht, n. l. *Karangasem* — in onderscheiding van het moederrijk op Bali ook *Karangasem Singhasari* genoemd — *Mataram*, *Pagasangan* en *Pagoetan*, die ook na de geheele onderwerping van Lombok als afzonderlijke vorstendommen bleven bestaan.

De onderlinge naijver tusschen de radja's gaf echter spoedig tot allerlei twisten en kleine gevechten aanleiding, totdat eindelijk omstreeks 1838 tusschen de beide eerstgenoemde rijken een formeele oorlog uitbrak, waaraan ook Pagasangan en Pagoetan deelnamen en die daarmede eindigde, dat Mataram de alleenheerschappij over het eiland verkreeg.

Bizonderheden van dezen strijd, die aan velen — zoo Balineezen als Sasakkers — het leven kostte, vindt de lezer vermeld in het „Verhaal van de oorlogen op Lombok" medegedeeld door Dr. van Hoëvell in meergemelde Reis. Daarin heet het o. a.

„Na eenigen tijd toonde de radja van Karangasem-Sasak een slechten geest ten opzichte van den radja van Mataram en poogde zich van diens gronden meester te maken, aanspraak makende op de uitgestrekte stukken lands, waardoor de onderdanen van Mataram schier tot hongersnood moesten gebracht worden.

„De radja van K. Sasak — Goesti Bagoes Pandji — bedreef ook bloedschande met zijne zuster, om welke reden Mataram hem den oorlog verklaarde, bijgestaan door Goesti Bagoes Karang, vorst van Karangasem-Bali, die met zijne volgelingen naar Sasak overstak. Karangasem-Sasak werd overwonnen, de radja en zijne broeders werden gedood, terwijl de nog jongere zonen zich onderwierpen.

„Ook de radja van Mataram sneuvelde, nalatende twee zonen, die de tegenwoordige radja's van Mataram zijn."

Er bestaat ook nog een ander, meer gedetailleerd, verhaal in 't Balineesch, doch dit is dermate opgevuld met onwaarschijnlijkheden, dat 't de moeite niet loont om er hier iets uit over te nemen.

Eene kurieuse en algemeen bekende bizonderheid van dezen oorlog is, dat de beide vorsten ieder door een Europeaan werd ondersteund, de eerste door kapt. *King*, een Engelschman van wien boven reeds gesproken is, en de radja van Karangasem door een Deen, den heer *Lange*, die later te Badoeng op Bali het N. I. Goevernement als een soort van politiek agent heeft vertegenwoordigd. Beide gezagvoerders — die klaarblijkelijk meer door eigenbelang dan door vriendschap voor hunne bruine majesteiten gedreven werden — schijnen hunne scheepskanonnetjes aan wal te hebben gebracht en deden door deze kleine vuurmonden beurtelings de schaal naar de zijde van hunnen beschermeling overslaan. Na herhaalde schermutselingen begon eindelijk Karangasem veld te winnen en bestond er alle kans dat Mataram — trots de zes duizend man hulptroepen, die het van Karangasem-Bali waren ter

hulpe gesneld — het onderspit zou moeten delven, toen dit rijk er eindelijk in slaagde om de berg-Sasakkers door belofte van een aandeel in de plundering voor zijne zaak te winnen. Dank zij die hulp werd het verloren terrein spoedig herwonnen, en de Karângasemers ten laatste totaal verslagen. Hun koning, zich van allen verlaten ziende, bracht met eigen hand vrouw, broeders en kinderen om het leven, waarna hij zijn paleis in brand stak en zich onder deszelfs puinhoopen liet begraven. Slechts twee zijner kinderen, een zoon en eene dochter, werden gered en later door den overwinnaar naar Karangasem-Bali in ballingschap gezonden. Het overwonnen rijk werd aan den zoon van een vroegeren pretendent in leen afgestaan, terwijl de beide zonen van den gesneuvelden vorst van Mataram, dit laatste gewest onder elkander verdeelden. t Duurde echter nog geen jaar of Mataram en Karangasem-Singhasari of — zouden we haast geneigd zijn te zeggen — de beide partijen *King* en *Lange* stonden andermaal vijandig tegen elkander over. Ook tans moest Karangasem het onderspit delven. Hoofdstad en kraton werden verwoest en de vorst, die naar Praja gevlucht was, gevangen genomen en ter dood gebracht. De ongelukkige heer Lange had nog juist tijd genoeg om naar het strand te vluchten en zich aan boord van zijn schoener „Venus" aan verdere vervolging te onttrekken.

Sedert dit oogenblik bestaat de residentie K. Singhasari, tans *Tjakranagara* geheeten, nog slechts als een gewoon dorp, waar hier en daar eene ingestorte muur of andere bouwvallen aan hare vroegere grootheid herinneren. De eenige hoofdstad van het eiland is tans *Mataram*, op twee paal linea recta van het westerstrand en drie paal van Ampenan gelegen. In het midden van de plaats prijken de beide vorstelijke paleizen, die — in onderscheiding van de andere leemen huizen — van gebakken steen zijn opgetrokken. Overigens biedt de stad niet veel bizonders aan. Ver in

het Z. O. op ongeveer 4 paal afstand van Mataram ligt *Goenoeng Sari*, ook *Goenoeng Rata* genoemd, de wel bekende lusttuin van den vorst, waarin een paar prachtige vischvijvers, een uitgestrekt hertenkamp en een paar op kunstheuvels aangelegde boschaadjes, de aandacht en bewondering van vreemdelingen tot zich trekken. Ook te *Varmawa*, een paar paal boven *Goenoeng Sari*, heeft de radja een dergelijk buitenverblijf.

Het bestuur over Lombok is geheel in handen van de Balineezen, die zich van alle ambten en privilegiën hebben meester gemaakt en slechts door den nood gedrongen hier en daar eene ondergeschikte betrekking, b. v. die van belastingontvanger en dorpshoofd, aan een Sasakker overlaten. De onafhankelijkheid, waarin sommige voorname inboorlingen — die den titel van *radèn* voeren als in rechte lijn afstammende van de oude *datoe's* — zich verheugen, is dan ook weinig meer dan schijn. Eene wijze, ook elders in onzen archipel met goed gevolg toegepaste politiek doet hen leven! De vorst (*) van Mataram is absoluut heerscher, terwijl de verschillende distrikten, waarin het land verdeeld is, en waarvan *Praja*, *Bajan* en *Pangoetan* de voornaamste zijn, door zijne edelen — Ida's en Goesti's — bestuurd worden. Deze laatsten wagen 't echter niet om zich in het hun toegewezen landschap met der woon neer te zetten. Zij houden hun verblijf in of om het paleis van Mataram en voor een gedeelte in Karangasem Singhasari, en zenden van daar hunne bevelen en — belastingontvangers uit. Zelden of nooit vertoonen zij zich in de binnenlanden. Ook van mindere Balineezen vindt men in de Sasaksche streken slechts hier en daar een enkele, gemeenlijk spionnen, die den vorst en zijnen poenggawa's met de plannen der inheemsche bevolking bekend maken.

(*) *Hanak hagoeng*, gelijk de inlanders hem noemen, dat is „verheven mensch" of „groot individu" en noch „zoon des hemels" gelijk Wallace, noch „groote, edele zoon" gelijk Prof. Veth vertaalt.

De inkomsten van den vorst — buiten en behalve die welke hij van de door confiscatie en andere zoogenaamde wettige middelen aan zich trekt — zijn zeer aanzienlijk. Volgens eene door ons geraadpleegde opgave uit het jaar 1858 bedragen:

1e de landrenten . . . . . ± *f* 210.000
2e „ uitvoerrechten van rijst. . „ „ 180.000
3e „ „ „ „ paarden. „ „ 27.000

wat — behalve de geheven rechten op tal van andere artikelen van uitvoer — zie beneden — een jaarlijksch inkomen geeft van ± *f* 417.000. Een groot gedeelte dezer inkomsten wordt aangewend tot de instandhouding en vermeerdering van het oorlogsmaterieel, dat, gelijk we zullen zien, in het paleis des vorsten of de woning der distriktshoofden bewaard wordt, tot tijd en wijle dezen 't noodig oordeelen dat de aanwezige kanonnen en geweren aan hunne onderhoorigen worden uitgedeeld. De poenggawa's daarentegen schijnen geene bepaalde inkomsten te hebben. De uitgestrekte landerijen, die zij allen bezitten, voorzien echter ruim in hunne behoeften, terwijl zij bovendien door allerlei knevelarijen en ongeoorloofde daden — onder welke laatsten het besnoeien van de voor rekening van den vorst geïnde belasting behoort — zich trachten te verrijken. Dat de inheemsche bevolking steeds het gelag moet betalen, behoeft geen betoog.

Het eenige, wat men den Sasakkers niet heeft ontnomen, is hunne godsdienst, waaraan zij — ter loops gezegd — zeer gehecht zijn, wat ons van eene door Hindoes onderdrukte natie in geenen deele verwondert. Intusschen durven wij den heer Wallace niet toestemmen als hij zegt (*), dat de Balineezen geene pogingen hebben aangewend om de inboorlingen voor het Hindoeïsme te winnen. Altans indirect hebben zij daartoe niets onbeproefd gelaten. Om

(*) Zie „Insulinde" blz. 304.

maar iets te noemen. Zoo is in de nieuwe wetgeving de bepaling opgenomen, dat elke Balinees — zegge Hindoe — vrij is van sommige belastingen en heerendiensten, en hij alleen dan onder de wapens mag worden geroepen, als het land van buiten wordt aangevallen, welke voorrechten de geboren Sasakker alleen met verzaking van zijn geloof deelachtig kan worden. Eene vrouw, die met een Balinees in 't huwelijk treedt, houdt daardoor van zelf op tot den Islam te behooren, terwijl ook de kinderen en alle famieljeleden, die met haar de nieuwe woning betrekken, het geloof van den man volgen. Verder heeft de landsregeering steeds al 't mogelijke gedaam om de bedevaarten naar Mekka tegen te houden, waarom dan ook het getal hadji's op Lombok zeer gering is. Eerst in de laatste tien jaren is in deze verhouding eenige verandering gekomen ten gunste van de mohammedanen. De reden daarvan behoeft niet ver gezocht te worden. De eerste gemalin of, liever gezegd, favorite van den vorst van Mataram is eene mohammedaansche, wier vader, een zekeren radèn van Kali-Djaja, *Maradja* genaamd, voor eenige jaren op last van den radja vermoord werd (*). Deze *radèn hajoe* nu, die den naam heeft van eene zeer verstandige vrouw te zijn, oefent, maar men zegt, een overwegenden invloed uit op haren koninklijken gemaal en laat geene gelegenheid voorbijgaan om van deze hare macht ten gunste van hare land- en geloofsgenooten gebruik te maken. De radja schijnt haar niets te durven weigeren. Zoo heeft hij o. a. besloten om voor zijne favorite en de haren een prachtigen mesdjid te Ampenan te laten bouwen, naar het schijnt zeer tegen den zin van zijne Balineesche grooten, die 't dan ook als eene straf van boven beschouwen, dat de bouw van bedoelden tem-

(*) Waarschijnlijk dezelfde radèn, van wien Zollinger spreekt in zijn meergemeld reisverslag. Zie Deel XXII van de Verhandelingen van het Bat. Genootschap, blz. 13.

pel met zooveel moeite en verlies van menschenlevens gepaard gaat (*). Ook vernamen we nog onlangs uit den mond van een Arabier, die eenigen tijd op Lombok doorbracht, dat het tegenwoordig — dank zij de voorspraak van de radèn hajoe — aan een ieder vrij staat om naar Mekka ter bedevaart te gaan. Zelfs zou de radja herhaaldelijk aan aspirant-hadji's het noodige reisgeld hebben verstrekt.

Bij dezen mohammedaanschen invloed voegt zich nu ook nog dit, dat de Balineezen eindelijk beginnen in te zien, hoe 't voor hunne macht wel eens gevaarlijk kon worden als zij voortgaan met de Sasakkers door allerlei harde en onbillijke maatregelen van zich te vervreemden. 't Zou ons niet verwonderen als Europeanen of Arabieren — van welke laatsten een zekere *Said Abdullah* tot 's vorsten raadgevers behoort — hem gewezen hebben op de gewichtige omstandigheid, dat bij een eventueelen oorlog met een buitenlandschen vijand, de getergde Sasakkers hunnen onderdrukkers gehoorzaamheid opzeggen en met de wapens in de hand de lijn van *dangiu djoering* overtrekken. Hierbij komt nog, dat de Balineezen van *Karangasem Singhasari* de nederlaag van 1838 nog niet zijn vergeten, en 't zeer waarschijnlijk is, dat zij de eerste de beste gelegenheid zouden aangrijpen om den dood van Goesti Bagoes Pandji te wreken. Mataram begint dit in te zien, en de nieuwe stand van zaken is er geheel op ingericht om altans het gevaar, dat van de zijde der Sasakkers dreigt te bezweren en den dag voor te bereiden, waarop de bewoners van Lombok door één belang zullen verbonden zijn en als één man zullen opstaan tegen ieder, die 't wagen mocht zich met vijandige bedoelingen in eenige haven van het eiland

(*) De Shabandar van Ampenan deelde ons mede, dat onderscheidene personen, aan wie de radja het bouwen van den mesdjid had opgedragen, zeer spoedig na die opdracht een gewelddadigen of natuurlijken dood gestorven zijn.

te vertoonen. Nog ligt die tijd in het verschiet. Nog bloedt menige wond, die geheeld, — nog bestaat onrecht, dat hersteld, — nog leeft menige grief, die moet worden weggenomen. Nog hebben de kinderen des lands veel te lijden van de willekeur der Balineesche grooten en hofbeambten, in wier programma de staatkunde slechts eene zeer ondergeschikte plaats inneemt, en die hun eigen belang beter dan dat van hunnen vorst begrijpen. Maar, ook dit zal anders worden. Eenmaal op den weg van hervorming en verbetering kan 't niet missen, of de radja's van Mataram zullen hun doel bereiken en ook door deze meer vreedzame wapenen over het negenmaal sterkere volk der Sasakkers de overwinning behalen!

't Is hier de plaats om met een enkel woord te spreken over de betrekking, waarin Lombok tot de regeering van N. Indie staat. Van algemeene bekendheid is, dat dit eiland evenals Bali het oppergezag van Nederland erkent, en als zoodanig aan het toezicht van den Resident van Banjoewangi, tevens Kommissaris voor de zaken van Bali en Lombok, is toevertrouwd. Wij hebben echter dit recht over de Sasakkers niet door geweld van wapenen, maar alleen langs den weg van vriendschappelijke verdragen verkregen. De eenige maal, dat een gedeelte van onze troepen tegenover Lombokkers heeft gestaan, was, zijn we wel ingelicht, in 1765, toen de vorst van Mataram een stuk van Sumbawa veroverd had en te vergeefs door de Kompagnie werd aangezocht om dit eiland te verlaten. Aangezien Sumbawa reeds in 1677 een kontrakt met de Kompagnie gesloten had, haastte de aangevallen *Datoe* van *Tjerèwèh* — dus vinden wij zijn naam vermeld — zich de hulp zijner bondgenooten in te roepen. Dientengevolge werden van onze zijde eerst 54 en later nog 39 soldaten van Makasser afgezonden, die den Datoe in zijne rechten herstelden en de Lombokkers noodzaakten naar hun land terug te keeren. Van eene latere ontmoeting

is ons niets bekend. Wel bevindt zich een in 't Balineesch geschreven gedicht in ons bezit „sijat Sasak" of „oorlog op Lombok" getiteld, waarin gezegd wordt, dat de Hollanders, in vereeniging met Boegineezen en Sumbawaërs, de stad Mataram hebben ingenomen. Om den lezers eene proeve van inlandsche geschiedschrijving te geven, laten we hier den korten inhoud van bedoeld gedicht volgen.

„Een zeker jonkman uit het rijk *Gijanjar* (op Bali), *Djambé Nagara* genaamd, was met het meisje zijner keuze naar Karangasem en van daar naar Ampenan gevlucht, in welke laatste plaats zij door den shabandar vriendelijk ontvangen en gehuisvest werden. Nadat de vluchtelingen eenigen tijd bij hunnen gastheer hadden doorgebracht, wilde het ongeluk, dat de radja van Mataram op een zijner tochten naar het strand, de schoone jonge vrouw te zien kreeg en, wat van zelf spreekt, terstond smoorlijk op haar verliefde. De koning liet hiervan echter niets blijken en reeds vleiden de echtelingen zich met de hoop, dat zij zich voor niets beangst hadden gemaakt, toen Djambé Nagara op eenmaal bevel ontving om met een gereedliggend vaartuig naar Sumbawa te vertrekken en daar tot nader order te blijven. Aan zijne echtgenoote — dus luidde de koninklijke boodschap verder — was eene plaats onder de hofdames aangewezen, terwijl zij onder de bizondere hoede van zijne Majesteit zou staan!

Na eene gelukkige reis van een paar dagen kwam de banneling op Sumbawa aan. Nauwelijks had hij voet aan wal gezet of hij haastte zich van zijne tochtgenooten afscheid te nemen en, naar landsgebruik, zijne opwachting te gaan maken bij den *Datoe Mesir*, gelijk de vorst van dit eiland hier en elders genoemd wordt. De radja ontving den vreemdeling zeer vriendelijk; vroeg hem naar zijne afkomst, of hij gehuwd was, enz., en was niet weinig verontwaardigd, toen de jonge man hem vertelde, aan welke schandelijke daad de koning van Mataram zich had schuldig

gemaakt. „Ik ben bepaald beschaamd" dus hooren wij zijne Majesteit uitroepen „nu ik zoo iets van een vorst moet hooren! De koning van Mataram heeft gehandeld als iemand, die niet bij zinnen is! Hij heeft de wetten van den godsdienst met voeten getreden, en 't is niet meer dan billijk, dat hij en zijn land daarvoor boeten"!

Dit gezegd hebbende beval hij Djambé Nagara om onmiddellijk al de in de haven liggende vaartuigen in beslag te nemen en aan het hoofd van zes honderd *Hollanders* (toewan Hoelanda), die zich op het eiland bevonden, en een gelijk aantal *Boegineezen* naar Ampenan te stevenen. De jonge man, wiens gedachten onophoudelijk bij zijne schoone gemalin verwijlden, liet zich dit natuurlijk niet tweemaal gezeggen. Zoo spoedig mogelijk werd alles voor den tocht in gereedheid gebracht, en weldra zien wij de kleine vloot koers zetten naar het Westen. Voorop zeilden de Hollanders, die ook in den ophanden zijnden strijd de voorhoede zouden uitmaken. Zonder tegenspoed werd de reede van Ampenan bereikt, waar het anker werd uitgeworpen en de soldaten zonder verwijl naar land voeren. Het eerste werk van de Hollanders was om hunne tenten op te slaan en de meêgebrachte kanonnen te „planten." De Boegineezen, die minder tegen een weinig zonnewarmte opzagen, kampeerden onder den blooten hemel op het zeestrand.

Ondertusschen zat de radja van Mataram rustig in het binnenste van zijn paleis in een tête à tête met *hi K'toet*, de echtgenoote van Djambé Nagara. Terwijl Zijne Majesteit al zijne welsprekendheid uitput om de jonge vrouw gunstig voor zich te stemmen, komen op eenmaal eenige hofbeambten met ontsteld gelaat het vertrek binnenstormen. Op 's konings vraag, wat dit te beduiden had, riepen allen als uit éénen mond uit: „De Hollanders hebben beslag gelegd op het land van Uwe Majesteit en trekken tegen Mataram op!" De radja, dit hoorende, ontstak in

hevigen toorn, terwijl zijne oogen vuur schoten als de oogen van een verwoeden leeuw, en gaf terstond bevel om zijne legerhoofden bijeen te roepen.

Een uur later trokken de poenggawa's aan het hoofd van een talrijk leger de poort uit. „Als gijlieden ze tot den laatsten man toe doodslaat, dan geef ik een groot feest" had de vorst bij het afscheid gezegd, en meer was er niet noodig om hoofden en geringen met den moed van „echte mannen" te bezielen. Als hongerige boeta's vielen zij op den vijand aan, die, op zulken tegenstand niet bedacht, hals over kop op de vlucht ging. De aanval was zoo onverwacht en zoo hevig, dat de aanvoerder der Hollanders, *toewan Kapéla* (*), van louter schrik op de plaats dood bleef! Aan zijnen opvolger gelukte het echter de troepen tot staan te brengen, en nu kwam de beurt aan de Lombokkers om het hazepad te kiezen. De weg van Ampenan naar Mataram lag spoedig als bezaaid met lijken. Intusschen naderde de vijand al meer en meer de hoofdstad, wat den koning deed besluiten om de legerhoofden andermaal om zich te verzamelen en hunnen raad in te winnen. Allen stemden voor onderwerping en daar ook hi K'toet hare bede bij die der Lombokkers voegde, vond men Djambé Nagara — aan wien de beslissing moest worden overgelaten — bereid om den vrede te teekenen. De Hollanders en Boegineezen waren blijde, dat zij niet meer behoefden te vechten, vooral toen zij zagen, dat de onderhandelaars er aan gedacht hadden om wat koeien en de noodige dansmeisjes mede te brengen.

(*) Tot tweemaal toe komt deze naam in dit gedicht voor. Een paar bladzijden hooger heet het, dat Djambé Nagara eene prachtige kris droeg „een geschenk van den heer Kapéla." Heeft de schrijver hier gedacht aan Jhr. van Capellen, die, gelijk bekend is, in 1849 door Generaal Michiels naar Lombok werd gezonden, om 4000 man hulptroepen van daar af te halen? Of was misschien de naam van den Gouverneur-Generaal Baron van der Capellen tot hem doorgedrongen?

Den volgenden dag werden al de strijders op een groot feest in 't paleis genoodigd, waar het — gelijk men denken kan — lustig toeging De toewan Hoelanda hadden al spoedig den weg gevonden naar de vrouwenvertrekken. Zij troffen de dames juist aan heur toilet, wat hun echter niet verhinderde om de verschrikte schoonen eens eventjes te omhelzen en haar op de wangen te zoenen „dat de stukken er bij hingen." De Boegineezen waren in een ander vertrek doorgedrongen, waar zij zich op hunne beurt van eene mand met visch meester maakten, en weldra zoo verdiept waren in het vischbakken, dat zij geheel vergaten in een vreemd land te zijn.

Edoch, aan alles komt een einde. Zoodra de Hollanders genoeg gezoend en de Boegineezen genoeg gegeten hadden werden allen door Djambé Nagara uitgenoodigd om naar Sumbawa terug te keeren. Hij zelf bleef op Lombok, waar hij in ongestoord huwelijksgeluk zijne overige dagen sleet."

Wat er in dit verhaal, waaraan elke datum ontbreekt, waars is, kunnen wij niet beslissen. In de door ons geraadpleegde bronnen vinden we alleen van den strijd op Sumbawa, boven gemeld, gewag gemaakt. Sedert dat tijdstip zijn de Lombokkers onze trouwste bondgenooten in dezen archipel geweest. O. a. hebben zij ons als goede vrienden bijgestaan in den oorlog van 1849, toen 4000 man onder Goesti Gedé Rahi de Straat kwamen oversteken en door hun optreden veel tot de spoedige verovering van Karangasem-Bali bijdroegen. Ook in Kaloengkoeng streden zij aan onze zijde, hoewel hier minder dapper dan op de noordkust, niet uit onwil, maar enkel en alleen omdat hunne eerbiedige vrees voor den Déwa Hagoeng, zonder dat zij 't wilden bekennen en trots hun bluf met „Sélaparang" (zie boven) weinig met hun strijdlust harmonieerde.

De boven beschreven oorlog tusschen Mataram en Karangasem-Singhasari en de omstandigheden, waaronder deze

had plaats gehad, schijnen bij het Indisch-Gouvernement de vrees te hebben doen ontstaan, dat de Lombokkers onder invloed zouden komen van de Engelschen, die, naar men beweert steeds het oog op dit zoo gunstig gelegen eiland gevestigd hadden. Zelfs moeten Engelsche handelaren 't meer dan eenmaal openlijk hebben uitgesproken, dat wij niet het minste recht op Sasak hebben en Albion er dus zonder eenig bezwaar zijne vlag kon hijschen. Naar aanleiding van een en ander werd dan ook in 1838, tijdens het bestuur van den Gouverneur-Generaal de Eerens, een zekere kapitein *Wetters* naar Bali en Lombok gezonden, om kontrakten met de vorsten te sluiten. Omstreeks dienzelfden tijd vertrok ook nog de oorlogskorvet „Triton" naar gindsche wateren, met last om in de voornaamste havens van de beide eilanden onze vlag te vertoonen, terwijl eindelijk een jaar later de heer *Huskus Koopman* als kommissaris van het Goevernement een bezoek aan de verschillende hoven bracht en er in slagen mocht met al de radja's eene overeenkomst aan te gaan of de reeds bestaande te vernieuwen. Deze laatste kontrakten, waarbij de Soevereiniteit van het Nederlandsch Goevernement werd erkend, hield o. a. ook de bepalingen in omtrent het strandrecht, waarvan de vorsten tot dusverre op echt barbaarsche wijze hadden gebruik gemaakt. Tans verbonden allen zich „om voortaan alle schepen en vaartuigen, die zoo ongelukkig mochten zijn van op de kusten van hun grondgebied te stranden, mitsgaders aan de opvarenden, alle mogelijke hulp en bijstand te verleenen." Tevens werd hieromtrent het volgende vastgesteld:

„Voor het redden van goederen wordt te goed gedaan een bergloon van vijftien ten honderd als minimum en vijftig ten honderd als maximum van de waarde der gered-de goederen. Het minimum zal alleen worden aangenomen voor goederen, welker bewaring met slechts weinig moeite en zonder bezwaar is vergezeld geweest. Daaren-

tegen zal vijftig ten honderd moeten worden toegestaan, wanneer b.v. gezonkene zaken van den grond zijn opgedoken en daarmede werkelijk levensgevaar of zware onkosten zijn gepaard gegaan. Voorts zal de hoegrootheid van het bergloon in elk geval naar den boven aangegeven maatstaf, door eene kommissie van arbitrage worden uitgewezen. Deze kommissie zal bestaan uit een lid van wege het Ned. Ind. bestuur, een lid van wege de vorsten en een lid van wege het gestrande vaartuig."

Hoe de vorsten van Bali zich aan deze overeenkomst gehouden hebben, daarvan kunnen de drie expeditie's van 1846—49 getuigen. Lombok handelde in dit opzicht het eerlijkst, en wij herinneren ons dan ook niet ergens gelezen te hebben, dat sedert dit gewichtig tijdstip nog een nader kontrakt met dit eiland gesloten is. Intusschen stelle men zich niet te veel van zijne vriendschap voor. Het eigenbelang speelt ook in de politiek van deze inlandsche vorsten de voornaamste rol. En dat ook de Lombokkers ons allesbehalve *van harte* genegen zijn, zou uit het volgende kunnen blijken, dat wij voor waarheid hebben hooren vertellen. Omstreeks het einde van 1855, dus eenige maanden nadat het Ind. Goevernement zich voor 't eerst door een zijner ambtenaren aan het hof van Boelèlèng had laten vertegenwoordigen, vertrok uit laatstgenoemd rijk een Balinees naar Sasak, om zijne aldaar wonende bloedverwanten te bezoeken. Als gewoonlijk werd hij zeer vriendelijk door de famielje ontvangen, doch tot zijne groote verbazing bemerkte hij later, dat niet een van hen gezamenlijk met hem den maaltijd wilde gebruiken. Hij haastte zich natuurlijk naar de reden van dit vreemde gedrag te vragen, en wat denkt men dat hij ten antwoord kreeg? „'t Is onze gewoonte niet — dus heette het — om met slaven en lijfeigenen uit éénen schotel te eten en daarom mogen wij niet te gelijk met Boelèlèngers

aanzitten, die immers slaven van het Hollandsche Goevernement zijn geworden!"

Ook ging in 't vorige jaar een gerucht als zou de tegenwoordige vorst van Lombok, die nog niet lang geleden zijnen broeder in de regeering opvolgde, tot hiertoe te vergeefs zijn aangemaand geworden om de oude *soerat pasobaja* — gelijk zulk een kontrakt ginds wordt genoemd — met zijne handteekening te bekrachtigen en daarmede het bewijs te leveren, dat Mataram ook nu de soevereiniteit van Nederland erkent. „Ik ben nooit door de Kompagnie overwonnen" moet de radja zich o. a. hebben uitgelaten „in tegendeel, wij Lombokkers hebben de Hollanders in 1849 trouw geholpen en met onze hulptroepen veel tot de overwinning op Bali bijgedragen. En waarom zou ik dan een kontrakt teekenen, dat mij aan de Kompagnie ondergeschikt maakt?"

Wat hiervan zij kunnen wij niet beslissen. Aanleiding tot deze laatste geruchten gaf het gebeurde in het begin van 1873 met den heer H. — (een Engelschman), die jaren lang op Lombok handel heeft gedreven) — van wien de koeranten meldden, dat een Balineesch hoofd een aanslag op zijn leven had gewaagd. Volgens verklaring van genoemden heer — ook door anderen bevestigd — heeft hij niet de minste aanleiding tot deze daad gegeven en moet de oorzaak daarvan enkel en alleen in het wegsterven van ons prestige op Lombok gezocht worden. De Lombokkers daarentegen beweren, dat het gebeurde niets met ons prestige te maken heeft en de heer H. de eenige schuldige in deze is. Wie hier gelijk heeft zal het Goevernement zeker te zijner tijd uitmaken. Wij deelen slechts mede wat wij gehoord hebben.

III.

Voortbrengselen, In- én Uitvoer, Nijverheid.

Onder de voortbrengselen van Lombok behoort in de allereerste plaats genoemd te worden *de rijst*, van welk produkt het eiland onder gewone omstandigheden meer oplevert, dan de bevolking verbruiken kan. Moeten wij dezen overvloed als een zegen voor het land beschouwen, we zullen dit nog meer doen als we weten, dat Lombok buiten dit artikel weinig oplevert, wat in tijd van nood in de behoeften zijner bewoners zou kunnen voorzien. De rijst is als 't ware de kurk, waarop het eiland drijft en eene mislukking van den padioogst de zwaarste bezoeking, die den Sasakkers treffen kan.

De meeste rijst wordt op zoogenaamde *sawah's* geteeld. Slechts op enkele plaatsen treft men gaga's of drooge rijstvelden aan. Het besproeien, ploegen en planten geschiedt overigens op dezelfde wijze als op Bali. Ook de gereedschappen zijn dezelfde. Dit laatste geldt echter speciaal het westelijk gedeelte van het eiland. De werktuigen der oostelijke bewoners schijnen veel eenvoudiger te zijn. „Slechts schaars — zoo lezen wij ergens — maakt men daar van de ploeg gebruik en gaat men bij de bearbeiding van de rijstvelden te werk, gelijk in sommige streken van Sumatra. Met zet n.l. de sawah's op de gewone wijze onder water en drijft er vervolgens eene kudde van 10 à 15 karbouwen door, die den grond zoo lang moeten betreden, tot deze in een modderpoel herschapen is. De verdere omwerking geschiedt dan niet als elders door de ploeg, maar eenvoudig met patjoel en egge. 't Behoeft wel geen betoog dat eene dusdanige behandeling van den grond slechts ten deele aan het beoogde doel beantwoordt, en een aanzienlijk deel van de vruchtbaarheid des bodems onbenut blijft, m. a. w. dat er minder rijst geoogst wordt

dan bij een dieper omwoelen van den grond het geval zou zijn."

Volgens den heer Zollinger, wiens oordeel in deze door alle handelaren wordt bevestigd, is de rijst van Lombok van zeer goede kwaliteit. De korrels zijn langer, minder doorschijnend en dunner van grein dan die van Java. Eene goede eigenschap van dit produkt is ook nog deze, dat het, gelijk wij boven reeds aanstipten, langen tijd kan worden bewaard zonder aan bederf onderhevig te zijn.

Na afloop van den rijstoogst, die overal, in den regel, slechts eenmaal 's jaars plaats heeft, worden de velden met *maïs*, *katjang*, *tabak* of *suikerriet* beplant, Deze produkten leveren echter maar nauwelijks genoeg op voor de behoefte der bevolking, zoodat van sommige artikelen, b.v. tabak, nog van elders moet worden ingevoerd. Alleen de *katjanghidjo* wordt bij kleine hoeveelheden aan Chineezen verkocht, die deze boontjes naar hun land zenden om er eene soort van arak van te laten stoken. Hier en daar, met name op de N. O. kust, maakt men ook nog veel werk van de katoenteelt (kapas). Deze schijnt van goede kwaliteit te zijn en vindt dan ook steeds gretige opkoopers. De hoeveelheid, die aan de markt komt, is echter onbeduidend.

Het hoofdprodukt is en blijft de rijst, waarvan de opbrengst op ruim anderhalf miljoen geschat wordt, en jaarlijks duizende picols te Ampenan en een paar andere stapelplaatsen afgeleverd en door schepen van allerlei grootte en tuig naar Australie, de Molukken, Oost-Bali, Java en China worden uitgevoerd. Volgens eene opgave uit het jaar 1855 kwamen alleen te Ampenan dagelijks gemiddeld twee honderd draagpaarden met rijst aan. De opbrengst, die van *f* 5.— *f* 7.— per picol varieert, dient om de Lombokkers van andere levensmiddelen en benoodigdheden te voorzien. Zout, dranken, zilvergeld, chineesche duiten, gouddraad, lijnwaden, opium, wapenen en kruid zijn de voornaamste artikelen van invoer.

Dat op Lombok geen of weinig koffij wordt geteeld, — in 't geheel van duizend tot twee duizend picols 's jaars — ligt volstrekt niet aan den grond, die zich in tegendeel zeer voor deze kultuur leenen zou. Ook aan terrein is, gelijk we zagen, geen gebrek. De oorzaak moet, zijn altans de door ons geraadpleegde bronnen juist, bij den radja van Mataram liggen, die bang is, dat een zoo kostbaar produkt als de koffi te veel vreemdelingen naar zijn eiland zal trekken en dus bevolen heeft, dat zijn volk zich meer uitsluitend bij de rijstteelt bepalen zal. Vooral vreest hij voor een al te grooten toevoer van Europeanen, van wie hij gelooft, dat zij met het Indisch Goevernement in betrekking staan, m. a. w. potkijkers zijn. De blanken, die zich op het oogenblik te Ampenan en daar in de buurt ophouden, worden dan ook slechts noode „geduld" en hunne gangen met argusoogen nagespoord. Men schijnt in dit opzicht meer vertrouwen te stellen in Arabieren en Chineezen, die zoowel in Mataram als Ampenan zich veel op de vriendschap van het hof laten voorstaan.

Bovenbedoelde Europeanenvrees zal, ter loops gezegd, ook wel de hoofdreden zijn geweest, waarom de Lombokkers voor eenige jaren geweigerd hebben twee Engelsche zendelingen op hun eiland toe te laten, hoewel anderen beweren, dat „christenen" hen tot dat besluit hebben aangezet.

Tot de uitvoerartikelen behooren ook nog huiden, varkens, eende-eieren, een weinig vogelnestjes en paarden. Laatstgenoemde dieren, waarvan het aantal op 30.000 wordt geschat, werden in vroegere jaren bij geheele ladingen door Fransche schepen afgehaald, die ze naar Mauritius brachten om ze daar met eene winst van ruim 100% op publieke veiling te verkoopen. Ook vond en vindt een gedeelte zijn weg naar Sumbawa om van daaruit — naar men beweert — als *Sumbawapaarden* naar Java en elders verzonden te worden. In den laatsten tijd is de handel

in paarden echter zeer afgenomen hoofdzakelijk ten gevolge van de moeielijkheden, die den opkoopers door de inlandsche hoofden en hunne handlangers worden in den weg gelegd (*). Ook zijn sedert de uitvoerrechten — die voorheen slechts *f* 8 per stuk bedroegen — dusdanig verhoogd, dat er niet veel winst meer op dit artikel te behalen is. Altans voor verafgelegen markten loopen de kosten te hoog.

De paarden van Lombok houden 't midden tusschen die van Sumbawa en van Bali. Zij zijn niet zeer hoog op de pooten, breed van borst en hebben kort en glad haar. Gemeenlijk dragen zij den staart hoog en zijn veelal vurig bij eene groote mate van zachtheid van inborst. In 't bizonder leenen zij zich zeer voor het transport van produkten uit de binnenlanden. Met de zwaarste lasten beladen — gemeenlijk 310 katies rijst op een lomp inlandsch jukzadel van 10—15 katies zwaar — kunnen ze gemakkelijk twintig paal en meer per dag afleggen.

Runderen worden weinig of niet uitgevoerd. Wel is de veestapel ook in dit opzicht ruim voorzien — zij 't dan ook niet zoo ruim als op Bali — doch aangezien het grootste gedeelte der bevolking den Islam belijdt worden deze dieren, voor zoover men ze niet voor den landbouw bezigt, op het eiland zelf gekonsumeerd. Ook buffels en wilde stieren treft men hier in grooten getale aan, wier vleesch wêer de lekkernij der Hindoesche Balineezen uitmaakt.

Daar wij toch over de dieren handelen, teekenen wij

(*) Dit geldt trouwens van den handel op Lombok in 't algemeen. Deze moeielijkheden waren dan ook oorzaak dat, nu eenige jaren geleden, een paar te Ampenan gevestigde Engelschen den Gouverneur te Singapoera een verzoekschrift aanboden, met de dringende bede om een Engelschen konsul voor Lombok te benoemen, die de belangen dier opgezetenen en van den handel in 't algemeen zou kunnen behartigen.

hierbij nog aan, dat de bosschen op Lombok niet bizonder rijk zijn aan wild. Zeer juist merkt Zollinger dienaangaande op, dat men „van de fauna op het eiland sprekende, veel meer te doen heeft met de soorten op te noemen die er niet zijn, dan de dieren van eene eenigsins belangrijke grootte op te tellen." Alleen de hertenfamielje, die tot de privatieve jacht der vorsten en grooten behoort, is tamelijk talrijk vertegenwoordigd. Ook aan vogels is Lombok zeer arm. Varkens en honden vindt men natuurlijk het meest onder de Hindoesche bevolking; dus in het Westen.

Onder de artikelen van invoer noemden we ook de *opium*. De aangebrachte hoeveelheid bedraagt echter niet het tiende gedeelte van hetgeen op Bali wordt verbruikt. Dit heeft zijn grond hierin, dat de vorsten van Mataram den invoer voor binnenlandsche konsumptie verboden hebben. Alleen vreemdelingen, zieken en ouden van dagen, die vóór de afkondiging van bedoeld verbod aan de pijp verslaafd waren, mogen van dit heulsap gebruik maken.

Het ingevoerde zout komt meest van Karangasem-Bali. Ook van Makassar heeft invoer plaats, doch in veel geringere hoeveelheid, aangezien 't zout van daar slechter en daardoor minder gewild is.

De uitvoer van slaven is streng verboden.

Het monopolie van den handel berust in handen van den radja, die naar welgevallen zijne ontvangers en shabandars — de laatsten meestal Chineezen — aanstelt, om voor zijne rekening of tegen een bepaalde pachtsom de produkten van de bevolking in ontvangst te nemen en voor de inning van in — en uitvoerrechten zorg te dragen. Ook de door vreemdelingen aangebrachte goederen moeten door hetzelfde intermediair aan den kleinen man worden afgezet. Behalve tal van Chineezen en ettelijke Arabieren, houden zich op de Westkust ook een paar Europeanen met dezen handel onledig. Op de Noord-, Zuid- en Oost-

kust daarentegen zijn het bijna uitsluitend Boegineezen en Mandareezen, die de betrekking met de buitenwereld onderhouden. Naar luid van verschillende opgaven moeten van deze beide laatsten zich eenige duizenden op het eiland bevinden.

Van de oostelijk wonende eilanders zijn 't vooral de Saleijareezen, die op gezette tijden naar Lombok komen oversteken, om hunne geweefde kains tegen rijst en andere produkten in te ruilen.

Als pasmunt in den handel dienen de bekende chineesche pitjes of kèpèng, waarvan — onder gewone omstandigheden — 320 op een gulden gaan, en de Japansche duiten, die niet als de anderen doorboord zijn en minder waarde hebben. Ook goudgeld — de australische souvereign — en rijksdaalders, die de inlanders tot arm- en voetbanden, bekers, enz., laten verwerken, zijn gewild. Met klein zilvergeld en papier kan men echter slechts bij de vreemde handelaren te recht.

De industrie der Lombokkers — met name die der oorspronkelijke bewoners — heeft nog weinig te beteekenen. Zij bepaalt zich hoofdzakelijk tot het weven van saroengs en andere kleedingstukken, het vlechten van mandwerk uit palmbladen en bamboe en het vervaardigen van wapenen. Goud- en zilversmeden zijn hier veel minder talrijk dan op Bali, wat tot de onderstelling leidt, dat de Sasakkers de kunst om versierselen en voorwerpen van weelde te vervaardigen, eerst van hunne veroveraars geleerd hebben. „Zij munten meer uit in het metselen van hechte muren, waartoe zij de steenen zelven bakken, die door deskundigen boven de Javaansche en zelfs Europeesche steenen geroemd worden."

De door de Lombokkers vervaardigde krissen overtreffen die van de bewoners van Bali bijna met de helft in lengte en gelijken dan ook meer op zwaarden dan op krissen.

Eene bizondere vaardigheid legt dit volk aan den dag

in het boren van de lange loopen hunner geweren, waarbij zij zich van een „korf vol steenen" als drukmiddel bedienen. De heer Wallace, die dit boorinstrument heeft zien werken, beschrijft het aldus:

„Het is niets anders dan een sterke van bamboe gevlochten korf, door welks bodem eene stang is gestoken van omtrent drie voet lengte, die op hare plaats wordt gehouden door eenige stokjes, aan de bovenzijde van den korf stevig met rotans vastgehouden. Het ondereinde van deze stang is met een ijzeren ring beslagen, en er is een gat in, waarin vierhoekige boorijzers van gehard ijzer kunnen bevestigd worden. De loop, die geboord moet worden, wordt regt overeind gezet, het boveneinde van de verticale stang wordt gevat in de opening van een dwarsstok van bamboe, die als handvatsel dient en de korf wordt met steenen gevuld om er het vereischt gewicht aan te geven. Twee jongens draaien de bamboe rond. De loopen worden eerst gemaakt in stukken van ongeveer achttien duim lengte, die vervolgens op eene regte ijzeren roede worden aaneengesmeed. Daarop wordt de geheele loop bewerkt met boorijzers van allengs toenemende grootte, en in drie dagen is het boren afgeloopen. De geheele zaak werd mij zoo eenvoudig en zonder omwegen verklaard, dat ik er niet aan twijfel of de handelwijze, die men mij beschreef, werd ook werkelijk gevolgd; ofschoon, wanneer ik die fraaie, net afgewerkte en voor het gebruik geschikte geweren onderzocht, het mij moeielijk viel mij te overtuigen, dat zij van het begin tot het einde vervaardigd waren met werktuigen, die voor een Engelschen smid nauwelijks voldoende zouden zijn tot het maken van een hoefijzer."

Deze eigengemaakte geweren, gemeenlijk 6 à 7 voet lang, zijn echter niet de eenige, die op Lombok gebruikt worden. Ook van elders, meer bepaald van Singapoera, worden tal van vuurwapenen ingevoerd. Men berekent

dat de radja van Mataram meer dan 30.000 geweren in zijne magazijnen bewaart. Daarenboven bevinden er zich nog eenige duizenden in het bezit van zijne ondergeschikte hoofden, die ze zorgvuldig in hunne huizen opbergen, tot tijd en wijle men hunne diensten noodig heeft. Een gedeelte wordt steeds schietklaar gehouden en op geregelde tijden aan de opgeroepen dienstplichtigen uitgereikt, om zich daarmede te oefenen. Vooral in den laatsten tijd wordt veel werk van deze exercitiën gemaakt. Zoo deelde een Europeaan — handelaar te Ampenan — ons o. a. mede, dat de koelie's, die bij hem in dienst waren, herhaaldelijk een verlof van vier à vijf dagen aanvroegen „wijl zij door den pambekel naar de hoofdstad waren opgeroepen om aldaar op hunne beurt naar de schijf te schieten."

Heele gevaarlijke schutters schijnen de Lombokkers overigens niet te zijn. Altans Zollinger schrijft van hen en hunne exercitiën: „Men laat de lieden, die geweren moeten dragen, zich oefenen, vooral bestaande in zekere bewegingen en uitdagende gebaren, welke, wel verre van het vuur te versnellen en het gebruik van het wapen gemakkelijk te maken, veel tijd laten verloren gaan en een welonderhouden vuur bijna onmogelijk maken. De Baliers en Boegineezen verliezen vooral met het aanleggen zooveel tijd, dat, een Europeesch soldaat driemaal laadt en vuurt, vóór zij hun geweer hebben afgeschoten."

Wij hopen van harte dat onze soldaten nimmer in de gelegenheid komen om van dit laatste de proef te nemen!

IV.

ZEDEN EN GEWOONTEN. KARAKTER. TAAL. RECHTSPLEGING.

Ons rest nu nog een en ander van de zeden en gewoonten, het karakter, de taal, enz. van de Lombokkers mede te deelen. Voor zooverre deze eilanders tot het geslacht

der Balineezen behooren, onderscheiden zij zich in niets van de bewoners van het moedereiland. Dezelfde taal, dezelfde adat, dezelfde godsdienst. Alleen bestaat onder hen nog eene oude, wreede gewoonte, welke op Bali, altans naar men beweert, tot het verleden behoort, n. l. deze, dat bij gelegenheid van enkele voorname offerfeesten, ook menschenhoofden aan de vertoornde goden worden voorgezet. De heer Wallace hield 't voor een sprookje, toen zijn bediende op zekeren avond hem met ontsteld gelaat kwam zeggen: „Mijnheer — moet voorzichtig zijn — willen hals afsnijden!", doch alleen onbekendheid met de zeden des lands deed hem dus handelen. Ook andere vreemdelingen hebben meermalen eene diergelijke waarschuwing ontvangen, en een feit is 't, dat de vorsten en hunne mindere bestuurders van tijd tot tijd boden uitzenden om in verafgelegen dessa's niets kwaads vermoedende lieden te overvallen, dood te steken en hunne hoofden op eene aangegeven plaats in veiligheid te brengen. De slachtoffers zijn gemeenlijk personen, die op afgelegen plekken in hunne koeboe (veldhut) den nacht doorbrengen. Een paar dagen later prijken dan hunne koppen tusschen de offeranden in den tempel, zonder dat iemand vragen durft, vanwaar ze gekomen zijn. Bovengenoemde natuuronderzoeker had in zooverre gelijk, dat Europeanen, die zich op 't eiland bevinden, zich in geen geval ongerust behoeven te maken. Er zijn nog Sasakkers en slaven genoeg op Lombok, om in dit geval voor offer te kunnen dienen, en ook zonder dat zal niemand 't wagen zich aan het hoofd van een blanke te vergrijpen.

Uit het bovenstaande blijkt — als we dit ter loops zullen opmerken — dat het menschenoffer toch niet zulk eene onbekende zaak op Bali geweest is, als sommige willen beweren. Ook de gewoonte der Tengananners in Karangasem op Bali, die op hunne doodenfeesten een rijstpop opeten, pleit hiervoor.

Wat nu verder de geboren Sasakkers betreft — die volgens Junghuhn tot het Battaras behooren en door Wallace — misschien minder juist — onder de Maleiers gerangschikt worden — dezen verschillen in voorkomen weinig van hunne overheerschers. Ook hunne huizen en erven bouwen zij geheel op de manier der Balineezen, met dit onderscheid alleen, dat zij voor de muren hunner woon- en slaapvertrekken — evenals in de bergstreken op Bali — zelden gedroogde klei, maar meestal bamboe bezigen. Verder herkent men hen aan den hoofddoek, waarvoor de Balineezen enkel een reep wit of gekleurd doek dragen, en ook aan den vorm hunner krisgevesten, die, gelijk de Hindoesche eilanders spottende zeggen, een symbool van de besnijdenis is.

Aangezien, gelijk we boven zagen, de beide deelen, waaruit de bevolking op Lombok is zaamgesteld, een verschillenden, in menig opzicht aan elkander vijandigen godsdienst belijden, zoo kan 't wel niet anders of de zeden en gewoonten moeten hier en daar ver uit elkander loopen. Zoo hebben, om maar iets te noemen, de Balineezen de gewoonte om de lijken hunner afgestorvenen te *verbranden*, wat de mohammedanen niet doen. Verder bestaat onder genen het *kastewezen* en zijn de hiermede zaamhangende wetten op het huwelijk, de erfopvolging, enz., onder hen nog altijd van kracht, terwijl onder de Sasakkers allen gelijk heeten, en slechts aan de afstammelingen der oude radènfamieljes een zekeren voorrang wordt toegekend. Eindelijk staan de Balineezen bekend voor groote liefhebbers van varkensvleesch, waar de anderen zich uitsluitend tot rund- en geitenvleesch bepalen.

Intusschen, afgezien van deze, hoofdzakelijk uit verschil van godsdienst voortvloeiende, afwijking van zeden en gewoonten, is de overeenkomst tusschen beide rassen groot genoeg, om het vermoeden te wettigen, dat Balineezen en Sasakkers oorspronkelijk tot een en denzelfden tasm

hebben behoord. Eerst na de invoering van het Boedhisme op Bali en van den Islam op Lombok zijn de beide famieljes van elkander vervreemd geraakt.

In het algemeen kan worden gezegd, dat de Sasakker nog het meest zijn oorspronkelijk karakter heeft bewaard. Hij is lijdzaam, gedwee en vreedzaam van inborst. Slechts zelden en niet dan na aanhoudende kwelling van de zijde zijns meesters, zal hij zich tegen het gezag verzetten. Hij is verre van twistziek en in geenen deele oorlogzuchtig van aard. Dat hij, indien hij voor zichzelven werkt, ook arbeidzaam en ijverig is, kan men afleiden uit de duizende picols rijst en andere produkten, die men in den oogsttijd dagelijks en reeds bij het krieken van den dag naar de zeeplaatsen ziet vervoeren. Alleen staat hij, wat intellectueele ontwikkeling aangaat, zeer ten achteren bij de Balineezen. Deze laatsten zijn ook — wat trouwens niemand van eene overheerschende natie anders verwacht — veel trotscher van aard, trotscher zelfs dan hunne broeders aan gene zijde van Straat Lombok. Hun eigenwaan gaat zoo ver, dat zij zich te hoog achten om te werken, zoodat men dan ook zelden een Balinees op het veld zal aantreffen anders dan om zich in den arbeid zijner slaven en lijfeigenen te verlustigen. Vooral de Ida's en Goesti's, die tot het geslacht der priesters en der vorsten behooren, dragen het hart zoo hoog mogelijk.

Het eenige, waarin de Sasakkers het bepaald van de Balineezen winnen, is de *zindelijkheid*, die onder de laatsten — evenals op Bali-veel te wenschen overlaat. Trouwens waar varkens en honden tot de meest geliefkoosde huisdieren behooren, daar kan van netheid wel geen sprake zijn!

Naar het beweren van Zollinger en anderen heeft de Sasaksche taal niet de minste overeenkomst met het Balineesch, maar sluit zij zich geheel aan aan de talen van de oostelijk gelegen eilanden. Dit mag in zooverre juist zijn, als hier onder *Balineesch* verstaan moet worden, de taal welke

tegenwoordig op Bali de heerschende is. Men vergete hierbij echter niet, dat op laatstgemeld eiland, met name in het oostelijk gedeelte en in sommige bergstreken, ook nog een dialekt gehoord wordt, dat zich tot dusverre tegenover het Javaansch-Kawi van Madjapahit heeft staande gehouden en — naar enkele gegevens te oordeelen — zeer waarschijnlijk na aan het Sasaksch verwant is. Op Pandita-eiland, boven genoemd, is dit zelfs zoo sterk, dat een Sasakker zich daar beter verstaanbaar kan maken dan een bewoner van de westkust van Bali.

Voor hen, die iets naders omtrent de taal der oorspronkelijke Lombokkers verlangen te weten, verwijzen we naar de woordenlijst van Zollinger, opgenomen in diens meergemeld werk over Sasak. We merken daarbij alleen op, dat bedoelde vocabulaire, naar 't ons toeschijnt, dit gebrek heeft, dat zij niet de vrucht is van bepaalde taalstudie, maar daarentegen al de blijken draagt van in eene kustplaats, met behulp van Maleisch-sprekende inlanders of wel van te Ampenan gevestigde Europeanen, te zijn opgemaakt.

Een paar Sasaksche volzinnen, uit den mond van op Lombok bekende Balineezen opgeschreven, mogen hier nog als kuriositeit eene plaats vinden:

Lèkan hembé: Van waar?
Akoe lèkan baret: Ik kom van 't Westen.
Kamoe laloehaning bé: Waar ga je heen?
Akoe laloehaning batimoe: Ik ga oostwaarts.
Méran kadji: 't Is zoo, heer!
Lawoen djoeloe: Wacht even.
Hadji pira hento: Wat kost dat?
Né hadji lima poeloe: Dit kost 50 (duiten).

In hedendaagsch Balineesch zegt men voor een en ander:

Hoeli di djåhå;
Hitjang hoeli kawoeh;
Tjahi loewas kedjåhå;

Hitjang loewas kangin;
Patoet ratoe;
ndèn maloe;
Hadji koedå hento;
Né hadji sèket.

In het Sasaksch bestaat geen *hooge* en *lage* taal als in het Balineesch. Ook een letterschrift ontbreekt. De weinige Sasakkers, die de kunst van schrijven verstaan, bedienen zich van de Balineesche of, nog liever, Maleische (Arabische) karakters. Hunne litteratuur is dan ook niet zeer rijk. Een paar mohammedaansche en balineesche legenden is alles wat zij bevat. In dit opzicht staan de oorspronkelijke bewoners verre ten achter bij de Balineezen, wier geschriften talrijk zijn, talrijker zelfs dan op Bali. Menige kidoeng, die op laatstgenoemd eiland tot de geliefkoosde volksverhalen behoort, draagt op het eerste of laatste blad de mededeeling, dat zij op Sasak vervaardigd is en wordt dan ook in de wandeling *kidoeng sasak* genoemd. Zeer wel mogelijk, dat de nabijheid van Makassar en het druk verkeer, dat steeds tusschen deze en andere plaatsen en Ampenan heeft bestaan, den Balineezen op Lombok stof voor hunne verhalen en dichtvuur voor hun *pangoetik* (schrijfstift) hebben aangebracht.

De rechtspleging is geheel en al op Balineeschen leest geschoeid. Alleen hebben de wetgevers eenigzins rekening gehouden met den godsdienst der Sasakkers en daaruit voortvloeiende maatschappelijke gebruiken, waarvoor de bepalingen zijn opgenomen in de zoogenaamde *pas'wara Sasak*. Overigens wordt over allen recht gesproken uit de *pas'warå g'dé* (de eigenlijke Code-Bali) en de *agama* of oud-Hindoesche wetboeken. De wetten zijn over 't algemeen zeer streng. Overspel, bloedschande, majesteitschennis, enz., worden onmiddellijk met den dood gestraft, 't zij dat de schuldigen door de kris sneven of aan handen en voeten gebonden in zee geworpen worden. Vooral tegenover

bloedschande — die met name onder de Balineezen menigvuldig voorkomt — is de wet onverbiddelijk. Zoo verhaalt Zollinger, dat de laatste koning van Karangasem-Singhasari vijf van zijne kinderen heeft laten verdrinken, die allen van deze misdaad beschuldigd waren. Ook op diefstal staat in sommige gevallen de doodstraf, b. v. als het ontvreemde goed aan den vorst of een der leden van de beide hoogste kasten toebehoort. In andere gevallen kan de schuldige zich door het betalen van eene grootere of geringere boete vrijkoopen. Voor hen, die van adel zijn, geldt dit laatste zelfs dan, als zij om moord of doodslag te recht staan. Voor geboren Sasakkers en Balineezen van de laagste of Soedrakaste is 't een van de ligtste en meest gewone straffen, dat zij als slaaf aan den eenen of anderen rijken inlander of vreemdeling verkocht worden of bij dezen als pandeling in dienst gaan. Zijn zij zeer arm, dan deelen vrouw en kinderen, zoo zij die hebben, gemeenlijk in hun lot. Vroeger werden zulke ongelukkigen bij de eerste de beste gelegenheid naar eene havenplaats gebracht en van daar door opkoopers van slaven buitenland's gevoerd, doch tegenwoordig mag dit geen plaats meer hebben. Alleen de binnenlandsche slavenhandel is geoorloofd.

Kleine geschillen mogen door de dorps- of distriktshoofden worden uitgemaakt, die ook het recht hebben om geringe misdrijven, die door kleine boeten kunnen worden afgekocht, te straffen. Overigens moeten alle zaken in de hoofdstad voor de rechtbank worden gebracht, die uit drie of meer priesters (pedanda) met de noodige kantja's (prokureur-advokaat) is zaamgesteld. Deze priesters, die in genoemde hoedanigheid *kerta* of *djaksa* heeten, verklaren de wet en vertegenwoordigen dus enkel het Openbaar Ministerie, terwijl de uitspraak — evenals op Bali — aan den vorst en diens particulieren raad wordt overgelaten. Dit laatste is wel niet in overeenstemming met de gewoonte

der vaderen, voor wie de wetsverklaring door den heiligen priester met eene uitspraak gelijk stond, doch dit onwettig gebruik is nu al zoo adat geworden, dat niemand beter weet of het behoort zoo. Ook de uitvoerende macht berust geheel in handen van den radja en zijne raadgevers. Deze laatsten, die voor het grootste gedeelte evenals de vorst tot de derde of Wesijakaste behooren, vormen een soort van ministerraad, waarvan de verschillende leden ieder met een afzonderlijken tak van bestuur belast zijn. In gevallen van hooge urgentie wordt ook de raad der distriktshoofden ingeroepen.

Geboren Sasakkers bleven tot dusverre van alle deelname aan het bestuur uitgesloten. We hebben evenwel gezien, dat hun geslacht meer en meer in aanzien begint te komen, en er alle reden is om te gelooven, dat de miskenning, waaraan zij zoo lang hebben blootgestaan, haar langsten tijd geduurd heeft. We gunnen hun natuurlijk van harte dezen triomf, doch we zouden 't zeer betreuren, als de verheffing van de Sasakkers de zegepraal van den Islam over het Boedhisme moest tengevolge hebben. Wij voeden n.l. de stille hoop, dat ook Lombok nog eenmaal voor Christendom en beschaving zal gewonnen worden, en waar daartoe vroeg of laat pogingen worden in 't werk gesteld, daar biedt, dunkt ons, het Hindoeïsme vrij wat meer kans van slagen aan, dan het alle onderzoek en energie doodende Mohammedanisme, gelijk dit laatste door deze Polynesiërs beleden wordt.

Wij besluiten onze schets met den wensch, dat het licht, waaronder wij geboren zijn, spoedig over Sasakkers en Balineezen moge opgaan!

INVOERING VAN DEN ISLAM

OP

JAVA EN LOMBOK

(Volgens de Balineezen).

Op zekeren dag, zeer lang geleden — zoo zegt het verhaal — stond Batarâ Indra op den top des bergs, die hem tot woonplaats strekt. Terwijl hij zijn oog over de wereld liet gaan, voelde Batarâ op eenmaal grooten aandrang om aan eene natuurlijke behoefte te voldoen. Om echter het heilig water niet verloren te laten gaan, riep hij de dieren, die ver beneden hem in het woud rondliepen, toe, zeggende: „Wie onder u wil mijne urine opdrinken? Ik zal hem of haar macht geven om een mensch en wel een meisje ter wereld te brengen!" En ziet, eene zeug had den moed om dien viezen plas in te zwelgen. De belooning bleef dan ook niet uit. Eenige weken later werd zij werkelijk moeder van een allerliefst meisje, dat zij met de meeste zorg in 't bosch opkweekte.

De jonge dochter, groot geworden, had al de manieren en bekwaamheden van eene welopgevoede balineesche vrouw. O. a. was zij zeer bedreven in het weven van saroengs. Van den vroegen morgen tot den laten avond kon men haar voor het weefgetouw zien zitten. Op zekeren dag was zij weer druk aan het werk, toen op eenmaal de spoel aan hare hand ontglipte. Haastig raapte zij het instrument op, maar ziet, weer viel de spoel. Dit herhaalde zich tien, twintig maal. Eindelijk raakte 's meisje's geduld ten

einde en riep zij wanhopig uit: „Is er den niemand, die de spoel voor mij wil oprapen? Als 't een man is, die mij helpt, dan zal ik hem trouwen; is 't echter eene vrouw, die zal mij tot eene zuster zijn."

Hare stem bereikte het oor van Batarå Indra, die zich over zijne pleegdochter ontfermde, en terstond een zijner honden losliet om de toendak te gaan oprapen. Gezwind kweet deze zich van zijnen last, en tot zijne groote verrassing noemde hij zich nog dienzelfden dag de gelukkige echtgenoot van de beeldschoone maagd. Een aanvallige jongen was de vrucht van dezen echt. Zijne ouders noemden hem *Mantring Modèr*. (*) Waarom? dat wisten zij misschien zelve niet. Ook de geschiedenis bewaart hierover het stilzwijgen. Alleen weet men, dat de jongen onder 't opgroeien zijne moeder telkens lastig viel met de vraag, wie toch wel zijn vader was? Zij schaamde zich echter om hem de waarheid te zeggen, wat niemand haar kwalijk nemen zal. Een noodlottig toeval zou haar echter weldra tot spreken dwingen.

Op zekeren morgen nl. ging Mantring Modèr als naar gewoonte in het bosch jagen. Ditmaal had hij 't vooral gemunt op een mageren hond, die elken nacht om zijn huis rondliep en hem met zijn akelig geblaf in den slaap kwam hinderen. Eindelijk heeft hij zijn kwelgeest gevonden, die, geen kwaad vermoedende, vertrouwelijk onder eenen boom met eene oude zeug zat te keuvelen. Mantring Modèr, natuurlijk niet wetende dat hij daar zijn vader met zijne grootmoeder vóór zich had, legt aan, en — een oogenblik later is de hond een lijk.

Na dit heldenfeit verricht te hebben, keert de jonge jager naar huis terug. Hij deelt zijne moeder mede wat er gebeurd is en verneemt nu uit den mond der arme

(*) Is dit *modèr* misschien eene verbastering van *modar*, zoodat onze held eigenlijk „Prins des doods" zou heeten?

weduwe, aan welke zware misdaad hij zich heeft schuldig gemaakt. Hij trekt zich de zaak trouwens bitter weinig aan. Alleen is 't hem eene voortdurende kwelling dat hij een hond tot vader heeft gehad. Na lang over zijn droevig lot te hebben nagedacht, trekt hij ten laatste de stoute schoenen aan en begeeft zich op audiëntie bij Batarå Indra. Deze ontvangt hem zeer vriendelijk, en hij talmt dan ook niet met zijn verzoek, dat het Batarå moge behagen om hem een *bangsa* onder de menschen te geven. Indra laat hem geduldig uitspreken en vertelt hem dan dat aan zijn verlangen niet kan worden voldaan. „Ik heb" dus sprak Zijne Heiligheid „juist de *tjatoer-djalmå* (het kastenstelsel) aan mijne Balische kinderen geschonken. Ik verdeelde ze in vier standen en meer heb ik niet te geven. Gij komt dus als mosterd na den maaltijd (di selané). Ik kan je niet helpen.

Wat nu te doen? Gelukkig voor Mantring Modèr blijft dat *sela* nog een oogenblik in de ooren van Indra hangen. Met de gevatheid van een geboren linguist en met de snelheid van den bliksem, dien hij in zijne hand houdt, heeft Batarå een konjunktuur gemaakt en — de jongeling is gered. „Hoor eens" zoo spreekt Zijne Heiligheid hem nogmaals toe „gij zijt *di sela-né* hier gekomen. In de tjatoer-djalmå kan ik je niet opnemen, maar ik wil een nieuw geslacht voor je scheppen. Ge zult het hoofd der *slam's* (Islam, s'lam, afgeleid van *sela*, door toevoeging van een onschuldige *m!*) worden. Hier hebt ge een klein fleschje: ga daarmede naar het nog heidensche Java en werp het achtereenvolgens in alle wateren, ter plaatse waar de lieden gewoon zijn zich te baden. Het gevolg daarvan zal wezen, dat allen door eene doodelijke kwaal zullen worden aangetast. Is 't zoo ver gekomen, dan moet gij openlijk optreden en rondbazuinen dat gij een onfeilbaar middel tegen die ziekte bezit. Dat middel is de *besnijdenis*. Vertrek nu spoedig en ik verzeker je, dat

ge binnen korten tijd aan het hoofd zult staan van een geslacht, talrijk als de sterren aan den hemel en dat we, ter herinnering aan uwe te late komst, *s'lam* zullen noemen.

Mantring Modèr liet zich dit geen tweemaal zeggen. Nauwelijks had hij het fleschje uit Indra's hand ontvangen, of hij nam met eene beleefde buiging afscheid en vertrok. Zonder zich ergens op te houden spoedde hij zich naar Java. Hier aangekomen volgde hij getrouw den gegeven raad op en, ja wel! 't kwam uit zooals hem gezegd was. Al de baders werden krank en, daar ieder bang was voor den dood, lieten allen zich gaarne besnijden. Binnen weinig maanden was geheel Java tot den Islam bekeerd.

Onze held mocht dus tevreden zijn, wat hij echter niet was. Eenmaal aan het hoofd staande vau duizenden en tienduizenden, peinsde hij op middelen om zijne macht nog meer uit te breiden en zich ook buiten Java een naam te maken. Ter goeder ure herinnert Mantring Modèr zich dat Batarâ Indra hem ook van Sasak gesproken heeft. Terstond is hij gereed om met eenige van zijne onderdanen naar genoemd eiland over te steken. Zonder ongelukken komt hij op Sasak aan en zet zich in Dangin Djoering met der woon neer. Niemand bekommert zich om den vreemdeling, die schijnbaar met de vreedzaamste bedoelingen op het eiland gekomen is. De Sasakkers zouden echter spoedig genoeg hunne vergissing inzien. Weldra openbarade zich onder hen eene kwaal, die zelfs de knapste dokter voor ongeneeslijk verklaarde. Daaraan moest de vreemde man schuld hebben! De tot wanhoop gedreven eilanders verzamelden zich voor de woning van Mantring Modèr, en zeker zouden zij hem zonder vorm van proces hebben omgebracht, ware hij niet in 't bezit van dat onfeilbaar middel geweest. De een voor, de ander na liet zich besnijden en weldra was de ziekte van het eiland geweken. Men stelle zich de dankbaarheid voor der Sa-

sakkers, die in Dangin Djoering wonen! Standbeelden waren op Sasak nog niet bekend, anders hadden zij er zeker een voor Mantring Modèr opgericht. Toch moest er iets gedaan worden om zijn naam te vereeuwigen. Maar hoe? Weldra was het middel gevonden. Al de vereerders van den gevierden vreemdeling bedekten zich het hoofd met een stuk doek (ikat kapala), dat de huid van eenen hond moest voorstellen, terwijl zij het gevest hunner krissen op eene wijze vervormden dat ieder daardoor aan de besnijdenis herinnerd werd.

Mantring Modèr was alzoo boven verwachting geslaagd. Er was er echter een, die niet in de vreugde van Javanen en Sasakkers deelde, en wel Batarå Indra, die met bezorgdheid het succès van zijne beschermeling gadesloeg en sidderde bij de gedachte, dat deze wellicht naar Bali mocht oversteken om ook de beminde Balineezen tot zijne slaven te maken. En wat kon Indra daartegen doen? Het eenige middel was om Mantring Modèr zoo spoedig mogelijk den weg van alle vleesch te doen opgaan. Daartoe werd dan ook besloten. Juist ging onze held van nieuwe veroveringsplannen zwanger toen de dood hem kwam overvallen. Zijne volgelingen begroeven hem te Dangin Djoering, waar zijn lijk tot op den huidigen dag in den schoot der aarde rust.

IETS OVER NAAMGEVING

EN

EIGENNAMEN BIJ DE ALFOEREN

VAN DE

MINAHASA,

DOOR

G. A. WILKEN.

Een der hoofdtrekken in het karakter van den Alfoer der Minahasa is wel zijne zucht, om in alles den Europeaan na te bootsen. Die zucht openbaart zich sterker bij den Christen- dan bij den Heiden-Alfoer. En dit ligt geheel in den aard der zaak. De Christen-Alfoer toch, die wat de godsdienst betreft, en dit is in zijne oogen een voornaam iets, geen verschil meer ziet tusschen zich zelven en den Europeaan, vindt in die gelijkheid van geloofsbelijdenis een sterken prikkel, om te trachten zich met dezen ook in alle andere opzigten gelijk te stellen. Van daar de zoo sterk ontwikkelde zucht bij aanzienlijken en geringen om ons Nederlanders na te bootsen, in het bouwen hunner huizen, in hunne kleeding, levenswijze, zeden en gewoonten. Van daar de lust bij hoofden en bevolking om het Hollandsch aan te leeren, daar zij te wel beseffen, dat zoolang het verschil in taal nog bestaat, alle andere pogingen om zich tot den Europeaan op te heffen, grootendeels ijdel blijven. Dat de Christen-Alfoer ook de bij ons gebruikelijke wijze van naamgeving heeft overgenomen, behoeft naauwelijks vermeld te worden.

Zoo iets, dan lag toch dit voor de hand. Hij werd door de naamsverandering, die met zijn overgang tot het Christendom gepaard ging, als van zelf er toe gebragt. In de volgende bladzijden, zal het ons dan ook blijken, dat er een groot verschil bestaat in de wijze van naamgeving tusschen den Christen- en den Heiden-Alfoer, voor zoover namelijk de laatste daarin nog zijne oude gebruiken volgt, hetgeen alleen het geval is in die streken, waar het Christendom nog slechts weinig vorderingen gemaakt heeft.

Gaan wij, na deze inleidende opmerkingen, tot ons onderwerp over, door in de eerste plaats de naamgeving bij den Christen- en daarna die bij den Heiden-Alfoer te beschouwen.

Oorspronkelijk had de Alfoer geen van of familienaam. Hetgeen wij voornaam noemen, was de hoofdnaam, de eenige eigenlijke naam. Tegenwoordig echter is het algemeen bij den Christen-Alfoer gewoonte geworden, behalve den voornaam, er ook een van of familienaam op na te houden. De regel die hierbij gevolgd wordt is deze. Gaat een Heiden tot het Christendom over, dan neemt hij een anderen naam aan, gewoonlijk uit den Bijbel ontleend, en voegt daaraan den naam van zijn vader, grootvader of overgrootvader als van of familienaam toe. Dikwijls zoekt hij dien naam verder op, indien hij namelijk onder zijne voorvaderen iemand telt, die zich door dapperheid als anderszins bijzonder onderscheiden heeft, wiens naam in de volksverhalen en legenden nog voortleeft en dus een goeden klank bezit. Sommigen volstaan eenvoudig door bij den overgang tot het Christendom bij den doopnaam den alfoerschen naam als van te behouden. Hieruit zien wij dus, dat de vans of familienamen van de tegenwoordige Alfoeren in den regel niets anders zijn, dan alfoersche voor- of eigennamen. Ook Christennamen komen dikwijls als vans gebruikt voor, daar het vroeger wel eens gebeurde, dat personen tot het Christendom overgingen, zonder

een van aan te nemen, zoodat de kinderen of kleinkinderen dit willende doen, en daarbij den gewonen regel volgende, van zelf een Christennaam als familienaam verkregen. Wanneer wij de wijze, waarop de aanneming van vans geschiedt, in het oog houden, kan het ons niet verwonderen, dat men menigwerf personen ontmoet, die denzelfden familienaam dragen en toch niet in den minsten graad van bloedverwantschap tot elkander staan.

Het voeren van vans is nu algemeen geworden bij de Christen-bevolking van de Minahasa. Ook de Heidenen hebben deze gewoonte overgenomen, althans in die districten waar het Christendom reeds de overhand heeft. Men moet echter hieruit niet de gevolgtrekking maken, dat de familienamen voor het maatschappelijk leven van den Alfoer die beteekenis al verkregen hebben welke wij reeds gewoon zijn daaraan toe te kennen. De Alfoer beschouwt ook nog niet, zooals wij, den familienaam als hoofdnaam. Integendeel: voor hem is de voornaam, de doopnaam, de hoofdnaam gebleven; bij dien naam noemt hij zich of laat hij zich noemen, onder dien naam is hij uitsluitend bekend. De familienaam dien hij aangenomen heeft, beschouwt hij slechts als bijnaam, hoogstens daartoe dienende om hem van andere personen, die dezelfde voornamen dragen, te onderscheiden. (1) Om dit aan te toonen, behoeven wij slechts er op te wijzen, dat terwijl de Alfoer de voornamen, die hij bij zijnen doop of bij zijne geboorte gekregen heeft, zelden of nooit met andere verwisselt, hij daarentegen dikwijls van familienaam verandert. Dergelijke naamsveranderingen geschieden in den regel om de nietigste redenen. Het is b. v. voor den Alfoer voldoende, dat de familienaam, dien hij van zijnen vader verkregen heeft, een minder mooijen klank bezit, om daarin reeds aanleiding te vinden, van dien naam afstand te doen, ten einde er een anderen, beter klinkenden voor in plaats te stellen. Te dien aanzien is hij door niets gebonden. Van eene

aangifte van geboorte zooals bij ons, is toch in de Minahasa geene sprake. Wel wordt bij het negorij'shoofd elke geboorte aangegeven, die deze verder ter kennisse van het districtshoofd brengt, doch die aangifte kan, in de verste verte, niet met die van ons bij den Burgerlijken stand worden vergeleken. Daarbij worden in den regel niet eens de namen der ouders vermeld, of die welke aan het kind zullen worden gegeven. Deze aangifte heeft geene andere bedoeling dan het bestuur met het aantal plaats gehad hebbende geboorten bekend te maken. Voor de verzekering van den burgerlijken staat van het kind heeft zij geene de minste waarde. (2)

Over de bij den Christen-Alfoer gebezigde voornamen moeten wij nog eenige opmerkingen maken. In de keuze daarvan is hij niet ligt te bevredigen. Met de meest gewone en dagelijks voorkomende namen neemt hij zelden genoegen, maar is er steeds op uit er een te kiezen, die zoo mogelijk nog door niemand, althans van zijne kennissen, gedragen is. Vandaar de allervreemdsoortigste namen, die men dikwijls ontmoet. Zooals wij hierboven reeds ter loops opmerkten, worden de namen in den regel uit den Bijbel ontleend. Ook namen van personen uit de kerkgeschiedenis zijn niet zeldzaam, vooral van de kerkvaders en van de kerkhervormers, zooals b. v. Origines, Luther, Calvijn. Andere bij ons gebruikelijke eigennamen worden ook veelvuldig door den Alfoer aangenomen. In den regel draagt de Alfoer slechts één voornaam. In navolging van den Europeaan, komt echter bij hoofden en aanzienlijken meer en meer de gewoonte in zwang, om twee voornamen te gebruiken, waarbij dikwerf voor den tweeden den naam van den vader genomen wordt. Vrouwen dragen doorgaands slechts één voornaam.

Tot dusverre de door den Christen-Alfoer gevolgde wijze van naamgeving. Hetgeen wij bij den aanhef van dit opstel reeds aanteekenden, hebben wij bevestigd gevonden,

dit namelijk dat de Christen-Alfoer ten deze reeds geheel en al onze gebruiken volgt. Gaan wij nu over tot de behandeling van de naamgeving, zooals die tegenwoordig nog bij de heidensche Alfoeren gevonden wordt.

Zooals hierboven reeds werd opgemerkt, kent de Alfoer geen geslachtsnaam. Wat wij voornaam noemen, is bij hem hoofdnaam, ja het is meer dan dit, het is de eenige, eigenlijke naam. Dat tegenwoordig echter de gewoonte van het voeren van geslachtsnamen, ook bij de heidensche Alfoeren meer en meer in zwang begint te komen, werd door ons hierboven mede vermeld. Alleen in die districten, waar het Christendom nog slechts weinig vorderingen gemaakt heeft, zooals o. a. in de districten Tonsawang en Passan-Ratahan, is de gewoonte van het voeren van geslachtsnamen nog niet doorgedrongen.

De naamgeving heeft in den regel onmiddelijk na de geboorte door de ouders plaats. Dit geschiedt overluid alsof zij, zooals de heer *Graafland* in zijn werk „de Minahasa" te regt opmerkt, de sawangs, booze geesten, willen doen hooren, dat het kind bekend is bij goden en menschen, en zij het dus niet zullen komen kwellen of dooden (*Graafland*, o. c., Dl. I, blz. 306). De plegtigheid van de naamgeving, of beter gezegd de fosso der naamgeving, geschiedt echter eerst als het kind twee of drie maanden oud is. De wijze waarop zulks plaats vindt, loopt in de verschillende districten uit een. Op sommige plaatsen bestaat de geheele plegtigheid hierin, dat de priester of walian, nadat hij het offer heeft gereed gemaakt, het kind bij den door de ouders bepaalden naam noemt, terwijl hij het, indien het een jongen is, eene sidako, (3) en wanneer het een meisje is, eenige koralen geeft. (Tijdschrift voor Nederlandsch Indie, jaargang 1849, 12e Afl., blz. 398). Elders wordt door den walian een weinig gekookte rijst en varkensvleesch tusschen duim en wijsvinger genomen, dat hij in den mond van het kind duwt,

terwijl hij het bij den naam noemt (*Graafland*, De Minahasa, Dl. I, blz. 306). Eene andere wijze, die ik nog nergens vermeld vond, en die voornamelijk bij de Toumpakewa voorkomt, is deze, dat de walian de wijsvinger in het bloed van een varken doopt, en terwijl hij het voorhoofd van het kind daarmede bestrijkt, het bij den door de ouders bepaalden naam noemt. De plegtigheid van de naamgeving gaat altijd vergezeld van een offer, waarbij naar de gegoedheid der ouders een of meer varkens geslagt worden. De harten van deze dieren worden door den priester onderzocht, ten einde daaruit de toekomst van het kind te voorspellen. Met eten en drinken, dat bij alle godsdienstige plegtigheden van den Alfoer schering en inslag uitmaakt, wordt deze fosso besloten.

En nu de keuze van den naam, die aan het kind gegeven wordt. De bepaling daarvan is van verschillende omstandigheden afhankelijk. Ze allen hier te vermelden, is natuurlijk ondoenlijk. Bijzondere voorvallen in het huisselijk leven, bepalen dikwijls den naam, dien het kind dragen zal. De man is b. v. tijdens de zwangerschap der vrouw in het bezit gekomen van een geweer of van een gong; (4) in het eerste geval zal aan het kind, dat alsdan geboren wordt, den naam van *Lutam*, d. w. z. geweer, gegeven worden, in het andere geval dien van *Momongan* = gong. Een ander voorbeeld: de vader is in den loop van het jaar, waarin het kind geboren werd, begonnen een huis te bouwen: het kind zal alsdan den naam van *Walentukan* = huizenbouwer dragen. Bijzondere gebeurtenissen kunnen ook als aanleiding dienen om het kind een naam te geven. Zoo dragen vele personen den naam van *Mangero*, welk woord aardbeving beteekent, en dat dewijl tijdens hunne geboorte, of kort vóór dien tijd, eene aardbeving plaats gehad heeft. Ook de tijd van het jaar, waarin de geboorte heeft plaats gehad, bepaalt dikwijls den naam: is het kind b. v. geboren gedurende den tijd,

dat de padi vrucht begint te zetten, dan krijgt het den naam van *Wuaimbene*, d. w. z. padivrucht (5). De eene of andere ligchamelijke eigenschap van het pas geboren kind kan verder als aanleiding dienen tot het vaststellen van een naam. Onderscheidt het kind zich b. v. door bijzondere grootte, dan wordt het *Wangko*, d. w. z. groot, genoemd. Doch wij zouden te uitvoerig worden, indien wij hier al de omstandigheden wilden opsommen, welke tot het bepalen van de keuze van een naam zoo al geen aanleiding kunnen geven. De belangstellende lezer kan zulks eenigszins nagaan uit de hierbij gevoegde lijst van eenige der voornaamste alfoersche eigennamen. Behalve de beteekenis dier namen, hebben wij ook hier en daar de woordsafleiding daarvan opgegeven, waardoor, naar wij hoopen, die lijst ook eenige linguistische waarde verkregen heeft.

Uit het voorgaande is het ons gebleken, dat bij de alfoersche wijze van naamgeving, het kind geen naam aan de ouders ontleent, zooals bij ons met den familienaam het geval is. Men zou nu waarschijnlijk wel meenen, dat ter onderscheiding van gelijknamige personen, bij den naam van het kind dien van den vader zou worden gevoegd, op dezelfde wijze als bij ons in vroegere tijden, toen de familienamen nog niet bestonden en de zoon zich naar den naam van den vader onderscheidde (zie hierover aanteekening 1), welke gewoonte ook bij andere, zelfs oostersche volken wordt aangetroffen (6). Dit gebruik, hoe rationeel zulks ons ook moge toeschijnen, is bij de Alfoeren der Minahasa niet bekend. In tegendeel, en dit is het karakteristieke, juist het omgekeerde heeft bij hen plaats. Bij de geboorte van het eerste kind namelijk, verliezen de ouders, om zoo te zeggen, hunne namen en wordt hun de naam van dat kind gegeven, met de voorvoeging van de woorden: „Si ama ni . . . . . ”, d. w. z. „de vader van . . . .”, en „si ina ni . . . . .” d. w. z. „de moeder van . . . . .” Krijgt b. v. het kind

den naam van *Wangko*, dan zal de vader voortaan „si ama ni Wangko", en de moeder „si ina ni Wangko" worden genoemd. Vàn of tòt de ouders sprekende, zal men geene andere namen dan deze gebruiken. Onder deze namen blijven de ouders tot aan hunnen dood bekend. De namen der ouders leven dus niet voort, maar verliezen zich daarentegen in die van hunne kinderen, vooral in dien van het oudste kind.

Deze gewoonte van de ouders naar den naam van hunnen eerstgeborene te noemen, hoe vreemd ook aan onze begrippen, is niet uitsluitend tot de Alfoeren van de Minahasa beperkt. Het is van genoegzame bekendheid, dat het ook op Java gebruikelijk is, dat de ouders na de geboorte van hunnen eersteling, hunnen naam verliezen en naar den naam van dat kind genoemd worden, met voorvoeging van Paq (eene verkorting van Bapaq = vader) en Boq (van Emboq = moeder), zoodat wanneer b. v. het kind Sariman geheeten wordt, de vader den naam van „Paq-Sariman" en de moeder dien van „Boq-Sariman" verkrijgt. Deze gewoonte heet in het Javaansch „karan anaq", d. w. z. geheeten naar zijn kind. (Zie Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendeling Genootschap, Deel XIV, blz. 307—308 en Tijdschrift voor Nederlandsch Indie, Jaargang 1869, 5 Afl., blz 356). Bij de Dajaks van Borneo wordt dit gebruik eveneens gevonden. In de „Ethnographische Beschrijving der Dajaks" van den heer *Perelaer* leest men hieromtrent: „Wanneer het kind zijn naam ontvangen heeft — doch dit alleen bij eerstgeborenen — dan veranderen de ouders hunne namen en nemen dien van het kind aan, met voorvoeging van het woord Bapa (vader) en Indoe (moeder); zoodat wanneer de eerstgeborene b. v. Toendan heet, de vader Bapa-Toendan en de moeder Indoe-Toendan genoemd worden (*Perelaer*, o. c., pag. 42). Ook op Sumatra treft men deze gewoonte aan, o. a. bij de Bataks, waar de vader „bei der Geburt seines

Erstgebornen den Namen wechselt und zich nach diesem nennt" (Evangelisches Missions-Magazin", uitgegeven door het „Baseler Missions-Gesellschaft", Neue Folge, XIII Jahrgang, S. 54). *Marsden* merkt, in zijn „History of Sumatra", omtrent het voorkomen van dit gebruik op dat eiland het volgende op: „In many parts of the country, particularly in Passummah, the father is distinguished by the name of his first child, as „Pa-Ladin" or „Pa-Rindu", (Pa for bapa, signifying „the father of") and loses, in this acquired, his own proper name. (*Marsden*, o. c., p. 286, zooals aangehaald bij *Sir John Lubbock*, on the origin of civilisation and primitive condition of man, p. 316). Buiten den Archipel vindt men deze gewoonte o. a. in America terug. „Thus with the Kutchin the father takes the name from his son or daughter, not the son from the father as with us. The father's name is formed by the addition of the word tee to the end of the son's name; for instance Que-ech-et may have a son and call him Sahneu. The father is now called Sah-neu-tee, and the former name of Que-ech-et is forgotten (*Sir John Lubbock*, o. c. blz. 316). Ook op het vaste land van Australië bestaat dit gebruik (Ibid. p. 315).

Wij zien dus dat de gewoonte van de ouders naar den naam van hunnen eerstgeborene te noemen, vrij algemeen verspreid is, en waarschijnlijk heeft zij vroeger zelfs in ruimeren kring gegolden. De vraag dringt zich als van zelf bij ons op, waarin wij den oorsprong te zoeken hebben van eene gewoonte, schijnbaar zoo onlogisch en zoo in strijd met de natuur der dingen. Wij zullen trachten van deze vraag hier eene oplossing te geven, doch roepen bij voorbaat reeds de verschooning van den Lezer in, voor de uitvoerigheid, die wij ons daarbij eenigszins veroorlooven zullen.

Ten einde het antwoord op de hierboven gestelde vraag te vinden, moeten wij ons terugdenken in de tijden, zooals

elke maatschappij ze zeker eenmaal gekend heeft, toen de huwelijksband nog niet bestond, m. a. w. toen de vrouw nog niet aan een bepaalden man verbonden was, maar alle mannen van den stam alle vrouwen gemeen hadden en het huwelijk om zoo te zeggen nog communaal was. De grond voor de meening, dat het communale huwelijk werkelijk in elke maatschappij, op zeker standpunt van hare ontwikkeling, bestaan heeft, vinden wij voornamelijk daarin, dat tegenwoordig bij vele wilde volken, in alle werelddeelen, nog steeds geen andere huwelijksvorm dan deze bekend is. *Sir John Lubbock* citeert in zijn hierboven aangehaald werk vele voorbeelden van dergelijke communale huwelijken (o. c. p. 60—65). Dat ook vroeger in Europa het communale huwelijk heeft bestaan, valt wel niet te betwijfelen. Van de oude bewoners van Pruissen wordt o. a. gezegd: „In den ältesten Zeiten hatte in Preussen eine Frau nicht ihren besonderen Ehemann, sondern die Mannspersonen gebrauchten die Frauenspersonen ohne Unterschied, wie es ihnen beliebte." (*Bastian*, Die Rechtsverhältnisse bei verschiedenen Völkern der Erde; Einleitung, S.LXII). In den Indischen Archipel worden eveneens nog volksstammen aangetroffen, bij wie het huwelijk nog onbekend is. Dit wordt o. a. van de bergbewoners van het eiland Peling gezegd (*de Hollander*, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Oost-Indië, Deel II, blz. 236). Het behoeft wel geen betoog, dat in eene maatschappij zooals de hierboven omschrevene, wier leden de gemeenschap der vrouwen als regtstoestand erkennen, ook het vaderschap van een kind eene geheêl onbekende zaak moet zijn. Bij volken die nog op zulk een lagen trap van ontwikkeling staan, wordt het kind dan ook niet als aan den vader verwant beschouwd. Het begrip van de verwantschap tusschen moeder en kind moest zich echter al spoedig ontwikkelen, vooral onder den invloed van de gewoonte, die nog thans bij vele onbeschaafde volken ge-

vonden wordt, dat het kind tot zijn derde en vierde jaar gezoogd werd. Ook nadat het kind gespeend was, bleef het in den regel nog een geruimen tijd bij de moeder, daar het hare zorgen niet dadelijk missen kon. Zoo moest de teedere band, die van nature reeds het kroost aan de moeder bond, al meer en meer ontwikkelen, en werd daaruit spoedig het begrip geboren van de verwantschap tusschen moeder en kind. In deze periode, waarin dus het kind nog niet als tot den vader verwant werd beschouwd, en de moeder als de stamhouderes aangemerkt werd, kon de naamgeving ook niet naar den vader, maar moest wel van zelf naar de moeder geschieden. Bij verscheidene volksstammen ontmoet men dan ook nog de gewoonte, dat de kinderen zich naar de moeder noemen. Van de Indianen van de Hudson's Baai wordt o. a. gezegd, dat bij hen de kinderen naar den naam van de moeder worden onderscheiden, „and if a woman marries several husbands, and had issue bij each of them, they are all called after her" (*Sir John Lubbock*, on the origine of civilisation etc., p. 107). Ook op West-Australië wordt dit gebruik gevonden (Ibid. p. 108), en bij de Berbers geldt eveneens dezelfde regel (Zie het opstel over de Berbers van Prof. *de Goeje*, in „de Gids", Jaargang 1867, Deel III, blz. 28). *Herodotus* vermeldt ook dat deze gewoonte bij de Lyciers gevonden wordt: „De Lyciers, zegt hij, hebben eene eigenaardige gewoonte, waarin zij van alle andere volken verschillen, want zij noemen zich naar hunne moeder en niet naar hunnen vader." Op de Etrurische grafteekenen heeft men ook sporen van dit gebruik meenen te vinden. (*Sir John Lubbock*, o. c., p. 106.). In den Indischen Archipel schijnt de gewoonte van het zich noemen naar de moeder, niet meer gevonden te worden, hoewel bij enkele volksstammen, zooals o. a. bij de Maleijers der Padangsche Bovenlanden, de verwantschap in de vrouwelijke lijn nog bestaat.

Uit het voorgaande is het ons dus gebleken, dat de meest oorspronkelijke wijze van naamgeving die geweest moet zijn, waarbij het kind naar de moeder genoemd werd. Langzamerhand moest zich echter uit het communale huwelijk het individuëele huwelijk ontwikkelen, d. w. z. die toestand geboren worden, waarbij de vrouw meer bepaaldelijk aan een man verbonden was. Ook na de ontwikkeling van het individuëele huwelijk, werd nog in den beginne alleen de verwantschap in de vrouwelijke lijn erkend. Langzamerhand begon echter de ouderlijke verwantschap hare rechten te doen gelden. Het erfregt onderging ook hiermede eene belangrijke wijziging. Toen de verwantschap in de vrouwelijke lijn nog bestond, en de kinderen dus nog niet als aan den vader verwant werden beschouwd, vervielen de bezittingen van den man, bij zijn overlijden, onvoorwaardelijk aan zijne broeders en zusters of aan de zusterskinderen, als de eenige personen aan wie hij zich als verwant beschouwde. Bij al de hierboven genoemde volksstammen vinden wij dan ook het erfregt nog op deze wijze geregeld. De ontwikkeling van de vaderlijke verwantschap moest echter van zelf gepaard gaan met een streven van de zijde van den man, om zijne nalatenschap aan zijne kinderen te verzekeren. Dat dit echter niet dan met hevigen tegenstand gepaard ging van den kant van zijne broeders en zusters, die zich als de regtmatige erfgenamen beschouwden, behoeft wel geen betoog. Daar nu, bij den overgang van het communale in het individuëele huwelijk, de maatschappelijke toestand nog van dien aard was, dat er omtrent het vaderschap van een kind nog dikwijls onzekerheid bestond, moest de vader, wilde hij de rechten van hem, dien hij als zijn kind beschouwde, verzekeren, in de eerste plaats zorgen, dat twijfel omtrent het vaderschap door de verwanten later niet te baat kon worden genomen, om die rechten te bestrijden. Bij de geboorte diende hij dus reeds het kind als het zijne te er-

kennen; iedereen, doch de verwanten in de eerste plaats, behoorden het te weten, dat hij zelf erkende de vader van dat kind te zijn. Het middel daartoe lag voor de hand. Kon toch die erkenning wel eenvoudiger en volledіger geschieden dan daardoor, dat de vader bij de geboorte van het kind, dat hij door iedereen als het zijne beschouwd wilde zien, afstand deed van zijn naam en zich naar dat kind liet noemen, zich zelven „vader van dat kind" noemde? Kon b. v. de Javaan zich wel korter en juister uitdrukken, wanneer hij het vaderschap van een kind wenschte te erkennen, dan door aan dat kind een naam, b. v. dien van Sariman gevende, zich zelven dan „Paq-Sariman, de vader van Sariman" te noemen? Men zegge nu niet, dat hij hetzelfde ook zou hebben kunnen bereiken, door aan het kind zijnen naam te geven, en in plaats van het Sariman te noemen, zoo hij zelf b. v. Poerwå heette, het met den naam van „zoon van Poerwå" te onderscheiden. Alleen dan toch zou die wijze van naamgeving voor de erkenning van het vaderschap van eenige beteekenis zijn, zoo daaruit ook tevens blijken kon, hetgeen nu het geval niet was, dat die naam aan het kind, om bij het door ons gestelde voorbeeld te blijven, door Poerwå zelf, en niet door anderen gegeven is; dat dus de erkenning van dat kind als zijn kind, als zijn zoon van Poerwå zelf is uitgegaan. Neen, de eenig rationeele en meest afdoende wijze, waarop hij, om zoo te zeggen, het kind als het zijne kon proclameren, was wel die van zich naar dat kind te noemen, zich zelven „vader van dat kind" te heeten. In de gewoonte van de ouders naar den naam van hunnen eerstgeborene te noemen, die wij bij de Alfoeren van de Minahasa en bij de Bataks, bij de Javanen en bij de Dajaks, bij de Kutchin in America en bij de inboorlingen van Australië, en misschien bij nog andere volksstammen aantreffen, lag dus oorspronkelijk slechts een middel tot erkenning van het vaderschap van een kind opgesloten. (7)

Wij zien dus dat die wijze van naamgeving, hoe vreemd ook aan onze begrippen, slechts het natuurlijk uitvloeisel is van de onzekerheid van het vaderschap bij alle volken, die nog op den laagsten trap van maatschappelijke ontwikkeling staan. Bij hooger ontwikkelde volken, in beter geordende maatschappijen, waar het vaderschap van een kind reeds eene gevestigde zaak is, en die wijze van naamgeving dus alle raison d'être mist, moest zij langzamerhand wel in onbruik geraken, om plaats te maken voor die, welke ons zoo natuurlijk toeschijnt, en waarbij de zoon zich naar den naam van den vader onderscheidde. In het eerste geval was het de vader, die, ter verzekering van de rechten van zijn zoon, zich naar diens naam noemde, in het andere geval de zoon, die, ter onderscheiding van anderen, bij zijnen naam dien van zijnen vader voegde.

Misschien is onder het lezen van het voorgaande, bij dezen of genen de vraag op de lippen gekomen: wanneer de gewoonte van den man, om zich bij den naam van zijnen eerstgeborene te noemen, aan de onzekerheid van het vaderschap moet worden toegeschreven, hoe moet het dan worden verklaard, dat ditzelfde gebruik ook bij de vrouw bestaat? Het antwoord op deze vraag is moeijelijk met zekerheid te geven. Hetgeen *Marsden* echter in zijn „History of Sumatra" hieromtrent aanteekent, kan wel eenigszins als verklaring daarvan dienen. Hij zegt: „The women never change the name given them at the time of their birth; yet frequently they are called through courtesy, from their eldest child, „Ma si ano", the mother of such an one; but rather as a polite description than a name." (*Marsden*, o. c., p. 286). Hoogstwaarschijnlijk heeft hetgeen *Marsden* hier van Sumatra mededeelt, oorspronkelijk ook overal elders gegolden, en zou dus de gewoonte van zich naar den naam van den eerstgeborene te noemen, aanvankelijk tot den vader alleen beperkt zijn geweest, terwijl de moeder bij die gelegenheid haren naam

niet zou hebben veranderd. De gewoonte echter van den vader steeds bij den naam van den zoon aan te spreken, zou langzamerhand hetzelfde gebruik ook ten opzigte van de moeder hebben doen ontstaan. Hetgeen nu in den beginne niets meer was dan een titel, waarmede men beleefdheidshalve de moeder aansprak, zooals nu nog op Sumatra het geval is, verkreeg langzamerhand meer en meer het karakter van een naam. Met deze verklaring moeten wij, uit gebrek aan andere gegevens, ons wel tevreden stellen.

Wij hebben lang bij dit onderwerp stilgestaan. Is de door ons gegevene verklaring van de gewoonte van de ouders naar den naam van den eerstgeborene te noemen, de ware, dan staat zij, hoe weinig beteekenend oogenschijnlijk ook, in een naauw verband met een der gewigtigste vraagstukken op het gebied der ethnologie, namelijk met dat over de voorstellingen omtrent huwelijk en verwantschap bij ruwe natuurvolken. De uitvoerigheid die wij ons hier veroorloofd hebben, moge daarin dan ook eene verontschuldiging vinden.

AANHANGSEL

bevattende eenige meest gebruikelijke alfoersche eigennamen, met opgave van afleiding en beteekenis.

Walengkos = eene soort gouden oorring. Zoo wordt de dochter genoemd, wanneer de moeder zulke voorwerpen bezit.

Watok = eene soort gouden oorring. Als boven.

Pinaria. Dit woord is gevormd van het grondwoord *paria* = het maleische *prija*, anders genoemd *pepare* (momordica sp.), eene soort van vrucht, die als moeskruid gebruikt wordt, met het infix *in.* Vormen met het infix *in* wijzen den lijdenden vorm in den verledenen tijd aan, en komen ook dikwijls als substantiven gebruikt voor (Zie Bijdragen tot de kennis der alfoersche taal in de Minahasa, blz. 59—61 (*)). *Pinaria* beteekent dus letterlijk: is gemaakt geworden gelijk aan de *paria*, of ook: hetgeen gemaakt geworden is gelijk aan de *paria.* Bepaaldelijk is dit de naam van eene soort gouden oorring. Voorts als boven.

Pahaku = gouden snoer. Voorts als boven.

Patola = naam van eene soort lange bonte zijden doeken, die vroeger zeer gewild waren. Voorts als boven.

Tumeteliwun. Dit woord is zamengesteld van *Tumete* en *liwun. Tumete*, van het grondwoord *tete* = brug, met het infix *um*, beteekent: over eene brug gaan. *Liwun* = naam van een gevuld rijstvat (8). De beteekenis van *tumeteliwun* komt hierop neer, dat de binnengalerij van het huis zoo

---

(*) Uitgegeven door het Bestuur van het Nederlandsche Zendeling Genootschap, te Rotterdam, M. Wijt & Zonen, 1866.

vol is van liwun's, gevulde rijstvaten, dat hij die naar achteren gaan wil, genoodzaakt is op die liwun's te klimmen en daarover als over eene brug te loopen, dus zooveel als: rijk aan padi zijn. Zoo wordt het kind genoemd, wanneer de ouders veel padi bezitten.

Sumaruliwun, zamengesteld van *Sumaru* en *liwun*. *Sumaru*, van den wortel *saru* met het infix *um*, beteekent: tegenover iets staan. *Liwun* als boven. *Sumaruliwun* = tegenover een gevuld rijstvat staan, hetgeen zooveel wil zeggen als: rijk aan padi zijn. Voorts als boven.

Seëwene = padispruit. Zamengesteld van *seë* = spruit en *wene* = padi. Zoo wordt de dochter genoemd, omdat door goede verzorging van hare moeder, de padi vele spruiten gekregen heeft, en dus een goeden oogst heeft opgebragt.

Runtuwene, zamengesteld van *runtu* = eerst, eerste en *wene* = padi, beteekent dus zooveel als: de eerste in padi, die meer padi heeft dan anderen. Zoo wordt de dochter genoemd, omdat hare moeder door goede zorg meer padi heeft dan anderen.

Wawointana, zamengesteld van *wawo* = boven, bovenste en *tana* = grond, gronden, verbonden door het partikel *i*, dat wegens de *t* van tana *in* wordt. (Over de beteekenis van dit partikel zie men: Bijdragen tot de kennis der alfoersche taal blz. 85—88). De naam *Wawointana* beteekent dus zooveel als: de bovenste in gronden, die meer gronden bezit dan anderen. Zoo wordt de zoon genoemd omdat de vader door ijver en vlijt meer gronden heeft kunnen ontginnen dan anderen.

Kekewailan, zamengesteld van *keke* = juffer, het maleische *nona* en *wailan* = rijk, dus zooveel als: rijke juffer. Als het voorgaande.

Utuwailan = rijke zoon, van *utu* = zoon en *wailan* = rijk. Voorts als boven.

Kilapong = donder. Zoo wordt een zoon genoemd, omdat het bij zijne geboorte erg donderde.

Kerap = bliksem. Zoo wordt een zoon genoemd, omdat het bij zijne geboorte erg bliksemde.

Pangerapan, komt van het grondwoord *kerap* = bliksem, met praefigering van *pa*, na verandering van de beginletter *k* in *ng*, en achtervoeging van *an*. Het suffix *an* gehecht aan vormen die reeds het praefix *pa* hebben wijst een objectiven of passiven zin aan, en heeft veelal betrekking op de plaats waar eene werking wordt uitgeoefend of waar iets geschiedt (Bijdragen tot de kennis der alfoersche taal in de Minahasa, blz. 65). *Pangerapan* beteekent dus letterlijk: waar gebliksemd wordt. Voorts als boven.

Maringka = er is of er was leven, hetzij wegens oproer, brand of wegens andere oorzaken. De zoon wordt zoo genoemd, omdat hij tijdens dat leven geboren werd.

Karewokan = vergadering. Grondwoord *rewok*. Zoo wordt het kind genoemd dewijl bij zijne geboorte de eene of andere vergadering plaats gehad heeft.

Peitor = resident, omdat tijdens de geboorte van het kind een Resident in de negorij kwam, of zich in de negorij bevond. Namen van Europeanen worden vaak, om dezelfde reden, als eigennamen aangenomen.

Piskal = fiskaal. Als boven.

Komdan = Kommandant. Als boven.

Opziender = opziener. Als boven.

Tumiwa, van het grondwoord *tiwa* = eed met het infix *um*, beteekent: een eed doen, zweren. Zoo wordt de zoon genoemd, omdat de vader kort voor zijne geboorte, om de eene of andere reden, een eed heeft moeten afleggen.

Sumondag, van het grondwoord *spndag* = spion, bespieder met het infix *um*, beteekent: spionneren, bespieden. Voorts met de noodige wijziging als bij het voorgaande.

Sondag = spion. Als boven.

Rumagit, van den wortel *ragit* met het infix *um* = rooven zooals een kiekendief. Van *rumagit* vormt men, door

reduplicatie der eerste syllaba van den wortel, het woord *rumaragit* = kiekendief, of: die bij herhaling rooft. Over de beteekenis van den naam *Rumagit* als boven.

Marentek = smid. Wortel *rentek*. *Rumentek*, *maharentek* = smeden. *Rerentek* = smidshamer. Zoo wordt de zoon genoemd dewijl de vader het ambacht van smid beoefent.

Pangemanan = die geloofd of gehoorzaamd wordt. *Maeman* = gelooven, gehoorzamen. Zoo wordt de zoon genoemd dewijl de vader door de eene of andere betrekking, die hij bekleedt, geloofd of gehoorzaamd wordt.

Kalele = volgeling, van den wortel *lele* met voorvoeging van *ka*. Van denzelfden wortel krijgt men, door infigering van *um* en praefigering van *maha*, de vormen *lumele* en *mahalele* = volgen, opvolgen, en door achtervoeging van *en* het passief *leleen* = wordt gevolgd. De tuinpriester (Zie Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendeling Genootschap, Deel VII, blz. 126—127) wordt *leleen* genoemd dewijl hij gevolgd, gehoorzaamd wordt.

Sineke, van den wortel *seke* = oorlog, met het infix *in*, beteekent: is geoorlogd geworden. Vormen met het infix *in* komen echter niet alleen voor als praedicaat, maar somtijds ook als attribuut, subject of object. (Bijdragen tot de kennis der alfoersche taal, blz. 59). *Sineke* beteekent dus ook: door wien geoorlogd geworden is, dus krijgsman.

Maweikere = held, beteekent eigenlijk iemand die het hoofd van een vijand aan een touw over den schouder onder den arm draagt, hetgeen als een bewijs van moed en dapperheid beschouwd wordt. Dit woord is samengesteld van *mawei* = dragen, bepaaldelijk over den linkerschouder onder den arm, evenals een jager het geweer, en *kere* = voorbeeld, gelijkheid, ook en vooral hier: aangezigt, hoofd.

Tangkowit, van het grondwoord *kowit* = zwaard, met het praefix *ta*. Stamwoorden met het praefix *ta*, hetwelk naar de beginletter van het stamwoord, ook *tam*, *tan* of *tang*

wordt, beteekenen een persoon, die bij herhaling of gewoonlijk deze of gene handeling verrigt, die door dit stamwoord wordt aangeduid, of die men uit zijne beteekenis ligt kan opmaken (Bijdragen tot de kennis der alfoersche taal, blz. 77). *Tangkowit* beteekent dus: zwaarddrager, zooveel als: krijgsman.

Tangkulung = schilddrager, van het grondwoord *kulung* = schild, met het praefix *ta*. (Zie boven). In plaats van *Tangkulung* zegt men vaak *Tangkudung*.

Tangkilisan, juister *Tangkelisan*, komt van den wortel *kelis*. *Kumelis*, *mahakelis* = steken. Door achtervoeging van *an* en *en* aan den wortel krijgt men de vormen *kelisen* en *kelisan* = wordt gestoken, met dit onderscheid dat *kelisen* meer betrekking heeft op het object dat de werking ondergaat, en *kelisan* op de plaats waar de werking wordt uitgeoefend. (Zie Bijdragen t. d. k. d. alf. taal, blz. 65). *Tangkelisan* komt van den vorm *kelisan* met praefigering van *ta*, en beteekent dus letterlijk: door wien gewoonlijk op eene bepaalde plaats gestoken wordt, b. v. in een vijver naar visch.

Tamburian, van het grondwoord *muri* = achter; *murian* = rug. *Tamburian* zou men kunnen vertalen door rugtoedraaijer. Deze naam wordt gegeven wanneer voor de geboorte van het kind de vader de moeder verlaten, den rug toegedraaid heeft.

Pinitong, grondwoord *pitong*. *Mapitong* = vinden. *Pinitong* = is gevonden geworden, of hetgeen gevonden is geworden, hetzij persoon of zaak, dus: het gevondene, vondeling. Is een kind gedurig ziek, of sterven telkens de jonge kinderen, dan wordt het volgende kind te vondeling gelegd, zoo ook het zieke kind. Vooraf heeft men echter reeds met iemand afgesproken, dat hij het kind zal vinden en opvoeden. Dat kind wordt dan *Pinitong*, vondeling genoemd.

Ratumbanua, is hetzelfde als *achka im banna* = adel.

Supit. Van dezen wortel heeft men den vorm *supiten* = wordt ingesloten. Zoo zegt men van de padi wanneer de oorspronkelijke spruit reeds twee bijspruiten heeft, aan weerskanten één, zoodat de oorspronkelijke in het midden staat. De naam *Supit* wordt gegeven aan het kind wiens ouders van weêrskanten van adel zijn, zoodat het kind als het ware tusschen den adel is ingesloten.

Waworoentoe, zamengesteld van *wawo* = boven en *roentoe* = eerste, dus zooveel als: de bovenste van de eersten, de uitnemendste.

Wawolangi, van *wawo* = boven en *langi* = uitspansel, dus: boven het uitspansel, de allerhoogste.

Pangkei = uitmuntend.

Pandeigirot, gewoonlijk doch minder juist *Pandei-Irot*, zamengesteld van *pandei* = wijs en *girot*, waarvan wij de beteekenis eenigszins nader moeten omschrijven. — De hoofden waren vroeger wanneer zij eene twistzaak moesten beslechten altijd met een stok gewapend, waarmede zij bij herhaling onder het spreken een streep in den grond maken, doch telkens dezelfde streep. Het op deze wijze spreken, noemde men *girot*, en die hierin uitmuntte werd *Pandeigirot* genoemd. *Pandeigirot* wil dus zooveel zeggen als: wijs in het beslissen van twistzaken.

Rondonuwu = opregte, regtspreker, zamengesteld van *rondo*, moet eigenlijk zijn *rondor* = regt en *nuwu* = taal, woord, spraak. *Numuwu, mahanuwu* = spreken.

Pangalila = welbespraakt, gevat, glad van tong. Dit woord wordt gebruikt om iemand aan te duiden, die hoe dikwijls ook in het naauw gebragt zich telkens door een uitweg weet te redden. Zamengesteld van *panga* = tak, ook zijweg en *lila* = tong.

Kumendong, van den wortel *kendong*, beteekent draaijen, omdraaijen, touwdraaijen, ook draaijer. Zoo wordt de zoon genoemd omdat de vader zich telkens door leugens en draaijerijen uit de klem weet te redden. Van den

wortel *kendong* heeft men o. a. *kekendong* = werktuig waarmede touw gedraaid wordt.

Tumalun = boschganger, woordelijk: naar het bosch gaan, van *talun* = bosch. Zoo wordt de zoon genoemd, omdat de vader niet bevreesd is alleen naar het bosch te gaan.

Watunseke = onkwetsbaar, van *watu* = steen en *seke* = oorlog. De *n* komt er welluidendheidshalve bij.

Rembangan = gevlakte, aan wien oorspronkelijk roode vlakken zijn. Zoo wordt het kind genoemd dat bij de geboorte roode vlakken heeft. *Rembang* = roodkop, eene soort watervogel.

Kamang = geluk.

Wenben = voorzorg. Van denzelfden wortel heeft men *menben* = bij tijds gereed maken.

Ingkiriwan = schuinslooper. *Mahingkiriw* = schuins naar boven gaan, b. v. bij een berg.

Kawilaran = de windscheve, van *wilar* = windscheef.

Loloati = worm.

AANTEEKENINGEN.

1. In al hetgeen wij hier omtrent de familienamen bij de Alfoeren van de Minahasa hebben opgemerkt, kan voor ons niets bevreemdends gelegen zijn. Immers bij ons is er ook een tijd geweest, toen de familienamen niet bestonden. Tot in de eerste helft van de 15e eeuw was dit nog algemeen het geval, en hielden slechts enkele aanzienlijke familiën er een geslachtsnaam op na. Om personen, die denzelfden naam hadden, van elkander te onderscheiden, bezigde men verschillende middelen. Men voegde b. v. er den beroepsnaam bij, meestal achter, soms ook voor den naam, zooals: IJsbrand Heijn Meijnerts Wisselaer, Coman (d. i. Koopman) Andries Willemsz. Waren zij van buiten ingekomen, dan gaf de plaats van waar zij kwamen, het middel om onderscheid te maken aan de hand, als b. v. Otto Alberts van Oudshoorn. Het uithangteeken van iemands woning deed ook wel denzelfden dienst, b. v. Claes Heijn in den Arm. Voorts bijnamen, als: Claes Pietersz. d'Oude. De meest gewone manier echter, om zich van gelijknamige personen te onderscheiden, bestond hierin, dat men achter zijnen naam dien zijns vaders voegde, of indien dit niet voldoende was, ook dien van zijnen grootvader, als: Gijstbert Jacob Grebberszoon, Jan Jacob Adamssoons soon. Langzamerhand echter kregen vele van die verklarende bijnamen het karakter van geslachtsnamen. Men lette echter op, dat even als nu de familienaam, wat wij thans voornaam noemen, toen hoofdnaam was: ja het was meer dan dit, het was de eenige eigenlijke naam, al het overige was verklarend bijvoegsel. De personen daarnaar te noemen, zou iets ongehoords zijn

geweest. Want zelfs een familienaam, zoo men dien had, werd als bijnaam beschouwd. In oude registers, zelfs nog in vele uit de 17e eeuw, moet men de personen ook op den voornaam, niet op den familienaam zoeken. (Zie het tijdschrift „de Navorscher", nummer van 1 Februari 1873, blz. 82—85).

2. Bij 's Gouvernements Besluit van den 4 October 1864 no. 13 (Staatsblad no. 142) is bepaald, dat op plaatsen, waar Inlandsche Christenen gevestigd zijn, het hoofd van gewestelijk of plaatselijk bestuur bevoegd is, een persoon aan te wijzen tot het houden der registers van geboorten, huwelijken en sterfgevallen onder voornoemde Christenen. Voorzoover mij bekend is, heeft nergens in de Minahasa het bijhouden van dergelijke registers plaats, althans niet op die wijze, dat zulks, zooals kennelijk de strekking van het besluit is, dienen kan om den staat der personen te verzekeren.

3. *Sidako* is het bekende kleedingstuk, bestaande uit een lange, smalle gordel, die om de heupen wordt gewonden en tusschen de beenen doorgehaald, terwijl het van voren met een korte slip neerhangt.

4. De *gong* is het bekende muziekinstrument, bestaande uit een metalen bekken, dat met een stuk hout, met linnen omwonden, aangeslagen wordt.

5. De Alfoer had geene vaste verdeeling van het jaar in maanden zooals wij. Door de benamingen van het padi- en miloe-gewas in zijne verschillende tijdperken, van den tijd af waarop ze geplant en gezaaid tot dien waarop de vruchten gegeten worden, en door de daarmede in verband staande werkzaamheden, had hij echter, hoe gebrekkig ook, eenen grondslag, waarnaar hij den tijd van het jaar bepaalt. Een paar voorbeelden om dit aan te

toonen: Nimatou ing kawissa si okkimu? Nimatou im memamaras, of kortweg: memamaras = Is geboren geworden wanneer uw kind? Is geboren geworden tijdens het openen der rijstvelden." „Nimei ing kawissa si peitor im bia? Nimei im menananem ang kan, of kortweg: menananem ang kan = Is gekomen wanneer de resident hier? Is gekomen tijdens het verplanten der padi, of kortweg: tijdens het verplanten der padi." „Lineos ing kawissa un tambumu? Lineos im mengengeror = Is gemaakt geworden wanneer uw vijver? Is gemaakt geworden tijdens het zaaijen van de padi." „Aku nimange witi Wenang im mengungupu simaksakka se pongkor lakker = (Toen) ik ben gegaan naar Menado tijdens het plukken van de padi heb getroffen daar veel visch."

6. Het woordje *mac* = zoon van, waarmede vele Schotsche geslachtsnamen beginnen, wijst op een dergelijk gebruik bij de Schotten. De oude Anglo-Saxers volgden ook deze gewoonte en bedienden zich daartoe van den uitgang *ing* of *ink*, die achter een persoonsnaam gevoegd, den zoon of afstammeling van dien persoon te kennen gaf (Zie het Tijdschrift „de Navorscher", nummer van 1 Maart 1873, blz. 160). *Max Müller*, Lectures on the Science of Language, Vol II, p. 16, zegt hieromtrent: „In Anglo-Saxon the termination *ing* is used to form patronymics, for instance, Godvulfing, the son of Godvulf. In the A. S. translation of the Bible the son of Elisha is called Elising." Vele van deze namen met toegevoegde *ing* of *ink* zijn langzamerhand familienamen geworden. Bij ons worden nog tegenwoordig vele geslachtsnamen aangetroffen die op deze *ing* en *ink* eindigen Dat bij de Joden ook het gebruik bestond, den zoon naar den naam van den vader te onderscheiden toont het voorgevoegde *bar* = zoon van, bij vele Joodsche namen van zelf aan. Van genoegzame bekendheid is het, dat de Arabieren eveneens deze gewoonte volgen.

7. Het gebruik dat de vader bij de geboorte van het kind, dat hij als het zijne wenschte te erkennen, afstand deed van zijn naam en zich naar den naam van dat kind noemde, was wel het meest eenvoudige middel, waarop de erkenning van het vaderschap geschieden kon. Er bestaat echter eene gewoonte, die nu nog vrij algemeen verspreid is, en die waarschijnlijk in vroegere tijden eveneens tot dat doel gebezigd werd. Wij bedoelen het zoogenoemde „kraambed der mannen", hetwelk hierin bestaat, dat als de vrouw een kind baart, de man zich voor eenige weken met het kind in het bed legt, en zich laat oppassen en verplegen. Of dit gebruik in den Indischen Archipel wordt aangetroffen, is ons niet bekend. Buiten den Archipel vindt men het echter bij verscheidene volken terug. In Europa heerscht deze gewoonte ten huidigen dage nog in Spanje bij de Basken, „among whom we are told that in some of the valleys, the women rise immediately after childbirth, and attend to the duties of the household, while the husband goes to bed, taking the baby with him and then receives the neighbours compliments." (*Sir John Lubbock*, Pre-Historic Times, p. 562). Dezelfde gewoonte wordt ook aangetroffen in het Zuiden van Frankrijk in Bearn, waar het bekend is onder den naam van „faire la convade." Dit gebruik vindt men verder terug bij enkele Mongoolsche rassen, bij verscheidene Indiaansche stammen van Zuid-Amerika, bij de bewoners van Guiana en bij de Caraïben. Van deze laatsten wordt o. a. gezegd: „Among the Caribs the father, on the birth of a child, took to his hammock, and placed himself in the hands of the doctor, the mother meanwhile going about her work as usual." (*Sir John Lubbock*, o. c. p. 561). Aan een gebruik dat zoo algemeen verspreid is onder volken, die zoo verre van elkander verwijderd wonen, dat men met geene mogelijkheid kan aannemen, dat zij het van elkander kunnen hebben overgenomen, moet wel een zelfde idée ten grondslag liggen. Zooals

wij hierboven reeds opmerkten, meenen wij dan ook in deze gewoonte slechts een middel te zien, waarvan die volken zich oorspronkelijk bedienden, om de natuurlijke betrekking tusschen vader en kind aan te duiden, in de tijden toen de vaderlijke verwantschap hare rechten begon te doen gelden. De natuurlijke betrekking toch, die er tusschen moeder en kind bestaat, komt zeker nergens sterker uit dan in het kraambed. In het kraambed komt het moederschap tot stand; het kraambed is, als het ware, eene stilzwijgende, doch onwedersprekelijke en onloochenbare erkenning van het moederschap. Was het dus wonder, dat toen bij de ontwikkeling van de vaderlijke verwantschap, de erkenning van het vaderschap noodig werd, de wilde het kraambed als symbool gebruikte om de vaderlijke betrekking van hem tot het pas geboren kind aan te duiden. Indien de door ons gegevene verklaring van deze zonderlinge gewoonte de juiste is, laat zich daaruit hare algemeenheid ook ligt begrijpen. Even als zoovele andere zou deze gewoonte dan ook hebben blijven bestaan, ook nadat zij hare oorspronkelijke beteekenis reeds geheel verloren had.

8. Deze rijstvaten zijn van boombast gemaakt, en kunnen van 20 tot 200 gantangs padi bevatten. In plaats van *liwun* gebruikt men meer algemeen in het dagelijksch leven het woord *sangkor*, dat zoowel een gevuld als een leeg rijstvat beteekent.

BESCHRIJVING DER BATAVIASCHE JURISDICTIE

EN

ONDERZOEK NAAR DE OORZAAKEN DER MEERDERE ONGEZONDHEID VAN BATAVIA EN DESZELFS RHEE,

ALSMEDE WAARAAN DE MINDERE BEVOLKING, DE WIJNIGE OPBRENGST DER PRODUCTEN, EN DE GROOTE ONVEILIGHEID IN DIT ANDERS VRUCHTBAAR GEWEEST TOE TE SCHRIJVEN IS;

DOOR

DR. W. M. KEUCHENIUS.

Een woord ter inleiding.

In hare vergadering van 3 Juni 1873 besloot de Directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen om in 's Genootschaps Tijdschrift op te nemen een onder bovenstaanden titel in 1807 samengesteld geschrift van den heer Dr. W. M. Keuchenius, nadat uit een ter zake ingesteld onderzoek gebleken was, dat een in 1812 alhier op 's Compagnies drukkerij bij A. H. Hubbard verschenen werkje van dienzelfden schrijver, getiteld: „Over de Oorzaaken der zedert 60 jaaren toegenomen ongezondheid van Batavia en over de middelen van herstel", slechts eene hier en daar meer uitgebreide omwerking bevatte van het eerste der vijf hoofdstukken, waaruit het thans voor het eerst in het licht te geven handschrift bestaat.

Bedoeld werkje is bovendien hoogst zeldzaam geworden. Het ontbreekt in de bibliotheek van het Genootschap; het komt niet voor in de Catalogi van werken over Nederlandsch Indie uitgegeven door de boekhandelaren Muller, Nijhoff, e. a.; en behalve een in het bezit

van den heer Mr. L. W. C. Keuchenius alhier gebleven exemplaarben ik geen ander op het spoor kunnen komen, dan dat te huis behoorende in de bibliotheek van 's Lands Algemeene Secretarie.

Intusschen verdient de inhoud er van ook thans nog in meer dan één opzicht de aandacht van allen, die zich met Batavia's vroegere gesteldheid bekend willen maken, en uit dezen hoofde zou een herdruk van het voor ruim 60 jaren alhier verschenen werkje op zich zelf wellicht aanbeveling verdiend hebben, indien zich toevalliger wijze de gelegenheid niet had aangeboden om den in handschrift gebleven meer omvangrijken arbeid van Dr. W. M. Keuchenius in zijn geheel het licht te doen zien.

Waarom de uitgave er van in der tijd achterwege is gebleven, ben ik niet kunnen te weten komen. Het handschrift werd met dit doel naar Nederland gezonden, aan het adres van den Heer W. Holtrop te Amsterdam, blijkens een brief van den schrijver van 23 Juli 1807, die tegelijk met het handschrift door aankoop in mijn bezit is gekomen, en die ik hier grootendeels meen te moeten overnemen, met weglating evenwel van eenige daarin voorkomende eigennamen. Die brief luidt als volgt:

„*Mijn Heer en Waarde vriend!*

„Ik hoop, dat de Heer de Man, die ik wel gewenscht had dat hier gebleven was, gelukkig geretourneert zal zijn. Hij zal waarschijnlijk uwed. bericht gegeven hebben van mijn toestand en voornemen om uwed. ter drukpers aan te bieden een manuscript in mijn ledige uuren zaamengestelt over de Bataviasche Jurisdictie; over de oorzaaken der meerdere ongezondheid van Batavia, en deszelfs Rhee; en verder over Justitiëele en Politieke misbruiken in gemelde schoon en uitgestrekt District plaats hebbende.

„Het zelve gaat hiernevens; mijn wensch is, dat het gelukkig in uwe handen zal aanlanden, en uwed. met uw Familie in volkomene welstand mag aantreffen. Wij genieten daaromtrent hier een bijzondere zegen: ik heb met mijn vrouw en kinderen nu bij de drie jaar al hier een onafgebroken gezondheid genoten, except mijn jongste zoon heeft twee maanden geleden een zwaare galkoors 17 dagen gehad, doch is gelukkig herstelt.

„Mijn oudste zoon bij uwed. bekend is op Ambon, en daar ook gezond; maar hij zal daar helaas! zoo min als elders door zijn eige

toedoen progressen maken. De Winter Tromp is reeds zedert 2 jaren overleden; het ontijdig lot dat zeer veele hier ongelukkig treft, die niet willen wennen naar het klimaat te leven.

„Den inhoud van mijn stuk, zoo wel als mijn oogmerk zult uit de voorrede, het beloop en slot van 't zelve ontwaaren; voornamelijk om de ongelukkige gesteldheid, die hier plaats heeft, in het vaderland beter te leren kennen. — Al het problematike en speculative omtrend Cultuur, Handel en Financien heb ik in dit deel terug gehouden, en niet als daadzaaken expres opgegeven, waarvan de waarheid terstond kan blijken.

„Word dit deel bij mijne landgenooten wel ontfangen, en geeft den Hemel mij verder gezondheid, zoo kan dit mij aanspooren om mijne begonne aanmerkingen over Cultuur, Handel, en Financien, over welke drie poincten hier vrij wat te zeggen valt, te voltooiën, en met eene beschrijving van Java's oostkust, het tweede uitgestrekt terrein, dat wij op dit Eiland bezitten, te laten volgen.

„Zoo uwed. inclineert het toegezonde manuscript te drukken, gelieft met mijn zoon daarover te corresponderen; ik heb zijn Ed. de conditien, die uwed. niet onaannemelijk zullen voorkomen, gemelt. En daar ik het werk gaarne aan Z. Maj. Louis Napoleon wilde opdragen, gelijk uwed. uit de bijgevoegde opdracht ziet, zoo zijn de gebruikelijke etiquettes uw beter bekend als mij.

„Moet Zijn Excellentie van der Heim te vooren inzage van opdracht, voorrede of verder hebben, zoo kunt uwed. mijn zoon daarover schrijven; of Amsterdam, geen 3600 uuren van Hage zijnde, zoud uwed, of uweds zoon lust hebbende een tour derwaards te doen, met mijn zoon in 's Hage kennis kunnen maken, en dat werk met hem afdoen.

„Fouten tegen taal en spelding gelieft te verbeteren. De zaaken zijn ongelukkig hier zoo gestelt, dat als er niet een Koninglijke invloed, een man met een plak, tusschen beide komt, of toezicht neemt, willekeur en trotschheid niet te temmen, en een menigte ingeslope misbruiken niet te verbeteren zijn, en daarom heb ik een opdracht aan den Koning noodzaakelijk geoordeelt.

„Hoe zeer men verzuimt heeft de waarheid van de waare gesteldheid dezer gewesten voor onze Natie openteleggen, zoo zult uwed. zien, dat ik met alle voorzichtigheid en decentie omtrend Nederburgh ben te werk gegaan.

„Ik heb een brief aan de Heer D. van Hogendorp ingesloten. Zoo

aan Zijn Hoog Ed. geb. onder de grootste secretesse eenig inzien van voorrede of stuk kon gegeven of met hem over 't zelve gesproken worden, zou mogelijk aanleiding geven, dat de Koning eenige ouvertures of appui van 't zelve kreeg; of indien uwed. bij de minister Verheul bekend waart, was eenige kennisgave daar ook niet kwaad.

„Indien uwed. resolveert het te drukken, zoo moet uwed. aan den Boekverkoper alhier, de Heer Dominicus, voor uw eige rekening en profijt toezenden 60 exemplaaren, die hij hier voor uwed debiteren kan, en waarvoor hem drie gulden en een half het stuk wel berekenen kunt; men leest hier wijnig en daarom zijn de boeken hier duur; voor een Hellebroekje, Speldeboek of schoolboekjes voor de jeugd, die 6 à 8 Stuivs. in Holland kosten, betaald men hier vijf rijksdaalders papier, zulk een Rijksdaalder is thans op een hollandsche gulden te rekenen. Dominicus is een loom en traag mensch, en haalt met zijn affaire *f* 12.000 's jaars; het is waar hij heeft het vendunieuws en andere kleinigheden daarvoor mede te drukken, gelijk het Regeringboekje ook, maar, wanneer hier een actief jong mensch, der zaaken kundig, en wat letters, papier etc. meebrengende aankwam, zou hier gelijke som kunnen winnen, en ras ook het een of ander te drukken krijgen.

„Bij occasie verzoek ik mijn respect aan de Heer de Man te verzekeren, en Zijn Ed. gestr. te melden, dat de Heer Schimmelpenninck van Ooije als president bij den Raad van Justitie op den ouden voet en op 't vorig tractement heeft sessie genomen, en Panhuis dº. als lid namelijk.

„Parvé heeft sessie als Extraordinair Raad van Indien genomen, en Munting heeft zich laten emploieren als Secretaris bij de Hooge Regering. Om uwed. nu een staaltje te geven hoe spoedig men de lieden hier van de waare weg brengen kan, en zoodra men dat gedaan heeft, dan kan men er mee doen wat men wil: Z. word als Raad Extraord. President van de weeskamer, — een Collegie van ouds hier van crediet en bij welk de penningen zoo veilig als in zijn eige kas beschouwt wierden; te vooren voor onmondige gezocht, en thans geschuuwt. — Deze weeskamer schiet gelden, bij voorbeeld twee derde van de waarde op vaste panden. Y. koopt een huis 15 duijzend rijksdsn. waard, maar koopt het voor 18 duijzend, schoon het bij publieke veiling op 15 duizend was opgehouden, en moet hier voor deze koop met opdracht etc. twintig

duizend rijksdaalders opnemen. Dit geld opnemen was bij particulieren niet gemakkelijk; maar Z. president bij de Weeskamer geworden, weet hier daadelijk raad voor: laat de tuin door Y. voor 18 duizend Rijksdaalders gekocht, door de beëedigde landmeter en taxateur waarderen op dertig duijzend rijksdaalder, en toen de Weeskamer er twee derde of 20 duizend op schieten, gelijk geschied is; en op die manier heeft de nieuwe president voor zich zelve ook al wat nodig voor zijn eige huis of koop gehad. Het is maar jammer dat het vertrouwen van een Weeskamer hierdoor niet vermeerdert, en dat, als men de lieden tot zulke zaaken hier gebracht heeft, men hun kan leiden zoo men wil, niet tot nut van 't vaderland, maar tot bederf van de Colonie; en dat zijn hier de loopjes om de lieden nutteloos te maken — en die men tot zulke zaaken niet kan krijgen plaatst men achteraf. Als ik de Augurias stal zou intreden had ik tijd en papier te kort. Dit geval spijt mij echter om dat het hier bij de besten een praejugé verwekt tegen degeene die laast uitgekomen zijn of zouden gekomen zijn. Na mijn hartelijke groete aan uweds Familie betuig ik met hoogachting te zijn

W. M. Keuchenius.

Molenvliet buiten Batavia, 23 Julij 1807.

Men ziet uit dezen brief, dat de schrijver zich weinig thuis gevoelde in de samenleving waarvan hij deel uitmaakte; en geen wonder — want eerst op 63 jarigen leeftijd betrad hij voor het eerst den Indischen bodem. Geboren op den 6 Januari 1740, vestigde hij zich na de voltooiing zijner studien als medicinae doctor te Schiedam, alwaar hij in 1768 tot Raad in de Vroedschap dier stad benoemd werd. Korten tijd daarna werd hij aangesteld tot Burgemeester, welke betrekking hij bleef bekleeden tot hij in Mei 1787 tot Voorzittend Schepen der stad werd verkozen.

Te midden van de rampspoedige jaren, die weldra voor Nederland aanbraken, bleef de publieke zaak in hooge mate zijne aandacht gaande houden, zooals blijken kan uit meer dan een geschrift door hem achtereenvolgens in het licht gegeven, waarvan ik de titels, voor zoo ver die mij bekend zijn, hier doe volgen:

Kort Betoog over de Nationale Oeconomie en over deszelfs noodzaaklijkheid en inrichting voor de Bataafsche Republiek, 's Hage, Joh. Gaillard, 1798;

Brieven aan den Schrijver van het Betoog dat een onverdeelde Regeringsvorm uit zijn eigen aart onbestendig en voor de vrijheid des Lands gevaarlijk is. Anon. en z. pl. of j. (Niet opgenomen in Mr. J. I. VAN DOORNINCK's *Bibliotheek van Nederlandsche Anonymen*, doch aangehaald bij het daarin onder No. 655 vermelde *Betoog*, etc., dat aldaar aan N. B. LAMBRECHTSEN wordt toegeschreven);

Ontwerp eener extraordinaire Belasting van 37 millioenen op de Revenuen, waarin aangetoond werd, hoe die Som evenredig, zonder bezwaar, en zonder onaangenaame Taxatien kan opgebracht worden. Anon. en z. j. 's Hage, Joh. Gaillard (Niet opgenomen door VAN DOORNINCK).

Verhandeling over den Sluikhandel en deszelfs nadeelen voor 's Lands Financie, alsmede over de middelen om de sluikerijen te weeren. Delft, M. van Graauwenhaan, 1800;

Het Stemrecht van eene Republikeinsche Regeringsform. Anon. Delft, M. Graauwenhaan, 1801 (Onder No. 4251 opgenomen in VAN DOORNINCK's *Bibliotheek*).

Door deze geschriften trok hij de aandacht der regeeringsmannen tot zich, en hieraan had hij het te danken, dat hij in het najaar van 1802 door den in 1800 opgerichten Aziatischen Raad werd aangezocht om als opperkoopman, met den rang van Raad van Indie, naar Java te vertrekken. Hij was toen ter tijd lid van het Departementaal Bestuur van de Delf, en „de weinige ledige uuren zijner „Departementale werkzaamheden dacht hij niet beter te kunnen be„steden dan aan de belangen van het Vaderland", waartoe hij zich in verdere studien verdiepte, die hij noch juist vóór zijn vertrek naar Indie voltooide door de uitgave in het voorjaar van 1803 van een meer omvangrijk geschrift, dat bij W. Holtrop te Amsterdam het licht zag onder den titel van De inkomsten en uitgaven der Bataafsche Republiek voorgesteld in eene Nationaale Balans, om onze Maatschappelijke Belangen, Landbouw, Koophandel, Fabrieken en Visscherijen, tegen elkander te berekenen en de belastingen, naar proefondervindelijk Staatkundige en Financieele gronden te overwegen, door Dr. W. M. Keuchenius.

De aard van het behandelde onderwerp moest den schrijver er van zelf toe brengen om ook de aangelegenheden van de Oost en West Indische bezittingen van den Staat te bespreken. Werkelijk schijnt dit onderwerp uitvoerig door hem behandeld te zijn, maar hij heeft het hierover geschrevene niet in druk doen verschijnen, omdat hij niet wilde „vooruit loopen de te verwachtene doorwrochte „Rapporten" van de Commissie door het Staatsbewind der Bataafsche Republiek bij besluit van 11 November 1802 No. 41 ingesteld met het doel om te dienen van consideratie en advies aangaande den voet en de wijze, waarop de handel op 's lands bezittingen in O. I. zoude behooren gedreven en die bezittingen bestuurd te worden. Het hoofdstuk „Over onze O. I. Bezittingen en W. I. Colonien" beslaat dan ook niet meer dan een paar bladzijden, die het intusschen wel der moeite waard is hier in hun geheel over te nemen, daar zij ons den schrijver doen kennen als een man, wien de belangen van Indie niet minder ter harte gingen dan de belangen van het vaderland. Het bedoelde hoofdstuk, het vijfde van het werk, luidt als volgt:

„Ik kan over onze Oost-Indische Bezittingen en West-Indische Colonien thans hier kort zijn, vermids 'er zedert eenigen tijd over deze schoone en vruchtbaare Gewesten, vooral omtrent de eerste, veel geschreven en groot licht verspreid is.

„In die schriften vind men aanmerkelijke zaaken voor en tegen een Vrije Vaart, een Uitsluitenden Handel, het geven van Eigendom van Land aan den Inlander, met bepaling van Grondlasten, en een Politiek Bestuur, benevens de Veranderingen, die in Handel en Bestuur noodig geoordeeld zouden kunnen worden, voorgesteld en overwogen; waarom ik den lezer tot dezelve verwijze, en hier alleen deze eenvoudige waarheid, die niemand zal willen tegenspreken, bijvoege, namelijk, dat, wil men voordeel van Gewesten trekken, men vooraf aldaar welvaart moet bezorgen, vermids geen plaatzen voordeel kunaanbrengen, die geen welvaart genieten; maar schoon elk het omtrent deze waarheid zal eens zijn, kan men merkelijk verschillen in de middelen, om die welvaart te bezorgen; doch wanneer die welvaart, gelijk in onze Oost-Indische Bezittinhen, vooral moet gezocht worden, in den inlander aan te moedigen tot meerder cultuur en aanplantingen, om hier door millioenen ponden Koffij, Suiker, Peper, Rijst en andere Producten, meer te verkrijgen, zal men het Geld,

als het eenvoudigste en beste middel, en hetwelk den minsten omslag verwekt, hier voor bevinden. — Voor geld word alles verkregen. — Arbeid, naarstigheid en bereidwilligheid word voor Geld het best gekocht, en derhalve, wanneer eenige penningen per pond voor Koffij, Suiker en verdere Producten, volgens dezelfde Contracten en de eigen wijze van inkoopen, die thans plaats hebben, meer besteed worden, zal buiten twijfel het bedoelde oogmerk, namelijk een meerdere bekoming van millioenen ponden Producten, met den minsten omslag en met bezorging van den meesten welvaart, bereikt worden.

„Maar wil men de inkoopen tot de geringste prijzen pijnigen, kan ieder begrijpen, dat dit nooit aanmoediging tot cultuur en aanplantingen kan verschaffen. — Behoorlijke betaaling voor alle voordbrengzelen, goede schikkingen omtrend den handel en vertier der Producten, zoo in *Asia* als naar *Europa*, en wijze inrichtingen naar den aart en zeden der Inlanders, volgens het loflijk systhema onzer Voorvaders, welken het eerst bezit van *Indiën* genomen, en haar handel en magt, minder door gezag en geweld, dan door billijke Alliantien of liever Contracten uitgebreid hebben, zullen *Java* en de verdere Bezittingen waarschijnlijk het zekerste, als in vroeger dagen, doen bloeien en welvaaren.

„Schoon ik een uitgebreid Hoofdstuk hierover gereed had om hier in te lasschen, zal ik, om voorgemelde reden, kortheidshalve en vooral om geene te verwachtene doorwrochte Rapporten van een aangestelde Commissie vooruit te lopen, mij vergenoegen met alleen aantemerken, dat, daar ons Gouvernement en de Asiatische Raad ernstig bezig zijn, om de nodige veranderingen en verbeteringen voor den Oost-Indischen Handel en het Bestuur te bepalen, wij op goede gronden verwachten kunnen, dat de som, die als een Nationaal voordeel uit onze Oost- en West-Indische Bezittingen op onze Balans gebragt, en voor de West op negen, en voor de Oost op elf millioenen Guldens gesteld is, zal verkregen worden niet alleen; maar zelfs dat een goede inrichting omtrent onze Oost-Indische Bezittingen, binnen weinige Jaaren, die som, onder een wijs, eerlijk en welgeregeld Bestuur, aanzienlijker zal doen worden".

Welke vooruitzichten door den Aziatischen Raad aan Dr. K. geopend waren, blijkt niet, maar in geen geval zal hij de reis naar Indie aanvaard hebben met het denkbeeld, dat hij bij aankomst al-

daar geruimen tijd „buiten emplooi" zou worden gelaten. Den 14 April 1803 met het schip Canton uit Nederland vertrokken, mocht hij niet dan na een zeer noodlottige reis en na een langdurig verblijf aan de Kaap de Goede Hoop, op den 12 September 1804, dus eerst na een tijdsverloop van zeventien maanden, Batavia bereiken. Aan deze eerste teleurstelling paarde zich weldra de nog grootere van te vergeefs te blijven uitzien naar plaatsing in eene betrekking, waarin hij nuttig werkzaam wezen kon. In de Naamboekjes van 1805 en 1806 vindt men zijn naam telkens terug onder de „Kooplieden buiten emplooi", — eene omstandigheid, die hem in het hierachter volgend geschrift met rechtmatige verbittering doet uitroepen: „Maar Kundigheden zijn helaas! bij ons op Batavia in geen tel, of van geen waarde: — was er de een of ander, die ze bij toeval bezat, zoo wierd hij achteraan geplaatst, en buiten functie, of occasie om nuttig te zijn, gehouden: *experto crede Roberto!*"

Het duurde tot 1807 voor hij onder de „gequalificeerde personen „van de commercie" werd opgenomen. In den loop van dat jaar ontving hij eene aanstelling als Administrateur van de Amphioen Directie, en werd hij tevens benoemd tot lid van het College van Heemraden, als wier voorzitter hij in het daaraanvolgende jaar optrad. Toen in 1809 de Gouverneur Generaal Daendels het geraden achtte om eenige leden van den Hoogen Raad van Justitie van Hollandsch Indie te „removeeren", en dit hoogste rechterlijke college te „reorganiseeren" op zoodanigen voet, dat het geheel ondergeschikt werd gemaakt aan de uitvoerende macht, behoorde Dr. Keuchenius tot de nieuw benoemde leden, die onder het voorzitterschap van Mr. H. W. Muntinghe en het vice-presidium van Mr. W. F. van Panhuijs, op eene jaarwedde van 6000 rijksdaalders in den „gezuiverden" Hoogen Raad zitting namen. Hij werd in deze betrekking echter niet bevestigd bij de reorganisatie, waartoe Raffles in Januari 1812 besloot, en volgens welke het aantal leden van zeven op vier (met inbegrip van den voorzitter) werd teruggebracht. Waarschijnlijk ontving Keuchenius bij deze gelegenheid zijne benoeming tot lid van het College van Weesmeesteren, doch als zoodanig bleef hij slechts weinige weken werkzaam, want op den 28 Maart 1812 overleed hij ten zijnen huize op Molenvliet, in den ouderdom dus van 72 jaren.

Slechts even veertien dagen te voren schijnt hij de laatste hand te hebben gelegd aan het geschrift, dat in den loop van 1812 alhier

in het licht werd gegeven, en waarvan de titel boven werd afgeschreven. Aan het slot er van vindt men de dagteekening van 10 Maart 1812, naast de woorden, waarmede Tacitus de zegeningen schilderde, die het Romeinsche volk onder de regeeringen van Nerva en Trajanus genoot. „Zoo ongekend gelukkig was men in dien tijd, dat men kon denken wat men wilde, en vrij kon spreken wat men dacht" (*Rara temporum felicitate ubi sentire quae velis, et quae sentias dicere licet*). Zoo als die woorden daar voorkomen, schijnen zij moeilijk iets anders te kunnen beteekenen dan eene betuiging van ingenomenheid met het pas opgetreden Engelsche bestuur; maar men vindt diezelfde woorden ook als motto aangehaald op de achterzijde van het titelblad van zijn in 1803 verschenen geschrift, waaraan wij boven een geheel Hoofdstuk ontleenden, en zij hebben dus in de pen van Dr. Keuchenius de meer algemeene beteekenis, van ingenomenheid met de nieuwe orde van zaken, die uit de omwenteling van het laatst der achttiende eeuw was voortgevloeid.

Voor het overige is het in 1812 hier verschenen geschrift van Dr. Keuchenius, zooals ik boven reeds aanstipte, slechts eene omwerking van het eerste hoofdstuk van het thans uit te geven handschrift, en bij den inhoud er van behoeven wij dus niet stil te staan. Het zal den lezer echter blijken, dat ik het niet geheel ongebruikt heb gelaten.

N. P. Van den Berg.

Batavia, 25 December 1874.

OPDRAGT

AAN ZIJN MAJESTEIT LOUIS NAPOLEON

KONING VAN HOLLAND.

Eenige Rivierkundige, Justitieele, en Politieke waarnemingen, de Bataviasche Jurisdictie, met deszelfs Ommelanden, Bovenlanden, en Preangerlanden betreffende: — alsmede navorschingen omtrend de oorzaken der meerdere ongezondheid van Batavia en deszelfs Rhee: — en een onderzoek omtrend de geringe bevolking, de wijnige opbrengst der Producten, en de groote onveiligheid in dit anders schoon, en vruchtbaar Terrein, zijn de vruchten van mijne ledige uuren, welke ik zedert mijn komst en verblijf te Batavia, was het mogelijk, ten nutte van deze Colonie, en van mijn dierbaar Vaderland heb trachten te verzamelen: — en welke ik de vrijheid neem aan U Koninglijke Majesteid op het eerbiedigst aan te bieden, en op te dragen.

Eensdeels omdat ik mijn hulde, trouw, en gehoorzaamheid bij de komst van U Majesteid tot den Throon van Holland door mijn verre afstand in persoon niet heb kunnen betuigen: — anderdeels, omdat ik mijn Vaderland drie en dertig jaaren in onderscheide, te voren Souveraine Collegien als integrerend Lid met iever en trouw gediend hebbende, hoop, dat ik hiertoe niet orbevoegd gerekend zal kunnen worden: — en ten derde, omdat het onderwerp van deze bladen de belangens inhoudt van circa twee millioenen menschen, de Inboorlingen en Inwoonders van de twee voornaamste Districten van het eiland Java, welke het Koningrijk Holland als deszelfs wettigen eigendom bezit.

En daar het lot van verre de meeste inwoonders zeer ongunstig is, en derzelver belangens ook onder het Bestuur, de zorg en bescherming van U Koninglijke Majesteid gesteld zijn, en

Hoogstdeszelfs wijs, goedertieren en vaderlijk hart terstond overtuigd is, dat van de behartiging dezer belangens, en van de bescherming der Inwoonders en Inboorlingen hun geluk afhangt; dat in het geluk derzelve de welvaart en voorspoed der Colonie gelegen, en derhalve het wederzijdsch belang van het Koningrijk Holland er in betrokken is, en dat alle deze betrekkingen onafscheidbaar aan elkaar verbonden zijn. Hoezeer ik wel verzekert ben, dat de dierbaare tijd en attentie van U Koninglijke Majesteid nog wijnig kan afgetrokken worden van de inwendige toestand van het vaderland, en van die bezigheden, die het herstel van deszelfs luister en diep vervallen staat ten doel hebben, heb ik echter gewaagt de bezette tijd van U Koninglijke Majesteid voor eenige ogenblikken met deze Gewesten te komen interrumperen.

In het overwegen en voordragen dezer belangens heb ik kortheidshalve alle speculative en problematieke bedenkingen, die voor en tegen gesprooken kunnen worden, terug gehouden, en mij alleen bepaald tot facta of daadzaaken voor te dragen, waar van de waarheid terstond kan onderzocht, en ontdekt worden: — en waarvan waarschijnlijk sommige reeds aan U Koninglijke Majesteid niet alleen zullen zijn voorgestelt, maar zelfs tegen eenige van welke door Hoogstdeszelfs Koninglijke Majesteid ieverige poginngen reeds wijze en krachtige middelen ter verbetering derzelve beraamt zullen zijn: omtrend welke facta deze opgave dan overtollig kan gerekent worden.

Na de langduurigste, en dierbaarste zegeningen van het Albestuurend Opperweezen over de Persoon van U Koninglijke Majesteid, over Hoogstdeszelfs Koninglijke Gemalinne, en verder Koninglijke huis, en Hooge Regeering toegewenscht te hebben, op dat ons vaderland en deze Gewesten heil en voorspoed hieruit mogen genieten, als in de dagen van ouds, blijve ik met alle gevoelens van diepe eerbied, en verschuldigde gehoorzaamheid.

W. M. Keuchenius.

Molevliet
buiten Batavia,
30 Mei 1807.

VOORREDE.

Hoe veele redenen er in voorige tijden, in de eerste tijdvakken van de oprichting der Oost Indische Compagnie mogen geweest zijn, om de belangens haarer bezittingen, en om alles wat deszelfs inwendige gesteldheid en bestuur betrof, geheim en bedekt te houden, en de verslagen daarvan in den boesem van Bewindhebberen te laten smooren, hetzij om te beletten, dat in die tijden de andere mededingende Compagnien, de Engelsche, Deensche, Zweedsche en Oostendese geen kennis of wetenschap van haare inwendige Coloniaale toestand, van haare inrichtingen, van haar handel, en van haare sterkte of zwakheid verkregen: — het zij om te zorgen, dat uit de publiciteit van zulke berichten geene voordeelen door de evengemelde Compagnien getrokken wierden: — het zij anderzinds: — zoo veele redenen hebben er thans plaats om geene zaaken, die het waar belang onzer Oost Indische bezittingen, en gevolgelijk van ons vaderland betreffen, langer voor onze landgenooten verborgen, en geheim te houden: — of bijzonder om dezelve niet ter kennis te brengen van Zijn Koningklijke Majesteid, aan wiens Hoog Bestuur de uitvoering, en het lot dezer Gewesten is toevertrouwt.

Vooreerst om dat alle Compagnien, die er nog bestaan, alle handelende Europése Volken, en de Americanen zelfs niet uitgesloten, onze inwendige gesteldheid, onze handel en gebreken, die in Indien plaats hebben, thans door en door kennen, en zich met hunne handelingen er ook zeer wel naar weeten te gedragen en te richten, beter als onze eige Natie, welke die geheime wegen nog niet kend.

En ten tweeden: — omdat de waare geschapentheid der zaaken dezer Gewesten in het vaderland te wijnig bekend en openbaar is, waardoor men derhalve aldaar verscheide denkbeelden, die veel van de waare gesteldheid der dingen alhier verschillen, kan voorpreken en inprenten.

Want degeene, die eenige jaaren in Indien geweest zijn en met

groote gemaakte fortuinen naar het vaderland terugkeeren, om het even in welke betrekkingen of posten zij geweest zijn, vinden in hunne gehoude gedragingen wijnig aanmoediging om rechte opening van zaaken, zoo zij er anders geschiktheid toe hebben, mede te deelen: — integendeel ziet men van zoodanigen kant zich ter zelfsdekking eigenaartig gedrongen, om de oude gebreken en misbruiken, bij welkers gesteldheid en toedracht men zijne rekening zoo wel gevonden heeft, te doen voortduuren, en alle pogingen ter naspeuring en herstelling tegen te werken.

Niets is intusschen meer te beklagen, dan dat zulk een verregaande belangzucht de beste middelen vruchteloos maakt, en het kwaad, dat zoo ligt te verhelpen is, als sancieert en verzegelt, en bij terugslag een vermeerdert nadeel te weeg brengt.

In aangenome schijn van vaderlandsliefde, en hartelijke welmenendheid gaat men met een schaamteloose vermetelheid voort, door machtspreuken, door schijn en drogredenen de Natie verder te misleiden, deszelfs verlichtste mannen in twijfel en onzekerheid te houden, en alles te beschimpen en verdacht te maken, wat van een andere zijde naar waarheid en oprechtheid, schoon slechts bij gedeeltens, min volkomen, te oppervlakkig, of soms niet even gelukkig voorgedragen word.

En ten derde, omdat fouten en gebreken, die alle Natien op hier gevaren hebbende bekend zijn, voor onze Landgenooten langer te willen verbergen, eveneens gehandelt is, als de voortduuring dier gebreken te willen begunstigen.

Daarom heeft de Staatsraad *Portalis* bij de aanbieding van het burgerlijk wetboek aan het wetgevend lichaam van het Fransch Keiserrijk niet zonder oogmerk aangehaalt: „dat de waarheid inzonder„heid in het vak der wetgeving, het eigendom aller menschen is: — „de poging om haar te ondekken, geen uitsluitend recht van de „algemeene ambtenaaren; wanneer bijzondere persoonen van erkende „kunde ter goeder trouw een onderwerp van wetgeving behandelen, „wanneer zij alleen ten doel hebben de schatting hunner verkrege „kennis aan het vaderland aan te bieden, moet men in hen mede„helpers, en geene vijanden beschouwen.

Daar derhalve een ieder, die belang in zijn vaderland stelt, gerechtigd is om de waarheid te ondekken, zal iemand, die de teere belangens van zijn vaderland 33 jaaren heeft helpen behartigen, en daardoor, vooral in zijn tijdvak, bijzondere gelegenheid gehad heeft om waarheid van schijn, en drogredenen en intrigante en huichelachtige handelingen van oprechte en goede te leren kennen en onderscheiden, daartoe niet onbevoegt gerekend worden.

En daar hij in vroeger jaaren verscheide millioenen guldens uit de kas van Holland tot instandhouding der geweze O. I. Compagnie heeft helpen accorderen, gaf dit hem toen reeds aanleiding, om deszelfs toestand, zoover hem mogelijk was, te onderzoeken, en verder de zaaken zedert 18 jaaren zoo van Rapporten, Berichten, als particuliere geschriften, de Indien betreffende, nauwkeurig te doorlezen.

Hiermede dagt ik voor mijn komst alhier vrij wat kennis van de O. Indische zaaken bekomen te hebben; maar de ervarenis na eenig verblijf ter dezer hoofdplaats deed mij tot mijner uiterste bevreemding bespeuren, dat verscheide geschriften mij zeer misleid hadden, en dat een strijdig belang, hier en in het vaderland, zaamen gewerkt had, om de waare geschapentheid der zaaken dezer Gewesten voor de Natie verborgen te houden, en denkbeelden, die veel van de waare gesteldheid der dingen alhier verschillen, in ons vaderland voort te planten. Aan dit strijdig belang kan men waarschijnlijk toeschrijven, dat de beste aangewende middelen zoo jammerlijk mislukt zijn en een reeks van ruineuse gebreken in zwang gebragt, en achter gelaten hebben.

Als vooreerst een ongenoegzaame uitoeffening van Justitie, en daarbij het Recht ten eenemaal afhankelijk van een Politieke macht.

Ten tweeden. Verscheide gebreken in de Politieke inrichtingen en verzuimen in de executie der gestatueerde wetten.

Ten derde. Veele malversatien en heimelijke kaperijen, die bij het invorderen der inkomsten, der Contingenten, en in de administratien plaats hebben.

Ten vierde. Onstaatkundige en verkeerde mesures omtrend de Financien, waar door de papiere munt, op het tijdstip dat ik dit schrijf, 115 percent beneden zijn nominaale waarde gedaalt is, honderd rijksdl. zilver met 215 Rijksdl. papier gelijk staande. Ook moet

men zeggen dat de Chinezen door haare grove praesenten te veel invloed in de verpachtingen, financien, en andere zaaken gekregen hebben, van welke eerste zij alleen de bezitters en meesters zijn, en boven andere ingezetenen te veel voordeel trekken.

Ten vijfde. De cultuur niet alleen zonder aanmoediging door de geringe betaling voor de producten, maar daarenboven door het bezwaar der menigvuldige overwichten bij de verplichte leverantien gedrukt, waardoor de opbrengst der producten circa de helft minder bedraagt, als men ze bij een zekere berekening gemaakt had, die men dagt, dat wel mee, maar niet tegen kon vallen. Doch een cultuur meest door dwang kan ook geen rijke oogsten leveren: — en daar en boven heeft men het bestuur der coffijcultuur in de bovenlanden en Regentschappen zonder noodzaak zoodanig in de war gebragt, dat de opbrengst van coffij in 1809 en 1810 volgens gegronde vrees nog meer zal tegen vallen.

Ten zesde. Zijn de goede gedagten, die er van rust, order, en vertrouwen gegeven waren, verdwenen, zoo door het attroupement van agt a negen duizend Javaanen, hetgeen gepasseerde jaar op Cheribon iteratieve rijzen heeft plaats gehad, als door een diergelijke verzameling van circa vijf hondert op Tjampea, een uitgestrekt landgoed in de Ommelanden gelegen, hetgeen in de maand Junij 1807 door middel van de bajonnetten spoedig uit elkander gedreven is.

Doch hoezeer dit middel wel krachtig werkt, is het meer temporair, als dat het de kwaal in de grond geneest:— want het ongenoegen en mistrouwen worden er integendeel niet door vermindert. Men geeft wel voor, dat die attroupementen Roversbenden zijn. Een ongelukkig terrein, waar zoo veele rovers zouden schuilen! Maar hoezeer men deze verzaamelingen voor Roversbenden wil opgeven en doen doorgaan, zoo bevind men, de zaak wel onderzocht zijnde, dat het onvergenoegden zijn, waarbij zich de booswichten en rovers van de omtrek voegen, welke al lang uitgeroeit en gestraft hadden kunnen en behoren te wezen: terwijl de rede van het ongenoegen door meerder billijkheid moest weggenomen worden.

En eindelijk ten sevende, bespeurt men een droevig verval in godsdienst, zeden, vaderlandsliefde, opvoeding der jeugd, beschaving, en

diergelijke maatschappelijke noodwendigheden. Integendeel mag men haast zeggen, dat aan eerloosheid, bedrog, intriges en finesses protectie verleend word, en dat deze fouten niet alleen stoutmoedig gepleegt, maar schaamteloos staande gehouden worden. De ondervinding en ervarenis van alle deze gebreken, in de evengemelde poincten opgenoemt, waarvan veele zelfs den vreemdelingen, den Americaanen, Deenen en anderen, die maar eenige rijzen op Batavia gedaan hebben, zoo bekend zijn, dat zij betuigen niet meer te willen retourneren, zoolang zommige dier gebreken blijven voortduuren, gaf mij een overvloedige stof en aanleiding om navorschingen en waarnemingen deswegens te doen, en behoorlijke aantekeningen daar van op papier te stellen.

Aan eenige dezer genome waarnemingen zijn deze volgende bladen haar oorsprong verschuldigt. Dat dezelve niet volledíger uitgewerkt zijn, moet men aan meer als eene oorzaak toeschrijven: — vooreerst aan de korte tijd van mijn verblijf alhier: — en ten tweede, omdat men niet in de occasie gestelt word om alles te kunnen overzien, maar op een verre afstand van het waare *focus* of oogpunt, daar alle de lichtstraalen zich vereenigen, verwijdert gehouden word, en waardoor men dan belet word verscheide belangrijke onderwerpen, die alleen uit het waare *focus* maar kunnen beschouwt worden, behoorlijk waar te nemen, en op te geven.

Maar naardien aan deze waarnemingen door een nader onderzoek meerder volkomenheid kan bijgezet worden, heb ik dezelve niet willen terughouden, overtuigd dat, wil men Java behouden, rust, orde, veiligheid en welvaart in alle deszelfs Districten terugbrengen, en tot voordeel van ons vaderland doen strekken, de meeste der plaats hebbende gebreken niet alleen een spoedig herstel vorderen, maar een krachtdaadige hulp vereischen.

Ik heb mij ook daarom in dit stuk maar bepaald tot drie voornaame hoofdpoincten: 1°. tot de oorzaaken der meerdere ongezondheid van Batavia en deszelfs Rhee; 2do tot de ongenoegzaame werking der Rechterlijke macht, zoo wegens afwezigheid, als door een verkeerde Politieke invloed, en 3°. tot eenige nadeelige Politieke inrichtingen; — alle zaaken die niet problematiek zijn, maar die in *facta*

bestaan, waarvan de waarheid, de oorzaaken en uitwerkingen terstond kunnen onderzocht worden.

Ik had gaarn een Topographische kaart van de Bataviasche Jurisdictie hier bijgevoegt, om een duidelijker begrip van dit terrein te geven, en vooral om de loop der Rivieren met haare monden en uitwateringen in de Baai van Batavia, zoowel als derzelver afleidingen te leren kennen: — en hierdoor duidelijker, als door een enkelde beschrijving aan te toonen, hoe de verkeerde afleidingen en aftappingen van water uit die rivieren derzelver monden verlamt en verdroogt hebben, en hier door de vuijle aanstrandingen wederzijdsch vân Batavia, de voornaamste oorzaak van de vermeerderde ongezondheid van de stad en de Rhee veroorzaakt hebben. Maar hoe gaarne ik zoodanige kaart, nog niet voor handen zijnde, getracht had te vervaardigen, zoo heeft tijd, hulp en aanmoediging mij hiertoe onbroken.

En daar men zonder een accuraate Topographische kaart een uitgestrekt terrein, of een groote omtrek van grond niet behoorlijk kan kennen, en zonder eene nauwkeurige kennis van het terrein geene betrekkelijke wetten of bepalingen voor hetzelve maken, evenmin als men het kleinste lapje gronds tot een huis, tuin, plaats of ander oogmerk willende aanleggen, zonder deszelfs platte grond te kennen, goed zal verdeelen en inrichten.

En daar zulke kaarten voor de Bataviasche Juirsdictie, en Java.s Oostkust nog ontbreken, kan men het resultaat opmaken, dat deze terreinen tot nog toe niet genoeg gekend zijn, en derhalve de noodige betrekkelijke wetten en bepalingen voor dezelve nog ontbreken: en dit resultaat waarheid zijnde, gelijk het is, kan men van veele ongerijmdheden, en verkeerde uitwerkingen, die hier plaats hebben, en waarvan ik er eenige in dit werk aangehaalt heb, rede en oplossing geven, en vooral waarom veele schoone en vruchtbaare landen niet alleen slecht bebouwt, maar roof. en moord-nesten geworden zijn.

Zoo verwondert Lord Macartney bij het innemen van de Caap de Goede Hoop stond, geen kaart van onze Zuijdhoek van Africa te vinden, en daarom door Barrow er een terstond liet vervaardigen, zoo onbegrijpelijk zal het elk verstandig mensch, van welke natie

hij wezen mag, ook voorkomen het maken van goede kaarten dezer terreinen verzuimt te hebben (*).

Schoon men noit denkbeelden van misnoegen, verbittering of partijschap in zijn binnenste gekoestert heeft, nog lust gekregen om chroniques scandaleuses op te zaamelen, zelfs niet om schandelijke zaaken, die voorhanden zijn en niet verzamelt behoeven te worden, maar *lippis et tonsoribus notum*, aan te voeren, mag men echter niet onverschillig zijn omtrend zaaken en belangens, waar bij het vaderland en deze Colonie zoo merkelijk betrokken en geinteresseert zijn, naar waarheid te boek te stellen: — en schoon gepasseerde dingen geen keer hebben, gelijk het spreekwoord zegd, geloof ik echter dat er geen beter middel voor het vervolg zal zijn, om onrecht, intriges, en finesses, welke men op een afstand van 3600 mijlen ongestoort, en zonder verandwoording verder meent te kunnen uitvoeren, en op de een of andere wijs, gelijk in voorige dagen, goed te maken, tegen te gaan en te beletten, dan dezelve naar waarheid en oprechtheid ter kennisse van Zijn Koninglijke Majesteit of deszelfs Minister te brengen.

Dit vermogend middel zal onrecht, willekeur en intriges op een verre afstand kunnen beteugelen.

Ik heb de ingeslope plaatshebbende gebreken niet in het zwartste daglicht geplaats, omdat ik van oordeel ben, dat hoe veroudert en ingewortelt dezelve mogen zijn, door eenvoudige en verbeterde inrichtingen, door wijze en betrekkelijke wetten, die uit den aart der dingen, volgens Montesquieu's aanmerkingen, voort moeten vloeiën, aan de meeste zaaken zeer spoedig een betere loop en andere wending zal kunnen gegeven worden.

(*) (Vgl. R. F. DE SEIJFF, *Oezrigt der Geographische en Topographische Verrigtingen gedurende onze heerschappij in den Indtschen Archipel*, opgenomen in het *Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indie*, deel XI, bl. 341. Men zie ook RAFFLES, *History of Java*, I, bl. 6 (van de octavo uitgaaf van 1830), terwijl de aandacht van toekomstige onderzoekers gevestigd wordt op de *Proceedings* etc. van het Engelsch tusschenbestuur van 15 Augustus 1812, waarin de volgende bescheiden in hun geheel zijn ingelascht: *Report of Colonel* MACKENZIE *on the state of geographical, topographical and nautical charts in the Eastern Division of the Island, dated Samarang* 1 *June* 1812, — en *Memoir of Major* CORNELIUS, *on the state and progress of the geographic surveys executed on the island of Java, dated Samarang* 28 *May* 1812. V. D. B.)

Door de invoering van een goed en onafhangelijk recht zal veiligheid voor persoonen en zekerheid voor bezittingen daargesteld, en krachtige middelen ter beteugeling van vexatien en knevelarijen uitgedacht worden.

Willekeur, domheid en trotschheid zullen de vlugt voor billijkheid, rechtvaardigheid en kunde nemen; en deze in vollen luister verschijnende, zullen verdiensten boven gunst gekozen, en bekwaamheid en braafheid, van intriges en finesses onderscheiden worden.

De landbouw van het vruchtbaar Java, door wijze wetten aangemoedigt, zal nieuwe ontginningen van landen opleveren, en zich door proeven omtrend nieuwe voortbrengzelen kunnen uitbreiden: — en de verplichte leverantien, van de grove overwichten ontheven, zullen overvloediger en voordeeliger voor den staat worden.

De koophandel minder belemmering ondergaande, en van kust tot kust meer protectie genietende, en de zeerovers hunne passen en brieven afgenomen, en uitgeroeit zijnde, hetgeen, als men wil, gemakkelijk geschieden kan, zal de vaart vrijer worden, en beide zullen meer voordeel geven.

En de inkomsten, de contingenten en administratien in het vervolg onder een onafhankelijke en waakzaame Justitie, zonder malversatien en kaperijen ingevordert en bestuurd wordende, zal aan het Financie-wezen een verlore vertrouwen hergeven, en een vermeerdert crediet doen erlangen: en deze Politieke Barometer klimmende, zal de gediscrediteerde papieren munt deszelfs waarde terug ontfangen, en tot zijn hoogte van circa pari rijzen.

De onontbeerlijke voedzels, rijst, visch, etc^{a} zullen de vereischte zorg en oplettendheid naar zich trekken, en door de waare en gepaste middelen overvloediger, en tot laager prijzen verkrijgbaar gemaakt worden.

Jaa! Java kan van zijn algemeene kwijning door betere inrichtingen in bloeistaat herschapen worden.

Dit wijnige heb ik nodig geoordeelt vooraf te zeggen.

Molevliet, 30 *Junij* 1807.

EERSTE HOOFDSTUK.

OVER DE BATAVIASCHE JURISDICTIE MET DESZELFS OMMELANDEN, BOVENLANDEN EN PREANGERLANDEN, BENEVENS EEN ONDERZOEK NAAR DE OORZAAKEN VAN DE TEGENWOORDIGE MEERDERE ONGEZONDHEID VAN BATAVIA EN DESZELFS RHEE, MET RIVIERKUNDIGE AANMERKINGEN.

Van de vijf uitgebreide Districten, waarin het Eiland Groot Java verdeelt is, bezit het Koningrijk Holland volgens wettig verkreege rechten in vollen eigendom twee van deszelfs voornaamste en uitgestrekste terreinen, waarover het Bestuur aan den Koning van Holland thans is opgedragen.

Het Eerste, de Bataviasche Jurisdictie, bestaande uit de Ommelanden, Bovenlanden, Regentschappen en Preangerlanden, een terrein te zaamen circa een uitgestrektheid hebbende als de omtrek van het moederland; — en het Tweede, Javaasch Noord-oost-kust, zijnde deze kust een zoom lands langs het noorderstrand van Java, meer dan honderd twintig mijlen lang, en op sommige plaatzen agt, tien, twaalf en meer mijlen breed, en bevattende van Cheribon af alle de havens en plaatsen aan zee, als Tagal, Paccalongang, Samarang, Japara, Jawana, Rembang, Grissé, Sourabaija en Passarouwan, met de omtrek langs Straat Balij tot de zuidkust aan 's Keisers landen toe: — eene uitgebreidheid veel grooter als de voorige.

Maar het oogmerk thans alleen hier zijnde over het eerste terrein, de Bataviasche Jurisdictie met deszelfs Bo-

venlanden en Regentschappen, eenige rivierkundige, justitieele en politieke overwegingen te maken, en de redenen van de ongezondheid van Batavia en deszelfs rhee, van de mindere bevolking, van de geringe opbrengst der producten, en van de groote onveiligheid in dit anders zoo gelukkig gelegen terrein na te vorschen, zoo zullen wij deze uitgebreide grond in zijn topographische stand en ligging vooreerst trachten te leren kennen, en vervolgens den aart der inwoonders, derzelver getal, zeden, justitieele en politieke inrichtingen onderzoeken.

Om in de beschouwing van dit terrein wel te slagen, behoorde men een goede topographische kaart, en een nauwkeurige opmeting van alle de landen, provincien of regentschappen tot hetzelve behorende, met eene aftekening tevens van den oorsprong en loop der rivieren, van de bergen af tot haare uitwatering in de zee toe, voor zich te kunnen leggen: — maar zoodanige een kaart, zoowel van dit terrein, als van Javaasch Oostkust, niet voorhanden zijnde, zal men zich met de onnauwkeurige, en die zelfs schaars te vinden zijn, moeten behelpen.

Het is hierom niet te verwonderen, dat, daar dit terrein, zoo wel als Javaasch Oostkust, niet genoeg bekend is, de nodige wetten en inrichtingen voor beide tot nog toe ontbreken, en derhalve dat zij noch voor hunne bewoonders, noch voor ons vaderland, dat nut en voordeel hebben aangebragt, dat er met grond anders van te wachten was.

De Bataviasche Jurisdictie, eertijds het Koningrijk Jaccatra uitgemaakt hebbende, met deszelfs Bovenlanden, en de daarbij toegevoegde Regentschappen of Preangerlanden (door deze laatste verstaat men zulke districten, welke eertijds tot het koningrijk Jaccatra niet behoort hebben, maar zedert 1677 en 1757 door overgifte aan de Bataviasche Jurisdictie gehegt zijn), dit terrein is gelegen tusschen het Koningrijk Bantam en het Prinsdom Cheribon, wordende ten westen door de rivier de Tangerang, en door

een strook land, genaamd de Grending, van het Bantamsche gebied, en ten oosten door de rivier Indramaja van het Cheribonsche gescheiden: en strekt zich uit van het noordstrand tot aan de andere zijde van het eiland Java, welke door de Zuidzee bespoeld word.

Deze uitgestrektheid circa 36 uuren in de lengte van het noord tot het zuidstrand, en bijna zoo veele uuren in de breedte van het Bantamsche tot het Cheribonsche beslaande, word in drie deelen verdeelt:

1. In de Bataviasche Jurisdictie, bevattende de stad Batavia, en de Ommelanden van het strand tot het hoog gebergte toe.

2. In de Bovenlanden, bestaande uit de drie Regentschappen van Buitenzorg, van Tjianjour, en van de Tangerang met de Grending.

En 3. In de Preangerlanden, waarin de volgende agt Provincien, vier Regentschappen uitmakende, zich bevinden, — als de Provincien Bandong en Batoelaijang beide een Regentschappen zijnde; de Provincie Praccamoentjang alleen een Regentschap formerende. De drie Provincien Sumadang, Pagadeen en Pamanoekan maken een Regentschap uit: — en het vierde is uit de Provincien Crawang en Tjiassem zaamen gestelt. Bijna midden door dit grondgebied lopen van het westen naar het oosten verscheide bergen, die als een strook of keten dit terrein in twee deelen in een noord- en in een zuid-gedeelte verdeelen, gelijk op meer plaatzen van 't eiland Java gevonden word.

Deze strook, welke als een verbazend gewrocht der natuur, zommige toppen dezer bergen van vier tot agt duizend voeten boven het waterpas der zee verheven zijnde, gehouden mag worden, begint aan het Bantamsche met de berg Salak, en word door de berg Gedé gevolgt, welke zich oostwaards uitspreidende die schakel formeerd, die den naam van Blaauwe Bergen draagt, waartegen men bij helder weer van de stad Batavia aanziet.

Deze berg Gedé heeft noordwaards mede een uitgestrekte voorgrond, welke het Megmadonsche gebergte genaamt word: — en zuidoostwaards naar het land Tjiedammer, onder Cheribon horende, spreid zich die keten bergen uit, die den naam van het Kendansche gebergte draagt, terwijl noordoostwaards de bergen Dindingharie zich verheffen.

De berg Gedé, wiens kruin agt duizend voeten boven de zee uitsteekt, word onder een der vuurbergen gerekent, waarvan men er verscheide op Java vind. Deszelvs gat, of krater, waarnaar men van Tjiepannas, schoon zeer bezwaarlijk, opklimt, geeft meest altijd rook en zomtijds asch op. Dit grondgebied van het noordstrand tot het zuidstrand in de lengte doorreizende, treft men de twee eerste uuren bijna een vlak land aan; hetgeen vervolgens naarmate men het gebergte, omtrent 16 uuren van het strand gelegen, nadert, zich al langzaam opwaards verheft, en tusschen beide een wonderlijke afwisseling van hoogtens en laagtens, van heuvelen en dalen oplevert, waardoor het water, dat van de bergen komt, en van den hemel valt, langer word opgehouden, en aan het land meerder vocht en vruchtbaarheid toebrengt.

Aan de voorgebergtens, en op de hoogte van vier duizend voeten boven de zee, vertoonen zich aan de noord en aan de zuidkant allerverrukkelijkste gezichten, door dien verscheide dezer bergen niet alleen halfwege hunner hoogte, maar zelvs tot op en over de kruinen bebouwt en beplant zijn.

Ook ademt men hier een zuiverder, koeler en aangenaamer lucht in, als laager aan het zeestrand.

Daar is een aanmerkelijk onderscheid tusschen de luchtgesteltheid aan en op de bergen, of in de laagte aan de zee, zoo in zwaarte als in warmte. De barometer wijst te Batavia en aan het zeestrand doorgaands $29^1/_2$ duim aan: — het verschil van zwaarte van lucht is hier in een

gansch jaar maar van wijnig lijnen, zelden boven de vijf: maar aan en op de bergen, op de hoogte van vier duizend voeten boven het waterpas der zee, vind men de lucht veel lichter, en de barometer vier duimen laager als te Batavia en even boven de 25 duimen staan.

De thermometer volgens de schaal van Fahrenheit treft men te Batavia en in de laagte tusschen de 70 en 86 graaden doorgaands aan, en deszelfs middelstand rekent men een geheel jaar door, zoo wel in de kwaade als goede moesson, op 78 graaden, terwijl dezelve aan en op de bergen dikwils onder de 70, ja, onder de 60 en 50 graaden staat: eene getemperdheid, welke men zoo na onder de Linie nauwelijks zou verwachten, en waarin men veele Europesche planten, kruiden en boomen zoo fleurig als in Europa ziet groeien.

Aan de overzijde dezer bergen loopt het land naar het zuidstrand minder vlak en laag af, maar blijft meer bergachtig en hoog, gaande op zommige plaatsen aan het strand stijl af: — Waarom deze streeken voor een geheel andere cultuure als de laagere landen aan de noordzijde geschikt zijn: — hier de koffij en andere producten, die hooger gronden vereischen, van beeter kwaliteit vallende, terwijl de laage landen voor de rijst of sawa-velden, en het zuikerriet voordeeliger zijn.

Zonder opmeting word men hier op het oog gewaar, dat zoo veele bergen en voorgebergtens het terrein door haare verheventheeden merkelijk vergrooten en uitgebreider maken: — en dat deze bergen nog daarenboven een groot nut te weeg brengen door het verspreiden van menigvuldig water langs derzelver gehele omtrek. Het vocht, welke zij uit de gecondenseerde dampen in de boven lucht aantrekken, zoowel als het regenwater, dat zomtijds als van hooge daken langs dezelve neervloeid, formeert verscheiden spranken en beeken, die uit de voeten dezer bergen ontspringende en nederwaards zich vereenigende,

grooter stroomen samenstellen, welke het gansche land doorvochtigen, vrugtbaar maken, en met wijde monden in de zeestranden uitwateren.

Alzoo vind men aan de zuidzijde dezer bergen vier rivieren, de Tjiemandiri, de Tjiekarang, de Tjiegoro en de Tjiboenicassi, welke na het Regentschap Tjianjour doorlopen te hebben, zich in 't zuidstrand ontlasten: doch onze attentie zullen wij meer vestigen op de rivieren, die aan de noordzijde ontspringen, en na de landen aan deze kant doorstroomt te hebben in de baaei van Batavia uitwateren.

De kennis dezer rivieren is vooreerst zeer noodzaakelijk, niet alleen om aan dat voornaam gedeelte gronds, dat tusschen de stad en het gebergte gelegen is, alle nut en voordeel, dat rivieren aanbrengen, te doen genieten, maar zelfs om de hier zomtijds plaats hebbende ongemakken, als overstromingen, die door een te spoedige en overvloedige afvoer van water veroorzaakt worden, hierdoor voor te komen: — en ten tweede word een nauwkeurige kunde dezer aflopende rivieren in dit terrein van het grootste aanbelang gerekent, zoo om aan de stad Batavia, die in de laagte aan de baaei gelegen is, altoos zulk een geproportioneerde hoeveelheid van water te doen toekomen, als zij tot een geduurige doorspoeling en zuivering harer onreinigheeden nodig heeft: — alsmede om bij de afleidingen en aftappingen van water uit de bovenrivieren die nodige voorzorgen in het oog te houden, welke helaas! maar al te veel verzuimt zijn; namelijk om altoos zooveel water op de rivieren te houden, als tot de voortduuring van een genoegzaame stroom en snelheid in derzelver monden of uitwateringen vereischt worden, ten einde de afkomende slijken en vuiligheeden door een verminderde stroom zich niet in de monden of kort aan de stranden neerzetten, en daar ondieptens en aanslijkingen veroorzaaken, maar even als vóór de aftappingen plaats hadden, ver in zee afgevoerd kunnen worden.

Onder het nagaan der rivieren zullen wij van de gemaakte afleidingen, en van de menigvuldige doorgravingen ook gewag maken, en alzoo in de gelegentheid komen om de redenen der aanslijkingen aan de stranden, en der ongenoegzaame doorspoeling van water door Batavia te ondekken.

Wij zullen de rivieren hier aan de noordzijde der bergen van haar oorsprong af beginnen, en dezelve tot haare monden of uitwateringen volgen, doch zonder een kaart, waarop die stroomen afgetekent zijn, voor zich te hebben, valt het begrip moeilijk er van.

Vooreerst doet zich in het westen van ons onderwerpelijk terrein de Tjiedanie of, anders genaamt, de Tangerang op, een groote rivier, welke uit de voeten van de bergen Salak en Gedé boven Buitenzorg ontspringende, bijna een rechte nederwaartsche loop langs het Bantamsche gebied neemt, en daarvan de scheiding maakende, aan de hoek van Ontong Java door twee à drie monden in de baaei van Batavia uitwatert.

Deze uitwatering geschiede in vroeger tijden met een groote stroom en veel water, maar nadat men de Mookervaart, waarvan strak nader melding zal gemaakt worden, uit deze rivier gegraven heeft, is er een groot gedeelte water van dezelve hierdoor afgeleid, en zijn de monden of uitwateringen van de Tangerang van het benodigt water berooft, en aangeslijkt geworden.

Nevens de Tangerang, drie uuren circa oostwaards op, treft men de rivier Anke aan, welke boven uit de hooge landen haar begin nemende, op zijde van de zoo even gemelde rivier ook met veel water en een sterke stroom nederwaards loopt, en vóór de doorgraving van de Mookervaart al haar afkomend water in de baaei van Batavia, op een afstand van drie quartier uurs van de have der stad, plagt te ontlasten: — maar zedert de Mookervaart dwars door de rivier Anke gegraven is, veel van deszelfs

water onderschept, en maar wijnig voor haar natuurlijke mond of uitwatering gelaten heeft, is hierdoor vóór en opzijde van haare uitwatering in de baaei veel aanslijking veroorzaakt.

Vervolgens zakken drie rivieren of spranken, de Passingrahan, de Grogol en de Crocot ook uit de bovenlanden benedenwaards af, en ontlasten zich de twee eerste in de Mookervaart, en de laaste in de Tilion of Groote Rivier nabij de stad.

Alvorens de rivieren aan de oostkant der Bataviasche Jurisdictie te vervolgen, zal men eerst trachten de Mookervaart wat nader te leren kennen. Deze vaart zijn begin in 1732 (1), en zijn naam van de Heer Mook, toenmalige Landdrost gekregen hebbende, neemt zijn oorsprong uit de rivier de Tangerang, op de plaats die dezelfde naam draagt, even boven de Kwal, en is van daar recht oostwaarts op bijna in een rechten lijn naar de stad Batavia gegraven: — en zoodra deze vaart circa ter lengte van vier duizend roeden uit de rivier de Tangerang vervolgd was, ontfangt ze de rivier Anke, welke ze eenigzinds als dwarsdoor laat gaan, om zijn oude loop te vervolgen, en eenig water voor deszelfs voorige uitwatering in de baaei te behouden, gelijk bij de loop van de Anke daar reeds melding van gemaakt is.

Deze vaart verder eenige honderde roeden vervolgd zijnde, onderschept ze de spruit Passingrahan, uit welke ze al het water ontfangt, en behoud vervolgens haar rechten loop op de stad aan tot bij het landgoed Soetendaal geheten: maar in plaats van hier nog eenige honderde

(1) (In zijn in 1812 hier gedrukt geschrift was de schrijver beter ingelicht. Wij lezen daar op bl. 17: „De Mookervaart in 1677 zijn begin, en naam van de toenmalige Landdrost Mook gekregen hebbende, enz." VINCENT VAN MOOCK, waarvan hier sprake is, werd bij resolutie van 1 October 1669 tot Landdrost verkozen, een ambt dat eerst weinig jaren vroeger was ingesteld, en dat hij in 1680 nog bekleedde).

roeden haar rechten loop te vervolgen, word ze bij het land Soetendaal in twee armen verdeelt, die het gemelde stuk land als ringslooten om geleid worden, daar dit stuk land laag, drassig, en tot boesemland zeer geschikt zijnde, recht door had behoren gegraven te worden om het water met meer nut voor de stad aantebrengen. Doch de Mookervaart met het water van de Tangerang, van de Anke en Passingrahan voorzien, en hier in twee armen verdeelt zijnde, zoo gaat de rechter boven om het land Soetendaal, alwaar deze nog het water uit het riviertje de Grogol ontfangt; met hetwelk ze nederwaarts geleid, en in verscheide doorsnijdigen gesplitst wordende, zich eindelijk ontlast langs het zoogenaamde Boerenverdriet, bij het bolwerk Zeelandia in de buiten zuidvest van Batavia, om van daar tot een meerder doorspoeling van 'stads binnengrachten te dienen, waaromtrent strak nader. Terwijl de linkerarm of ringsloot voorbij het fort Anke geleid, en deszelfs menigvuldig afkomend water door de Bacharags en Amanus gracht, en door de zoogenaamde Buffels Rivier in de stads westvest bij de Uitrechtsche poort nutteloos ontlast word, doordien het noch gemelde westvest, noch verscheide andere naar het strand afgeleide doorsnijdingen diep kan houden; maar integendeel worden door dit modderig afkomend water de aanslijkingen op de stranden vermeerdert, gelijk de blijken daarvan zedert zestig jaaren zoo duidelijk van de mond van de Anke af tot de haven toe, en in de breedte, en in de diepte te bespeuren zijn.

Niemand zal kunnen ontkennen, dat door de aftapping van water door de Mookervaart de monden of uitwateringen van de Tangerang en van de Anke van veel water beroofd, en hierdoor zoowel als door verdere verkeerde afleidingen de stranden ten westen van Batavia door aanslijking bedorven zijn.

De Tilion of zoogenaamde Groote Rivier komt boven

Buitenzorg uit de Blaauwe Bergen voort, en loopt kronkelende midden door het Bataviasche grondgebied, hetzelve als in twee gelijke deelen, in een westelijk, en oostelijk gedeelte verdeelende.

Deze rivier voorbij Weltevreden stroomende ondergaat oostwaards eenige afleidingen, die langs Jaccatra door Jassenbrug zich in het oostelijk gedeelte der zuidvest van Batavia ontlasten: en voorbij het fortje Noordwijk haar loop westwaards aan met een arm langs Molenvliet vervorderende, en alhier eenige geringe aftappingen voor tuinen en molens lijdende, ontlast ze zich, na dicht bij de stad met het riviertje de Crocot vereenigt te zijn, midden in de zuidvest van Batavia.

Daar wij nu de leiding van het water uit de Mookervaart langs het Boerenverdriet, en uit de Groote Rivier langs Jaccatra en Molenvliet tot in de zuidvest van Batavia opgegeven hebben, zou het hier een gevoegelijke plaats zijn de verdere leiding van dit water uit de zuidvest in en door de stad, tot zijn ontlasting door de haven, te volgen: te meer daar hetzelve ter zuivering en doorspoeling der binnengrachten van de stad moet geschikt zijn, maar om den draad onzes onderwerps, of den loop der rivieren, die zich door het oostelijk gedeelte van het Bataviaasch grondgebied verspreiden, niet af te breken, zal men van dit voornaam stuk van de waterleiding door de stad niet eerder gewag maken, dan nadat men den loop der rivieren door het oostelijk gedeelte ook afgehandelt, en de afleidingen uit die rivieren tot in het oostelijke der stadvesten mede gekent zal hebben.

Aan de oostkant ontmoet men mede een aantal rivieren. Naast de Tilion ontdekt men eerst een in 1746 gegrave vaart, de Slokkan genaamt (1), wiens doorgraving boven

(1) (Het graven van de Slokkan had plaats in de jaren 1749—1753, blijkens een van 20 November 1777 gedagteekend rapport van J. J. Craan en J. C. M. Radermacher, in commissie benoemd om na te gaan, wat de

Buitenzorg bij Campong Baroe uit de gemelde Tilion een begin neemt, en langs dezelve nederwaards ter bevochtiging van rijstvelden geleid wordende, omlaag achter Jaccatra in de nieuwe of gegrave Sonthar eindigt, en alzoo deszelfs overvlietend water, met dat van de nieuwe Sonthar beneden Jaccatra in het oostelijke der stads zuidvest uitstort.

Verder oostwaards op ontmoet men de Tjiepinang, en wat oostelijker de Sonthar, waarmede de evengenoemde rivier zich vereenigt: uit beide deze stroomen word de uitwatering bij Ansjol geformeert, welke in vroeger dagen door de Tolbrug met een diepen en snellen stroom plaats had. Maar zedert men de mond der oude Sonthar verlamt, en afleidingen en aftappingen door de nieuwe Sonthar en de Ansjolschevaart (1) gegraven, en dat water mede nutteloos in stads oostvest gebragt heeft, zoo is dit strand bij de uitwatering van de Sonthar, hetwelk voor deze zuiver en zandig was, ten oosten, — zoowel als het strand bij de uitwatering van de Anke ten westen van Batavia vervuilt; en deze stranden circa een uur aan weerszijde der haven slijk en moddernesten geworden zijnde, besmetten derhalve van beide kanten de dampkring van de stad en van de rhee.

Meer oostwaards komen uit de gebergtens de Tjiekias en de Tjilingsi, die, zich nederwaards vereenigende, de ri-

---

reden was dat er te weinig water naar Batavia afvloeide en om verbeteringen voor te stellen. Zie J. C. Bernelot Moens, *het Drinkwater te Batavia*, in het XV deel van het *Geneeskundig Tijdschrift van Nederlandsch-Indie*, bl. 293).

(1) (In zijn gedrukt geschrift van 1812 teekent de schrijver omtrent de Antjolsche vaart nog aan, „dat zij in het jaar 1647 door de Heeren Caron en Silvernagel (moet zijn Sivernagel) ondernomen werd." De hier bedoelde Heer Caron is de bekende Directeur Generaal, die op ordre van de Heeren Meesters op 24 September 1650 uit zijn ambt ontslagen werd).

vier Bacassi doen geboren worden, welke zich voorbij de Maronda in zee ontlast: alwaar ook de rivier Tjiekarang, uit de oostelijke bovenlanden komende, zijne uitwatering niet ver van de mond van de Bacassi heeft.

Vervolgens neemt de Tjietarum, de grootste van alle deze opgenoemde rivieren, zijn oorsprong uit de Regentschappen Bandong en Batoelaijang, en ontfangt nederwaards de Tjiemaninkes (1) en de Thiebet (2), uit de bergen Dindinghari voorkomende. Na de vereeniging van de Tjietarum met de Thiebet, hetgeen bij het fort Tanjongpoera geschied, doorloopt ze het Crawangsche District, en word verder naar deze provinçie de rivier Crawang genaamd, welke zich met drie à vier monden bij deze hoek in de zee ontlast.

Door de provinçien Tjieassem en Pamanoekan, tusschen het Crawangse en Cheribonse gelegen, stroomt door elk een rivier, die uit de gebergtens komende, haar naam van de provinçie ontleend, en in het noordstrant uitwatert.

De beschouwing dezer rivieren toond ons derhalve, dat het Bataviasch grondgebied een dier gelukkige streeken is, die door veele rivieren bevochtigt en vruchtbaar gemaakt word: en schoon een nauwkeurige kennis van haar loop en legging ons leerd, dat men door derzelver afkomend water alle heilzaame oogmerken bereiken, en aan de stad Batavia alle nodige toevoer van water ter doorspoeling en zuivering bezorgen kan, zoo heeft men tevens ook gezien, dat in den omtrek van de stad geen recht gebruik van het afkomend water gemaakt is, vermids men door te veelvuldige coupures en slooten niet alleen hier en daar veele droogtens en rotnesten veroorzaakt, maar zelfs vermids men door de Mooker- en Ansjolsche

(1) (Tjipaminkis).
(2) (Tjibehet).

vaart veel water van de rivieren de Tangerang, de Anke, en de Sonthar afgetapt of afgeleid heeft, waardoor de monden of uitwateringen dier rivieren verdroogt en vervuilt zijn: want daar de monden van de Tangerang, van de Anke en van de Sonthar door de Mooker en Ansjolsche vaart van het genoegzaam water ter onderhouding van een snellen en diepen stroom berooft worden, zoo drijven de afkomende vuiligheden niet ver genoeg in zee, maar zinken door de vermindering van stroom in de monden der rivieren neder, of worden door een volgende vloed kort op strand gezet, waardoor de stranden, ter wederzijde van de monden dier rivieren leggende, al meer en meer aangeslijkt en vermoddert worden, hetwelk als de oorzaak der tegenwoordige meerdere ongezondheid van Batavia en deszelfs rhee aangemerkt moet worden: — gelijk men ook de moddernesten aan de monden van de Tangerang en bij de Kwal voor de rede mag houden, die de eilanden Onrust en Kuijper daarover leggende thans ongezonder als te voren doen zijn.

Men heeft met deze afleidingen, met het graven der Mooker en Ansjolsche vaart, een goed oogmerk gehad, namelijk om aan Batavia meerder water en doorspoeling te geven, maar door de rivierkundige gronden en regels hierbij uit het oog te verliezen, is dit doel gemist. Men heeft wel een veel meerder massa van water afgebragt, en naar Batavia tot zelfs in de buiten zuidvest van de stad geleid, maar men heeft daardoor geen meerder doorspoeling te weeg gebragt. Men mag zelfs zeggen, dat men en door de Mookervaart ten westen, en door de Sonthar of Ansjolsche vaart ten oosten, vooral door de eerste, te veel water naar de stad geleid heeft, waardoor men weer genoodzaakt geworden is een groot gedeelte er van op de beide zijden van de stad nutteloos door coupures en slooten naar het strand te laten lopen; ja, waardoor het strand ook merkelijk aangezet en vermoddert is, gelijk de zoo-

genaamde Ooster- en Wester-Rivieren, en andere doorsnijdingen, hiervan de blijken kunnen geven, schoon de monden dezer rivieren in de stranden reeds verstopt en niet meer te vinden zijn.

Jaa, men kan verzekeren, dat al had men nog eens zoo veel massa van water in de stads zuidvest gebragt, en men had geen beeter middelen, als die tot heden in het werk gesteld zijn, gebruikt, de doorspoeling van water ter zuivering van de binnengrachten, en om Bataviaas dampkring te reinigen, geen beter effect zoude gehad hebben.

Men heeft te veel water afgebragt, en verzuimt de behoorlijke bepaling, ophouding, en het nodig verval aan het afkomend water door gebrek aan sluizen en boesemlanden te geven. Integendeel, men heeft de sluizen onnodig geoordeelt, en zelfs eenige, die volgens goede gronden hier en daar gelegt waren, weggebroken. Doch hier geen rivierkundige verhandeling schrijvende, kan ik hier niet meer als in het generaal de gebreken, die bij de afleidingen plaats gehad hebben, aanstippen.

Daar wij nu de leidingen van het water uit de Mookervaart, uit de Crocot, en Groote Rivier, en oostelijk door Jassenbrug uit de Slokkan en Sonthar tot in de zuidvest van Batavia gezien hebben, zoo laten wij nu verder nagaan den aanleg op welke Batavia al zijn water uit de zuidvest ontfangt en weer ontlast, of de wijze onderzoeken, op welke dit water in en door de stad, en vervolgens door de haven in de baaei gebragt word.

Wanneer men de zuidvest van Batavia langs gaat, en de vier openingen, waardoor het water tot binnen de stadsgrachten moet dringen, beschouwt, kan men terstond, zonder hydraulische kennis te hebben, bespeuren, dat water, hetwelk door nauwe boogen of openingen (die van de Groote Rivier alleen uitgezondert, maar de doortochten voor de Keizersgracht, voor de kleine Rhoea Malakka,

en voor de Spinhuis-gracht bedoelende) in gemelde grachten wordt ingelaten, geen genoegzaame doorspoeling kan verwekken: want hoe kan water door nauwe boogen met hoeken en bochten in breede binnengrachten geleid, en zonder genoegzaame ruimte, de haven alleen weer uitgezondert, aan den andere kant uitgelaten, een behoorlijke doorstrooming en doorschuuring geven?

Daar men door een meerdere kwantiteit water af te brengen, ook meer slijk en slib aangebragt heeft: — en daar de nodige voorzorgen en vereischten om aan deze meerdere massa water een grooter verval en snelheid te geven, uit het oog verloren zijn, zoo is het ongelukkig gevolg hiervan, dat dit meerder afgebragt water, met minder kracht en snelheid stroomende, niet alleen minder doorschuuring gegeven, maar integendeel de binnengrachten zelfs ondieper gemaakt, en overal met slijk en modder aangezet heeft.

Over 60 à 70 jaaren had Batavia alleen door het water uit twee rivieren, de Tilion en de Crocot, een geregelde doorspoeling en frissche zuivering, maar aan dit minder water wierd verval, kracht en snelheid door sluizen gegeven. Doch zedert men de sluizen onnodig geoordeelt, en weggebroken heeft, en zedert een grooter massa water zonder behoorlijke voorzorge afgebragt is, heeft men modderige aanslijkingen, zoo in de stad, vooral in deszelfs benedenste gedeelte en achter het Casteel, als buiten aan de stranden veroorzaakt, en hierdoor stad en rhee bedorven.

Al dit water uit de zuidvest door de Tijgersgracht, de Groote Rivier, de kleine Rhoea Malakka, en de Spinhuisgracht ingelaten, ontlast zich aan den anderen kant van de stad door de haven. Maar indien men in de mindere stroom en snelheid van het water, dat door deeze haven ontlast wordt, niet voorziet, zoo is het te vreezen, dat er binnen een verloop van wijnig jaaren nog ergere

nadeelen, als die thans plaats hebben, uit zullen geboren worden: want de droogte of de bank, die zich vlak voor de mond der haven van Batavia gezet heeft, zal door het zinkzel van het afkomend water, met geene genoegzaame snelheid stroomende, en door het menigvuldig vuijl dat op de ongehoordste wijze, zonder het tegen te gaan, door de bewoonders van Batavia in het water gesmeten word, zich meer en meer verhoogen, aanzetten en uitbreiden.

Men heeft wel ter voorkoming hiervan, en om meerder schuuring aan het water in de haven te geven, de haven eenige honderd roeden in de baaei verlengt, maar het water door deze meerdere lengte geen meerder snelheid en verval bekomen hebbende, heeft geen grooter kracht en uitwerking op de bank geoeffend als te vooren: en men heeft door deeze verlenging waarschijnlijk een ander ongemak teweeg gebragt, namelijk dat ter wederzijde van dezelve de modderige aanlandingen en aanslijkingen bevordert zijn: vermids de afgevoerde slijken door de vloeden en zeewinden gemakkelijker aan beide zijden van de verlengde haven neergeworpen konden worden.

Deze zandbank, die zich zedert meer als een eeuw in de baaei vlak voor de mond der haven, met een smallen strook, maar met een lengte van circa negen hondert roeden neergezet heeft, moet wel onderscheiden worden van de modderbanken, die eigentlijk vuijle aanlandingen van het strand zijn, en zich circa een uur ter weerzijde van de haven, gelijk te vooren reeds opgegeven is, verspreiden.

De tusschenwijdte in de baaei van de haven of het strand tot de zandbank word nog ruim drie hondert roeden gerekent, in welke tusschenruimte, vlak voor de mond der haven bij hoog water, de diepte ruim vijf voeten water, en 250 roeden verder van het strand naar de bank tien voeten water, gevonden word: terwijl op de bank niet meer als drie en een half of circa vier voet water

staat. Oostwaards is de bank nog het diepste. Tot heden, of zoo lang deze bank niet droog raakt, heeft ze gelijk de modderige aanstrandingen, die laag, drassig en moerassig leggen, en door eb en vloed dan droog dan onder water raaken, nog geen aandeel of schuld in de kwaade uitwazemingen, die de dampkring van Batavia en deszelfs rhee besmetten.

Deze drassige aanslijkingen, deze vergaderingen van slijk en vuil, die op de naastgelege stranden van Batavia neergesmeten, en door een heete zon beschenen, tot een rottig bederf overgaan, zijn het tot heden alleen, die de atmospheer van de stad en deszelfs rhee een allerschadelijkste hoedanigheid bijzetten: maar wanneer goede voorzorgen en middelen, die nog voorhanden zijn, de verdere aanhoging en uitbreiding van de bank niet beletten en tegengaan, zoo is het te voorzien, gelijk reeds gezegd is, dat binnen een halve eeuw deze bank mede een groot aandeel in de ongezondheid van de rhee en van de stad verkrijgen niet alleen, maar dezelve merkelijk vermeerderen, en ergere nadeelen daarenboven te weeg brengen zal.

Het is zoowel ten uitersten ongelukkig, dat de aangeslijkte stranden, de laage moerassige en drassig geworden gronden bij de monden en uitwateringen der rivieren de ongezondheid van Batavia zedert 70 jaaren zoo merkelijk vermeerdert hebben, — als aandoenlijk en ontroerend voor degeen, die zeedert twee jaaren alle de oorzaaken der ongezondheid van Batavia met oplettentheid nagegaan heeft, te moeten melden, dat verzuimen en gebreken in de politie de medewerkende oorzaaken geworden zijn, welke de ongezondheid van Batavia voor de helft vermeerdert hebben.

Nauwelijks zal men elders geloven willen, hetgeen men echter hier naar waarheid te boek stelt, dat een politie in een warm climaat, daar het gezondste bloed van het sterkste lichaam naar bederf held, ongestoort duld en

toelaat, dat de door de lange reis van Europa somtijds hier bedorve aangebragte voedzels, als kaasen, boter, hammen, salm, vleesch en diergelijke op de publieke weekelijksche venduties verkogt worden, en den gemeenen man hierdoor aanleiding gegeven word, om de allerschadelijkste voedsels tot bederf zijner gezondheid voor laage prijzen te kunnen bekomen. Wie kan geloven, dat een politie hier duld, dat er dagelijks zoo veel vuilnis van allerlei zoort in de binnengrachten van de stad door deszelfs inwoonders gesmeten word, als verscheiden schuiten en wagens bevatten kunnen? De gevolgen hiervan zijn, dat dit vuijl, behalve de onzuiverheid, die het aan lucht en water aanbrengt, niet alleen de binnengrachten aanzet, maar dat een groot gedeelte er van, de haven uit, en naar de baaei drijft, en daar of de aanhoging van de bank, of de vervuiling der stranden bevordert: in plaats van door een stipte observantie van goede keuren of statuuten, die voorhanden zijn, te beletten, dat er geen vuijl in de binnengrachten gegooit word, maar te zorgen, dat al dit menigvuldig vuijl dagelijks met genoegzaame schuiten van de huizen weggehaalt, niet in de baaei, maar behoorlijk en ver genoeg op strand gebragt, en daar tot ophooging en zuivering der stranden in brand gestoken word.

En daar eenieder overtuigd zal zijn, dat er ter bewaring der gezondheid in een heet climaat niets noodzaakelijker is, als water en lucht zuiver en rein te houden, moet men tot zijn leedwezen hier ondervinden, dat zulke zaaken van geen aanbelang alhier gerekent worden, en als geen bekommering voor eenig nadeel geven. Want men dult, dat er in de buitenrivieren allerlei doode krengen, buffels, paarden, schaapen, varkens en honden gesmeten worden; dat deze de stad in, de grachten door, en de haven uitdrijven; niet alleen doode krengen van dieren, waarvan er dagelijks een paar douzijn van door de stad passeren, maar zelfs gebeurt het somtijds

twee of driemaal in een week, dat er lijken van menschen, in de bovenlanden vermoord, de rivieren komen af, en door de stad naar zee drijven: in plaats van deze doode krengen en vermoorde lijken, vóór zij de stad naderen en indrijven, te laten opvisschen, en in een aarde kuil met eenige kalk er op te laten begraven, hetgeen zoo gemakkelijk uit te voeren was. — Maar neen! men verzuimt deze krengen en lijken te laten ophalen, waardoor ze onbelemmert door de stad naar zee drijven, en water en lucht besmetten: terwijl het dikwils gebeurt, dat deze krengen en lijken op droogtens binnen de stad uuren vast blijven zitten, en zulk een stank verwekken, dat men zodanige plaats nauwelijks passeren kan en mijden moet. (1)

Capitain J. Cook, zeer kundig in alles wat op zee en op het land ter bewaring der gezondheid nodig was, had na een kort verblijf op Batavia reeds ondekt, dat de oorzaak der ziektens aldaar aan de laage en moerassige legging van de stad, en aan de morsigheid der grachten toe te schrijven was, en toen al zijne verwondering over de nalatigheid te kennen gegeven, dat het niemand aanbevolen was de menigvuldige krengen, die zich dikwils op de ondieptens in de grachten vastzetten, uit dezelve op te halen (2): — en van die tijd af tot heden toe mag men

---

(1) (Vgl. *Notulen van de algemeene en bestuurs-vergaderingen van het Bataviaasch Genootschap*, deel X, Bijlagen, bl. XCVIII).

(2) (De door den schrijver bedoelde opmerkingen van Cook luiden, in de Fransche vertaling, als volgt: „Les rues sont spacieuses & belles, „& les bords des canaux sont plantés de rangées d'arbres qui forment „un coup-d'œil trés-agréable; mais les canaux & les arbres concourent „à rendre cette ville mal-saine. L'eau stagnante des canaux exhale dans „la saison séche une puanteur insupportable & les arbres empêchent le „renouvellement de l'air qui pourroit dissiper, jusqu'à un certain point, „les exhalaisons putrides. L'inconvé nient est égal dans la saison plu-„vieuse; car alors ces réservoirs d'une eau corrompue sortent de leurs

zeggen, dat het nog steeds niemands werk geworden is, hoe veele er zedert door de stad gedreven zijn. In die groote twee jaaren tijd, in welke ik dagelijks drie à vier uuren in de stad geweest ben, heb ik ten minsten duizend krengen en verscheiden lijken gezien, die de grachten door en de haven uitdreven, schoon vier à zes persoonen van de menigvuldige werklieden, die dagelijks in dienst van de stad en van het Heemraadschap zijn, alle deze krengen, lijken en onreinigheden uit de wateren en grachten van Batavia op een enkelde politieke order konden houden, of weeren. En buiten deze nalatigheid kan men nog verscheide ver-

---

„lits, inondent la partie basse de la ville, sur-tout dans le voisinage de „l'hôtel où logent les étrangers, & remplis sent les étages inférieurs des „maisons où ils laissent une quantité inconcevable d'ordure & de vase. „On nettoye quelquefois ces canaux, mais cette opération malfaite entraîne „des suites aussi funestes que si l'on y laissoit une eau croupissante. „La boue noire qu'on tire du fond, est déposée sur les bords, c'est-à-dire „au milieu des rues, jusqu'à ce qu'elle ait acquis assez de consistance „pour qu'on puisse la charger sur un bateau & l'enlever. Comme „cette boue est composée principalement d'excrémens humains qu'on „jette dans les canaux tous les matins, parce qu'il n'y a pas de lieux „privés dans toute la ville, elle empoisonne l'air au loin, tandis qu'elle „se sèche. Les eaux courantes elles-mêmes sont nuisibles à leur tour „par la malpropreté des habitans. Ils traînent de tems en tems sur le „rivage un cochon mort de maladie, ou le cadavre d'un cheval; & comme „personne en particulier n'est chargé de nettoyer les rues, les cadavres „y restent jusqu'à ce que le tems ou le hasard les ait consumés ou que „quelqu'autre cause les emporte. Pendant que nous y étions, un buffle „mort resta plus d'une semaine sur le bord d'une rivière qui traverse une „des principales rues, & fut entraîné par une inondation." *Voyages autour du monde entrepris par ordre de Sa Majesté Britannique*, etc. Amsterdam, 1774; IV, 240. In zijn in 1812 hier gedrukt geschrift, zegt Dr. Keuchenius nog:

„Dit verhaal uit *Cooks* reizen in Holland over 30 jaaren lezende, was mij en andere voorgekomen als iets dat bij toeval gebeurt en waargenomen was. Maar door mijn komst alhier ben ik van de waarheid van *Cooks* verhaal maar al te dicwils overtuigd, en dat het ophalen der doode lijken, en krengen tot nog toe niemands werk geworden was.".)

zuimen opnoemen, die omtrent het rein en zuiverhouden van wegen, straaten, rioolen en huizen plaats hebben; — verzuimen, die men hier grooter zal vinden als in zommige steden, die 55 en meer graaden van de Linie afleggen, en daar minder nadeel als hier te weeg brengen. Alle deze voorzorgen waren den Romeinen over 3600 jaaren in het warm Italien reeds bekend. Zij stelden daarom tegen zoodanige zorgeloosheid Ædiles en Censores aan; — en diergelijke persoonen waren hier nodig zoowel voor deze zaaken, als vooral voor het luchten, open en zuiverhouden van onbewoonde en bewoonde huizen, bijzonder van die, welke door de morzige Chinesen en Mooren bewoond worden.

Men kan zich niet verbeelden, hoe spoedig de lucht alhier zonder verversching in huizen, kamers, kasten en kisten opgesloten, bederft, al zijn oxygêne verliest, voor de ademhaling ongeschikt word, en hoe deze bedorve lucht ons bloed en vochten, door het heet climaat hier zeer tot een rottig bederf overhellende, aansteekt (1).

Hadden wij hier een Lavoisier, een Fourcroi of diergelijke geleerde gehad, men had reeds proeven over de luchtzoorten van onze bedorven atmospheer genomen: — maar daar de gedagten van de meeste hier alleen spelen om geld, *quovis meliori modo* te schraapen, en daarmede zoo spoedig mogelijk te vertrekken, stoort men zich wijnig aan zulke zaaken, of aan de duurzaame belangens der Colonie: — van zulke abstracte dingen droomt men hier nooit, veel min dat men er wakende om denkt.

En omtrent het opsnoeiën der boomen en het heester gewasch hebben hier ook groote verzuimen plaats. Hoe

(1) (In zijn gedrukt geschrift van 1812 verwijst Dr. Keuchenius bij het bespreken van het luchtbederf te Batavia naar de bekroonde Verhandeling van Jan Andries Duurkoop, *over de oorzaken der meeste, vooral epidemique of gewone ziekten van Batavia*, te vinden in deel II van de *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap*).

nuttig en noodzaakelijk tot zuivering en weerbereiding van een oxygenise of levenslucht alle boomen en planten zijn, moeten zij echter hier niet te laag en te dicht geplant worden om de doorspoeling van lucht en de verdrijving der dampen niet te beletten. De onbegrijpelijke wijsheid van den schepper heeft den aart der meeste boomen hier zelfs zoo geschapen, dat zij in de hoogte opgroeiën en niet zeer lomrijk zijn, opdat zij de doorspeling van versche lucht niet zoude hinderen, en de verdrijving van opgestege kwaade dampen niet tegenhouden. Deze wijze leiding der natuur moet gevolgt worden. De boomen moeten niet uitgeroeit, maar opgesnoeid worden. Het plantgewasch is op plaatzen, daar veele menschen woonen, tot zuivering der lucht zeer nodig; maar het moet door zijn dichtheid en laagte geen toegang tot versche lucht hinderen, of de verdwijning van dampen beletten. Jaccatra aan de oostzijde te laag en te dicht beplant zijnde, is daarom ongezonder als Moolevliet.

Het is derhalve niet te verwonderen, dat alle deze verzuimen in de politie, gepaart met de besmette dampen der stranden, de ongezondheid van Batavia vermeerderen, de eertijds schoone stad doen vervallen en verlaten, en tot een ongezond en kwijnend verblijf, jaa! voor de meesten tot een vroegtijdig kerkhof gemaakt hebben. Niet zonder ontroering ontfangt men hier dagelijks de berichten van persoonen, die onverwacht schielijk en vroegtijdig overleden zijn: — en zoo men de sterflijsten (1), hoe onnauwkeurig gehouden, nagaat, zoo vind men de mortaliteit hier grooter, als in eenige bewoonde plaats der vier werelddeelen. — Van de agt persoonen kan men thans rekenen, dat er 's jaarlijks één sterft, en derhalve, dat de stad zonder geduurige nieuwe bevolking in agt jaaren uitge-

(1) (In deel II van *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap* vindt van de *Doodlijsten van de Stad Batavia van* 1759—1778).

storven zoude zijn: terwijl men het luchtgestel een uur van het strand, of maar even buiten de kwaade atmospheer van Batavia verwijdert, zuiver en gezond aantreft; en meer naar de gebergtens voor nog gezonder gehouden word, aldaar van de 27 of 30 persoonen 's jaarlijks één stervende; zoodat de mortaliteit in de stad en op de rhee meer als tweemaal grooter als buiten bevonden word, welke ongelukkige toestand echter door betere voorzorgen en eenige zuivering der stranden veel herstelt en voorgekomen kan worden.

Thans word Batavia van vriend en vijand als een besmet Smirna geschuuwt, en deszelfs rhee niet buiten noodzaak en zonder groote vrees van alle Europeese en Americaansche capiteinen niet alleen, maar zelfs van alle Indische zeelieden bezogt. Men mag wel geloven, dat deze baaei alleen word aangedaan in geval en op hoop van groote winst op de inhebbende factuuren, of op een vaste speculatie op de retourladingen: — en hoezeer met den oorlog, alle producten schaars zijnde, veele schepen tot inkoop van ladingen, zelfs meer als er producten voorhanden waren, hier aangekomen zijn, en schoon de producten tot buitengewoone hooge prijzen verkocht zijn geworden, zoo is het te voorzien, dat deze toestand bij een vrede een groote verandering zal ondergaan: en dat, al bleef de vaart voor alle vreemde schepen open, bij een daling der producten, dezelve overal gereeder bij de hand zijnde, om geen rhee van Batavia meer zal gedagt worden, niet alleen om de ongezondheid der stranden, maar andere inconvenienten, die in den handel hier erger als op andere plaatsen ondervonden worden.

Omtrent de verbetering der aangeslijkte stranden zal men zich thans in het breede niet uitlaten, behalve de ophoging, hetgeen door het doorschieten van breede slooten kan geschieden, en hetgeen men weet dat een beproeft middel is, vermids een moerassige grond, opgehoogt

of droog gemaakt wordende, en aan de lucht en zon eenige tijd bloodgestelt, zeer ras zijn kwaade hoedanigheid en vuile dampen niet alleen verliest, maar zelfs vruchtbaarheid verkrijgt, gelijk de drooggemaakte plassen en veenpolders in Holland de bewijzen daarvan opleveren: — en behalve de ophooging zijn er waarschijnlijk andere middelen hier ook in het werk te stellen. Daar de zee, die hier tegen gemelde stranden aanspoelt, en met de vloed dezelve onder water zet, echter geen groote kracht tegen dezelve oeffend, het onderscheid van laag en hoog water bij eb en vloed zelden boven twee à drie voeten zijnde, zoo zoude een indijking, ten minsten van de dichtst gelege stranden aan de stad, misschien met vrucht en zonder groote kosten kunnen ondernomen worden; — of hetgeen het beproefdste middel van alles is, namelijk dat de aangeslijkte, vuijle en moerassige stranden in de nabuurschap van Batavia in dezelfde situatie of toestand, als waar in zij voor 70 jaaren geweest zijn, gebragt worden. Hoe onmogelijk dit schijnt, is dit middel waarschijnlijk zoo moeiëlijk niet uit te voeren, en misschien het gemakkelijkste van allen, door eenvoudig die laage drassige stranden en aangeslijkte landen, die thans door vloed en eb onder water, dras en droog loopen, en alzoo leggende die schadelijke en doodelijke dampen opgeven, even als voor 60 à 70 jaaren weer geheel onder water te zetten, zoo dat er altoos een genoegzaame hoogte van water op blijft staan: want de ondervinding op veele plaatzen heeft geleerd, dat moerassen, modderpoelen en laage aanslijkingen ophouden rotte, stinkende, phlogestieke of doodelijke dampen uit te waassemen en op te geven, zoodra zij genoeg onder water gezet en gehouden worden: — en te gelijk doen zien, dat door dit middel alleen de kwaadaardigste ziektens, welke uit de drassige en moerassige plaatsen ontstaan waren, voortgekomen en gestuit zijn geworden.

Zonder geld is dit belangrijk werk echter niet te voltooiën.

Kosten voor sluizen tot doorschuuring van water voor de stad, en tot verhoging of indijking der stranden zijn er volstrekt nodig, wil men Batavia weer gezond en bewoonbaar maken: maar deze kosten kunnen op verre na de helft niet belopen van degeenen, die er tot het verplaatzen der nodige gebouwen voor pakhuizen, magazijnen, wooningen etcetera, 't zij op Weltevreeden of elders zouden gevordert worden, als men Batavia wilde verleggen.

Men denke ook niet, dat met het verplaatzen van Batavia, de ongezondheid daar zou gelaten worden.

Ik durf te verzekeren, dat, waar men een ander Batavia wil optrekken, waar men hetzelfde getal menschen op een gemiddelde warmte van 78 graaden wil verzamelen, en dezelfde verzuimen en nalatigheden in het zuiver en rein houden van lucht en water doen stand grijpen, men overal een circa gelijke ongezondheid, als die men verlaten heeft, door de tijd zal aantreffen: hiervan levert Weltevreeden, en wegens zijn verkeerde aanleg, en wegens zoo even geallegeerde redenen reeds een doorslaande bewijs van op. Aldaar is de ongezondheid en sterfte wegens voorgemelde verzuimen in agt à tien jaaren zoo toegenomen, dat er thans van de 12 of 13 persoonen 's jaars één sterft. — Mogelijk bij het einde van dit stuk hierover nog iets nader.

TWEEDE HOOFDSTUK.

OVER DE VOLKRIJKHEID, EN OORZAAKEN VAN DE GERINGE POPULATIE, EN VAN DE VERDERE DROEVIGE TOESTAND DEZER STREEKEN.

Wanneer men nu de bevolking over de gansche Bataviasche Jurisdictie met deszelfs Preangerlanden, een terrein circa vier millioenen mergen van 600 rijnlandsche voeten vierkant bevattende, bij hoofdelijke telling zooveel mogelijk nagaat, bevind men in deze gansche uitgestrektheid, niettegenstaande de stad Batavia met deszelfs voorsteden er mede onder begrepen is, eene zeer geringe populatie, veel geringer, als men in de overige landen van het eiland Java gewaar word, Bantam en Cheribon uitgezondert, alwaar altoos een kleine bevolking naar derzelver uitgestrektheid wegens verkeerde inrichtingen gevonden is.

De stad Batavia bevat thans nauwelijks aan Europesen, Chinesen, Mooren en Slaven . . . 10,000 inwoonders.

De voorsteden, met de omtrek tot de binnenposten daaronder begrepen, 32,000 "

De omtrek van de binnen- tot buitenposten, en van daar tot de Regentschappen, dat terrein 't geen men doorgaands de Bataviasche Ommelanden noemt, en waarover deze waarnemingen in het bijzonder gaan, rekent men op . . . . . 124,000 "

Het Regentschap Buitenzorg bevat volgens een opneem in 1805 gedaan

2272 Tjatjars of huisgezinnen van 6 persoonen gerekent.	13,632	inwoonders.
Het Regentschap Tjianjour heeft volgens opneem van 1805, 5995 Tjatjars of huisgezinnen	35,970	"
Het Regentschap Tangerang met de Grending bevat 1548 Tjatjars of huisgezinnen van 6 persoonen . .	9,288	"
In de Preangerlanden:		
De Provincien Bandong en Batoelaijang, één Régentschap uitmakende, bevatten volgens opneem van 1805, 6688 Tjatjars	40,128	"
In het Regentschap Praccamoentjang vind men 4697 Tjattjars of huisgezinnen van 6 persoonen. . .	28,182	"
De 3 provincien Sumadang, Pagadeen en Pamanoekan, één Regentschap zijnde, bevatten 3144 Tjattjars van 6 persoonen	18,864	"
Het Regentschap Crawang, met de provincie Tjiassem vereenigd, heeft 1664 Tjattjars	9,984	"
Te zaamen	322,048	Inwoonders.

Driemaal hondert twee en twintig duizend en agt en veertig zielen of inwoonders is gewis een klein getal voor zulk uitgestrekte grond (1), en een groot verschil van bevol-

(1) (Dat deze cijfers niet het minste vertrouwen verdienen, zal wel geene opzettelijk opmerking behoeven. Volgens eene telling van 1815 zou de bevolking van het in den tekst bedoelde grondgebied reeds gestegen zijn tot 651955 of ruim het dubbele van tien jaren te voren. Zie RAFFLES, *History of Java*, I, 70. Tegenwoordig wordt diezelfde bevolking geschat op ruim 2½ millioen zielen).

king in tegenstelling der andere terreinen van diergelijke extensie op Java: — want Java's Oostkust, die maar wijnige mijlen vierkant meer beslaat, bevat nogthans een getal van circa anderhalf millioen menschen, volgens een telling in 1795 door de geweeze Commissaris Nederburgh opgegeven (1).

De landen van de Mattaram tusschen den Keiser en den Sulthan verdeelt, saamen omtrent zooveel uitgebreidheid als Java's Noord-oostkust hebbende, worden ook op anderhalf millioen inwoonders berekent. Cheribon en Bantam ieder nauwelijks hondert duizend menschen bevattende, kunnen wegens haar slecht bestuur tot geen voorbeeld strekken.

Derhalve daar de vijf verdeelingen van het eiland Java, volgens de zekerste berekingen, op drie en een halve millioen inwoonders begroot moeten worden, zoo had de Bataviasche Jurisdictie, een vijfde gedeelte van de grond van het eiland Java uitmakende, in die genoemde proportie seven hondert duizend menschen te bevatten, welke dit terrein niet alleen voeden, maar wegens deszelfs vruchtbaarheid in grooter getal onderhouden zou kunnen.

Doch niet alleen dat men in de Bataviasche Jurisdictie en vooral in dat uitgestrekt gedeelte er van tusschen de buitenposten en het gebergte gelegen, de Ommelanden genaamt, waarop wij onze reflectien bijzonder bepalen, een allergeringste bevolking, gelijk wij zooeven gezien hebben, gewaar worden, maar men bespeurt daarenboven onder die geringe bevolking een allerbeklagelijkste toestand.

De Javaanen of opgezetenen dezer streeken genieten hier geen voorspoed of welvaart, maar leven in de grootste armoede, in de grootste onveiligheid, zonder bescherming, jaa! onder verdrukking.

(1) (Zie bl. 160 van Mr. S. C. Nederburgh's *Verhandeling over de vragen, enz.* 's Hage, 1802.)

Hiervandaan is hun geest uitgedooft, laag, traag, ongevoelig en misnoegd.

Hierdoor raaken deze streeken meer ontvolkt, als volkrijker: en doordien de Javaanen hier wijnig of geen voordeel van hun arbeid trekken, is de grootste hoop van hun meer genegen om hun tijd in ledigheid en schadelijke tijdkortingen, gelijk in dobbelen en haanenvechterijen door te brengen, als dezelve tot den nodigen landbouw te besteden.

Door gebrek van goede politieke inrichtingen ondergaan zij veele willekeurige mishandelingen en onderdrukkingen: en door een gemis van een goede justitie en van een waakzaame uitvoering van het regt, is er alle veiligheid voor hunne persoonen en alle zekerheid voor haare geringe bezittingen verloren geraakt: want de minste gegoedheid van vee, eenige buffels voor den landbouw nodig, het geringste dat zij als loon voor eenige arbeid ontfangen, is hun tot een last, en strekt tot een lokaas voor roof en moord.

De menigvuldige roverijen en moorden, welke in dit terrein op de publieke wegen en in de kampons onder hun dagelijks, om zoo te spreken, plaats hebben (zijnde zedert den 15de Junij tot den 20ste Julij 1806, de tijd waarop ik deze regelen schrijf, om van geen voorige te gewagen, meer als dertig menschen vermoord, welke de rivieren afgedreven zijn, behalve nog bekende persoonen als de Heer Perrot, de mandadoor van Simplicitas, en de potia van de Grending) zijn niet alleen de overtuigendste blijken en bewijzen van de waarheid dezer elendige toestand, maar de autentieke stukken, de rapporten door de Gouverneurs-Generaal en Raaden van Indiën zedert eenige jaaren wegens deze droevige gesteldheid gerequireert, en de berichten en advijsen desaangaande gesuppediteerd: — gelijk mede de publicatie van den 25ste Maart 1806 door het Indisch-Gouvernement tegens de onvei-

ligheid in de bovenlanden geëmaneert (1), hebben de registers helaas! met zwarte bladen hier van opgevuld.

De Heer en Mr. S. C. Nederburgh geeft in zijn andwoord op de twee hem van wegens het Staatsbewind voorgestelde vraagen, pag. 37, de volgende beschrijving dezer toestand: *„alleenlijk in dat uitgebreid District, hetwelk tusschen de Bataviasche buitenposten en het gebergte begrepen is, onder den naam van Bataviasche Ommelanden bekent, is de Indische Regeering in zoo verre van het algemeen systhema „afgeweken, dat hetzelve bij perceelen aan Particulieren is verkogt, maar met welk gevolg? Het zij genoeg er in het algemeen van te zeggen, dat de onmogelijkheid om deze schoone, „en vruchtbaare streeken onder een Europeesch opzicht, dat aldaar „de oorsprongelijke form van Bestuur vervangen heeft, behoorlijk „te regeeren, en de inhaligheid der landeigenaaren, met de on„noemelijke kwellingen van den Inlander daaruit voortvloeiende, „te beteugelen, dezelve voor ver het grootste gedeelte heeft doen „ontaarden in ontvolkte wildernissen, en derzelver overgebleven „bewoonders in rovers en moordenaars; — zoodat dit de eenige „streek is van geheel Java, daar noch orde, noch publieke veilig„heid voor den Javaan te vinden is; en deze uitgebreide en „vruchtbaare districten hebben zeker in 25 jaaren tijds zooveel „producten niet opgebragt, als het enkelde daaraan grenzende „Regentschap van Tjianjour, hetwelk door een Regent, volgens „de aloude Javasche wetten en gewoontens, onder het oppertoe„zicht der Maatschappij bestuurd wordt, jaarlijks oplevert. De „Bataviasche Ommelanden derhalve uitgezondert, alwaar de ge„nome proef van territoriaalen eigendom zoo slecht is uitgevallen, „leeft de Inlander op geheel Java nog onder het bestuur van*

(1) (De hier bedoelde publicatie van 25 Maart 1806, die als een der voorloopers van het Reglement op de particuliere landerijen bewesten de Tjimanoek van 1836, Staatsblad No. 19 kan beschouwd worden, en waarnaar door den schrijver straks nogmaals verwezen wordt, is van genoegzaam belang om in haar geheel als bijlaag A aan den lezer te worden medegedeeld).

„zijn eigen vorsten en regenten, volgens zijn aloude zeden en „wetten, onder een weldaadig oppertoezicht der Maatschappij; etc."

En na in de 14e noot, pag. 186 eenige bijzonderheden omtrend den landbouw gezegd te hebben, vervolgt gemelde Heer Nederburgh zijn relaas wegens dit terrein: *„Doch naarmaate men zich van Batavia verwijdert, en het gebergte „nadert, worden de blijken van nijverheid en industrie schaarscher, „en de publieke veiligheid minder, en wanneer men vervolgens die „landgoederen van een verbazende uitgestrektheid bereikt, welker „eigenaaren op Batavia woonen, en de zorg en directie daarvan „overlaten aan gemeene Europeesen, uit de soldaten of matroosen „stand gekozen, die over de aldaar gezeeten Javaanen het wil„lekeurigste gezag oeffenen, opent zich dat toneel van wan„orde, verwaarlozing en onveiligheid, waarvan ik een vrij„nauwkeurige beschrijving aan den Raad heb gesuppediteerd."*

Het is te hoopen, dat deze gesuppediteerde beschrijving des Heeren Mr. S. C. Nederburgh over dit terrein aan de opgegeven naauwkeurigheid beandwoorden zal, en ook te verwachten, want gemelde Heer een lang verblijf in hetzelve gehouden hebbende, heeft gelegentheid gehad, om het grondig te leren kennen. En het is daar bij te wenschen, dat de ongelukkige uitwerkingen, die in de Bataviasche Ommelanden plaats hebben, zoo van den territoriaalen eigendom, als van de onnoemelijke kwellingen, die de Inlander daar ondergaat, van de wanorde, van de onveiligheid, de geringe opbrengst der producten, de luiheid der Javaanen &ca. niet aan verkeerde oorzaaken worden toegeschreven. Want niets zet de vordering van kennis meer achteruit als verkeerde waarnemingen en berichten, die men in een werk van een vermaart man vind, omdat anderen eerst moeten beginnen met het abusive aan den dag te leggen, eer zij kunnen onderrichten: — en daar het in ons vaderland zedert langen tijd aan nauwkeurige berichten en verslagen, niet alleen van dit onderhavig terrein, maar van Java's Oostkust, en deszelfs wonderlijk Bestuur

ontbroken heeft, zoo is het mijns inziens de moeite waardig eerst kortelijk de redenen van dit gebrek na te gaan, alvoorens de waare oorzaaken van die gemelde ongelukkige uitwerkingen, volgens nadere waarnemingen, aan te toonen.

Het is zonderling, dat de waare toestand der Bataviasche Jurisdictie en van Java's Noord-oostkust in ons vaderland zoo lang onbekend is geweest, schoon wij beide terreinen bijna 200 jaaren bezeten hebben, en dat de algemeene en bijzondere omstandigheden der districten, zoo in haar politiek, justitieel en financieel bestuur, als in haare verdere bijzonderheden en voortbrengzelen der drie rijken der natuur niet als zeer oppervlakkig bij ons zijn bekend geworden.

Zonder schroom kan men zeggen, dat de Franschen en Engelschen van veele zaaken in deze beide districten beter onderricht zijn, dan wij Hollanders, omdat zij de kosten deden van Academisten (namelijk persoonen, die behalve kennis van politieke en justitieele zaaken, nog daarenboven in mathematische, physische, chymische en botanische wetenschappen ervaren waren, kundigheden, die volstrekt vereischt worden om wat meer als oppervlakkige waarnemingen en navorschingen te doen) naar Java te zenden, gelijk wijnig weeken geleden nog een Fransch Academist, welke zich drie jaaren in het navorschen van alle omstandigheden en voortbrengzelen van planten, dieren en mineraalen op Java bezig gehouden heeft, van hier naar Europa vertrokken is, van wien men nog nieuwe ontdekkingen vernemen kon, gelijk mij omtrend het een en ander ook gelukt is (1).

(1) (De door Dr. Keuchenius bedoelde reiziger kan geen ander zijn dan Leschenault de la Tour, als botanicus toegevoegd aan de expeditie, die in 1800 onder bevel van Nicolas Baudin door de Fransche regeering werd uitgezonden ter opneming van de Kusten van Nieuw Holland. Door ziekte genoodzaakt om te Timor achter te blijven, kwam hij in Juni 1803 te Batavia. „Toujours souffrant et privé par la guerre de tout moyen

Maar zulke kundigheden zijn, helaas! bij ons op Batavia in geen tel of van geen waarde: — was er de een of ander, die ze bij toeval bezat, zoo wierd hij achter aan geplaatst, en buiten functie, of occasie om nuttig te zijn, gehouden: *experto crede Roberto!* Of wilde hij iets tot algemeen nut aan de hand geven, zoo kon hij hooren zeggen: waar bemoeid zulk iemand zich mede, hij is immers nog niet lang hier geweest, het is buiten zijn vak. Maar in plaats van zulke domheden, die den gehelen ondergang dezer Colonie bewerken, behoorde men over de meeste zendelingen, die zedert een reeks van jaaren uit het vaderland naar de Indiën gezonden, en daar schatrijk geworden zijn, van schaamte te bloosen.

Buiten eenige theologanten, juristen en zeer wijnige andere mag men zeggen, dat de grootste hoop onbekwaame personen geweest zijn, welke, haar zedelijk gedrag overgestapt, geene andere kundigheden als van lezen, schrijven en cijfferen bezaten: — en daar in Indiën, althans op Java, geene bekwaamheden te leren of te verkrijgen zijn, maar integendeel de animalitas of de goede zielsvermogens, die men bezit, door de warmte verminderen, traager en stomper worden: en de slechtere daarentegen, intrige, list en bedrog, hierdoor minder aangedaan schijnen te worden, maar niettegenstaande met de grootste domheid genoeg werkzaam blijven, om het geld als het *primum*

---

de retour dans sa patrie, Leschenault profita d'un séjour forcé de trois années à Java pour étudier cette île, qu'aucun naturaliste n'avait encore bien explorée. Grâce à la protection du gouvernement hollandais de Samarang, il se procura les moyens de pénétrer dans l'intérieur de Java, dont il parcourut presque toute l'étendue, „n'épargnant ni soins ni dépenses pour rassembler et conserver tout ce qu'il rencontrait de remarquable." C'est pendant ce long séjour qu'il lui fut possible d'étudier à fond la langue malaise et de réunir les matériaux d'un dictionnaire qu'il espérait publier plus tard. Parti de Java en 1806 Leschenault s'arrêta quelques mois à Philadelphie, et revint en France au mois de juillet 1807." *Nouvelle Biographie Générale*, i. v.)

mobile boven eer, deugd, jaa boven alles te schatten: — en daar doorgaands alles, wijnige epoques uitgezondert, wat naar wetenschap zweemde veracht, lastig, en van geen belang gerekent wierd, zoo viel dit deze lieden merkelijk in de hand, want het was voor hun genoeg de oude routines en gebrekkige maximes half en half te leren, om tot de hoogste posten te geraaken, en daarbij de onkunde en trotschheid van te vooren hier aangelande en reeds bevorderde patroonen te vleijen, en derzelver voetstappen, *unde habeas, quaerit nemo, sed oportet habere,* te volgen. Derhalve behoeft het geen verwondering te baaren, dat er van deze zendelingen, schoon zelfs lange jaaren in de Indien geweest, en tot hooge posten bevorderd zijnde, geene nauwkeurige berichten of verslagen van deze gewesten gegeven konden worden. Maar behalve dit is er nog een voornaame rede van te geven, waarom de gebreken, die hier zoo lang tot nadeel van ons vaderland en tot verarming dezer Colonie plaats gehad hebben, niet ondekt maar onder een dikke nevel en omslag van beuzelingen verborgen zijn gebleven.

De wijnige kundige persoonen, die door een lange ondervinding in staat waren om den sluijer, waarmede alles omhangen was, hetzij hier of gerepatrieert zijnde, op te lichten, en de dingen daar onder bedekt aan het oog bloot te leggen, hadden het grootste belang om hetzelve niet te doen, vermids zij haar eige gedrag zoude geopenbaert, en reëele beschuldigingen tegen zich zelve uitgebracht hebben.

In hoever alle deze dingen zedert een reeks van lange jaaren invloed en betrekking gehad hebben, op het Gouvernement alhier, door hetwelk de legaale berichten naar het vaderland verzonden, en exacte verslagen aan de gewezen Heeren en Meesters gegeven moesten worden; — in hoever die berichten getrouw en onverminkt overgezonden, en de nodige stukken en bijlagen tot de ver-

eischte opheldering dienende, daarbij gevoegt of terug gehouden zijn; — en in hoever men andere legaale stukken en protesten tegens de willekeurigste handelingen, die veel licht in het vaderland zouden verspreid hebben, gezonden, of met opzet terug gehouden heeft, — zal ik thans in het midden laten en niet beslissen; zoomin, als in hoever men in ons vaderland ook voor de uitbersting der deplorabele financieele toestand van de Compagnie ouvertures omtrend de ingeslope abuisen en gebreken van hier verlangde te ontfangen. — Dit weet een ieder, dat het noit tot aanmoediging voor degeene gestrekt heeft, die gewaagt hadden dezelve te geven.

Het is derhalve niet te verwonderen, dat men de echte berichten wegens de waare toestand dezer streeken niet alleen, maar van de gedragingen van sommige bijzondere persoonen, lang in ons vaderland gemist heeft, en des te gelukkiger is het, dat men nu zedert wijnige jaaren, en men mag wel zeggen door bijzondere toevallige omstandigheden, eenige schriften, die veel opheldering van de Oost-Indiën en derzelver belangens verspreid en de oogen van veele geopent hebben, in het licht heeft zien verschijnen: werken en schriften voor en tegen zommige problematieke systhema's, genoeg bekend dan dat het nodig is dezelve hier te noemen. (1)

Thans tot de oorzaaken der onderscheide ongelukkige uitwerkingen, die in de Bataviasche jurisdictie, of vooral in deszelfs Ommelanden plaats hebben, overgaande, doch

(1) (In plaats van deze zinsnede had Dr. K. op het woord „verschijnen" oorspronkelijk de volgende woorden doen volgen: „gelijk vooreerst de werken van den Heer D. van Hogendorp, van den Heer en Mr. G. C. van Hogendorp, en het antwoord van den Heer en Mr. S. C. Nederburgh op de twee door het Staatsbewind hem voorgestelde vragen: — alle werken, die, eenige bijzondere problematieke voorstellen aan zijn plaats gelaten, den grootsten dienst, en het grootste nut aan het vaderland bewezen, en aan vele de oogen geopent hebben." Deze woorden zijn later doorgehaald en in margine vervangen door de in den tekst opgenomene.)

veele dier droevige uitwerkingen aan geheel andere oorzaaken toegeschreeven en geboekt vindende, als ik dezelve zedert twee jaaren hier heb leren kennen, zal ik mijne bevindingen en navorschingen deswegens opgeven, in vertrouwen van mijn vaderland en deze gewesten daarmede geen ondienst te zullen doen: — want daar men zonder de waare oorzaaken te weeten, de droevige uitwerkingen en onheilen, als de onveiligheid, de wanorde, de geringe populatie, de wijnige opbrengst der producten, de luijheid en traagheid der Javaanen &c^{ta} niet verbeteren, en derhalve de welvaart dezer vruchtbaare streeken en van ons vaderland niet bevorderen kan, zoo zal men vooreerst de redenen wat nader ontwikkelen, waarom de proef van landeigendom in de Bataviasche Ommelanden slecht is uitgevallen, en door welke middelen dit te redresseeren is? Waarom deze vruchtbaare streeken niet beeter gecultiveert zijn? Waarom orde, veiligheid, en een meerder opbrengst van producten onder een wel ingericht Europees opzicht niet even goed, jaa! zelfs beter als onder een Inlandsch Hoofd of Regent daar te stellen is? en eindelijk waaraan een der voornaamste articulen, de luijheid en traagheid der Javaanen, moet toegekent worden? En om op een afstand van circa 4000 uuren over deze zaaken wel te doen oordeelen, is het verder nodig, dat men behalve alle nauwkeurige informatien hieromtrend, daarenboven een goede onderrichting van de politieke inrichtingen en van de rechterlijke macht, en vooral van de groote gebreken, die in beide hier plaats vinden, naar waarheid en bevind van zaaken opgeve.

Door eenvoudig op te geven, dat de landen in deze vruchtbaare streeken bij perceelen aan particulieren zijn verkogt, en dat het Indisch Gouvernement hier van het algemeen oostersch systhema is afgeweken, zou een ieder, die de zaaken hier niet van nabij kent, of onderzoeken kan, in begrip doen vallen, dat door deze afwijking van het

oostersch systhema, of door deze verkoop, de landeigendom hier algemeen geworden was, dat de landen hier bij enkelde mergen of bij perceelen van tien, twintig of dertig mergen verkogt waren: dat de Javaanen of Inlanders hier eigendom van land verkregen hadden, en dat door deze territoriaale eigendom derzelver cultuur in deze vruchtbaare streeken zedert 25 jaaren onder een Europees opzicht zoo veel niet gerendeert had, als de landbouw in het aangrenzend Tjianjour onder het opzicht van een Inlandsch Hoofd.

Voor degeene die de oostersche wijze van landbouw niet kennen, zal men hier en passant aanmerken, dat in het Regentschap Tjiandjour, gelijk in de overige Compagnies landen en op Javaasch-Noordoostkust, de grond als den eigendom van den souverein volgens de oostersche wijze wordt aangemerkt, en de landerijen aan de opgezete Javaanen door de Inlandsche Regenten volgens haar oude gebruiken, die op de eene plaats iets van de andere verschillen, verhuurd of verpacht worden.

Maar het is met de verkoop der landen in de Bataviasche jurisdictie geheel anders gelegen. De landerijen zijn hier zedert 50 jaaren niet bij kleine perceelen, of bij enkelde mergen, maar bij verbazende uitgebreide streeken van tien, twintig, jaa! van veertig en zestig duizend mergen verkogt.

Het Collegie van Heemraaden heeft op autorisatie der Hooge Regeering de Bataviasche Ommelanden bij zulke groote stukken en uitgestrekte gronden, zooals wij even opgegeven hebben, bij publieke veiling, schoon meester van de verkoop blijvende, verkogt; niet aan Javaanen of Chineesen, gelijk in de benedenlanden voor de zuikermolens en groententeelt, &cet. bij perceelen geschied was, maar aan gegoede Europeesen, veelal aan de leden van de Regeering of derzelver familiën en vrienden, zoodat de landeigendom hier niet algemeen geworden, maar inhanden van zeer wijnige rijken geraakt is: — en men eerder zeggen

moet, dat de mindere cultuur hier niet aan den eigendom op zich zelve beschouwt, te wijten is, maar behoord toegeschreeven te worden aan een onbeheerbaare eigendom, of verdeeling dier landen in verbazende streeken gronds, als groote dorpen of kleine provinçiën, die door een eigenaar niet als gebrekkig bebouwd en beheert kunnen worden.

Het is daarom niet te verwonderen, dat de opbrengst er minder van als in Tjianjour bedraagd: maar de vergelijking, welke men wegens de mindere opbrengst der producten tusschen deze verkogte landen, en het Regentschap Tjianjour wil maken, is van geen toepassing, eensdeels omdat het Regentschap Tjianjour op een jaarlijks contingent van 17 duizend picols koffij getaxeerd is, terwijl in ons onderwerpelijk terrein de particuliere eigendommen, noch contingenten, noch verponding, tiendens of eenige andere lasten voor den Staat opbrengen: — en derhalve, al gaf de landbouw in deze eigendommen meer producten als in Tjianjour, zoo strekte zulks tog tot geen voordeel voor het land: en anderdeels in betrekking tot de Javaanen, waarvoor ze zou moeten dienen, is de vergelijking ook zonder grond, omdat deze geen landeigenaars geworden zijnde, hun wijze van cultuur door de landeigendom geen verandering ondergaan heeft, en niet tegen die van Tjianjour als onderscheiden kan voorgesteld worden, dewijl dezelve in het eene district zoowel als in het andere bij verhuuring of verpachting geschied, en derhalve het eenig onderscheid maar bestaat, dat de Javaanen in de Ommelanden van Europese eigenaars, en in Tjianjour van hun Regent de te beteelene landen huuren of pachten; behalve echter dat op de eene plaats met meer trouw, billijkheid en rechtvaardigheid in dit werk gehandelt word, als op de andere, hetgeen voorzeker een groote invloed op een meerder cultuur heeft.

En hoezeer het waar is, dat deze eigendommen niet alleen door haare uitgestrektheid, maar door andere belet-

zelen hierna te melden, tot nog toe zooveel producten niet opleveren, als men met recht er van verwachten moest, doordien zij op zijn best ten halve gedefricheert, bebouwt en beplant zijn, zoo is het er echter verre af van te kunnen zeggen, dat zij in een wildernis ontaart zouden zijn.

Op de meeste eigendommen heeft men schoone huizen gebouwt, de wegen naar dezelve strekkende bruikbaar gemaakt, en de tegenwoordige verkoop dier landen levert een overtuigend bewijs op, dat zij geene wildernissen, maar in opbrengst der producten veel verbetert zijn; want die landgoederen worden thans naar derzelver uitgestrektheid, ontginning, bevolking en opbrengsten van 40, 60, 80 duizend Rijksdaalders tot een, twee, en driemaal hondert duizend Rijksdaalders verkogt, en met graagten gekogt. En wat de vrees aangaat, dat deze eigendommen onder een Europees opzicht onmogelijk te bestuuren, en niet onder orde en veiligheid te brengen zouden zijn, zal men spoedig kunnen beoordeelen, wanneer men het tegenwoordig Europees opzicht over deze landen en over den Inlander nader zal hebben leren kennen, en van de waare oorzaaken der plaats hebbende onheilen meerder informatien bekomen hebben. Dan zal er geen twijfel voor de mogelijkheid overschieten, of er kan in plaats van een tegenwoordig kwaad Europees toezicht, een goed in de plaats gestelt worden, gelijk men strak nader aantoonen zal, wanneer er goede wetten en een goed recht in onze uitgestrekte en vruchtbaare streeken ingevoerd zullen zijn.

Bij den verkoop dezer landen heeft men nog een groote misslag begaan, met de omtrekken van veelen zonder een behoorlijke afmeting uittegeven en derzelver limiten niet nauwkeurig te bepalen, hetwelk tusschen twee naast leggende eigenaaren door de tijd twisten zal baaren, vooral wanneer deze landen door betere inrichtingen nog meer in waarde, gelijk te hoopen is, rijsen zullen.

Nadat deze uitgestrekte gronden door verkoop de eigendommen van particulieren geworden zijn, zoo is elk stuk land met de Javaanen of Inlanders, die op hetzelve in bamboese huizen of hutten bij tjatjars of huisgezinnen woonden, als eene huishouding, landvoogdij, of kleine maatschappij onder particuliere eigenaar of hoofd als op zich zelve bestaande aangemerkt, jaa! bijna als een imperium in imperio beschouwt geworden, want eenige dezer eigendommen kregen naar derzelver uitgestrektheid voorrechten om passars of markten een of tweemaal 's weeks op dezelve aan te leggen: — verlof om een persoon, die misdaan had, voor een tijd aan het blok te sluiten: — en usantien, die waanden, dat geene misdadigers door de dienaars der justitie van zulke eigendommen mogten gehaald worden, zonder voorkennis aan den eigenaar gegeven, en toestemming van denzelve daartoe verkregen te hebben.

Maar daar de meeste dezer eigenaars te Batavia woonden, en wijnig tijd verblijf op hunne landgoederen konden houden, zoo moesten er persoonen, die in hunne afwezigheid het opzicht en de beschikking dezer landerijen niet alleen, maar het bestuur over de Javaansche onderhorige kampons of tjatjars in handen kregen, aangesteld worden.

Deze persoonen, mandadoors genaamt, en zoo veele, als er naar de uitgestrektheid van het land nodig waren, twee, vier of meer, wierden of uit Inlanders of uit Europesen gekozen, en de opgezetenen dezer landen wierden onder het bestuur dezer mandadoors gestelt, en derhalve naar derzelver willekeur beheert: — maar daar de keuze dezer mandadoors zich veelal uit de matroosen en soldatenstand, en zelfs van vreemde natiën in onzen dienst overgegaan, moest bepalen, kan men begrijpen, dat wegens hun zedelijk bestaan veel moest overgestapt worden, en dat, daar deze mandadoors geen groote kennis van den landbouw hadden en wijnig geschikt waren, om een goed

bestuur over onderhorige Javaansche huisgezinnen uit te oeffenen, deze eigendommen slecht bebouwt, en de Javaanen eigensinnig en willekeurig behandelt wierden. Daarbij vergaten deze mandadoors tot zulk een stand verheven, tot opzichters en rentmeesters van zulke uitgebreide terreinen aangestelt, al schielijk haar voorige staat en afkomst, en te veel baas en zonder wetten gelaten wordende, doordien de eigenaars te ver van hunne goederen verwijdert waren, verbeeldeden zich bijna zelfs eigenaars dezer landen, en heeren van leven en dood te wezen. Zij werden trotsch, onverdragelijk en hard voor anderen, en bijzonder voor hunne onderhorige Javaanen: — en de meeste geene beginzelen van godsdienst, deugd of zeden bezittende, sloegen over tot een ergerlijk en wellustig leven, en gaven als Europeers, als Christenen aan de Inlanders een kwaad voorbeeld. Van haar ontuchtig leven met slavinnen, een gedrag niet alleen kostbaar, omdat zulke bruine schoonheden hier hoog in prijs lopen, zal ik niet spreeken, maar alleen de verdervelijke en schadelijke gevolgen er van aanhalen.

Daar de kinderen, in ontucht bij de slavinnen geteelt, meestal zonder zorg en zonder goede opvoeding in het wilde, in luijheid, werkeloosheid, en in allerlei ondeugden en schelmerijen opgroeiën is het droevig gevolg hiervan, gelijk de ondervinding leerd, dat het veelal de volwassche zoonen der mandadoors zijn, die de onveiligheid veroorzaaken, die de hoofden der roversbenden uitmaken, en de misdaaden op de publieke wegen, en in de kampons plegen, en zich vervolgens in de uitgestrekte eigendommen schuil houden.

Daar nu onder de directie van zulk zoort van opzichters of mandadoors deze uitgebreide eigendommen bij perceelen aan de onderhoorige Javaanen verhuurt worden; — daar deze verhuuringen of verpachtingen meest naar mondelinge overeenkomsten en oude gebruiken ge-

schieden, op conditie van een gedeeltelijke afgifte of afstand van het plantgewasch voor huur, naar de landen met bandongans of sluizen voor de sawa of rijstvelden voorzien zijn, of van eenig geld zoo het land met vruchtboomen beplant is; — hoe nodig derhalve hier billijke wetten wegens huuringen en verhuuringen, en omtrend alle andere zaaken tusschen den Inlander en den Europees op goede adats, oude gebruiken en costumen gevestigt, zedert lange hadden moeten plaats hebben, — zoo ontbreken hier goede en rechtvaardige wetten en rechten voor een goede huurder tegen een schraapzuchtige eigenaar of mandadoor, en omgekeert voor een weldenkende eigenaar tegen een onredelijke huurder: — want de publicatie van den 25 Maart 1806, te vooren reeds aangehaalt, en eenige oppervlakkige bepalingen omtrend huur en verhuur, en omtrend andere zaaken deze uitgestrekte streeken betreffende, inhoudende, moet voor de eerste en eenigste landwet tot dit einde aangemerkt worden, en is in de meeste articulen reeds onvoldoende en zonder observatie bevonden.

Hiervandaan bespeurt men een algemeen droevige toestand in ons onderwerpelijk terrein. Op de eene plaats hoort men dat de landen wijnig of niets opbrengen. Hier dat de onnoemelijke kwellingen en onderdrukkingen menigvuldig zijn. Daar dat de Javaanen verlopen. Elders dat den armen huurder wijnig van zijn oogst word overgelaten niet alleen, maar zelfs van zijn bebouwt en gehuurt stuk land, eer hij het ingeoogst heeft, op de onweederrechtelijkste wijze word verjaagt of verdreven; want de mandadoor moet een ruim bestaan uit de opbrengst der producten op de een of andere wijze zoeken: — en in 't generaal hoort men klagen, dat er de nodige handen voor het werk ontbreken.

Het droevig gevolg van alle zulke handelwijzen is moord en doodslag, en dat uit weerwraak dan hier, dan daar een mandadoor of op een heimelijke, of op een wreede wijze

word van kant gemaakt of vermoord, gelijk dit reeds veelen, en wijnig weken geleden den mandadoor van 't landgoed Simplicitas, is overkomen, zijnde deze uit felle wraak door Javaanen in stukken gekapt.

Men moet derhalve volkomen toestemmen, dat deze schoone en vruchtbaare streeken op die manier onder zulk een Europees opzicht, welk de oorspronkelijke form van bestuur vervangen heeft, waarin de landverpachtingen, aan willekeurige en eigendunkelijke handelingen bloot staan, en waarin het bestuur over de Javaanen aan onkundige en zedenlooze mandadoors word toevertrouwd, onmogelijk naar behooren te regeren zijn; maar tevens hier op reflecteren, dat men op Java, zoowel als in het Bengaalsche, Deccansche, Baharsche en Orixasche, onredelijke Europeers, 't zij eigenaars, mandadoors of andere geëmploeieerdens door een goed recht, en door krachtige en betrekkelijke wetten in subordinatie en bedwang kan krijgen, en ieder tot zijn geregelde plicht brengen.

Om van het Bengaalsche verder de gelijkenis te ontleenen. Daar de mishandelingen, onderdrukkingen en knevelarijen door de Engelsche geemploijeerdens den inwoonderen van het Bengaalsche, Deccansche en van andere provinciën, in- en na 1765 onder de *Dewanie* van Lord Clive aangedaan, zeer hooggaande en schreewend waren, zoo wierd de Alderman Bolts hierdoor aangespoord, om deze ongelukkige toestand aan de Engelsche Oost-Indische Compagnie en aan het Engelsch Gouvernement door een wel bekend en beredeneerd werk kennelijk te maken (1), met gevolg, gelijk

(1) (De hier bedoelde schrijver is Willem Bolts, een Hollander, die omstreeks 1740 geboren, zich op vijftienjarigen leeftijd naar Engeland begaf en later in dienst trad van de Engelsche Oost Indische Compagnie. Na eerst te Benares de betrekking van Collecteur bekleed te hebben, werd hij vervolgens aangesteld tot „alderman of rechter in het Gerechtshof te Calcutta", doch tengevolge van hoog loopende oneenigheden met zijne ambtgenooten werd hij uit zijn ambt ontzet en gevankelijk naar Enge-

gebleken is, dat het Britsch Gouvernement, na de klachten van den Alderman Bolts ter ernstige overweging genomen, en na behoorlijk onderzoek conform de waarheid der opgave bevonden te hebben, de vexatien en onderdrukkingen door invoering van goede wetten, en door een onafhangelijke uitvoering van recht en justitie spoedig gestuit en hersteld heeft. Het is ook volkomen bekend, dat er in Coloniën geen krachtiger middel is om schelmerijen en knevelarijen te beteugelen, als goede wetten, en het recht voor een ieder egaal verkrijgbaar, en onafhangelijke van de politie te maken: — en hadden wij zedert een reeks van jaaren ditzelfde op Java begrepen, en het eige voorbeeld van de Engelschen gevolgt, terwijl de onrechtvaardigheden en mishandelingen, welke de Javaanen van de eigenaars van landen, mandadoors, Chineesen, Inlandsche Regenten, Residenten en andere geemploieerdens in beide onze bovengemelde terreinen ondergingen, genoeg bekend, bewezen en toegestemt waren: — en hadden wij goede landwetten betrekkelijk den landbouw en de adats of oude gebruiken alhier, en het heilig recht onafhangelijk van de politie gemaakt, zoo hadden de ongerijmtheden, de kwellingen, de onrechtvaardigheden en de gruwelijke misdrijven in onze districten alhier zoo lang niet ongestraft kunnen voortduuren.

---

land opgezonden. Over zijne verdere lotgevallen raadplege men o. a. de *Nouvelle Biographie Universelle* van Didot, i. v.; waar men ook melding gemaakt vindt van het in den tekst bedoelde werk, dat in het Fransch vertaald is onder den titel van *Etat civil, politique et commerçant du Bengale, ou Histoire des Conquêtes et de l'Administration de la Compagnie Angloise dans ce pays;* Maestricht, 1778; 2 vol. in 8o. Het is mij niet gelukt een exemplaar van dit werk in handen te krijgen, doch volgens Anquetil Duperron, *l'Inde en rapport avec l'Europe*, Paris, 1798; tom. II, p. 174 bevat het een warme pleitrede tegen het monopolie van de Compagnie. Ook Nederburgh heeft in zijne bekende *Verhandeling*, etc. 's Hage, 1802, het werk van Bolts meermalen aangehaald, b. v. op bl. 15/26 en 40/41.)

Kon men in ons vaderland:—kon de heer en Mr. S. C. Nederburgh, die van zoo veele teere aandoeningen, zorgen en bekommeringen voor de Javaanen, dat goed en eenvoudig volk, gelijk gemelde heer het noemt, en het ook wezentlijk is (want zij laten zich van Europeesen, Chineesen en van haar eige hoofden als lammeren regeren), heeft doen blijken, hunne tegenwoordige hardgrondige verheffingen van stemmen aanhooren, die zij in dezer voege uiten: „Wierden de inwoonders in het Bengaalsche, Deccansche en „Baharsche gebied, daar arbeid en vernuft de landen rijk „en welvarend maken, eveneens als wij op dit grond„gebied gehandelt, zij waren nog traager en vadziger als „wij, vermids het in Bengaalen zomtijds heeter als op „Java is: maar verbeterde inrichtingen, en vooral een „allerstrengste en onzijdigste uitoeffening van het recht, „welke eigendom waarborcht en elk het loon zijns ar„beids en het overschot zijner producten verzekert, maken „hunne handen levendiger en werkzaamer als de onzen. „Maar laat ook ons behoorlijke betaling voor onze arbeid „genieten, en volgens onze bedonge huur het overschot „onzer producten ter eige beschikking of gebruik behou„den, — laat ons de vruchten van een boom, die wij „geplant, den oogst, en het genot van een stukje grond, „dat wij 't eerst ontgonnen hebben, zonder den eigendom „van 't land, die den souverain hier toekomt, te willen „vorderen, wijnige jaaren genieten. Besorgt ons veilig„heid en bescherming voor onze persoonen, en zekerheid „voor onze geringe bezittingen, voor het wijnige dat wij „door een meerder vlijt en arbeid kunnen overwinnen. „Dan zullen onze harten en handen geneigt en gewil„lig worden om alle producten rijst, koffij, peper, en „anderen in korten tijd tot de helft te doen vermeerde„ren, zonder onze tijd verder in ledigheid, of in haanen„vechterijen en dobbelen te slijten; —" gewis wierd het gevoelig hart van gemelde heer door spijt getroffen, dat

zijne aangewende pogingen het heil der Javaanen niet meer bevordert hebben: — en bracht hij deze verheffingen van stemmen, deze hartelijke uitboesemingen van Java's inboorlingen, onder den aandacht van Zijn Koninglijke Majesteit en deszelfs Minister, welkers nauwkeurig onderzoek, tedere zorg en vaderlijke bescherming de onheilen dezer gewesten ras zullen weeten te leenigen.

Men schrijft doorgaands de geringe opbrengst der producten aan de luiheid en traagheid der Javaanen toe, maar nauwkeurige navorschingen omtrent deze zaak genomen, bevestigen geenzinds de waarheid dezer stelling: — het is hiermede, gelijk veeltijds, dat uitwerkingen aan verkeerde oorzaaken worden toegekent, of dat men de gevolgen van tweede oorzaaken te oppervlakkig beschouwt, en de grondoorzaaken niet diep genoeg nagaat, die de uitwerkingen en tweede oorzaaken voortbrengen, gelijk men dit zooeven zal ophelderen.

Het is zeker, dat in alle heete climaaten menschen en dieren vadziger als in koele gewesten zijn: dat levensgeesten en zielsvermogens er traager, eerder uitgeput, en alleen door een meerder slaap te herstellen zijn: de vaste deelen, de vezelen, spieren en zenuwen zijn laxer, en de vochten worden door de warmte meer uitgezet en ontbonden, waardoor een sterker uitwazeming dezelve van haare fijne, vloeibaare en geestige deelen des te eerder berooft. Doch dit hebben de Javaanen met alle menschen in de warme streeken gemeen: en de warmte heeft op hunne lichamen geen erger uitwerking als op anderen: daarom is hun physiek gestel niet slapper of zwakker, als dat van andere oosterlingen: integendeel, zij zijn van degeene, die in heete streeken woonen en geboren zijn, geenzinds de zwakste, maar kunnen even sterk als andere menschen werken. De Berg Javaanen zijn zelfs robust.

Het zijn derhalve niet de physieke, maar de zedelijke omstandigheeden, die oorzaak zijn, dat er in Java minder

als in Bengalen gewerkt word: want vooreerst geschied dit, omdat het climaat wijnig behoeftens vordert: en alwaar door de vruchtbaarheid van den grond alles wat tot levensonderhoud vereischt word, gemakkelijk voorkomt, en een naarstig arbeider door twee dagen te werken, genoeg kan winnen om het overige van de week uit te kunnen bestaan, geeft zodanig gelukkige omstandigheid eene natuurlijke oorzaak van die vadzigheid, waarvan men de Javaanen algemeen beschuldigt. En het is van den Javaan, zoowel als van andere menschen waar, dat zij uit hun aart ledigheid en gemak boven arbeid beminnen, en geen moeite zullen ondergaan als zij zonder dezelve bestaan en haare behoefte vervullen kunnen. Maar leerd den Javaan beschaaftheid en geld kennen, hij zal terstond meerder behoeftens ontberen, en de nood zal hem zachtjes aan het werken brengen, en eenmaal door gewoonte een genoegzaame hebbelijkheid daarvan verkregen hebbende, zal hij met vermaak arbeiden; zijne natuur, zijne gezondheid zullen het dan zoowel als van andere menschen vorderen. Het is niet moeijelijker de menschen na een lange rust aan den arbeid te gewennen, dan hun na een gewoonte van werken tot een volstrekte ledigheid te dwingen.

En ten tweeden, in steede van goede middelen en aanmoediging tot naarstigheid in het werk te stellen, hebben hier nadeelige misbruiken plaats, die den Javaan de geneigdheid en lust tot werken ten eenemaal benemen. Wie zal lust tot werken hebben, als zijn loon te gering is, of zelfs niet betaalt, en door anderen in de zak gestoken word, en wanneer zijn persoon onveilig of zijne geringe bezittingen onzeker zijn? In geene landen, waarin de laagste en nuttigste classe der inwoonders, de landbouwers en werklieden, niet door goede wetten beschermt en aangemoedigt worden, vind men naarstigheid, vernuft of industrie oit plaats hebben; — en waarom wil men van

den Javaan iets vorderen, hetgeen tegen de natuur der zaak en de rede strijd, vermids hier geen aanmoedigende en beschermende inrichtingen en wetten gevonden worden?

En de derde en voornaame rede van de luijheid der Javaanen en van de wijnige opbrengsten der producten is gelegen, behalve in de geringe betaling, die zij voor dezelve ontfangen, in de manier waarop zij de producten moeten leveren, niet alleen door een derde of de helft meer aan overwicht te moeten bezorgen, maar sommige Javaanen, die veraf woonen worden genoodzaakt de ingezamelde producten 6, 8 à 10 uuren ver te moeten brengen, zonder eenige vergoeding voor zulke een lang en moeielijk transport te mogen vraagen, waardoor het ook niet zelden gebeurt, dat zij de ingezamelde producten gelijk koffij, waarvan zij grove overwichten tegen laage prijzen moeten bezorgen, liever verbranden of in de grond begraven en doen verrotten, als dezelve een lange en moeielijke weg vervoeren.

Alle deze en diergelijke redenen meer, die geen losse vertelzels, maar waarvan de bewijzen voorhanden zijn, maken de Javaanen traag, en benemen moed en lust tot werken; hiervandaan vind men thans in de bovenlanden van de hondert Javaanen vijftig liefhebbers van ledigheid, dobbelen en haanenvechterijen: — een ongelukkige gesteldheid, doch die door betere inrichtingen verandert kan en moet worden, wil men voordeel van deze terreinen trekken.

Het caracter der Javaanen onderzoekende geeft aanleiding om dit te hoopen: want men kan in het generaal van hen zeggen, dat zij zacht en leenig van aart, ondergeschikt van geest, en vreesachtig van natuur zijn.

Zij dulden lang mishandelingen van hun eigen Hoofden, van Europeesen, en zelfs van de Chineesen, tegen welke zij anders een inwendigen haat hebben, omdat deze hun als smoussen bedriegen. Maar hun een groot onrecht

aangedaan wordende, 't zij in hun bestaan of omtrent haar vrouw of kinderen, worden zij eerst zeer mismoedig, en geen recht erlangende, genegen om zich zelve te wreeken, hetgeen zij meest verraderlijk uitvoeren. Ook is het bij hun, gelijk bij veele Indiaanen, niet vreemd, als zij onder een hard juk gebukt gaan, of dat hun groot verdriet wordt aangedaan, dat zij tot wanhoop overslaan, en liever de dood verkiezen als een onaangenaam en lastig leven te lijden.

En hoezeer veele van hen oude gebrekkige gewoontens en ongerijmde vooroordeelen, zoo uit het Heidendom als Mahometismus aankleven, — want hun goddienst, zoo men ze een godsdienst noemen mag, is een mengelmoes uit beide, — zoo laten zij zich echter met zachte en vriendelijke woorden overtuigen en meest altoos leiden, en zelfs tot zwaar werk aanvoeren.

De Javaanen zijn tot nog toe zeer dom en onbeschaaft, en alles is ingericht om ze in die domheid en onbeschaaftheid te houden, even of de welvaart van Java van domheid afhing, hetgeen tog niemand zal geloven! En door dien zij noch geld, noch behoeftens, noch nooddruften hebben of kennen, zoo missen zij een goed overleg en vooruitzicht in alle dingen, en dienen derhalve voor alle maatschappelijke werkzaamheden door opzichters dagelijks, even als de kinderen tot het leren, aangezet, aangemoedigt en geprikkelt te worden, hetgeen door zachtheid geschiedende dan gevolgt wordt.

Zulk een toestand van een volk kan men voorzeker als geen vergenoegde gelukstaat schilderen, of men zou een satijre op de domheid, onbeschaaftheid en beestachtigheid, even als Erasmus op de Sotheid, willen maken.

En derhalve een volk, dat zich in zoodanige toestand bevind, kan nog geen territoriaalen eigendom of een meerdere politieke onafhankelijkheid gegeven worden. Maar bezorgt hetzelve goede wetten, onzijdig recht, en een

billijke en rechtvaardige behandeling, zoo word het binnen wijnig jaaren beter en nuttiger; en van de beterschap en nuttigheid der Javaanen hangt af de voorspoed en welvaart dezer bezittingen: — en dit alles weder van de bescherming en rechtvaardigheid, die het Gouvernement de Javaanen doet genieten. Het strijd tegen alle gronden en beginzelen van goede staatkunde, die in alle climaaten een en onveranderlijk zijn, landbouwers, manufacturiers, of andere werklieden te laten knevelen en onderdrukken, gelijk echter veelal het geval op Java is, en waardoor de moed van den Inlander uitgebluscht word.

Derhalve gezien hebbende, dat de onbeheerlijke beheering der eigendommen door derzelver uitgestrektheid als een voornaame oorzaak van de wijnige opbrengst der producten in de Ommelanden moet aangemerkt worden: — en dat de luijheid en traagheid der Javaanen niet als een gevolg van haar physiek gestel, maar aan zedelijke omstandigheden, aan gebreken, die in het Europees en Inlandsch bestuur omtrend hun plaats hebben, en hun aanleiding tot een vadziger levenswijze geven, moet toegeschreven worden, en waardoor dit terrein zoo wijnig bevolkt, en de landen in 't zelve voor de helft tot nog toe onbebouwt zijn, en waardoor de helft der wijnige inwoonders daarenboven nog ledig lopen, — zoo zullen wij nu tot een verder onderzoek overgaan om de overige redenen hiervan, en der andere onheilen der wanorde, der onveiligheid, en van het menigvuldig rooven en moorden op te spooren, en alzoo den weg ter verbeetering te baanen.

Hiertoe zullen wij vooreerst de administratie der justitie en deszelfs absentie, die zomtijds plaats vindt, kortelijk opgeven.

DERDE HOOFDSTUK (1)

OVER DE JUSTITIE IN DE BATAVIASCHE JURISDICTIE.

Daar niets meer de publieke rust, de orde, de veiligheid en de zekerheid van persoonen en goederen, met een woord, daar niets meer het geluk en de welvaart van een volk bevordert, als een kundige, onzijdige en onafhangelijke uitoeffening van recht tusschen den man en zijn naasten in het civiele: — en daar in het crimineele de misdadigen nergens meer door afgeschrikt worden, als door een waakzaame werking der Justitie, meerder zelfs als door een zwaare uitoeffening van straf, zoo is het onnodig het bestaan van zoo veele rechtbanken te betoogen, als de uitgestrektheid en volkrijkheid van een terrein vordert.

Maar wanneer men hier in een uitgestrektheid als het Bataviasch grondgebied, — waarvan men de Preangerlanden, welke bij derzelver overgang aan de gewezen Compagnie de uitoeffening der civiele en crimineele jurisdictie naar

(1) (Er valt hier en daar eene treffende overeenstemming waar te nemen tusschen enkele beschouwingen van Dr. Keuchenius in dit en het volgende hoofdstuk vervat, — en hetgeen Daendels ter aanprijzing van eenige door hem ingevoerde hervormingen heeft te boek gesteld in zijn in 1815 te 's Gravenhage uitgegeven *Staat der Nederlandsch Oost-Indische Bezittingen*, en in het met zijne „voorkennis en approbatie" te Batavia gedrukte werkje: *Korte Aantooning van de notabelste verbeteringen en redressen, welke sedert den* 1 *Januarij* 1808 *in verschillende vakken van Regering en administratie in Hollandsch Indien zijn ingevoerd.* Vooral in dit laatste geschrift komen zinsneden voor, die het zeer waarschijnlijk maken, dat Daendels, of zijn „eerste commis" A. M. T. de Salis, door wien bedoeld geschrift werd opgesteld, met den arbeid van Dr. Keuchenius moet bekend zijn geweest.)

hun eige landwetten en costumen onder het bestuur hunner Regenten eenigzinds behouden hebben, moet uitzonderen, — doch welk grondgebied dan nog een uitgebreidheid behoud of bevat zoo groot als vier onzer voorige provinçien, niet meer als één enkelde rechtbank of één collegie van Justitie, namelijk dat van Schepenen der stad Batavia aantreft, om alle civiele en crimineele zaaken van de gansche burgerij der stad en van alle de inwoonders der uitgestrekte Ommelanden en bovenlanden te berechten en waar te nemen: — en wanneer men verneemt, dat bij gemeld collegie van Schepenen maar twee Officieren van Justitie, een Bailliuw voor de stad, en een Landdrost voor de Ommelanden aangestelt zijn en vigileeren, zal eenieder al terstond moeten oordeelen, dat één rechtbank met twee officieren zulk een uitgebreid terrein, en voor zoo veel volk, wijd en zijd uit elkander woonende, niet genoeg of bestaanbaar is: — en dat zoodanig een collegie, al bestond het uit een President, Vice President en uit verdere persoonen, de Areopagi te Athenen gelijk, niet in staat is het civiele en crimineele recht in die gansche uitgestrektheid naar behooren te handhaven: nog dat één Landdrost te Batavia woonende, al overtrof hij ook de vigelandste, die immer zoodanig vak behartigd had, door zijn afstand en afwezigheid, genoeg bij der hand en in staat is, om een prompt onderzoek en een naauwkeurige kennis van alle misdaaden te nemen. En echter heeft men in de Bataviasche Jurisdictie, zoolang wij dezelve bezeten hebben, niet meer als één rechtbank en twee Officieren van Justitie begeert, ja zelfs heeft men eens nog meer begeert: — namelijk dat er voor Schepenen van Batavia maar één Officier van Justitie zou vigileren, en dat de beide posten van Balliuw van de stad en van Landdrost der Ommelanden ineen gesmolten, en maar door een persoon waargenoomen zouden worden: — gelijk deze ineensmelting

van die beide posten ook eens geeffectueert is, maar om den drang der zaaken daadelijk verandert heeft moeten worden.

Niet alleen dat het Collegie van Schepenen van Batavia het civiel en crimineel recht van zulk een uitgebreid terrein voor zijn reekening gekregen heeft, maar aan het zelve is van oudsher nog daarenboven opgedragen eenige voornaame articulen der politie van de stad, welke men moet vooronderstellen, dat door de menigvuldige bezigheden van dat Collegie derhalve ook zoo verzuimt zijn, gelijk ik omtrend de zuiverheid van lucht en water in het eerste Hoofdstuk heb opgegeven.

Men zal mij niet van een verkeerde opgave willen beschuldigen met maar één rechtbank voor de burgers en inlanders in zulk een uitgebreid terrein genoemt te hebben, daar er nogthans een ander Hoog Gerechtshof, de Hooge Raad van Justitie op Batavia plaats heeft, doch hierop moet men reflecteeren, dat voor dit hooge Gerechtshof alleen de zaaken van appèl, van Compagnies Dienaren, en van de Buitencomptoiren behooren.

Wanneer men derhalve over 10 of 12 eeuwen in ons vaderland, toen de wooningen veelal leeme hutten, zoo talrijk als tegenwoordig niet, en hier en daar meer verspreid, waren, voorgestelt had om de waarneming der Justitie over eenige Provincien als Holland, Gelderland, Utrecht etc. aan één collegie bij voorbeeld aan Schepenen van den Haag met twee officieren op te draagen: — en wanneer zulks geschied was, zoo had de ongerijmtheid en onmogelijkheid daarvan, zelfs in die tijden, zich ras vertoond, en spoedig herstelt door de aanstelling van zoo veele rechtbanken met zoo veele Kwartierschouten, Ruuwaarden, Bailliuwen of Land Drosten, als er tot uitoefening van een goede justitie naar de grootte van het terrein nodig waren: — en daar het Bataviasch grondgebied in zijn uitgestrektheid met de genoemde Nederlandsche Pro-

vincien, en in de omstandigheid dier tijden omtrent het uit elkander woonen aldaar, met de tegenwoordige toestand van den Inlander of Javaan alhier eenige overeenkomst heeft, zoo is het nogthans hier bij eene rechtbank met twee officieren gebleven: — doch ook met dit beklaagelijk gevolg, dat deze streeken ongelukkig geworden zijn. Want, waar door een verre afweezigheid van justitie geene behoorlijke kennis, nog nauwkeurig onderzoek van alle misdrijven kan genomen worden: — waar door een verre afstand veele moeielijkheden en verzuimen in het ontdekken, achterhalen en straffen van misdaadigers plaats hebben, en de meeste misdrijven ongestraft blijven, vermeerderen de misdaaden, zoowel als de schelmen en gauwdieven: — en eindelijk waar geen active uitoeffening van recht en justitie plaats heeft, al worden zommige misdaaden streng gestraft (een deugniet meer vrees voor een active werking van justitie, als voor een strenge straf hebbende), daar is geen eigendom gewaarborcht, daar bestaat noch zekerheid voor persoonen, noch veiligheid voor goederen; daar zijn de minste bezittingen, tot een last niet alleen, maar zelfs tot een lokaas voor roof en moord. In één woord, waar geen behoorlijk recht en justitie geoeffend word of absent is, daar neemt onveiligheid, roof en moord meer en meer toe, en blijven de landen onbewoont en onbebouwt, gelijk de droevige bewijzen, helaas! hiervan maar al te duidelijk en te menigvuldig in ons onderwerpelijk terrein voorhanden en te vinden zijn.

Door een verre afwezigheid van justitie ontstaan daarenboven nog andere moeielijkheden, welke een groote zwakheid en verhindering aan het recht te weeg brengen. Het is immers niet te ontkennen, dat er veel indruk en gevoel tegen het kwaad, het groote oogmerk mede, waarom men straft, verloren en benomen word, als de misdaaden niet op de plaats, daar zij gepleegt zijn, of ten minsten kort in deszelfs omtrek gestraft worden, omdat

de schuldige, wanneer hij een afstand van 20 of 30 uuren vervoert is, vergeten word, en men nauwelijks meer van hem hoort, òf hij een straf, en welke hij ontdergaan heeft. — Het uitoefenen van straf op een verre afstand beneemt veel van het nut, dat er mede bedoelt word (1).

En een verre afstand geeft behalve in het ondekken van misdaaden, nog daarenboven groote zwaarigheden in het hooren van getuigen: want het is ligt te begrijpen, dat getuigen, welke zomtijds 20 uuren ver moeten geroepen worden, eenige dagen op eige kosten zonder vergoeding van dezelve moeten rijzen, en zomtijds verscheide dagen te Batavia, eer zij gehoord worden, opgehouden, of tot een volgende roeping zonder verhoor teruggezonden worden, hierdoor veele nadeelen en verzuimen in haare zaaken en gezondheid noodwendig moeten lijden niet alleen, maar zelfs, dat zoodanig een handelwijze geene genegentheid of bereidwilligheid geeft, om de justitie als getuigen ten diensten te staan.

Maar behalve deze moeielijkheden worden de Javaanen, en de overige bewoonders der bovenlanden huiverig en bevreest om getuigenis der waarheid te geven, dewijl zij hierdoor in gevaar gebragt worden, om door de complices van den beschuldigden, of door den delinquent zelfs, nadat hij door gebrek van genoegzaam onderzoek of overtuiging ontslagen is, uit weerwraak bestolen, of vermoort te worden (2). — En deze vrees gaat thans bij de Javaanen

(1) („Het goed gevolg van deze verandering van jurisdictien, is van „het eerste oogenblik, dat dezelve in werking gebragt is, gebleken, ... „boezemende de strafoefeningen meest al op de plaats zelve, waar de „delicten gepleegt zijn, een sterke afschrik in". *Korte Aantooning*, enz.; „bl. 12. Zie boven.)

(2) („Inmiddels bleven hunne huisgezinnen en geringe bezittingen ten „prooi van nieuwe beledigingen, ... en de beschuldigers of getui„gen . . . . bij hunne eindelijke terugkomst in hunne woningen, het voor„werp der wraak van degenen, die zij beschuldigt of tegen wien zij ge„tuigd hadden". *Korte Aantooning*, enz. blz. 9.)

reeds zoo ver, dat een diefstal van buffels op het veld of van andere zaaken in de campons gebeurende, en zij dit ziende, zich omkeren, en de diefstal, in plaats van ze te helpen beletten, niet willen zien; alleen om te ontwijken het geven van getuigenis, en de moeielijkheden, de gevaaren en de wraak, aan welke zij hier door blootgestelt worden: want het is niet zeldzaam gebeurt, dat een getuigen bij zijn terugkomst zijn bamboese hut afgebrand, en zijne buffels of andere dingen door de complices van den beschuldigden gestolen vond.

Is derhalve een district te uitgebreid voor één rechtbank: — is één collegie van Schepenen met twee officieren voor hetzelve niet genoeg om de wanorde en de onveiligheid te weeren, om de inwoonders tegen roof en en moord te beveiligen, en de justitie met kracht en vigilantie te doen ageren: — en is één Landdrost wegens een te uitgebreid terrein buiten staat alle misdaaden te ontdekken, te achterhalen en te doen straffen: — zoo is niets natuurlijker, en met een wel ingericht Vaderlandsch Bestuur overeenstemmende, als dat er meer Rechtbanken, en meer Landdrosten aangestelt worden, hetgeen hier zoo wel als elders kan geschieden.

Hier kunnen gemakkelijk een of meer Landraaden opgericht, en bij elke Landraad een of twee Drosten met een Secretaris aangestelt worden.

Aan zulke Landraaden en Drosten kunnen volgens een goede Instructie alle civiele en crimineele zaaken zodanig gedemandeert worden, als dezelve vorderen: 't zij om in het crimineele alle misdrijven, die op heeter daad betrapt worden, ogenblikkelijk te mogen straffen op de plaats daar het delict gepleegt is; — 't zij om aan dezelve alleen op te dragen het nemen van behoorlijke informatien van alle delicten, het stellen van interrogatorien, het horen van getuigen, het doen recolleren der getuigenissen, en de zaak in forma probante gebragt hebbende, met alle de wel ge-

notuleerde stukken aan eene daartoe te bepalene hoogere Rechtbank overtezenden ter approbatie of ter uitspraak van sententie.

Zoodanige leden van Landraden en Landdrosten behoren in de bovenlanden te woonen. De eerste kunnen uit de kundigste en geschikste persoonen, die reeds op het land gezeten zijn, gekozen worden. Terwijl er ook goede persoonen voor de Land drosten te vinden zullen zijn, als men een behoorlijk en evenredig salaris naar den dienst en de moeite voor zoodanigen post bepaalt.

En vervolgens zou dan in ernstige overweging kunnen komen, of het niet voegzaam, en met den aart der zaaken betrekkelijk zoude zijn, dat aan deze Landraaden of Landdrosten tevens een ondergeschikt toezicht over de landbouw en de coffijcultuur wierd opgedragen? — even als dit thans het belangrijke werk van één man uitmaakt, namelijk van den Commissaris over den Inlander, aan welke de Heer Gouverneur-Generaal een zekere bepaalde justitieele administratie toekent, en verder het politiek oppertoezicht over de Inlandsche regenten, over het belangrijk werk der contingenten, en over den ganschen landbouw en koffijcultuur in de Regentschappen en in de uitgestrekte bovenlanden toevertrouwt, hebbende echter gemelde Commissaris 12 of 13 Europeese opzienders over de koffijtuinen onder zich, en de militaire commandanten van Buitenzorg en van andere buitenposten en eenige zaaken ter betaling etc. tot zijn hulp.

Omtrent welken post men dezelfde reflectien kan maken als men wegens een rechtbank met een Landdrost gemaakt heeft, ten aanzien dat *een* man zoo wegens de uitgestrektheid der landen, als wegens de menigte der belangrijke zaaken tot de waarneming van die post behorende, niet alles kan overzien en beheeren: — en de post van Commissaris over den Inlander geheel of ten deele vervallende, en door Landdrosten en Landraaden vervangen

wordende, zoude de ruime emolumenten bevorens aan die post gehegt, kunnen bestaan voor de betalingen der tractementen van Landdrosten, Secretarissen, en Landraaden.

Behalve de hiervooren opgemelde redenen, kan het heilig recht krachteloos gemaakt worden door een andere oorzaak, die juist zulke algemeene schreeuwende onheilen niet te weeg brengt, maar die echter voor bijzondere personen in singuliere gevallen geen mindere revoltante nadeelen veroorzaakt: men bedoelt de afhangelijkheid der justitie van de politieke macht. Als het bestaan van rechters, 't zij door haare aanstelling, assumtie, afzetting als anderzints van een politieke macht te veel afhangt, of wanneer een willekeurige politieke macht het richtsnoer van rechterlijke deliberatien kan uitmaken, en de rechtvaardigheid naar die maatstaf moet gemeten en uitgesproken worden, zoo is het niet ongewoon, dat schuldigen vrij raaken, en onschuldigen gestraft worden even of zij misdaaden bedreven hadden.

Zonder bijzondere gevallen te bedoelen, kan men in het generaal het kwaad van een politieke invloed op het recht doen opmerken: — en hiermede van de gebreken, die in het justitieele hier plaats hebben, afstappende, zoo dienen onze gedagten zich thans te bereiden ter overweging van eenige verkeerde politieke inrichtingen.

VIERDE HOOFDSTUK.

Over eenige Politieke inrichtingen.

Men mag met recht in de eerste plaats over de verkeerde politieke inrichtingen, die in de Bataviasche Ommelanden plaats hebben, opgeven, dat deze schoone en vruchtbaare streeken geene voordeelen aan den staat aanbrengen. Dat dezelve zedert zij de eigendommen van particulieren geworden zijn, geene impositien of lasten gedragen hebben, en dat hier, schoon alle landen in de Regentschappen verplicht zijn contingenten op te brengen, noch verponding of eenige andere heffing of landtax, noch tiendens ten voordeele van den Staat betaald worden, maar dat alle opbrengsten der landerijen, alle voordeelen, welke zommige passars of warons (markten en winkels) geven, alle hoofdgelden of heffingen, die er door zommige eigenaren of mandadoors sub en obreptief worden afgevordert, als emolumenten door de landeigenaaren getrokken worden.

Men heeft derhalve met waarheid kunnen opgeven, dat deze uitgestrekte en vrugtbaare streeken in 25 jaaren zoo veel niet opgebracht hebben, als het enkel Regentschap Tjianjour; — doch niet, omdat zij in een wildernis ontaard zijn, maar omdat men hier verzuimt heeft, een behoorlijke landtax, in plaats van contingenten te introduceeren. Dit geschied geweest zijnde, zouden deze eigendommen ongelijk meer als het Regentschap Tjianjour opgebracht hebben, welk Regentschap, schoon op een contingent of jaarlijksche opbrengst van 47 duizend picols koffij gecalculeerd of getaxeerd zijnde, echter nog noit meer als 25 à 26 duizend en eens 30 duizend picols koffij opgebragt heeft.

Het is bekend, dat de Regentschappen, in plaats van belastingen, contingenten aan de geweze Compagnie of thans aan den Staat leveren, en dat elk Regentschap naar zijn grootte, volkrijkheid en naar den aart der producten, die het oplevert, getaxeert is om een zeker getal picols rijst, koffij, peper, catoen, indigo, of houtwerken, gelijk boomen, balken, deelen en planken, tot zulke laage prijzen op te brengen, dat de Compagnie op de meeste meer als twee kapitaalen kan profiteeren.

Doch, schoon deze manier van de inkomsten in natura te ontfangen, een wijd veld opend om desweegens overwegingen te maken, zal ik deze belangrijke materie aan zijn plaats laten, omdat ik hier alleen maar facta tracht op te geven en alle speculative of problematieke voorstellen, daar veel voor en tegen te zeggen valt, zooveel mogelijk in dit stuk zoek te vermijden. Wanneer mijne overwegingen in het vervolg zich eens mogten uitstrekken tot een generaale cultuur dezer streeken, tot den koophandel en de financiën, en bepaaldelijk tot het terrein van Java's Noord Oostkust, dan zal een naauwkeurig onderzoek der contingenten een voornaam articul daarvan moeten uitmaken, maar thans zal men hier maar eenige generaale gebreken, die omtrent dezelve plaats hebben, doen opmerken. Schoon de gewezen Compagnie haare voornaamste inkomsten op de wijze van contingenten ontfangt, en schoon zulke leverantien door contingenten, als geene belastingen in geld, maar van producten in natura moeten aangemerkt worden, zijn er èn op de aanstelling der persoonen, die deze contingenten invorderen, èn op de irreguliere manier, waarop men dezelve laat invorderen, veele reflectien te maaken.

Voor eerst omtrend dit laaste poinct omtrend den opbrengst.

De Javaanen moeten de producten of contingenten bij picols leveren. Een picol is een zak of maat, die ei-

gentlijk niet meer als een gewicht van 125 ponden moet inhouden, waarvoor ze bij verkoop ook weer afgelevert word: — maar bij inkoop van den Javaan praetendeert men op de eene plaats, dat de picol 140 ponden weegt; — op een andere moet ze 140, op een derde 160, en op een vierde 240, jaa 250 ponden zwaar zijn. Van deze overwichten heeft de Compagnie een gedeelte, en de geemploeieerdens of dienaars van dezelve dragen zorg, dat zij er ook een goede portie van hebben, gelijk wij zoo strak nader zien zullen.

De invordering der contingenten derhalve op die manier is niet alleen onnagaanbaar, maar zij geeft aanleiding tot knevelarijen en malversatien; — en schoon de picol zoo veel zwaarder gemaakt word, betaald men er geen penning meer voor als de geringe van ouds gestipuleerde prijs niet alleen, maar deze geringe betaling ondergaat nog zelfs finesses door op dezelve kortingen te rafineren, hetgeen nog het beste is, dat men er van zeggen kan, want het is gebeurt, dat het geheele montant voor het jaarlijks contingent in de zak gestoken is.

Behalve die meerderwichten en de kortingen moet den Javaan in veele streeken, die wat ver van de plaats, daar de contingenten moeten gelevert of ontvangen worden, gelegen zijn, nog drukkender omstandigheden ondergaan, doordien hij verplicht is zomtijds de producten 8, 10 en meer uuren naar de leverantie plaats te moeten vervoeren zonder eenige beloning daarvoor te ontfangen, waardoor het vervoer een dubbelde last word, een bezwaar niet minder als de opbrengst der producten zelfs: — en daarom gebeurt het ook zomtijds dat de Javaan liever zijn producten laat verrotten, als er een zeer geringe prijs voor ontfangen, of een moeielijk transport er voor uitstaan.

Derhalve zijn de contingenten drukkende belastingen voor de Javaanen, en zoo bezwaarend op zommige plaatzen, als of zij 4, 5 a 6 dagen van de week voor de ge-

weze Compagnie moeten werken: — en terwijl hun door de overwichten bijna niets van de producten word overgelaten, krijgt de landbouw derhalve hierdoor geene aanmoediging, maar begint door zulke inrichtingen, vooral als er geen nauw regard op malversatien en knevelarijen der geemploeieerden geslagen word, meer en meer te kwijnen en te verminderen.

En ten tweeden omtrend de aanstelling van persoonen, die deze contingenten invorderen, zal men terstond een paradox vinden, iets dat tegen de gezonde reden stuit.

Men stelt hier toe ambtenaaren aan, veelal onder den naam van Residenten of grooter tituls, meest voor 5 of 6 jaaren. Men geeft deze heeren geen duit 's jaarlijks traktement, maar niettegenstaande zij geen salaris hebben, legt men hun op, een jaarlijks ambtgeld van 10, van 15, of van 20 duizend rijksdaalders naar gelang van het district, waar zij naar toe gezonden worden. En niettegenstaande deze persoonen geen duit jaarlijks vast tractement genoten hebben; — niettegenstaande zij het evengemeld ambtgeld richtig opgebragt hebben; — en niettegenstaande zij ruim geleeft hebben, retourneren zij na verloop van die 5 of 6 jaaren met schatten overladen, met twee a drie hondert duizend zilvere ducatons en meerder.

Het vordert wijnig nadenken, en een oppervlakkige beschouwing dezer inrichting doet terstond gewaar worden, dat het vergaderen dezer schatten door het invorderen van contingenten en andere emolumenten (1), zoowel ten kosten

(1) (Wat toen onder het woord „emolument" of „middel van bestaan" bedoeld werd, leert Daendels ons in eene aanteekening op bl. 6 van zijn *Staat der Oost-Indische Bezittingen:* „Met het woord *middel „van bestaan* werden alle ongewettigde inkomsten bestempeld, daartoe „behoorden: de *morshandel, overwigten, min-betalingen, spillagien, stille „winsten, contributien, hommages* en *het genot van drukkende heeren-„diensten.*

„*Morshandel* was de verkoop van 's lands producten.

van den Staat, als tot bederf en verarming der ingezetenen, en tot kwijning van den landbouw en van alle overige werkzaamheeden, moet geschieden, omdat ieder ambtenaar in zijn aangestelde 5 of 6 jaaren zoo veele voordeelen tracht te bekomen, alsof er voor zijn opvolger geene mogten overschieten: en deze de zaaken zoo vindende, en gaarne zoo veele voordeelen als zijn praedecesseur willende behalen, dient zich derhalve al op gerafineerder middelen te bekwaamen, waartoe de Chineesen dan weer tot een hulpmiddel in het werk gebragt worden.

Maar wanneer in plaats van een ambtgeld af te vorde-

„*Overwigten* waren het bedrag der producten, welke bij het ledigen der „magazijnen bevonden werden den inslag te boven te gaan, en door het „Gouvernement tegen bepaalde prijzen werden overgenomen.

„*Minwigten* hadden plaats bij den uitslag.

„*Spillagie* was hetgeen minder werd verloren dan die quantitiet, welke „bij de verandwoording der magazijnen voor vermis geleden werd. De „magazijnen werden dus niet *zuiver verandwoord*, maar inderdaad *beroofd*, „en door de *minwigten* de eer van het Gouvernement schandelijk gecom- „promitteerd.

„*Stille Winsten* sproten uit den handel in verboden waren, als amphioen, „rijst, enz.

„*Contributien* waren geschenken bij publieke verpagtingen, voorts alle „noodige vivres en benoodigheden te leveren in de huishouding.

„*Hommages* werden gegeven in geld bij nieuwjaars- en verjarings-gele- „genheden, reizen enz. Hieronder behoorde ook het verschaffen van paar- „den-, trek-, melk- en mest-beesten, rijst, visch, gevogelte, vleesch, con- „fituren, thee, suiker en bloemen aan den Gouverneur-Generaal en vele „hooge ambtenaren. Op Samarang werden de kleederen voor de slaven „van den Gouverneur en het zoogenaamde maandelijksch sierie-geld voor „denzelven door de Regenten en Chinezen betaald. — Vele Gouverneurs „op Java waren niet gewoon geld uit te geven, dan voor wijn, bier en „andere europesche dranken. — De magazijn leverden ook dan lakenen, „lijnwaten enz. tot kleeding.

„*Heerendiensten* bestonden in het doen verrigten van allerlei werk door „inlanders, waardoor vele duizende Javanen aan den landbouw ontrokken, „en aan den slavenstand gelijk waren gemaakt.")

ren, hetgeen tog uit overwichten als anderzinds ten nadeele van de landbouw betaald word, aan gouverneur, residenten of andere geemploieerden op Java's Noord Oostkust een behoorlijk 's jaarlijks vast tractement toegelegd wierd, waarvan zij met honneur en fatsoen konden leven, met bepaling echter, dat alle overwichten en verdere emolumenten in de generaale kas van den Staat, gelijk het betaamde, gestord wierden: en wanneer verder aan zodanige ambtenaaren, die zich na verloop van vijf of zes jaaren wilden retireren een edelmoedig douceur, waarvan zij in het vervolg rijkelijk konden bestaan: — een douceur geevenredigt naar de diensten, die zij den Staat bewezen, en naar den bloei en welvaart, die zij de colonie en de ingezetenen bezorgt hadden, — toegestaan wierd, zoo zou er uit andere beginzels gehandelt worden. Uit eer, en uit belang voor het vaderland zou men dan trachten werkzaam te zijn om een douceur zoo groot als mogelijk was te verkrijgen: terwijl men thans denkt, het zal mijn tijd wel uithouden, en niets als zijn particulier intrest *per fas et nefas* beoogd, en zoo handelt, als of er voor zijn successeur niets moet overschieten. Schoon men Java's Oostkust buiten het bestek, maar om der contingenten wille, wat ver ingetreden is, komt een vergelijking van dit terrein met het land van den Grooten Heer in Turkijen, welke hier tot eenige opheldering kon strekken, nog in gedagten. De Groote Heer te Constantinopolen, schoon volstrekt meester van het leven en de bezittingen zijner onderdaanen, heeft echter volgens een elendige lands grondwet geen macht, om een nieuwe reguliere of evenredige belasting dezelve op te leggen: en zijne inkomsten willende vermeerderen, zend hij Bachas of andere hoffbedienden in de districten en provincien met vergunning om het volk te knevelen: om deeze dan met goud doortrokken Bachas, in plaats van ambtgeld, weer op zijn beurt in zijn schatkist uit te perzen.

Doch de ondervinding leerd, dat zulke handelwijzen een

rijk of colonie zwak en wankelbaar, en een volk arm en gedrukt maken.

Het is een staatkundig axioma, en een bewezen waarheid, dat een belasting van tien gulden, geregeld en naar de vermogens evenredig geheven, zonder bezwaar gedragen word, en een volk minder benadeelt als twee gulden, die men van hetzelve willekeurig afperst.

Hoezeer het ongelukkige landen zijn, alwaar belastingen boven het vermogen plaats hebben, zoo is het ontegensprekelijk, dat het rampzalige gewesten zijn, en die alle kenmerken van onbeschaafdheid en onkunde dragen, alwaar men geen wel ingerichte belastingen geheven vind: belastingen waarvan de heffingen ter verbetering van wegen en rivieren, ter behoorlijke uitoeffening van politie en justitie voor veiligheid van persoonen en goederen betaald worden, en welke mede strekken tot andere heilzaame eindens, gelijk tot opvoeding der jeugd, tot beschaving van een volk, en tot bewaring van gezondheid en het leven. Belastingen tot zulke oogmerken, in plaats van een volk te bezwaaren, bevorderen de algemeene welvaart, vermeerderen de circulatie van geld, geven een meerder omloop aan de producten, en wekken de naarstigheid en arbeidzaamheid op (1). — Jaa! dezelve wel ingericht wordende, kan men niet alleen zonder bezwaar dragen, maar zelfs er zich schadeloos van stellen: — en wie zou in onze uitgestrekte en vruchtbaare streeken niet gaarn voor zijn rust, veiligheid, en diergelijke genoegens des levens met een matige belasting, bij voorbeeld met een landtax van eenige stuivers voor ieder hondert roeden vierkant, die hij be-

(1) (In de *Korte Aantooning*, enz. wordt op bl. 25 ook een beroep gedaan op „het algemeen principe, dat een vermeerdering van belastin„gen, zoo lang zij het vermogen der Ingezetenen niet te boven gaat, tot „een opwekking strekt van alle takken van nijverheid en tot vermeer„dering zoo wel van de welvaart van particulieren en van alle producten „van hunnen vlijt en arbeid, als van de inkomsten van het Gouvernement".)

bouwt, bezwaard zijn? — een bezwaar waarvan elk, die naarstig is, zich met wijnig moeite schadeloos kan stellen vooral op plaatsen, daar nieuwe landen nog te defricheren zijn, door zoo veele roeden vierkant meer te ontginnen en te bebouwen, en zijne producten hierdoor zoo veel te vermeerderen, als de ingevoerde landtax bedraagt.

Zoo mag men in de tweede plaats onder de verkeerde politieke inrichtingen in ons onderhavig terrein rangschikken de nadeelen, die in het dulden en toelaten van de dobbelkitten en haanenvechterijen gelegen zijn: — en hierbij aanmerken, dat door deze voor de maatschappij zoo verdervelijke tijdkortingen publiek te verpachten, zulke huizen en tijdverdrijven niet alleen aangemoedigt, maar zelfs zomtijds beschermt en begunstigt moeten worden.

Een ieder, die de toestand der Bataviasche Jurisdictie kent, zal toestemmen, dat de dobbelkitten en haanevechterijen de voornaamste oorzaak van roof en moord zijn. En derhalve moet men het voor een der eerste plichten rekenen van hun, aan wie het bestuur dezer volken is toevertrouwd, om alles wat aanleiding tot ledigheid en nuttelooze tijdverspillingen onder hun, die wegens een heet climaat tot vadzigheid overhellen, geven kan, zorgvuldig te weeren; vermids de luiheid en ledigheid de wortel van alle kwaad, vermids het heil van den staat in de werkzaamheid der ingezetenen gelegen is; en de arbeid onder een goed bestuur alhier het beweegrad van den landbouw, de bron waaruit alles moet gehaalt en betaald worden, te rekenen is.

Vóór de permissie van die dobbelhuizen en haanenvechterijen door de verpachting, was de liefhebberij van beide die exercitien onder de Javaanen en slaven in de beneden en bovenlanden reeds groot, maar ze is zedert die toelating niet vermindert: thans kan men zeggen, dat er van de hondert Javaanen vijftig zich er in

verslingeren: — en dat het geen geheim is, dat de Chineese pachter dezer dobbelhuizen zijn enorme winst trekt uit het verzetten van meest gestolen goederen, die door de verliezende speelers bij hem aangebracht, verpand of verkogt worden. — Dubbelde nadeelen, een zucht tot het spel en een aanleiding tot dieverij, zijn derhalve in de toelating dezer huizen gelegen, behalve dat veele jonge Javaanen en slaaven in deze huizen gelokt en verleid worden, die alzoo bedorven, tot den arbeid onbekwaam raaken, en van trap tot trap tot erger ondeugden overslaan.

De haanenvechterijen, die op vaste dagen en plaatsen bepaald zijn, waarop een aantal kampvechters van een gansche omtrek door hunne meesters onder den arm of in een korf gedragen, verschijnen, geschieden doorgaands onder toezicht en uitspraak van de Chineese pachter en van een mandadoor van het landgoed, waarop de vechterije dan plaats heeft.

Zij verkwisten veel tijd en geld, omdat ze met zwaare weddingschappen zomtijds van een à twee hondert rijksdaalders gepaart gaan, en maken daarenboven de zeden wreed en bloedgierig. Men wapend de spooren der haanen met scherpe vlijmen als lancetten, en terstond slaat de eene haan den ander dood. Ik heb gezien, dat de twee haanen, wel gerigt op het vechten, elkander op het eige ogenblik zoodaanig kwetsten, dat zij beide direct vielen; en die het langste leefde, 't geen zelfs moeielijk te decideren was, had het gevecht of de weddingschap gewonnen, zoodat uit zulke weddingschappen twisten en andere onheilen voortkomen.

Men schaffe de verdervelijke dobbelkitten en haanenvechterijen af, en moedige daarentegen den Inlander tot onschuldige vermaaken en tot arbeidzaamheid aan door hem het loon zijn vlijts, en het overschot zijner producten rechtvaardig te laten genieten, men zal ras roof en moord zien verminderen en ophouden.

Ik heb tot nog toe van de dobbelkitten gesproken, zonder van de amphioen of maddatkitten te gewagen, omdat ik tot nog toe geene genoegzaame kennis van het kwaad dezer laaste draag. En schoon het amphioenschuiven of rooken in de dobbelkitten waarschijnlijk ook geschied, is echter het dobbelen een geheele andere zaak als het amphioenschuiven, en derhalve zijn beide deze liefhebberijen van den ander onderscheiden, en gevolgelijk zoude de eene verboden, en de andere geen nadeel te weeg brengende, toegelaten kunnen worden.

Hiertoe zal men het amphioenschuiven, waarvan sommige Javaanen groote liefhebbers zijn, zoover mij bekend is, trachten te onderzoeken. Het geschied met korte kleine pijpjes, waarin een fijn gesneden, en met opium gepræpareerde tabak gestopt word, en welke pijpjes dan aangestoken zijnde, met schielijk haalen uitgerookt worden.

Om deze tabak te præpareeren, doorgaands hier het werk der Chineesen zijnde, word de opium of de amphioen in water gesmolten, en in deze ontbinding word de tabak eenige tijd doorweekt, en daarna tot voorgemeld gebruik gedroogt.

Dit zoogenaamt amphioenschuiven geeft den Javaan opbeuring en vrolijkheid, en na het uitblasen van zijn pijpje een kort en verkwikkend slaapje van wijnige minuuten, waaruit hij minder dommelig als uit zijn ordinaire slaap voorkomt. In hoever het gebruik van de opium of amphioen, bij wijze van rooken of op andere manieren gebruikt, voor de Javaanen nadeelig is, kan ik volgens goede genome proeven nog niet bepalen, — al wat ik met zekerheid er van zeggen kan, is, dat het hiermede even als met veele andere zaaken gelegen is, waarin het nadeel in het misbruik bestaat.

Het overdaadig gebruik van de opium is gewis voor een Javaan even nadeelig als het misbruik van sterke dranken, jenever of brandewijn voor een Europees, maar

het misbruik, dat van iets gemaakt word, beneemt het nut van een matig gebruik er niet van.

Het vooroordeel is hier tegen het gebruik der opium, omdat het *amok* schreeuwen als een gevolg van het gebruik derzelve veelal geconsidereert word, schoon het geen gevolg van het gebruik van de opium is, maar van een lange en felle wraak, die de inlander of slaaf wegens een gelede onrecht lang in zijn binnenst gekoestert heeft, en om die wraak uit te voeren gebruikt hij een meerder kwantiteid amphioen, waardoor hij in bedwelming zijn wraak niet alleen uitoeffend tegen zijn belediger, maar zelfs tegen andere onschuldigen, die hem voorkomen.

Waarschijnlijk zou deze wraak met geen minder woeden uitgevoerd zijn geworden, wanneer hij bij gebrek of verbod van opium, sterke drank gebruikt had (1).

---

(1) (Het is bekend dat deze beschouwingen van Dr. Keuchenius over het opiumverbruik door vele geleerden van lateren tijd gedeeld worden. Zie hier b. v. wat Mac Culloch in de laatste uitgaaf van zijne *Commercial Dictionary* (London, 1871), i. v. *opium* over dit onderwerp aanteekent:

„The objections that have been made to the trade in opium, because „of its supposed injurious influence over those by whom it is used, do „not seem to be entitled to much weight. There are no good grounds „for thinking that it is at all worse than brandy, gin, wine, or other „stimulants. All of them are mischievous, as are most things, when „taken in excess, but not otherwise. We do not anathematise the grow„ers of barley, or distillers, or the importers of wines or spirits, and „why should we adopt a different course in dealing with the cultivators „and sellers of opium? The late Sir Benjamin Brodie, P.R.S., than „whom there could be no higher authority, contended that the use of „opium is not so injurious as indulgence in spirits. 'The effect of „opium,' said he, 'when taken into the stomach, is not to stimulate, but „to soothe the nervous system. It may be otherwise in some instances, „but these are exceptions to the general rule. The opium-taker is in a „passive state, satisfied with his own dreamy condition, while under the „influence of the drug. He is useless, but not mischievous. It is quite „otherwise with alcoholic liquors. When Bishop and his partners murd„ered the Italian boy that they might sell his body, it appeared in evi„dence that they prepared themselves by a plentiful libation of gin. The

De amphioen geeft den Indiaan dezelfde uitwerking, als de sterke dranken op den Europees werken: een matig gebruik van de opium geeft den Indiaan vrolijkheid en kracht: — en de informatien, die men uit Indostan deswegens bekomt, getuigen eenparig, dat het vrije gebruik van de amphioen aldaar minder kwaad doet, als het gebruik der geestige dranken in Europa. Wanneer het matig gebruik van de amphioen voor de Javaanen alhier niet minder nadeelig bevonden wierd als in Bengalen of elders, zoo zou men thans een problematiek voorstel omtrend deszelfs cultuur durven wagen, hetgeen 20 à 25 jaaren geleden gevaarlijk zou geweest zijn, en een verbanning naar Banda zou na zich gesleept hebben: maar de voordeelen van den amphioenhandel thans voor den Staat komende, en deze redelijker over zulke zaaken oordeelende, is een propositie ten voordeele van het Vaderland daaromtrend nu veilig te doen.

Daar men hier zedert 50 jaaren en langer voor 5, 6, 7 à 8 hondert kisten amphioen aan de Engelschen jaarlijks een millioen guldens, jaa! veel meer betaald heeft, en alle jaaren nog ruim zoo veel voor Bengaalsche of Levantsche besteed: — en daar de amphioenplant of de witte papaver op Java, of in een onzer eilanden zoo goed zou groeien, en de opium hier zoowel als in Bengalen of Natolien gecultiveert en bereid kunnen worden, zoo zou men de proef, al word dezelve wat laat genomen, echter kunnen proberen om de amphioen hier te teelen, en die

---

„same course is pursued by housebreakers and others who engage in „desperate criminal undertakings. It is worthy of notice, also, that „opium is much less destructive to the understanding than gin or brandy. „Many opium-takers live to a great age, while dram drinking induces „diseases of the liver, with their attendant bodily suffering, ill-temper, „wretchedness, and premature death.' (*Physiological Inquiries*).

„It would be useless or worse to attempt to add anything to this „conclusive statement. It disposes satisfactorily of the moral part of „this question.")

importante jaarlijkse uitgave daardoor te sparen, en in zijn boesem te houden.

Men ziet om zulke of diergelijke proposities hier doorgaands meesmuilen, gelijk men in 1720 van lachen schaterde, toen de heer Zwaardekroon de koffij uit Arabien hier wilde planten, en hij had het niet gemakkelijk volvoerd gekregen, zoo hij zelfs geen Gouverneur geweest was. Maar thans deze cultuur missende, zou men in plaats van lachen, mogen schrijen: zoo weinig betekend het meesmuilen en lachen van het grootste gros der menschen alhier.

Maar tot de haanenvechterijen en dobbelkitten terugkeerende, en het rendement dezer beide verpachtingen onderzoekende, zal men ten uitersten verwonderd wezen, dat zulke geringe en schadelijke inkomsten nog onder de articulen der jaarlijksche verpachtingen blijven voortduuren, want beide deze articulen, met ultimo December 1805, voor het volgende jaar 1806 verpacht zijnde, hebben niet meer als 3,100 rijksdaalders zilver 's maands kunnen haalen. De haanenvechterijen te weeten hebben 100 rijksd. 's maands en de Javaansche dobbelkitten, waaronder eigentlijk de amphioen of madatkitten mede begrepen zijn, drie duizend rijksd. zilver aan pacht 's maands opgeleverd. Waarlijk geen groote som voor zulk een uitgestrektheid als de stad en deszelfs ommelanden, en die van andere en betere articulen, die zoo veele rampen en onheilen niet te weeg brengen, zes dubbelt konden teruggekregen worden. Maar al was dit zoo niet, schoon men van andere articulen zonder moeite veel grooter sommen kan recouvreren, en al gaven de haanenvechterijen en dobbelkitten nog veel meer aan pacht, zoo behoeft het geen bewijs, dat inkomsten, 't zij veel of gering, niet tot bederf maar tot nut van een volk geheven moeten worden: en geen nader betoog, dat pachten uit articulen getrokken, die de algemeene rust en veiligheid doen missen, schadelijk voor de maatschappij zijn.

Mogelijk zal men zeggen, de Javaanen zijn op de haanenvechterijen en het dobbelen verzot; en wanneer men hun dit belet, zullen zij tot andere en ergere buitenspoorigheden overgaan. Maar zulke redeneringen onderstellen te veel, en bewijzen niets. Want menschen, die vresen, dat men door een aanwezend kwaad te stuiten zomtijds andere onheilen, die noch grond, noch apparentie hebben, zou te weeg brengen, hebben geen hersenen geschikt om te verbeteren, maar wel om het kwaad te doen voortduuren. Ook kennen zij het caracter der Javaanen nog niet, die niet ligt tot buitenspoorigheden overgaan, al gebeuren er zelfs dingen tot haar nadeel ingesteld.

Het Javaansche volk, schoon veel minder beschaaftheid als andere schepzelen hebbende, begrijpt nogthans zeer wel wat tot zijn geluk, en wat tot zijn nadeel word ingericht: — en door het weldaadig en goedertiere Opperweezen in hunne harten, even als in die der overige stervelingen, een kennis en een bezef van goed en kwaad ingeprent voelende, laten zij zich door wijze wetten en rechtvaardige inrichtingen overeenkomstig haare betrekkingen even zoo gemakkelijk, jaa! gemakkelijker als veele andere natien regeeren, en haare ceremonieele wetten onaangeroerd blijvende, zouden zij liever onder onze als onder haar eige wetten leven.

Onder verdere verkeerde politieke inrichtingen, schoon van een minderen aart, kan men mede noemen het uitbreiden van monopolien in articulen, waarin ze niet te pas komen, geen voordeel aanbrengen, maar nadeel geven, en alle naijver benemen, gelijk in logementen, apotheken, wagenverhuurderijen, etc[a]. Een enkeld logement in een stad, daar er drie een goed bestaan konden hebben, en met een uitsluitend privilegie begunstigd, dat geen vreemdeling daar buiten logeren mag, of hij moet daags een rijksdaalder aan den castelein van gemelde logement betalen, geeft wel een groot voordeel voor des-

zelfs castelein, en maakt dat dezelve binnen wijnig jaaren een rijk man word, maar is daarentegen geen geschikt middel om de vreemdelingen, de aankomende capiteinen, of verdere officieren en passagiers een behoorlijke en civiele bediening te doen genieten (1).

---

(1) (De oprichting van het in den tekst bedoelde geprivilegieerde Stads Heeren Logement dagteekent van het jaar 1754. Tot die oprichting werd besloten in de vergadering van den Raad van Indië van den 29 October van dat jaar, na kennisneming van „zeker door den Heer Gouverneur Generaal (J. Mossel) ontworpen, en vervolgens onder de gezamenlijke Heeren Leden ter lecture rond geweest zijnde schriftuur," bevattende een „Project tot het opregten van een Heeren Logement tot „gerief der aankomende vreemdelingen, 's Comps. dienaren, particuliere „kooplieden, en met een woord van alle fatsoendelijke lieden, die genegen „mogte wezen daarvan gebruijk te maken"; welk project, met de daarbij behoorende „Conditiën", enz., als bijdrage tot de kennis van de maatschappelijke toestanden te Batavia omstreeks het midden der vorige eeuw, in zijn geheel als bijlaag B hierachter wordt medegedeeld. De in dat „schriftuur" vervatte beschouwingen vonden slechts ten deele instemming van den kant van Heeren Bewindhebberen. „Ten aanzien van UE. „genoome besluijt tot het opregten van een Heere Logement", schreven de Zeventienen in hunne generale missive van 4 October 1756, „moeten „wij vooreerst remarcqueeren, dat wij eenigermate zijn gesurpreneert dat „de reeden bij UE. besluijt van den 29 October 1754 aangehaalt ten „betoge van het nut en de noodzakelijkheijd van een publicq Logement, „alsnu door UE. zo gewigtig zijn geoordeelt, dat UE, als uijt eijge „beweging, en zonder dat daartoe bevorens eenig direct verzoek aan UE. „was gedaan, tot het formeeren van dat Establissement het voors. besluijt „hebben genomen, nademaal het ons voorkomt, dat zo het ongerief der „vreemdelingen om op hun aankomst, beqwaam Logement voor haare „Persoonen, en berging voor hunne goederen te kunnen vinden zo groot „was, dat daar inne door middel van soodanig logement behoorde te „worden voorsien, zulks al voor lange door Particuliere zoude zijn on„dernomen, dewijl die daarbij een ordentelijk middel van bestaan zouden „hebben gevonden. Dog het schijnt dat sulks tot hiertoe niet is gedaan, „en wij zoude daaruijt wel moogen besluijten, dat men van sodanig pu„blicq Logement niet veel verwagting heeft gehadt". „Intusschen", vervolgden Heeren Bewindhebberen „disaprobeeren wij dit establissement „niet, in zooverre daardoor eenig gerief aan 's Comp. Dienaren, en an„dere ter deeser Hoofdplaats aankomende vreemdelingen kan worden toe„gebragt; ja, wij zouden inteegendeel wel moogen lijden, dat na het „voorbeeld van hetgeene in verscheijde steeden deeser Provintien en ook

En men behoeft de nadeelen van een enkelde apotheek, aan geene medicinaale visitatie of toezicht gebonden, voor een groote stad en omtrek niet op te geven: een ieder kan ze begrijpen.

„elders plaats heeft, aan dit Logement werden gehegt eenige voorregh-„ten, als het houden van publicque verkopingen, immuniteijt van sekere „geringe Lasten, en andere diergelijke praerogativen, waardoor zoodanig „Huijs boven andere Logementen kan werden bevoordeelt." Aan deze beschouwingen werden door het Opperbestuur nog eenige opmerkingen over de vastgestelde „Conditiën" toegevoegd, en naar aanleiding van een en ander werd in de vergadering van den Raad van Indië van 20 Juni 1757 op nieuw omstandig over de zaak gebesogneerd. Men kwam overeen om ten opzichte van de „door de Heeren Majores gemaakte remar-„ques over de erectie van het ter deser Hoofdplaatse geintroduceerde „Heeren Logement, aan Hoogst dezelve eerbiedig te remonsteren,

„Eerstelijk, dat hier volgens de aloude wetten en placcaten der Comp. „geene vreemdelingen, en insonderheijd geene Engelsche aan de wal heb-„ben mogen logeren; dog dat door den Heer Gouv.-Gen., bij arrivement „van uijtheemschen, zulx nootzakelijk oordeelende, wel eens permissie „werd verleend om in de stad te mogen logeren, als wanneer aan deselve „door hem een huijs tot derzelver logies wierd aangewesen: dog dat „vervolgens en sederd onheugelijke tijden een afzonderlijk mitsgs. bij den „Gouv.-Gen. bekend huijs te vinden is geweest, waarin de Engelse vreem-„delingen bij hunne aankomst alhier verpligt waren hun intrek te nemen „en hunne goederen op te slaan, ten eijnde op derzelver gedoentens steeds „een wakend oog te kunnen houden, en alle morsserijen te empescheren, „die zoo wel niet konden worden belet bijaldien het hun hadde vrijge-„staan een domicilium na haar zin in de stad te verkiezen; over welk „huijs de successive sabandhaars in de eerste, zoomede de Hospes in de „tweede plaats de zorg en toezigt is toebetrouwd geweest, wier pligt het „ook mede bragt, om bij ontdekking dat er iets onbehoorlijx gepleegd „wierd, dieswegens onmiddelijk aan den Heer Gouv.-Gen. kennisse te „geven, ten eijnde daaromtrent de nodige voorziennig te kunnen doen.

„Ten tweeden: belangende Haar Edele Hoog Agtb. verwondering ter „zake deze Regeering, als uijt eijgene beweging den voorstel tot de erectie „van dit establisement gedaan heeft, te vertoonen: dat in vroegere dagen „door de florissante tijden, mitsgs. daaruijt voortgevloeijden voorspoed „der menschen en bloeij dezer Colonie, de Hospitaliteit alstoen zoo groot „was, dat men niet alleen deze of geene enkele perzoonen, maar zelfs „geheele huijsgezinnen met vermaak voor niet logeerde, 't geen zederd „door de verergering der tijden, zoo mede door de geringe negotie en „de schaarsheid, bij gevolge duurte der levensmiddelen, op enkelde „perzonen, en van langzamerhand in 't geheel afgeraakt is, in voegen

Ook een bepaald getal van vier wagenverhuurders geeft aanleiding, dat er in 't generaal zeer duur en met slechte wagens en paarden gereden word, gelijk de laatst te Batavia geweest hebbende persoonen getuigen kunnen.

En eindelijk zal men onder de verkeerde politieke inrichtingen hier nog een articul plaatsen, meer om de kwaade gevolgen, die het voortbrengt, als omdat het eigentlijk hier hoort, vermids het in het vervolg onder de financien zal betrokken worden: men bedoelt het houden van een

---

„men, zoo wel om vreemdelingen, als Comps. dienaars, bij hunne eerste „aankomst ter dezer stede en gebrek aan het nodige addres, uijt de ver„legenheijd te redden, en een verblijfplaats te verzorgen, daar zij haar „eerste intrek zouden kunnen nemen, eijndelijk van zelfs heeft moeten „vallen op de introductie van een standhoudend logement, nadat deze „Regeering daarvan egter reeds voor veele jaren de noodzakelijkheijt „hadde gemerkt."

In de derde en vierde plaats werden nog eenige andere bedenkingen van Heeren Meesters wederlegd, doch van hun wenk om het nieuw opgerichte „huijs te beneficeeren met een meerder privilegie" werd in zooverre partij getrokken, dat het „met uijtsluijting van alle andere plaatsen" het recht verkreeg tot het doen houden van „publieke vendutien van „alle vaste goederen", ter zake waarvan aan den kastelein „tot een douceur „voor zijne moeijte en den omslag, die aan zulke verkoping verknogt is", zou worden toegelegd 1/8 ten honderd van het zuiver bedrag der ten zijnen huize verkocht wordende „onroerbare" goederen.

Inmiddels was met ingang van 1° September 1755 als kastelein aangesteld Gabriel Besse du Pouget, „sous lieutenant onder het corps dragonders", met bepaling dat het hem verleende privilegie zou doorloopen tot ultimo Augustus 1765. In dat jaar werden de vroeger gemaakte Conditien op enkele punten gewijzigd (in plaats van 31, zooals vroeger, telde de nieuwe verordening, die den 28 Mei 1765 gearresteerd werd, slechts 27 artikelen), terwijl het privilegie meermalen moet vernieuwd zijn, want volgens de opmerkingen in den tekst schijnt het in 1807 nog onveranderd van kracht te zijn geweest.

Bedoeld privilegie was van den aanvang af „vastgemaakt" aan een door den kastelein du Pouget aangekocht huis, staande in het Vierkant, blok L (zie het Plan der Stad Batavia van 1770, tegenover bl. 114 van het in 1799 te Amsterdam uitgegeven werk *Batavia in deszelfs gelegenheid, opkomst*, enz.), met bepaling, dat alleen de eigenaar van dat huis van gemeld privilegie zou mogen „jouisseeren", en alleen hij het „met al „het annèxe zou mogen veralieneeren en transporteeren, naar beste goed„vinden.")

considerabel aantal slaaven en slaavinnen voor den huisdienst, zonder voor dezelve de minste belasting van dienstbodengeld te betalen.

Men vind huishoudens, die 60, 80, 100 tot 140 en meer slaaven of slaavinnen hebben. Een getal van 20 of 30 word maar voor een ordinair huishouden gerekend, terwijl dezelfde bediening of het eige huiswerk met de helft even goed en beter gedaan zou kunnen worden.

En daar het nadeel, en de kwaade gevolgen van zulk een considerabel aantal slaaven voor den huisdienst op Java grooter is als men zich hier kan verbeelden, zal men de moeite nemen dezelve nader te overwegen, zonder echter hier te willen treden in een onderzoek der verkeerdheden, die men in den slaavenhandel en in de behandeling der slaaven aantreft.

Daar worden alle jaaren circa 3500 slaaven of slaavinnen op Java aangebragt, en 150 rijksdaalders per stuk gerekend, rendeert dit een som van 525,000 rijksds. geld, dat voor slaaven uit het eiland gevoert word. En daar de huisdienst met de helft der slaaven kon geschieden, zou derhalve 262,500 rijksdaalders in het eiland kunnen bewaard blijven. Maar daarenboven, dit aantal slaaven moet gekleed worden, en het meeste, jaa! het voornaamste hiervoor van buiten ook moetende aangebragt worden, vordert derhalve deze kleeding jaarlijks mede groote sommen, waarvan de helft ook kon in Java blijven; maar deze financiële nadeelen zijnde, worden hier eigentlijk niet bedoelt; alleen degeene, welke men thans gaat opgeven.

Deze groote hoop moet ook gevoed worden, en de slaaven moeten weekelijks of maandelijks een zeker loon of suriegeld ontfangen.

Daar nu de helft er van nutteloos in de huizen is, en den dienst met de helft kon geschieden, moeten intusschen die nuttelooze, zoowel als de andere eeten, en gevolgelijk vermeerderen zij de consumtie van rijst en kleeding zonder

eenigen dienst of nut er voor te doen, en maken datgeen wat in de maatschappij reeds duur is, zonder noodzaak of nut nog duurder.

Maar doordien het evengemeld suriegeld in sommige huizen weekelijks of maandelijks onder zulk een groot aantal slaaven gering, onegaal en aan sommige in het geheel niet word uitgedeelt, geeft dit aan veele slaaven eene aanleiding, eerst tot kleine dieverijen om ook wat suriegeld te bekomen, en vervolgens tot het plegen van grooter, na welke verricht te hebben de vrees voor straf hun doet weglopen of drossen, en het getal der lediglopers en rovers in de bovenlanden vermeerderen.

Deze twee zaaken het aankweeken van luiheid in de voornaamste huizen, daar men de helft der slaaven voor pracht en uit gewoonte houd: en het aanleiding geven tot dieverijen, en door het weglopen tot roof en moord, zijn het, welke men als kwaade gevolgen en uitwerkingen beschouwen moet, die uit het houden van een groot aantal slaaven voor den huisdienst geboren worden: en alle welke nadeelen veel vermindert, of weggenomen zouden kunnen worden door een behoorlijke en evenredige belasting op den huisdienst te leggen, hetgeen dit kwaad dan zedert lang getempert en verbetert zou hebben.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Slot en recapitulatie met eenige uitbreidingen van voorige argumenten.

De ondervinding bij alle volken belet, dat niemand met grond kan logenen, dat van het Gouvernement, dat van de wetten en inrichtingen, het goed of kwaad, het geluk of ongeluk in een maatschappij afhangt, en dat door goede wetten de deugd word bevordert en het kwaad voorgekomen.

Doch het is de schuld der Javaanen niet, dat wijze en betrekkelijke wetten tot nog toe voor hun niet bestaan hebben; dat zij nog niet beschaafder, beter en werkzaamer geworden zijn. Wij hebben wel van hun, als de laagste en nuttigste classe van menschen, onze voordeelen willen vorderen, zelfs dat zij vijf a zes dagen in een week voor ons zouden arbeiden; maar wij hebben verzuimt gelijk de kundige boeren te handelen, die, als zij van haar vee veel melk en boter begeeren, hetzelve een warme stal, goed voer, of een grasige wijde bezorgen. Mogelijk zal men zeggen, de Javaanen staan, uitgezondert in de eigendommen of heerenlanden, op Java's Oostkust en in de Preanger-Regentschappen onder hun eigen Hoofden of Regenten; maar deze Hoofden staan weer onder het Indisch Gouvernement: en derhalve is het de schuld *van hen*, om de eigen woorden van den Heer en Mr. S. C. Nederburgh uit zijn meer aangehaald antwoord te gebruiken, *aan welker bestuur het lot der volken is toevertrouwd.* Van hen hangt af de voorspoed of de armoede van een volk,

deszelfs werkzaamheid of traagheid, de betrachting van goed of het bedrijven van kwaad.

En daar eenieder het met gemelde Heer en Mr. Nederburgh eens zal zijn, dat, als het op herstellen van staatsgebreken aankomt, voor hen, aan welker bestuur het lot der volken is toevertrouwd, daadzaaken en bewijzen noodig zijn, zoo kunnen bij de reeds te vooren opgegeven bewijzen en daadzaaken nog een legio van diergelijke natuur gevoegd worden.

Als wij een tour in onze Bataviasche Jurisdictie, en op Java's Oostkust willen ondernemen, zoo kunnen wij van alles preciese informatiën bekomen. Maar om dit tourtje met vrucht te doen, zoo moeten wij in de Bataviasche Jurisdictie niet de Heeren of Regenten huisen, noch op Java's Oostkust de Residenten bezoeken, want hoe vermaakelijk een cloosterreisje van die natuur van residentie tot residentie wezen mag, zoo is dit niet het beproeft middel om achter de geheimen der zaaken, of achter de waare oorzaaken der duurte van de rijst te geraaken. Maar liever moeten wij hierin het grootmoedig voorbeeld van Arzaces de eerste van die naam volgen, die, als hij wilde weeten, hetgeen men voor hem aan zijn hof verborgen hield, zijne staaten doorreisde, en de hutten der armen bezocht om daar te vernemen, waaraan in zijn hof te wijnig gedagt wierd, wel overtuigd zijnde, dat van de welvaart zijner geringste onderdaanen zijn geluk afhing: en deze edelmoedige handelwijze volgende, zullen wij de bamboeze hutten der Javaanen op Java's Oostkust even intreden, en hetgeen wij daar vernemen getrouw overbrengen.

Nauwlijks de eerste hut ingetreeden zijnde, of de Javaan komt met zijne *gindie*, en vraagt, of men een teug koel water wil hebben. (De *gindies* zijn roode aarde kruikjes, om het water eenigzinds verkoelt uit te drinken, en worden op Java's Oostkust gebakken of van Bantam of

Palingban aangebracht). De Javaan verhaald eenvoudig, dat hij zulk een *gindie* voor zes duiten of één stuiver koopt, maar klaagt, dat hij dezelve zijn vrouw of kinderen niet kan thuis brengen, of elke *gindie* kost hem aan pacht circa seven stuivers, als hij maar twee districten van Chineese pachters, hetgeen doorgaands het geval is, passeren moet: en zegt verder, dat de ongelukkige Javaanen van meest alle articulen zulke buitengewoone pachten aan de Chineese pachters moeten betalen.

Een tweede hut intredende, hoort men ras klagen, dat de picols in die omtrek zoo zwaar vallen, dat als zij het bepaald getal picols moeten aanleveren, voor hun naauwelijks een korl graan van haar oogst overschiet, zelfs niet de *biebiet* of het zaaijkoorn, dat voor de aanstaande oogst moet dienen: — en dat, als zij de *biebiet* of het zaaijgraan weer in moeten koopen, zulks een ongelukkige omstandigheid voor hun is, eensdeels, omdat de biebiet doorrijp en best graan moet zijn, en zij genoodzaakt wordende dezelve weer in te koopen, gevaar lopen een slechter en onrijp zoort daarvoor in de plaats te krijgen, en alzoo haar oogst voor het volgend jaar ongelukkig als een miswasch te doen uitvallen; en anderdeels, omdat zij de schuldenaars van de verkooper der biebiet worden, welke alweer uit de opbrengst van de volgende oogst dan dubbelt moet terugbetaalt worden: — behalve dat haar landbouw nog daarenboven zoo gesteld is, dat zij eenige voorschotten van geld nodig hebben om de onkosten van dezelve goed te maken, om het nodige vee zomtijds aan te kopen, om kanaalen te graven, en het land droog te maken, zaaken die hier eenig geld vooruit vorderen, zonder welke de arme Javaanen hun ingehuurd land niet kunnen bebouwen, en welke penningen hun zoo duur voor intrest en capitaal aangerekent worden, dat, hoeveel producten zij in een volgend jaar op afrekening daar op leveren, zij nogthans altoos groote schuldenaars blijven: een

mismoedigende omstandigheid, die de landbouw, de bron, waaruit hier alles moet gehaalt worden, niet aanmoedigd, maar die daarentegen betere wetten en recht tegen zulke woekerzucht en geheime knevelarijen vorderde, ten einde de laagste en nuttigste classe, de landbouwers namelijk, te beschermen en aan te moedigen.

Van de verdere corollaria en klaagliederen, die men bij het intreden hunner hutten vernam, zal men thans niet spreeken, maar dezelve reserveren tot nader occasie. Ook zal men zich thans niet in het breede uitlaten omtrend hetgeen van wege de Inlandsche Regenten en de Residenten, ten aanzien van de contingenten plaats heeft, — of liever omtrend de knoeierijen, die er wegens de contingenten tusschen beide gemelde personen met schulden, voorschotten, betalingen, kortingen, rekeningen, overnemingen etc. etc. gepleegd worden. Deze Augurias stal is zoo ras niet te ruimen, want dit huishouden is nog erger in de war âls de stukjes van Jan Steen.

De Gouverneurs Hartingh, van der Burgh en Overstraaten hebben zich in hunne Memoriën reeds lang over deze zaaken uitgelaten en beklaagt; doch in slechts enkelde articulen van dezelve, terwijl er zoo over de Inlandsche Regenten en Residenten, als over de contingenten, in plaats van articulen, over ieder opzettelijk uitgebreide hoofdstukken te schrijven waren, waaruit het belangrijk terrein van Java's Noord-Oostkust behoorlijk kon gekent, en waar door bepaald kon worden, welke hoedanigheden de Inlandsche Regenten en Residenten behoorden te bezitten, en welk gedrag en handelwijs door hun omtrend de Javaanen moest gehouden worden.

En uit welke opzettelijke hoofdstukken verder blijken kon, welke informatien thans omtrent de schandelijke geheimen, die zoo veel aanleiding tot de duurte der rijst, dat onontbeerlijke graan, geven, moesten genomen wor-

den: informatien, die op vaste gronden steunen, en bepalen kunnen, in hoever een nuttige en voordeelige uitvoer van rijst naar de overwal of vreemde eilanden kan toegestaan of dient verboden te worden; — die verder onderrichting kunnen geven, vooreerst hoeveel coijangs of lasten rijst 's jaarlijks op Java groeiën; — ten tweede, hoeveele er van voor eigen consumtie der inwoonders van Java vereischt worden; — ten derden, hoeveele er van voor onze buitencomptoiren nodig zijn; — en eindelijk, wat het restant is, hetwelk zonder nadeel tot den uitvoer of tot een voordeelige buitenhandel kan dienen; — en uit welke zaaken derhalve, zoo omtrend de duurte en uitvoer der rijst, als omtrend het geheele bestuur van Java's Noord-Ooskust in zijn ensemble, èn alhier, èn op een afstand van 3600 uuren, op zekere gronden zou kunnen geoordeelt worden.

Het hoofdstuk over de Inlandsche Regenten, zoo in de Preangerlanden, als op Java's Oostkust, zou eenige zaaken tot opheldering kunnen inhouden omtrend de importante schulden, die veele van hun bij de geweze Compagnie, of thans bij het Koningrijk Holland hebben, alsmede omtrend hun gedrag en luije en wellustige manier van leven, die veele van hun lijden; want op verscheide van die heertjes valt wijnig te roemen. Echter hangt de voorspoed en de rust der colonie van de keuse van bekwaame, braave, en bevoegde persoonen tot Inlandsche Regenten zeer veel af, en daar men omtrend derzelver aanstelling en continuatie volkomen souverain en meester is, zou, wanneer dit werk met rechtvaardigheid geschied, het lot der Javaanen merkelijk verzacht worden. Zoodanig hoofdstuk zou een merkwaardige beschrijving van veele zaaken opleveren, maar ook meer als een enkel reisje of springtochtje naar Java's Oostkust vorderen; en behalve de bamboese hutten der Javaanen in te treden, zoude dan ook andere plaatsen moeten bezocht en legaale stukken onderzocht worden.

Wij zullen hier nog een nader argument inlassen, hetgeen overtuigend bewijst, dat de armoede, die wij in beide onze districten, de Bataviasche Jurisdictie en Java's Noord Oostkust, ontwaaren, geen gevolg is van de luijheid en traagheid der Javaanen: want, indien de luijheid en traagheid de grond of naaste oorzaak van de armoede was, moest deze oorzaak over geheel Java dezelfde uitwerkingen te weeg brengen; maar daar wij in eenige landstreeken van Java geene of mindere luijheid en traagheid gewaar worden, maar meerder welvaard en arbeidzaamheid bespeuren, gelijk in de landen van den Mattarm, van den Keizer en van den Sultan: — en daar wij ook tevens vernemen, dat de Javaanen aldaar minder gedrukt en geknevelt worden, zoo moeten wij uit zulke gevolgen en omstandigheden het notoir besluit opmaken, dat niet de luijheid en traagheid de eerste oorzaak der armoede is, maar dat de menigvuldige kwellingen en onderdrukkingen, die de Javaanen in onze districten, zoo in onze particuliere grondeigendommen, als in onze Regentschappen in de Preangerlanden en op Java 's Noord-Oostkust, meer als in de landen van den Keizer en Sultan van allerlei zoort van geemploeieerdens, tot de Chineese Pachters incluis, moeten ondergaan, de eigentlijke oorzaaken zijn, die de Javaanen in onze districten luijer en traager maaken, en derhalve dat de oorzaak van de armoede niet moet toegeschreven worden aan de traagheid, maar aan de vexatien en onderdrukkingen. Het blijkt ook, dat waar de knevelarijen het meeste zijn, de mismoedigheid en traagheid het grootste is.

Wat men derhalve van de vergenoegtheid, het geluk en weltevredentheid der Javaanen ook zeggen en schrijven mag, de juistheid hiervan kan men uit al het voorgemelde, welke alle daadzaaken zijn, en waarvan de waarheid ras kan onderzocht worden, best beoordeelen. Het is intusschen te wenschen en te hoopen, dat die voorgewende vergenoegd-

heid niet tot zulk een graad of trap uitbarst, als men dezelve in 't jaar 1806 op Cheribon ondervonden heeft. Doch ieder, die de waare toestand in onze beide districten kent, weet dat er hier en daar groote ontevredentheid smeult, en dat, zoo er door rechtvaardige middelen niet spoedig in voorzien word, het te duchten is, dat er erger en grooter onheilen, als die laatst op Cheribon plaats gehad hebben, te eeniger tijd zullen geboren worden. Men denke niet, dat men door een militaire macht de gerese misnoegens altoos ten eersten kan dempen; of dit al kunnende doen, bezeffe men tevens, welke groote nadeelen en schadens aan zijn eige landbouwers, aan zijn eige cultuur, of aan zijn eige voortbrengezelen toegebracht worden: jaa! welke rampen en verwoestingen men in zijn eige districten hier door aanrecht.

Een handvol Europeesen, eenige wijnige duizenden, moeten zich niet onder eenige hondert duizenden oosterlingen in veiligheid rekenen (hoe vreesachtig en onbedreven dezelve in de wapenen mogen wezen, zoo geeft een groot aantal tegen wijnige zomtijds moed en sterkte), indien zij niet op derzelver trouw en aankleving kunnen staat maken. Afgelege colonien zijn moeielijk in een vreedzame onderwerping te houden, wanneer men hierop niet kan rekenen: — en de eenige weg om zich hiervan te verzekeren is goedertieren en rechtvaardig te handelen.

Men kan niet genoeg repeteren, dat dit alleen kan geschieden door een ruime en ongehinderde loop aan de uitvoering van het recht te geven, en het kwaad zonder aanzien van persoonen te doen straffen. Het is een nadeelig en ongerijmt sijsthema van een politieke macht om zich meester van de uitspraak van het recht te maken, om daardoor het kwaad van sommige door de vingeren te doen zien. Niets is immers een meer beweze staatkundige waarheid, als dat geen volk of colonie zonder een stricte uitvoering van recht eenig geluk, voorspoed of welvaard kan heb-

ben niet alleen, maar zelfs dat een volk, geene genoegzaame personeele veiligheid of zekerheid genietende, die een gouvernement met mogelijkheid aan hetzelve bezorgen kan, noit groote pogingen tot werkzaamheid en arbeidzaamheid zal aanwenden, of zich met iever zal toeleggen en bekwaamen op den landbouw of op handwerken, om daardoor geld voor zich zelve te verzamelen. Niemand heeft lust om goederen te vergaderen, als de bezitting er van precair of los is: — en derhalve in een colonie, waar geen uitoeffening van een goede justitie plaats heeft, maar waar het richtsnoer of de maatstaf van billijkheid en rechtvaardigheid van een willekeurige macht afhangt, daar zijn persoonen en eigendommen onzeker. In een colonie, waar zulke verzuimen en gebreken plaats hebben, kan men geen industrie, geen naarstigheid of lust tot cultuur of andere werkzaamheden verwachten, maar integendeel vind men er onbeschaafdheid, traagheid en moedeloosheid, gelijk de ongelukkige Javaanen ook hiervan tot een uitstekend voorbeeld en overtuigend bewijs strekken.

Dat aan een domme, willekeurige, oostersche staatkunde de waare middelen van voorspoed en geluk voor een volk ontglippen, is niet te verwonderen; maar daarentegen is aan een verlichte Europeese staatkunde, op wiskundige gronden gebouwd, ten vollen bekend, dat rijkdom of voorspoed van een land of colonie ten eenemaal afhangt van de welvaart en het geluk der inwoonders en inboorlingen, en derhalve dat de bloei van Java uit de voorspoed der Javaanen spruit, en deze voorspoed weder uit de bescherming en rechtvaardigheid, die het Gouvernement hun verleend, en van de zorg, die het tegen alle onderdrukking neemd. Dit zijn geen speculative of problematike voorstellen of systhemaas, maar gronden, die bij alle volken en in alle climaaten bewaarheid zijn.

Mogelijk zijn er nog van die oude apocryve of heterodoxe leeraars in de staatkunde, die beweren willen, dat colonien of derzelver ingezetenen niet te gelukkig of te welvarend moeten gemaakt worden, uit vrees dat zij dan te minder onderworpen zouden blijven, en zich te eerder aan het moederland ontrekken: — doch deze elendige en bekrompe staatkundige gevoelens zijn reeds zoo wiskundig beredeneerd en wederlegd, dat het verkeerde daarvan verder te willen betoogen zoo overtollig is, als te bewijzen, dat armoe boven voorspoed, en domheid of onbeschaafdheid boven industrie te schatten is.

Zulke redeneringen bewijzen niets. De ondervinding beslist in het staatkundige zulke armhartige raisonnementen, zoowel als in andere zaaken. En men kan op ondervinding en op zekere staatkundige gronden voorzeggen, dat Java, indien de inrichtingen op dit eiland alzoo blijven voortduuren, indien wij den inlander geen voorspoed bezorgen, maar verder alles afknevelen, binnen een quart eeuw voor ons vaderland nutteloos, jaa! verloren is.

Maar integendeel, zoo wij voorspoed vestigen, kunnen wij nog wel twee eeuwen op de trouw en aankleving van binnen staat maken: — en ons nageslacht, over twee eeuwen voorspoed en welvaard dan in deze colonie gevestigd vindende, heeft voor geene afscheuring of binnenlandsche onlusten te vresen, maar zal, rechtvaardigheid en billijkheid met die evengemelde toestand verzelt latende gaan, dezelve nog eeuwen in rust kunnen bezitten.

Hoe beschaafder colonien worden, zooveel te welvarender en zooveel te grooter word het wederzijdsche belang en de betrekking op het moederland, en zooveel te grooter ondersteuning en bescherming hebben zij van hetzelve te wachten; — en derhalve rechtvaardig en goedertieren behandelt wordende, kunnen zij noit belang of voordeel vinden om zich af te zonderen. Engeland zou nog steeds zijne dertien schoone Americaansche colonien bezitten, had het

halstarrig Ministerie niet de invoering van gehate belastingen doorgedreven, in plaats van aan de colonisten over te laten de manier van zichzelve te belasten, en daaruit het billijk subsidie voor het moederland te vinden, waartegen geen enkel Americaan de zin had zich te verzetten: en schoon de Americaanen door geweld zich afgezondert hebben, geven zij nog blijken van betrekking en verkleeftheid aan Engeland, als haar moederland, te behouden.

Zoo men Java langer in de grootste armoede wil houden; — zoo men de luiheid en traagheid door kwellingen en vexatien verder wil doen voortduuren; — zoo men de veiligheid en zekerheid van persoonen en bezittingen niet wil handhaven of beschermen, maar liever onveiligheid, roof, moord en onderdrukking dulden; — zoo men de inkomsten, de contingenten en administratien, die zedert veele jaaren zeer slecht zijn bestiert geworden, en omtrend welke veele malversatien, schelmerijen en heimelijke kaaperijen bedreven zijn en nog plaats hebben, zoo dat de geëmploieerdens de gewezen compagnie bedorven hebben en deze weder aan het vaderland een importante schuld berokkent heeft, verder op de eige voet zou willen in standhouden om de beurs van circa vijf en twintig persoonen in vijf a zes jaaren tot overlopens toe te vullen, ten kosten van de colonie en van het vaderland; — zoo men verder het papiere geld, dat reeds 125 pCt. beneden zijn waarde op de dag, dat ik dit schrijf, gedaalt is, gediscrediteerd wil houden of deszelfs daaling nog meer bevorderen, — dan moet men bekennen, dat alles tot gemelde eindens hier zóó wel ingericht is, dat men niet in staat zou zijn een beter plan van bederf daarvoor op te geven.

Maar daar men in het vaderland het tegendeel begeerd; — daar men het behoud en geluk van een onwaardeerbaar Java tracht te bevorderen; — daar men de colonie nuttig voor zich zelve en voordeelig voor het vaderland wil ma-

ken; — daar men het droevig verval in godsdienst, opvoeding en beschaving wil verbeteren; — daar men het recht zijn ruimen en onverhinderden loop wil schenken, en alle ongerijmtheden en onderdrukkingen door betrekkelijke wetten naar den aart en toestand der zaaken wil tegengaan en verbeteren; —zoo moet ter bereiking van alle deze groote eindens behoorlijke bepalingen en veranderingen gemaakt en daargestelt worden, waarvan een Koninglijke macht de invoering zoo ras mogelijk behoort in trein te brengen, en een goed effect te doen sorteren.

Eene groote dwaaling, die in ons vaderland nog schijnt plaats te hebben, moet ik nog kortelijk aan den dag leggen: namelijk, dat uiterlijke praal of pracht een nodig middel zoude zijn om de Oostersche volken groote denkbeelden omtrend de Europeeërs in te boesemen, of hun daardoor in meerder ontzag of onderwerping te houden. Hoezeer men zulke gevoelens in ons vaderland lang verspreid heeft, is niets ongerijmder en onwaarachtiger als dit: integendeel praal, tituls en goude rokken geven hier minder achting als men denkt, omdat zij algemeen gedragen worden door hooge en laage, door wijzen en sotten: maar zij doen veel kwaad, omdat de meeste daardoor vergeten, welke persoonen zij elders, of in Duitschland of in ons vaderland, geweest zijn; — en omdat Javaanen en Chinesen zich wijnig aan een goude geborduurde rok of uiterlijke praal stooren; zij zijn er zoo aan gewoon, en hebben al lang ondervonden, dat billijkheid en rechtvaardigheid hieronder te wijnig bedekt zijn: en deze twee zaaken zijn de eenigsten, die zij van de Europeesen begeren, en die hun achting en eerbied voor dezelve inboezemen.

Bij een groot en algemeen gala van mans en vrouwen, daar al wat tituls heeft verschijnt, vind men even als op een theater een wonderlijk contrast tusschen kleeren en persoonen, vooral zich herinnerende, wie de lieden te

vooren geweest zijn, en de wijze waardoor zij thans dat vertoon maken.

Omtrend de laage en walgelijke invoering van praal en pracht (1), die men zedert 50 jaaren door een wonder-

---

(1) (Dr. Keuchenius doelt hier op het plakkaat van 30 December 1754, het zoogenaamd „reglement op de pracht en praal", uit 123 artikelen bestaande, dat men in zijn geheel vindt afgedrukt op bl. 143—201 van ARIJ HUIJSERS, *Beknopte Beschrijving der Oost-Indische Etablissementen*, Utrecht, 1789. Dit curieuse staatsstuk blijkt het werk te zijn geweest van de Raadsleden P. A. van der Parra en P. van den Velde, die hun ontwerp aan de Hooge Regeering aanboden met eene geleide missive van den 4 December 1754, luidende als volgt:

„Nademalen Uw Hoog Edelhedens aan de ondergeteekende Leeden „van derselver Illustre vergadering op het zeer veel g'eerd aanschrijvens „der Hoog Edele Heeren Seventienen van den 8sten October des jongst „voorgaanden jaars, hebben gelieven te demandeeren het ontwerpen van „een Reglement waarna de overdaad in pragt en praal, die thans na het „genoteerde bij Uw Hoog Edelens resolutie van den 31 Maij deses jaars, „*meer dan oijt in swang, ja! alle pijl en maat te boven gaat en mitsdien „een rigoureuse redres ten hoogsten noodig heeft*, zoude kunnen gerefreneert „en geretrancheert werden, zo na den toestand van Indien, als ten deele „na de vorige besluijten en Reglementen, so hebben deselve al ten eer„sten, na de resumtie der retroacta, op dit stuk hare gedagten laten „gaan, hoe best mogelijk dese excessen zoude kunnen belet, en dus voor„gekomen werden het verval van veele Dienaren en Burgers, zo in dese „Stad, als buijten en rondsom deselve, mitsgaders de meeste buijten „Comptoiren van India geseten, en het inslaan door deselve van indirecte „weegen, ter voldoening harer hoogmoed, en geconsidereert hebbende, dat „al ruijm voor eene eeuw of bij placcaat van den 9 Maart de anno 1647 „tegens dit kwaad, eene zo vaderlijke als ernstige waarschouwinge en „verbod is gedaan, nadat al in den jare 1631 bij brieve van 23 Novem„ber, haar Edele Hoog Achtbare op de doenmaals al erlangde berigten „hadde gelieven te gelasten, dat sulks (volgens de eijgene woorden der „gemelde missive) *als een pest moeste voorgekomen en de Dienaren, of „andere vrije luijden verboden werden, het dragen van Juweelen, Diaman„ten, goude Kettings, en goude of silvere passementen, op verbeurte van „deselve en daarenboven gestraft te worden na gelegentheijd van saken*, „mitsgaders den 16 en 21 October 1676, primo November 1678 bij wel„gemelde haar Edele Hoog Achtbare eenige bepalingen op dat stuk ge„maakt, item bij placcaten van 3 Julij 1680, 30 December 1704, 24 „Junij 1719, 28 December 1729 en 28 Januarij 1733 alhier zeer goede „ordres en de nodige restrictien gesteld zijn, sonder dat daarbij egter

lijke wet heeft willen verbeteren, maar door de misselijke onderscheidingen veel eerder verslimmert heeft, mag men het zeggen van den grooten schrijver van de Antimachiavel (1) wel toe passen, namelijk dat gouvernementen omtrend

„eenige naamwaardige poenaliteijten, dan eenlijk in het stuk van de „Rijtuijgen zijn bepaalt geworden, en dat dese sagte behandelinge het „voorsz. quaad hoe langs hoe meer heeft doen toenemen, en aanleijding „gegeven aan een goed gedeelte van verwaand en opgeblasentheijd sig „verliesende menschen om daarbij te blijven volharden en andere van „haar smaak ten voorbeelde streckende, nevens haar te doen verkwisten „derselver beste middelen en dus ten eenemaal of te wijken van de „prijsselijke eenvoudige deftigheijd der Hollandse Natie, die immers „in hare zo wereldkundige sedigheijd hadde behoren agtervolgt te wer„den; zo hebben zij, dewijl haar Edele Hoog Achtbare, ja! selver „Uw Hoog Edelens van het contrarie zo evidente en zelver aansto„telijke blijken gehad hebben, gelijk uijt den inhoude uwer Hoog Ede„lens voorwaarts gemelde resolutie middagklaar is af te nemen, ook „zeer nodig g'agt op diverse extravagantien speciale reflexien, en ter „g'eerde dispositie van Uw Hoog Edelens zodanige ordres te maken en „op de overtredingen alsulke amenden en poenaliteijten te stellen, als „uw Hoog Edelens eerbiedig versogt worden te willen b'ogen bij het „ondervolgend concept Reglement, bij wijse van een placcaat gecoucheert."

Ter vergaderiug van den Raad van Indie van 24 December 1754 werd het ingediende ontwerp nagenoeg onveranderd bekrachtigd, en ontvingen de ontwerpers bij monde van den Heer Gouverneur-Generaal eene speciale dankbetuiging „voor de door Hun Edelens aangewende moeijte in „dese commissie." Heeren Bewindhebberen daarentegen schijnen zich aan de zaak, nu zij overeenkomstig hun verlangen haar beslag had gekregen, niet veel meer te hebben laten gelegen liggen. In hunne missive van 4 October 1756 namelijk bepaalden zij zich tot de volgende opmerking: „Het „placcaat ter uwer sessie van den 23 en 24 December 1754 gearresteerd „tot weering van de so seer toegenome pragt en praal door ons geexa„mineert sijnde, zijn daarop wel eenige consideratien gevallen; dog in „aanmerking hebbende genomen, dat hetselve bereijds in train was ge„bragt, hebben wij best geoordeelt af te wagten, hoe hetselve in de exe„cutie aan UE. verwagting sal beantwoorden.")

(1) *(Anti-Machiavel ou Essai critique sur le Prince de Machiavel,* een van de eerste geschriften van Frederik de Groote, dat door tusschenkomst van Voltaire in 1740 het licht zag bij den boekhandelaar van Duren te 's Gravenhage. Uitvoerige bijzonderheden over de uitgaaf van dit thans zoo goed als vergeten werk vindt men, behalve in de *Correspondance* van Voltaire, in CARLYLE'S *History of Frederick the Great, Book X, Chapter VI.)*

verscheiden zaaken nu en dan tot haar eerste beginzelen moeten teruggebragt worden: en zulks omtrend ons onderwerp geschiedende, zou voorige Hollandsche trouw en deftigheid boven veele andere prullen weer in waarde rijzen: en de keuze zou zich weer als in voorige dagen op kunde en braafheid fixeren.

Wat heeft het Gouvernement van den Heer van der Parra meer doen uitsteeken als de keuze van eenen Valk op Ceilon en van Hartingh en van der Burch op Java's Oostkust? — een gevolg voorzeker van de lessen die gemelde Gouverneur, geheimschrijver bij den grooten van Imhof zijnde, van hem genoten had.

Falck

Omtrend een mijner belangrijkste onderwerpen, de oorzaaken der vermeerderde ongezondheid van Batavia en deszelfs rhee, moet ik tot slot nog aanmerken (1), dat, wanneer door een nader en locaal onderzoek blijken zal, dat de aangeslijkte stranden en de besmette dampkring van Batavia zeer veel te verbeteren zullen zijn, men ook tevens zal gewaar worden, dat de kosten hiervoor noodig nauwlijks de helft bedragen zullen van de kosten, welke er volstrekt vereischt worden tot optrek van gebouwen en getimmertens, die men, Batavia geheel of ten deele willende verleggen, op andere plaatsen weer nodig zoude hebben: — en dat men ook begrijpen moet, dat, waar men een nieuw Batavia wil optrekken, namelijk op een temperatuur van 78 graaden gemiddelde warmte volgens de schaal van Fahrenheid, en alwaar men de zelfde verzuimen en gebreken omtrend de zuivering van lucht en water liet inkruipen, men overal, waar men veele menschen bij elkaar verzamelt, binnen wijnig jaaren een even ongezond Batavia zal weervinden.

Weltevreeden levert reeds een klaar bewijs hiervan op. Weltevreeden, alwaar op zijn best vijf duizend zielen

(1) (Vergelijk het slot van het eerste Hoofdstuk).

verzameld zijn, is reeds, èn wegens zijn verkeerde en Molkwernsche aanleg, èn wegens dezelfde verzuimen en gebreken, die in Batavia omtrend lucht en water plaats vinden, en die op een geduurige warmte van 78 graaden zeer te mijden zijn, in agt jaaren tijds in ongezondheid zoo merkelijk toegenomen, dat men rekenen kan, dat er van de 12 persoonen 's jaars één sterft: en derhalve zoude ik op voorgemelde gronden een kostbaare aanbouw van 's landswege op Weltevreeden verder afraaden, en deze kosten liever raaden te besteden om het besmet Batavia van zijn kwaade dampen te zuiveren, hetgeen geschieden kan, ten minsten voor het grootste gedeelte.

BIJVOEGSEL.

Door het Staatsbewind in het laatste gedeelte van de tweede voorgestelde vraag het merkwaardig voorstel gedaan zijnde: „ingeval den handel voor alle 's lands ingeze-„tenen op de Indiën wierd open gestelt, op welke voor-„waarden, en onder welke bepalingen dit zou moeten „geschieden, — zoo heeft de Heer en Mr. S. C. Nederburgh zijne gedagten in het antwoord op de twee voorgestelde vragen aldus te kennen gegeven: dat *vrijheid van handel „geheel insloot eene omkeering der plaats hebbende inrichtingen, „jaa! eene gansche vernietiging van het tegenwoordig inwendig „Bestuur der Indische bezittingen: — en dat vrijheid van handel „en vernietiging van Bestuur twee zaaken waren, die onafscheide-„lijk aan elkander verbonden zijn.*"

Hoezeer voorgenomen hebbende in dit stuk geene bedenkingen over handel en financien te maken, en derhalven over deze allergewichtigste poincten mij niet uit te laten vind ik echter onder mijne papieren eenige aanteekeningen over de vrije vaart en handel, door mij gehouden zedert door het staatsbesluit van 6de Maart 1803 de vaart en handel op de Oost Indiën voor de ingezetenen van onzen staat onder zeekere voorwaarden was vrij verklaard. — Doch daar onze ingezetenen geen genot van gemeld staatsbesluit gehad hebben, doordien maar wijnige weeken na die vrijverklaring, namelijk den 14e Mei 1803, de vrede van Amiëns weer gebroken, en den oorlog door de Engelschen verklaard is, en daarentegen eenige neutraale schepen van Emden, Bremen, Hamburch, Wismar, van Pruissen, Denemarken, Sweden, maar vooral van America op Java gevaren, en den Oost Indischen handel

gedreven hebben, eveneens alsof zij door het gemelde staatsbesluit tot die open vaart bestemt waren, zoo zal men hier een algemeen verslag vinden wegens het gepasseerde in handel en vaart op ondervinding steunende, hetgeen waarschijnlijk eenig licht omtrend het gevraagde door het Staatsbewind, en het antwoord daarop van de Heer en Mr. Nederburgh, zal kunnen bijzetten.

Jaarlijks hebben hier circa vijftig van gemelde neutraale schepen, eenige min of meer, en wel twee derde Americanen, aan en afgevaaren: en afzonderlijke factuuren voor provisien, kleding, huiscieraaden en scheepsbehoeftens aangebragt, terwijl de meeste dezer goederen tot voordeelige en duure prijzen verkogt zijn. Daarentegen hebben de gemelde schepen voor retourladingen van hier jaarlijks vervoerd ruim zeven millioenen ponden koffij, agt milioenen ponden zuiker, eenige leggers arrak, eenige honderd duizende ponden specerijen, peper, en een gedeelte catoen, catoene gaarens, indigo, sapanhout, tamarinde, curcuma, etc. Alle welke producten, vooral koffij, zuiker, peper en specerijen, hier tot hooge prijzen voor gemelde scheepsruimtens zijn ingekogt. — Men kan met zeekerheid zeggen, dat er meer schepen zoude gearriveerd zijn, als er meer producten in de pakhuisen voorhanden waren geweest, jaa! dat er ladingen verkogt zijn, die van Java's Oostkust nog moesten afgehaald, en ingezamelt worden. Doch mijn oogmerk is hier niet om reflectien op de wijse van den handel te maken, overvloedige stof anders daartoe zijnde, maar alleen om de gevolgen, die de handel met neutraale schepen op het Bestuur, op deszelfs inrichtingen, of op de gevreesde vernietiging gehad heeft behoorlijk op te geeven; en te doen opmerken, dat men van den handel met de neutraale schepen een conclusie zou kunnen opmaken van de gevolgen, die dezelve zal teweegbrengen, wanneer ze eens door onze eige Hollandsche schepen in tijd van vrede gedreven word.

Het is jammer, dat de Heer en Mr. Nederburgh geen klaarder beteekenis van de woorden *vernietiging van Bestuur*, en *vrije handel* gegeven heeft: — of liever wat men er onder te verstaan heeft, dat *vrijheid van handel, en vernietiging van Bestuur, twee zaaken zijn onafscheibaar aan elkander verbonden.*

Want, daar het zeer dikwils gebeurt, dat woorden, die een samenhang van veele denkbeelden omvatten, zonder eene nauwkeurige bepaling, aanleiding tot dwaaling of verkeerde begrippen geven, dient men hier te vraagen, of men door vernietiging van Bestuur verstaan moet het vervallen of ophouden van de inkomsten van het Bestuur, namelijk van de contingenten der Regentschappen, of van de contracten met de vorsten: — zoo jaa! indien dit de beteekenis is, zoo heeft men nu bij ondervinding van verscheide jaaren van 1796 tot 1802, en nu zedert 1803 tot heden toe op nieuw weer gezien, dat bij de open vaart en vrije handel door de neutraale schepen alle inrichtingen, de contingenten, de contracten, en alle verdere inkomsten op den ouden voet zijn gebleven, en altoos bestaan kunnen, 't zij de producten door geoctroieerde schepen, of door vrije particuliere, of in tijden van oorlog door neutraale van allerlei natien afgehaald en vervoert worden: — en verder dat er geene omkeering van Bestuur of presente inrichtingen heeft plaats gehad; zelfs niet, dat er eenige inconvenienten, die in 1602 de oprichting eener Compagnie vorderden, zich nu geopenbaard hebben: — en derhalve mogen wij nu op ondervinding en op goede gronden besluiten, dat de vrije vaart en handel in tijd van vrede door Hollandsche schepen gedreven wordende, aan het Bestuur, aan de inrichtingen en inkomsten alhier geen grooter verandering of vernietiging zal veroorzaaken, als de neutraale schepen thans gedaan hebben: integendeel, dat bij vrede, en onder een vrije vaard de voornoemde inrichtingen en inkomsten volgens haar voorige form niet

alleen kunnen blijven bestaan, maar merkelijk verbeterd kunnen worden.

En wat moet men door het woord vrije handel verstaan? — een open vaart voor alle vreemde natien? — of voor de ingezetenen van Holland alleen? — of moet men door het woord vrije handel, die het Bestuur vernietigt, verstaan alle onbepaalde in- en uitvoer zonder geoctroieerde schepen, en niet begrijpen willen, dat alle invoer of uitvoer van waaren en producten aan eenige bepalingen, modificatien of voorwaarden gebonden kunnen zijn? — Dit laatste is immers niet te geloven, want het is een ieder zoowel bekend, dat de woorden vrije vaart en handel die ruime betekenis overal zedert langen tijd verloren hebben, en in die uitgestrekten zin nergens meer gevonden worden, uitwijzens niet alleen de menigvuldige articulen in de commercie-tractaaten vervat, maar de bijzondere bepalingen en voorwaarden door elke handelsplaats daarenboven gestipuleerd. Derhalve is het een wel begrepen waarheid, dat een generaale invoer vrij kan zijn onder de betaling van de gewoone rechten, en onder verdere bepaling, dat de verkoop van een of meer articulen niet aan elk en eenieder mag geschieden, maar alleen aan een daartoe bepaald lichaam volgens een wederzijdsche overeengekomen prijs.

Hetzelfde kan omtrend den uitvoer of vervoer der producten ook plaats hebben: eenige producten gelijk koffij, zuiker, specerijen kunnen onder eenige voorwaarden en bepalingen begrepen blijven, namelijk dat dezelve bij geene particuliere ingezetenen, maar bij het Gouvernement alleen ter vervoer ingekogt mogen worden. Deze en diergelijke bepalingen omtrend de in- en uit te voeren waaren en producten kunnen er bestaan, en nogthans kan den handel open en vrij zijn voor alle ingezetenen van Holland, en zelfs voor vreemde schepen van andere natiën. Want alle deze bepalingen omtrend in- en uitvoer, het

zij de handel gelijk te vooren geschiede door geoctroieerde schepen alleen, hetzij dezelve voor alle schepen van 's lands ingezetenen open is, behoeven geene vernietiging te maken van een Bestuur, of van deszelfs inwendige inrichtingen. Het is een handelaar hetzelfde van wie, of bij wie hij koopt en verkoopt; en het raakt hem niet, of de producten, die hij inkoopt, belastingen in natura, gelijk de contingenten, dan of zij uit contracten als anderzints geprovenieert zijn. Het is den handelaar genoeg, als hij maar weet, dat er rijkelijk producten voor redelijke prijzen voorhanden zijn; dan bemoeit hij zich niet van wie, bij wie of aan wie hij koopen of verkoopen moet. De minste bepalingen en belemmeringen echter zijn hem gewis het aangenaamste, en hij bezoekt daarom ook die handelsplaatzen, al zijn ze zelfs afgelegen, het meeste, alwaar hij met de minste moeielijkheden en met het meeste profijt kan inkoopen en verkoopen: — en derhalve worden die plaatsen en colonien de bloeiendste en gelukkigste, die de minste gênes in den handel hebben.

En al mochten er dus eenige veranderingen in den handel gemaakt worden, zoo raakt dit de contingenten niet. Terwijl de contingenten lang bestaan hebben, en het een oude gewoonte van vroege tijden geweest is, de belastingen van de regenten in natura contingents of quota's gewijze te heffen, omtrend welkers invordering wel gebreken en malversatien, gelijk te vooren reeds aangetoond is, plaats hebben, maar die verbeterd wordende, behoeven daarom echter de contingenten of voordeelige contracten met de vorsten niet te vervallen, of met een ander zoort van belastingen vervangen of verwisselt te worden: — een ieder kent het moeielijke, het onzekere en gevaarlijke daarvan, zelfs in de allergeregeldste maatschappijen: — en dat men bij de invoering van nieuwe belastingen omtrent derzelver montant zich merkelijk misgissen kan, want dat men in belastingen niet kan rekenen twee maal twee is vier.

De uitkomst leert, dat het zomtijds drie en minder is, omdat dezelve wegens verscheide onvoorziene redenen minder opbrengen, als men ze berekend had: — en de ondervinding heeft het gevaarlijke van een geheele nieuwe invoer van belastingen te dikwils geleerd. Zoo wij de historien der Romeinen mogen geloven, gelijk ze ons door derzelver schrijvers nagelaten zijn, zoo heeft de groote verandering, welke keiser Constantinus in de financien maakte door alle tiendens, tollen en andere oude heffingen af te schaffen, en daarvoor een algemeen hoofdgeld in de plaats te stellen, den Romeinschen staat ten val gebragt: — en daar zulke oorzaaken het verderf van machtige volken kunnen veroorzaaken, vordert voorzichtigheid in afgelege colonien diergelijke zaaken niet te los te behandelen.

In de contingenten ook hebben meer gebreken in de manier van invordering, als wel in den aart der belasting of quota plaats: — zommige lasten te betalen met producten in natura is hier voor veele districten of regentschappen in derzelver tegenwoordigen toestand zeer geschikt en eigenaartig.

Thans tot de groote en gewichtige vraag, de voorname *cardo quaestionis* overgaande, of de contingenten en verpligten leverantien der Regenten en de voordeelige contracten met de vorsten in wezen en in volle waarde zouden kunnen blijven en geen nadeel lijden, wanneer aan de ingezetenen onzer Oost Indische bezittingen vergund wierd diezelfde voortbrengzelen tot den handel voor Europa ook te mogen aankweeken, en tot hun bijzonder profijt vrij aan een ieder te verkoopen: alsmede of hier door een ruimer en nieuw voedzel aan den handel in het generaal, en vooral aan den particulieren handel in het bijzonder te bezorgen zoude zijn: — daar deze groote vraag omtrend alle districten generaal neergestelt is, zoo reflecteert de Heer en Mr. Nederburgh hier ook in het generaal, *dat niets bedriegelijker is, als dit*

denkbeeld, omdat, zegt gemelde Heer, *de Inlander niet tevens zijnen verplichten arbeid kan verrichten, welke vorsten en regenten in staat moet stellen om hunne verplichte leverantien en contingenten te kunnen opbrengen, en dat den Inlander tevens niet in staat is den grond tot zijn eige profijt te bebouwen:* — en verder, *dat van het ogenblik, dat dit wierd ingevoerd, het de vorsten en regenten onmogelijk zou vallen de gecontracteerde en verplichte leverantien te volbrengen.*

Hoe overtuigend zulke reflectien op een afstand van 3600 uuren schijnen, zoo zijn zij het geenzinds, omdat de betrekkingen en werkzaamheden tusschen de districten, de regentschappen, en bijzonder tussschen deze en de Ommelanden niets gemeens met elkander hebben.

Het was te wenschen geweest, dat men bij zulke generaale voorstellen en advijsen onderscheid gemaakt had tusschen districten en districten, tusschen de Regentschappen in de Bovenlanden, als Tjianjour, Tangerang en Buitenzorg, en tusschen onze Regentschappen in de Preangerlanden, op alle welke districten men de gemaakte reflectien van den Heer en Mr. Nederburgh kan toepassen; — en tusschen onze regentschappen op Java's Oostkust, op welke, ten minsten op eenige van welke, of op verscheide gedeeltens van zommige, ze niet toepasselijk zijn. Maar vooral had men het onderscheid moeten maken tusschen alle deze districten of regentschappen, en tusschen onze schoone uitgestrekte en vruchtbaare streeken, de Bataviasche Ommelanden, welker eigenaaren geen de minste betrekking hebben met alle de opgenoemde regentschappen, nog van welke de inwoonders of derzelver werkzaamheden eenige gemeenschap of verband hebben met de inwoonders of werkzaamheden der gemelde regentschappen, zoodat vergunningen, die hier plaats hebben, geen arbeid of opbrengst van contingenten in andere regentschappen eenigzints kunnen beletten: even

min als men kan voorwenden, dat het maken van boter en kaas in Zuid en Noord Holland den graanteeld in Gelderland, Overijssel, Groningen en Drente kan hinderen; en gevolgelijk is de gemaakte reflectie op dit uitgestrekt en vruchtbaar terrein van geen de minste toepassing niet alleen, maar zelfs wegens deszelfs toestand zeer onderscheiden van die der regentschappen, en volkomen strijdig met het waar belang van dit terrein.

De Heer en Mr. Nederburgh heeft volgens de Memorie van den Gouverneur van Overstraten, en volgens de opgave van den tegenwoordigen gezaghebber Rothenbuler, toen Resident op Paccalongang zijnde, ook zeer wel doen opmerken, dat zelfs in ieder regentschap de wijze van opbrengst der contingenten, zoowel als haar inwendig huishoudelijk bestier zeer verschillende is, en derhalve dat het eene regentschap geen betrekking of verband op het ander heeft: waaruit men derhalve moet opmaken dat de regentschappen, hetzij die 50 en 100 uuren van elkander gelegen zijn, hetzij die aan elkander grenzen, geene betrekking op elkaar hebben, en men derhalve geene geeneraale reflectien op alle regentschappen zelfs toepasselijk kan maken; — dat als men in het eene regentschap vind goede inrichtingen, een goed, braaf en actief regent, welke zijne contingenten *telle quelle* opbrengt, terwijl men daarentegen in een andere provincie vind een luije, liederlijke en wellustige knaap tot regent, die alles verwaarloost, de contingenten nauwlijks voor de helft levert, en veele schulden bij de compagnie heeft; — men nog veel minder landen, die in alles van de regentschappen zeer onderscheiden zijn, gelijk de Bataviasche Ommelanden in zulke generaale reflectien begrijpen kan. Maar dit alles belet echter niet dan men met de conclusie van de Heer en Mr. Nederburgh zich in zoover kan vereenigen, dat een vergunning om producten voor Europa tot eigen profijt aan te kweeken en te verkopen

voor de Regentschappen der Bovenlanden en Preangerlanden vooralsnog ondienstig, onraadzaam en nadeelig moet geoordeeld worden, en dat een meerdere aankweeking en opbrengst der producten aldaar niet anders als door uitbreiding en aanmoediging der contingenten kan gezogt en verkregen worden.

Maar daar deze reflectien de Regentschappen alleen raken en op de Bataviasche Ommelanden geene betrekking of toepassing hebben, gelijk getoond is, komt de groote vraag en het gewichtig voorstel thans in aandagt, of aan de eigenaaren der Bataviasche Ommelanden vergunt kan worden alle voortbrengzelen te mogen aankweeken, en tot hun bijzonder eigen profijt aan een ieder te verkoopen.

Daar men reeds overvloedig aangetoond heeft, dat gemelde landen zeer onderscheiden van de Regentschappen zijn, dat de arbeid en werkzaamheden der inwoonders in geen het minste verband of gemeenschap staan met die van het naastgrenzend Regentschap, en daar dit schoon, uitgestrekt en vrugtbaar terrein de eigendom van particulieren geworden is, alwaar geen verplichte leverantien of eenig impositien plaats hebben, kan men derhalve op goede en vaste gronden besluiten, dat bovengemelde vergunning aan dit terrein toegestaan wordende geene vermindering aan de contingenten der regenten, noch eenig hinder of nadeel aan de contracten der vorsten zal of kan toebrengen.

En wat nu de vraag aangaat of zoodanige vergunning een ruim en nieuw voedzel aan den handel in het generaal, en vooral aan den particulieren handel in het bijzonder verschaffen zoude; en of door dit nieuw voedzel, door deze vermeerdering van producten, van koffij bij voorbeeld, geen nadeel of hinder zou veroorzaakt worden aan het vertier of de verkoop der producten, die uit de contingenten der Regentschappen thans proflueren — lijdt het geen twijfel

dat men overtuigend en duidelijk kan aantoonen, dat zulk een vergunning een groote vermeerdering van producten, een nieuw voedzel en groot voordeel voor den particulieren handel moet geven; want deze eigendommen, die nu in 25 jaaren zooveel niet als het enkeld Regentschap Tjianjour opgebragt hebben, bovengemelde vergunning verkrijgende, zouden binnen wijnig jaaren veertig a vijftig duizend picols koffij jaarlijks meer als tegenwoordig opleveren; terwijl deze schoone en vruchtbaare streeken, die nu niets opbrengen, maar dan met een behoorlijke verponding of landtax bezwaard konden worden, het financiewezen alzoo merkelijk zoude helpen stijven en verbeteren. Voorts is het bewezen, dat een meerdere cultuur dezer eigendommen geen nadeel of hinder in den aftrek, verkoop of vertier der tegenwoordige producten, of zelfs ingeval de contingenten door aanmoediging en beter inrichtingen voor de helft verdubbeld wierden, zal te weeg brengen, dewijl er altoos zooveele producten als Java kan opleveren, tot voordeelige prijzen verkogt, gezocht en afgehaald zullen worden. De vrees eindelijk voor sluikhandel van koffij uit het aangrenzend regentschap, of uit de naast gelege plaatsen van hetzelve, om van daar koffij ter verkoop in de Ommelanden over te brengen, is geheel chimerique en zonder grond; en evenzoo de vrees, dat door het aanmoedigen van de koffijcultuur, die der rijst, even nodig zijnde, vermindert of benadeelt kan worden; want de rijstcultuur geeft de meeste winst boven alle anderen, en derhalve zullen de landen, die tot de rijstcultuur geschikt zijn, noit met koffij, eigen interesthalve, beplant, worden, jaa! zelfs niet kunnen beplant worden, omdat de landen, die voor de rijstcultuur geschikt zijn, niet voor een aanleg van koffij dienen, en omgekeerd, omdat de plaatsen voor de koffij geschikt, niet voor rijstvelden gebruikt kunnen worden: hetgeen op nieuw aantoont dat het een chimerique en dom-

me vrees is, dat door een aanmoediging van de koffijcultuur, de rijstcultuur zou achter leggen.

Het eenigste argument, dat men hiertegen zou kunnen opperen, is, dat de handen, die in de koffij werken, niet aan de rijstcultuur kunnen arbeiden: maar behalve dat de inzameling der koffij, en de inoogsting der rijst onderscheiden tijdperken hebben, kunnen de handen, die tegenwoordig tot den arbeid voor beide cultuuren gebruikt moeten worden, door de afschaffing van overwichten, en billijke middelen aangemoedigd wordende, de helft meer rijst en koffij aankweeken, als zij thans doen.

Doch het is thans mijn oogmerk niet, en ligt buiten mijn plan, gelijk ik reeds boven gemeld heb, dit werk verder uit te breiden. Zulks blijft gereserveerd tot [ik te eeniger tijd aangemoedigt word een tweede deel over Java's Noord Oostkust met bedenkingen over cultuur, handel en financien in de beide districten (God mij verder leven en gezondheid schenkende) in een behoorlijke order te brengen.

BIJLAAG A.

(Zie bladz. 439, noot.)

Publicatie van 25 Maart 1806 ter regeling van de Politie en Justitie in de Bovenlanden van de Bataviasche Jurisdictie.

Nademaal de ondervinding heeft doen zien, dat eene verbetering in de Politie en Justitie van de Bovenlanden ten hoogsten vereischt word tot tegengang van het zoo zeer toegenomen moorden, rooven en plunderen op dezelve, en ter bevordering daar en tegen van de welvaart en voorspoed der stille opgezeetenen, zoo hebben Wy ons zedert een geruimen tyd onledig gehouden met het by een brengen en beramen van Ons daar toe dienstig en heilzaam voorgekomene maatregulen, dan waar over echter de finale dispositie tot introductie derzelve is moeten worden uitgesteld tot gunstiger tyden, en Ons daar om hebbende moeten bepalen, tot die poincten provisioneel vast te stellen, welke Wy vermeenen dat geschikt en gepast zyn, om intusschen tot het groot oogmerk op het kragtdadigst te kunnen meede werken — ZO IS HET, dat Wy de ondervolgende orders en bepalingen hebben beraamd en vastgesteld, gelyk dezelve geordonneerd en gestatueerd worden mits deezen.

Ten Eersten: Te renoveeren het eerste artikel van het Placcaat dezer REGEERING van den 6 Februarij 1795, waar by aan alle Eigenaars en Beheerders van Landeryen is opgelegt Jaarlyks op hunne Landen te laten doen en aan den *Gecommitteerden tot en over de zaaken van den Inlander* over te geeven een generaale en zeer accurate Ziels-beschryving van het getal Mans, en Vrouwen, zo Getrouwde als Ongetrouwde, de Kinderen, zo Jongens als Meisjes, Boejangers, Lyfeigenen, zo Jongens als Meisjes, die in de Campongs woonachtig zyn (allen zo na mogelyk met bekend stelling hunner Ouderdom) benevens het getal Buffels, dat zich onder die opgezetenen bevind en door wien dezelven bezeten worden, zo meede het getal schietgeweeren en aan wien dezelven zyn toebetrouwd, nochtans met deze alteratie en ampliatie dat de gemelde Ziels-beschryving en opneem, in steede van onder ultimo Maart, zo als bij het voorschreeven Artikel staat uitgedrukt, zal moeten geschieden onder ultimo Augustus van ieder Jaar en voor ultimo September daar aan zal moeten wor-

den overgegeeven, aanvang neemende met ultimo Augustus aanstaande, (blyvende mitsdien de Ziels-beschryving en opneem, welke onder ultimo dezer zoude moeten geschieden, geexcuseerd) om te worden ingezonden aan den Opperkoopman en Groot-kassier *Barends*, als waarneemende het ambt van *Gecommitteerden tot en over de zaaken van den Inlander* in de beneden Landen, mitsgaders ook in de boven Landen, voor zoover niet onmiddelijk de Regentschappen betreft, op pœne telken reize van een boete van *Een Honderd zilvere gekartelde Ducatons* ten behoeve van de Compagnie, te verbeuren door de Eigenaars en Beheerders van Landeryen, die daar in nalatig zyn gebleeven.

Ten Tweeden: Ter bereiking van het nuttig doel der opgemelde Ziels-beschryving, naamlyk: om de Ingezetenen van de respective Landerijen van Hoofd-briefjes te voorzien, naar het by het voorschreeven Placcaat van den 6 February 1795, geinsereerd model en om daar door de schadelyke subjecten kenbaar te maaken en van de vredige en stille bewoonneren te onderscheiden, den *Gecommitteerden tot en over de zaaken van den Inlander* te gelasten, door zyne oppassers continueel patrouilles te laaten doen in de Bovenlanden en op de onderscheiden Bazaars, doch wel inzonderheid op plaatsen, waar Ronging-spellen gehouden worden en in de Dobbel- en Amphioen-kitten, mitsgaders by de Haane-vechteryen; en om door gemelde patrouilles van de zich daar onthoudende Persoonen, dan wel eenige uit de hoop, derzelver Hoofd-briefjes te doen afvraagen, met order om de zulken, die daar van niet voorzien zijn of wel verkeerde Hoofd-briefjes vertoonen, luidende op een anders naam of op andere Campongs, dan waar in zy woonachtig zijn, direct aftebrengen, ter onderzoek van den *Gecommitteerden tot en over de zaaken van den Inlander*, welke, by eene onvoldoende verantwoording, alvorens hem of hun, naar luid van het Placcaat van den 6 February 1795, te punieeren, desweegens zal moeten hooren den Eigenaar of Beheerder van het Land, waar onder de opgevatte Persoon of Persoonen behooren, dewyl het veelmaals gebeurd dat Ingezetenen van goed gedrag, by het uitdeelen der Hoofdbriefjes, uit hoofde van Ziekte of om andere valable redenen niet prœsent hebbende kunnen zijn, daar van onvoorzien blyven en zich vervolgens ter verkryging daar van niet komen aantemelden, vermits er tot dus verre zelden en dan eerst, wanneer eenig Ingezeten in de eene of andere zaak betrokken raakt, en daar over bij den *Gecommitteerden* word opgeroepen, na die briefjes navraage pleeg te geschieden.

Ten Derden: Naardien er op alle Landeryen veele inlanders ge-

vonden worden die zich niet bezig houden met den Landbouw, of Thuinen en Landen in huur hebben, noch op eenige andere wyze de Land- heeren ten dienste staan, maar zich erneeren met het verkoopen van pluim-vee, het opkoopen en verkoopen van Lands-vruchten, enz: zonder een penning aan de Eigenaars optebrengen, hoe zeer op de Landen woonende en aldaar protectie, veiligheid van eigendom en persoon en een redelyk bestaan genietende, door de zulken jaarlyks aan den Eigenaar van het Land, waar op zy zich onthouden, te laaten betaalen een *Rijksdaalder Koper Geld*, het zij met of zonder huishouding, onder deze bepaling nochtans dat ingeval, tegen verwachting, van de opgemelde inrichting misbruik word gemaakt en het beweezen word dat suspecte Persoonen deze wyze van kostwinning opgeven om zich van het werken te excuzeeren en overigens met kwaad doen aan de kost te komen, de Land-Eigenaaren omtrent dezelven zullen moeten handelen, als hier onder sub Art. 6 staat te worden voorgeschreeven ten aanzien van de Ledig-loopers, vooral als het blykt dat zy hunne levens-wyze niet ten nutte verbeteren willen.

Ten Vierden; De Land-heeren in het generaal aantemoedigen om de Ledig-loopers, die hun door het doen der Ziels-beschryving zullen kennelyk worden, aan den arbeid te stellen en zo veel mooglyk met nauwkeurigheid gade te slaan of ze aan hunne verplichtingen voldoen, al was het zelfs dat zy, tot hunne te gemoed koming en aanspooring, voor een à twee jaaren wierden geexcuzeerd eenige revenuen optebrengen, ten einde hun gelegenheid te geeven van zich te etablisseeren en in die twee Jaaren by een oppassend gedrag, zo veel overteleggen dat zy zich een Ploeg, een Buffel of andere bouw-gereedschappen kunnen aanschaffen, doch de bepaaling hier van aan de gemoedelykheid der Land-Eigenaaren over te laaten.

Ten Vijfden: Vermits onder de aankomende Jongelingen in de Bovenlanden veelen gevonden worden, die, wanneer zy by gebrek aan Geld, voor hunne ongeregelde driften en vermaaken geen voldoening kunnen vinden, worden opgeleid, om door Roof te bemachtigen, het geen zij langs eerlyke wegen niet kunnen verkrygen, en dit hun zedeloos gedrag, niet weinig strekkende om de onveiligheid der Bovenlanden te vermeerderen, veelal voortspruit uit de werkeloosheid, waar in zy worden gelaaten, onder de Ledig-loopers te begrypen Jongelingen van dertien Jaaren en daar boven, indien zy reeds tot den arbeid geschikt zyn; en zulks zonder uitzondering van de Kinderen der Mandadoors, met aanbeveeling aan de respective Land-Eigenaaren om dezen principaal en zonder oogluiking, wanneer zij aan hunne verplichting niet beantwoorden, te laaten opvat-

ten en Stadwaards aftezenden, om tot verbetering van hun gedrag, 's Compagnies wegen aan den arbeid gesteld te worden, na een daar omtrend door het Collegie van Scheepenen te doene voordracht, ingevolge het voorschrift by het hier onder volgend Artikel.

Ten Zesden: Intetrekken en te abrogeeren de Publicatie dezer Regeering van der 30 October 1800, waar by aan den *Drossaard* der Bataviasche Ommelanden en den *Gecommitteerden tot en over de zaaken van den Inlander* het recht is toegekend om nopens suspecte persoonen in de Boven en Ommelanden aan deze Regeering voordracht te doen van zodanige straf of correctie, als zy vermeenen zullen dat dezelven zullen hebben verdiend en de publieke rust zal komen te vorderen; mitsgaders daarentegen te renoveeren het zesde artikel van het placcaat van den 15 December 1780, waarby de Land-heeren, ter faciliteering in het straffen van bedreeven misdaaden zyn gerecommandeerd „om, ten aanzien van alle suspecte knaa„pen, die zy van Moorden, Roveryen, of andere Euveldaaden ver„dacht houden, doch waar omtrend geen voldoende bewyzen kunnen „worden gesuppediteerd, hunne klachten omstandig beschreeven, in „gemoede en des noods onder præsentatie van Eede, met byvoeging „der redenen van de waarschynlykheid hunner suspicie, op te geeven „aan het Collegie van Scheepenen, ten einde naar die klachten en „redenen behoorlijk onderzoek te doen, om vervolgens, ingeval den „aangeklaagde niet overtuigd en echter ook niet onschuldig kan „worden gehouden, denzelven aan deze Regeering, ter verzending naar „elders voor te draagen" gelyk mede het 10e artikel van het placcaat van den 6 February 1795, omtrend de Ledig-loopers, die door de respective Eigenaars en Beheerders van Landeryen als schadelyk voor de Bovenlanden worden geoordeeld.

Ten Zevenden: Het overloopen der Inlanders van het eene particuliere land naar het andere te verbieden, waar door echter alleen verstaan moet worden het verlaaten van die landen zonder voorkennis van de Land-Eigenaaren, alzo het ten allen tyde aan de In-en-Opgezetenen van particuliere landen vry zal staan te verhuizen, mits van hun voorneemen daar toe voor af kennis geevende aan hunne Mandadoors of Land-heeren, sub pœne dat de geenen, die hier in nalatig blyven en achterhaald worden, aan den *Gecommitteerden tot en over de zaaken van den Inlander* overgeleverd zullen worden en voor de eerste maal een gevoelige correctie zullen ontvangen en naar hunne Landheeren, wiens Landeryen zy zonder voorgaande kennisgave, verlaaten hebben terug gezonden, doch voor de tweede maal nog daar en boven voor zes maanden in de ketting geklonken

zullen worden, om als zodanig in het district of Campong van waar zy zyn weggeloopen, dienst te doen, dan wel op de Veldschans Tanjong Poura, naar verkiezing der Land Eigenaaren; terwyl de Eigenaars of Mandadoors der Landerijen gehouden zullen weezen bij een apart boek aanteekening te houden van de Ingezetenen, die van hunne Landeryen, komen te verhuizen en zodanige verhuizende Ingezetenen verplicht zullen zyn hunne Hoofd-briefjes van het Land, dat zy verlaaten te conserveeren en daar toe gerequireerd wordende, te vertoonen, tot dat zy op het Land het geen zy staan te betrekken; van een ander Hoofd-briefje, naar Jaarlyksch gebruik zullen worden voorzien, ten einde langs dien weg wanneer er twyffelingen omtrend het gedrag van zodanige van domicilium veranderde Persoonen mogten onstaan, daar omtrend altyd behoorlyke navraage te kunnen doen.

Ten Agtsten: De Mandadoors van de respective Landeryen, nader ingevolge het 11e artikel van het placcaat van den 5 February 1795, aanspreekelyk te houden voor de prompte executie van de successive beraamde orders voor de particuliere Landen en die nog na dezen staan te worden geëmaneerd, voor zo ver dezelven hun incumbeeren en niet door latere orders zullen zyn of worden gederogeerd, gealtereerd of geamplieerd; en hun desgelyks verantwoordelyk te houden voor de naarkoming der orders, die zy van de Land Eigenaaren verder, overeenkomstig de intentie dezer Regering zullen ontvangen, eene pœne en straffe, by dat Artikel vermeld.

Ten Negenden: Naardien de Landeryen zedert eenigen tyd tot excessive hooge pryzen worden ingekocht, waar van het bezwaar noodwendig op den gemeenen man moet redundeeren, die vaak verplicht word niet alleen zyne lasten naar den koopschat van zodanige Landeryen op te brengen maar daar en boven nog zo veel te fourneeren als tot een ruim levensonderhoud der Land Eigenaaren nodig is, den *Gecommitteerden tot en over de zaaken van den Inlander* te gelasten op zoortgelyk gewetenlooze Land-Eigenaaren, welke zich den welvaart der arme In-en-opgezetenen niet bekreunende, hun het knellend juk eener nooit verzadigde hebzucht zonder mededogen doen gevoelen en daar door niet zelden aanleiding geeven dat goede en vreedzaame Ingezetenen eindelyk moede van deze willekeur, zich aan dezelve onttrekken, verhuizen en in de Bovenlanden gaan rond zwerven om het brood voor hun en dezelver kroost met rooven en moorden te verkrygen, een zeer nauwkeurig en toeziend oog te houden en by bevinding dat zy zich aan een onbillyke behandeling hunner onderhoorigen schuldig maken, daar van zonder eenige consideratie aan deze Regeering kennis te geeven, en te bepaalen dat

daar in als dan zal worden voorzien door hunne Landeryen, ten hunnen profyte, by openbaare vendutie te verkoopen, met interdictie om immer in deze Colonie eenige Landeryen te moogen possedeeren.

Ten Tienden: Vermits deze REGEERING almede in ervaaring is gekomen dat er Land-Eigenaaren gevonden worden, welke niettegenstaande een heerschend mis-gewasch, de gewoone heffingen van hunne onderhoorigen blyven vorderen en zo zy tot het opbrengen daar van buiten staat zyn, hun daar voor by een volgend Jaar belasten, waar door de goede op- en- ingezetenen met schulden bezwaard en als het ware tot den bedelzak gebragt worden, te statueeren dat alle heffingen en lasten zich ieder Jaar zullen moeten verrekenen en dat, uithoofde van mis-gewaschen, geene schulden zullen kunnen of mogen worden gemaakt en gemaakt wordende zullen zyn ipso jure nul, ten zy het kan beweezen worden dat het achterweezen van eenig In- of- opgezeten niet door een mis-gewasch ontstaan, maar door luiheid of achteloosheid veroorzaakt is, in welk geval Hy zal gehouden wezen zynen Land-heer schadeloos te stellen; voorts de respective Land-Eigenaaren te gelasten van de prætensien, die zy vermeenen mogten te hebben ten lasten der In- en- opgezeetenen van hunne Landeryen, zonder onderscheid van welken aart of waar uit spruitende, binnen den tyd van een maand, na de publicatie dezes, eene opgave in te zenden aan den Secretaris van het Collegie van Heemraaden der Bataviasche Ommelanden *Jan Pieter Guerin*, met last aan denzelven om de gem: opgaven, ter beoordeeling en dispositie by deze Regeering over te brengen, onder bekendstelling welke Land-Eigenaaren in het doen daar van nalaatig zyn gebleeven, en te bepaalen dat zy die hunne prætensien zullen hebben verzwegen, daar van na de expiratie van het voorschr. termyn vervallen zullen worden verklaard.

Ten Elfden: Om de Land Eigenaaren echter, onder prætext van misgewasschen niet te destitueeren van de vruchten hunner Landeryen en alzo de nadeelen daar van alleen te doen draagen, vast te stellen dat wanneer by voorbeeld een stuk ryst veld van 50 roeden lang en 30 roeden breed, opbreugt 400 bossen pady, en dat daar van voor het snyden 80 bossen afgaan, gevolglyk 320 bossen resteeren, mistgaders door den Eigenaar van de sawa-velden 40 bossen en van de pady tipar 30 bossen geheven worden, (het geen niet tot bezwaar van den planter kan verstrekken) ingeval van mis-gewasschen, en na dat de pady zal gesneeden weezen, altoos voor den Land-heer een gelyke proportie van 40 tot 320 of $^1/_8$ voor zyn aandeel mogen worden geheven, by voorbeeld dat als een sawa van

de boven gemelde groote, maar 160 bossen voor den Planter heeft afgeworpen, den Eigenaar 20 bossen, doch niet meer, daar van zal kunnen prætendeeren, ten ware het blykbaar consteerde dat den Planter door nalatigheid het gewasch verwaarloost hadde, wanneer hy zal vervallen in de termen van het voorgaand artikel om zynen Land-heer door den opbreng van het geheele contingent schadeloos te moeten houden, zullende de Land-Eigenaaren zich daar en tegen te vrede moeten houden met den uitslag van het gewasch en wanneer de pady in het geheel niet slaagt, ook niets kunnen vorderen; gaande deze bereekening echter niet over sawas, die met behulp van gemetselde Bandongangs of langs andere door den Eigenaar aangewende kostbaare middelen worden gecultiveerd, alzo de heffing van diergelyke Sawas naar eene billyke evenredigheid zal mogen worden verhoogd, zonder den last daar van echter voor de Planters et drukkend te doen zyn.

Ten Twaalfden: Om de Culture van de pady meer en meer aantemoedigen, te bepaalen dat geen Land-Eigenaar zich by het leven van een Planter, anders als om de gegrondste redenen, die aan het onderzoek, de beoordeeling en de beslissing van den *Gecommitteerden tot en over de zaaken van den Inlander* onderwerpen zullen zyn, eenige sawas door hem aangelegt, zonder voldoening zal mogen toeeigenen, maar by het overlyden van denzelven aan de naast bestaande en Famille de præferentie zal moeten geeven, sup pœne van een boete van *Honderd zilveren gekartelde Ducatons*, de eene helft ten voordeele van de Kerkmiddelen en de wederhelft ten behoeve van den voornoemden *Gecommitteerden tot, en over de zaaken van den Inlander*, telken reize te verbeuren door de Land-Eigenaaren voor ieder sawa, die zy bevonden zullen worden zich willekeurig en contrarie dit voorschrift te hebben toegeeigend, nochtans met dien verstande, dat de velden, welke by het overlijden van een Planter, aan zyne kinderen of naast-bestaanden overgaan, door hun behoorlyk zullen moeten worden bewerkt, en dit niet geschiedende, den Land Eigenaaren vryheid word gelaaten daar over hun beklag te doen aan den meermelden *Gecommitteerden tot en over de zaaken van den Inlander*, die de redenen tot dit beklag behoorlyk zal moeten onderzoeken en billyk vindende, de gemelde werkelooze Inlanders, desnoods door den sterken arm, zal moeten doen delogeeren.

Ten Dertienden: Aan de Eigenaars van de Landeryen striktelyk te verbieden Chineezen of Inlanders, aan wien zy voor zekeren bepaalden tyd, eenig terrein in huur hebben afgestaan, binnen den huur-tyd te doen verhuizen of ook iemand te verjaagen, wiens

product nog op het veld staat, sub pœne van de daar door geagraveerde persoonen volkomen schadeloos te zullen moeten stellen en eene boete daar en booven van *Een Honderd zilvere gekartelde Ducatons*, om verdeeld te worden als by artikel 12; en ter betere naarkooming dezer order, de Chineezen en Inlanders, welke eenige stukken land in huur bekomen, te verplichten daar van, gelyk mede van den tyd, waar voor hun zodanige stukken land in huur zyn gecedeerd, mitsgaders van de daar voor gecontracteerde huurpenningen en de verdere aangegaane conditien, distincte en pertinente opgave te doen ten Comptoire van den *Gecommitteerden tot en over de zaaken van den Inlander*, en om die opgaven, te verifieeren door een bewijs van den Land-heer, op wiens land zy t' huis hooren; zullende hier van ten gemelden Comptoire by een apart boek aanteekening moeten worden gehouden, ten einde de quæstien, die ter zaake voorschreeven zoude mogen ontstaan tusschen den verhuurder en den huurder, op een regelmatige wyze te kunnen beslissen; doch zullen de Chideezen en Inladers, welke in het doen dezer opgave nalatig blijven, het effect van deze dispositie niet ten hunne voordeele kunnen inroepen, alzo zy zullen geacht worden daar van door hunne gemelde nalatigheid afstand te hebben gedaan; en de voorschreeven order door den *Gecommitteerden tot en over de zaaken van den Inlander*, alomme op de respective Bazaars te laaten afkondigen, met last aan een ieder, die het aangaat, om voor dit maal de gerequireerde opgaaven te doen binnen een maand, na de afkondiging van het gedachte bevel.

Ten Veertienden: Aan allen in de beneden landen, dat is beneden de veld posten, woonende Chineezen nader en by renovatie van het Placcaat van den 6 April 1764, te verbieden zich boven de Posten Meester-Cornelis, Tangerang en de Maronde te begeeven, zonder voorzien te zyn van het gewoon permissie-briefje van den *Gecommitteerden tot en over de zaaken van den Inlander*, tegens betaaling van het daar voor bepaalde, sub pœne dat de geenen, welke zonder een zodanig permissie-briefje zullen worden achterhaald, zonder eenige oogluiking, in de ketting geklonken en voor den tyd van een Jaar aan de gemeene werken ten arbeid gesteld zullen worden.

Ten Vyftienden: Tot ampliatie van het derde Artikel der op den 29 July 1802 gealtereerde en geamplieerde Instructie nopens de Burgerlyke zamenleeving der Chineezen, vast te stellen, dat van de rollen, welke door de Eigenaars van Landeryen en de Potias van Suiker-molens, omtrend de Chineezen, die op hunne Landen en Suiker-molens remoreeren, voor het uit einde van de maand January van

ieder Jaar, aan de Officieren der Chineesche Natie, waar onder de gemelde Chineezen gehooren, moeten worden ingezonden, door de voornoemde Officieren afschriften zullen moeten worden bezorgd aan den *Gecommitteerden tot en over de zaaken van den Inlander.*

Ten Zestienden: Insgelyks te statueeren dat iedere Chinees, in de Bovenlanden woonende, gehouden en verplicht zal zyn aan een der posten van zyn voordeur een geschreeven briefje te plakken, behelzende zyn naam en die van zyne contubernaalen, welke van daar vertrokken of verhuist zyn en wie weder by hem ter inwooning zyn opgenomen, zonder nochtans daar onder te willen begrypen Chineezen, die maar voor eenige weinige dagen by hem hun intrek neemen tot eene uitspanning, of om hunne Familliën te ontmoeten, waar omtrend Hy indien zy langer als een dag overblyven zal kunnen volstaan van zodanige te ontvangen bezoeken aan den Mandadoor of Wykmeester, waar onder Hy sorteerd, kennis te geeven, sub pœne dat de zulken, welke in het een of ander nalatig zullen worden bevonden, telkens een boete zullen verbeuren van *Vyf*-en *Twintig Rykdaalders zilver geld* voor den aanhaalder of by onvermogen voor zes maanden in het Ambachts kwartier in de ketting zullen worden geklonken.

Injungeerende en gelastende voorts den *Hogen Raad van Justitie van Nederlandsch Indië, Scheepenen dezer stad, Heemraaden van de Ommelanden,* de *Respective Officieren van de Justitie,* de *Gecommitteerde tot en over de zaaken van den Inlander,* en die verder deze of eenige poincten van dien eenigzints zouden mogen aangaan, dies inhoud stiptelyk te executeeren, en doen executeeren, mitsgaders de overtreeders, voor zo verre het van ieders departement zy, te mulcteeren naar exigentie en bevinding van zaaken, want Wy het een en ander aldus ten dienste van de Compagnie, en welstand van den Lande hebben bevonden te behooren.

En op dat niemand hier van eenige ignorantie zoude kunnen prætendeeren, zal deze worden gepubliceerd, en behalven in het *Nederduitsch*, ook in de *Maleidsche Javaansche* en *Chineesche* Taalen geaffigeerd, op de gewoone plaatzen, en inzonderheid aan de Buiten-Posten, en op alle *Markten* of *Bazaars* in de *Bovenlanden.*

Aldus gedaan en gearresteerd in Rade van Indië, *te Batavia, op het eiland Groot Java, den* 25e *Maart* 1806. (*was getekend*) A. H. WIESE, (ter zyde stond) *'s Compagnies zegel in rooden lak gedrukt* (daar onder) *Ter Ordonnantie van welmeld Hunne Hoog-Edelbeedens* (was geteekend) J. W. Moorrees.

Bijlage B.

(Zie blz. 482, noot.)

Project tot het oprigten van een Heeren Logiement, tot gerief der aankomende vreemdelingen, Comps. Dienaren, particuliere Kooplieden, en met een woord van alle fatsoenelijke Lieden, die genegen mogte wesen daar van gebruijk te maken.

Vermits een iegelijk ligt kan nagaan en de geene, die ooijt in vreemde landen gereijsd hebben, insonderheit, geensints kunnen ignoreeren welk een groot inconvenient het sij voor reijsigers en andere, welkers omstandigheden niet permitteeren een eijgen menage te houden, dat geen publicq Logiement kunnen vinden, daar zij zonder eenige verpligting te maken hun intrek nemen, en zonder moeijte te doen of zig in de beslommering van een huijshouding te steeken, behoorlijk van spijse en al het nodige kunnen voorsien werden, zoude het overtollig en nutteloos tijd verspild weesen, zig in een volledige betooging van het nut en de noodsakelijkheid van een publicq Logiement in te laten, te meer vermits er genoegsaam geen stad is aan beschaafde Natien toebehorende daar er geen gevonden werd, om de reijsigers te herbergen, als alleen de Hoofdplaats van Nederlands India.

Egter kan men niet voorbij die materie wat te door lopen en ten dien eijnde aanvankelijk te zeggen, dat de grote ongelegentheid, die uijt gebrek van sodanigen Logiement ontstaat, zig ook en wel in 't bijsonder alhier van tijd tot tijd heeft geopenbaard, aan de aan- en af varende personen, die bij continuatie verseeren in grote verlegentheid, om bij ordentelijke lieden onder dak te komen, en dus niet ingewickeld te raken met een partteij vile en onbeschaafde subjecten, die tusschen fatsoenelijke lieden en andere geen onderscheijd weten te maken, en welkers deuren voor het allerslegte slag van volk zo wel als voor haar open staat, hoedanige niemand sal kunnen disconvenieeren dat tot nog toe genoegsaam alle de geene geweest zijn, welke zig alhier met diergelijke neering beholpen hebben, als men daar van uijtsondert een enkeld burger, die nu en dan zijn werk gemaakt heeft om d'aankomende Engelschen te logeeren, en die daarmeede mogelijk principaalijk heeft b'oogd zig privative ofte bij weege van monopolie, meester te maken van alles het geene zij tot

negotie aanbrengen, hoedanige Logies gevers men zo zeer niet tellen kan, om dat hunne deuren gemeenlijk gesloten zijn voor desulke, die geene handelwharen meede brengen, en generalijk voor de Nederlanders, zo niet voor alle de geene die land en taalkundig zijnde hunne wharen niet bij preferentie aan hen, maar aan de meestbiedende willen verkopen.

De waarheijd van dit alles kan daaruijt afgenomen werden, dat d'onlangs alhier met 't schip de Fleury aangeweest zijnde Fransche Capitain en Supercargas, die zo 't schijnt, gedagt hebbende alhier te zullen aantreffen een bequaam en commodieus Logiement, evenreedig met de grote en berugtheid deser stad, in d'uijterste verlegentheid fluctueerden toen zij verstonden, dat er zelfs geen herberg voor fatsoenelijke lieden te vinden was, niet wetende waar te vernagten, tot dat de burger Garden zig liet disponeeren hen onder dak te neemen, op conditie egter dat ten eersten een huijs zoude huuren waartoe dan ook, willens of onwillens, moesten resolveeren.

Het is meede al te wel bekend, om met exempelen te adstrueren, hoedanig het intrekken, bij personen, die eijgentlijk hun werk maken van het houden van herberg of Commensalen, nu en dan de vreemdelingen en personen die, 't zij met of sonder familie, nieuwelings uijt Europa arriveerden, en niemand vonden welke haar uijt hoofde van kennisse, recommandatie of chariteijt huijsvesten wilde, alhier bekomen zij, namentlijk dat, als zij also geluckig waren, niettegenstaande het aldaar gemeenlijk geleijd werdende ongeregeld leeven en het nuttigen van slegte spijs en drank, gesond te blijven, z'egter onderhevig zijn geweest enorme rekeningen en afpersing van hun goed voor een bagatelle, 't zij door hen aan te setten tot debauches, grof spel ofte allerlij listen en lagen te leggen, om niet te spreken van de droevige omstandigheden waarin zig bevinden, wanneer het ongeluk hebben van door de ongewoonte van het Climaat ziek te worden, en hoe het veeltijds gaat met hunne nalatenschappen, wanneer zij in zulke huijsen komen te sterven.

En dat wanneer zulke nieuwelingen door d'apprehensie van dese gevaren gerebuteerd, verdagt zijn ten eersten een huijs, hetzij goed of quaad, in te huuren, zig de verlegentheid en het gebrek, zo aan het noodsakelijke voedsel en de middelen om zig tot rust te begeven, als aan andere noodwendigheden ten eersten op een sensibele wijze openbaard.

Het voorsz. gebrek aan een publicq Logiement op Batavia is ook nog van andere quade consequentien namentlijk:

A. dat de vreemdelingen in gemeene Herbergen of kroegen in-

treckende aldaar door d'ommegang met ons zeevarend volk een deure open vinden tot het werven van Deserteurs.

B. Dat zij daar van zelfs werden aangezogt tot het frauderen der pagten en andere Smockelarijen, en hen den weg gewesen word om aan Contrebande goederen te komen.

C. Dat z'huijsen huuren en bij gevolg schoone occasie hebben, om alle verboden handel en andere gedoentens van dien aard te secreteeren, 't geen zo faciel niet zoude weesen, bij aldien z'in een publicq logiement woonden, dewijl de verkopers van Contrabande goederen deselve aldaar zo vrij en onbeschroomd niet zouden durven leveren, of ontfangen, als in een gehuurd huijs daar niemand buijten permissie van den bewoonder toegank toe heeft.

Daar en boven zou sodanigen Logiement, behalven het gerief voor vreemdelingen en eerst aankomende reijsigers van onse natie, ook van nut weesen voor d'ingesetenen deser stad,

I. Om dat men dan weet waar men deselve kan vinden als men hen iets te zeggen heeft.

II. Om het gerief van den gepermitteerden handel, en

III. Om de bestelgoederen of brieven te brengen, en te laten afhalen.

Uijt dit alles vloeijt dan natuurlijk voort, dat men zulk een Logiement niet te spoedig kan stabileeren.

En dewijl alle beginselen difficiel zijn en veele obstaculen ontmoeten, zo diend om het voorgestelde oogmerk in allen deele en te zekerder te kunnen bereijcken, en teffens te besorgen dat hetzelve op den duur zal kunnen geschieden, dit logement de volgende qualiteijten te hebben en de Regent of Castelein ingewilligt te werden eenige privilegien en prerogativen tot gerief der vreemdelingen, en om eenigermaten te vergoeden de moeijte en het hoofdbreeken, dat hij zal onderhevig weesen, om alles in goede ordre te krijgen en te houden, nevens de sware ongelden die noodwendig ten dien einde zal moeten doen, alles te zien bij het volgende ontwerp der

CONDITIEN *van het oprigten van een geprivilegeerd Stads Logiement, om teffens te kunnen dienen tot eene provisioneele ordonnantie voor het selve.*

1.

Dit Logiement sal moeten weesen groot, commodieus, bij het water gelegen en gezond, mitsg. met pakhuijsen en andere nodige bijgebouwen voorsien.

2.

Den Regent of Castelijn sal moeten weesen een man van een onbesproken handel en wandel en beschaafde zeden, die het talent heeft met allerlij soort van menschen op een heusche wijse om te gaan en zig daar van bemind te maken.

3.

Dierhalven zal dit Heeren Logiement niet mogen verkogt of verhuurt werden met het regt van gebruijk en genot van de prerogativen aan hetselve g'accordeert, als met voorafgaande uijtdruckelijk Consent deser Regeering.

4.

Den regent of Castelijn zal ook niet vermogen eenige personen in zijn dienst te nemen of te houden, als die vriendelijk, trouw en gedienstig zijnde, de gasten, zonder aansien van natie, persoon of religie ten dienst te staan.

5.

En zal hij g'authoriseert zijn sodanige bediendens als hij kan aantonen zig niet t'ontsien de gasten ofte hare bediendens te injurieeren ofte met woorden of daden te beledigen, ten eersten ofte binnen de huurtijd af te danken, zonder betaling van eenige wedde of loon, die zij te goed mogten hebben, dewelke als dan zal vervallen, ten behoeve van 't Lazarus huijs ten eijlande Purmer Endt.

6.

Den Regent zal door een goed reglement en bestier in zijn huijs in te voeren moeten tragten te beletten en voor te komen het godslasteren, vegten en schelden, en voor zo verre het gevoegelijk geschieden kan en zonder krenking van de vrijheid die de gasten noodsakelijk behoren te hebben, om met elkanderen afsonderlijk, buijten het geselschap of participatie van den Regent te converseeren, ook moeten zoeken te detourneeren en tegen te gaan alle disputen over Religie en Nationale zaken, door een vriendelijke vertoning van de speciale ordre hem daaromtrent gegeven, en de quade gevolgen die daaruijt kunnen ontstaan of te andere diergelijke onaanstotelijke middelen.

7.

En als hij zig zo verre mogte vergrijpen van daartoe zelfs aanleijding

te geven, ofte hem daar inne direct of indirect te mesleeren, dan wel te permitteeren of oogluijkender wijse toe te laten dat eenige der bediendens van het huijs zulks komen te doen, zal hij verbeuren een somma van hondert ducatons, ten behoeven van het voorsz. Godshuijs en daar en boven responsabel weesen voor al het quaad, dat daar uijt mogte voorkomen.

8.

De Regent of Castelijn en zijne bediendens zullen om geene reedenen permitteeren, dat in dit Logiement gelevert ofte geborgen werden eenige contrabande goederen, hoe ook genaamt, en ontdeckende, dat deselve aldaar buijten hun weten geborgen of opgeslagen zijn daarvan ten eersten kennisse moeten geven daar, en zo zulks behoord, sub poene van correctie na vereijsch en bevinding van saken.

9.

Insgelijks zal hij den Heere Gouverneur-Generaal ofte d'Officieren van de Justitie aangeven, alle de geene die in het Logiement komen te logeeren, of bij zijn weeten met vreemdelingen zullen overleggen of beraadslagen, om uijt den dienst van de Compe. te deserteeren ofte uijt d'Colonie t'ontvlugten, als ook de gene, die zig toeleggen matrosen, soldaten, handwerkslieden of andere 's Comp. dienaren te rondselen op poene van bij het Contrarie te vervallen in een boete van hondert Ducatons, voor ijder hoofd.

10.

Voorts zal hij, nog zijne bediendens eenige raad, hulp ofte aanleijding mogen geven, tot het fraudeeren der pagten, direct of indirect, op poene van een amende van twee hondert ducatons voor de overtreder, ten behoeven van het Leprosen huijs, en arbitrale correctie daar en boven.

11.

Niemand buijten dese Castelijn zal een logies of herberg mogen houden, om vreemdelingen voor geld te logeeren en tracteeren, van wat natie die ook zijn mogten, nog te ook voor Dienaren van de Compe. ofte ingesetenen deser Colonie van een hoger Rang als Sergeant op poene van een hondert rijksds. boete, voor ieder hoofd te verbeuren, en dat daar en boven op alle pretensien, wegens zodanigen ongepermitteerde herberging geen regt sal gedaan werden.

12.

Zullende gevolgelijk alle 's Comps. Dienaren of onderdanen van den Nederlandschen staat minder als absolut assistent in qualiteijt of rang zijnde de vrijheid behouden bij herbergiers, Commensaal houders ofte andere in te trecken en te blijven woonen.

13.

En zo ook een iegelijk, van wat staat of conditie zij mogte wesen, 't zij Nederlander of vreemdeling, Compagnies Dienaar of Burger vrij staan ten eersten, ofte daartoe inclineerende na eenige dagen in dit Huijs gelogeert te hebben, op zig zelfs te gaan wonen, of bij andere vrienden of kennissen, geen Herberg houdende, nog volk voor betaling logeerende in te trecken mits kennisse gevende aan den sabandhaar, als hij een vreemdeling, en aan den Castelijn, zo hij een Compagnies dienaar of onderdaan van den Nederlandschen staat is, om het nodige berigt te kunnen geven, waar en bij wien zij te vinden zijn, wanneer dese Regeering, ofte iemand anders zulks mogte requireeren.

14.

En zullen de vreemdelingen omtrent sodanige huijsvetting buijten het publicque Logiement kunnen volstaan met op hun woord van eere te versekeren, dat zij bij den particulier, die hen logeerd, geen geld voor kost, logies, of berging van goederen verteeren.

15.

Maar den genen, die zulks doet, zal, als er contrarie suspicie tegens hem is, verpligt zijn, de Castelein zulks requireerende, zig voor de Justitie met Eede te purgeeren, van hen geen logies, kost, etc. voor betaling te geven, direct nog indirect, al ware het ook onder den naam van pakhuijshuur, ofte andersints, en zulks weijgerende, zal hij schuldig gehouden werden en vervallen in de boete articul 9 gesteld.

16.

Alle de geene die met hunne koopmanschappen, in wat fusten of embalures die ook zijn mogten, in dit Logiement intrecken zullen een dragelijk pakhuijshuur aan den Regent of Castelijn moeten betalen, niet excederende voor de fijne precieuse goederen een agtste, kleijne fusten een half, en grote fusten, als zuijker, arak enz. een procento,

behalven het draag of coelieloon, waar van hem zijn verschot zal moeten voldaan werden sonder meer.

17.

Tot gerief van dit Huijs, mitsgaders tot Commoditeijt, zo voor de vreemdelingen als Companies dienaren, die bij hun arrivement, hunne aankomst bij den Heere Gouverneur-Generaal en de Heeren Leeden deser Regeering, meest alle, om de gesondheid in Thuijnen buijten de stad wonende, gaan bekent maken, zal aan den Castelein toegestaan werden, het houden van ses huurwagens, zonder de pagt subject te zijn, mits dat deselve ook niet zullen mogen verhuurd, of te geleend werdende als aan personen in dit huijs logeerende.

18.

En om voor te komen alle misbruijken en excessen, die van en omtrent dit prerogatief zouden kunnen gemaakt werden, en die te beter te kunnen nagaan, als deselve begaan mogte werden, zullen dese ses wagens in 't geheel blaauw geschildert, of gevernist moeten weesen tot de wielen in 't cluijs, en met blauw trijp gevoerd.

19.

De Pagter van de inkomende en uijtgaande Regten ofte van de Boom zal niemand der kooplieden ofte andere personen in dat huijs haar intrek nemende, mogen molesteeren, hare in en uijtgaande goederen, als het geene contrabande wharen zijn, arresteeren ofte den doortogt beletten, mits den uijtvoerder der goederen of iemand zijnentwegen aan den Pagter overhandige een briefje door den Regent of Castelein ondertekend, waarin zal moeten gespecificeerd staan, de datum van den invoer, nevens het getal, de zoort en waarde der goederen, die deselve in houden, na de laatste markt prijs alhier.

20.

En zal niet te min de pagter het regt behouden d'opening in persoon bij te wonen, of daartoe iemand zijnentwegen te zenden, om versekerd te wesen, dat de Packen of Balen etc. waarlijk inhouden hetgeene waar voor zij aangegeven zijn en niets meer, weshalven den invoerder ook gehouden blijft aan den Pagter in tijds kennisse te geven, waar en wanneer d'opening zal geschieden, dog den eijgenaar, of te invoerder, die den regten ten genoegen kan verifieeren de voorschreeve specifique opgave gedaan te hebben, en dat den Pagter op de tweede behoorlijke waarschouwing, om bij de opening der goederen

t'assisteeren, niet gekomen is, en niemant zijnentweegen gesonden heeft, en hij eerst als doen in absentie van den Pagter en zijne bediendens, tot d'opening getreden is, zal daar over niet strafbaar wesen, maar kunnen volstaan met de betaling van de Thol, pro rato der opgegevene waarde.

21.

Ook zal aan dit Logiement tot gerief van die er intrecken, werden toegestaan het houden van zes last prauwen, te weten:

drie ieder van vier,
twee van drie, en
een van twee Coijangs,

om altijd, wanneer men die requireerd, om goederen te halen of te af te scheepen, zonder eenige bemoeijenisse van het Hoofd, ofte de mindere Commissarissen der prauwvoerders, ofte betalinge van eenige Lasten, ten behoeve van deselve, ten eersten te varen, mits de Regent of Castelein voor de voerders instaat, voor zo verre als andere eijgenaars van huur prauwen daartoe gehouden zijn.

22.

Drie tafels zullen er drie maal 's daags in dit huijs moeten werden gedekt, waarvan eèn ieder van dien met sodanige spijse zal moeten voorsien zijn, als bij een aparte lijst gespecificert staat, namentlijk voor de vreemdelingen, Reijsigers, en andere in het Logiement wonende (waaronder het logies en de bedieninge gerekend is) voor een Hoofd:

Eerste tafel, waar aan geene personen zullen mogen zitten van mindere rang als onderkoopman, zonder drank, als alleen punch voor den dorst, twee Rijksdaalders.

Tweede tafel sonder drank, zes en dertig stuijvers.

Derde tafel voor de Domestiquen, twaalf stuijvers.

23.

Insgelijks zal moeten betaald werden voor kost en logies van ieder slaaf vier stuijvers, behalven voor de zuijgelingen, vrije of slaaf, waar voor het van selfs spreekt dat niets zal behoeven betaald te werden.

24.

Dog voor Ingesetenen, die in dat Logiement niet logeeren, en er egter ter maaltijd willen komen, zal niet meer gerekend werden als voor ieder maaltijd

Eerste tafel, zonder drank, als alleen punch voor den dorst, een Rijksdaalder.

Tweede tafel, zonder drank, vier en twintig stuijvers.

Derde tafel, voor Domestiquen agt, en voor ieder slaaf twee stuijvers.

25.

Ingevolge het Placcaat op het stuk der Tapneering alhier g'emaneert zal niemand, wie het ook zij, van Europeesen of Inlanders, Herbergiers, kroeghouders ofte andere van diergelijke neering mogen verkopen, of uijt te soetelen eenige dranken hoe genaamd, of van wat natuur ook wesen mogten, 't zij bij de bottel of kleine mate, als alleen den Regent of Castelein van dit Stads geprivilegeerd Logiement, en dese ook alleen aan zijne gasten, namentlijk de Personen aldaar logeerende of ter maaltijd komende, of die van buijten deselve mogten komen besoeken.

26.

Bij aldien een Commensaal eenige vrienden ter maaltijd begeert te houden, zal denselven, voor ieder die hij tracteert, 't zij van de eerste of tweede tafel niet meer betalen als voor de Ingesetenen bij Articul 29 is gestipuleerd.

27.

In gevalle de Regent of Castelein, ter requisitie van iemand eenige parthij maakt van koop of verkoop, sal denselven voor zijne moeijte een half procento Courtagie mogen in rekening brengen, als zijnde thans alhier geen gesworen makelaars, dat beroep werkelijk fungeerende (1).

28.

In dit logement zal voor zo verre de Consumtie in het zelve aangaat en verder niet, vrij en zonder bemoeijenisse van iemand, mogen geslagt werden allerlij vee, 't zij groot of kleijn.

---

(1) (De eerste aanstelling van gezworen makelaars te Batavia had plaats in het jaar 1633 onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal Hendrik Brouwer. De door hem bekrachtigde „Instructie voor den Maeckelaer", en het daarbij behoorende formulier van beëedigingeen en ander voor een goed deel overeenkomende met de makelaars ordonnantie van Amsterdam van 1612, hoop ik te gelegener tijd elders mede te deelen).

29.

En op dat de grote onkosten voor pakhuijsen en andere gemacken ten voordeele der commercianten gemaakt, niet te leur mogen gestelt, en also een grote schade aan dit Logies toegebragt werden, zullen de lieden, aldaar logeerende niet vermogen goederen in particulieren, veel min in Compagnies Pak of woonhuijsen te bergen, maar deselve in de pakhuijsen, daar voor bij het Logiement g'approprieerd, moeten opslaan, sub poene dat zij contrarie doende, het voorschreve bepaalde uijterlijke pakhuijshuur, egter aan den Regent of Castelein zal moeten voldaan werden.

30.

Eijndelijk zullen om dit Logiement bestaanbaar te maken en Crediet aan hetselve toe te voegen, alle de voorschreve privilegien en prerogativen werden verleend voor den tijd van tien jaren, ingaande primo September Anno 1755 en eijndigende ultimo Augustus Ao. 1765.

31.

En opdat een iegelijk die den inhoude deses eenigsints aangaat, daar van na behoren zoude kunnen verstendigt werden, sal dese ordonnantie, gedrukt zijnde, niet alleen afgegeven werden aan de Respective Collegien en Officieren van Justitie, Heemraden, den Sabandhaar en het Hoofd der Prauwvoerders, maar deselve ook nevens de lijst articul 22 vermeld, in de Nederduijtsche, Engelsche, Fransche en Portugeesche taalen moeten opgehangen werden in de grote Eetzaal van het gemelde Logement, om aldaar van een iegelijk ten allen tijde gelesen te kunnen werden.

EEN SMEEKSCHRIFT

VAN DE

BATAVIASCHE BURGERIJ (1).

. . . . . Hendrik Brouwer werd opgevolgd door Antonio van Diemen, onder wiens bestuur geen merkbare verandering kwam in den staat van zaken ten opzichte van den particulieren handel. Van zeer grooten invloed had de verovering van Malacca kunnen worden, indien het Opperbestuur zich had vereenigd met het denkbeeld van de Indische Regeering om den handel te Malacca

(1) Fragment uit het derde hoofdstuk van eene nog onvoltooide Geschiedkundige schets van den particulieren handel in Indië tijdens het bestuur van de Oost Indische Compagnie. Of deze schets ooit voltooid zal worden is onzeker, daar de hiertoe noodige bronnen in Indië slechts ten deele aanwezig zijn. Wel bevat het werk van Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge een schat van gegevens, waarvan ten dienste van bedoelden arbeid partij kan worden getrokken, maar in dat werk, de Opkomst van het Nederlandsch Gezag in Oost-Indië behandelende, treden uit den aard der zaak de politieke aangelegenheden meer op den voorgrond dan de oeconomische vraagstukken, zij het ook dat de schrijver hier en daar met blijkbare voorliefde zijne aandacht aan laatstbedoelde onderwerpen geschonken heeft. Intusschen zal uit de hier medegedeelde bladzijden overtuigend blijken, dat de oorspronkelijke bronnen rijk zijn aan allerbelangrijkste bijzonderheden, waarvan door den Heer de Jonge, met het oog op het doel van zijnen arbeid, moeilijk kon gerept worden. Nu zijn die oorspronkelijke bronnen slechts gedeeltelijk hier beschikbaar, want van het verhandelde in de vergaderingen en bijeenkomsten van Bewindhebberen is in de Indische archieven natuurlijk niets te vinden, en zeer waarschijnlijk dus zal boven bedoelde arbeid in portefeuille moeten blijven, totdat mij de gelegenheid zal gegeven zijn om hem te voltooien door raadpleging van de in Nederland nog bewaard gebleven bescheiden van de Compagnie.

aan particulieren geheel open te stellen, een denkbeeld dat haar, „met het oog op de natuur van der Portugeezen handel in Indië", zeer aanbevelenswaardig toescheen. Maar hiertoe kwam het niet; want de Compagnie zag in de nieuwelings veroverde veste slechts een militaire post, met behulp waarvan zij aan hare mededingers den weg naar de Sunda eilanden en de Molukken naar welgevallen kon afsluiten. Als handelsplaats ging Malacca, na in het bezit der Nederlanders te zijn gekomen, met rassche schreden achteruit, en de om haren belangrijken handel vroeger wijdvermaarde stad verloor haar aanzien geheel, toen de Hooge Indische Regeering het besluit had genomen om de Japansche schepen, die nog een tijd lang naar Malacca kwamen om daar ontlost te worden, in den vervolge insgelijks naar Batavia te doen doorgaan.

Van Diemen, de meest uitstekende misschien van de opperlandvoogden van Indië, die den invloed en het aanzien van het Nederlandsch gezag tot eene nog niet gekende hoogte wist op te voeren, en aan het in meer dan één opzicht „kranke lichaam" der Compagnie nieuwe krachten schonk „door heilzame verordeningen, het tekeergaan van verderfelijke praktijken en het invoeren van verbeteringen van allerlei aard in het algemeen bestuur" (1),— van Diemen was even als Coen en Brouwer overtuigd dat, hoe machtig de Compagnie ook zijn mocht, zij toch den ganschen handel van Indië niet kon omhelzen en zij niet alles alleen kon waarnemen (Miss. aan Bewindh. van 12 December 1641). Daarom wilde ook hij aan den handel van bijzondere personen eene meer belangrijke plaats inruimen dan hem krachtens de bestaande plakkaten verleend was, en de zaak van den vrijen handel vastknoopende aan het plan tot het „stabieleeren van Nederlandsche koloniën", eene zaak die hij „pregnant en tot verzekering van den Staat

(1) Mr. L. C. D. van Dijk, *Néerland's vroegste betrekkingen met Borneo*, enz. bl. 90.

geheel noodig oordeelt", tracht hij het o. a. in zijn brief van 30 November 1640 aan Heeren Bewindhebberen duidelijk te maken dat, zoo het stichten van een Nederlandsche volkplanting in Indië hun ernst was, zij geheel moesten breken met de zienswijze, die hen steeds huiverig had doen zijn om lieden met kapitaal en middelen derwaarts te laten vertrekken. „Om lieden te zenden met middelen is geen apparentie, alzoo zulks tot groot verderf van 's Compagnies negotie is strekkende", dus hadden de Zeventienen meermalen naar Indië geschreven, — maar van Diemen beweerde, dat het Opperbestuur er zich juist op behoorde toe te leggen om „eerlijke huisgezinnen" te animeeren met kapitaal naar Indië te gaan, „want van slechte geringe personen staat niets stabiels te verhopen". Maar aangezien vermogende personen er wel nimmer toe „resolveeren" zullen om zich voor goed in Indië te gaan vestigen, „zal aan eerlijke lieden herwaarts tendeerende" moeten worden vergund om voor rekening van anderen met geld en goed naar Indië te varen, en te handelen op den voet van het reglement op den particulieren handel aldaar in praktijk. Zijns inziens „behoorde de Nederlandsche natie in het stuk des handels dezelfde vrijdommen te gaudeeren, welke aan de inlandsche trafikanten zijn toegestaan", en waaruit voor de Compagnie „goede conquesten" voortvloeiden, zijnde o. a. in den loop van Februari en Maart 1640 door inlandsche handelaren „van Cillebaar, Bencoelen, Palembang, Djambi, Banjermassing enz. omtrent 500 lasten peper, dat is 10.000 picol, toegebracht, die tot 12 Realen betaald zijn". „Onder goed reglement" zou aan de particuliere kooplieden, even als aan „de natiën dezer landen", kunnen worden toegestaan „naar Macassar, Borneo, Cambodja, Siam, Patani, Johor, Pera, Queda, Tannasserim, Arracan, Bengale (om provisien en slaven), Atjin, Djambi, Palembang, Westkust van Sumatra, Timor, de Molukken, Amboina en Banda te varen en te

handelen", want hiertegen „kunnen wel eenige zwarigheden gemoveerd worden, edoch van geen estime, als de principale regeerders van Indië de zaak voor de Compagnie recht meenen."

Door deze voorstellen van van Diemen werd in de vergaderingen der Zeventienen weder een onderwerp aan de orde gebracht, waaromtrent men, sedert Coen aan hunne beraadslagingen had deelgenomen, steeds op twee gedachten was blijven hinken. Zooals zij zelf in hun brief van 12 September 1639 aan de Indische Regeering gemeld hadden, was, „niettegenstaande verscheiden deliberatiën, de finale conclusie op de voorslagen van Coen gebleven in state, zonder dat men alsnog een vasten voet of order daarin had beraamd". Steeds stond men voor het dilemma, dat Nederlandsche volkplantingen zeker hoogst nuttig, ja onmisbaar waren ter bevestiging van 's Compagnies politieken staat in Indië, „blijkende uit het exempel van de Portugeezen, dewelke vermits hun sober secours uit Portugal niet machtig zouden zijn om zich zelven te defendeeren, indien zij binnen Goa, Malacca en Manilla door middel van hunne koloniën geen macht van volk konden uitbrengen", — maar aan den anderen kant had de ervaring geleerd, dat de zoo gewenschte volkplantingen onbestaanbaar waren, tenzij aan de kolonisten vrijheid van beweging en vrijheid van handel werd toegestaan, en daar nu elke vrijheid van dien aard nadeelig moest terugwerken op 's Compagnies handel, en de krachtige handhaving van dezen handel het motief was geweest van het uitsluitende octrooi haar door Hunne Hoog Mogenden verleend, kon dus uit dit oogpunt het „stabieleeren van koloniën" niet in het belang der Compagnie zijn.

Dit laatste argument behield bij de beraadslagingen der Zeventienen ook weder de bovenhand, toen de considerati-ën van van Diemen op de Indische koloniën „in 't lange en breede gelezen en geëxamineerd" werden. „Aangaande het tweede punt, of de koloniën ten aanzien van de Com-

pagnie zelf dienstig zouden zijn, staat te letten", dus schreven zij aan Gouverneur-Generaal en Rade bij brief van 5 September 1641 (1), „dat de Generale Oost-Indische Compagnie uit verscheidene particuliere compagnien op de Oost-Indië trafiqueerende geformeerd is om tweeërlei inzichten, eerstelijk dat een gemeene compagnie zich beter met gecombineerde macht tegen den vijand konde defendeeren, en ten andere wel het principaalste zijnde, dat de profijten en winsten beter en meerder van eene compagnie als particulieren, die tegen elkander in het verkoopen van hunne goederen zouden kladden, getrokken en genoten konden worden, weshalve het ook aan alle ingezetenen van de Vereenigde Provinciën verboden is naar de Oost-Indiën te varen of te handelen, om alzoo den voornoemden handel exclusive, zooveel de Nederlanderen aangaat, te mogen gaudeeren; waaruit dan mede volgt, dat om van den voornoemden handel de profijten alleen te mogen trekken, dezelve ook in Oost-Indië wegens de gemeene Compagnie en door derzelver ministers waargenomen moet worden, zonder daarvan aan anderen te cedeeren, hetwelk geschieden zoude als vrijlieden naar hun welgevallen in Indië te handelen werden gepermitteerd".

De verdienste van volkomen logisch te zijn kan aan dit betoog niet ontzegd worden. De vrije mededinging van particuliere handelaren had aanvankelijk goede uitkomsten opgeleverd, maar de overtuiging was gaandeweg algemeen geworden dat, wanneer die mededinging ware blijven aanhouden, de geheele Indische handel weder te gronde zou zijn gegaan. Om dit te voorkomen, om aan die gevreesde mededinging een eind te maken, was de Vereenigde Compagnie opgericht, en elk voorstel dat strekken kon om eene nieuwe mededinging in het leven te roepen, door ver-

(1) *Verslag aan den koning betreffende Europesche Kolonisatie in Nederlandsch Indie;* 's Gravenhage, 1858; bl. 156.

lof te geven aan particulieren om in Indië naar hun welgevallen te handelen, stond dus gelijk met eene poging om de wezenlijke grondslagen der Compagnie te ondermijnen. Iets anders was het om in enkele plaatsen, waar zulks zonder merkelijk nadeel voor 's Compagnies negotie kon geschieden, vrije lieden ten handel toe te laten, maar regel zou dit nimmer worden mogen, te minder daar de ondervinding geleerd had, dat „het der Nederlanderen lust niet was om alle hoeken en gaten, gelijk de Chineezen, te doorsnuffelen, en te onderzoeken wat profijt hier en daar te doen is". Integendeel, ernstige inspanning schuwende, begaven velen zich „tot ledigheid en debauche, gelijk op Batavia is gebleken, waaruit dan eindelijk komt te ontstaan, dat zoodanige personen tot armoede vervallen, en der Compagnie zoodoende ongerief en zware lasten aanbrengen".

Moeielijk had het Opperbestuur in duidelijker bewoordingen zijne inzichten op het stuk van den vrijen gepermitteerden handel kunnen uiteenzetten. Het Indisch Bestuur wist nu waaraan het zich vooreerst te houden had. De eigen negotie der Compagnie zou steeds op den voorgrond moeten staan, en slechts hier en daar zou het aan particulieren vergund worden om zich te vergasten aan den afval, die door de Compagnie versmaad werd, of om die velden te bewerken, waarvan de Compagnie voor zich geen voldoenden oogst verwachtte.

Geen wonder dat onder den invloed van dergelijke beginselen van bestuur de handel der vrijburgers kwijnende bleef, en zij slechts weinig bijbrachten tot den toenemenden bloei van Batavia, waarvan Brouwer reeds in 1636 getuigd had, dat de stad „zich tot eene Bataviasche gedaante begon te voegen en te schikken, groeiende en bloeiende als de lelie onder de doornen, en toenemende in spijt van haat en nijd harer grimmende geburen" (Missive van 4 Januari 1636), terwijl van Diemen in den De-

cemberbrief van 1644 aan het Opperbestuur kon mededeelen, dat „Batavia (geprezen zij de Allerhoogste) in florissanten staat continueert, dagelijks in neringen en toeloop van menschen avanceerende". Die bloei en welvaart dankte de ternauwernood een kwart eeuw oude stad aan den eigen handel der Compagnie, en de handelsbetrekkingen, die zij met Chineezen, Arabieren en andere Oosterlingen onderhield. Tegen dezen konden de Nederlandsche burgers op den duur de mededinging niet volhouden. Zij moesten dus wel naar andere middelen van bestaan, dan het binnenlandsche handelsverkeer hun aanbood, omzien, en zoo kwamen zij er onder anderen toe om zich in November 1646 bij request tot het Indisch Bestuur te wenden, met verzoek om in Nederland een schip voor hunne eigene rekening te mogen doen uitrusten en beladen. Hierdoor zou hun de gelegenheid geopend worden om als getrouwe huisvaders in het voordeel hunner gezinnen werkzaam te zijn, zonder dat de belangen der Ed. Compagnie prejudice of nadeel zouden behoeven te lijden (1). Het Indisch Bestuur, aan het hoofd waarvan, sedert het overlijden van van Diemen, de Gouverneur Generaal Cornelis van der Lijn geplaatst was, had dit verzoek, met een beroep op het plakkaat van 22 September 1632, dadelijk onvoorwaardelijk van de hand kunnen wijzen. Uit hoofde echter „van des zaaks gewichtigheid en groote consequentie", en op grond van de overweging, dat het verzoek der burgerij „niet gansch ongefundeerd bevonden werd", kwam de Hooge Regeering in de vergadering van 19 November 1646 tot het besluit om over de zaak aan Heeren Meesters te schrijven, en haar „tot maintenu van de Batavische burgerij ten favorabelste voor te dragen", met aanbeveling aan requestranten om zich ook rechtstreeks tot Heeren Bewindhebberen te wen-

(1) Men vindt dit request in zijn geheel onder de bijlagen, la. A.

den, en „Haar Edeles favorabel dispositief" op hun request te verzoeken. Maar Heeren Bewindhebberen waren met een dergelijk verzoek geenszins gediend. „Wij hebben", dus schreven zij aan Gouverneur Generaal en Rade bij missive van 5 October 1647, „gelezen de requeste van de Nederlandsche burgers tot Batavia om alhier een fluitschip te mogen equipeeren op haar kosten, en dezelve mette provisiën en de behoeften tot de equipage noodig af te laden; waarin UE. van advies zijn dat hetzelve buiten prejudice van de Compagnie geschieden kan; hetwelk hier (echter) niet zoo begrepen wordt, alzoo daaronder veel particulariteiten kunnen schuilen, de Compagnie nadeelig zijnde". Vooral scheen het in patria ergernis te wekken, dat het Indisch Bestuur gemeend had het verzoek der vrijburgers te moeten ondersteunen op grond van de omstandigheid, dat eigenlijk de Engelschen gingen strijken met de voordeelen, die aan de eigen ingezetenen zouden zijn kunnen toevallen bijaldien hun eenige meerdere vrijheid van handelen gegund ware; en wat Heeren Meesters bijzonder ontstichtte was het aangevoerde voorbeeld, „dat de Engelschen met haar bieren groote winsten doen, en (nu laatstelijk) voor 14,000 realen van achten aan bieren te Batavia verkocht hadden". Dit achtte men een hoogst treurig verschijnsel, bedenkelijk genoeg om meer en meer aan het welslagen der Nederlandsche koloniën te gaan wanhopen. „Wel weten andere natien haar sober te behelpen en daarmede haar fortuin te maken, zonder ooit te denken aan curieusheden van spijs en drank; maar met de onzen is het heel anders gelegen: de laatste penning in de beurs zoude men wel voor een kanne biers geven (1), zichzelven arm hou-

(1) Dat onze voorvaderen in spijt van het klimaat niet afkeerig waren van een goeden dronk mom of wijn blijkt ook uit andere dan de hier medegedeelde officiëele berichten. Matthijs Cramer, omstreeks 1650 ziekenvader te Batavia, heeft in zijne te Amsterdam anno 1670 bij Abraham

dende, en vreemden het geld in de beurs jagende". „Het is niet wel gelooflijk", vervolgden Bewindhebberen, „dat

van den Burgh uitgegeven gedichten *(d'Indiaense Tijfferboom, uijttijfferende verscheijden heijlsame, nuttige en ziel bedenckende rijmen)* eenige bladzijden gewijd aan de verschillende ondeugden, waaraan het „Indiaens geslacht", dat wil zeggen de te Batavia verblijf houdende Europeanen, zich pleegden schuldig te maken, en op den tekst van Spreuken 23, vers 20: „En zijt niet onder de Wijnsuijpers", trekt hij o. a. ook volgenderwijze tegen hen te velde:

Dronckenschap, en brasseryen,
Gulsigheen, en overdaat,
Gaen hier hant aen hant ter zyen,
Bacchus leyen by der straat.
Eertyds piecht het schant te wesen,
Dat men droncken was by nacht;
Nu is 't quaat soo hoogh gerosen,
Dat mer eere van verwacht.
Vele stoffen, ende blasen
Noch op dit haer boos bedrijf,
Datse meenigh kan en glasen
Storten in haar siltigh lijf, enz.

In de „Nareede" van dit curieuse gedicht, het 102de van den bundel, noemt hij zijne berijmde diatribe „atjar voor de ziel, en voor een zwakke maag (!)." Nog een tweede dichterlijke pennevrucht heeft dezelfde Matthijs Cramer het licht doen zien en wel *Borts Voyagie naer de Kuste van China en Formosa*, (Amsterdam, Pieter Dircksz. Boeteman, 1670) aanvangende met een voorzang: „Aen den trouhertigen ende recht geschapen Leeser", waarin hij ons het volgende tafereel ophangt van 's Compagnies bedrijf in Indië:

Gelijck een Honigh-By
Haer geur'ge leckerny
In Velden ende hoecken,
Weet naerstigh op te soecken,
En noyt geen tijds verslijt,
Maer op de Bloempjes glijt,
En gaert soo Wasch en Honingh,
Al in haer kleenen Wooningh:
Soo volght de Compagnie
't Exempel van de Bie;
Sy laet niet na te rusten
Op d'Indiaense Kusten,
Maer soeckt na Knopmans wijs
Hier Gout, daar amm'le grijs,
Muskus, Silver en Pedanten,
Amber, Perlen, Diamanten,
Peeper aen haer vruchtbre steel
En 't gewas van 't rijcke Kneel,
Neuten, Nagels ende Foly,
En haer uytgebrande Oly,
Pedro Porco hoogh geacht,
Besar in haer grootste kracht,
Christal, Iaspis en Robynen,
Corret, Thin en Tammerijnen,
Massan, Vako en Yvoor,
Kooper, Kisten en kantoor
Linnen, Kleeden vol verlocken,
Hoogh beroemde Winter rocken,
Daer men 't warme vel in hout,
't Siapan, Slangen, Sandel-hout,
Sijd' en sachte sijde Watten,
En soo veel onweetb're schatten,
Die door Lant en Zee-gedruys
Komen in 't Oostindisch Huys.

de Engelschen (werkelijk) voor 14,000 realen van achten aan bieren te Batavia verkocht hebben; maar dit zoo zijnde, toonen de onzen wel, dat zij de vaderlandsche lucht niet goed vergeten kunnen". Huns inziens moest het dan ook ernstige overweging verdienen „of men de Engelschen op zoodanige wijze behoorde te admitteeren om haar bieren en andere versnaperingen, welke wel gemist kunnen worden, aan de burgerij aldaar uit te slijten, en op die manier het geld van Batavia te halen". „Diergelijke en andere leeftochten, waardoor de burgerij veel geld onnuttelijk verkwist" behoorde men, volgens het oordeel van Heeren Meesters, gestreng te weren; eene beschouwing, die der Compagnie intusschen niet belette om voor eigene rekening Europeesche dranken en eetwaren te blijven aanvoeren, zoodra hiermede voor haar zelve geldelijke voordeelen te behalen waren.

Konden de vrijburgers als handelaars moeilijk het hoofd bieden aan de mededinging van de vreemde Oosterlingen, die onder de beschermende vleugelen van de Compagnie tusschen de verschillende havens in Indië heen en weer voeren en handelden, als geldschieters van inlandsche handelaren, in welke hoedanigheid wij hen in een vorig hoofdstuk reeds zagen optreden, ondervonden zij gaandeweg meer en meer den belemmerenden invloed van de mededinging hun op dit gebied door 's Compagnies dienaren aangedaan. Ook hierover beklaagden zij zich bij het Indisch Bestuur, en wederom vonden deze klachten een geopend oor bij Gouverneur Generaal en Rade. „Onze ingezetenen dezer stede hoe langer hoe meerder klagende, dat zij door 's Compagnies ministers in hunne negotie, principaal in cas van bodemerijen, geprevenieerd en verhinderd worden, zoodat zij, van alle occasien om ietwat te prospereeren ontbloot, genoodzaakt zijn om hunne toevlucht tot ons te nemen", werd blijkens resolutie van 9 Maart 1647 met eenparige stemmen besloten, „ten einde voorzegde klacht zooveel

voor te komen als doenlijk, aan alle Compagnies dienaren bij strikt plakkaat te verbieden, na deze geene penningen op bodemerij aan Chineezen of iemand anders uit te zetten, onder wat dekmantel het ook zoude mogen zijn, maar met hunne bezoldigingen en andere beneficiën, die zij overvloedig zijn genietende, zich te contenteeren en zich van allen handel exempt te houden" (1).

In het plakkaat, dat naar aanleiding van deze resolutie werd afgekondigd, verklaarden Gouverneur Generaal en Rade, dat hun niets zoo zeer ter harte ging als het welvaren van hunne burgers en ingezetenen te Batavia, doch niettegenstaande deze betuiging van welwillendheid van den kant van het Bestuur bleef de toestand der vrijburgers over het algemeen verre van benijdenswaardig. Zelfs van rechtszekerheid tegen hunne nalatige debiteuren was geen sprake meer, sedert van Diemen in de tijdens zijn bestuur afgekondigde Ordonnancien en Statuten van Batavia de bepaling van een vroeger door hem uitgevaar-

(1) Bij resolutie van 25 Juni 1650 werd dit verbod weder ingetrokken naar aanleiding van een request van „de Chineesche koopluijden binnen deser stede Batavia", houdende o. a. hoe zij tengevolge van het plakkaat van 9 Maart 1647 „geen ofte weijnich gelt op bodemerijen en hebben connen becomen, tenzij met groote ende ongerechtige winsten, waardoor de vrije negotie binnen deser stede merckelijck wert verhindert; soomede datter jegenwoordigh weijnich gelt onder de burgeren (soo sij seggen) is berustende." De in dit request vervatte bezwaren vonden bij G. G^r en R. dadelijk ingang en van nu af kregen 's Compagnies dienaren weder vergunning „om als andere hun gelt ten redelijcken prijs, en naerdat accorderen connen weder gelijck voor desen in bodemerije op ter zee aequiperende vaartuijgen te mogen uijtgeven ende verstrecken, met authorisatie daerbij aen alle publijcque persoonen, soo notarissen als secretarissen, daervan actens in debita forma te mogen passeren, ende cracht doen hebben." Tien jaren later, bij plakkaat van 3 Februari 1660, werden van de hier bedoelde vergunning uitgesloten „'s Compagnies ministers, die eenige administratie van gelden of andere middelen toevertrouwd zijn, op verbeurte van hunne gelden met de profijten daarbij bedongen voor de eerste reis, en deportatie voor de tweede reis".

digd plakkaat had overgenomen, waarbij „den onderdanen van de Compagnie verboden werd aan iemand, hetzij onderdaan ofte vreemdeling, iets te crediteeren, ofte dat zoo dezelven kwamen insolvent te worden, of een desolaten boedel na te laten, zullen moeten gedogen, dat de Ed. Compagnie, zoo dezelve mede aan den boedel ten achteren is, altijd met hare 't achterheid geprefereerd zij, ook niettegenstaande wat bezegeldheid of ouder verband zij zouden mogen hebben (1)." Zooals wij in een volgend hoofdstuk zullen hebben mede te deelen (en den lezers van dit fragment inmiddels uit de onderstaande aanteekening zal blijken (2)), kwam het Indisch bestuur gaandeweg tot het inzicht, dat dit buitensporig recht van

(1) *Bataviasche Statuten*; zie *Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde van N. I.; Nieuwe Volkreeks, Zesde Deel*, bl. 459.

(2) In het voorjaar van 1655 werd Batavia tot tweemalen toe door een zwaren brand geteisterd, bij welke gelegenheid vele ingezetenen hunne huizen en woningen verloren. Weinigen echter bleken bij machte te zijn om alleen uit eigen middelen het verlorene te herbouwen, en daar de meer welgestelden op grond van de in den tekst vermelde bepaling huiverig bleken om hunne medeburgers door het in leen geven van gelden te gerieven, achtte het Collegie van Schepenen den tijd gekomen om namens de burgerij van Batavia een krachtig betoog aan de Hooge Regeering in te dienen, met verzoek om de goede ingezetenen te willen ontlasten van de bekommering, waarin zij tengevolge van 's Compagnies recht van preferentie verkeerden, door namelijk afstand te doen van de praerogatieven „in cas verhaald", en hun te laten genieten „zoodanig recht als in het lieve vaderland in observancie is." Naar aanleiding van dit vertoog werd bij resolutie van 26 Maart 1655 bepaald, dat, „ten dienste van de Compagnie en van hare goede onderdanen, het bovengeciteerde recht van preferentie voortaan en in het toekomende niet verder zou gebruikt worden, dan alleen voor alle personeele en onverhypothekeerde schulden, met dien verstande, dat alle speciale verbanden en hypothecatien, wettelijk geconstitueerd zijnde, voor 's Compagnies schulden, gelijke voorzekeringe niet hebbende of van jonger dagteekening zijnde, zullen worden geprefereerd." Met dit besluit van het Indisch Bestuur werd door Heeren Bewindhebberen onvoorwaardelijk genoegen genomen. „Wij laten ons wel gevallen", schreven zij bij brief van 2 November

preferentie, dat de Compagnie zich boven alle andere schuldeischers had toegekend, op den duur niet kon gehandhaafd worden; maar tot het jaar 1655 bleef het onveranderd van kracht, en inmiddels moest het alle geldschieters huiverig maken om hunne kapitalen, hetzij aan hunne medeburgers, hetzij aan de Chineesche of andere handelaren in leen te geven. Hoe men zich ook wendde of keerde, allerwege stuitte men op belemmeringen, die doodend waren voor het handelsverkeer, en geen wonder dan ook dat vele vrije lieden, aan beter dagen wanhopende, achtereenvolgens naar het moederland terugkeerden, met zich nemende de kapitalen, die zij in der tijd hadden kunnen overleggen, want een plakkaat van 3 Juli 1641 schreef voor, dat niemand bij vertrek naar Nederland eenige goederen, hetzij roerende of onroerende, veel minder eenige contante penningen in Indië mocht achterlaten (1), doch integendeel alles zou moeten worden te gelde gemaakt en de opbrengst aan de Compagnie zou moeten worden afgedragen, om door haar weder in Nederland te worden terugbetaald. Niettegenstaande deze bezwarende bepaling nam het aantal terugkeerenden gaandeweg toe, en wel in die mate dat het Opperbestuur zich

---

1655, „de moderatie bij UE. gebracht in het placcaat rakende het recht van preferentie, dat de Compagnie bij hetzelve placcaat gegeven wordt in 't regarde van hare personeele schulden voor alle andere hypothecaire crediteuren, zelfs van onder datum zijnde; alzoo wij mede verstaan hetzelve tegen alle rechten en redenen te strijden, en de burgerij daarmede rechtmatige redenen van klachten gegeven te zijn; *want wat staat zal iemand op zijn hypotheek kunnen maken, of wat verzekerheid kan hij hebben, daar de Compagnie altijd voor hetgeen zij in tijden en wijlen aan een debiteur eerst zal komen ten achter te raken, geprefereert is;* zulks oordeelen wij hoog noodig geweest te zijn, dat bij UE. daartegen voorziening gedaan is."

(1) Dit plakkaat werd 27 Augustus 1647 gerenoveerd, met bepaling dat de onverkocht gebleven vaste goederen zouden worden geconfisqueerd ten profijte van de Compagnie.

nu weder ernstig bezorgd begon te maken voor het verloop van de Nederlandsch Indische kolonie, waardoor het nog altijd meende, „dat 's Compagnies staat te recht verzekerd zoude kunnen worden." Het kwam dus van belang voor om aan het vertrek der vrije lieden uit Indië nieuwe belemmeringen in den weg te leggen, en het is hoogst waarschijnlijk met geen andere bedoeling dan deze, dat onder dagteekening van 5 October 1647 door Bewindhebberen aan de Indische Regeering werd geschreven, dat ten einde „de vrijlieden mogen weten, waarnaar zij zich in 't keeren naar 't vaderland zullen hebben te reguleeren", door de Zeventienen goedgevonden en geresolveerd was, „dat de overkomende huisgezinnen, vrijlieden in Oost Indie geweest zijnde, na expiratie van hun verbonden tijd, voor hun vertrek van Batavia naar het vaderland voor vracht en transportgeld van ieder persoon aan het Comptoir-Generaal aldaar betalen zullen, namelijk alle mans en vrouwspersonen twaalf jaren of ouder zijnde drie honderd gulden en die onder de 12 jaren oud zijn honderd en vijftig gulden", terwijl voor kostgeld gedurende de reis zou moeten voldaan worden door manspersonen die in de kajuit geaccomodeerd werden 30 stuivers, in de hut 18 stuivers en bij het volk 9 stuivers; door vrouwen: 20 stuivers in de kajuit, 12 stuivers in de hut en 9 stuivers bij het volk (1); en door kinderen beneden de twaalf jaren, onverschillig waar, 9 stuivers per dag, alles te voldoen ter kamer aan welke het schip, dat hen overvoert, geconsigneerd is, onder verband van de goederen, die de passagiers overbrengen of, op reis stervende, nalaten. Bovendien moest van die goederen vracht betaald worden naar proportie van 2000 gulden voor het last, terwijl als

(1) Geen wonder dat, waar op 's Compagnies schepen aan sommige vrouwen een plaats werd aangewezen bij het volk, nu en dan klachten moesten ontstaan over „vuile ongeregeldheden", zooals Heeren Bewindhebberen zich in hun brief van 25 September 1641 uitdrukten.

vrachtgoed alleen meubelen en dergelijken mochten worden afgescheept, en wel overeenkomstig eenen door belanghebbenden over te leggen inventaris, op verbeurte van de goederen, die buiten den inventaris zullen bevonden worden.

Deze aanschrijving van Bewindhebberen kwam in de vergadering van den Raad van Indië van 27 September 1648 ter tafel, en zonder verder debat werd op voorstel van den Gouverneur Generaal besloten om de nieuwe order onverwijld aan de ingezetenen te doen bekend maken. Bij plakkaat van den 29 September daaraanvolgende werd dit besluit ten uitvoer gelegd.

Groot waren de schrik en de verbazing, die zich bij de lezing van dit plakkaat van de gemeente der vrije lieden meester maakten. En die gemeente, in getalsterkte slechts weinig onderdoende voor de te Batavia gevestigde dienaren der Compagnie (1), moge voor een deel zijn samengesteld geweest uit ruwe en onbeschaafde kerels, wier hand wel het mes en den kluppel, maar niet de pen wist te voeren (2), afstammelingen of aanverwanten misschien van het klootjesvolk uit de sloppen en stegen der vaderlandsche zeehavens, — zij telde ook ontwikkelde en invloedrijke mannen in hare rangen, mannen, die in spijt van alle belemmeringen, door middel van den

(1) „Op primo November waeren wy op Batavia voorzien met 8058 inwoonderen, daeronder begrepen het garnizoen, ende wat daeraen dependerende is, als te weten:

Aen Nederlanders die in des Comp. dienst werden bevonden, met hare vrouwen ende familien . . . . . 1912 zielen;

De Nederlandsche burgerij met vrouwen, kinderen ende slaven . . . . . 1372 „" enz. (Missive van G. G. en R. van 1 December 1632; de Jonge, deel V, bl. 200). Twintig jaren later moet die verhouding reeds eene geheel andere geweest zijn, want blijkens missive van 24 Januarij 1652 overleden te Batavia in den loop van 1651 in het geheel 827 zielen, „waaronder 516 Comp. dienaren, en 20 Nederlandsche vrijlieden."

(2) Men lette op de onderteekeningen van het straks te bespreken smeekschrift.

handel en ten deele ook door de kaapvaart tegen de vijanden der Compagnie (1), zich een ruim en onafhankelijk bestaan hadden weten te verzekeren. Natuurlijk zal het niet ontbroken hebben aan herhaalde disputen tusschen de zoo uiteenloopende bestanddeelen dier vrije gemeente, maar door het nieuwe plakkaat werden aller belangen bedreigd, en meerderen en minderen, zoo in rang als fortuin, gevoelden er zich evenzeer door gekrenkt. In aller oog was de nieuwe maatregel niet alleen onbillijk, maar zelfs het recht tot het nemen van een dergelijken maatregel meende men aan de Hooge Regeering te mogen betwisten. In een uitvoerig adres van 22 October 1648 zetten de Bataviasche vrijlieden hunne verschillende grieven nader uiteen, en dit stuk verdient in hooge mate onze aandacht, want het leert ons dat, niettegenstaande den toestand van volkomen afhankelijkheid waarin particuliere personen toenmaals geplaatst waren, zij toch ter gelegener tijd niet schroomden om hetgeen zij als recht beschouwden met eene groote mate van vrijmoedigheid onder de aandacht der Regeering te brengen. In vrij scherpe bewoordingen beklaagden zij zich, dat, terwijl zij steeds zonder morren hadden bijgedragen tot „de schattingen en collecten" hun opgelegd ten behoeve van den opbouw van de kerk, het stadhuis en de stadsmuren, de uitlegging van het havenhoofd, het kappen van bosschen, uitdiepen der grachten, en betuinen der burgwallen, niettegenstaande het velen, wegens groote

(1) Voor het sluiten van den vrede van 1648 vonden verscheidene ingezetenen van Batavia een zeer welkom middel van bestaan in de kaapvaart, waartoe hun telkens speciale lastbrieven door de Hooge Regeering werden uitgereikt. Ik herinner mij niet een dergelijken lastbrief, of „Commissie", zooals het document toen genoemd werd, in druk ontmoet te hebben, en daarom neem ik, als proeve, onder de bijlagen op den lastbrief in dato 27 Januari 1637 uitgereikt aan Laurens Pith, „vrijburger dezer stede Batavia." Zie bijlaag la. B.

armoede en kommer, even hard was gevallen als of hun „'s harten bloed" ware onttrokken, en het „satisfaceeren en voldoen" aan de geeischte collecten velen genoodzaakt had „om met tranen, boven alle voorstelling van zulks", gelden in leen op te nemen, — en zij dus, ter belooning van de door hen betoonde obediëntie in het contribueeren der verlangde penningen met recht verwacht hadden, dat hun „eenig soulagement en beter occasie tot prosperiteit" zou verleend zijn, zooals „onze reputabele Nederlandsche natie" nooit aan vreemdelingen misgunt, en „hier in loco zelfs de Chineezen dankwaardig erlangen", — zij integendeel nu tot hun groot leedwezen moesten ontwaren, dat „boven de pregnante apparencie van successive verarming en van veler totale ruine", men den armen burger nog „zoo onrechtmatige travailje" heeft meenen te moeten aandoen van ten zijnen laste te doen publiceeren een „zoo rigoureus en hard drukkend plakkaat", waardoor, zonder exclusie of uitsluiting van minvermogenden, ieder burger hoofdelijk verplicht wordt tot het betalen van een zoo hoog transport, kost en vrachtgeld, dat eene familie bestaande uit man, vrouw en twee of drie kinderen, zonder meer mede te nemen dan hetgeen zij tot sustentie en onderhoud op zulk een langdurige en penibele reis noodig heeft, wel vijf à zes duizend gulden zal hebben te betalen. De meerderheid der burgerij zal misschien niet eens zoo veel honderden guldens „valjant" hebben, en voor haar bestond er dus geen geringe aanleiding tot ernstige „murmuratie."

Deze en meer andere overwegingen, die men in het onder de bijlagen opgenomen request kan nalezen (1), noopten requestranten ten slotte om in het belang van hen en hunne gezinnen, en in dat van hunne evennaasten, zich de opmerking te veroorloven, dat huns inziens der Heeren

(1) Zie bijlaag 1a. C.

Bewindhebberen autoriteit en macht niet zoo souverein en absoluut was, om een plakkaat als het thans bedoelde ter executie te kunnen stellen of te doen stellen, zonder daartoe machtiging te hebben erlangd van de Hoog Mogende Heeren Staten Generaal der vrije Vereenigde Nederlanden, „aangezien het plakkaat eene formeele dispositie is van eigen rechterschap, terwijl het in rechten notoir is, dat niemand zich een eigen rechter appropriëeren of toeleggen mag, zoo veel als hem gelieft of behaagt; maar dat al zulke dispositiën staan ter judicature van een derde, te meer wanneer hetzelve gepractiseerd en ondernomen wordt tegen dengeen, die uithoofde van contract als onderdaan tegen meester, en in casu als burger tegen Heeren Bewindhebberen is liggende. En bijaldien (gelijk men zegt) noch Koningen, noch Prinsen zelf (alhoewel in andere zaken, nochtans niet in contracten, noch rechtsplegingen) eenige praeëminentien, praerogatieven of voordeel hebben, zoo kan het dan ook naar recht, noch aequiteit of billijkheid bestaan, dat het voorzegde plakkaat van eenig rigueur of kracht kan zijn voor den burger, die burger geweest is vóór het concipiëeren of emaneeren van dat plakkaat." De burgers in Indië gevestigd hadden zich derwaarts begeven, of waren na het verstrijken van hun verbonden tijd in 's Compagnies dienst aldaar gebleven, op zekere conditiën, onder anderen ook „van weder thuis of in 't vaderland gevoerd te worden", en om op die conditiën inbreuk te maken, ware even ongerijmd als eene bepaling zijn zou, strekkende om iemand het brood, in het zweet zijns aanschijns gewonnen, te ontnemen, of zich meester te maken van zijne vrouw en kinderen en die onredelijk te „tracteeren." Zulk een „slaafsche subjectie" wil geen vrije Nederlander verdragen, al weet hij ook, dat hij gehouden is om „gehoorzaamlijk te voldoen alle schattingen en tributen, die hem als burger worden opgelegd." De Indische burgerij nu verlangt niets anders dan dat haar, „naar de

constitutie en de gelegenheid van onze kostelijke vaderlandsche rechten", gelijke burgerrechten en privilegiën worden verleend, te meer daar zij, behalve op de zware lasten die zij ten behoeve van de Compagnie heeft opgebracht, zich „zonder presumtie" ook mag beroepen op de diensten bewezen bij de verdediging van „deze openliggende stad Batavia tegen de aanvallen van den Mataram. Toen heeft zij goed noch bloed ontzien, en zij heeft het dus niet aan de Compagnie verdiend om nu zoo ondankbaar, met zoo onlijdelijke lasten te worden beloond."

„Derhalve, dus eindigen supplianten hun request, keeren zij zich gansch demoediglijk tot de Hooge Regeering, instantelijk verzoekende, dat met de executie van voorzegd plakkaat zoolang zou mogen worden gesupercedeerd tot tijd en wijle Bewindhebberen van de Heeren Staten Generaal daartoe autoriteit zou verleend zijn, en de Indische Regeering, overeenkomstig haar rijper oordeel en hare affectie voor de burgerij, Heeren Meesters zou gewezen hebben op de onmogelijkheid voor de burgerij, wegens haren soberen stand en conditie, om het plakkaat te kunnen uitstaan of lijden, vertrouwende dat men aan de terugkeerende burgers niet zal willen weigeren om hen te submitteeren aan alle zoodanige judicature en rechten, als in ons vaderland dienaangaande voor competente rechters hun ten laste gelegd of zal worden gedecerneerd en uitgesproken."

In hunne vergadering van 7 November 1648 namen Gouverneur Generaal en Raden dit merkwaardige request in „rijpe deliberatie", maar hun besluit luidde eenvoudig, „aan supplianten voor apostil op hun request te dienen, dat zij het geëmaneerde plakkaat in allen deele zullen hebben op te volgen, en dat niemand gelicentieerd zal worden naar patria te vertrekken, voor en aleer aan den inhoud van dien zal zijn voldaan, terwijl zij wijders in hun verzoek van non executie van hetzelve gerenvoijeerd

worden aan de Heeren onze Principalen de Bewindhebberen van de Generale geoctrooieerde Oost-Indiche Compagnie ter vergadering der Zeventienen in Nederland, aan wie het verzoek der burgeren zal worden overgebracht om daarop hunne nadere rescriptie en order te erlangen".

Met deze beschikking in geenen deele voldaan, wendden de gezamenlijke burgers zich onverwijld met een nieuw request tot de Hooge Regeering, waarin zij, onder referte aan de ontvangen apostil, te kennen gaven, dat zij met hun eerste verzoek „ad patriam zijn gerenvoijeerd", maar het hun, wegens hunne zaken, geenszins gelegen komt om „allen samen derwaarts te navigeeren"; dat echter wel twee of drie personen uit hun midden, „als representeerende hun gansche getal", de reis naar het vaderland kunnen aanvaarden; naar aanleiding waarvan zij alsnu aan de Regeering verzoeken, dat aan hen, die zij als hunne gemachtigden zouden komen te verkiezen, zou mogen worden toegestaan om, „onder conditie van provisioneele opschorting van het plakkaat, en het gevolg van aanstaande rechtsvordering daarin subject te zijn", met de eerstvertrekkende retourschepen derwaarts te gaan. Ofschoon dit nader request niet minder dan 85 handteekeningen droeg, vonden de leden der Hooge Regeering geene termen om er gunstig op te beschikken. In hunne vergadering van 23 November 1648 besloten zij „den suppliánten hun verzoek om op den door hen voorgestelden voet gecommitteerden uit de burgers naar 't patria te zenden af te slaan", doch hun te vergunnen „om hunne intendits schriftelijk aan de Heeren Zeventienen onder 's Compagnies papieren te verzenden", of de mondelinge overbrenging van hunne bezwaren op te dragen „aan zoodanige burgers als nu met de aanstaande retourschepen naar patria staan te vertrekken, mits dat dezelve echter gehouden zullen zijn het geëmaneerde plakkaat in het geheel te voldoen."

Van deze laatste vergunning nu maakten requestranten

gretig gebruik. Onder de tehuisvarenden met de retourvloot, die onder het bevel van den opperkoopman Pieter Siemen van Enkhuijsen, gewezen opperhoofd van 's Compagnies negotie op Masulipatam, den 20 Januari 1649 naar Nederland zeil ging, bevonden zich ook de vrijlieden Carel Constant en Claas Strijen, en aan dezen werd de last verstrekt om, bijgestaan door den mede repatrieerenden procureur Cornelis de Potter, de bezwaren van de Bataviasche burgerij ter kennis van het Opperbestuur te brengen. Of de Zeventienen omtrent de komst van deze gedelegeerden opzettelijk zijn ingelicht geworden in de briefwisseling van het Indisch Bestuur, die met de retourvloot van 1649 verzonden werd, kan hier niet worden nagegaan, daar de uitgaande brieven van dat jaar niet meer in 's land archief alhier te vinden zijn. Ook het Dagregister ontbreekt, en wij missen dus de voornaamste bescheiden, die misschien eenig meerder licht over den aard der zending van de afgevaardigden van Batavia 's burgerij zouden kunnen doen opgaan.

Als vrij zeker kan intusschen worden aangenomen, dat de hun verleende volmacht de strekking had om aan de bezwaren tegen het reglement op het transport en kostgeld, ook andere grieven over de velerlei belemmeringen, die den vrijlieden in den weg gelegd werden, vast te knoopen. Doch op zich zelf is dit punt van minder belang. Wat wel het meest 's lezers nieuwsgierigheid prikkelen zal, is de ontvangst, die aan de woordvoerders van de Bataviasche malcontenten van den kant van het Opperbestuur ten deel viel, en hieromtrent staan ons gelukkig gegevens ten dienste die, hoe onvolledig ook, onze nieuwsgierigheid toch eenigermate kunnen bevredigen.

Het is niet waarschijnlijk, dat de afgevaardigden der Bataviasche burgerij, na hunne aangekomst in het vaderland, zich veel zullen hebben voorgesteld van het welslagen hunner zending. De macht en het aanzien der

Compagnie waren juist omstreeks dezen tijd ten toppunt gestegen. Na een heftigen strijd, — waarbij Bewindhebberen niet geschroomd hadden met het betoog te berde te komen, dat zij de overwonnen plaatsen en sterkten in Oost Indië niet wilden aangemerkt hebben als wingewesten van den Staat, maar enkel en alleen als het eigendom van bijzondere kooplieden, welke die plaatsen konden verkoopen aan wien 't hun goeddacht, al ware het zelfs aan den Koning van Spanje, of aan andere vijanden van de Vereenigde Nederlanden (1), — was het Octrooi der Generale Oost Indische Compagnie, te beginnen met 1 Januari 1647, weder voor vijf en twintig jaren verlengd. De tegenstand tegen haar monopolie, die zich tijdens dien strijd krachtig had geopenbaard, was langzamerhand verstomd. Weldra twijfelde niemand er aan, of het behoud van den handel op Oost Indië was afhankelijk van het bestaan der machtige Compagnie, die natuurlijk uiteen moest vallen zoodra het monopolie haar ontnomen werd (2). Geenerlei inbreuk op dat monopolie zou de Compagnie voortaan gedogen, en dat het haar met deze opvatting harer taak ernst was, hiervoor spreekt de omstandigheid, dat Bewindhebberen nog voor het eerste jaar van het nieuwe Octrooi was verstreken, aan het Indisch Bestuur het plakkaat van de Staten Generaal van 4 Mei 1632 in herinnering brachten, waarbij hun de macht was gegeven om vreemde schepen, die zich binnen de grenzen van 's Compagnies gebied mochten vertoonen, aan te houden en het zich daarop bevindende volk, „ingezetenen der Geuniëerde Provincien of in dienst van de Geoctrooieerde Compagnie geweest zijnde", er af te lichten (3).

(1) *Historiesch Verhaal van de Oost-Indische Compagnie;* Arnhem, 1772: II, 10.

(2) Mr. O. van Rees, *Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland;* II, 215.

(3) Brief van Bewindhebberen aan G. G. en R. van 5 October 1647, waarin gewaarschuwd werd tegen de plannen van „eenige particulieren

Wat nu zou bij dien stand van zaken het betoog vermogen van eenige in weinig achting bij het bestuur staande ingezetenen van Batavia, op eene vergadering, die nog niet lang te voren de leer had verkondigd, dat, waar 's Compagnies belang op het spel stond, op de belangen der burgerij niet behoefde gelet te worden,—en die bij de inzending van het nieuwe Octrooi er hare ministers in Indie op nieuw met nadruk indachtig aan gemaakt had, „niet te vervallen van de oude maxime omme de profijten van den handel voor de participanten alleen te mogen gaudeeren, hetwelk het eenige oogmerk van den beginne geweest is"? (Missive van 9 November 1847.) Het kan niet anders of dergelijke bedenkingen moeten bij de Bataviasche gemachtigden zijn opgekomen, zoodra hun de gelegenheid open stond om de kaart van het land meer van nabij te leeren kennen. Maar des te grooter zal dan ook hunne verrassing geweest zijn, toen zij van den kant van de oppermachtige bestuurders der Compagnie met blijkbare welwillendheid werden aangehoord. Het dadelijk bewijs hiervan moet ik wel is waar schuldig blijven, wijl ik niet bij machte ben om de aanteekeningen te raadplegen van hetgeen verhandeld is in de bijeenkomsten, waar de gecommitteerden der burgerij werden toegelaten; maar dat men zich over hunne verschijning niet ontsticht gevoelde, en een open oor aan hunne klachten schonk, leert ons de volgende aanhaling uit het hier nog bewaard

---

van Genua", van wie men vermoedde, dat zij het voornemen koesterden om met twee te Zaandam gebouwde en uitgeruste schepen naar Indie te varen „om te negotieeren". Werkelijk verschenen die schepen, de San Joan Baptista en de San Barnardo, in het voorjaar van 1649 ter Westkust van Sumatra, en hetgeen toen door het Indisch Bestuur verricht is om die schepen onschadelijk te maken, verdient niet minder de aandacht dan hetgeen in het begin der eeuw met de schepen van Le Maire, en ruim honderd jaren later met de schepen van Roggeveen is voorgevallen. Ik hoop er eerlang een afzonderlijk opstel aan te wijden, want, als ik mij niet vergis, zijn de bijzonderheden van het geval nog geheel onbekend.

gebleven schrijven der Zeventienen aan Gouverneur Generaal en Rade van 23 September 1649: „De burgerij van Batavia heeft ons staande onze vergadering door hare gecommitteerden verscheiden klachten gedaan en schriftelijk overgegeven, dewelke gesteld zijn in handen van Heeren Gecommitteerden omme dezelve te examineeren, en tegen de naaste vergadering van Zeventienen na gedaan rapport daarop wijders te resolveeren ten meesten dienste van de Generale Compagnie." De voorgebrachte grieven van de Bataviasche adressanten werden dus niet ter zijde gelegd, maar aan een nauwgezet onderzoek onderworpen, en inmiddels werd aan het zooeven medegedeelde bericht eene vermaning aan het Indisch Bestuur toegevoegd, die hier niet achterwege mag blijven. „Ondertusschen", dus vervolgden Bewindhebberen hun aangehaald schrijven, „zullen UE. niet nalaten gemelde burgerij in alle voorvallende zaken de goede hand te bieden, en dezelve voor en nevens vreemde natien in negotie te admitteeren, gelijk verscheiden voorgaande Heeren Generaals met grooten ijver en contentement van de burgerij gedaan hebben, die als haar vaders van dezelve geëerd en bemind zijn; onze intentie geenszins zijnde dezelve onder te houden, maar niet min te laten genieten als aan vreemdelingen aldaar toegestaan wordt. En opdat wij ook mogen weten wat aldaar in zaken de burgerij betreffende omgaat, zullen UE. op dagen en uren daartoe te stellen audientie geven, en van alles goede notulen doen houden om zoowel als uwe andere resolutien ons jaarlijks te laten toekomen, waarmede UE. zich van alle opspraak, dat zij weinig gehoor kunnen krijgen, bevrijden zullen."

Het zou met het doel van *dit* opstel niet zijn overeen te brengen om in bijzonderheden stil te staan bij al de bezwaren, die door de afgevaardigden van de Bataviasche burgerij onder de aandacht van Heeren Bewindhebberen gebracht werden. Wie er reeds nu meer van weten wil,

raadplege den brief van de Zeventienen van 26 April 1650, voor zoover die in het zesde deel van de Jonge's werk is afgedrukt. Uit dien brief blijkt o. a. dat het Opperbestuur, wat meer bepaald de klachten over „het transport, kost en vrachtgeld van de vrije lieden en burgeren in Indië" betrof, na rijp beraad tot het besluit was gekomen om bij de eens genomen resolutie „alsnog te persisteeren", onder aanbeveling evenwel aan het Indisch Bestuur om die resolutie „met discretie" toetepassen „naar de gelegenheid van de personen, hare middelen en goederen", en in de zaak te handelen „naar ieders vermogen."

Maar eerlang woei de wind weder uit een minder vrijgevigen hoek. In strijd toch met de bepaling van het plakkaat van 29 September 1648, dat het verschuldigde kostgeld door de tehuisvarenden zou betaald worden bij aankomst in patria „ter kamer aan welke het schip, dat hen overvoert, geconsigneerd is", werd bij brief van 28 October 1650 aan Gouverneur Generaal en Rade gelast, „dat niet alleen het transportgeld van de personen en hare goederen, maar ook het kostgeld van zoodanige overgaande personen voor haar vertrek op Batavia voor zes maanden betaald, en daarvan recepisse gegeven zal worden, met dien verstande, dat eenige van dezelve op de reis komende te overlijden, ter kamer daar zij komen te arriveeren, gerestituurd zal worden hetgeen zij naar advenant van haar vertrek tot haar afsterwen te veel betaald mochten hebben, hetgeen dan met haar erfgenamen hier te lande afgerekend zal worden."

En alsof men beducht ware, dat deze lastgeving nieuwe klachten van den kant der ingezetenen in Indie zou uitlokken trachtten Bewindhebberen haar in hunne missive van 25 Maart 1651 te vergoelijken door een beroep op de financieele bezwaren, waarmede de Compagnie „in hare equipagien" te worstelen had. „Wij verstaan", dus schreven zij aan het Indisch bestuur, „dat de order van deze

vergadering op het overvoeren van de vrije lieden en hare familien naar het vaderland in alle reden en billijkheid gefundeerd is, mits regard nemende op de gelegenheid van de personen, en dat de onvermogenden van die last geeximeerd zullen mogen worden, welke voornoemde redenen ten principale gefundeerd zijn op de excessive groote zware lasten, welke de Compagnie in hare equipagien draagt, het meerendeel van de Indische retouren absorbeerende, en waarin het hoog tijd is, dat in verscheiden punten gemenageerd worde, om in de voornoemde zware lasten niet te smooren; welke redenen, aan UE. zoowel als aan ons bekend, aan de vrije lieden passage verzoekende te gemoet gevoerd kunnen worden, opdat het niet schijne dat haar iets anders, als dat rechtmatig en redelijk is, opgelegd wordt."

Inmiddels hadden de Bataviasche gecommitteerden, niet te vreden naar het schijnt met de ontvangen beschikking van Bewindhebberen, zich met hunne bezwaren tot hooger autoriteit gewend, en dit gaf den Zeventienen aanleiding om aan het slot van hunne zooeven aangehaalde missive van 25 Maart 1651 nog het volgende onder de aandacht van het Indisch bestuur te brengen:

„Hiervoren hebben wij op zijne plaats UE. bekend gemaakt met de klachten, welke op den naam van de burgerij van Batavia aan deze vergadering gedaan zijn. Sedert hebben de gemachtigden van de voornoemde burgerij, zoo dezelven zich qualificeeren, de voornoemde doleantien mede overgegeven ter vergadering van de Hoog Mogende Heeren Staten Generaal, die ons aangezegd hebben, dat wij Hare Hoog Mogenden daarop zouden dienen van ons bericht, en alzoo zijn de voornoemde zaken van zoodanige natuur geworden, dat wij daarop zullen moeten hebben UE. informatie om Haar Hoog Mogenden te beter te mogen bejegenen, en de ongefondeerdheid van dezelve aan te wijzen. Het is zeker dat de voornoemde klachten (grooten-

deels) haar fondament gezet hebben uit de rude en onbeleefde bejegening van eenige onzer Hooge Ministers, de welke Compagnies orders, de burgerij aangaande, niet, zooals wel behoorde, met de redenen daartoe dienende omkleed hebben, om dezelven alle kwade impressie te benemen, dat deze vergadering niet anders met haar voor heeft, als hetgeen de reden en de billijkheid vereischt, hetwelk ten aanzien van hare klachten over het punt van de transport en kostgelden van hare personen en goederen zeer wel gedefendeerd kan worden. . . . En alzoo wij de ministers met de naaste retourschepen te gemoet zien uit welker hoofde de meeste doleantien zouden spruiten, zullen wij dezelven daarover aanspreken om te verstaan wat van de zake zij, gelijk UE. mede ons zullen laten toekomen, wat tot hare kennis daarvan gekomen mocht wezen, om de behoorlijke remedie te mogen appliceeren."

Op wie Bewindhebberen hier het oog hadden is niet moeilijk na te gaan. Het waren de op 6 October 1650 afgetreden Gouverneur Generaal Cornelis van der Lijn zelf en zijn vriend, de in September te voren uit zijn ambt ontslagen Directeur Generaal François Caron, die beiden met de retourvloot van December 1650 de terugreis naar het vaderland aanvaardden. En welke grieven Bewindhebberen hun ten laste meenden te moeten leggen, blijkt niet onduidelijk uit het vervolg van den zooeven aangehaalden brief. Al het gebeurde, heet het daar, is een gevolg van de omstandigheid, „dat men zoo souverein zich zelven aanstelt, en, de ordinaris justitie voorbijgaande, de lieden rechteloos laat heengaan, iets wat in geen politieke regeering geleden mag werden" (1). Hierin behoorde dan ook

(1) De grieven tegen Caron worden nog nader besproken in de patriasche missive van 14 October 1651. „De groote accomodatien", leest men daar, „door den gewezen Directeur Caron aen de Chinesen doorgaens gedaen, *en het quaet onthael aen de burgerij bewesen*, gelijck UE.

cene volslagen verandering te komen. „UE. zullen (voor zoo ver in haar is) zorgen, dat in het toekomende de justitie, het fondament van alle goede regeering zijnde, gemainteneerd, en iedereen, dezelve van doen hebbende, daaraan gerenvoijeerd zal worden, zonder iemand, aan UE. klagende, voor het hoofd te stooten, maar met redenen te bejegenen, u lieftallig en minzaam in alle uwe actien, naar het behoort, gedragende. Hiermede zullen de gemoederen van alle menschen gewonnen worden om niet als wel van de regeering te spreken, terwijl integendeel straffigheid en kwade bejegening niet als groote afkeerigheid veroorzaken, welke dan eindelijk tot extremiteiten gemeenlijk uitbarst. Gedurende de Oost-Indische octrooien zijn nooit eenige de minste klachten over de Indische Regeering aan Hare Hoog Mogenden door particulieren gedaan, gelijk daartoe dan ook nooit eenige de minste reden gegeven is. En hierbij", dus besloten Bewindhebberen hunne gemoedelijke vermaningen aan het adres van de Indische autoriteiten, „en hierbij zullen wij het laten, met vertrouwen, dat UE., naar hare wijsheid en discretie, alle passie ter zijde stellende, iedereen, naar gelegenheid van zaken, bejegenen zullen, zoo naar recht en billijkheid behoort; waarmede alle voorvallende klachten zelf wel cesseeren en 's Compagnies ministers, zoowel als de burgerij, in goede ruste en liefde tot de regeering gehouden zullen kunnen worden."

Voorzeker zou den Bataviaschen adressanten weinig meer te wenschen zijn overgebleven, en zouden zij in veel opzichten wil gehad hebben van den gedanen stap, indien

---

zelve bij hare missive geextendeert hebben, is ons voor dato door verscheijdene gelooffwaerdige personen bekent gemaect, sodanige procederen voor de Gener. Comp. onverdraechelijck sijn, ende niet gedefendeert connen werden." Ongelukkigerwijze is de in deze regelen bedoelde missive van het Indisch bestuur hier niet meer aanwezig, en verdere bijzonderheden kan ik dus niet mededeelen.

het bij deze vaderlijke en zoetsappige vermaning aan de Hooge Ministers in Indië gebleven ware. Maar veranderlijkheid van inzichten in zaken, niet rakende het principale punt van 's Compagnies bestaan, het handhaven namelijk van het haar verleende privilegie tegen alle inbreuk van buiten, was steeds een van de eignaardigheden van het college, dat de belangen der Compagnie in handen had. De indrukken van den dag oefenden dikwerf een beslissenden invloed uit op de beschikkingen der Zeventienen, en zoo veranderden zij weder geheel van zienswijze ten opzichte van de verhouding tusschen de burgerij en de Indische Regeering na kennisneming van de brieven van Gouverneur Generaal en Rade van 10 December 1650 en 20 Januari 1651. Deze brieven zelf zijn mij niet bekend, doch de strekking er van kunnen wij toch eenigermate leeren kennen uit het antwoord van Bewindhebberen van 14 October 1651, een antwoord dat reeds een geheel anderen geest ademt dan hun zooeven aangehaald schrijven van een half jaar vroeger. „Wij hebben gezien", dus heet het nu, „UE. antwoord op onze deliberatien wegens de punten bij de burgerij voorgesteld, waarmede wij ons geheel conformeeren, ten principale daarop slaande, dat *wij* meester van het werk moeten blijven, *of het ware beter geen burgerij te hebben.* Dat alle zaken de burgerij eigenlijk aangaande, maar nochtans aan de dispositie van den Gouverneur Generaal en Rade van Indië hangende, met hare kennisse *en ten overstaan van hare Gecommitteerden* (1) geschiede, is billijk, en bij UE. distinctelijk ontleed. En zoo zij dan daarmede geen contentement ne-

(1) Het denkbeeld, dat in 1864 door de oprichting van Kamers van Koophandel in N. I. gedeeltelijk tot rijpheid kwam, en dat thans nog wordt voorgestaan door hen, die Indië ook met gemeenteinstellingen wenschen begiftigd te zien, schijnt ruim twee honderd jaren vroeger den Bataviaschen vrijlieden reeds voor den geest te hebben gezweefd. Doch

men, maar bij hare overgegeven ongefondeerde bezwaren blijven persisteeren, en zich tegen UE. regeering kwamen te kanten, zoo moet haar wel klaarlijk aangezegd wor-

---

dat de Hooge Overheid met dit denkbeeld weinig gediend was, zal wel geene bevreemding wekken. Zie hier wat er van de zaak is.

Op Vrijdag 28 November 1650 compareerden ter zitting van den Raad van Indië de personen van Pieter Kemp, Hendrik van Gent, en Jacob Bacharach, „representerende de geheele Burgerije dezer Stede Batavia, als van dezelve (soo als voorgeven) bij generale procuratie daertoe gecommitteert ende g'authoriseert, met versoeck dat aengesien sij lieden, soo nu als dan, ten dienste van gemelte Burgerije het eene of 't ander, soo aen de Hooge Overigheijt alhier, als naer 't Vaderlandt te supplieren of te remonstreren hebbende, telckens daertoe met groote moeijten *de Burgerije convoceren, ende derselver advijs daerover hooren moeten*, oock dat niet weijnige persoonen, door afsterven, vertreck, als anders seer licht connen comen af te gaen, ende andere alsdan van haer doen noch verrichten geen kennisse hebbende, 't selve daerdoor tot groot nadeel van deselve burgerije in 't vergeten, ende tot niet te geraecken comt, daeromme obtineren ende erlangen mochten, dat met authoriteijt van gemelte Hooge Overicheijt onder de Burgerije dezer plaetse, naer d'usance van alle de steden onses Vaderlandts, een order ofte Collegie van Vroedtschap geformeert uijt de gequalificeerste van deselve Burgerije, als regerende, oude ende aftegane Schepenen, ingestelt, en haerlieden acte daervan in debita forma verleent mochte werden, om alsdan met te meerder aensien ende minder moeijten, als niet van noode hebbende, bij obtenu van deselve, telckens over hun doen de geheele Burgerije te beroepen, hare besoignjes ten dienste van de Stadt ende den gemeenen Burger te mogen verrichten, oock alles onder deselve, met te meerder seeckerheijt bewaart blijven, welck versoeck, *naerdien tot noch alhier ongewoon, ende buijten ordre en de advijs van d'Hrn. onse Principalen daerin te treden, sijn bedencken heeft*, door den Heer Gouverneur-Generaal aan de Heeren van desen Rade in deliberatie gegeven werd, om ter naester vergaderinge daerop, soo als te rade worden sullen, te resolveren, ende 't genomen besluijt alsdan de Burgerije bekent te maken."

Die naaste vergadering had plaats op Dingsdag 29 November, en naar aanleiding van het daarin gebesogneerde werd goedgevonden en verstaan, „de burgerije ofte derselver gecommitteerden, om considerabile redenen, aen te seggen ende bekent te maecken, dat hen haer gedane versoeck van d'instellinge eener Vroedtschap vooralsnog ontseijt, ende bevolen

den, dat de Generale Nederlandsche Geoctrooierde Oost-Indische Compagnie, bij het Octrooi geautoriseerd zijnde om in het stuk van de justitie en de politie zoodanige wetten, keuren en ordonnantien te maken als zij ten meesten dienste van de Generale Compagnie bevinden zullen te behooren, niet alleen de ministers van de Compagnie, maar ook de vrije lieden volgens haar eed schuldig zijn dezelve te obedieeren, zonder haar in dier voege te mogen aanstellen als of *zij* de wetten maken en dezelve zouden mogen voorschrijven aan degenen, die over haar wettelijk gesteld zijn en haar te gebieden hebben. En alzoo wij uit UE. schrijven bemerken, dat dit werk door eenige weinige burgers, niet boven tien à twaalf van redelijke middelen en van een ongeruste regeergeest gedreven zijnde, principalijk uitgevonden is, zullen UE. de zoodanigen, na gedane onderrichting op haar voorgestelde bezwaren waarschuwen, dat zij haar als goede ingezetenen en burgers van Batavia volgens eed onder UE. wetten en ordonnantien ten dienste van den staat gemaakt en nog te maken, zullen moeten buigen, en dezelve nakomen, of dat UE. genoodzaakt zoude wezen jegens haar te procedeeren, gelijk men in zoodanige gelegenheden hier te lande jegens ongehoorzame, oproerige burgers gewoon is te doen."

Vóór deze meer straffe aanschrijving in het bezit kon zijn van de Indische Regeering, had zij bij brief van 16 December 1651 haar antwoord doen afgaan op de beschou-

---

wordt, haer in hunne voortaen te doene voorstellen en de supplicatien, *en daerover te houden bijeencompsten*, te gedragen niet anders, sooals tot noch hebben gedaen, ter tijd dat daerover aan d'Heeren Majores geschreven, ende derselver antwoort, met hare Ed. daerop te geven ordre, gecomen sal wesen, *dat alsoo in corten binnen den tijt van* 18 *maenden can geschieden*." De over dit onderwerp gevoerde briefwisseling tusschen de Indische Reegeering en het Opperbestuur ontbreekt, en ik ben dus niet bij machte om meer bijzonderheden mede te deelen. Intusschen is het verzoek op zich zelf een nieuw bewijs, dat ten dien tijde de burgerij te Batavia meer te beteekenen had, dan men zich gemeenlijk voorstelt.

wingen van Heeren Meesters, vervat in hunne boven aangehaalde missive van 25 Maart 1651. Uit dat antwoord, dat men ten deele kan nalezen op bl. 19 en 20 van het zesde deel van het werk van Jhr. de Jonge, blijkt dat bestuurderen in Indie nog veel meer gebelgd waren over het besluit van de gecommitteerden der burgerij om zich met hunne grieven ook tot Hunne Hoog Mogenden te wenden, dan dit aanvankelijk van den kant van Bewindhebberen het geval schijnt geweest te zijn. Terwijl dezen toch zich in hun brief van 25 Maart 1651 schier tot de bloote mededeeling van het feit bepaald hadden, verbloemden genen de ergernis niet, die de kennis van dit feit in hunne gemoederen had opgewerkt. Op bitsen toon herinnerden zij er Heeren Meesters aan, dat, zooals zij hun reeds een jaar te vooren hadden medegedeeld, de voorgebrachte klachten der burgeren „ten deele wel de waarheid, maar andere daarentegen ongefondeerd waren. Maar", dus vervolgen zij, „*al waren alle klachten gefondeerd*, zoo ware het evenwel billijk geweest, dat dezelve voor UE. als hare voedsterheeren en voorstanders alleen hadden behooren voorgedragen, en UE. liberale dispositie daarop afgewacht te hebben, zonder zoo voorbarig daarmede bij Hare Hoog Mogenden te wezen, uit bedenken niet anders als disputen, ten prejudice van de Generale Compagnie, en apparent weinig ten goede voor henzelven daaruit voort te zullen komen." Wel erkenden Gouverneur Generaal en Rade in dienzelfden brief, „dat de burgers voordezen somwijlen rude en onfatsoenlijk bejegend en de inlandsche natien voor haarlieden gebeneficeerd zijn geworden; maar", voegden zij er onmiddellijk bij, „zulks is gepasseerd, en hebben zijlieden, sedert UE. gedane verandering in de Regeering alhier (1), in het minste over zulke of diergelijken

(1) De vervanging van van der Lijn door den Gouverneur Generaal Carel Reniersz.

met reden niet te klagen, alzoo ieder, hetzij ook wie het zij, op hetgeen voor te dragen mochten hebben, zonder eenig afwijzen, ter behoorlijker tijd gehoor gegeven, en in rede en billijkheid naar zaaks gelegenheid bejegend en in antwoorde gediend, gelijk UE. het hiernevens gaande resolutie boek op nieuw zal aanwijzen. Vindt de burgerij zich bezwaard met de door UE. gegeven orders, het ware niet onredelijk (zooals gezegd) om met hare klachten dienaangaande fatsoenlijk bij UE. aan te houden, ofschoon dezelve hier ontzegt waren op excuse van strijdig met UE. orders te wezen."

Maar Bewindhebberen hadden op het oogenblik dat deze brief in hunne handen kwam geene verdere aansporing meer noodig om nadrukkelijker dan vroeger zich tegen de aanmatigingen der burgerij te verzetten. Misschien hadden zij in dit opzicht ook steun gevonden bij de Generale Staten, wier besoignes over de aan hen voorgelegde klachten van de Bataviasche afgevaardigden in den loop van het jaar 1651 waarschijnlijk wel tot een eind zullen gebracht zijn; maar welke ook de beslissing van Hunne Hoog Mogenden geweest zij, de aanschrijving, die in het voorjaar van 1652 door Bewindhebberen naar Indië werd afgezonden, moest het voor het meest eenvoudige verstand duidelijk maken, dat de welwillendheid van vroeger voor tegenzin en vijandschap had plaats gemaakt. „De burgerij, zoo op Batavia als andere residentien van de Generale Compagnie", dus luidden de nieuwe bevelen van het Opperbestuur in zijne missive van 13 April 1652, „zal moeten blijven onder het gezag en de autoriteit van den Gouverneur Generaal en Rade van Indië, zonder haar daaraan eenigzins te mogen onttrekken . . . . . En zoo eenige ongeruste wrevelige menschen zich daartegen mochten verzetten, en onder den naam van de burgerij eenige verandering mochten zoeken in te voeren, zullen de Gouverneur Generaal en de Raden van Indië zoo-

danige personen (na genomen informatie en kennis van zaken) als perturbateurs van de gemeene ruste in Oost-Indië naar Nederland laten keeren, zonder gehouden te wezen daarvan andere redenen te geven, als dat *zij* zulks voor den welstand en de meerdere gerustheid van de Indische Regeering bevinden zullen te behooren".

En hiermede kan ons verhaal van hetgeen met het Bataviasche adres van 1648 is voorgevallen gevoegelijk een einde nemen. Wel zouden er nog allerlei bijzonderheden over andere punten van beklag van den kant der burgers van Batavia aan kunnen worden vastgeknoopt, maar het is thans ons doel niet om hierbij te blijven stil staan. Het zij ons voor het oogenblik genoeg uit de medegedeelde stukken geleerd te hebben, hoe onze voorvaderen in Indie te werk gingen, waar zij hunne rechten en belangen bedreigd achtten, en hoe het Opperbestuur aanvankelijk wel gezind scheen om aan de voorgebrachte klachten een welwillend oor te leenen, doch er langzamerhand, op grond van de berichten van het Indisch Bestuur, toe kwam om met verontwaardiging op der burgeren aanmatigingen neder te zien. De gevolgen hiervan bleven echter niet uit. De burgerij geraakte gaandeweg meer en meer in verval, en wel in die mate, dat Bewindhebberen noodig achtten om reeds bij brief van 12 April 1656 aan het Indisch Bestuur te vragen of geen middelen zouden kunnen gepraktiseerd worden „tot voortzetting van de burgerij, en het procureeren van derzelver welvaart." In aanmerking nemende dat, „naar 't ons bericht wordt, de principaalste van de Nederlandsche burgerij zich erneren met ledig te gaan, en hare gelden op bodemerij en deposito te geven, terwijl alle wezenlijke nering en hanteering en landbouw ten principale door Chineezen wordt gedaan", werden Gouverneur Generaal en Rade uitgenoodigd, om Heeren Meesters te doen toekomen „een pertinent bericht en een geraisonneerd advies wat

zij meenen zouden dat tot behulp van de burgerij behoorde gedaan, en wat handelsplaatsen zonder prejudice van de Compagnie zouden kunnen opengesteld worden." Het vraagstuk van volkplantingen en vrijen handel in Indie trad hiermede weder eene nieuwe phase in, waarvan de behandeling in een volgend hoofdstuk van dezen arbeid te huis behoort, doch mocht het geduld van de lezers van dit fragment nog niet zijn uitgeput, dan vraag ik nog even hunne aandacht voor eene aanhaling uit der Bewindhebberen brief van 13 October 1656, die hen ten slotte leeren kan dat, hoe veranderlijk 's menschen neigingen in den loop der tijden ook zijn mogen, de ons Indo-Europeanen zoo dikwerf ten laste gelegde wispelturigheid geen verschijnsel van vandaag of gisteren is. De bedoelde aanhaling is de volgende:

„Gansch ongaarne hebben wij gezien, dat met de laatste retourvloot een zoo groot aantal huisgezinnen overgekomen is. Vele daarvan zullen het zich wel degelijk beklagen; want zoo haast is men hier te lande niet aangekomen, of men wenscht al wederom in Indie te wezen, en daar presenteeren zich altijd geen gelegenheden toe. Het is vreemd, dat de lieden zich niet spiegelen aan diegenen, die in vorige jaren, zoowel ministers, kleine en groote, als vrije lieden, successivelijk overgekomen zijn, en hier zijnde man en maag opmaken om weder derwaarts te gaan. Men vindt hier alles zoodanig niet opgeschoten als men zich wel laat voorstaan; ja, om een beuzeling, om een zitplaats in de hooger hand te hebben, smijten de lieden dikmaals zich zelven uit eene goede gelegenheid, en brengen zich hier in ongelegenheid en benauwdheid. En dan ziet men eerst wat men gedaan heeft; alles is hier duur en kostelijk, en voor hen niets of weinig te winnen: wij zwijgen nog van den luister en het aanzien, daar zij in Indie in gezeten hebben, maar die hen hier te lande niet en volgt."

Is de teekening niet naar het leven genomen, en is zij niet uitnemend geslaagd? Kunnen wij in ons hedendaagsch proza eene betere en kernachtiger beschrijving geven van de teleurstellingen, die een terugkeer naar het moederland reeds aan zooveel Indisch gasten heeft berokkend? Ons zelven herkennen wij natuurlijk niet in het hier geschetste beeld, maar worden wij bij het lezen van de laatst aangehaalde regelen niet onwillekeurig aan menigen bekende, en aan het *Quid rides?* van Horatius herinnerd?

N. P. Van den Berg.

BIJLAAG A.

Extract uit de Resolutien van Gouverneur-Generaal en Rade van Indie van Maandag den XIXen November 1646.

Gequalificeerde Burgers deser stede Batavia gesamentlijk in onse Rade overgelevert hebbende een schriftelijcke Request als hier in forma g'insereert is, soo hebben na rijpe deliberatie eenstemmig goedt gevonden daarop in antwoorde te dienen als na het subsequerende Request te beoogen is;

Aen de Ed. Heer Gouverneur-Generaal Cornelis van der Lijn, ende d'E. presente Heeren Raden van India.

Geven met behoorlijcke eerbiedigheijt te kennen UEd. onderdanige Burgers onderget^{d}, hoe dat sij supplianten in dese sobere constitutie ende gelegentheijt, om een stuijver tot sustentie in de gerequireerde huishoudinge te verdienen, metten anderen geprojecteert ende voorgeslagen hebben eenige requisite ende bequame middelen te ondernemen, waer door als getrouwe huijsvaders, hun familie voordeel, ende d'Ed. Compagnie geen prejuditie ofte nadeel aan en brenge, sulx naer de mate van haer begrijp overleijt is, seer gevoegelijck soude geschieden connen met 't contribueren tot d'equipagie en de toerustinge van een schip met sijn toebehooren ende ladinge van 't Patria herwaerts tenderende; Ende alsoo de supplianten vastelijk vertrouwen UE. niets anders inclineren dan om des Burgers welvaert te soecken, soo keeren sij supplianten haar demoedelijcken tot UE., instantelijck versoeckende, om te mogen gelicentieert en toegestaan worden hun geprojecteerde equipagie en voijagie in Godesnaem aen te vangen ende sijn Maij^{ts}. Zegen daarop te verwachten, mits sij supplianten hun geerne willen submitteren en onderwerpen, bij UE. goedvinden den Eed van getrouwigheijt te presteeren, 't sij van geen andere als burgers en geen Comp^{s}. Dienaers directel^{k}. ofte indirectel^{k}. hier onder te laten participeren, ofte soo 't UE. dienaanlangende welgevallen moghte, gelijck sij supp^{n} dan geerne als Hooft en uijtvoerders van 't voorn^{d}. pro-

ject souden gebruijcken een der supplianten namentlk. Hendrick Horst, Schepen deser stede, die na wenschelijk arrivement alhier mettet geseijde schip soodanige voijagie mochte ondernemen als nu bij alle vreemde Natiën en andere ingesetenen alhier geoccupeert, ende van derselver proffijten gegaudeert wert, dat den Burger voorwaer bettere gunnen wesende, dan bij Heeren Meesters op de te doene instantie mochte werden ingewilligt, hier op verwachtende UE. gewoone favorable appostille. 't welk doende en was getekent: Jacob de Harde, Hendrick Wiggersen, Hendrick Horst, Jacob Bacheragh, Pieter Kemp, Buijcje Buijcjes, Adriaen Danckerts, Cornelis de Potter, Jan Ferment, Johannes Ammannus, Pieter Cornelisz^n, Guilliam Ferment, Hendricq Coorsen, Nicolaes Snijder, Hans Juriaensz^n, Adriaen Spoors, Fredricq Mierinck, ende Pieter Andriesz^n.

Dat uijt Consideratie van des saecs gewichtigheijt ende groote consequentie, daerin op privé authoriteijt niet en vermogen te disponeren, maer dat over haer voorn^d. versoeck, t'welck niet gants ongefundeert bevinden, aen onse heeren Meesters sullen rescriberen, en ons advijs daer over haer E. E. toesenden, en haere saecke op t'favorabelste tot mainetenue van de Batavische burgerije ende meesten dienste vande Generaele Comp^ie. sullen voordragen, dat onderwijle het raetsaem soude sijn, sij supp^n. aende heeren Bewinthebberen ter vergaderinge vande 17^e haer Concept pr. requeste te kennen gaven en haer E. favorabel dispositijff daerop versochten.

In t'Casteel Batavia Datum ut supra.

Cornelis van der Lyn.
Carel Reniersz.
Ant. Caen.
Johan Cunaeus, *Secret.*

Commissie voor Capiteijn Laurens Pith, vrijburger deser stede Batavia.

Alsoo met onse permissie bij Laurens Pith, Vrijburger deser stede Batavia, geaequipeert ende uijtgerust is 'tjacht Cleen Hoorn, jegenwoordigh hier ter reede seijlvaerdigh leggende, omme daermede op den Inlandtschen gepermitteerden Coophandel als mede tot affbreuck van onse algemeene vijanden te moogen vaeren, Soo ist, dat wij den voorsz. Rheeder op sijn versouck vergunt en gelicentieert hebben, gelijck wij hem vergunnen en licentieren mitsdesen, omme met het voorsz. jacht Cleen Hoorn sijnen perticulieren handel van hier recht door op Balij ende van daer voorts naer de quartieren van Amboina, Ceram, Banda ende weder herwaerts te mogen doen, Mitsgaders onder wegen, soo int gaen als keeren, alle Portugeesen, Spangjaerden ende haere adherenten, Macassaren, Boetoenders, Maleijers, Clingen, de Javanen onder den Mataram sorterende ende alle andere Indische Natien onse Vijanden, sonder onse passe varende, aen te tasten ende te vermeesteren, haere goederen en persoonen in goede verseeckeringhe onder behoorlijcken inventaris over te nemen, ende 't zijnder tijt herwaerts te brengen om op de deuchdelijckheijt van de prinsen geleth ende gedisponeert te werden naer behooren. Ende alsoo tot uijtvoeringh van voorz. voijagie nodigh achten dat gemelte jacht met een goed opperhooft versien werde, soo hebben wij den bovengemelten Laurens Pith op sijn versouck ook gestelt ende geauthoriseert, gelijck wij hem stellen ende authoriseeren mits desen, als Capiteijn en Opperhooft van voorz. jacht, mitsgaders 't jacht de Cleene Paerl, dat uijt Martapoera en Balij te verschijnen staet, omme daerover te commanderen, in den Raedt continueel te presideren en 't voorvallende tot welstandt van de Generaliteijt ende zijn perticulier welvaeren naer behooren te dirigeeren.

Belasten ende bevelen oversulex den Schippers, stierluijden, andere Officieren en Bootsgesellen op voorz. jachten varende, denselven Laurens Pith voor haeren Capiteijn ende opperhooft te erkennen, respecteeren ende gehoorsamen, gelijck wij mede recommandeeren en ordonneeren alle commandeurs ende andere respective overheden, soo te water als te lande, in dienst van de Vereenichde ge-

nerale Oost-Indische Compagnie sijnde, welcke gemelde Laurens Pith souden mogen comen te bejegenen, denselven niet alleen vrij ende vranck te laeten passeeren ende repasseeren, maar oock, dat van noode hebbende, tot bevorderingh van sijn voorgenomen voijagie naer behooren ende voor soo veel sonder prejuditie van de Compagnie geschieden can te helpen en t' assisteeren, alsoo wij 't selven tot welstandt van 't gemeene beste ende dienst van de Generale Compagnie soodanigh vinden te behooren.

Actum int Casteel Batavia den XXVII Januario anno 1637.

(w. o.) Philips Lucasz,

Eerste Radt van India en Directeur Generaal.

Bijlaag C.

Extract uit de Resolutien van Gouverneur Generaal en Rade van Indie van Zaturdag VII November 1648.

Noch mede eenige dagen geleden bij meest alle, ofte wel de gequalificeerste van de Burgers deser stede in Rade van India g'exhibeert, ende overgegeven sijnde seecker hun schriftelijck request, luijdende van woorde tot woorde in forma, als volght:

Aen den Edelen Heer Gouverneur Generael Cornelis van der Lijn, ende sijne praesente Hn. Raden van India.

Geven met aller ootmoet ende eerbiedigheijt te kennen UEds. onderdanige burgers deser stede Batavia, hoe dat sij supplianten van tijt tot tijdt, de schattinge ende collecte, soo deselve haer tot opbouwinge der kercke, stadthuijs, stadts mueren, uijtlegginge van 't hooft, boschcappen, diepinge der grachten, behaijninge der burghwallen, als dier ofte diergelijcke lasten sijn opgeleijdt, hebben moeten betalen, ende te berde brengen, niettegenstaende geen geringe quantiteijt der verarmde burgeren sulcx van 's herten bloedt, ende met tranen boven alle voorstellinge van sulcx, door de groote armoede ende commer niet en conden ofte machtich waren te geven, echter, met moeijten ende leenen, dat se niet en hadden, gemaeckt hebben de gevoirderde collecten daerin te satisfaceren ende voldoen: waer op dan door hare bethoonde obedientie, ende contribueren van penningen, naer hare geringe macht, wel verwacht hadden eenich soulagement van beter occasie tot prosperiteijt, sulcx onse reputable nederlandtsche natie noijt aen vreemdelingen wan-gunt, ende oock hier in loco selffs de Chinesen danckweerdich erlangen; nu, 't harer supplianten leedtwesen, moeten beoogen dat, boven de pregnante apparentie van successive verarminge ende van veelen hare totale ruijne, men den behoeftigen burger noch soo onrechtmatige travailje ende ongenutte heeft aengedaen, van tot haren laste te doen publi-

ceren, ende aftegeven soo rigoureusen ende hardt druckenden placcaet, dat medebrenght sonder exclusie ofte uijtsluijtinge van arme ofte onmachtige, ijder Burger hooft voor hooft, soo wel vrouw als manspersoonen, twaelf jaren ende ouder wesende, van hier na 't vaderlandt tenderende, drij hondert guldens, ende de kinderen een hondert vijftich guldens, te betalen voor transport gelde, dan noch soo grooten cost ende vraght geldt haerer goederen, als den selven gepubliceerden ende geaffigeerden placcate mede brengt, dat ingevolge van dien een gemeene familie van man ende vrouw, met twee a drij, late staen meerder kinderen, niet meerder als in-excusable kistjens ende plunderagie, tot sustentie ende onderhoudt op soo langhdurigen ende peniblen voijagie mede nemende, vel vijf a ses duijsent guldens soude moeten betalen, daer voorwaer het meerdere getal der burgeren niet soo veel honderde guldens valjant heeft, ende oversulcx geen cleijne occasie tot groote murmuratie en werde gegeven. Hoe het nu soo mach bijgecomen sijn dat sij, boven druckinge van hare armoede, nu door hare onmacht van soo grooten somma penningen te betalen, ende onseeckerheijt van oijt tot het gelucq van machticheijt te geraeken gelijck als van vrouw en kinderen, vrienden ende magen mitsgaders hun eijgen vaderlandt, dat voor hare vrijheijdt goedt ende bloet heeft opgeseth, ende om dien Gouden Tijtel te behouden, tot noch toe in labeur sijn gefrustreert, ende als banditen versteecken souden blijven, hoedanige severe, ende al te harde proceduren, die den burger nu in plaetse van te erlangen soulagement, eijndeleijck alderharst op sijne schouders is druckende, soo hebben de supplianten niet connen naerlaten soo tot voorstandt van haer ende hare familje, als die van haren evennaesten, de naervolgende redenen in consideratie te stellen, namentlijck; dat sij niet en weten ofte oijt geweten hebben (behoudens het Hooge respect, ende d'onbesproocken reputatie) der Heeren Bewinthebberen authoriteijt ende macht soo souverain ende absoluijt is geweest. ofte noch soude sijn, dat haer Ed. op hun simple aenschrijven van besluijt der seventhiene, alhier sodanigen placcaet soude doen concipieren, publiceren ende affigeren, om ter executie te stellen, ofte doen stellen, sonder dat daer toe eerst ende alvooren, betoont werdt eenige licentie, veel min ratificatie ende opprobatie der Hooge Mogende Heeren Staten Generael onser vrije vereenichde Nederlanden, aengesien dit een formele dispositie is van eijgen rechterschap, daer in rechten notoir is, niemandt sijn eijgen selffs rechten approprieren, ofte toeleggen mach, soo veel als hem gelieft ofte behaeght. Maer dat alsulcke dispositien staen tot judicature van een derde, te meer wanneer 't selve gepractiseert, ende ondernomen werdt tegens den

genen, die uit cause van Contract, als onderdanen tegens Meesters, de saecke van den burger contra Heeren Bewinthebberen, is leggende. Ende bij aldien (gelijck men seght) noch Coningen noch prinsen selffs (alhoewel in andere saecken, nochtans niet in contracten noch rechtspleginge) eenige prae-eminentiën, prae-rogativen ofte voordeel hebben; soo dan oock naer rechten, noch aequiteijt ofte billijckheijt can bestaen, dat het voorsz. placcaet van eenig vigeur, ofte cracht can sijn over den burger, die voor het concipieren, ofte emaneren van dien placcate burger is geweest, ende de conditie van soo armen burgerschap te moeten subject ofte onderworpen sijn, niet en sij voorgeleijdt; te meer alsoo de Compie. (onder correctie) verstaen moet worden het overvoeren van den burger, in conformité van hare verjaerde costume, daer op ijder te sien hadde, als voorder begrijp van de voor dato deses placcaets publicatie geraemde articulen, als Heeren ende Meesters aen hare subjecten ende onderdanen nu soowel een effective obligatie, ende schulde plicht is, als het te voren soo lange jaren, ten reguarde van de alreede naer 't patria vertrocken personen, geweest sij; daer tegens niet can hinderen, dat men niet alleen onderworpen is de geraemde articulen des algemeenen artijckelbrieffs, maer oock die in aenstaende soude mogen geraemt werden, dewijle sodanige clausula *tacite* niet alleen redelijck, ende wettigh concept, maer oock in sigh begrijpt niet te moeten contrarieren de alreede geraemde articulen, daer op de conditie van weder t'huijs, ofte in 't vaderlandt gevoert te werden, is aengegaen: want anders soude wetten tegen wetten gemaeckt te werden plaetse hebben, ende de ongerijmtheden die daar uijt souden connen resulteren ontelbaar sijn; als bij exempel, dat men mochte comen te ramen niet alleen het broodt in 't sweet onses aenschijns gewonnen, maer oock wijff ende kindere selfs aff te nemen, ende die onredelijck te tracteren, dat voorwaer de meijninge van geseijde clausula niet can sijn, want uijt sodanige actie de Compie. niet dan onlusten te gemoeten staet, ende een vrijen Nederlander niet geerne slaeffelijcke subjectie verdragen wil, oock den burger moetende gehoorsaemlijck voldoen alle schattinge ende tribuijt, soo de selve haer als burger wordt opgeleijdt, dan oock wel haer burger recht ende privilegie, naer de constitutie ende gelegentheijt van onse costelijcke vaderlandtse rechten behoorden te werden geattribueert ende toegevoecht, te meer boven alle hare dragende lasten, hier voren verhaelt hem (sonder presumptie gesproocken) achten al te wel voordesen, in het voorvechten, waecken ende braecken, tot bewaringe van dese openleggende stadt jegens den Mattaram hem hebben gequeeten, ende goedt noch

bloedt ontsien, dan om nu soo ondanckbaer met soo onlijdelijcke lasten te worden beloont: Deshalve soo keeren sij supplianten hun gantsch demoedelijck tot UE. instantelijck versoeckende met de executie van den voorsz. placcate soo lange mochte werden gesupercedeert, totter tijdt ende wijle hare achtbaerheden de Bewinthebberen van de Heeren Staten Generael daer toe authoriteijt was verleendt, ende door U. Ee. naer hun rijper oordeel, ende meerder affectie voor den burger aen Heeren Meesters, wegen haren soberen standt ende conditie, om sulcx niet te connen uijt staen ofte lijden, mochte werden gerescribeert, mits de overvarende burgeren niet en willen weijgeren te submitteren al sodanigen judicature ende recht als in ons vaderlandt dienaengaende voor competente rechters haer ten laste is gelecht, ofte sal werden gedecerneert en de uitgesproocken. Twelcq doende, (Ende was onderteeckent) Jacob de Harde, Hendrick Wiggertse, Pieter Kemp, Jan van Nes, Hendrick Horst, X gestelt bij Buijckje Buijckes, Hendrick van Gendt, Adriaen Danckaerts, Jacob Bacheracht, Jan Ferment, Salomon Goessens, Jan Tromper, Frederick Mierinck, Jurgen Leseman, Cornelis Faber, Cornelis de Potter, Adriaen Codde, Adriaen Spoors, Joannes Bacx, Jan van Santen, ⌒ gestelt bij Jan Thomassen van Gorcum, Jacob du Mont, Hendrick Courten, Nicolaes Snijder, Melchert Jansen, Warnar Hansen, Philips Angelraedt, Hans Jurriaensen, Nicolaes Houman, Jacob Stadtlander, X gestelt bij Pieter Clasen van Eijderstede, Hans Christoffel Loman, Jan Govertsen, Joris Margits, Jan van de Vijvere, Jacob Matthijs, † gestelt bij Jan Cloppenburgh, P D B. gestelt bij Pieter du Baij, Jan Claesen, Jeuriaen Medincka, Pieter van Sever, Hermanus Aslincq, Hans Helderhoff, Jan Pieterse van Hoogenheijm, Hans Hombergh, Jan Carstense van der Heijde, Philip de Saint Maria, X gestelt bij Jacob Govertsen, Hendrick Lensen, Adriaen Preijse, Jan Dircz, † gestelt bij Hendrick Obbe, H. I. gestelt bij Harmen Janssen, H gestelt bij Jan Hansen van Flensburgh, Barent Hendricksen, † gestelt bij Daniel Ariss, Gerrit Jansen, J. M. gestelt bij Juriaen Meijer.

Datum Batavia Adij 22en October anno 1648.

Is 't dat, naer examinatie van den Teneur der voors requeste met rijpe deliberatie van Rade goet gevonden sij, den supplianten voor apostil op 't selve te dienen, dat het geemaneerde placcaet in allen deelen zullen hebben te achtervolgen, ende dat niemandt gelicentieert sal worden naer 't patria te vertrecken, voor

ende alleer den inhoude van dien zal wesen voldaen, wordende wijders in haer versoeck van nonexecutie desselffs gerenvoijeert aen de Heeren onse principalen de Bewinthebberen van de Generale Geoctroijeerde oost-indische Compie. ter vergaderinge van de seventhiene in Nederlandt, aen wien het versoeck der burgeren sullen aanschrijven, om daer op hare nader rescriptie en ordre t'erlangen.

In 't Casteel Batavia datum ut supra.

Cornelis van der Lijn.
Fr. Caron.
Carel Reniersz.
J. R. van Deutecum.
Gerard Demmer.